

विषयानुक्रमणिका.

प्रथम अध्याय.

(गृहस्थधर्मविधि.)

विषय.

अध्याय. पृष्ठ.

मंगलाचरण.	१	१
धर्मना फल.	१	५
धर्म कोने कहेवो ?	१	६
धर्मना वे जेद.	१	१०
गृहस्थना सामान्य धर्मतुं स्वरूप.	१	११
गृहस्थतुं अनिष्ट आचरण.	१	१२
गृहस्थे न्यायोपार्जित द्रव्य भेदवत्तुं.	१	१३
अन्यायोपार्जित द्रव्यतुं फल.	१	१५
न्यायोपार्जित द्रव्यथी यता लाज.	१	१७
अन्यायोपार्जित द्रव्यथी यता गेरलाज.	१	१९
गृहस्थ धर्ममां विवाह करवानो प्रकार.	१	२०
विवाह संबंध कोनी साथे जोरवो ?	१	२०
आठ प्रकारना विवाह.	१	२३
गृहस्थ धर्ममां वर्त्तवानी रीत.	१	२५
शिष्टाचारनी मशंसा.	१	२६
अंतरंग छ शत्रुओनो त्याग.	१	२७
अंतरंग छ शत्रुओना लक्षणो.	१	२७
गृहस्थे केवा स्याममां वास करवो ?	१	२७
गृहस्थे योग्य पुरुषनो आश्रय लेवो.	१	२९
सदाचारी पुरुषनो संग करवो.	१	३०
केवे स्याने गृहवास करवो ?	१	३०

विषय.

अध्याय. पृष्ठ.

केवा घरमा वसनुं ?	१	३२
गृहस्थे केवो बेप राखवो ?	१	३४
गृहस्थे घर खर्च केवी रीति करवो ?	१	३५
देशाचार पाझवो.	१	३६
पापस्थानोमा प्रवृत्ति न करवी.	१	३६
अवर्णवादो त्याग करवो.	१	३७
सदाचारीनो संग करवो.	१	३७
माता पितानी पूजा करवी.	१	३९
कोइने उद्वेग न थाय, तेम प्रवर्त्तनुं.	१	४१
पोष्यवर्गनुं पोषण करवुं.	१	४१
देव, अतिथि अने गरीबोनी सेवा करवी.	१	४५
गृहस्थे भोजनना नियमो पाझवा.	१	४७
गृहस्थे देशकाज विरुद्ध चाझनुं नही.	१	५०
योग्यता प्रमाणे लोकव्यवहार आचरवो.	१	५१
ज्ञानवृद्ध पुरुषोनी सेवा करवी.	१	५३
धर्म, अर्थ अने कामने उपयात न थाय, तेम आचरवा—	१	५३
पोतानी शक्ति विचारीने काम करवुं.	१	५६
हमेशा धर्म सांजळवो.	१	५७
कदाग्रह राखवो नही.	१	५९
गुण उपर पक्षपात राखवो.	१	५९
युष्मिना आउ गुणोनी योग करवो.	१	६०
युष्मिना आउ गुणोना क्षणो.	१	६०
गृहस्थन सामान्या धर्म पाळवानुं फल.	१	६२

द्वितीय अध्याय.

(देशनाविधि.)

विषय.

अध्याय, पृष्ठ.

धर्मना बीज शुं ठे ?.	२	६४
धर्मदेशनानो विधि.	२	६७
उपदेशकना धर्मो.	२	६८
आक्रेषणी बिगरे चार कथाओना लक्षणो.	२	७३
ज्ञानादि चार आचारो.	२	७३
उपधानतुं स्वरूप.	२	७५
ज्ञानाचारना जेदो.	२	७५
दर्शनाचारना जेदो.	२	७६
चार आचारना जेदो.	२	७७
वीर्याचारतुं स्वरूप.	२	७७
ज्ञानाचारादिकतुं फल.	२	८०
उपदेश के देवतानी समृद्धितुं वर्णन करवुं.	२	८१
उत्तम कुलमां जन्म थवानुं कहेवुं.	२	८१
कल्याणनी परंपरा दर्शाववी.	२	८२
नञारा आचारनी गर्हा करवी.	२	८२
नञारा आचारतुं स्वरूप कहेवुं.	२	८३
उपदेशके पोते नञारा आचारनो त्याग करवो.	२	८३
सरलता राखवो.	२	८४
अनर्थना कारणो जणाववो.	२	८४
नारकीनां दुःखोनुं वर्णन करवुं.	२	८५
दुःखोनी परंपरा जणाववी.....	२	८६
मोहनो निंदा करवी.	२	८७
ज्ञाननी प्रशंसा करवो.	२	८७
पुरुषार्थतुं माहात्म्य कहेवुं....	२	८७

વિષય.	અધ્યાય.	પૃષ્ઠ.
વીર્યની સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું.	૨	૯૦
સિદ્ધાંતધર્મનું કનન કરવું.	૨	૯૧
ધર્મની કસોટીના ત્રણ પ્રકાર.	૨	૯૩
શ્રુત ધર્મ કોનો રચેલો પ્રમાણ ગણાય છે ? ...	૨	૧૦૦
સમ્યગ્વાદનો ઉપાય.	૨	૧૦૧
બંધ અને મોક્ષનો વિચાર.	૨	૧૦૨
આત્માને બંધના દેતુઓ શી રીતે ઘટે ?	૨	૧૦૭
દેહ અને આત્મા પરસ્પર જિજ્ઞાસુ માનવા વિષે વિવેચન.	૨	૧૧૮
દેહ અને આત્માનો જોડ માનવાથી શો દોષ આવે ? ...	૨	૧૧૩
ઉપદેશકે તત્ત્વવાદની પરીક્ષા કરવી.	૨	૧૧૬
બોધિજ્ઞાનની પ્રરૂપણા કરવી.	૨	૧૧૭
કાલ, નિયતિ, કર્મ અને પુરુષના સ્વરૂપો.	૨	૧૧૮
પ્રતિજ્ઞેદ થવાથી શું થાય છે ?	૨	૧૧૯
સમક્ષિતની શુદ્ધિથી શું થાય છે ?	૨	૧૨૧
તે વિષે આચારાંગ સૂત્રનું પ્રમાણ.	૨	૧૨૧
જાવનાથી શું થાય છે ?	૨	૧૨૨
મોક્ષ ક્યારે થાય છે ?	૨	૧૨૩
મોક્ષ પટ્ટને શું ?	૨	૧૨૩
સંવેગનું સ્વરૂપ.....	૨	૧૨૪
કેવા માણસને ધર્મનો ઉપદેશ કરવો જોઈએ.	૨	૧૨૫
વિધિસંહિત ધર્મદેશનાથી શું થાય છે ?	૨	૧૨૬

તૃતીય અધ્યાય.

(ગૃહસ્થધર્મવિધિ.)

વિષય.	અધ્યાય.	પૃષ્ઠ.
કેવો પુરુષ ધર્મગ્રહણ કરવા પ્રવર્તે છે ?	૩	૧૨૯
ધર્મદાનનો વિધિ.	૩	૧૩૦

विषय.

अध्याय. पृष्ठ.

धर्मनुं ग्रहण कोना वचनयी धाय ठे ?....	३	१३१
सम्पग् दर्शन केवा रीते धाय ?	३	१३३
सम्पग् दर्शननुं स्वरूप.	३	१३५
अणुव्रत ग्रहण करवा विषे.	३	१३६
यतिधर्ममां समर्थ एवा पुरुषने अणुव्रत आववायी शो दोष धाय ठे ?	३	१३६
ते उपर गृहपतिना पुत्रनुं दृष्टांत.	३	१४०
अणुव्रतादिकनी प्राप्ति माटे पांच प्रकारनी शुद्धिनुं स्वरूप.	३	१४७
पांच अणुव्रतो.	३	१४८
त्रण गुणव्रतो.	३	१४९
चार शिक्षाव्रतो.	३	१५१
व्रतदान कोने कहेवाय ?	३	१५३
अणुव्रत स्त्रीया पत्नी शुं करुं जोड़ण ?	३	१५३
पेहेला व्रतना अतिचारोनुं स्वरूप.	३	१५४
बीजा व्रतना अतिचारोनुं स्वरूप.	३	१६०
त्रीजा व्रतना अतिचारोनुं स्वरूप.	३	१६३
चोया व्रतना अतिचारोनुं स्वरूप.	३	१६७
पांचमा व्रतना अतिचारोनुं स्वरूप.	३	१७५
पेहेला गुणव्रतना अतिचारो.	३	१७९
बीजा गुणव्रतना अतिचारो.	३	१८७
ते प्रसंगे अंगारकर्मादि.	३	१८४
पंदर अतिचारोनुं स्वरूप.	३	१८८
त्रीजा गुणव्रतना अतिचारो.	३	१८८
पेहेला शिक्षाव्रतना अतिचारो.	३	१९१
बीजा " "	३	१९४
त्रीजा " "	३	१९७
चोया " "	३	२००

विषय.	अध्याय.	पृष्ठ.
गृहस्थना विशेषधर्मनुं स्वरूप.	३	२०१
अतिचार शायी क्षाणे ठे ?	३	२०२
अतिचारनो जय शायी घाय ठे ?	३	२०२
गृहस्थना विशेषधर्मने पोमेझा-पुरुषनी सामान्य चेष्टाओ.	३	२०४
ते प्रसंगे दर्शवेझ जिनशासननो लभति करवानी रीत.	३	२१७
विधिनुं लक्षण.....	३	२१८
क्षेत्रनुं "	३	२१९
गृहस्थना बीजा विशेषधर्मो.	३	२१९
योगना भेद अने स्वरूप.	३	२२९
संसारनी स्थितिना विचारनुं वर्णन.	४	२२७
पैत्री वंगरे चार भावनानुं स्वरूप.	४	२३०

चतुर्थ अध्याय.

(यतिविधि.)

विषय.	अध्याय.	पृष्ठ.
विधिवी गृहस्थावासने सेववानुं फल.	४	२३४
यतिधर्मनो आरंभ.	४	२३७
यतिना लक्षणो.	४	२३७
दीक्षा आपना योग्य एवा पुरुषना लक्षणो.	४	२३७
दीक्षा आपनार गुरुना लक्षणो.	४	२४०
ते विषे जुदा जुदा मतानुं दर्शन.	४	२४४
दीक्षा क्षेत्रा आवेझा पुरुषनो परीक्षा वंगरेनो विधि.	४	२५३
माता पितादि संबंधीओना त्याग विषे औपशान्तिनुं दृष्टांत.	४	२६०
दीक्षा क्षेत्रार शुच वस्त्रन जोडो.	४	२६४
दीक्षा क्षेत्रार पुरुषना वर्चनो.	४	२६५

विषय.

अध्याय. पृष्ठ.

केवो पुरुष यति कहेवाय अने गृहस्थ पण न कहेवाय-? ४ २७०

पंचम अध्याय.

(यतिधर्मविधि.)

विषय.

अध्याय. पृष्ठ.

यतिपाणं पाळवानी हुक्करता.	५	२७२
यतिपाणं वयारे पाळी शकाय ?	५	२७४
यतिधर्मना वे भेद.	५	२७५
पेहेदा सापेक्ष यति धर्मनुं स्वरूप.	५	२७५
भिक्षाना त्रण भेद अने तेना लक्षणो.	५	२७६
ग्नानादिकनी सेवानुं विवेचन.	५	२७७
बीजाने उद्देग घडानुं कारण न यवा विषे विवेचन.	५	२७८
प्रायश्चित्त विषे.	५	२७९
विकथाना त्याग विषे.	५	२८०
ज्ञानने बाध कानारा दोषो.	५	२८०
दीक्षा लेवाने अयोग्य एवा अदार प्रकारना पुरुषो.	५	२८१
पावनना लक्षणो.	५	२८१
दृढना लक्षणो.	५	२८२
नपुंसकना लक्षणो.	५	२८४
जन्मना जेदो अने लक्षणो.	५	२८५
दुष्ट पुरुषना वे जेदनुं स्वरूप.	५	२८७
दश प्रकारना नपुंसकना लक्षणो.	५	२८८
दीक्षाने योग्य एवा नपुंसकना उ द्धार.	५	२८९
स्त्रीकरणना भेद.	५	२९०
अभ्यस्तना पांच प्रकार अने तेना लक्षणो.	५	२९१

વિષય.

અધ્યાય. પૃષ્ઠ.

ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનું સ્વરૂપ.	૫	૩૧૫
જાવસંલેખનાનું સ્વરૂપ.	૫	૩૨૭
સંલેખના કર્યા પછી જલ્લદી નાશ કરનારા રોગાદિ થઈ આવે તો શું કરવું ?	૫	૩૨૮
નિરપેક્ષ યતિધર્મનું સ્વરૂપ અને તેનું વર્તન.	૫	૩૩૦
હીરાશ્રવાદિદ્વિધનું સ્વરૂપ અને તેનાથી કરવાના ઉપકારો.	૫	૩૩૫

ષષ્ઠ અધ્યાય.

(યતિધર્મવિષયવિધિ.)

વિષય.

અધ્યાય. પૃષ્ઠ.

યતિધર્મના વિષયવિજાગનું વર્ણન.	૬	૩૩૮
સાપેક્ષ યતિધર્મ કેવા પુરુષને યોગ્ય છે ?	૬	૩૪૦
નિરપેક્ષ યતિધર્મ સ્વીકારવાનો કોને નિષેધ છે ?	૬	૩૪૧
નિરપેક્ષ યતિધર્મને નિષેધ કરવાના કારણો.	૬	૩૪૨
કયો પુરુષ નિરપેક્ષ યતિ ધર્મને યોગ્ય છે ?	૬	૩૪૫
નિરપેક્ષ યતિ ધર્મના વિભાગ કરવાનું કારણ.	૬	૩૪૮
ભાવના મોક્ષનું અંગ છે.	૬	૩૫૫
જ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર.	૬	૩૫૬
ભાવનાજ્ઞાનનો મજાવ.	૬	૩૬૦
ભાવનાનું કારણ.	૬	૩૬૩
મગ્ધાની પૂજાદિ જ્ઞાતિ કરવાનું કારણ.	૬	૩૬૬
દ્રવ્ય અને જાવસ્તવ વિષે.	૬	૩૬૭
સર્વમાં ઉચિત અનુષ્ઠાન મધાન છે.	૬	૩૬૮
પ્રાપ્ત કરી ઉચિત અનુષ્ઠાનમાં અતિચાર લાગવાનો સંજવ નથી.	૬	૩૬૯
મટ્ટાદિકાદિ અને ઉત્સુકાપણા વિષે વિવેચન.	૬	૩૭૨

વિષય.	અધ્યાય. પૃષ્ઠ.
ચારિત્રના પરિણામ વિષે.	૬ ૩૭૭
ભાવયતિ વિષે વિવેચન.	૬ ૩૮૭
માસાદિ પર્યાયની શુદ્ધિની શું થાય છે ?	૬ ૩૮૭

સપ્તમ અધ્યાય.

(ધર્મફલ્લવિધિ.)

વિષય.	અધ્યાય. પૃષ્ઠ.
ધર્મના ફલનું વિસ્તારથી કથન.	૭ ૩૯૦
ધર્મના ફલનું વર્ણન.	૭ ૩૯૭
ધર્મના ફલના યે જોડ.	૭ ૩૯૩
પેહેલા અનંતર ફલનું સ્વરૂપ.	૭ ૩૯૩
વીજા પરંપરા ફલનું ”	૭ ૩૯૪
સંજ્ઞેસ્થનાથી ત્યાગ કરેલા શરીરથી શું ફલ થાય છે ?	૭ ૪૦૩
શુચ્ચ પરિણામનું ફલ.	૭ ૪૧૦
” ”	૭ ૪૧૭
મોક્ષ માત્રિ ય ચારિત્રધર્મની સિદ્ધિ છે.....	૭ ૪૧૭
ધર્મની મનસા.	૭ ૪૧૬

અષ્ટમ અધ્યાય

વિષય.	અધ્યાય. પૃષ્ઠ.
શુદ્ધ ધર્મના અન્યાયથી-નીર્ધારણાની માત્રિ.	૮ ૪૧૮
નીર્ધારણાની મનસા.	૮ ૪૨૦

विषय.	अध्याय.	पृष्ठ.
ज्ञाव शुद्धिना वे फल.	८ ४२१
परंपराए मोक्षनो लाज.	८ ४२३
ने प्रसंगे कहेल सोळ प्रकृतिओ.	८ ४२५
क्षपकश्रेणीतुं स्वरूप.	८ ४२७
ज्ञावसंनिपाततुं स्वरूप.	८ ४२८
रागतुं स्वरूप.	८ ४२९
द्वेषतुं स्वरूप.	८ ४३०
मोहतुं स्वरूप.	८ ४३१
तीर्थकरपणानो विशेष महिमा.	८ ४३३
निर्वाण पामेझा जीवने कर्मनो-अभाव ध्वानुं प्रतिपादन.	८	४४०
मुक्त जीवो पात्रा संसारमां आवता नथी तेनुं प्रतिपादन	८	४४१
सिद्ध जीवोना सुखतुं वर्णन.	८	४४४
केवलज्ञाने अव्ययी प्रवृत्ति अने निवृत्ति नथी तेनुं प्रतिपादन.	८	४४८
मोक्षतुं परमानंद स्वरूप.	८	४५०
ते प्रसंगे शुद्ध ध्यानने अग्रितुं रूपक.	८	४५५
मुक्त जीवोतुं उर्ध्वगमन.	८	४५६
ग्रंथ समाप्ति.	८	४५७

શ્રીસર્વજ્ઞાય નમઃ ।

ધર્મવિંદુપ્રકરણમ્ ।

પ્રથમઃ અધ્યાયઃ ।

પ્રણમ્ય પરમાત્માનં સમુદ્રૂત્ય શ્રુતાર્ણવાત્ ।

ધર્મવિંદું પ્રવદ્યામિ તોયવિંદુમિવોદધેઃ ॥ ૧ ॥

શુદ્ધન્યાયવશાયત્તીભૂતસદ્ગતસંપદે ।

પદે પરે સ્થિતાયાસ્તુ શ્રીજિનપ્રભવે નમઃ ॥ ૧ ॥

જયંતુ તે પૂર્વમુનીશમેષા યૈર્વિંશમાથેવ હતોપતાપમ્ ।

ચક્રે બૃહદ્વાક્ત્રયસિંધુપાનપ્રપન્નતુંગાતિગમીરૂપૈઃ ॥ ૨ ॥

યન્નામાનુસ્મૃતિમયમયં સજ્જનચિત્તચક્ષુઃ-

ક્ષેપાદિવ્યાંજનમનુસરૈંલ્લઘ્નશુદ્ધાવલોકઃ ।

મૂલાર્થ—શ્રી અર્હત પરમાત્માને પ્રણામ કરી સમુદ્રમાંથી જલખિંદુની જેમ શાસ્ત્ર-સિદ્ધાંતરૂપી સમુદ્રમાંથી ધર્મનો ખિંદુ (લેશ) ઉદ્ધાર કરી આ ધર્મખિંદુ પ્રકરણ નામનો ગ્રંથ કહીશ.

ટીકાર્થ—શુદ્ધ ન્યાયને અનુસરીને જોએ સદ્રૂપ જ્ઞાનાદિ સંપત્તિને સ્વાધીન કરી છે અને જોએ પરમપદ-મોક્ષપદમાં રહેલા છે એવા શ્રી જિન-પ્રભુ-તીર્થંકર ભગવંતને નમસ્કાર હો. ૧

મહાન્ શાસ્ત્ર-સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્રના જલનું પાન કરી પોતાના સ્વરૂપને અતિ પુષ્ટ અને ગંભીર કરેલું છે એવા જે પ્રાચીન આચાર્યરૂપી મેઘોએ આ જગતને સત્વર તાપ રહિત કરેલું છે, તે આચાર્યરૂપ મેઘ હમેશાં જયવંત થાઓ. ૨

સજ્જન પુરૂષ, જેના નામનું સ્મરણરૂપ દિવ્ય અંજન પોતાના ચિત્તરૂપી

૧ અહીં ટીકાકારે જિનપ્રભુ નામના પોતાના ગુરુનું નામ સૂચવી તેમને પણ અવાંતર નમસ્કાર સૂચવ્યો છે.

સઘઃ પદ્યત્યમલમતિહન્મેદિનીમધ્યમગ્રં

ગંભીરાર્થે પ્રવચનનિધિં ભારતીં તાં સ્તવીમિ ॥ ૩ ॥

વિદધામિ ધર્મવિંદોરતિવિરલીભૂતગર્મપદવિંદોઃ ।

ભવ્યજનોપકૃતિકૃતે યથાવબોધં વિવૃત્તિમેનામ્ ॥ ૪ ॥

પ્રણમ્યેતિ । પ્રણમ્ય પ્રકર્ષેણ નત્તા વંદનસ્તવનાનુચિતનાદિપ્રશસ્તકા-
યવાદ્ધનોવ્યાપારગોચરભાવમુપનીય । કમિત્યાહ । પરમાત્માનં, અતતિ સત-
તમેવ અપરાપરપર્યાયાન્ ગચ્છતીતિ આત્મા જીવઃ સ ચ દ્વિધા પરમોઽપરમશ્ચ ।
તત્ર પરમો યઃ સ્વલ્લ નિશ્ચિલમલવિલયવશોપલબ્ધવિશુદ્ધજ્ઞાનવલવિલોકિત-
લોકાલોકઃ, જગજંતુચિત્તસંતોપકારણં પુરંદરાદિસુંદરસુરસમૂહાદિયમાણપ્રા-

ચક્ષુષાં આંજવાથી શુદ્ધ અવલોક-પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરી, નિર્મલ પ્રુદ્ધિ સહિત
દૃઢચક્ષુષી ભૂમિના મધ્ય ભાગમાં નિમગ્ન થઈ ગયેલા ગંભીર અર્થવાલા પ્રવચન-
રૂપ રત્નના ભંડારને તત્કાલ જોઈ શકે છે, તે ભારતી દેવી (શ્રીપરમાત્માની
વાણીરૂપ સરસ્વતી)નું હું સ્તવન કરું છું. ૩

હું મારા બોધ પ્રમાણે, ભવ્ય જનના ઉપકારને અર્થે જેમાં સારરૂપ પદ
(નિશ્ચયાત્મક વાક્ય) ના લેશ ભાગ ઘણા વિરલ કરેલા છે એવા આ ધર્મ-
વિંદુ પ્રકરણ નામના ગ્રંથ ઉપર ટીકા કરું છું. ૪

પ્રણમ્ય—એટલે પ્રકર્ષવડે નમસ્કાર કરીને અર્થાત્ કાયાથી વંદન, વા-
ણીથી સ્તવન અને મનથી ચિંતવન—એવા શ્રેષ્ઠ કાયા, વાણી અને મનના
વ્યાપારના વિષયમાં પરમાત્માનું મનન કરીને, પરમાત્મા શબ્દનો અર્થ
એવો છે કે, પરમ—શ્રેષ્ઠ એવો આત્મા તે પરમાત્મા કહેવાય. આત્માનો અર્થ
એવો છે કે, અતતિ કેતાં નિરંતર અન્ય અન્ય પર્યાયને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા
એટલે જીવ કહેવાય છે. તે આત્મા—જીવ પરમ અને અપરમ એવા બે પ્રકાર
રનો છે. તેમાં જે પરમાત્મા તે કેવલી—સિદ્ધ—અર્હંત, અને અપરમાત્મા તે
સંસારીજીવ. જે પરમાત્મા છે તે સમગ્ર કર્મરૂપ મલનો નાશ કરવાથી પ્રાપ્ત
થયેલા શુદ્ધજ્ઞાન—કેવલજ્ઞાનના બલથી લોકલોકને જોનારા છે, જે આ જગતના
પ્રાણીઓનાં ચિત્તને સંતોષનું કારણ છે, ઇંદ્રાદિક ઉત્તમ દેવતાઓના સમૂહ જે-
મને અષ્ટ પ્રાતિહાર્યરૂપ પૂજનો ઉપચાર કરે છે, અનંતર સર્વ ભવ્ય પ્રાણીઓની

૧ આ ગ્રંથ સૂત્રાત્મક છે તેથી સૂત્રમાં ઘણાં વિરલ પદ આવે તે માટે ટીકાની આવશ્ય-
કતા છે એમ ટીકાકારનો આશય છે.

તિહાર્યપૂજોપચારઃ, તેદન્તુ સર્વસત્ત્વસ્વમાપાપરિણામિવાળીવિશેષાપાદિતૈકકા-
લાનેકસત્ત્વસંશયસંદોહાપોહઃ, સ્વવિહારપવનપ્રસારસમુત્સારિતસમસ્તમહીમંડ-
લાતિવિતતદુરિતરજીરાશિઃ, સદાશિવાદિશ્ચન્દામિથેયો મગવાનર્હનિતિ સ
પરમઃ । તદન્યસ્તુ અપરમઃ તત્તોઽપરમાત્મવ્યવચ્છેદનેન પરમાત્માનં પ્રણમ્ય ।
કિમિત્યાહ । સમુદ્વૃત્ય સમ્યગુદ્ધારસ્યાનાવિસંવાદિરૂપતયા, ઉદ્વૃત્ય પૃથક્કૃત્ય,
શ્રુતાર્ણવાત્ અનેકમંગમંગુરાવર્તગહનાદતિવિપુલનયજાલમણિમાલાકુલાત્ મંદ-
મતિપોતજંતુજાતાત્યંતદુસ્તરાદાગમસમુદ્રાત્, ધર્મત્રિંદુ વક્ષ્યમાણલક્ષણં ધર્માવ-
યવપ્રતિપાદનપરતયા લબ્યયથાર્થાભિધાનં ધર્મત્રિંદુનામકં પ્રકરણં પ્રવક્ષ્યામિ
મણિપ્યામિ । કમિચ કક્ષાત્સમુદ્વૃત્યેત્યાહ । તોચત્રિંદુમિવ જલાવયવવત્, ઉદધેર્દુ-

પોતપોતાની ભાષામાં પરિણામ પામતી વાણીથી સમકાલે તેઓના
(પ્રાણીઓના) અનેક સંશયોને જેઓ છેદી નાંખે છે, પોતાના વિહારરૂપ
પવનના પ્રસારથી સર્વ પૃથ્વીપર પથરાએલા પાપરૂપ રજોરાશિને જે ફર
કરે છે, અને જે સદાશિવ વગેરે શબ્દોથી ઘોઘાવાય છે એવા ભગવંત
શ્રીઅર્હત તેજ પરમાત્મા છે; અને તેનાથી અન્ય—જુદો તે અપરમાત્મા—
સંસારી જીવ છે. એથી અહીં પરમાત્માને અપરમાત્માથી (સંસારીથી)
જુદા પાડી પ્રણામ કરીને શું કરવાનું છે તે કહે છે—સમુદ્વૃત્ય એટલે સમ્યક્
પ્રકારે જે ઉદ્ધાર કરવાના રથાનરૂપ શાસ્ત્રો છે તેમાં જે ધટતું હોય, અવિરૂદ્ધ
હોય તે તેમાંથી જુદું કરીને. તે ક્યાંથી ઉદ્ધાર કરીને? તે કહે છે—શાસ્ત્રરૂપ
સમુદ્રમાંથી. એ શાસ્ત્રરૂપ સમુદ્ર અનેક પ્રકારની ભંગી—રચનારૂપ ભમ-
રીઓથી ગહન છે, અતિ વિશાલ સપ્તનયરૂપ મણિભાષાથી આકુલ વ્યાકુલ
છે અને મંદબુદ્ધિરૂપ વહાણવાલા જંતુઓના સમૂહને અતિ દુસ્તર છે. એવા
આગમરૂપ સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરી આ ધર્મખિંદુ નામનું પ્રકરણ કે જેનાં
લક્ષણ આગલ કહેવામાં આવશે એવા ધર્મના અવયવ—અંશ (ખિંદુ) ને
પ્રતિપાદન કરવામાં તત્પરપણાને લીધે પોતાના ધર્મખિંદુ એવા નામને યથાર્થ
કરનારા ગ્રંથને હું કહીશ. દ્રોની જેમ ઉદ્ધાર કરીને તે કહે છે. દુગ્ધોદયિ વગેરે
જલરાશિ—સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કરી જલખિંદુની જેમ. આ ધર્મખિંદુ પ્રકરણને
જલખિંદુનું ઉપમેય કહેવું છે તે ચૂનના સંસેપની અપેક્ષાએ છે. અન્યથાજે તેના
અર્થની અપેક્ષા લઇએ તો જેમ ઘડા વગેરેના જલમાં કપૂરના જલનું ખિંદુ ના-
ખવાથી તે બધા જલમાં વ્યાપી જાય છે, તે ન્યાયે આ ધર્મખિંદુ પ્રકરણની સર્વ

ઘોદધિપ્રમૃતેર્જલરાશેરિતિ, અત્ર ચ તોયવિંદુમિત્રોદધેરિતિ વિંદુપમેયતાસ્ય પ્રકરણસ્ય સૂત્રસંક્ષેપાપેક્ષયા ભણિતા । અન્યથાર્થાપેક્ષયા કર્પૂરજલવિંદોરિવ કુંભાદિજલવ્યાપનન્યાયેન સમસ્તધર્મશાસ્ત્રવ્યાપકતાસ્યેતિ । इह प्रणम्य परमात्मानमित्यनेन विघ्नापोहहेतुः शास्त्रमूलमंगलमुक्तं, - परमात्मप्रणामस्य सकलाकुशलकलापसमूलोन्मूलकत्वेन भावमंगलत्वात् । धर्मविंदुं प्रवक्ष्यामीत्यनेन तु अभिधेयं, धर्मलेशस्यात्रાભિધાસમાનત્વાત્ । અભિધાનાભિધેયલક્ષણથ સામર્થ્યાત્ સંબંધઃ, યતો ધર્મવિંદુરિહામિધેયઃ इदं च प्रकरणं वचनरूपापन्नम-भिधानमिति । પ્રયોજનં ચ પ્રકરણકર્તુરનન્તરં સત્ત્વાનુગ્રહઃ, શ્રોતુથ પ્રકરણાર્થાધિગમઃ, પરંપરં તુ દ્વયોરપિ મુક્તિઃ કુશલાનુષ્ઠાનસ્ય નિર્વાણૈકફલત્વાદિતિ ધર્મવિંદું પ્રવક્ષ્યામીત્યુક્તમ્ ॥ ૧ ॥

અથ ધર્મસૈવ હેતું સ્વરૂપં ફલં ચ વિમણિપુઃ, ‘ફલપ્રધાનાઃ પ્રારંભા મતિમતાં ભવંતીતિ’ ફલમેવાદૌ તદનુ હેતુશુદ્ધિમણનદ્વારેણ ધર્મસ્વરૂપં ચોપદર્શયન્નિદં શ્લોકદ્વયમાહ ।

ધર્મશાસ્ત્રમાં વ્યાપકતા રહેલી છે; માટે તે સૂત્રરૂપે સંક્ષિપ્ત છે અને અર્થરૂપે વિસ્તારપણે વ્યાપક છે.

અહીં ‘પરમાત્માને પ્રણામ કરીને’ એ વાક્યથી વિધોને નાશ કરવામાં હેતુરૂપ શાસ્ત્રમૂલક મંગલાચરણ કહેલું છે, કારણકે પરમાત્માને કરેલો પ્રણામ સર્વ જાતના વિઘ્નસમૂહને મૂલમાંથી ઉન્મૂલન કરનાર છે, તેથી ભાવ મંગલરૂપ છે. ‘હું ધર્મવિંદુ કહીશ’ એ વાક્યથી અભિધેય કહેલ છે, કારણકે આ ગ્રંથમાં ધર્મનો લેશમાત્ર કહેવામાં આવશે. તેના સામર્થ્યથી અભિધાન અને અભિધેય લક્ષણ સંબંધ થાય છે, એટલે અહીં ધર્મવિંદુ અભિધેય છે અને વચનરૂપને પ્રાપ્ત થયેલું આ પ્રકરણ અભિધાન છે. અનંતર જ પ્રાણીઓ ઉપર અનુગ્રહ થાય તે ગ્રંથકારનું પ્રયોજન છે અને આ પ્રકરણના અર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે શ્રોતાનું પ્રયોજન છે. પરંપરાએ તો બંનેને મોક્ષ થવારૂપ પ્રયોજન છે, કારણકે કુશલતાના આચરણનું મુખ્ય ફલ નિર્વાણ છે, અને એથીજ ‘હું ધર્મવિંદુને કહીશ’ એમ કહ્યું છે. ૧

બીજા અને ત્રીજા શ્લોકથી ગ્રંથકાર ધર્મનો હેતુ, ધર્મનું સ્વરૂપ અને ધર્મનું ફલ કહેવા ઇચ્છે છે. તેમાં ‘બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોના આરંભે ફલપ્રધાન

ધનદો ધનાર્થિનાં પ્રોક્તઃ કામિનાં સર્વકામદઃ ।

ધર્મ એવાપવર્ગસ્ય પારંપર્યેણ સાધકઃ ॥ ૧ ॥

વચનાદનુષ્ઠાનમવિરુદ્ધાચ્ચોદિતમ્ ।

મૈત્ર્યાદિજાવસંયુક્તં તદ્ધર્મ ઇતિ કીર્ત્યતે ॥ ૨ ॥

ધનદેતિ । ધનં ધાન્યક્ષેત્રવાસ્તુદ્વિપદચતુષ્પદભેદમિત્રં, હિરણ્યસુવર્ણમણિમૌક્તિકાંશ્ચશિલાપ્રવાલાદિભેદં ચ, ધનપતિધનદ્વિપ્રતિસ્પર્ધિ, તીર્થોપયોગફલં દદાતિ પ્રયચ્છતિ યઃ સઃ । તથા ધનાર્થિનાં ધનમન્તરેણ ગૃહિણો ન કિંચિદિતિ બુદ્ધ્યા ધનવિપયાતિરેકસ્પૃહાવતાં પ્રોક્તઃ શાસ્ત્રેષુ નિરૂપિતઃ, ધર્મ એવેત્યુત્તરેણ યોગઃ । તથા કામિનાં કામાભિલાષવતાં ગ્રાણિનાં કામ્યન્તે ઇતિ કામાઃ મનોહરા અક્ષિપ્તપ્રકૃતયઃ પરમાહાદદાયિનઃ પરિણામસુંદરાઃ શબ્દરૂપરસગંધસ્પર્શલક્ષણા ઇન્દ્રિયાર્થાઃ । તત્તઃ સર્વે ચ તે કામાશ્ચ સર્વકામાઃ તાન્ દદાતીતિ સર્વકામદઃ । इत्थमभ्युदयफलतया धर्ममभिधाय निःश्रेयसफलत्वेनाह । ધર્મ એવ નાપરં કિંચિત્, અપવૃજ્યન્તે ઉચ્છિદ્યન્તે જાતિજરામરણાદયો દોષા અસ્મિન્નિત્યપવર્ગઃ મોક્ષઃ તસ્ય પારંપર્યેણ અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિગુણસ્થાનાધારોહણલક્ષણેન સુદેવત્ત્વમનુષ્યત્વાદિસ્વરૂપેણ વા સાધકઃ, સૂત્રપિંડ इव पटस्य स्वयं परिणामिकारणभावमुपगम्य निर्वर्तकं इति ॥ ૨ ॥

હોય છે ? એમ ધારી પ્રથમ ધર્મનું ફલ દર્શાવી તે પછી ધર્મના હેતુની શુદ્ધિ દ્વારા ધર્મનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

ધર્મ, ધનની ઇચ્છાવાલાને ધન આપનારો છે, કામ-ઇન્દ્રિયોના વિષયની ઇચ્છાવાલાને કામ-ઇન્દ્રિયોના વિષય આપનારો છે અને પરંપરાએ મોક્ષને સાધનારો છે. ૨ પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેવા શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણવાલા યથાર્થ વચનથી જણાવેલું અને મૈત્રી વગેરે ભાવનાથી યુક્ત એવું જે અનુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય છે. ૩

ધર્મ ધનને આપનારો છે, ધન એટલે ધાન્ય, ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, સેવક, પશુ વગેરે અથવા હિરણ્ય (કુંદન), સુવર્ણ, અણિ, શંખ, શિલા (છીપ), પ્રવાલા વગેરે, તેમજ કુળેરની સમૃદ્ધિની સાથે સ્પર્ધા કરનાર, તીર્થોપયોગનું ફલ-તેને આપનારો તે. એ ધનના અર્થો એટલે 'ધન સિવાય ગૃહસ્થને કાંઈ નથી' એવી

વચનેતિ । ઉચ્યતે इति वचनं आगमः तस्मात् वचनमनुसृत्येत्यर्थः । यदित्य-
द्याप्यनिरूपितविशेषानुष्ठानं, इहलोकपरलोकावपेक्ष्य हेयोपादेययोरर्थयोरिहैव
शास्त्रे वक्ष्यमाणलक्षणयोर्हानोपादानलक्षणा प्रवृत्तिरिति तत् धर्म इति की-
र्त्तयते इत्युत्तरेण योगः । कीदृशाद्वचनादित्याह । अविरुद्धात् निर्देक्ष्यमाणल-
क्षणेपु कपच्छेदतापेषु अविघटमानात् । तच्चाविरुद्धं वचनं जिनप्रणीतमेव
निमित्तशुद्धेः । वचनस्य हि वक्ता निमित्तमंतरंगं । तस्य च रागद्वेषमोहपारतं-
ज्यमशुद्धिः तेभ्यो वितथवचनप्रवृत्तेः । न चैषा अशुद्धिर्जिने भगवति, जिनत्व-
विरोधात् । जयति रागद्वेषमोहस्वरूपानंतरंगान् रिपूनििति जिन इति शब्दा-

બુદ્ધિથી ધનવિષયમાં અધિક સ્પૃહાવાલા, એવા પુરુષોને તે ધર્મ ધન આપનારો
છે, એમ શાસ્ત્રોમાં નિરૂપણ કરેલું છે—એમ ઉત્તર પદની સાથે સંબંધથી જા-
ણવું. વલી તે ધર્મ કામી એટલે કામની સ્પૃહાવાલા પ્રાણીઓને કામ આપનારો
છે. કામ—ઇચ્છા કરાય તે કામ કહેવાય અર્થાત્ મનોહર, અક્ષિપ્ત પ્રકૃતિવાલા
પરમ વિનોદ આપનારા અને પરિણામે સુંદર એવા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ
તથા સ્પર્શરૂપ ઇન્દ્રિયાર્થ—ઇન્દ્રિયોના વિષય—સર્વ એવા ઇન્દ્રિયોના વિષયને આ-
પનારો છે. આ પ્રમાણે ધર્મનું ઇહલોક સંબંધી અભ્યુદયક્ષ કહીને હવે ધર્મનું
મોક્ષક્ષ કહે છે. તે ધર્મજી અર્થાત્ ખીજું કાંઈ નહીં—તે અપવર્ગ એટલે જન્મ,
જરા, મરણ વગેરે દોષોને ઉચ્છેદ કરનાર મોક્ષનો પરંપરાથી સાધક છે. અહીં
પરંપરાથી એટલે અવિરતિસમ્યજ્ઞદિ નામના ચોથા શુણ્યસ્થાન વગેરેમાં
આરોહણ કરવાથી અથવા અનુક્રમે સુદેવત્વ અને મનુષ્યત્વાદિ પ્રાપ્ત કરીને
એમ જાણવું. જેમ સૂત્રનો પિંડ પોતે પરિણામી (રૂપાંતરવાલા) કારણ ભાવને
પામી વસ્ત્રરૂપે થાયછે તેમ ધર્મ પરંપરાએ પરિણામી પોતે મોક્ષરૂપે થાય છે. ૨

કહેવામાં આવે તે વચન અર્થાત્ શાસ્ત્ર તેથી એટલે તે શાસ્ત્રના વચ-
નને અનુસરીને જ અનુષ્ઠાન. અહીં ' જ ' એટલે જનું અઘાપિ વિશેષ અનુ-
ષ્ઠાન નિરૂપણ કર્યું નથી એવું, કારણકે આલોક અને પરલોકની અપેક્ષા કરીને
હેય (સાન્ય) અને ઉપાદેય (આશ) એવા અર્થકે જેનાં લક્ષણ આ શાસ્ત્રમાં
કહેવામાં આવશે, તેમની સાગ અને ગ્રહણમાં પ્રવૃત્તિ છે, તેવું અનુષ્ઠાન તે
ધર્મ કહેવાય છે—એમ ઉત્તર પદનો સંબંધ છે. તે શાસ્ત્રવચન કેવું છે? અવિ-
રુદ્ધ (વિરોધ વગરનું) છે એટલે જેનાં લક્ષણ આગળ દર્શાવાશે એવા કપ, છેદ

ધર્માનુપપત્તેઃ । તપનદહનાદિશબ્દવદન્વયતયા ચાસ્યામ્પુપગમો નિમિત્તશુદ્ધમા-
વાન્નાજિનપ્રણીતમવિરુદ્ધં વચનમ્ । યતઃ કારણસ્વરૂપાનુવિધાયિ કાર્યં તત્ર દુષ્ટ-
કારણારબ્ધં કાર્યમદુષ્ટં ભવિતુમર્હતિ, નિંચવીજાદિવેશુયટિરિતિ । અન્વયા કા-
રણવ્યવસ્થોપરમપ્રસંગાત્ । યચ યદ્દચ્છાપ્રણયનપ્રવૃત્તેષુ તીર્થાન્તરીયેષુ રાગા-
દિમત્સ્વપિ ધુળાક્ષરોત્તિકરણવ્યવહારેણ કચિર્ત્તિકચિદવિરુદ્ધમપિ વચનમુપલ-
બ્ધતે, માર્ગાનુસારિબુદ્ધૌ વા પ્રાણિનિ કચિત્તદપિ જિનપ્રણીતમેવ તન્મૂલત્વા-
ત્તસ્ય । ન ચ વક્તવ્યં તર્હિ, અપૌરુષેયં વચનમવિરુદ્ધં ભવિષ્યતિ, કુતો યતસ્ત-
સ્યાપૌરુષેયત્વે સ્વરૂપલાભસ્યાપ્યમાવઃ ॥ તથાહિ । ઉક્તિર્વચનં પુરુષવ્યાપા-

અને તાપ ઇલાદિ સુવર્ણના જેવી પરીક્ષામાં પ્રસાર થયેલું છે. તે અવિરૂદ્ધ
વચન શ્રી જિન ભગવંતે પ્રજ્વળા કરેલું વચન છે, કારણકે તેનું નિમિત્ત શુદ્ધ
છે. વચનનો વક્તા તે અંતરંગ નિમિત્ત કહેવાય છે. જે નિમિત્ત-વક્તા રાગ,
દ્રેષ અને મોહને આધીન હોય તે નિમિત્ત અશુદ્ધ ગણાય છે, કારણકે તેવા
અશુદ્ધ નિમિત્તથી પિતથ-મૃયા વચનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેની અશુદ્ધિ શ્રી
જિન ભગવંત જેવા નિમિત્તમાં હોયજ નહીં, કારણકે જો તેની અશુદ્ધિ હોય
તો જિનપણાને વિરોધ આવે અને રાગ, દ્રેષ, મોહરૂપ અંતરંગ શત્રુઓને જિતે
તે જિન એ ંયુત્પત્તિનો અર્થ ધટશે નહીં. વળી તપન એટલે તપાવનાર,
દહન એટલે બાળનાર-એ શબ્દો જેમ અન્વય-સાર્થક છે તેમ એ જિન શબ્દ
પણ છે, તેથી તે જિન સિવાયના બીજા પુરુષોનું વચન અવિરૂદ્ધ ન કહેવાય, કારણ-
કે નિમિત્ત-વક્તાની અશુદ્ધિ છે. જે વક્તા છે તે રાગ દ્રેષથી ભરપૂર છે; માટે
તેનું વચન અપ્રમાણ છે, કારણકે કાર્ય કારણના સ્વરૂપને અનુસરે છે એટલે
જેવું કારણ તેવુંજ કાર્ય થાય છે. તેથી દુષ્ટ કારણથી આરંભેલું કાર્ય અદુષ્ટ થતું
નથી. લીંબડાના બીજમાંથી કદાપિ સેલડી થાયજ નહીં. જો એમ ન લઈએ
તો પછી કારણની વ્યવસ્થાનો નિયમ વિરામ પામવાનો પ્રસંગ આવે.

અહીં શંકા કરે કે કાઈ અન્યદર્શની રાગાદિ હોયે સહિત છતાં અ-
વિરૂદ્ધ વચન ગોલે છે તેનું કેમ ? ઉત્તર કે, તે અન્યદર્શની પોતાની સ્વેચ્છા
પ્રમાણે બોલવાને પ્રવર્તેલો હોય છે પણ ધુળાક્ષર ન્યાયે કાંઈ ઠેકાણે તેનામાં
અવિરૂદ્ધ વચન દેખાય છે અથવા કાઈ માર્ગાનુસારી બુદ્ધિવાલા પુરૂષમાં તેવું
અવિરૂદ્ધ વચન જણાય છે, તે પણ શ્રી જિનપ્રણીત વચન છે એમ જાણવું,
કારણકે અવિરૂદ્ધ વચનનું મૂલ શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવંત છે. કહિ કહેશો કે જે

રાત્રુગતં રૂપમસ્ય પુરુષક્રિયાયાસ્તાલ્બોષ્ટાદિવ્યાપારરૂપાયા અભાવે કથં
વચનં ભવિતુમર્હતિ । કિંચૈત્તદપૌરુષેયં ન કચિત્ ધ્વનદુષલભ્યતે । ઉપલંભેઽપ્ય-
દ્દષ્ટસ્ય પિશાચાદેવેક્તુરાશંકાનિવૃત્તેર્માનેન તદ્ભાષિતં સ્વાત્તતઃ કથં તસાદપિ
મનસ્વિનાં સુનિશ્ચિતા પ્રવૃત્તિઃ પ્રસૂયત ઇતિ ॥ કીદશમનુષ્ઠાનમ્ ધર્મં ઇત્યાહ ।
યથોદિતં યથા યેન પ્રકારેણ કાલાધારાધનાનુસારરૂપેણોદિતં પ્રતિપાદિતં ।
તત્રૈવાવિરુદ્ધે વચને અન્યથા પ્રવૃત્તૌ તુ તદ્દેષિત્વમેવાપ્યતે ન તુ ધર્મઃ ।
યથોક્તમ્ ।

તત્કારી સ્વાત્સ નિયમાત્તદ્વેપી ચેતિ યો જહઃ ।

આગમાર્થે તદ્મુલ્લંઘ્ય તત્ત એવ પ્રવર્તતે ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥

પુનરપિ કીદશમિત્યાહ । મૈત્ર્યાદિભાવસંયુક્તં, મૈત્ર્યાદયો મૈત્રીપ્ર-
મોદકારુણ્યમાધ્યસ્થ્યલક્ષણા યે ભાવા અંતઃકરણપરિણામાઃ તત્પૂર્વકાશ્વ

અપૌરુષેય એટલે નિરંજન નિરાકાર ઈશ્વરનું વચન છે તે અવિરુદ્ધ હશે તે
પણુ અધટિત છે, કારણકે તેને અપૌરુષેય કહેવામાંજ તેના સ્વરૂપના
લાક્ષણે અભાવ થાય છે. વચન એટલે બોલવું, તેનું સ્વરૂપ પુરૂષના વ્યાપાર-
ને અનુસરીને રહેલું છે. પુરૂષની વાણીની ક્રિયા જે તાલવું, હોઠ, વગેરેના
વ્યાપારરૂપ છે તેના અભાવે વચનજ શી રીતે ઉચ્ચરી શકાય ? એવું અપૌરુ-
ષેય વચન કોઈ કાળે પણ ધ્વનિથી ઉપલબ્ધ થાય નહીં. કોઈ ઠેકાણે પુરૂષદે-
ખાતો ન હોય અને વચન સંભલાય છે, તે અદૃષ્ટપણે રહેલા પણ વચન બો-
લતા એવા પિશાચાદિકનું વચન હોય છે, પણ તે આશંકાની નિવૃત્તિના
પ્રમાણથી ભાષિત થઈ શકે છે. તે પ્રમાણે માની લીધેલા અપૌરુષેય વચનથી
સન્નન પુરૂષોની પ્રવૃત્તિ નિયમપૂર્વક કેમ થાય ?

વળી કેવું અનુષ્ઠાન-આચરણુ ધર્મ કહેવાય તે કહે છે-યથોદિત એટલે
કાલાદિકની આરાધનાને અનુસારરૂપ પ્રકારવડે તે અવિરુદ્ધ વચન-શાસ્ત્રમાંજ
પ્રતિપાદન કરેલું, અન્યથા એ પ્રવૃત્તિ કરવામાં તે સિદ્ધાંતનું દ્વેષિપણુંજ પ્રાપ્ત
થાય અને જ્યારે દ્વેષિપણું થાય એટલે ધર્મ ન કહેવાય. તે વિષે કહ્યું છે કે
“ ન જડ પુરૂષ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ આચરણુ કરે તે નિયમથી શાસ્ત્રનો દ્વેષી થાય છે,
અર્થાત્ શાસ્ત્રોક્ત ધર્મનો દ્વેષી થાય છે, કારણકે શાસ્ત્રના અર્થનું ઉલ્લંઘન કર-
ીને તે વિરુદ્ધ અર્થથીજ પ્રવર્તે છે. ”

વલી કેવું અનુષ્ઠાન ધર્મ કહેવાય તે કહે છે-મૈત્ર્યાદિ ભાવસંયુક્ત એટલે

વાદ્યચેષ્ટાવિશેષાઃ સત્ત્વગુણાધિકલ્લિષ્યમાનાવિનેયેષુ તૈઃ સંયુક્તં સંમિલિતં
મૈત્ર્યાદિભાવાનાં નિઃશ્રેયસામ્યુદયફલધર્મકલ્પદ્રુમમૂલત્વેન શાસ્ત્રાંતરેષુ પ્રતિ-
પાદનાત્તદેવંવિધમનુષ્ઠાનં ધર્મઃ ઇતિ । દુર્ગતિપતજ્જંતુજાતધારણાત્ સ્વર્ગાદિમુગ્ધૌ
ધાનાશ્ચ ધર્મઃ ઇત્યેવંરૂપત્વેન કીર્ત્યતે શ્રવ્યતે । સકલાકલ્પિતભાવકલાપા-
કલનકુશલૈઃ સુધીભિરિતિ । इदं चाविरुद्धवचनादनुष्ठानमिह धर्म उच्यते ।
ઉપચારાત્ । યથા નહ્વલોદકં પાદરોગઃ । અન્યથા શુદ્ધાનુષ્ઠાનજન્યા
કર્મમલાપગમલક્ષણા સમ્યગ્દર્શનાદિનિર્વાણબીજલાભફલાં જીવશુદ્ધિરેવ
ધર્મઃ ॥ ૩ ॥

મૈત્રી, પ્રમોદ, કારણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય—એ લક્ષણવાલા ભાવ એટલે અંતઃકરણ-
ના પરિણામ અર્થાત્ તત્પૂર્વક એક જાતની બાહ્ય ચેષ્ટાઓ, જેમકે સત્ત્વ-પ્રાણીમા-
ત્ર ઉપર મૈત્રીભાવ રાખે, પોતાનાથી ગુણે અધિક હોય તેને વિષે પ્રમોદ—હર્ષ-
ભાવ રાખે, જે દુઃખી હોય તેની ઉપર કારણ્યભાવ (દયાભાવ) રાખે અને
અવિનયી હોય તેની ઉપર મધ્યસ્થપણું રાખે—તે મૈત્ર્યાદિ ભાવવડે યુક્ત એવું.
તે મૈત્ર્યાદિ ભાવ, મોક્ષ અને સ્વર્ગ જેનાં ફલ છે એવા ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનાં મૂલ છે,
એમ બીજાં શાસ્ત્રોમાં પણ પ્રતિપાદન કરેલ છે. તે મૈત્ર્યાદિ ભાવથી યુક્ત એવું
અનુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય. વધી દુર્ગતિમાં પડતા એવા જંતુઓને ધારણ કર-
વાથી અને સ્વર્ગાદિકની સદ્ગતિમાં મૂકવાથી મહાશુદ્ધિવંત પુરૂષો ધર્મ એ
શબ્દને ંયુત્પત્તિથી સિદ્ધ કરી કહે છે, કે જે પુરૂષો સર્વ અકલ્પિત—સત્ય
ભાવના સમૂહને જાણવામાં કુશલ છે. અહીં આ અવિરુદ્ધ વચનથી જે અ-
નુષ્ઠાન તે ધર્મ કહેવાય તે ઉપચારથી છે એટલે આગમને અનુસરીને જે
ક્રિયાકલાપ તે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી ધર્મ કહેવાય છે. જેમ ન-
હૂલના ધાસનો સ્પર્શ થવાથી પગે રોગ થાય છે, તેથી કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર
કરી નહૂલ ધાસનું પાણી તે પગનો રોગ છે એમ કહેવાય છે. જે એમ ન લઈએ
તો શુદ્ધ અનુષ્ઠાનથી ઉત્પન્ન થયેલી, કર્મરૂપ મલનો નાશ થવારૂપ લક્ષણ-
વાલી અને સમ્યગ્દર્શન વગેરે નિર્વાણ બીજના લાભરૂપ ફલવાલી જે જી-
વની શુદ્ધિ તેજ વસ્તુતાએ ધર્મ છે. ૩

અથાપુમેવ ધર્મ મેદતઃ પ્રમેદતશ્ચ વિમણિપુરાહ ।

સોઽયમનુષ્ઠાત્ત્વેદાત્ દ્વિવિધો ગૃહસ્થધર્મો યતિ-
ધર્મશ્ચેતિ ॥ ૧ ॥

સ યઃ પૂર્વે પ્રવક્તુમિષ્ટઃ । અયં સાક્ષાદેવ હૃદિ વિવર્તમાનતયા પ્રત્યક્ષઃ । અનુષ્ઠાત્ત્વમેદાત્ ધર્માનુષ્ઠાયકપુરુષવિશેષાત્ દ્વિવિધો દ્વિપ્રકારો ધર્મઃ । પ્રકારાવેવ દર્શયતિ । ગૃહસ્થધર્મો યતિધર્મશ્ચેતિ । ગૃહે તિષ્ઠતીતિ ગૃહસ્થઃ, તસ્ય ધર્મો નિત્યનૈમિત્તિકાનુષ્ઠાનરૂપઃ । યઃ खलु देहमात्रारामः सम्यग्‌विद्यानौला-
મેન વૃણાસરિત્તરણાય યોગાય સતતમેવ યતતે સ યતિઃ, તસ્ય ધર્મઃ ગુર્વતે-
વાસિતા તદ્વ્રક્તિબહુમાનાવિત્યાદિઃ, વશ્યમાણલક્ષણઃ ॥ ૧ ॥

તત્ર ચ ગૃહસ્થધર્મોપિ દ્વિવિધઃ સામાન્યતો

વિશેષતશ્ચેતિ ॥ ૨ ॥

ઉપર કહેલા ધર્મને ભેદ અને અવાંતર ભેદથી કહે છે—

મૂલાર્થ—તે ધર્મ, ધર્માનુષ્ઠાન કરનારા પુરૂષના ભેદથી ગૃહસ્થ-
ધર્મ અને યતિધર્મ એવા બે પ્રકારનો છે. ૧

ટીકાર્થ—જે પ્રથમ કહેવાને ઈચ્છેલો હતો તે આ ધર્મ. અહીં ‘આ’
એ શબ્દથી પ્રત્યક્ષપણું બતાવે છે, એટલે સાક્ષાત્ કર્તાના હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ રીતે
વર્તમાન એવો ધર્મ, તે અનુષ્ઠાન કરનાર પુરૂષના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તે
બંને પ્રકાર દર્શાવે છે. ગૃહસ્થધર્મ અને યતિધર્મ. ગૃહસ્થ એટલે ગૃહમાં રહે-
નાર, તેનો નિત્ય એટલે નિત્ય કરવાનો અને નૈમિત્તિક એટલે પર્વાદિકના નિ-
મિત્તે કરવાનો ધર્મ તે ગૃહસ્થધર્મ કહેવાય છે. યતિધર્મ એટલે યતિનો ધર્મ.
જે માત્ર દેહમાં આરામ પામી સમ્યગ્‌વિદ્યા (સમ્યગ્‌જ્ઞાન)રૂપ નાવિકાના
લાલથી વૃણારૂપ સરિતા—નદીને તરવાના યોગને માટે હમેશા યત્ન કરે તે
યતિ કહેવાય, તેનો ધર્મ એટલે શુરુ સમીપે સતત નિવાસ અને શુરૂની ભક્તિ
તથા બહુમાન ઇત્યાદિ જેનાં લક્ષણો કહેવામાં આવશે તે. ૧

મૂલાર્થ—તેમાં જે ગૃહસ્થધર્મ છે તે પાંચ સામાન્ય અને વિશે-
ષથી બે પ્રકારનો છે. ૨

ગૃહસ્થધર્મોપિ ઉક્તલક્ષણઃ, કિંપુનઃ સામાન્યતો ધર્મં इत्यपि शब्दार्थः ।
 द्विविधो द्वિभेदः । द्वैविध्यमेव दर्शयति । સામાન્યતો નામ સર્વશિષ્ટસાધારણાનુ-
 ઘાનરૂપઃ । વિશેષતો વિશેષેણ સમ્યગ્દર્શનાણુવ્રતાદિપ્રતિપત્તિરૂપઃ । ચકાર
 ઉક્તસમુચ્ચયે इति ॥ ૨ ॥

તત્રાયં ભેદં શાસ્ત્રકૃત્સ્વયમેવાધ્યાયપરિસમાપ્તિં યાવદ્દાવયન્નાહ ।

તત્ર સામાન્યતો ગૃહસ્થધર્મઃ કુલક્રમાગતમનિંદ્યં
 વિજવાદ્યપેક્ષ્યા ન્યાયતોઽનુઘાનમિતિ ॥ ૩ ॥

તત્ર તયોઃ સામાન્યવિશેષરૂપયોઃ ગૃહસ્થધર્મયોઃ વક્તુમ્પક્ષાંતયોર્મધ્યે
 સામાન્યતઃ ગૃહસ્થધર્મોઽયમ્ । યથા કુલક્રમાગતં પિતૃપિતામહાદિપૂર્વપુરુષપરં-
 પરાસેવનાદ્વારેણ સ્વકાલં યાવદાયાત્મનુઘાનમિત્યુત્તરેણ યોગઃ । પુનઃ કી-

ટીકાર્થ—જેનાં લક્ષણ કહેલાં છે એવો ગૃહસ્થધર્મ બે પ્રકારનો છે. મૂળમાં
 અપિ (પણ) શબ્દ છે તેથી એવો અર્થ થાય કે સામાન્યથી ધર્મ બે પ્રકારનો
 હોય તેમાં શું કહેવું. તે બે પ્રકાર દર્શાવે છે. પહેલો સામાન્ય એટલે સર્વ
 શિષ્ટ સાધારણ અનુઘાનરૂપ અર્થાત્ સાધારણ માર્ગાનુસારી શિષ્ટ પુરૂષોની
 અપેક્ષાએ આચરવારૂપ ધર્મ અને બીજો વિશેષથી એટલે સમ્યગ્દર્શનની
 પ્રાપ્તિ તથા શ્રાવકનાં અણુવ્રત (બાર વ્રત) પ્રમુખ અંગીકાર કરવારૂપ ધર્મ.
 અહીં ચ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ૨

તેમાંનો પ્રથમ ભેદ જે ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ તેને આ અધ્યાયની
 સમાપ્તિ સુધી અંતકાર વર્ણન કરી બતાવે છે.

મૂલાર્થ—કુલપરંપરાથી આવેલું, નિંદારહિત, વૈભવાદિકની અપે-
 ક્ષાએ જે ન્યાયપૂર્વક આચરણ તે ગૃહસ્થોનો સામાન્ય ધર્મ છે. ૩

ટીકાર્થ—હવે સામાન્ય અને વિશેષરૂપ ગૃહસ્થના ધર્મ જે કહેવાને
 આરંભ કરેલો છે તેમાં ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ આવો છે. કુલક્રમાગત પિતા,
 પિતામહ વગેરે પૂર્વ પુરૂષની પરંપરાએ સેવનાદ્વારા પોતાના સમય સુધી
 આણતું આવેલું અનુઘાન એટલે આચરણ. (તેનો ઉત્તર પદ સાથે સંબંધ છે.)
 તે કહેવું આચરણ તે કહે છે. અનિંદ્ય એટલે નિંદા કરવા યોગ્ય નહીં. અર્થાત્
 પરલોકને પ્રધાન માનનારા સાધુજનોને જે અનાદર કરવા યોગ્ય

દશં તદિત્યાહ । અનિંદ્યં, નિંદ્યં તથાવિધપરલોકપ્રધાનસાધુજનનામાત્યંતમ-
નાદરણીયતયા ગર્હણીયં । યથા સુરાસંધાનાદિ તન્નિપેધાદનિંદ્યં । તથા વિમવા-
દ્યપેક્ષયા, વિમવં સ્વકીયમૂલધનરૂપમાદિશબ્દાત્ કાલક્ષેત્રાદિસહાયવલં ચા-
પેક્ષ્ય । ન્યાયતો ન્યાયેન શુદ્ધમાનતુલોચિતકલાવ્યવહારાદિરૂપેણ આસેવ-
નીયાવસરચિત્તારાધનાદિરૂપેણ ચ । અનુષ્ઠાનં, વાણિજ્યરાજસેવાદિરૂપં ।
ઇદમુક્તં ભવતિ । સર્વસાધુસંમતન્યાયપ્રધાનસ્ય, સ્વવિમવતૃતીયભાગાદિના
વ્યવહારમારમમાણસ્ય, રાજસેવાદૌ ચ તદુચિતક્રમાનુવર્તિનઃ, કુલક્રમાયા-
તાનિંદ્યાનુષ્ઠાનસ્ય, અત્યંતનિપુણબુદ્ધેઃ, અત એવ સર્વાપાયસ્થાનપરિહારવતો,
ગૃહસ્થસ્ય ધર્મ એવ સ્યાત્ દીનાનાથાદ્યુપયોગયોગ્યતયા ધર્મસાધનસ્ય વિમ-
વસ્યોપાર્જનં પ્રતિ પ્રતિવદ્ધચિત્તત્વાદિતિ । યચ્ચાદાવેવાનિંદ્યાનુષ્ઠાનસ્ય ગૃહસ્થ-
સંવંધિનો ધર્મતયા શાસ્ત્રકારેણ નિર્દર્શનમકારિ, તજ્ઞજ્ઞાપયતિ । નિરનુષ્ઠા-
નસ્ય નિર્વાહવિચ્છેદેન ગૃહસ્થસ્ય સર્વશુભક્રિયોપરમપ્રસંગાદધર્મ એવ સ્યા-
દિતિ । પઠ્યતે ચ ।

તે નિંદ્ય. જેવું કે દાડનું પીઠું કરવું વગેરે. તેવું નિંદ્ય ન હોય તે અનિંદ્ય.
તેમ વળી વૈભવાદિકની અપેક્ષાએ ન્યાયથી આચરેલું. વિભવ એટલે પોતાનું
મૂલ ધન (મુડી). આદિ શબ્દથી કાલ તથા ક્ષેત્ર વગેરેની સહાયના બલવાળું;
તેની અપેક્ષા કરીને. ન્યાયથી એટલે ભેલસેલ વગર, બરાબર માપ તથા તોલ
અને યોગ્ય વ્યાજ લેવું એરૂપ પ્રમાણિકતાથી અથવા સેવવા યોગ્ય પુરૂષોના
ચિત્તનું અવસરે આરાધન કરવું, એરૂપ ન્યાયથી જે અનુષ્ઠાન એટલે વ્યાપાર
અથવા રાજસેવા (નોકરી) વગેરેનું આચરણ, તે ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ
છે. આ ઉપરથી સારાંશ એવો છે કે, જે ગૃહસ્થ સર્વ સંજ્ઞાનોને સંમત
એવા ન્યાયને પ્રધાન કરી પોતાના મૂલ ધન (મુડી)ના ત્રીજા ભાગમાંથી વ્યા-
પાર કરે, અને જે રાજસેવા વગેરેમાં જોડાયો હોય તો તે સેવાને ધટતા એવા
ક્રમમાં પ્રવર્તે, કુલપરંપરાથી આવેલું અનિંદ્ય એવું આચરણ આચરે, અતિ
નિપુણ બુદ્ધિ રાખે, તેને લીધેજ સર્વ વિપ્નના સ્થાનથી દૂર રહી શકે તેવા ગૃહસ્થને
ધર્મજ થાય છે; કારણકે દીન, અનાથ વગેરેના ઉપયોગને યોગ્ય હોવાથી ધર્મનું
સાધન દ્રવ્ય છે, તેને ઉપાર્જન કરવામાં તે ગૃહસ્થનું ચિત્ત પ્રતિબદ્ધ રહે છે.

અહીં પ્રથમ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મમાં ‘ અનિંદ્ય અનુષ્ઠાન ’ એમ જે
ગ્રંથકારે જણાવ્યું તે એવું સૂચવે છે કે જે ગૃહસ્થ અનુષ્ઠાન રહિત રહે, તે-

વિત્તિવોચ્છેયમિ ય ગિહિણો સીયંતિ સન્વકિરિયાઓ ।

નિરવેક્ષસ્સ ડ જુત્તો સંપુણ્ણો સંજમો ચેવ ॥ ૩ ॥

અથ કસાત્ ન્યાયત્ત ઇત્યુક્તમિત્યુચ્યતે ।

ન્યાયોપાત્તં હિ વિત્તમુચયલોકહિતાયેતિ ॥ ૪ ॥

ન્યાયોપાત્તં શુદ્ધવ્યવહારોપાર્જિતં હિ યસાદ્વિત્તં દ્રવ્યં નિર્વાહહેતુઃ ।

કિમિત્યાહ । ઉભયલોકહિતાય । ઉભયોઃ । શ્લોકપરલોકરૂપયોઃ

લોકયોર્હિતાય કલ્યાણાય સંપદ્યતે ॥ ૪ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

अनजिज्ञं कनीयतया परिजोगाद्विधिना तीर्थगमनाच्चेति ॥५॥

ને નિર્વાહ-આણવિકાનો વિચ્છેદ થાય એટલે તેને પછી સર્વ શુભ ક્રિયા વિરામ પામી જવાનો પ્રસંગ આવે અને શુભ ક્રિયા વિરામ પામવાથી અધર્મ-જ થાય. તે વિષે કહ્યું છે કે,

“જે ગૃહસ્થની આણવિકાનો વિચ્છેદ થાય, તે ગૃહસ્થની સર્વ ધર્મ-ક્રિયાઓ સીદાઈ જાય છે, પણ જેને આણવિકાની અપેક્ષા નથી તેવા પુરુષ-ને સર્વવિરતિથી પરિપૂર્ણ એવો સંયમ (ચારિત્ર)જ અંગીકાર કરવો યુક્ત છે” ડ

કદિ કોઈ શંકા કરે કે ગૃહસ્થને ન્યાયથીજ ધન ઉપાર્જન કરવું એમ કહેવાનું શું કારણ ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું ધન આલોક અને પરલોકના હિતને માટે થાય છે. ૪

ટીકાર્થ—ન્યાય એટલે શુદ્ધ વ્યવહાર, તેથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય જે નિર્વાહનું કારણ થાય છે, તેના નિર્વાહથી શો લાભ થાય તે કહે છે. તેથી આલોક અને પરલોકનું હિત-કલ્યાણ થાય છે. ૪

તે ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય જે લોકને હિતકારી થી રીતે થાય ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જે દ્રવ્યનો ઉપભોગ કરવામાં લોકોને તેના ભોક્તા કે ભોગ્ય વસ્તુ ઉપર શંકા ન આવે તેવી રીતે ઉપભોગ કરાય અને જે દ્રવ્યથી વિધિપૂર્વક તીર્થગમન થાય તેવું ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય ઉભય લોકમાં હિતકારી છે. ૫

इहान्यायप्रवृत्तौ पुरुषस्य द्विविधा अभिशङ्कनीयता, भोक्तुः भोग्यस्य च विभक्त्यः । तत्र भोक्तुः परद्रव्यद्रोहकार्यमित्येवं दोषसंभावनलक्षणा, भोग्यस्य पुनः परद्रव्यमिदमित्यमनेन भुज्यत इत्येवंरूपा । ततस्तत्प्रतिषेधेन या अनभिश्ङ्कनीयता तया उपलक्षितेन भोक्त्रा परिभोगात् स्नानपानाच्छादनानुलेपनादिभिः भोगप्रकारैः आत्मना मित्रस्वजनादिभिश्च सह विभक्त्यस्योपजीवनात् । अयमत्र भावः । न्यायेनोपार्जितं विभवं भुञ्जानो न केनापि कदाचित्किंचिदभिश्ङ्क्यते । एवं चाव्याकुलचेतसः प्रशस्तपरिणतेरिह लोकेपि महान् सुखलाभ इति । परलोके हितत्वं च विधिना सत्कारादिरूपेण, तीर्थे व्यसनसलिलनिधिः अस्मादिति तीर्थं, पवित्रगुणपात्रपुरुषवर्गः दीनानाथादिवर्गश्च, तत्र गमनं प्रवेशः उपष्टम्भकतया प्रवृत्तिर्विच्यस्य तीर्थगमनं तस्मात् । चकारः समुच्चये । पठ्यते च धार्मिकजनस्य शास्त्रांतरे दानस्थानम् यथा—

पात्रे दीनादिवर्गे च दानं विधिवदिष्यते ।

पौष्यवर्गाविरोधेन न विरुद्धं स्वतश्च यत् ॥ ५ ॥

ટીકાર્થ—આલોકમાં અન્યાયમાં પ્રવર્તેલા પુરૂષની ઉપર એ જાતની શંકા લેવાય છે. એક ભોક્તા—ઉપભોગ કરનાર ઉપર અને બીજી ભોગ્ય—ઉપભોગ કરવા યોગ્ય વૈભવ ઉપર. તેમાં ભોક્તાની ઉપર ‘આ પરદ્રોહ કરનાર છે’ એવા દોષની સંભાવના આવે છે અને જે ભોગ્ય વસ્તુ છે તેની ઉપર ‘આ પારકું દ્રવ્ય છે તેને આ પુરૂષ આવી રીતે ભોગવે છે’ એવા દોષની સંભાવના આવે છે. આવા દોષની શંકા જેમાં ન હોય તે અનભિશંકનીય એટલે શંકા કરવા યોગ્ય નથી. એમ કહેવાય. તેવા નિર્દોષ દ્રવ્યથી ઉપલક્ષિત એવો ભોક્તા તેનો પરિભોગ કરે એટલે સ્નાન, પાન, આચ્છાદન અને ચંદનાદિકનું અનુલેપન વગેરે ભોગના પ્રકારથી પોતે અને પોતાના મિત્ર, સ્વજનાદિકની સાથે વૈભવથી ઉપજીવન કરે છે તેથી. ભાવાર્થ એવો છે કે ન્યાયોપાર્જિત વૈભવને ભોગવતા પુરૂષ ઉપર કદિ પણ કોઈ જાતની શંકા લેવામાં આવતી નથી. તેથી અવ્યાકુલ ચિત્તવાલા અને શ્રેષ્ઠ પરિણામવાલા તે પુરૂષને આલોકમાં પણ સુખનો મહાન્ લાભ થાય છે.

વક્ત્રી તેનું પરલોકમાં હિતપણું એવી રીતે છે કે વિધિ એટલે સત્કાર પ્રમુખ વડે તીર્થગમન. જેનાથી કુઃખનો સમુદ્ર તરાય તે તીર્થ, અર્થાત્ પવિત્ર ગુણો

અત્રેવ વિપક્ષે વાધામાહ-

અહિતાયેવાન્યદિતિ ॥ ૬ ॥

અહિતાયૈવ અહિતનિમિત્તમેવ ઉમયોરપિ લોકયોર્ન પુનઃ કાકતાલીય-
ન્યાયેનાપિ હિતદેતુરિત્યેવકારાર્થઃ । અન્યત્ ન્યાયોપાત્તવિત્તાદ્વિમિત્રં અન્યા-
યોપાત્તવિત્તમિત્યર્થઃ ॥ ૬ ॥

કુત્ત એવદિત્યાહ ।

તદનપાયિત્વેપિ મત્સ્યાદિગલાદિવઘ્નિપાકદારુણ-
ત્વાત્ इति ॥ ૭ ॥

પાત્ર એવો પુરુષવર્ગ અથવા દીન તથા અનાથ પ્રમુખ પ્રાણિવર્ગ તે તીર્થ ક-
હેવાય છે. તેમાં ગમન એટલે પ્રવેશ અર્થાત્ ઉપર કહેલા વર્ગને ટેકા આપવાને
દ્રવ્યની પ્રવૃત્તિ કરવી, તે તીર્થગમન કહેવાય, તેવા તીર્થગમનથી. અહીં જ
શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ખીજાં શાસ્ત્રોમાં પણ ધર્મી પુરુષના ધનને દાનનું
સ્થાન કહેલું છે. તે આ પ્રમાણે-“પૌષ્ઠ વર્ગને વિરોધ ન આવે તેમ અને
સ્વતઃ વિરુદ્ધ ન હોય તેવી રીતે પાત્ર અને દીન, અનાથ વગેરેને આપવું તે
વિધિથી દાન આપેલું કહેવાય છે.” ૫

ઉપર કહેલા પ્રકારથી જો વિપરીત પ્રકારે વર્તે તો બાધ આવે તે કહે છે.

મૂલાર્થ-ઉપર પ્રમાણે ન કરતાં જો તેથી અન્ય-જુદી રીતે કરે
તો અહિતજ થાય છે. ૬

ટીકાર્થ-અહિતને અર્થે એટલે અહિતનું નિમિત્ત થાય છે. અહીં મૂલમાં
एव ‘જ’ એમ કહ્યું તેથી એવો અર્થ થાય કે આલોક અને પરલોક-તે બંને
લોકનું ‘કાકતાલીય ન્યાયથી પણ તે હિતનું નિમિત્ત-કારણ થતું નથી. અ-
ન્ય એટલે ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યથી વિભિન્ન-જુદું, અર્થાત્ અન્યાયોપાર્જિત
દ્રવ્ય; તે આલોક અને પરલોકના અહિતનુંજ કારણ થાય છે. ૬

અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય ઉલ્લય લોકને અહિતકારી થાય છે
તે શાથી કહે છે ? એવી શંકા યતાં ઉત્તર આપે છે-

મૂલાર્થ-જો કે અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય કદિ અનપા-

તસ્યાન્યાયોપાત્તવિત્તસ્ય અનપાયિત્વં અવિનાશિત્વમિતિ યોર્ધ્યઃ
તસિન્નપિ અન્યાયોપાર્જિતો હિ વિમવઃ અસ્થ્યાદિશલ્યોપહતઘ્રહમિવાચિરાદ્વિ-
નાશમનાસાદ્ય નાત્તે । અથ કદાચિદ્બલવતઃ પાપાનુબંધિનઃ પુણ્યસ્યાનુમા-
વાત્ સ વિમવો યાવજીવમપિ ન વિનશ્યેત્, તથાપિ મત્સ્વાદીનાં મત્સ્યકુરં-
ગપતંગાદીનાં યે ગલાદયઃ ગલગોરિગાનપ્રદીપાલોકાદયઃ રસનાદીંદ્રિયલૌ-
હ્યાતિરેકકારિણઃ વિષયવિશેષાઃ તદ્વદ્વિપાકે પરિણામે દારુણં તસ્ય ભાવસ્તત્ત્વં
તસાત્ । અન્યગ્રાપ્યવાચિ-

“પાપેનૈવાર્થરાગાંધઃ ફલમાપ્નોતિ યત્કચિત્ ।

બહિશામિપવત્તત્તમવિનાશ્ય ન જીર્યતિ ॥ ૭ ॥”

િય એટલે અપાયરહિત અર્થાત્ વિધમાન રહે તોપણ તે મત્સ્ય
વગેરેને ગલગોરિ પ્રમુખની જેમ પરિણામે દારુણ-વિનાશક થઈ
પડે છે. ૭

ટીકાર્થ-તે અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યનું અનપાયિતા એટલે અવિના-
શીપણું તેરૂપ જે અર્થ તે છતાં પણ એટલે પ્રાપ્ત કરીને અન્યાયોપાર્જિત
વૈભવ અસ્થિ (હાડકાં) વગેરે શલ્યથી હણાએલા શૃંગની જેમ થોડા
કાલમાં વિનાશ પામ્યા વિના રહેતો નથી. પણ કદિ કોઈ ખલવાન પાપાનુ-
બંધી પુણ્યના પ્રભાવથી તે વૈભવ યાવજીવ સુધી વિનાશ ન પામે તથાપિ
મત્સ્યાદિકને આદિ શબ્દથી શૃંગ, પતંગ વગેરેને ગલાદિ એટલે ગલગોરિ,
ગાન અને પ્રદીપનો પ્રકાશ ધસાદિ જે જિહ્વાદિ ઈંદ્રિયોની અધિક લોભુપતા
કરનારા વિષયો છે તેઓની જેમ પરિણામે દારુણ ભાવ એટલે વિનાશભાવને
પામે છે. ભાવાર્થ એવો છે કે અન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય, અસ્થિ પ્રમુખ શલ્ય-કો-
પવાતું ધર જેમ ટકે નહીં તેમ તે ટકતું નથી. કદિ જો પાપાનુબંધી પુણ્યના
ખલથી ટકી રહે તો મત્સ્યાદિકને ગલગોરિ પ્રમુખની જેમ તે પરિણામે વિના-
શક થાય છે. રસના ઈંદ્રિયનો વિષયી મત્સ્ય ગલગોરિ (લોહાના કાંટામાં માંસની
ગોલી) થી હણાય છે, અવળું ઈંદ્રિયનો વિષયી શૃંગ મધુર ગાયનથી મરે છે અને
નેત્ર ઈંદ્રિયનો વિષયી પતંગ દીપકમાં ઝંપલાય છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. તે વિષે
અન્ય શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે.”

૧ જે ઠકાણે ઘર બાંધવાનું હોય ત્યાં પ્રથમ શલ્યશુદ્ધિ કરવામાં આવે છે. શલ્ય-
શુદ્ધિમાં અસ્થિ વગેરે પદાર્થો શોધાય છે. જો શલ્યવાદી ભૂમિ ઉપર ઘર બાંધે તો તે
ટકતું નથી એમ શિલ્પશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

નન્વેવમન્યાયેન વ્યવહારપ્રતિપેધે ગૃહસ્થસ્ય વિક્તપ્રાપ્તિરેવ ન ભવિષ્યતિ
તત્કથં નિર્વાહવ્યવચ્છેદે ધર્મહેતુશ્ચિત્તસમાધિલાભઃ સ્યાદિત્યાશંક્યાહ ।

ન્યાય એવ હ્યર્થાપ્ત્યુપનિપત્પરેતિ સમયવિદ્ ઇતિ ॥ ૬ ॥

ન્યાય એવ ન યુનરન્યાયોઽપિ અર્થસ્ય વિમવસ્ય આપ્તિઃ લાભઃ અર્થાપ્તિઃ
તસ્યા ઉપનિપદ્ અત્યંતરહસ્યભૂત ઉપાયઃ “યુક્તાયુક્તાર્થસાર્થવિભાગકલ-
નકૌશલવિકલૈઃ સ્થૂલમતિભિઃ સપ્પાયમાનાવસ્થાયામપ્યનુપલબ્ધ ઇતિ ચો-
ઽર્થઃ” પરા પ્રકૃષ્ટા ઇત્યેવં સમયવિદઃ સદાચારામિધાયિશાસ્ત્રજ્ઞા શ્રુવતે ॥
તથાહિ તે પઠંતિ-

“ નિપાનમિવ મંદ્રકાઃ સરઃપૂર્ણમિવાંહજાઃ ।

શુભકર્માણમાયાંતિ વિવશાઃ સર્વસંપદઃ ॥

કોઈ ઠેકાણે અર્થ-દ્રવ્યના રાગથી અંધ થએલો માણસ કદિ અન્યાયરૂપ પા-
પથી દ્રવ્યનું ફલ મેલવે છે, પણ છેવટે મત્સ્યને આપેલી લોઢાની ગોલીના
માંસની જેમ તે દ્રવ્ય તેનો વિનાશ કર્યા સિવાય પચતું નથી. ૭

કદિ કોઈ એમ શંકા કરે કે જ્યારે એમ અન્યાયથી વ્યવહાર કરવાનો
નિષેધ કરશે તો પછી ગૃહસ્થને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થશે નહીં અને જ્યારે દ્રવ્યની
પ્રાપ્તિ ન થાય તો પછી નિર્વાહનો વિચ્છેદ થવાથી ગૃહસ્થને ધર્મનો હેતુ
અત્તસમાધિરૂપ લાભ ઈયાંથી થશે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ-‘દ્રવ્યપ્રાપ્તિનો ઉત્કૃષ્ટ અને રહસ્યભૂત ઉપાય ન્યાયજ
છે.’ એમ સિદ્ધાંતવેત્તાઓ કહે છે. ૮

ટીકાર્થ-ન્યાયજ છે અર્થાત્ અન્યાય નહીં. અર્થ એટલે વૈભવ તેની
પ્રાપ્તિનો ઉપનિપદ્ એટલે રહસ્યરૂપ ઉપાય અર્થાત્ વૈભવની પ્રાપ્તિનો રહસ્યરૂપ
ઉપાય ન્યાયજ છે. અન્યાય નહીં. જે ઉપાય યુક્ત-ઘટતા અને અયુક્ત-અ-
ઘટતા અર્થસમૂહના વિભાગ કરવામાં અકુશલ એવા સ્થૂલબુદ્ધિવાલા પુરૂષોએ
સ્વમાંવસ્થામાં પણ પ્રાપ્ત કર્યો નથી, તે રહસ્યભૂત ઉપાય પર એટલે ઉત્કૃષ્ટ
છે, એમ સદાચારને પ્રતિપાદન કરનારાં શાસ્ત્રોને જાણનારા પંડિતો કહે છે. તેઓ
આ પ્રમાણે કહે છે-‘જેમ દેડકાંઓ કુવાને અને જલચર પક્ષીઓ સરોવરને
પ્રાપ્ત થાય તેમ સર્વ પ્રકારની સંપત્તિઓ પરવશ થઈ શુભ કર્મ કરનારા ન્યા-

તથા-નોદન્વાનર્થિતામેતિ નવાંભોભિર્ન પૂર્યંતે ।

આત્મા તુ પાત્રતાં નેયઃ પાત્રમાયાંતિ સંપદઃ ॥ ૮ ॥

કુત એતદેવમિત્યાહ ।

તતો હિ નિયમતઃ પ્રતિવંધકકર્મવિગમ ઇતિ ॥ ૯ ॥

તતો ન્યાયાત્સકાશાત્ હિ યસ્યાન્નિયમતોઽવશ્યંમાત્રેન પ્રતિવંધકસ્ય પરલાભોપઘાતજનનદ્વારેણ મર્નાતરે ઉપાત્તસ્ય લાભવિગ્રહેતોઃ કર્મણો લાભાં-તરાયલક્ષણસ્ય વિગમો વિનાશઃ સંપદ્યતે । યથા સમ્યક્પ્રયુક્તાયા લંઘનાદિ-ક્રિયાયાઃ સકાશાત્ રોગસ્ય જ્વરાતિસારાદેરિતિ ॥ ૯ ॥

તતોઽપિ કિં સિદ્ધમિત્યાહ ।

સત્યસ્મિન્નાયત્યામર્થસિદ્ધિરિતિ ॥ ૧૦ ॥

યવંત પુરૂષોને પ્રાપ્ત થાયછે.” “જેમ સમુદ્ર યાયક થતો નથી તોપણુ તે જલ-થી નથી પૂરાતો તેમ નથી-અર્થાત્ પૂરાય છે. તેમ આત્માને એવો સુપાત્ર કરવો કે જેથી તેનામાં સંપત્તિઓ સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય.” ૮

સંપત્તિને ઉપાર્જન કરવાનો ઉપાય ન્યાયજ છે, એમ શી રીતે જાણવું ? તે કહે છે-

મૂલાર્થ-ન્યાયથી દ્રવ્યની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય કરનારા કર્મનો અ-વશ્ય નાશ થાય છે. ૯

ટીકાર્થ-તે ન્યાયથી એટલે ન્યાય પ્રમાણે વર્તવાથી પ્રતિવંધક એટલે ભવાંતરે બીજાના લાભને હાનિ કરી તે દ્વારા ઉપાર્જન કરેલા અને પોતાને લાભ કરવામાં વિગ્રહના હેતુરૂપ અર્થાત્ લાભાંતરાયરૂપ એવા કર્મનો અવશ્ય કરીને નાશ થાયછે. દૃષ્ટાંત કે જેમ સારી રીતે લંઘન (લાંધણ) વગેરે ક્રિયા કર-વાથી જ્વર કે અતિસાર પ્રમુખ રોગનો નાશ થાય છે તેમ ન્યાય પ્રમાણે વર્તવાથી પૂર્વે બાંધેલા લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થાય છે. તેથીજ સંપત્તિને ઉપાર્જન કરવાનો ઉપાય ન્યાયજ છે. ૯

તે લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી શું સિદ્ધ થયું, તે કહે છે.

મૂલાર્થ-એ લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી પરિણામે સંપત્તિ મલવાની સિદ્ધિ થાય છે. ૧૦

સતિ વિદ્યમાને અસિદ્ધાંતે પ્રતિબંધકકર્મવિગમે આયત્યામાગમિનિ
કાલે અર્થસિદ્ધિઃ અભિલપિતવિમવનિષ્પત્તિઃ આવિર્ભવતીતિ ॥ ૧૦ ॥

एतद्विपर्यये दोषमाह ।

अतोऽन्यथापि प्रवृत्तौ पाक्षिकोऽर्थलाभो निःसंश-
यस्त्वनर्थ इति ॥ ११ ॥

અંતે ઉક્તલક્ષણાદ્યાયાત્ અન્યથાપિ અન્યાયલક્ષણેન પ્રકારેણ પ્રવૃત્તૌ
વ્યવહારલક્ષણાયાં પાક્ષિકો વૈકલ્પિકઃ અર્થલાભઃ કદાચિત્સાત્કદાચિન્ને-
ત્યર્થઃ । નિઃસંશયો નિઃસંદેહઃ તુ પુનરર્થઃ અનર્થઃ ઉપઘાતઃ આયત્યામેવ ।
इदमुक्तं भवति । अन्यायप्रवृत्तिरेव तावदसंभविनी राजदंडभयादिभिर्हेतुभिः
प्रतिहतत्वात् । पठ्यते च ।

राजदंडभयात्पापं नाचरत्यधमो-जनः ।

परलोकभयान्मध्यः स्वभावादेव चोत्तमः ॥

ટીકાર્થ-તે પ્રતિબંધક એટલે સાક્ષાતરાય કર્મનો નાશ થવાથી ઉત્તર
કહે એટલે આગામી કાલે અર્થસિદ્ધિ થાય છે, અર્થાત્ ઇચ્છિત વૈભવની
સિદ્ધિનો સ્વતઃ આવિર્ભાવ થાય છે. ૧૦

જે ઉપર પ્રમાણે કહ્યું, તેથી ઉલટી રીતે વર્તવાથી દોષ થાય તે કહે છે-
મૂલાર્થ-ઉપરના કહેવાથી અન્યથા રીતે (અન્યાયપણે) વર્ત-
વામાં કદિ અર્થસાધન વિકલ્પે થાય પણ અનર્થ તો નિઃસંદેહ થા-
ય છે. ૧૧

ટીકાર્થ-ઉપર કહેલા ન્યાયથી અન્યથાપણે એટલે અન્યાયના પ્રકારે વ્યવ-
હારની પ્રવૃત્તિ કરવામાં અર્થસાધન (દ્રવ્યસાધન) પાક્ષિક એટલે વિકલ્પે થાય છે,
અર્થાત્ કદિ થાય અને ન પણ થાય, પણ પરિણામે અનર્થ-હાનિ તો નિઃસંદેહ
થાય છે, એટલે હાનિ થવામાં કાંઈ સંદેહજ નથી. અહીં મૂલમાં તુ શબ્દ છે તે
પુનઃ (ફરી) એવો અર્થ બતાવે છે. સાવાર્થ એવો છે કે પ્રથમ અન્યાયમાં પ્રવૃત્તિ
કરવીજ અસંભવિત છે, કારણકે તે રાજદંડનો ભય વગેરે હેતુથી પ્રતિહત છે.
તે વિષે કહ્યું છે કે “નીચ માણસ રાજદંડના ભયથી પાપ કરતો નથી, મધ્યમ
માણસ પરલોકના ભયથી પાપ કરતો નથી અને ઉત્તમ માણસ સ્વભાવથીજ
પાપ આચરતો નથી.”

અથ કશ્ચિદધમાધમતામવલંબ્ય અન્યાયેન પ્રવર્તેતે । તથાપ્યર્થસિદ્ધિરનૈ-
કાંતિકી તથાવિધાશુદ્ધસામગ્રીસવ્યપેક્ષકપાકસ્ય કસ્યચિદશુભાનુબંધિનઃ પુણ્ય-
વિશેષસ્ય ઉદયવશાત્સ્યાદન્યથા પુનર્નેતિ । યથાનર્થઃ સોઽવશ્યંભાવી, અ-
ન્યાયપ્રવૃત્તિવશોપાત્તસ્ય અશુદ્ધકર્મણઃ નિયમેન સ્વફલમસંપાદ્યોપરમાભાવાત્ ।
પઠ્યતે ચ ।

અવશ્યમેવ મોક્તવ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્ ।

નાશુક્તં ક્ષીયતે કર્મ કલ્પકોટિશતૈરપિ ॥ ૧૧ ॥

અથ ગૃહસ્થધર્મે વિવાહપ્રકારમાહ ।

તથા સમાનકુલશીલાદિજિરગોત્રજૈર્વૈવાહ્યમન્યત્ર વહુ-
વિરુદ્ધેત્ય ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

સમાનં તુલ્યં કુલં પિતૃપિતામહાદિપૂર્વપુરુષવંશઃ શીલં મધમાંસનિશા-
મોજનાદિપરિહારરૂપો વ્યવહારઃ આદિશબ્દાદિભવવેપમાપાદિ ચ યેષાં

જે કોઈ અધમ અધમતાનું અવલંબન કરી અન્યાયથી પ્રવર્તે તથાપિ તેને દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ એકાંતે થતી નથી. કહિ તેની અશુદ્ધ સામગ્રીની વિશેષ અપેક્ષાના પરિણામવાલા કોઈ પાપાનુબંધી પ્રુણ્યના ઉદયથી તે થાય છે; પણ જો પાપાનુબંધી પ્રુણ્યનો ઉદય ન હોય તો થાયજ નહીં, પણ અનર્થ તો અવશ્ય થવાનોજ, કારણકે અન્યાય પ્રવૃત્તિથી બાધેલાં પાપ નિયતપણે પોતાનું ફલ આપ્યા વિના ઉપરામ પામતાંજ નથી. કહ્યું છે કે “કરેલું શુભાશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે, સેંકડો કોટી કદ્યે પણ ભોગવ્યા વિના તે ક્ષય પામતું નથી.” ૧૧

હવે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મમાં વિવાહનો પ્રકાર કહેછે—

મૂલાર્થ—જે લોકો પોતાની જાતિના કે દેશના લોકો સાથે બહુ વિરોધ કરનારા છે તે લોકો સિવાય કુલ તથા શીલ વગેરે જેમના સરખા હોય અને જે એક ગોત્રના ન હોય તેવા લોકોની સાથે વિવાહનો સંબંધ કરવો. ૧૨

ટીકાર્થ—કુલ એટલે પિતા, પિતામહ વગેરે પૂર્વ પ્રુણ્યોનો વંશ અને શીલ એટલે મધ, માંસ તથા રત્નિભોજનનો ભોગ કરવારૂપ વ્યવહાર. આદિ

તે તથા તૈઃ કુટુંબિભિઃ લોકૈઃ સહ, અગોત્રજૈઃ ગોત્રં નામ તથાવિધૈકપુરુષપ્રભવો વંશઃ, તત્તો ગોત્રે જાતાઃ ગોત્રજાઃ તત્પ્રતિપેધાત્ અગોત્રજાઃ તૈઃ અતિચિરકાલવ્યવધાનવશેન ત્રુટિતગોત્રસંબંધૈથેતિ । કિમિત્યાહ । વૈવાહ્યં વિવાહ એવ તત્કર્મ વા વૈવાહ્યં, સામાન્યતો ગૃહસ્થધર્મ ઇતિ પ્રકૃતં, કિમવિશેષેણ નેત્યાહ, અન્યત્ર વિના વહુવિરુદ્ધેભ્યઃ કુતોઽપિ મહતોઽનૌચિત્યાત્ વહુભિઃ તજ્ઞાતિવર્તિભિસ્તત્સ્યાનતદેશવાસિભિઃ ષા જનૈઃ સહ વિરુદ્ધાં ઘટનાં ગતા વહુવિરુદ્ધાઃ તેભ્યઃ વહુવિરુદ્ધાન્ લોકાન્ વર્જયિત્વેત્યર્થઃ । અસમાનકુલશીલાદિત્વે હિ પરસ્પરં વૈસાદૃશ્યાત્ તથાવિધનિર્વ્રણસંબંધામાત્રેન અસંતોષાદિસંભવઃ । કિંચ । વિભવવૈપમ્યે સતિ . કન્યા મહતઃ સ્વપિતુરૈશ્વર્યાદરૂપવિભવં મર્ચારમવગણયતિ । હતરોપિ પ્રતુરસ્વપિતૃવિભવવશોત્પન્નાર્હકારઃ તત્પિતુર્વિભવવિકલત્વેન દુર્બલપૃષ્ઠોપટ્ટંભાં કન્યામવજાનાતિ । તથા ગોત્રજૈઃ વૈવાહ્યે સ્વગોત્રાચરિતજ્યેષ્ઠકનિષ્ઠતા-

શબ્દથી વૈભવ, વેપ અને ભાષા પ્રમુખ—એ સર્વ જ્ઞમના સરખા હોય તેવા કુટુંબી લોક, વલી ગોત્ર એટલે એક પુરુષથી આદ્યો આવતો વંશ—તેમાં થયેલા તે ગોત્રજ કહેવાય; અને તેવા ન હોય તે અગોત્રજ એટલે ઘણા લાંબા કાલના વ્યવધાનથી જ્ઞમનો ગોત્રસંબંધ ત્રુટી ગયો હોય તેવા લોકોની સાથે વિવાહકર્મ એટલે વિવાહસંબંધ જોડવો. એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે. અહીં શંકા થાય કે સારે શું તેવા બધાની સાથે વિવાહસંબંધ કરવો ? ના, તેમ નહીં. જે બહુ વિરોધી હોય તેમને વર્જીને—કાઈ એટું અનુચિતપણું થવાથી બહુની સાથે એટલે બહુના અથવા તે સ્થાનકે તે દેશના નિવાસી લોકોની સાથે વિરોધ કરનાર લોકોને વર્જીને વિવાહસંબંધ જોડવો.

જે કુલ તથા શીલ પ્રમુખ સમાન ન હોય તો પરસ્પર વિસદૃશ—અધટિતપણાને લીધે તેવો નિર્દોષ સંબંધ ન જોડવાથી અસંતોષ વગેરે દોષ થવાનો સંભવ છે. વલી બંનેની વૈભવસ્થિતિ સરખી ન હોય તો જે કન્યા પોતાના પિતાની વધારે સમૃદ્ધિ હોય તો તેથી અદ્ય વૈભવવાલા પતિની અવગણના કરેછે, અને પુરુષ પોતાના પિતાનો વૈભવ અધિક હોય તો તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા અહંકારને વશ થઈ કન્યાનો પિતા વૈભવ રહિત હોવાથી તે દુર્બલ ટકાવાલી કન્યાની અવજ્ઞા કરે છે.

જે એક ગોત્રમાં વિવાહ કરવામાં આવે તો સ્વગોત્રથી પ્રવર્તતો નાના મોટાનો વ્યવહાર લોપ થઈ જાય—જેમકે વય અને વૈભવાદિકથી કન્યાનો પિતા જ્યેષ્ઠ

વ્યવહારવિલોપઃ સ્યાત્ । તથાહિ । જ્યેષ્ઠોઽપિ વયોવિમવાદિભિઃ કન્યાપિતા,
કનિષ્ઠસ્યાપિ જામાતૃકપિતુઃ નીચૈર્વૃત્તિર્ભવતિ । ન ચ ગોત્રજાનાં રૂઢં જ્યેષ્ઠ-
કનિષ્ઠવ્યવહારં અતિલંઘ્ય અન્યો વૈવાહ્યવ્યવહારો ગુણં લભતે । અપિ તુ તદ્વ્ય-
વહારસ્ય પ્રવૃત્તૌ ગોત્રજેષુ પૂર્વપ્રવૃત્તવિનયમંગાત્ મહાન્ અનર્થ એવ સંપદ્યતે ।
તથા बहुविरुद्धैः सह संबंधघटनायां स्वयमनपराद्धानामपि तत्संबंधद्वारा आ-
यातस्य महतो विरोधस्य भाजनभवेनेन इहलोकपरलोकार्थयोः क्षतिः प्रस-
जति । जनानुरागप्रभवत्वात्संपत्तीनामिति पर्यालोच्य उक्तं “समानकुलशी-
लादिभिः अगोत्रजैः वैवाह्यमन्यत्र बहुविरुद्धेभ्यः” इति ।

અત્ર ચ લૌકિકનીતિશાસ્ત્રમિદમ્ । દ્વાદશવર્ષા સ્ત્રી પોઢશવર્ષઃ પુમાન્
તૌ વિવાહયોગ્યૌ । વિવાહપૂર્વો વ્યવહારઃ કુટુંબોત્પાદનપરિપાલનારૂપશ્વતુરો
વર્ણાન્ કુલીનાન્ કરોતિ । યુક્તિતો વરણવિધાનમ્ અમિદેવાદિસાક્ષિકં ચ
પાણિગ્રહણં વિવાહઃ, સ ચ ગ્રાહ્યાદિમેદાદદૃષ્ટા । તથાહિ ।

હોય અને પોતાના ભ્રાતાનો પિતા કનિષ્ઠ હોય તે છતાં તે કન્યાપિતા તેનાથી
નીચ વૃત્તિવાલો—કનિષ્ઠ થઈ બળ છે. આ એક ગોત્રવાલાને રૂઢ એવા નાના ભો-
ટાના વ્યવહારનો લોપ થાય એટલોજ દોષ છે. તે સિવાય બીજો વિવાહસં-
બંધ જોડવામાં શુભ છે એમ પણ નથી; કારણકે જો તેવો એક ગોત્રમાં
વ્યવહાર પ્રવર્તે તો ગોત્રજમાં પૂર્વે પ્રવર્તેલા વિનયનો ભંગ થવાથી મહાન્
અનર્થ ઉત્પન્ન થઈ બળ છે.

વક્ત્રી જે બહુ વિરોધી હોય તેમની સાથે સંબંધ જોડાવાથી પોતે અપ-
રાધી ન હોય તોપણ તે સંબંધ દ્વારા વખતે એટલા વિરોધ આવી પડે અને તેવા
વિરોધનું પાત્ર થવાથી આલોક અને પરલોકના અર્થની હાનિ થવાનો પ્રસંગ
આવે. ‘સંપત્તિઓ લોકોના અનુરાગથી ઉત્પન્ન થાયછે’ એ વિચાર કરીનેજ
આ ‘સમાનકુલશીલ’ ઇલાદિ સૂત્ર કહેલું છે. આ વિષે લૌકિક નીતિશાસ્ત્રમાં
આ પ્રમાણે કહેલું છે—પાર વર્ષની સ્ત્રી અને સોલ વર્ષનો પુરુષ—એ બંનેનો
વિવાહ કરવો યોગ્ય છે. કુટુંબનું ઉત્પાદન અને પરિપાલન કરવારૂપ બધો વ્ય-
વહાર વિવાહપૂર્વકજ થાય છે અને તેથી તે ગ્રાહણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ
ચાર વર્ણને કુલીન કરે છે. યુક્તિથી કરેલું વરણવિધાન અને અગ્નિ તથા દેવની

- ૧ બ્રાહ્મો વિવાહો યત્ર વરાયાલંકૃતા કન્યા પ્રદીયતે 'ત્વં મ્વાસ્ય મહામાગસ્ય સધર્મચારિણીતિ' ।
- ૨ વિનિયોગેન વિમવસ્ય કન્યાપ્રદાનાત્રાજાપત્યઃ ।
- ૩ ગોમિથુનપુરસ્સરં કન્યાપ્રદાનાદાર્પઃ ।
- ૪ સ દૈવો વિવાહો યત્ર ચર્ચાર્થમૃત્વિજઃ કન્યાપ્રદાનમેવં દક્ષિણા ।
એતે ધર્મ્યા વિવાહાશ્ચત્વારોઽપિ ગૃહસ્થોચિતદેવપૂજનાદિવ્યવહારાણા-
મેતદંતરંગકારણત્વાન્માતુઃ પિતુર્વધૂનાં ચ પ્રામાણ્યાત્ ।
- ૫ પરસ્પરાનુરાગેણ મિથઃ સમવાચાદ્ગાંધર્વઃ ।
- ૬ પળયંધેનં કન્યાપ્રદાનમાસુરં ।
- ૭ પ્રસહ્ય કન્યાદાનાદ્રાક્ષસઃ ।

સાક્ષીએ કરેલું પાણિગ્રહણ તે વિવાહ કહેવાય છે. તે બ્રાહ્મ વગેરે ભેદથી આઠ પ્રકારનો થાય છે. તે નીચે પ્રમાણે:-

- ૧ જેમાં અલંકૃત કરેલી કન્યા વરને આપવામાં આવે અને " તું આ મહાભાગ પુરુષની સમાન ધર્મમાં ચાલનારી થા " એમ કન્યાને કહેવામાં આવે તે બ્રાહ્મ વિવાહ કહેવાય છે.
- ૨ જેમાં કન્યાનો પિતા વિનિયોગથી દ્રવ્ય આપી કન્યાદાન કરે તે પ્રાજ્ઞપત્ય વિવાહ કહેવાય છે.
- ૩ જેમાં ગાયોતું જોડલું આપીને કન્યા આપવામાં આવે તે આર્પ વિવાહ કહેવાય છે.
- ૪ જેમાં યજ્ઞને માટે વરેલા બ્રાહ્મણને દક્ષિણાને બદલે કન્યા આપવામાં આવે તે દૈવ વિવાહ કહેવાય છે.

ઉપરના ચાર પ્રકારના વિવાહ ગૃહસ્થને યોગ્ય એવા દેવપૂજન વગેરે વ્યવહારના મુખ્ય કારણ હોવાથી તેમજ માતા, પિતા અને બંધુજન તેવા વિવાહને પ્રમાણરૂપ ગણે છે તેથી તે ધર્મ વિવાહ કહેવાય છે.

- ૫ જેમાં પરસ્પર સ્ત્રી પુરુષના અનુરાગથી સંબંધ જોડાય તે ગાંધર્વ વિવાહ કહેવાય છે.
- ૬ કોઈ જાતનું પણ કરીને કન્યા અપાય તે આસુર વિવાહ કહેવાય છે.
- ૭ જેમાં બલાત્કારે કન્યા લેવાય તે રાક્ષસ વિવાહ કહેવાય છે.

૮ મુક્તપ્રમત્તકન્યાદાનાત્પૈશાચઃ ।

एते चत्वारोऽधर्म्या अपि नाधर्म्याः, यद्यस्ति वधूवरयोरनपवादं परस्पररुचितत्वमिति ।

શુદ્ધકલત્રલાભફલો વિવાહસ્તત્ફલં ચ સુજાતસુતસંતતિઃ અનુપહતા ચિત્તનિર્વૃત્તિઃ ગૃહકૃત્યસુવિહિતત્વં આભિજાત્યાચારવિશુદ્ધત્વં દેવાતિથિ-
ચાંધવસત્કારાનવદ્યત્વં ચેતિ ।

કુલવધૂરક્ષણોપાયાઐતે ગૃહકર્મવિનિયોગઃ, પરિમિતોર્ધસંયોગઃ, અસ્વા-
તંત્ર્યમ્, સદા ચ માતૃસુત્યત્ત્વીલોકાવરોધનમિતિ ।

રજંકશિલાકુર્કુરર્કર્પરસમા હિ વેશ્યાઃ કસ્તાસુ કુલીનો રજ્યેત । યતો
દાને દૌર્ભાગ્યં, સત્કૃતૌ પરોપમોગ્યત્વં, આસક્તૌ પરિમવો મરણં વા, મહોપ-
કારોપ્યનાત્મીયત્વં, વહુકાલસંબંધેપિ ત્યક્તાનાં તદૈવ પુરુષાંતરગમનમિતિ વેશ્યા-
નાં કુલાગતો ધર્મ ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

૮ જેમાં સુતેલી અથવા ગદ્દતમાં રહેલી કન્યાનું હરણ થાય તે પૈશાચ
વિવાહ કહેવાય છે.

આ ચાર અધર્મ વિવાહ છે તોપણ જે તેમાં વધૂ અને વર વચ્ચે
પરસ્પર કાંઈ અપવાદ વગર રૂચિ હોય તો તે અધર્મ નથી.

શુદ્ધ કુલીન સ્ત્રીના લાભ તે વિવાહનું ફલ છે; અને શુદ્ધ કુલીન સ્ત્રીના
લાભનું ફલ સુજાત એવી પુત્રસંતતિ, ચિત્તની અપ્રતિહત સ્વસ્થતા, ગૃહ-
કાર્યની સુપ્રકૃતિ, કુલીન-પવિત્ર આચારની શુદ્ધિ અને દેવ, અતિથિ તથા
સંબંધીઓનો નિર્દોષ સત્કાર કરવો એ છે. કુલવધૂનું રક્ષણ કરવાના આ
પ્રમાણે ઉપાય છે. હમેશાં ગૃહકાર્યમાં તેની યોગના કરવી, તેની પાસે દ્રવ્યનો
યોગ પરિમિત રાખવો (પૈસાની છુટ ન આપવી), સ્વતંત્રતા આપવી નહીં,
અને હમેશાં માતાતૃત્ય સ્ત્રીઓના કળજમાં રહે તેમ કરવું.

(કદિ કોઈ કહે કે તેવી વિવાહની ઉપાધિ શામાટે કરવી? વેશ્યાઓને
રખાત તરીકે રાખવામાં શું નુકશાન છે? એ શંકાનું સમાધાન કરે છે.)

વેશ્યા સ્ત્રીઓ ઘોખીના ખડકા જેવી અને કુતરાની ચાટ્ય જેવી છે.
તેવી સ્ત્રીઓમાં કયો કુલીન પ્રેમ રાગ કરે? કારણકે જે તેને દાન આપીએ
તો દુર્ભાગ્ય થાય, તેનો સત્કાર કરવામાં આવે તો બીજાને ઉપભોગ્ય થાય, જે
તેમાં આસક્તિ રાખે તો પરાભવ અથવા મૃત્યુ થાય, એટલા ઉપકાર કરે તોપણ

અથ ગૃહસ્થધર્મે વર્તનપ્રકારમાહ । -

તથા-દૃષ્ટાદૃષ્ટવાધાજીતતા ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

દૃષ્ટાશ્ચ પ્રત્યક્ષત એવ અવલોકિતાઃ અદૃષ્ટાશ્ચ અનુમાનાગમગમ્યાઃ તાશ્ચ તા વાધાશ્ચોપદ્રવાઃ દૃષ્ટાદૃષ્ટવાધાસ્તામ્બો મીતતા મયં સામાન્યતો ગૃહસ્થધર્મે ઇતિ । તદા ચ તદ્મયં ચેતસિ વ્યવસ્થાપિતં ભવતિ, યદિ યથાશક્તિ દૂરત એવ તત્કારણપરિહારઃ કૃતો ભવતિ, ન પુનરન્યથા । તત્ર દૃષ્ટવાધાકારણાનિ અન્યાયવ્યવહરણદૂતરમણપરદારાભિગમનાદીનિ, ઇહ લોકેઽપિ સકલલોક-સમુપલભ્યમાનનાનાવિધવિહંગનાસ્યાનાનિ । અદૃષ્ટવાધાકારણાનિ પુનર્મઘ-માંસસેવનાદીનિ શાસ્ત્રનિરૂપિતનરકાદિયાતનાફલાનિ ભવંતિ । કિં મણિતં ભવતિ, દૃષ્ટાદૃષ્ટવાધાહેતુમ્બો દૂરમાત્મા વ્યાવર્તનીય ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

તે પોતાનો ગણે નહીં અને બહુકાલનો સંબંધ હોય તે છતાં જો તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તત્કાલ ખીજ પુરૂષ સાથે ગમન કરે-આ વેશ્યાઓનો કુલ-પરંપરાનો રિવાજ છે. ૧૨

હવે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનું વર્તન કહે છે:-

મૂલાર્થ-પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે અને જોવામાં ન આવે એવા ઉપદ્રવોથી ખીજા રહેવું. ૧૩

ટીકાર્થ-દૃષ્ટ એટલે પ્રત્યક્ષપણે જોવામાં આવેલા અને અદૃષ્ટ એટલે અનુમાન તથા આગમ પ્રમાણથી જોયેલા જે ઉપદ્રવો-તેઓથી ભય રાખવો એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે. જો યથાશક્તિ દૂરથીજ ભય થવાના કારણનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તે ભય ચિત્તમાં ઉત્પન્ન થવાજ પામતો નથી. કદિ ઉત્પન્ન થાય તો સ્વતઃ શમી જાય છે; તે સિવાય ખીજી રીતે તે કદિ પણ શમતો નથી. તેમાં અન્યાયથી વ્યવહાર કરવો, ભુગાર રમવો અને પરસ્ત્રીગમન કરવું ઇત્યાદિ દૃષ્ટ ઉપદ્રવનાં કારણો છે. તે આવોકમાં પણ સર્વ લોકોની વચે જાય તતાં વિવિધ પ્રકારની વિહંગનાઓના સ્થાનરૂપ થાય છે. વળી જે મઘ માંસનું સેવન ઇત્યાદિ કુકર્મ છે તેઓનું ક્ષણ શાસ્ત્રમાં નરકાદિની યાતના-પીડા થવાનું જણાવ્યું છે, તે અદૃષ્ટ ઉપદ્રવનાં કારણો છે. એ ઉપરથી એમ

તથા—શિષ્ટચરિતપ્રશંસનમિતિ ॥ ૧૪ ॥

શિષ્યંતે સ્મ શિષ્ટાઃ, વૃત્તસ્યજ્ઞાનવૃદ્ધપુરુષવિશેષસંનિધાનોપલબ્ધવિશુદ્ધશિ-
ક્ષા મનુજવિશેષાઃ તેષાં ચરિતં આચરણં શિષ્ટચરિતં । યથા ।

લોકાપવાદમીરુત્વં દીનામ્બુદ્ધરણાદરઃ ।
કૃતઘ્નતા મુદાક્ષિણ્યં સદાચારઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥
સર્વત્ર નિંદાસંત્યાગો ઘર્ણવાદઃ સાધુષુ ।
આપદદંન્યમત્યંતં સદ્ગત્સંપદિ નમ્રતા ॥
પ્રસ્તાવે મિતમાપિત્વમવિસંવાદનં તથા ।
પ્રતિપન્નક્રિયા ચેતિ કુલઘર્માનુપાલનમ્ ॥
અસદ્વ્યયપરિત્યાગઃ સ્થાને ચૈવ ક્રિયા સદા ।
પ્રધાનકાર્યે નિર્વિઘઃ પ્રમાદસ્ય વિવર્જનમ્ ॥
લોકાચારાનુવૃત્તિયઃ સર્વત્રાચિત્પાલનમ્ ।

જાણું કે દરેક શુદ્ધરૂપે દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ ઉપદ્રવોના હેતુઓથી પોતાના આત્મા-
ને દૂર રાખવે. ૧૩

મૂલાર્થ—હમેશાં શિષ્ટ—સાધુ પુરુષોના આચરણની પ્રશંસા
કરવી. ૧૪

ટીકાર્થ—શિક્ષા પામે તે શિષ્ટ પુરુષ એટલે સદાચારમાં રહેલા જ્ઞાનવૃદ્ધ
પુરુષોની પાસે રહી શુદ્ધ શિક્ષાને પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યો, તેઓનું ચરિત-
આચરણ તે શિષ્ટ ચરિત કહેવાય. જેમકે “લોકાપવાદથી ભય, દીન જનનો-
ઉદ્ધાર કરવામાં આવે, દરેક જાણી અને સાદું રહ્યાપણ—એ સદાચાર કહે-
વાય છે.”

“સર્વની નિંદાનો ભાગ, સજ્જનપુરુષોની પ્રશંસા, આપત્તિમાં પણ હિંમત,
સંપત્તિમાં નમ્રતા, પ્રસ્તાવે મિત ભાષણ, વૃથા વિવાદનો ભાગ, જેની કશુંકાત
કરી દોય તે કરવું, કુલધર્મનું પાલન, નકામા ખર્ચનો ભાગ, જ્યાં ધટે ત્યાં કરવું,
મુખ્ય કાર્ય કરવામાં આવે, પ્રમાદનો ભાગ, લોકાચારમાં અનુસરવું, સર્વકે-
દાણે યોગ્યતા રાખવી અને કંઈ પ્રાણ આપ્યા દોય તોપણ નિંદિત કામમાં

પ્રવૃત્તિર્ગર્હિતે નેતિ પ્રાણૈઃ કંઠગતૈરપિ ॥

इत्यादि तस्य प्रशंसनं प्रशंसापुरस्कार इत्यर्थः । यथा च ।

गुणेषु यत्नः क्रियतां किमाटोपैः प्रयोजनम् ।

विक्रीयन्ते न घंटाभिर्गावः क्षीरविवर्जिताः ॥

तथा ।

शुद्धाः प्रसिद्धिमायाति लघवोऽपीह नेतरे ।

तमस्यपि विलोक्यन्ते दन्तिदन्ता न दन्तिनः ॥ ૧૪ ॥ इति

તથા—અરિપદ્ધર્ગત્યાગેનાવિરુદ્ધાર્થપ્રતિપત્ત્યેન્દ્રિયજય इति॥૧૫॥

अयुक्तिः प्रयुक्ताः कामक्रोधलोभमानमदहर्षाः क्षिष्टगृहस्थानामन्तर-
गोऽरिपद्मवर्गः तत्र परपरिगृहीतास्त्रनृदासु वा स्त्रीषु दुरभिसंधिः कामः ।
अविचार्य परस्मात्मनो वापायहेतुः क्रोधः । दानार्हेषु स्वधनाप्रदानमकार-

પ્રવૃત્તિ ન કરવી—ઇત્યાદિ શિષ્ટાચારની પ્રશંસા કરવી અર્થાત્ પ્રશંસાપૂર્વક
તેના ગુણુ અહણુ કરવા. ” તે વિષે કહ્યું છે કે:—

“ ગુણુ અહણુ કરવા ચલ કરે, મોટા આડંબરનું શું પ્રયોજન છે ? દૂધવગ-
રની ગાયો મોટી ધુધરમાલ બાંધવાથી વેચાતી નથી, પણ તે દૂધના ગુણુ
ઉપરથી વેચાય છે. ”

“ કદિ હસકા હોય પણ જો તે શુદ્ધ હોય તો પ્રસિદ્ધિમાં આવે છે અને
બીજા મોટા હોય પણ જો તે અશુદ્ધ હોય તો પ્રસિદ્ધિમાં આવતા નથી. જન્મ
હાથીના દાંત અંધકારમાં પણ દેખાય છે અને હાથીઓ દેખાતા નથી. ” ૧૪

મૂલાર્થ—કામ ક્રોધાદિ અંતરંગ શત્રુઓનો ત્યાગ કરી અવિ-
રુદ્ધ અર્થનો અંગીકાર કરી ઈન્દ્રિયોનો જય કરવો. ૧૫

ટીકાર્થ—યુક્તિ વગર ચોજેલા એટલે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ ગેરઉપયોગમાં લી-
ધેલા કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ અને હર્ષ—એ છ શિષ્ટ ગૃહસ્થોના અંત-
રના શત્રુઓ છે. તે આ પ્રમાણે—બીજાએ અહણુ કરેલી અથવા અવિવાહિત
કુમારી સ્ત્રીઓ ઉપર દુષ્ટ અધ્યવસાય કરવો તે કામ કહેવાય છે. બીજાને
અથવા પોતાને, વિચાર્યા વગર જ નાશનો હેતુ થાય તે ક્રોધ કહેવાય છે. દાન

ળપરધનગ્રહણં વા લોભઃ । દુરભિનિવેશામોક્ષો યુક્તોક્તાગ્રહણં વા માનઃ । કુલ-
 વલૈશ્વર્યરૂપવિદ્યાભિરાત્માહંકારકરણં પરપ્રધર્પનિવંધનં વા મદઃ । નિર્નિમિ-
 ત્તમન્યસ્ય દુઃખોત્પાદનેન સ્વસ્ય ઘૂતપાપહ્યર્વાધનર્યસંશ્રયેણ વા મનઃપ્રીતિ-
 જનનો હર્ષઃ । તતોઽસ્યારિપહ્વર્ગસ્ય ત્યાગઃ પ્રોજ્ઞનં તેન અવિરુદ્ધાનાં
 ગૃહસ્યાવસ્યોચિતધર્માર્થાભ્યાં વિરોધમનાગતાનામર્થાનાં શબ્દાદીનાં શ્રોત્રા-
 દીન્દ્રિયવિષયભાવાપન્નાનાં પ્રતિપત્તિઃ અંગીકરણં અવિરુદ્ધાર્થપ્રતિપત્તિઃ તયા
 ઇન્દ્રિયજયઃ અત્યંતાસક્તિપરિહારેણ શ્રોત્રાદીન્દ્રિયવિકારનિરોધઃ । સર્વેન્દ્રિયાર્થવિ-
 રોધેન પુનર્યો ધર્મઃ સ યતીનામેવાધિકરિણ્યતે । इह तु सामान्यरूपगृहस्थ-
 धर्म एवाधिकृतस्तेनैवमुक्तमिति ॥ ૧૫ ॥

તથા—ઉપપ્લુતસ્થાનત્યાગ ઇતિ ॥ ૧૬ ॥

ઉપપ્લુતં સ્વચક્રપરચક્રવિક્ષોભાત્, દુર્મિક્ષમારીતિજનવિરોધાદેશ્ચાસ્ત્ર-

કરવાને યોગ્ય એવા પાત્રને પોતાનું ધન ન આપવું અથવા કારણ વગર પર-
 ધનનું ગ્રહણ કરવું તે લોભ કહેવાય છે. દુરાગ્રહ છોડે નહીં અને ઘટિત
 વચનને માને નહીં તે માન કહેવાય છે. કુલ, ખલ, ઐશ્વર્ય, રૂપ અને
 વિદ્યાથી પોતાને અહંકાર કરવો અથવા ખીજ પર ધસારો કરવો તે મદ
 કહેવાય છે. કારણ સિવાય ખીજને દુઃખ ઉપજાવી અથવા પોતે ઘૂત, મૃગયા
 વગેરે અનર્થનો આશ્રય કરી મનને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવી તે મદ કહેવાય
 છે. આ છ અંતરના અરિવર્ગનો ત્યાગ કરીને, અવિરુદ્ધ એટલે ગૃહસ્થા-
 વસ્થાને યોગ્ય એવા ધર્મ અને અર્થ સાથે વિરોધને ન પામેલા (ધર્મ અને
 અર્થ એ બેના સાધનને બાધ ન કરતા) એવા શ્રવણાદિ ઇન્દ્રિયોના વિષય-
 ભાવને પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ વગેરેનો અંગીકાર કરવો
 તેને અવિરુદ્ધ અર્થનો અંગીકાર કહે છે અને તેવડે ઇન્દ્રિયોનો જય કરવો
 એટલે અત્યંત આસક્તિ છોડી દઈ શ્રવણાદિ ઇન્દ્રિયોના વિકારનો નિરોધ
 કરવો (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે). સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષયનો નિરોધ
 કરવાના ધર્મનો અધિકાર તો યતિયોનોજ છે. તે આગલ કહેવાશે. અહીં તો
 ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનોજ અધિકાર છે, તેથી એમ કહેલું છે. ૧૫

મૂલાર્થ—ઉપદ્રવવાસા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. ૧૬

ટીકાર્થ—સ્વયઃ અને પરચક્ર એટલે પોતાના રાજ્યના અને પર

સ્વીભૂતં ચત્સ્યાનં નિવાસમૂલિલક્ષણં ગ્રામનગરાદિત્તસ્ય ત્યાગઃ । અત્યજ્યમાને
હિ તસિન્ ધર્મર્થકામાનાં તત્ર પ્રવૃત્તોપપ્લવવશેન પૂર્વલબ્ધાનાં વિનાશસંભ-
વેન નવાનાં ચાનુપાર્જનેનોમયોરપિ લોકયોરનર્થ એવોપપદ્યતે इति ॥ ૧૬ ॥

તથા—સ્વયોગ્યસ્યાશ્રયણમિતિ ॥ ૧૭ ॥

સ્વસાત્મનો યોગ્યસોચિતસ્ય રક્ષાકારણસ્ય રાજાદેરપૂર્વલાભસંપા-
દનલબ્ધરક્ષણક્ષમસ્ય આશ્રયણં રક્ષણીયોદં મવતામિત્યાત્મસમર્પણં । યત
ઉક્તં । “સ્વામિમૂલાઃ સર્વાઃ પ્રકૃતયઃ, અમૂલેષુ તરુષુ કિં કુર્યાત્પુરુષપ્રયત્નઃ”
इति । સ્વામી ચ ધાર્મિકઃ કુલાચારાભિજનવિશુદ્ધઃ પ્રતાપવાન્ ન્યાયાનુગ-
તથ્ચ કાર્ય इति ॥ ૧૭ ॥

રાજ્યના સૈન્યના વિક્ષોભથી, તેમજ દુકાલ, મહામારી, 'છ' ઇતિ અને લોક-
વિરોધ વગેરેથી અસ્વસ્થ થયેલા પોતાના નિવાસ સ્થાનરૂપ ગામ, નગર પ્ર-
મુખનો ત્યાગ કરવો. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) એ તેનો ત્યાગ
ન કરાય તો પૂર્વે પ્રાપ્ત કરેલા ધર્મ, અર્થ અને કામનો વિનાશ થવાનો
સંભવ અને ખીજ નવીનનું ઉપાર્જન ન થવાનો પણ સંભવ તેથી
ઉભય લોકમાં અનર્થજ ઉત્પન્ન થાય, માટે તેવા ઉપદ્રવવાલા સ્થાનનો
અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઇએ. ૧૬

મૂલાર્થ—પોતાને યોગ્ય એવા પુરૂષનો આશ્રય કરવો. ૧૭

ટીકાર્થ—પોતાને યોગ્ય અને રક્ષાનું કારણ જે રાજા પ્રમુખ અપૂર્વ
લાભનું સંપાદન અને પ્રાપ્ત કરેલાનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ હોય તેનો
આશ્રય કરવો એટલે ‘હું આપનો રક્ષણીય છું’ એમ આત્મ સમર્પણ
કરવું. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) કહ્યું છે કે “સર્વ પ્રજાનું મૂલ
સ્વામી છે. જેમ વૃક્ષ મૂલ વગરનાં હોય તો તે પર પુરૂષનો પ્રયત્ન શા કા-
મનો !” તેમ સ્વામીરૂપ મૂલ સાડું ન હોય તો પછી પ્રજારૂપ વૃક્ષ શી રીતે
ટકી શકે ! તે સ્વામી ધાર્મિક, કુલાચારથી શુદ્ધ, પ્રતાપી અને ન્યાયી
હોય તેમ કરવો. ૧૭

તથા—પ્રધાનસાધુપરિગ્રહ ઇતિ ॥ ૧૭ ॥

પ્રધાનાનામન્વયગુણેન સૌજન્યદાક્ષિણ્યકૃતજ્ઞતાદિમિશ્ર ગુણૈરુત્તમાનાં સાધૂનાં સદાચારાભિનિવેશવતાં પરિગ્રહઃ સ્વીકરણં । શુદ્રપરિવારો હિ પુરુષઃ સર્પવાનાશ્રય इव न कस्यापि सेव्यः स्यात् । તથા ઉત્તમપરિગ્રહેણૈવ ગુણ-
વાનિતિ પુરુષસ્ય પ્રસિદ્ધિરુત્પદ્યતે । યથોક્તમ્ ।

ગુણવાનિતિ પ્રસિદ્ધિઃ સંનિહિતૈરેવ ભવતિ ગુણવદ્भिः ।

ख्यातो मधुर्जगत्यपि सुमनोभिः सुरभिभिः सुरभिः ॥

इति ॥ ૧૮ ॥

તથા—સ્થાને ગૃહકરણમિતિ ॥ ૧૯ ॥

સ્થાને વક્ષ્યમાણલક્ષણાસ્થાનવિલક્ષણે ગ્રામનગરાદિભાગે ગૃહસ્ય સ્થાનિ-
ધાસસ્ય કરણં વિધાનમિતિ ॥ ૧૯ ॥

મૂલાર્થ—ઉત્તમ અને સદાચારી પુરૂષોનો સંગ કરવો. ૧૮

ટીકાર્થ—ઉત્તમ એટલે વંશનો ગુણ અને સૌજન્ય, દાક્ષિણ્ય અને કૃતજ્ઞતા વગેરે ગુણોથી યુક્ત એવા અને સાધુ અને સદાચારમાં આગ્રહ રાખનારા પુરૂષોનો સ્વીકાર કરવો, સંગ કરવો, કારણકે નીચ, હલકા પરિવાર-
વાલો પુરૂષ સર્પવાલા ધરની જેમ કાંઈને સેવવા યોગ્ય હોતો નથી. તેમ વહી ઉત્તમ પુરૂષના સંગથીજ પુરૂષની ગુણવાનપણાની પ્રસિદ્ધિ થાય છે. કહ્યું છે કે “ જે ગુણવાન પુરૂષો સાંનિધ્ય હોય તો પુરૂષની ગુણવાનપણાની પ્રસિદ્ધિ થાય છે. જેમ વસંત ઋતુ સુરસિ—સુગંધિ પુષ્પોથી જગતમાં ‘સુરસિ’ એવા નામથી પ્રખ્યાત થયેલી છે. ” ૧૮

મૂલાર્થ—સારે ઠેકાણે નિવાસને માટે ધર કરવું. ૧૯

ટીકાર્થ—ઝેનાં લક્ષણ આગલ કહેવામાં આવશે એવા નઠારા સ્થાનથી વિલક્ષણ એવા ગ્રામ નગર વગેરેમાં પોતાનું નિવાસ ગૃહ કરવું. (એ ગૃહ-
સ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) ૧૯

અસ્થાનમેવ વ્યવસ્થા ।

અતિપ્રકટાતિગુપ્તમસ્થાનમનુચિતપ્રાતિવેશ્યં ચેતિ ॥ ૨૦ ॥

તત્રાતિપ્રકટમસન્નિહિતગૃહાંતરતયાડતિપ્રકાશં, અતિગુપ્તં ગૃહાંતરૈરેવ સર્વતોડતિસંનિહિતૈરનુપલક્ષ્યમાણદ્વારાદિવિભાગતયાડતીવ પ્રચ્છન્નં, તતઃ અતિ-પ્રકટં ચાતિગુપ્તં ચેત્યતિપ્રકટાતિગુપ્તમ્ । કિમિત્યાહ । અસ્થાનમનુચિતં ગૃહક-રણસ્ય, તથા અનુચિતપ્રાતિવેશ્યં ચ, પ્રતિવેશિનઃ સન્નિહિતદ્વિતીયાદિગૃહવા-સિનઃ કર્મ ભાવો વા પ્રાતિવેશ્યં, અનુચિતં ઘૂતાદિવ્યસનોપહતતયા ધાર્મિકા-ણામયોગ્યં પ્રાતિવેશ્યં યત્ર તદનુચિતપ્રાતિવેશ્યમ્ । ચઃ સમુદાયે । કિં પુનઃ કારણમતિપ્રકટાદિ અસ્થાનમિત્યુચ્યતે । અતિપ્રકટે પ્રદેશે ગૃહં ક્રિયમાર્ણં પરિપાશ્વતો નિરાવરણતયા ચૌરાદયો નિઃશંકમનસોડભિભવિતુમ્પ્રસહંતે । અતિગુપ્તં પુનઃ સર્વતો ગૃહાંતરૈરતિનિરુદ્ધતાન્ન સ્વશોભાં લભતે । પ્રદીપનકા-

કેવું સ્થાન ખરાબ કહેવાય તે કહે છે:—

મૂલાર્થ—જે સ્થાન અતિ ખુલ્લું હોય અથવા અતિ ગુપ્ત હોય અને જેનો પાડોશ ખરાબ હોય, તે રહેવાને અનુચિત સ્થાન બાબતું. ૨૦

ટીકાર્થ—જે સ્થાન અતિ ખુલ્લું હોય એટલે બીજાના ઘર પાસે ન હોવાથી અતિ ઉધાડું લાગે તેવું હોય, તેમ અતિ ગુપ્ત એટલે ચારે તરફ બીજા-બીજા આવેલાં બીજાં ઘરને લીધે જેના દ્વારાદિ વિભાગ ઓલખાય નહીં તેવાં હોય, તે સ્થાન ઘર કરવાને અનુચિત છે. વધી પ્રતિવેશી એટલે નજીક આ-વેલા બીજા ગૃહાદિકમાં રહેનાર પાડોશી, તેનું કર્મ વા બાવ તે પ્રાતિવેશ્ય એટલે પાડોશ કહેવાય છે. તે પાડોશ જેનો અનુચિત હોય એટલે જેમાં ભુગાર વગેરે વ્યસનો થતાં હોય તેથી ધાર્મિક માણસને રહેવાને અયોગ્ય હોય. તેવું અનુચિત પાડોશવાળું સ્થાન પણ રહેવાને અનુચિત છે. અહીં "ચ" શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે.

અતિ ખુલ્લું, અતિ ગુપ્ત અને ખરાબ પાડોશવાળું સ્થાન નહારું કહેવાય તેનું શું કારણ ? તે કહે છે. જે અતિ ખુલ્લું પ્રદેશમાં ઘર કરેલું હોય તો ખ-ડખાની બાલુએ આવરણ ન હોવાથી ચોર વગેરે નિઃશંક અનેથી પ્રવેશ કરી

દ્યુપદ્રવેષુ ચ દુઃસ્વનિર્ગમપ્રવેશં ભવતિ । અનુચિતપ્રાતિવેશ્યત્વે પુનઃ “સંસર્ગજા દોષગુણા ભવંતીતિ” વચનાત્ કુશીલપ્રાતિવેશિકલોકાલાપદર્શનસહવાસદોષવશાત્ સ્વતઃ સગુણસ્યાપિ જીવસ્ય નિશ્ચિતં ગુણહાનિરુત્પદ્યતે ઇતિ તન્નિપેધઃ ॥ ૨૦ ॥

સ્થાનેઽપિ ગૃહકરણે વિશેષવિધિમાહ ।

લક્ષણોપેતગૃહવાસ ઇતિ ॥ ૨૧ ॥

લક્ષણં: પ્રશસ્તવાસ્તુસ્વરૂપમૂર્ચકૈર્વહલદૂર્વાપ્રવાલકુશસ્તંબપ્રશસ્તવર્ણગંધ-મૃત્તિકાસુસ્વાદજલોદ્રમનિધાનાદિયુક્તક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતત્વવેધવિરહાદિમિઃ - ઉપેતં સમન્વિતં તચ તદ્ ગૃહં ચ તત્ત વાસઃ અવસ્થાનમ્ । નિર્લક્ષણે હિ ગૃહે વસતાં સતાં વિમવચિનાશાદયો નાનાવિધા જનપ્રસિદ્ધા એવ દોષાઃ સંપદ્યંતે, ગૃહલક્ષણાનામેવ સમીહિતસિદ્ધૌ પ્રધાનસાધનત્વાત્ ॥ ૨૧ ॥

ખરાભવ કરવાને ઉત્સાહ કરે. જે અતિ ગુપ્ત હોય તો ચારે બાજુ બીજાં ગૃહોના નિરોધથી તે પોતાની શોભા પ્રાપ્ત કરે નહીં, તેમ વધી જે અગ્નિ પ્રમુખનો ઉપદ્રવ થાય તો મુશ્કેલીથી નીકળવું કે પેસવું બને. જે પાડોશ ખરાબ હોય તો ‘ગુણ અને દોષ સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થાયછે’ એ વચન પ્રમાણે નહારા પાડોશી સાથે બોલવું, જેવું અને સહવાસના દોષને લીધે સ્વતઃ ગુણવાન્ એવા જીવને નિશ્ચે તેના ગુણની હાનિ થઈ જાય. એથી આ નિપેધ કરેલો છે. ૨૦

થોડાં સ્થાને પણ ધર કરવામાં વિશેષ વિધિ કહે છે.

મૂલાર્થ—વાસ્તુનાં સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત એવા ગૃહમાં વાસ કરવો. ૨૧

ટીકાર્થ—વાસ્તુના ઉત્તમ સ્વરૂપને મૂલ્યવનારાં લક્ષણો જેવાં કે જ્યાં ઘણા દ્રોના અંકુરો હોય, દર્બના સ્તંભ (ભોયો) યતા હોય, મૃત્તિકાના વર્ણ અને ગંધ સારા હોય, સ્વાદિષ્ટ જલ નીકલે તેમ હોય અને જેમાં દ્રવ્યના બંડાર રહેલા હોય એવી પૃથ્વી ઉપર ધર બાંધવું બેઘએ, તેમજ દાઢ જાતનો વેધ આવતો ન હોય તેવાં લક્ષણોથી યુક્ત એવું ધર હોય તેમાં વાસ કરવો. જે ઉપર કહેલાં લક્ષણોથી રહિત એવા ધરમાં વાસ કરવામાં આવે તો વૈભવનો વિનાશ ઇત્યાદિ વિવિધ જાતના લોક પ્રસિદ્ધ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે; કારણકે

નનુ કથં ગૃહલક્ષણાનામેવ નિઃસંશયોઽવગમ इत्याह ।

નિમિત્તપરીક્ષેતિ ॥ ૨૨ ॥

નિમિત્તૈઃ શકુનસ્વપ્નોપશ્રુતિપ્રમૃત્તિભિઃ અર્તાંદ્રિયાર્થપરિજ્ઞાનહેતુભિઃ પરીક્ષા । પરીતિ સર્વતઃ સંદેહવિપર્યયાનધ્યવસાયવિજ્ઞાનદોષપરિહારેણેક્ષણમવલોકનં ગૃહલક્ષણાનાં કાર્યમિતિ ॥ ૨૨ ॥

તથાનેકનિર્ગમાદિવર્જનમિતિ ॥ ૨૩ ॥

અનેકે વ્રહ્મઃ યે નિર્ગમાઃ નિર્ગમદ્વારાણિ, આદિશબ્દાત્ પ્રવેશદ્વારાણિ ચ, તેષાં વર્જનં અકરણમ્ । અનેકેષુ હિ નિર્ગમાદિષુ અનુપલક્ષ્યમાણનિર્ગમપ્રવેશાનાં તથાવિધલોકાનામાપાતે સમ્યગ્ગૃહરક્ષાભાવેન ક્યાદિજનસ્ય વિ-

ગૃહસ્થને ઇચ્છિતની સિદ્ધિમાં ગૃહ ખાંધવાનાં સારાં લક્ષણો એ મુખ્ય સાધન છે. ૨૧

અહીં શંકા કરે કે ઉપર કહેલાં ગૃહનાં લક્ષણો સંશય રહિત થી રીતે જાણાય? તે કહે છે-

મૂલાર્થ—નિમિત્ત-શુકનનું ખરાબર અવલોકન કરવું. ૨૨

ટીકાર્થ—નિમિત્ત એટલે શુકન, સ્વપ્ન અને શબ્દ શ્રવણ વગેરે કે જો ઇંદ્રિયોના વિષયમાં ન આવે એવા અર્થનું જ્ઞાન કરવાના હેતુરૂપ છે, તેવડે પરીક્ષા કરવી. પરીક્ષા પરિ કહેતાં સર્વ રીતે એટલે સંદેહ, વિપરીતપણું અને અનિશ્ચય એ યથાર્થ જ્ઞાનના કોપને છોડી ગૃહનાં લક્ષણોનું ઇક્ષા (ઇક્ષણ) અવલોકન કરવું, તે પરીક્ષા કહેવાય છે. ૨૨

મૂલાર્થ—જવા આવવાના ધણા રસ્તા જોમાં ન હોય તેવું ધર કરવું. ૨૩

ટીકાર્થ—ધણાં નીકલવાનાં દ્વારથી અને આદિ શબ્દ છે તેથી ધણાં પ્રવેશ કરવાનાં દ્વારથી વર્જિત એવું ધર કરવું. જો જવા આવવાનાં દ્વાર ધણાં હોય તો લોકોનું જવું આવવું જાણવામાં ન આવવાથી સારી રીતે ગૃહની રક્ષા થઈ શકે નહીં, તેથી ધરનાં સૌ પ્રમુખની લજ્જાની અને વંશવની નુકશાની-

ભવસ્ય ચ વિપ્લવ એવ સ્યાત્ । નિવિઢતરગૃહદ્વારરક્ષયૈવ તેઽનવકાશા ભવંતિ,
પરિમિતપ્રવેશનિર્ગમં ચ ગૃહં સુસ્વરક્ષં ભવતીતિ ॥ ૨૩ ॥

તથા-વિજવાદ્યનુરૂપો વેપો વિરુદ્ધત્યાગેનેતિ ॥ ૨૪ ॥

વિમવાદીનાં વિત્તવયોઽવસ્થાનિવાસસ્થાનાદીનામનુરૂપઃ લોકપરિહાસા-
દનાસ્પદતયા યોગ્યઃ, વેપઃ વસ્ત્રાદિનેપથ્યલક્ષણઃ । વિરુદ્ધસ્ય જંઘાદ્દોઽધા-
ટનશિરોવેષ્ટનાંચલદેશોર્ધ્વમુખન્યસનાત્યંતગાઢાઙ્ગિકાલક્ષણસ્ય વિટચેષ્ટાસ્પષ્ટ-
તાનિમિત્તસ્ય વેપસ્યૈવ ત્યાગેન અનાસેવનેન । પ્રસન્નનેપથ્યો હિ પુમાન્ મંગલ-
મૂર્તિર્ભવતિ મંગલાચ્ચ શ્રીસમુત્પત્તિઃ । યથોક્તમ્ ।

શ્રીમંગલાત્પ્રભવતિ પ્રાગભ્યાચ્ચ પ્રવર્દ્ધતે ।

દાક્ષ્યાણુ કુરુતે મૂલં સંયમાત્પ્રતિતિષ્ઠતિ ॥ ૨૪ ॥

૧ મૂલમિત્યનુવંધં ।

૨ પ્રતિતિષ્ઠતીતિ પ્રતિષ્ઠાં લભતે ।

જ થાય. જે ધરની રક્ષા ખરાખર ચોકસાઈથી થઈ હોય તો તેવા લોકાને કાઠ
જાતનો અવકાશ મળે નહીં અને જે ધરમાં જવું આવવું પરિમિત-અર્થ
થઈ શકે તેમ હોય તો તે ધરની રક્ષા સુખે થઈ શકે છે. ૨૩

મૂલાર્થ-પોતાના વૈભવ વગેરેની સ્થિતિને યોગ્ય એવા વેપ
રાખવો અને વિરુદ્ધ વેપનો ત્યાગ કરવો. ૨૪

ટીકાર્થ-વૈભવ તથા આદિ (વગેરે) શબ્દથી દ્રવ્ય, વય, અવસ્થા અને
નિવાસસ્થાન વગેરેને યોગ્ય એટલે લોકને ઉપહાસ્યનું સ્થાન ન થાય તેવો
ઉચિત વેપ એટલે વસ્ત્ર પ્રમુખનો પહેરવેશ રાખવો (સારાંશકે પોતાની દ્રવ્ય-
સ્થિતિ, વય, અવસ્થા અને નિવાસસ્થાનને ધૃટ તેવો અને લોકમાં ઉપહાસ્ય
ન થાય તેવો વેપ ગૃહસ્થે પહેરવો.) અને વિરુદ્ધ એટલે પગની નંધા અડધી
ઉધાડી રાખવી, માથે બાધિલા ફેંટા ઉપર છોળું મૂકવું અને અત્યંત સન્નગડ
(તડાતડ) અંગરખું પહેરવું-ઇત્યાદિ બર કે છાકટાની ચેષ્ટા જેમાં સ્પષ્ટ જ-
ણાઈ આવે તેવા વેપનો ત્યાગ કરવો. જેનો વેપ પ્રસન્ન હોય તે પુરૂષ મંગલ
મૂર્તિ કહેવાય છે અને મંગલથી લક્ષ્મીની ઉત્પત્તિ થાય છે. કહ્યું છે કે “લક્ષ્મી
મંગલથી ઉત્પન્ન થાય છે, ચાતુર્યથી વૃદ્ધિ પામે છે, હૃદયથી ઉડાં મૂલ
બાધે છે અને સંયમથી પ્રતિષ્ઠા મેલવે છે.” ૨૪

તથા-આયોચિતો વ્યય इति ॥ ૨૫ ॥

આયસ્ય વૃદ્ધ્યાદિપ્રયુક્તધનધાન્યાદ્યુપચયરૂપસ્ય ડચિતઃ । ચતુર્ભાગાદિ-
તયા યોગ્યઃ વિત્તસ્ય વ્યયઃ મર્તવ્યમરણસ્યમોગદેવાતિથિપૂજનાદિપ્રયોજનેષુ
વિનિયોજનમ્ ॥ તથા ચ નીતિશાસ્ત્રમ્ ।

પાદમાયાન્નિધિં કુર્યાત્પાદં વિત્તાય ઘટ્ટયેત્ ।

ધર્મોપમોગયોઃ પાદં પાદં મર્તવ્યપોષણે ॥

આપાદદ્ધં નિયુજીત ધર્મે સમધિકં તતઃ ।

શેપેણ શેપં કુર્વીત યત્નતસ્તુચ્છમૈહિકમ્ ॥

આયાનુચિતો હિ વ્યયો રોગ ઇવ શરીરં કૃશીકૃત્ય વિમવસારમશિલવ્ય-
વહારાસમર્થં પુરુષં કરોતિ । પચ્યતે ચ ।

આયવ્યયમનાલોચ્ય યસ્તુ 'વૈશ્રવણાયતે ।

અચિરેણૈવ કાલેન સોઽગ્રં વૈ શ્રવણાયતે ॥ ૨૫ ॥

૧ વૈશ્રમણાયતે इत्यपि पाठः तदा साधुवदाचरतीत्यर्थो विज्ञेयः ।

મૂલાર્થ-આવક પ્રમાણે ખર્ચ રાખવો. ૨૫

ટીકાર્થ-આય એટલે વ્યાજ પ્રમુખે કરી વધારે કરવાને યોગ્યતા
ધન ધાન્યની વૃદ્ધિરૂપ આવક, તે પ્રમાણે, યોગ્ય એટલે આવકનો ચોથો
ભાગ ખર્ચ કરવો. અહીં ખર્ચ એટલે જે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય કુટુંબ
હોય તેના ભરણપોષણમાં, પોતાના ઉપભોગમાં અને જેવ અતિથિના પૂજન
વગેરેના પ્રયોગનમાં વપરાય તે. તે વિષે નીતિશાસ્ત્ર લખે છે કે "ધનની
આવકના પ્રથમ ચાર ભાગ કરવા, તેમાં એક ભાગને ધરમાં અનામત રા-
ખવો, એક ભાગ વ્યાપારમાં બેઠવો, એક ભાગ ધર્મ અને પોતાના ઉપભો-
ગમાં વાપરવો અને એક ભાગ કુટુંબના ભરણપોષણમાં વાપરવો."

વળી કોઈ ઠેકાણે એમ કહ્યું છે કે "ધનની આવકના બે ભાગ કરવા,
તેમાં કાંઈક અધિક ભાગ ધર્મમાં વાપરવો અને બાકી રહેલા ભાગને આ-
લોકના તુચ્છ કાર્યમાં પ્રયત્નથી વાપરવો."

આવક ઉપરાંત કરેલો વ્યય (ખર્ચ) શરીરને રોગીની જેમ સારરૂપ
વૈભવને કૃશ કરી નાખી પુરૂષને બધા વ્યવહાર ચલાવવામાં અસમર્થ કરે છે.

તથા—પ્રસિદ્ધદેશાચારપાલનમિતિ ॥ ૨૬ ॥

પ્રસિદ્ધસ્ય તથાવિધાપરશિષ્ટસંમતતથા દૂરં રુઢિમાગતસ્ય દેશાચારસ્ય સકલમંડલવ્યવહારરૂપસ્ય ભોજનાચ્છાદનાદિચિત્રક્રિયાત્મકસ્ય પાલનં અનુવર્તનં, અન્યથા તદાચારાતિલંઘને તદેશવાસિજનતયા સહ વિરોધસંભવેનાકલ્યાણલાભઃ સ્યાદિતિ । પઠંતિ ચાત્ર લૌકિકાઃ ।

યદ્યપિ સકલાં યોગી છિદ્રાં પશ્યતિ મેદિનીમ્ ।

તથાપિ લૌકિકાચારં મનસાપિ ન લંઘયેત્ ॥ ૨૬ ॥ ઇતિ ॥

તથા—ગર્હિતેષુ ગાઢમપ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૨૭ ॥

ગર્હિતેષુ લોકલોકોત્તરયોરનાદરણીયંતથા નિંદનીયેષુ મદ્યમાંસસેવન-

કહ્યું છે કે “જે પુરૂષ આવક અને ખર્ચ બેયના વગર વૈશ્રવણ—કુબેર ભંડારીની જમ પ્રવર્તે છે તે થોડા કાલમાં શ્રવણ માત્ર થઈ બચ છે—એટલે તે ધનાઢ્ય હોતો એમ સાંભલવા માત્ર રહે છે.” ૨૫

મૂલાર્થ—પ્રસિદ્ધ દેશાચાર હોય તે પાલવા. ૨૬

ટીકાર્થ—પ્રસિદ્ધ એટલે શિષ્ટ પુરૂષોને સંમત હોવાથી ધણા કાળથી રૂઢિમાં આવી ગયેલા દેશાચાર એટલે ભોજન, વસ્ત્ર વગેરેની ક્રિયાઓ સર્વ મંડલનો વ્યવહાર તેનું પાલન કરવું, એટલે તે પ્રમાણે પ્રવર્તન કરવું. અર્થાત્ ગૃહસ્થે પોતાના પ્રખ્યાત દેશાચાર પ્રમાણે વર્તવું. જે તેમ ન વર્તે એટલે કે તે દેશાચારનું ઉલ્લંઘન કરે તો તે દેશના રહેવાસી જનસમૂહની સાથે વિરોધ થવાનો સંભવ થતાં અકલ્યાણનો લાભ થાય તે વિષે ખીજા લૌકિક પુરૂષો કહે છે કે “યોગી પુરૂષ બધી પૃથ્વીને છિદ્રવાદી બુદ્ધિ છે અર્થાત્ પૃથ્વીના લોકોને દૂષિત બુદ્ધિ છે, તથાપિ લૌકિક આચારને મનથી પણ ઉલ્લંઘન કરતો નથી.” ૨૬

મૂલાર્થ—નિંદિત કાર્યમાં અર્થિચિંતુ પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં. ૨૭

ટીકાર્થ—ગર્હિત એટલે આલોક અને પરલોકમાં અનાદરપણાને

પરરામાભિગમનાદિપુ પાપસ્થાનેષુ ગાઢમત્યર્થ અપ્રવૃત્તિઃ મનોવાક્યાનાના-
મનવતારઃ । આચારશુદ્ધૌ હિ સામાન્યાયામપિ કુલાદ્યુત્પત્તૌ પુરુષસ્ય મહન્મા-
હાત્મ્યમુત્પદ્યતે । યથોક્તમ્ ।

ન કુલં વૃત્તહીનસ્ય પ્રમાણમિતિ મે મતિઃ ।

અંત્યેષ્વપિ હિ જ્ઞાતાનાં વૃત્તમેવ વિશિષ્યતે ॥ ૨૭ ॥

યતઃ નિપાનમિવેત્યાદિ૦

તથા—સર્વેષ્વવર્ણવાદત્યાગો વિશેષતો રાજાદિગ્વિતિ ॥ ૨૮ ॥

સર્વેષુ જયન્યોત્તમમધ્યમભેદભિન્નેષુ ગ્રાણિષુ અવર્ણવાદસ્ય અપ્રસિદ્ધિપ્રત્યા-
પનરુપસ્ય ત્યાગઃ પરિહારઃ કાર્યઃ, વિશેષતઃ અતિશયેન રાજાદિપુ રાજામા-
ત્યપુરોહિતાદિપુ બહુજનમાન્યેષુ । સામાન્યજનાપવાદે હિ સ્વસ્ય દ્વેષભાવો
મૂયાનાવિર્માવિતો ભવતિ । યત ઉચ્યતે ।

લીધે નિંદવા યોગ્ય એવા મધ, માંસનું સેવન અને પરસ્ત્રીગમન વગેરે પાપ-
સ્થાન, તેમાં ગાઢ એટલે અત્યંત પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં, અર્થાત્ મન, વાણી
અને કાયાને પ્રવર્તીવનાં નહીં; કારણકે જે આચાર શુદ્ધ હોય તો કદિ સા-
માન્ય કુલાદિકમાં ઉત્પત્તિ થઈ હોય તોપણ તે પુરુષનું મોહું માહાત્મ્ય ઉત્પ-
ન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે “જે પુરુષ સદાચાર રહિત હોય તે પુરુષનું કુલ
પ્રમાણરૂપ નથી એમ હું માનું છું. કદિ અંતઃ જાતિમાં થયેલા હોય તો-
પણ તેમનામાં જે સદાચાર હોય તો તે સર્વથી વિશેષ થાય છે.”

તે ઉપર નિપાન૦એ પૂર્વે કહેલા શ્લોકો પણ લાગુ પડે છે. ૨૭

મૂલાર્થ—સર્વ ગ્રાણીઓનો અવર્ણવાદ કરવો છોડી દેવો,
તેમાં રાજા પ્રમુખ માન્ય વર્ગનો તો વિશેષપણે છોડી દેવો. ૨૮

ટીકાર્થ—સર્વ એટલે ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ભેદવાલા
ગ્રાણીઓનો અવર્ણવાદ કહેતાં અપ્રસિદ્ધ અપવાદને પ્રસિદ્ધ કરવો તે, તેનો
ત્યાગ કરવો. તેમાં વિશેષપણે રાજા, મંત્રી અને પુરોહિત (રાન્યયુગ)
વગેરે બહુજનમાન્ય એવા વર્ગના અવર્ણવાદનો ત્યાગ કરવો, કારણકે સા-
માન્ય લોકોના અવર્ણવાદમાં તેને પોતાને ધણું દ્વેષભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. તે વિષે
નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે “પારકા અવર્ણવાદ સિવાય ખીજનો દેવ કર-

ન પરપરિવાદાદન્યવિદ્વેષણે પરં ભૈષજમસ્તિ
રાજાદિપુ તુ વિત્તગ્રાણનાશાદિરપિ દોષઃ સ્યાદિતિ ॥ ૨૮ ॥

તથા—અસદાચારૈરસંસર્ગ ઇતિ ॥ ૨૯ ॥

અસદાચારૈઃ, ઇહલોકપરલોકયોઃ અહિતત્વેન અસન્ ન સુંદરઃ આચારઃ
પ્રવૃત્તિર્યેષાં તે તથા, તે ચ ઘૃતકારાદયઃ તૈઃ અસંસર્ગઃ અસંબંધઃ પ્રદીપનકા-
શિવદુર્ભિક્ષોપહતદેશાદીનામિવ તેષાં દૂરતો વર્જનમિત્યર્થઃ ॥ ૨૯ ॥

एतदेव व्यतिरेकत आह

संसर्गः सदाचारैरिति ॥ ३० ॥

પ્રતીતાર્થમેવ । અસદાચારસંસર્ગવર્જનેઽપિ યદિ સદાચારસંસર્ગો ન સ્યાત્તદા
ન તથાવિધા ગુણવૃદ્ધિઃ સંપદ્યતે इत्येतत्सूत्रमुपन्यस्तम् ॥ ઉક્તં ચૈતદર્થ-
નુવાદિ ।

વાનું બીજું ઔષધ નથી અર્થાત્ બીજાના દ્વેષ કરવાનું ઔષધ (ઉપાય)
પારકો અવર્ણવાદ છે અને રાજ પ્રમુખનો અવર્ણવાદ કરવો તેથી દ્રવ્ય
અને પ્રાણાદિકનો નાશ થવારૂપ દોષ પણ થાય છે. ” ૨૮

મૂલાર્થ—સદાચાર વગરના પુરૂષોની સાથે સંસર્ગ રાખવો નહીં. ૨૯

ટીકાર્થ—અસત્ એટલે આલોક અને પરલોકમાં અહિતકારી હો-
વાથી નહારે એવો આચાર એટલે પ્રવૃત્તિ છે જેમની એવા પુરૂષો જેવા
દે-જીગારી લોક વગેરે તેમનો સંસર્ગ એટલે સંબંધ રાખવો નહીં અર્થા-
ત્ ખસતા અગ્નિ, ઉપદ્રવ અને દુકાલથી પાપમાત્ર થતા દેશની જેમ તેવા
પુરૂષોને દૂરથીજ છોડી દેવા. ૨૯

ઉપર કહેલી બાબતને વ્યતિરેકથી (ઉલટાવીને) કહે છે—

મૂલાર્થ—સદાચારી પુરૂષોની સાથે સંસર્ગ રાખવો. ૩૦

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ પ્રતીત થાય તેવો છે. વિશેષ એટલું કે
સદાચાર વગરના પુરૂષનો સંસર્ગ છોડી દીધો હોય પણ જે સદાચારવાલા પુ-
રૂષની સાથે સંસર્ગ ન હોય તો તેવા ગુણની વૃદ્ધિ થતી નથી, એથીજ આ
સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે. તેવાજ અર્થને અનુસરતું બીજું શાસ્ત્રવચન છે.

યદિ સત્સંગનિરતો મવિપ્યસિ મવિપ્યસિ ।

અયાસઙ્ગનગોષ્ઠીષુ પતિપ્યસિ પતિપ્યસિ ॥ ૩૦ ॥ ઇતિ ॥

તથા—માતાપિતૃપૂજેતિ ॥ ૩૧ ॥

માતાપિત્રોઃ જનનીજનકયોઃ પૂજા ત્રિસંધ્યં પ્રણામકરણાદિ । યદ્યોક્તમ્ ।

પૂજનં ચાસ્ય વિજ્ઞેયં ત્રિસંધ્યં નમનક્રિયા ।

તસ્યાનવસરેઽપ્યુર્ધ્વથેતસ્યારોપિતસ્ય તુ ॥

અસેતિ—માતા પિતા કલાચાર્ય એવેપાં જ્ઞાતયત્તથા ।

બુદ્ધા ધર્મોપદેષારો ગુરુવર્ગઃ સતાં મતઃ ॥

ઇતિ શ્લોકોક્તસ્ય ગુરુવર્ગસ્ય ।

અભ્યુત્થાનાદિયોગશ્ચ તદત્તે નિમૃતાસનમ્ ।

નામગ્રહશ્ચ નાસ્થાને નાવર્ણશ્રવણં કચિત્ ॥ ૩૧ ॥

“ જો તું સત્સંગ કરવામાં તત્પર થઈશ તો આખાદ થઈશ અને જો તું અસત્પુરુષની ગોષ્ઠી (ગમત)માં પડીશ તો તું પણ પડીશ અર્થાત્ આખાદીમાંથી પડીશ. ” ૩૦

મૂલાર્થ—માતાપિતાની પૂજા કરવી. ૩૧

ટીકાર્થ—માતાપિતા—પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર જનની અને જનકની પૂજા કરવી એટલે ત્રિકાલ પ્રણામ વગેરે કરી ભક્તિ કરવી. કહ્યું છે કે “અવસર વગર પણ ઉંચે પ્રકારે ચિત્તમાં આરોપણ કરેલા ગુરુજનવર્ગ- (વહિલવર્ગ)ને ત્રણે કાલ પ્રણામ કરવો એ તેમનું પૂજન છે.” એ ગુરુજનવર્ગમાં કયા ગણવા તે કહે છે—“માતા, પિતા, કલાચાર્ય (શિક્ષાગુરુ), તેમનાં સગાં સંબંધી, વૃદ્ધ અને ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર, એ ગુરુવર્ગ સત્પુરુષોએ માનેલો છે.” ગુરુવર્ગને શી રીતે માન આપવું તે કહે છે—“ગુરુજન આવે સારે ઉભા થઈ સામા જવું, આદિ શબ્દથી સુખ-શાતા પૂછવી, તેમની પાસે નિશ્ચય થઈ બેસવું, અસ્થાને—અઘટિત સ્થાને તેમનું નામ લેવું નહીં અને તેમની નિંદા સાંભલવી નહીં. ૩૧

અથ માતાપિતૃવિષયમેવાન્યં વિષયવિશેષમાહ ।

આમુષ્મિકયોગકારણં તદનુજ્ઞયા પ્રવૃત્તિઃ પ્રધાનાજ્ઞિનવોપ-
નયનં તદ્વ્રજોગે જોગોઽન્યત્ર તદનુચિતાદિતિ ॥ ૩૧ ॥

આમુષ્મિકાઃ પરલોકપ્રયોજના યોગા દેવતાપૂજનાદયો ધર્મવ્યાપારા
આમુષ્મિકયોગાસ્તેષાં કારણં સ્વયમેવામુષ્મિકયોગાન્માતાપિત્રોઃ કુર્વતોર્હેતુક-
ત્તમાત્રેન નિયોજનમ્ । યથા । નાતઃ પરં ભવદ્ભ્યાં કુટુંબકાર્યેષુ કિંચિદુ-
ત્સહનીયં, કેવલં ધર્મકર્મપ્રતિવદ્ધમાનસાભ્યામનવરતં ભાવ્યમિતિ । તથા ।
તદનુજ્ઞયા માતાપિતૃજનાનુમત્યા પ્રવૃત્તિઃ । સકલૈહિકામુષ્મિકવ્યાપારકરણં ।
તથા । પ્રધાનસ્ય વર્ણગંધાદિભિઃ સારસ્ય અમિનવસ્ય ચ તત્કાલસંપન્નસ્ય
પુષ્પફલવસ્ત્રાદેર્વસ્તુનઃ ઉપનયનં ઠૌકનં માતાપિત્રોરેવ । તથા । તદ્વ્રજોગે મા-
તાપિતૃવ્રજોગે અન્નાદીનાં વ્રજોગઃ સ્વયમાસેવનં । અત્રાપવાદમાહ । અન્યત્ર
અંતરેણ તદનુચિતાત્ તયોઃ પ્રકૃતયોરેવ માતાપિત્રોરનુચિતાત્ કૃતોઽપિ વ્રતા-
દિવિશેષાદિતિ ॥ ૩૨ ॥

હવે માતાપિતા વિષે બીજી વિશેષ બાબત કહે છે.

મૂલાર્થ—માતાપિતાને પરલોકના ધર્મવ્યાપારમાં પ્રેરણા કરવી,
તેમની આજ્ઞાથી આલોક અને પરલોકના કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવી.
કાંઈ શ્રેષ્ઠ નવી વસ્તુ મેલે તે પ્રથમ તેમને ભેટ કરવી અને જે વસ્તુ
તેમણે વ્રત નિમિત્ત છોડી દીધી હોય તે સિવાયની વસ્તુને ઉપ-
ભોગ તેમના કર્યા પછી કરવો. ૩૨

ટીકાર્થ—આમુષ્મિક એટલે પરલોક સંબંધી યોગ એટલે દેવપૂજન
વગેરે ધર્મવ્યાપારને કરાવવા અર્થાત્ માતાપિતા પોતે પરલોક સંબંધી
ધર્મવ્યાપાર કરતા હોય, તેઓને તે કાર્યમાં પ્રેરણા કરવી. જેમકે—“હવેથી
આપ પૂજ્ય વરિલોકે કુટુંબના કાર્યની ચિંતા રાખવી નહીં, નિરંતર
કેવલ ધર્મકર્મમાં મન જોડવું.” વગી તે માતાપિતાની આજ્ઞાથી આલોક
અને પરલોકના સર્વ વ્યાપારમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. પ્રધાન એટલે વર્ણ તથા સુ-
ગંધ વગેરેથી શ્રેષ્ઠ અને અમિનવ એટલે તત્કાલ પ્રાપ્ત થયેલી પુષ્પ, ફલ કે
વસ્ત્ર વગેરે તાજી વસ્તુઓ તે માતાપિતાને ભેટ કરવી. જે અન્નાદિ વસ્તુને
પ્રથમ માતાપિતા ઉપભોગ કરે તેના પછી પોતે ઉપભોગ કરવો. અર્હા એટલે

તથા-અનુદ્વેજનીયા પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૩૨ ॥

સ્વપક્ષપરપક્ષયોઃ અનુદ્વેજનીયા અનુદ્વેગહેતુઃ પ્રવૃત્તિઃ કાયવાશ્ચનચ્છેદા-
રૂપા કાર્યા । પરોદ્વેગહેતોર્હિ પુરુષસ્ય ન કાપિ સમાધિલાભોઽસ્તિ, અનુરૂપફ-
લપ્રદત્વાત્સર્વપ્રવૃત્તીનામિતિ ॥ ૩૨ ॥

તથા-ઋત્તવ્યજ્જરણમિતિ ॥ ૩૪ ॥

ઋત્તવ્યાનાં ઋતું શક્યાનાં માતાપિતૃસમાશ્રિતસ્વજનલોકતથાવિધમૃત્ય-
પ્રમૃત્તીનાં ભરણં પોષણં ઋત્તવ્યભરણં । તત્ર ત્રીણિ અવશ્યં ઋત્તવ્યાનીતિ
માતાપિતરૌ સતી માર્યા અલબ્ધચલાનિ ચાપત્યાનિ ॥ યત ઉક્તમ્ ।

અપવાદ છે કે તે માતાપિતાને કોઈ પ્રતાદિકને લીધે જે વસ્તુ અનુચિત હોય
(અપતી ન હોય) તે સિવાયની વસ્તુ, એટલે કે જે વસ્તુ માતાપિતાએ પ્ર-
તને લીધે લાગુ હોય તે સિવાય બીજી વસ્તુનો ઉપભોગ પ્રથમ માતાપિતા
કરે તે પછી પોતે કરવો એ ભાવાર્થ છે. ૩૨

મૂલાર્થ—કોઈને ઉદ્વેગ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરવી. ૩૩

ટીકાર્થ—પોતાના કે પારકા પક્ષને ઉદ્વેગ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિ
એટલે મન, વચન અને કાયાની ચેષ્ટા કરવી. જે પુરુષ બીજાના ઉદ્વેગનો
હેતુ થાય તેને કાઢ કે કાણે પણ સમાધિલાભ થતો નથી, કારણકે સર્વ
જાતની પ્રવૃત્તિઓ પોતપોતાના સરખું ફલ આપે છે, એટલે જેવી પ્રવૃત્તિ
તેવું ફલ મળે છે. ૩૩

મૂલાર્થ—જે ભરણુપોષણ કરવા યોગ્ય હોય તેમનું ભરણુપો-
ષણ કરવું. ૩૪

ટીકાર્થ—ભરણુપોષણ કરવા યોગ્ય જેવાં કે માતાપિતા, પોતાના આ-
શ્રિત સ્વજન (સગાવાલાં), તેવાજ સેવક વગેરે તેમનું ભરણુપોષણ કરવું.
તેમાં માતાપિતા, સતી સ્ત્રી અને બલ (નિર્વાહ કરવાની શક્તિ) વગરના
છોકરાઓ—એ ત્રણ અવશ્ય ભરણુપોષણ કરવા યોગ્ય છે. તે વિષે લૌકિક

વૃદ્ધૌ ચ માતાપિતરૌ સતીં भार्या सुतान् शिश्नू ।

अप्यकर्मशतं कृत्वा भर्तव्यान् मनुरवधीत् ॥

विभवसंपत्तौ चान्यान्यपि । अत्राप्यુक्तम् ।

चत्वारि ते तात गृहे वसंतु त्रियाभिजुष्टस्य ગૃહસ્થધર્મે ।

સત્તા દરિદ્રો ભગિની વ્યપત્યા જ્ઞાતિથ્ય વૃદ્ધો વિધનઃ કુલીનઃ ॥ ૩૪ ॥ इति

तथा-तस्य यथोचितं विनियोग इति ॥ ३५ ॥

તસ્ય ભર્તવ્યસ્ય ભૃતસ્યં સતઃ યથોચિતં ચો યત્ર ધર્મે કર્મણિ વા સમુ-
ચિતઃ તસ્ય તત્ર વિનિયોગઃ વ્યાપારણં । અન્યાપારિતો હિ પરિવારઃ સમુચિ-
તાનુષ્ઠાનેષુ નિર્વિનોદતયા ઘૃતાદિવ્યસનમપ્યભ્યસ્યેત્ નિષ્ફલશક્તિધ્યા-
ચાર્કિચિત્કરત્વેનાવસ્ત્વપિ સ્યાત્ એવં ચાસૌ નાનુગૃહીતઃ સ્યાદપિ તુ વિ-
નાશિત ઇતિ ॥ ૩૫ ॥

શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે “વૃદ્ધ માતાપિતા, સતી સ્ત્રી અને શિશુવયના
છોકરાઓનું સૈકડો અકર્મ (ન કરવાનાં કામ) કરીને પણ ભરણપોષણ
કરવું એમ મનુ કહે છે ”. જે ધરમાં સંપત્તિ હોય તો ઉપરના સિવાય
ખીજાં પણ ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય છે એમ કહેવું છે. “હે તાત, ગૃહસ્થ-
ધર્મને વિષે સંપત્તિથી યુક્ત એવા તમારા ધરમાં દરિદ્રી મિત્ર, છોકરા વગ-
રની જેન, કાઠ પણ વૃદ્ધ જ્ઞાતિજન અને નિર્ધન થઈ ગયેલા કુલીન માણસ
એ આર હમેશાં નિવાસ કરીને રહેા.” ૩૪

મૂલાર્થ—તે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય એવા લોકોને તેને
યોગ્ય એવા કાર્યમાં જોડવા. ૩૫

ટીકાર્થ—તે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય એવા લોકોને તેમને યોગ્ય એવા
કાર્યમાં એટલે જે ધર્મ કે કર્મ તેમને લાયક હોય તેમાં વિનિયોગ કરવો એટલે
તેમની યોગના કરવી. જે પરિવાર અન્યાપારમાં એટલે તેને અઘટતા અન્યાપારમાં
જોડવામાં આવ્યો હોય તે પોતાને યોગ્ય એવા આચરણમાં વિનોદ—આનંદ
ન આવવાથી નવરો પડી ઘૂત વગેરેના દુર્વ્યસનનો પણ અભ્યાસી થાય અને
નિષ્ફલ રીતે શક્તિનો ક્ષય થવાથી—પોતાના યોગ્ય કામની શક્તિ નિષ્ફલ જવાથી

તથા—તત્પ્રયોજનેષુ વદ્વલક્ષતેતિ ॥ ૩૬ ॥

તસ્ય ભર્તવ્યસ્ય પ્રયોજનેષુ ધર્માર્થકામગોચરેષુ ચિત્તરૂપેષુ વદ્વલક્ષતા નિત્યોપયુક્તચિત્તતા । તે હિ તર્સિશ્ચિતાકરે નિત્યં નિશ્ચિન્તાત્માનઃ, તેના-
ચિંત્યમાનપ્રયોજનાઃ સીદંતોઽપ્રસન્નમનસ્કૃતયા ન સ્વનિરૂપિતકાર્યકરણ-
ક્ષમાઃ સંપદ્યંતે इति ॥ ૩૬ ॥

તથા—અપાયપરિરક્તોયોગ इति ॥ ૩૭ ॥

તસ્યૈકભર્તવ્યસ્ય અપાયેભ્યઃ અનર્થેભ્યઃ ऐहिकामृષ્ટિકેભ્યઃ પરિરક્ષા
સર્વતસ્ત્રાણં તત્ર ઉદ્યોગો મહાનુદયમઃ । एवं हि भर्तव्यान् प्रति तस्य नाथत्वं

કાંઈ પણ કરી શકે નહીં, તેથી તે અવસ્તુ એટલે નિરૂપયોગી થઈ જાય અને
જ્યારે નિરૂપયોગી થાય ત્યારે તેના ઉપર અનુગ્રહ કયો ન કહેવાય પણ
ઉલટા તેના વિનાશ કયો કહેવાય. ૩૫

મૂલાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગના ધર્મ, અર્થ અને કામના પ્રયોજન-
માં હિંમેશાં લક્ષ રાખવું ૩૬

ટીકાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગના વિવિધ જાતના ધર્મ, અર્થ અને કામ સં-
બંધી પ્રયોજનમાં બદ્ધલક્ષ થવું, એટલે હિંમેશાં તેમાં ચિત્તનો ઉપયોગ
રાખવો. જો પોષણ કરનાર પ્રુરૂપ તેમના પ્રયોજનની ચિંતા રાખે તો તે હિં-
મેશાં પોતાને બતાવેલા કાર્યમાં આત્મા-દૃઢ્યને જોડે છે અને જો તેમના કાર્ય-
પ્રયોજનની ચિંતા ન રાખવામાં આવે તો તેઓ સીદાઈ જાય છે અને તેને તેને
મનમાં નાખુશી થવાથી પોતાને જે કાર્યમાં યોજ્યા હોય તે કાર્ય કરવાને
સમર્થ થતા નથી. ૩૬

મૂલાર્થ—અનર્થમાંથી તે પોષ્ય વર્ગની રક્ષા કરવાનો ઉદ્યોગ
કરવો. ૩૭

ટીકાર્થ—તે પોષ્ય વર્ગની આલોક તથા પરલોકના અનર્થમાંથી
સર્વ રીતે રક્ષા કરવામાં મહાનુ ઉદયમ કરવો. જો એવી રીતે રક્ષા કરવાથી

સ્યાદિ સોઽલબ્ધલાભલક્ષણભરણં યોગં લબ્ધરક્ષારૂપં ચક્ષેમં કર્તું ક્ષમઃ સ્યાત્
યોગક્ષેમકરસ્યૈવ નાથત્વાદિતિ ॥ ૩૭ ॥

તથા—ગર્હ્યે જ્ઞાનસ્વગૌરવરક્ષે ઇતિ ॥ ૩૮ ॥

ગર્હ્યે ગર્હણીયે કુતોઽપિ લોકવિરુદ્ધાચનાચારાસેવનાન્નિદનીયતાં પ્રાપ્તે
મર્ત્ય્યે । સામાન્યતો વા સર્વેસિન્ જને કિં વિધેયમિત્યાહ । જ્ઞાનં, સંશયવિ-
પર્યયાનધ્યવસાયપરિહરેણ યથાવત્સ્વરૂપનિશ્ચયઃ । इदमित्थमिदमित्थं न वेति
પરસ્પરવિરુદ્ધાર્થતયા દ્વિવિધં જ્ઞાનં સંશયઃ, ‘યથાહમાત્મા કિં વા શરીર’
इत्यादि । इदमित्थमेवेति वस्तुस्वरूपाद्विरुद्धतयैकरूपज्ञानं विपर्ययः, ‘યથાહં
શરીરમેવ’ इत्यादि । इदं किमप्यस्तीति निर्द्वाररहितविचारणेत्यनध्यवसायः,
‘યથાહં કોઽપ્યસિ’ इत्यादि । स्वगौरवरक्षा स्वेनात्मना गौरवं पुरस्करणं स्व-
गौरवं तस्य रक्षा अनिवारणं ततो ज्ञानं च स्वगौरवरक्षा च ज्ञानस्वगौर-

પોતાના પોખ્ય વર્ગ પ્રત્યે ધણીપણું પ્રાપ્ત થાય તો તે પોખ્ય વર્ગ અપ્રાપ્ત
વસ્તુના લાભરૂપ યોગ અને પ્રાપ્ત વસ્તુની રક્ષારૂપ ક્ષેમને કરવા સમર્થ
થાય છે, કારણકે જે યોગ ક્ષેમ કરી શકે તેનામાંજ ધણીપણું ધટે છે. ૩૭

મુદ્દાર્થ—જો તે પોખ્ય વર્ગ નિંદા કરવા યોગ્ય થાય તો પછી
ગૃહસ્થે પોતાના જ્ઞાન અને ગૌરવપણાની રક્ષા કરવી. ૩૮

ટીકાર્થ—તે પોખ્ય વર્ગ દાદ લોકવિરુદ્ધ અનાચારના સેવવાથી નિંદા
કરવા યોગ્ય થાય એટલે સામાન્ય રીતે ધરના બધા લોક હલકાં કામ કરનારા
થાય તો શું કરવું તે કહે છે. જ્ઞાન એટલે સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસા-
ય એ ત્રણ દોષને છોડી યથાર્થ સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરવો તે. ‘આ આમ હશે,
‘કે આમ’ એમ પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થનું જે પ્રકારનું જ્ઞાન તે સંશય કહે-
વાય છે. જેમકે ‘હું આત્મા છું કે શરીર છું.’ ‘આ એમજ છે’ એમ
યથાર્થ વસ્તુના સ્વરૂપથી વિરુદ્ધ એવું એકજ જ્ઞાન લઈ બેસવું તે વિપર્યય
કહેવાય છે. જેમકે ‘હું શરીરજ છું.’ ‘આ કાંઈક છે’ એમ નિશ્ચય રહિત
વિચાર બાંધવો તે અનધ્યવસાય જ્ઞાન કહેવાય છે. જેમકે ‘હું દાદ છું.’
इत्यादि—આ પ્રમાણે સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય એ ત્રણ દોષ વગર-
નું પોતાનું જ્ઞાન તથા સ્વ એટલે પોતાનું, ગૌરવ એટલે માન તેની રક્ષા

વરશે કર્તવ્યે । ગર્હો દ્વયઃ સમ્યગ્જ્ઞાતવ્યઃ પ્રથમતઃ, તતોઽનુમતિદોષપરિહારાય સર્વપ્રકારૈર્ન પુરસ્કારસ્તસ્ય કર્તવ્યમિતિ ॥ ૩૮ ॥

તથા-દેવાતિથિદીનપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૩૯ ॥

દીવ્યતે સ્તૂયતે ભક્તિમરનિર્મામરપ્રમુપ્રમૃતિભિર્મન્યૈરનવરતમિતિ દેવઃ, સ ચ ક્લેશકર્મવિપાકશતૈરપરામૃષ્ટઃ પુરુષવિશેષઃ તસ્યૈવૈતાનિ નામાનિ-
“અર્હન્નજોઽનંતઃ શંખુર્બુદ્ધસ્તર્મોતકઃ” इति । ન વિદ્યતે સતતપ્રવૃત્તાતિ-
વિશદૈકાકારાનુષ્ઠાનતથા તિથ્યાદિદિનવિમાગો યેપાં તે અતિથયઃ ।
યથોક્તમ્ ।

તિથિપર્વોત્સવાઃ સર્વે ત્યક્તા યેન મહાત્મના ।

અતિથિં તં વિજાનીયાચ્છેપમભ્યાગતં વિદુઃ ॥

દીનાઃ, પુનઃ “દીક્ષ્યે” इति ઘાત્વર્યાત્ ક્ષીણસકલધર્માર્થકામા-

અર્થાત્ પોતાનું જ્ઞાન અને પોતાનું ગૌરવ જાલવવું. (એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે.) જે પોષ્ય વર્ગમાં નિંદા કરવા યોગ્ય અર્થ-અનાવ થયો હોય, તે સારી રીતે પ્રથમ જાણી લેવો અને તે પછી તેમાં અનુભોદના કરવાનો દોષ ન થાય તે માટે સર્વ પ્રકારે તેવા માણસને માન આપવું નહીં. ૩૮

મૂલાર્થ-દેવ, અતિથિ અને દીન જનની સેવા કરવી. ૩૯

દીકાર્થ-દિવ્ એટલે સ્તુતિ કરવી અર્થાત્ ભક્તિથી ભરપૂર એવા ઇદ્રાદિક દેવતાઓ જેની હમેશાં સ્તુતિ કરે તે દેવ કહેવાય, તે ક્લેશ અને કર્મના સંકટો વિપાક (પરિણામ-ફલ) થી રહિત એવો પુરુષ વિશેષ છે, તેના અર્હન્, અજ, અનંત, શંખુ, બુદ્ધ અને તર્મોતક એવાં નામ છે. હમેશાં અતિ ઉન્નવલ અને અનુષ્ઠાન-આચરણ પ્રવર્ત્તાવ્યા કરે છે, તેથી તિથિ વગેરે દિવસનો જેમને વિભાગ નથી તે અતિથિ કહેવાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે “જે મહાત્મા તિથિ કે પર્વના ઉત્સવનો ત્યાગ કરે તે અતિથિ કહેવાય અને બાકીનાને અભ્યાગત કહે છે.” દીન એ શબ્દમાં ‘દીક્ષ’ એટલે ક્ષય પામવું એવો ધાતુનો અર્થ છે, એટલે ધર્મ, અર્થ અને કામની સર્વ આરાધનશક્તિ જેમની ક્ષય પામે તે દીન કહેવાય છે. તે

રાધનશક્તયઃ તતઃ દેવાતિથિદીનાનાં પ્રતિપત્તિઃ ઉપચારઃ પૂજાન્નપાનદાના-
દિરૂપઃ દેવાતિથિદીનપ્રતિપત્તિઃ ॥ ૩૯ ॥

તત્ર ચ ।

તદૌચિત્યાવાધનમુત્તમનિદર્શનેનેતિ ॥ ૪૦ ॥

તેષાં દેવાદીનામૌચિત્યં યોગ્યત્વં યસ્ય દેવાદેરુત્તમમધ્યમજઘન્યરૂપા યા
પ્રતિપત્તિરિત્યર્થઃ તસ્ય અવાધનં અનુલ્લંઘનં તદુલ્લંઘને શેષાઃ સંતોઽપિ ગુણા
અસંતં દ્વય મવંતિ । યત ઉક્તમ્ ।

ઔચિત્યમેકમેકત્ર ગુણાનાં રાશિરેકતઃ ।

વિપાયતે ગુણગ્રામ ઔચિત્યપરિવર્જિતઃ ॥ इति ॥

કયં તદૌચિત્યાવાધનમિત્યાહ । ઉત્તમનિદર્શનેન અતિશયેન શેષલોકા-
દૂર્ધ્વં વર્તન્ત્વં હસ્તુત્તમાઃ, તે ચ પ્રકૃત્યૈવ પરોપકરણપ્રિયભાષણાદિગુણમણિમકરા-
કરોપમાના માનવાઃ તેષાં નિદર્શનમુદાહરણં, તેન ઉત્તમનિદર્શનાનુસારિણો

દેવ, અતિથિ અને દીનની પ્રતિપત્તિ કરવી એટલે દેવની પૂજા, અતિથિને
અન્નપાન અને દીન જનને દાન આપવારૂપ ઉપચાર કરવો. (એ ગૃહસ્થનો
સામાન્ય ધર્મ છે.) ૩૯

તેમાં પણ—

મૂલાર્થ—ઉત્તમ પુરૂષનું ઉદાહરણ લઈ તે દેવાદિકની યોગ્યતા-
નું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં. ૪૦

ટીકાર્થ—તે દેવાદિકની યોગ્યતા અર્થાત્ ઉત્તમ, મધ્યમ અને જઘન્ય-
રૂપ પ્રતિપત્તિ એટલે સેવા, તેનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં. જો તેનું ઉલ્લંઘન થાય તો
બાદીના છતાં ગુણ પણ અછતા હોય તેવા થાય છે. તે વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે
“એક તરફ એકલી યોગ્યતા અને એક તરફ ગુણોનો રાશિ—એ સરખું છે. યોગ્ય-
તા વગરનો ગુણરાશિ વિપના જેવો છે.” તે યોગ્યતાનું ઉલ્લંઘન દેવી રીતે ન
કરવું ! તે કહે છે. ઉત્તમ પુરૂષનું ઉદાહરણ લઈને. અતિશે શેષ—ખીજ
લોકથી ઉપર વર્તે તે ઉત્તમ કહેવાય. તેઓ પ્રકૃતિથીજ પરોપકાર તથા પ્રિય
ભાષણ વગેરે ગુણરૂપ મણિના સાગર જેવા મનુષ્યો છે. તેમનું ઉદાહરણ લઈ-

હિ પુરુષા ઉદાત્તાત્મતયા ન સ્વમેપિ વિકૃતપ્રકૃતયઃ સંભવંતિ । इयं च दे-
वादिप्रतिपत्तिर्नित्यमेवोचिता विशेषतश्च भोजनावसर इति ॥ ૪૦ ॥

તથા—સાત્મ્યતઃ કાલજોજનમિતિ ॥ ૪૧ ॥

પાનાહારાદયો યસ્યાવિરુદ્ધાઃ પ્રકૃતેરપિ ।

સુખિત્વાયાવલોક્યંતે તત્સાત્મ્યમિતિ ગીયતે ॥ इति ॥

एवंलक्षणात् सात्म्यात् काले बुभुक्षोदयावसरलक्षणे भोजनं अन्नो-
पजीवनं कालभोजनं । अयमभिप्रायः । आजन्मसात्म्येन भुक्तं विषमपि
पथ्यं भवति । परमसात्म्यमपि पथ्यं सेवेत न पुनः सात्म्यप्राप्तमप्यपथ्यं ।
सर्वं बलवतः पथ्यमिति मत्वा न कालकूटं खादेत् । सुशिक्षितो हि विषतंत्रज्ञो
म्रियते एव कदाचिद्विषात् । तथा अक्षुधितेनामृतमप्युपभुक्तं भवति विषं,
तथा क्षुत्कालातिक्रमादन्नद्वेषो देहसादश्च भवति विध्यातेऽग्नौ किं नामे-
न्धनं कुर्यादिति ॥ ૪૧ ॥

ને અનુસરનારા પુરૂષો પોતાના હંચા મનને લીધે સ્વપ્રેમમાં પણ પ્રકૃતિમાં વિ-
કાર પામતા નથી. આ દેવાદિકની સેવા નિત્યે કરવી યોગ્ય છે. તેમાં
પણ વિશેષપણે ભોજનને અવસરે તો અવશ્ય કરવાની છે. ૪૦

મૂલાર્થ—પોતાની પ્રકૃતિની અનુકૂલતાએ વખતસર ભોજન
કરવું. ૪૧

टीकार्थ—“જે માણસની પ્રકૃતિને અનુકૂલ એવાં ખાનપાન વગેરે તેના
સુખપણા માટે જેવામાં આવે તે સાત્મ્ય કહેવાય છે.” જેવા લક્ષણવાળા
સાત્મ્યથી કાલે એટલે બરાબર સુધાનો ઉદય થાય તે વખતે ભોજન (અન્નથી
ઉપજીવન) કરવું તે કાલભોજન કહેવાય છે. અહીં એવો અભિપ્રાય છે.
જન્મથી માંડીને સાત્મ્યપણાથી ખાધેલું વિષ પણ પથ્ય (હિતકારી—અનુકૂલ)
થાય છે, પણ સાત્મ્ય વગરનું પથ્ય સેવવું અને સાત્મ્ય એવું પણ અપથ્ય ન
સેવવું. વલી ‘બલવાન માણસને બધું પથ્ય છે’ એમ ધારી કાલકૂટ વિષ ખાવું
નહીં. વિષતંત્રને જાણનાર પુરૂષ સારી રીતે શિક્ષિત હોય તોપણ કદાચિત્
વિષથી મૃત્યુ પામી જાય, તેમજ સુધા વગર કદિ અમૃત ખાવામાં આવે તોપણ

તથા-લૌહ્યત્યાગ ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

સાત્મ્યતઃ કાલમોજનેઽપિ લૌહ્યસ્ય આકાંક્ષાતિરેકાદધિકમોજન-
લક્ષણસ્ય ત્યાગઃ । યતઃ । યોઽમિતં શુન્કે સ વહુ શુન્કે અતિરિક્તશુન્કં હિ
ઉદ્દામનહાદનમારણાનામન્યતમદસંપાદ્ય નોપરમં પ્રતિપદ્યતે । તથા શુન્કીત
યથા સાયમન્યેયુંથ ન વિપદ્યતે વદ્ધિઃ । ન શુન્કેઃ પરિમાણે સિદ્ધાંતોઽસ્તિ ।
વદ્ધ્યમ્બિલાપાયત્તં હિ ભોજનં । અતિમાત્રમોજી દેહમાર્ગિં ચ વિધુરયતિ । તથા
દીપ્તોઽગ્નિર્લઘુભોજનાદેહચલં ક્ષપયતિ । અત્યશ્નિર્દુઃસ્વેન પરિણામઃ । શ્રમા-
ર્તસ્ય પાનં મોજનં વા નિયમાત્ જ્વરાય છર્દિયે વા સ્થાત્ ॥ ૪૨ ॥

તથા-અર્જીણે અન્નમોજનમિતિ ॥ ૪૩ ॥

તે વિષ જીવું થાય છે અને છુધાનો સમય વીસા પછી અન્ન ઉપર દ્રેષ આવે છે
અને શરીર લેવાતું બધ છે. અગ્નિ યુગ્રાદ્ય ગયા પછી ઈંધણું શું કરી શકે? ૪૧

મૂલાર્થ-વખતસર ભોજન કરવામાં પણ રૂચિ ઉપરાંત જ-
મવાની લોહુપતા કરવી નહીં. ૪૨

ટીકાર્થ-ઉપર કહેલા સાત્મ્યથી વખતસર ભોજન કરવામાં પણ ઇચ્છા
ઉપરાંત અધિક ભોજન કરવારૂપ લોહુપતાનો સાગ કરવો. તે વિષે એમકહેલું
છે કે જે અમિત ભોજન કરે છે તે ખદુ ભોજન કરે છે એમ જાણવું અને તે
ખદુ કરેલું ભોજન વમન, ઝાડો અને મૃત્યુ એટલામાંથી એક વાતું કર્યા સિવાય
વિરામ પામતું નથી, તેથી એવું ભોજન કરવું કે જેથી સાયંકાલે અને બીજી
દિવસે જઠરાગ્નિ મંદ પડે નહીં. ભોજન કેટલું કરવું એના પરિમાણ વિષે ટાઈ
સિદ્ધાંત નથી; માત્ર પોતાના જઠરાગ્નિની ઇચ્છા (રૂચિ) પ્રમાણે ભોજન કરવું
જોઈએ. જે અતિ ભોજન કરે છે તે પોતાના દેહને અને જઠરાગ્નિને બિગાડે છે;
વધી જો જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત હોય અને લઘુ ભોજન કરે તો દેહના બલનો ક્ષય
થાય છે તેમ અતિ ભોજન કરે તો પરિણામે દુઃખ થાય છે. જે અતિ શ્રમ કરી
થાડી ગયેલો માણસ તરત ભોજન કરે કે પાણી પીવે તો અવશ્ય તાવ આવે
અથવા વમન થાય છે. ૪૨

મૂલાર્થ-જો અશુભ ધનું હોય તો ભોજન કરવું નહીં. ૪૩

પ્રાગુપશ્યુક્તસ્ય આહારસ્ય અજીર્ણે અજરણે જીર્ણે વા તત્ર પરિપાકમ-
નાગતે અમોજનં સર્વથા મોજનપરિહારઃ । અજીર્ણમોજને હિ અજીર્ણસ્ય સ-
ર્વરોગમૂલસ્ય વૃદ્ધિરેવ કૃતા મવતિ । પઠ્યતે ચ ।

અજીર્ણપ્રભવા રોગાસ્ત્રાજીર્ણં ચતુર્વિધમ્ ।

આમં વિદગ્ધં વિષ્ટબ્ધં રસશેષં તથાપરમ્ ॥

આમે તુ દ્રવગંધિત્વં વિદગ્ધે ધૂમગંધિતા ।

વિષ્ટબ્ધે ગાત્રમંગોઽત્ર રસશેષે તુ જાઘ્યતા ॥

દ્રવગંધિત્વમિતિ દ્રવસ્ય ગૂથસ્ય કુચિતતત્કાદેરિવ ગંધો યસ્યાસ્તિ તત્તથા
તદ્ભાવસ્તત્ત્વમિતિ ।

મલવાતયોર્વિગંધો વિદ્ભેદો ગાત્રગૌરવમરુચ્યમ્ ।

અવિશુદ્ધશ્ચોદ્ધારઃ પહજીર્ણવ્યક્તલિંગાનિ ॥

મૂર્છા પ્રલાપો વમયુઃ પ્રસેકઃ સદનં ભ્રમઃ ।

ઉપદ્રવા મવંત્યેતે મરણં વાપ્યજીર્ણતઃ ॥

ટીકાર્થ—પ્રથમ કરેલો આહાર અજીર્ણ હોય અથવા જીર્ણ થએલ હોય

તોપણ ખરાખર પરિપક્વ થયેલ ન હોય તો સર્વથા ભોજનનો ત્યાગ કરવો. જો
અજીર્ણમાં ભોજન કરાય તો સર્વ રોગનું મૂલ અજીર્ણની વૃદ્ધિ થાય છે. તે વિષે
કહ્યું છે કે “સર્વ રોગ અજીર્ણમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે અજીર્ણ આમ, વિદગ્ધ,
વિષ્ટબ્ધ અને રસશેષ એવા ત્રણ પ્રકારનું છે.” “તેમાં જો પહેલું આમ
અજીર્ણ રહ્યું હોય તો નરમ ઝાડો આવે અને ઢાહેલી છાશ વગેરેના જેવી દુર્ગંધ
છુટે. જો બીજું વિદગ્ધ અજીર્ણ હોય તો ઝાડામાં ખરાબ ધૂમાડાના જેવી
દુર્ગંધ આવે. જો ત્રીજું વિષ્ટબ્ધ અજીર્ણ થયું હોય તો શરીર ભાગે એટલે શરીરમાં
ત્રોડ, ચૂંચ, કલતર વગેરે થાય. જો ચોથું રસશેષ અજીર્ણ હોય તો શરીરમાં
જડતા આવે એટલે શરીર અકડાઈ જાય અને શિથિલ થઈ જાય.”

દ્રવગંધિ એ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે દ્રવ એટલે ઝાડો તેની ઢાહેલી
છાશ જેવી ગંધ આવે તે દ્રવગંધિ કહેવાય.

“મલ અને વાયુની હચેશ કરતાં જુદી દુર્ગંધ આવે, હચેશના કરતાં
ઝાડામાં તક્ષવત દેખાય, શરીર ભારે રહ્યા કરે, અન્ન ઉપર રૂચિ યાય નહીં અને
અવિશુદ્ધ (ખરાબ) ઝોડકાર આવે એ છ અજીર્ણનાં સ્પષ્ટ ચિન્હો છે.”

પ્રસેક इति अधिकनिष्ठीवनप्रवृत्तिः । सदनमिति अंगग्लानिः इति॥४३॥

तथा—बलापाये प्रतिक्रियेति ॥ ४४ ॥

बलस्य शरीरसामर्थ्यलक्षणस्य अपायें कथंचिद् ग्रासे सति प्रतिक्रिया तथाविधात्यंतपरिश्रमपरिहारेण स्निग्धाल्पभोजनादिना च प्रकारेण प्रतिविधानं बलापायस्यैव । “ बलमूलं हि जीवनमिति ” वचनात्, बलमुचितमपातयता सता सर्वकार्येषु यतितव्यम् । अथ कथंचित् कदाचिद्बलापेतोऽपि कश्चिद् भवेत्तदा “ विपं व्याधिरुपेक्षितः ” इति वचनात्—सद्य एवासौ प्रतिविधेयो न पुनरुपेक्षितव्य इति ॥ ४४ ॥

तथा—अदेशकालचर्यापरिहार इति ॥ ४५ ॥

देशकालः प्रस्तावः तत्र चर्या देशकालचर्या तत्प्रतिपेधात् अदेशका-

“ભૂર્છા, લવારો, કંપ, મોળ આવવી, શરીર નરમ થઈ જવું અને મૃત્યુ એટલા ઉપદ્રવો અશુભ્ધ થાય છે.”

અહીં મૂલમાં ‘પ્રસેક’ શબ્દનો અર્થ વધારે શુક્રવું એવો થાય છે એટલે મોળ આવવી અને ‘સદન’ એ શબ્દનો અર્થ અંગગ્લાનિ એટલે શરીર નરમ થઈ જવું એવો થાય છે. ૪૩

મૂલાર્થ—શરીરમાં નબળાઈ લાગે તો તેનો ઉપાય કરવો. ૪૪

ટીકાર્થ—બલ એટલે શરીરનું સામર્થ્ય, તેમાં બે કાઈ રીતે હાનિ થાય તો તેનો ઉપાય કરવો, એટલે તેવા અતિપરિશ્રમનો સાગ કરવાથી અને સ્નિગ્ધ તથા અદ્ય ભોજન વગેરેના પ્રકારથી તે બલની હાનિ મટવાનો ઉપાય કરવો. ‘જીવવાનું મૂલ બલ છે’ એવું વચન છે, તેથી યોગ્ય બલની હાનિ ન થાય તેમ વર્તી સર્વ કાર્યોમાં યત્ન કરવો. કદિ કાઈ માણસ કાંઈ રીતે બલ રહિત થતો હોય તો “વ્યાધિની ઉપેક્ષા કરવાથી તે વ્યાધિ વિપર્યય થાય છે” એવું વચન છે, માટે સદ્ય તેનો ઉપાય કરવો, ઉપેક્ષા કરવી નહીં. ૪૪.

મૂલાર્થ—અચરિત દેશ તથા અચરિત કાલ પ્રમાણે ચાલવું નહીં. ૪૫

ટીકાર્થ—દેશ અને કાલ એ બે પ્રસ્તાવ—પ્રવર્તમાન અવસર છે, તે પ્ર-

લચર્યા તસ્યાઃ પરિહારઃ, અદેશકાલચર્યાપરો હિ નરઃ તથાવિધચૌરાદ્યુપદ્રવ-
ત્રાતવિપયતયા દ્વલોકપરલોકાનર્થયોર્નિયમાદાસ્પદી ભવતિ ॥ ૪૫ ॥

તથા—યથોચિતલોકયાત્રેતિ ॥ ૪૬ ॥

યથોચિતં યા યસ્યોચિતા લોકયાત્રા લોકચિત્તાનુવૃત્તિરૂપો વ્યવહારઃ
સા વિધેયા । યથોચિતલોકયાત્રાત્તિક્રમે હિ લોકચિત્તવિરાધનેન તેષામાત્મ-
ન્યનાદેયતાપરિણામાપાદનેન સ્વલાઘવમેવોત્પાદિતં ભવતિ । एवं चान्यस्यापि
सम्पगाचारस्य स्वगतस्य लघुत्वमेवोपनीतं स्यादिति । उक्तं च
लोकः स्वलाधारः सर्वेषां धर्मचारिणां यस्मात् ।
तस्माद्लोकविरुद्धं धर्मविरुद्धं च संत्याज्यम् ॥ ४६ ॥

માણે ચર્યા એટલે ચાલવું—પ્રવર્તવું, તે દેશકાલચર્યા કહેવાય અને તેના નિષેધ
એટલે તેથી ઉલટી રીતે—અધટિત દેશકાલ પ્રમાણે ચાલવું તે. તેનો પરિહાર
એટલે ભાગ કરવો. અર્થાત્ જેવો દેશકાલ હોય તે પ્રમાણે ચાલવું. જે પુરૂષ
દેશકાલ પ્રમાણે ચાલતો નથી તે તેના ચોર પ્રમુખ ઉપદ્રવના સમૂહનો
વિષય થઈ અવરથ કરીને આલોક અને પરલોકના અનર્થનું પાત્ર થાય છે,
અર્થાત્ જે ચોરાદિકના ઉપદ્રવવાલા દેશકાલનો ભાગ કરે નહીં તે નિથે આ-
લોક અને પરલોકના અનર્થને પામે છે. ૪૫

મૂલાર્થ—યોગ્યતા પ્રમાણે લોકવ્યવહાર કરવો. ૪૬

દીકાર્થ—યથોચિત જને જવી ઘટે તેવી લોકયાત્રા કરવી એટલે લો-
કાના ચિત્તને અનુસરવારૂપ વ્યવહાર રાખવો. જે યથોચિત લોકવ્યવહારનું
ઉત્તંધન કરે તો લોકાનાં ચિત્તની વિરાધના થાય એટલે લોકાનાં મન વિરૂદ્ધ
થાય, તેથી એવું પરિણામ આવે કે લોકો અવગણના કરે; જ્યારે લોકાની
અવગણના થઈ તો પછી પોતાની લઘુતા પોતે ઉત્પન્ન કરી કહેવાય તેમજ
બીજા પોતાના સ્વગત આચારની પણ લઘુતા કરી કહેવાય. કહ્યું છે કે “સર્વ
ધર્મમાર્ગે ચાલનારા પુરૂષોનો આધાર લોક છે, તેથી જે લોકવિરૂદ્ધ અને ધર્મ-
વિરૂદ્ધ હોય તેનો ત્યાગ કરવો.” ૪૬

તથા-હીનેપુ હીનક્રમ ઇતિ ॥ ૪૭ ॥

હીનેપુ જાતિવિદ્યાદિભિઃ ગુણૈઃ સ્વકર્મદોષાન્નીચતાં ગતેષુ લોકેષુ હીનક્રમઃ લોકયાત્રાયા એવ તુચ્છતાકરણરૂપઃ, હીના અપિ લોકાઃ કિંચિદનુવર્તનીયા इत्यर्थः । ते हि हीनगुणतयात्मानं तथाविधप्रतिपत्तेरयोग्यं संभावयन्तो यया कयाचिदपि उत्तमलोकानुवृत्त्या कृतार्थं मन्यमानाः प्रमुदितमानसा भवन्तीति ॥ ४७ ॥

તથા-અતિસંગવર્જનમિતિ ॥ ૪૮ ॥

અતિસંગસ્ય અતિપરિચયલક્ષણસ્ય સર્વેરેવ સાર્દ્ધં વર્જનં પરિહરણં । યતઃ અતિપરિચયાદ ભવતિ ગુણવત્યપ્યનાદરઃ । પચ્યતે ચ ।
અતિપરિચયાદવજ્ઞા ભવતિ વિશિષ્ટેઽપિ વસ્તુનિ પ્રાયઃ ।
લોકઃ પ્રયાગવાસી કૂપે સ્નાનં સદા કુરુતે ॥ ૪૮ ॥

મૂલાર્થ—હલકા લોકોની સાથે તેમને અનુકૂળ શીતે વર્તવું. ૪૭.
ટીકાર્થ—પોતાના કર્મદોષથી જાતિ અને વિદ્યા પ્રમુખ ગુણોથી હીન થઈ ગયેલા એટલે નીચપણાને પામેલા લોકોની સાથે હીનક્રમથી એટલે લોકવ્યવહારના તુચ્છપણાથી વર્તવું. ભાવાર્થ એવો છે કે નીચ લોકની સાથે કાંઈક પણ તેને યોગ્ય અનુવર્તન કરવું. તે નીચ લોકો પોતે ગુણહીન હોવાથી પોતાના આત્માને તેવા ઉત્તમ લોકની સંભાવનાને અયોગ્ય માને છે, તેથી જો કાંઈ પ્રકારે ઉત્તમ લોકને અનુસરવામાં આવે તો તેઓ પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માની મનમાં હર્ષ પામે છે. ૪૭

મૂલાર્થ—અતિ પરિચયનો ત્યાગ કરવો. ૪૮

ટીકાર્થ—અતિ સંગ એટલે સર્વની સાથે અતિ પરિચયનો ત્યાગ કરવો. અતિ પરિચયથી ગુણવાન્ ઉપર પણ અનાદર થાય છે. કહ્યું છે કે "અતિ પરિચયથી પ્રાપ્ત કરીને સારી વસ્તુ ઉપર પણ અવજ્ઞા થાય છે. પ્રયાગ તીર્થમાં રહેનારો માણસ દુર્ભેશાં કૃવામાં સ્નાન કરે છે." ૪૮

તથા—વૃત્તસ્યજ્ઞાનવૃદ્ધસેવેતિ ॥ ૪૯ ॥

વૃત્તં અસદાચારનિવૃત્તિઃ સદાચારપ્રવૃત્તિશ્ચ, જ્ઞાનં પુનર્હેયોપાદેયવસ્તુ-
વિભાગનિશ્ચયઃ તતઃ વૃત્તે તિષ્ઠંતીતિ વૃત્તસ્થાઃ જ્ઞાનેન વૃદ્ધાઃ મહાંતઃ જ્ઞાનવૃદ્ધાઃ
વૃત્તસ્થાશ્ચ તે જ્ઞાનવૃદ્ધાશ્ચ વૃત્તસ્થજ્ઞાનવૃદ્ધાઃ તેષાં સેવા દરિદ્રેશ્વરસેવાજ્ઞાતસિ-
દ્ધારાધના । સમ્યક્જ્ઞાનક્રિયાગુણભાજો હિ પુરુષાઃ સમ્યક્સેવ્યમાના નિ-
યમાત્સદુપદેશાદિકલૈઃ ફલંતિ । યથોક્તમ્ ।

ઉપદેશઃ શુભો નિત્યં દર્શનં ધર્મચારિણામ્ ।

સ્થાને વિનય इत्येतत्સાધુસેવાફલં મહત્ ॥ ૪૯ ॥

તથા—પરસ્પરાનુપધાતેનાન્યોન્યાનુવૃદ્ધત્રિવર્ગપ્રતિપત્તિ-
રિતિ ॥ ૫૦ ॥

इह धर्मार्थकामास्त्रिवर्गः तत्र यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः ।

મૂલાર્થ—સારી વર્તણુકમાં રહેનારા અને જ્ઞાનવૃદ્ધ એવા
પુરૂષોની સેવા કરવી. ૪૯

ટીકાર્થ—નઠારી વર્તણુકમાંથી નિવૃત્ત થવું અને સદાચારમાં પ્રવર્તવું
એ વૃત્ત કહેવાય છે. સાગ અને અહણુ કરવા ચોખ્ખુ એવી વસ્તુના વિભાગનો
નિશ્ચય કરવો તે જ્ઞાન કહેવાય છે. વૃત્ત (સારી વર્તણુક)માં રહેનારા અને જ્ઞાનથી
વૃદ્ધ—મહાન્ એવા પુરૂષોની સેવા કરવી, એટલે દરિદ્રી અને ધનાઢ્ય એ બંનેના
દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થયેલી આરાધના કરવી. સાદું જ્ઞાન અને સારી ક્રિયારૂપ ગુણને
ભજનારા પુરૂષોની જે સારી રીતે સેવા કરી હોય તે તેઓ સારા ઉપદેશરૂપ દ્વંદ્વને
અવશ્ય આપે છે. તે વિષે કહેવું છે કે “શુભ ઉપદેશ મળે, ધર્મી પુરૂષોનું નિત્ય
દર્શન થાય અને જ્યાં ઘટે ત્યાં વિનય કરવો એ સાધુસેવાનું મોટું ફલ છે.” ૪૯

મૂલાર્થ—પરસ્પર ગુંથાએલા ધર્મ, અર્થ અને કામને એક
બીજાનો ઉપધાત ન થાય તેવી રીતે સેવવા. ૫૦

ટીકાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામ—એ ત્રિવર્ગ કહેવાય છે. તેમાં બેનાથી સદ-

યતઃ સર્વપ્રયોજનસિદ્ધિઃ સોઽર્થઃ । યતઃ આમિમાનિકરસાનુવિદ્ધા સર્વેન્દ્રિય-
પ્રીતિઃ સ કામઃ । તતઃ પરસ્પરસ્ય અન્યોન્યસ્ય અનુપધાતેન અપીડનેન અત એવ
અન્યોન્યાનુવદ્ધસ્ય પરસ્પરાનુવંધપ્રધાનસ્ય ત્રિવર્ગસ્ય પ્રતિપત્તિઃ આસેવનં ।
તત્ર ધર્માર્થયોરુપધાતેન તાદાત્વિકવિષયસુખલુબ્ધો વનગજ इव કો નામ ન
મવત્યાસ્પદમાપદાં । ધર્માતિક્રમાદ્વનમુપાર્જિતં પરેઽનુભવંતિ સ્વયં તુ પરં પાપ-
સ્ય ભાજનં સિંહ इव સિંધુરવધાદ્વીજમોજિનઃ કુદંબિન इव નાસ્ત્યધાર્મિક-
સ્થાયત્વાં કિમપિ કલ્યાણં । સ સ્વલુ સુખી યોઽમુત્ર સુખાવિરોધેનેહલોકસુ-
ખમનુભવતિ । તસ્માદ્ધર્માવાધનેન કામાર્થયોર્મતિમતા યતિતત્ત્વમ્ । યસ્ત્વર્થ-
કામાબુપહત્ય ધર્મમેવોપાસ્તે તસ્ય યતિત્વમેવ શ્રેયો ન તુ ગૃહવાસ इति, તસ્યા-
ર્થકામયોરપ્યારાધનં શ્રેય इति, તથા તાદાત્વિકમૂલહરકદર્યાણાં નાસુલમઃ
પ્રત્યવાયઃ, તત્ર યઃ કિમપ્યર્ચિત્યોત્પન્નમર્થમપવ્યેતિ સ તાદાત્વિકઃ, યઃ
પિતૃપતામહમર્થમન્યાયેન મક્ષયતિ સ મૂલહરઃ, યો મૃત્યાત્મપીડાભ્યામર્થસં-

ગતિ અને મોક્ષની સિદ્ધિ થાય તે ધર્મ, જેનાથી સર્વ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય તે
અર્થ અને જેનાથી અભિમાન-અહંકારના રસથી વ્યાપ્ત એવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની
પ્રીતિ થાય તે કામ કહેવાય છે. પરસ્પર ઉપધાત-પીડા ન થાય તેમ એટલે
તે કારણથીજ પરસ્પર પ્રધાનપણે બંધાએલા તે ત્રિવર્ગ (ધર્મ, અર્થ, કામ)નું
સેવન કરવું. ધર્મ તથા અર્થનો ઉપધાત કરી તાદાત્વિક એવા વિષયમુખર્માજ
લુબ્ધ થયેશે. કથો પુરૂષ વનના હાથીની જેમ આપણિનું સ્થાન નથી થતો?
ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરી ઉપાર્ગન કરેલા ધનને બીજાઓ અનુભવે છે અને પોતે
હાથીને મારનાર સિંહની જેમ દેવસ પાપનુંજ ભાજન થાય છે. વાવવાને આ-
પેલા બીજને ખાઈ જનાર કુટુંબી (કણ્ઠી)ની જેમ અધર્મનું પરિણામે
કાંઈ પણ કલ્યાણ થતું નથી. જે માણસ પરલોકના મુખને અનુભવે તે ખરે-
ખરે મુખી છે. તેથી બુદ્ધિમાન પુરુષે ધર્મને બાંધા ન આવે તેવી રીતે કામ
અને અર્થને વિષે યત્ન કરવો. જે માણસ અર્થ તથા કામનો ઉપધાત કરી
દેવસ ધર્મનું સેવન કરે તેવા માણસેતો યતિપણું લેવું સાદું છે. તેને ગૃહવાસની

૧ જેમ સિંહ હાથીને મારી પોતે તેમાંથી ચોરે ભાગ મેળવે પણ બીજા સિંહાણ
પ્રમુખ પ્રાણીઓ ઘણો ભાગ ઉપયોગમાં લે છે તેમ.

૨ જેમ ખેડુત કણ્ઠીને વાવવાને બી આપ્યું હોય, તે બે ખાઉ ભય તો તે
પરિણામે દુઃખી થાય છે. તેમ અદ્વી સમજવું.

चिनोति न तु कचिदपि व्ययते स कदर्यः, तादात्विकमूलहरयोरायत्वां
नास्ति कल्याणं, किंत्वर्थग्रंथेन धर्मकामयोर्विनाश एव । कदर्यस्य त्वर्थसंग्रहो
राजदायादत्तंस्कराणामन्यतमस्य निधिः, न तु धर्मकामयोर्हेतुः । अतः एतत्पुरु-
षत्रयप्रकृतिपरिहारेण मतिमता अर्थोऽनुशीलनीयः । तथा नाजितेन्द्रियस्य
कापि कार्यसिद्धिरस्ति । न कामासक्तस्य समस्ति चिकित्सितं । न तस्य
घनं धर्मः शरीरं वा । यस्य स्त्रीष्वत्यन्तासक्तिर्विरुद्धकामवृत्तिर्न स चिरं नन्दति ।
अतो धर्मार्थावाधनेन कामे प्रवर्चितव्यमिति पर्यालोच्य परस्पराविरोधेन ध-
र्मार्थकामासेवनमुपदिष्टमिति ॥ ५० ॥

तथा-अन्यतरवाधासंज्ञवे मूलावाधेति ॥ ५१ ॥

જરૂર નથી, કારણકે ગૃહસ્થને તો અર્થ તથા કામનું આરાધન કરવું શ્રેય છે.

જે તાદાત્વિક, મૂલહર અને કદર્ય જાતના પુરૂષો છે તેઓને તો પ્રસવાય થવો જરા પણ દુર્લભ નથી. જે કાંઈ પણ ચિંતવ્યા વગર પ્રાપ્ત થએલા દ્રવ્યનો અધટિત વ્યય કરે તે તાદાત્વિક કહેવાય છે. જે વડિલોપાર્જિત દ્રવ્યને અન્યાયથી ખાઈ જાય તે મૂલહર કહેવાય છે. જે સેવક તથા પોતાની જાતને પીડા કરી દ્રવ્યનો સંચય કરે અને ક્યારે પણ ખર્ચે નહીં તે કદર્ય કહેવાય છે. તેઓમાંથી તાદાત્વિક અને મૂલહર એ બંને જાતના પુરૂષોનું પરિણામે કાંઈ કલ્યાણ થતું નથી, પણ ઉલટો અર્થનો ઉપધાત થવા ઉપરાંત ધર્મ અને કામનો વિનાશ થાય છે. કદર્ય જાતના પુરૂષને જે અર્થ-દ્રવ્યસંચય પામ્ય છે, તે રાજ, ભાગીદાર અને ચોર-એ ત્રણમાંથી કોઈ એકનો ભંડાર છે એમ જાણી લેવું. તે કદિ પણ ધર્મ તથા કામનો હેતુ થતો નથી. એથી એ ત્રણ જાતના પુરૂષોની પ્રકૃતિ છોડી દઈ બુદ્ધિમાન પુરૂષે અર્થ-દ્રવ્યનું સેવન કરવું. તેમ જે જિતેન્દ્રિય ન હોય તેને કોઈ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેમ અતિ કામાસક્ત હોય તેની તો ચિકિત્સા (ઉપાય) નથી અને તેનું તો દ્રવ્ય, ધર્મ અથવા શરીર કાંઈ પણ નથી. જેની સ્ત્રીઓમાં અતિ આસક્તિ છે અને વિરૂદ્ધ કામમાં પ્રવૃત્તિ છે તે લાળો કાલ સુખે રહેતો નથી, તેથી ધર્મ તથા અર્થને બાધા ન થાય તેમ કામમાં પ્રવૃત્તિ કરવી, એવું વિચારી પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેમ ધર્મ, અર્થ અને કામનું સેવન કરવું એમ ઉપદેશ આપ્યો છે. ૫૦

મૂલાર્થ—ધર્મ, અર્થ, કામ-એ ત્રણમાંથી હરકોઈને બાધ થવા

અમીષાં ધર્માર્થિકામાનાં મધ્યે અન્યતરસ્ય ઉત્તરોત્તરલક્ષણસ્ય પુરુ-
પાર્થસ્ય વાધાસંભવે કુતોઽપિ વિપમપ્રઘટ્ટકવશાદિરોધે સંપદમાને સતિ કિં
કર્તવ્યમિત્યાહ । મૂલાવાધા । યા यस્ય પુરુષાર્થસ્ય “ધર્માર્થિકામાઃ ત્રિવર્ગઃ”
ઇતિ ક્રમમપેક્ષ્ય મૂલં આદિમસ્તસ્ય અવાધા અપીઢનં । તત્ર કામલક્ષણપુરુ-
પાર્થવાધાયાં ધર્માર્થયોર્વાધા રક્ષણીયા, તયોઃ સતોઃ કામસ્ય સુકરોત્પાદક-
ત્વાત્ । કામાર્થયોસ્તુ વાધાયાં ધર્મ એવ રક્ષણીયઃ, ધર્મમૂલત્વાદર્થિકામયોઃ ।
અત એવોક્તમ્ ।

ધર્મથેન્નાવસીદેત કપાલેનાપિ જીવતઃ ।

આલ્યોસીત્યવગંતવ્યં ધર્મવિત્તા હિ સાધવઃ ॥ ૫૧ ॥ ઇતિ ॥

તથા—ત્રલાવલાપેક્ષણમિતિ ॥ ૫૨ ॥

इह बुद्धिमता मनुजेन सर्वेष्वपि कार्येषु प्रवृत्तिमादधता सता बलस्य

સંભવ લાગે તો મૂલ પુરૂષાર્થને બાધ થવા દેવો નહીં. ૫૧

ટીકાર્થ—એ ધર્મ, અર્થ અને કામ—એ ત્રણમાંથી કોઈ ઉત્તરોત્તર
પુરૂષાર્થને બાધ એટલે કોઈ વિપમ અંતરાયને લીધે વિરોધ થવા સંભવ
લાગે તો શું કરવું તે કહે છે—મૂલાબાધા એટલે મૂલ પુરૂષાર્થને બાધા થવા
દેવી નહીં, એટલે કે ધર્મ, અર્થ, કામ—એ ત્રિવર્ગના કમની અપેક્ષાએ જે
પુરૂષાર્થ મૂલ એટલે આદિ—પ્રથમ હોય તેને બાધા થવા દેવી નહીં. જમકે
જે કામ પુરૂષાર્થને બાધ થવાનો સંભવ લાગે તો ધર્મ અને અર્થને બાધ
થવા દેવો નહીં, કારણકે જે તે ધર્મ, અર્થ હોય તો કામની ઉત્પત્તિ સહેલી
છે. જે કામ અને અર્થનો બાધ થવા સંભવ લાગે તો ધર્મનું રક્ષણ કરવું,
કારણકે અર્થ અને કામનું મૂલ ધર્મ છે. એ વિષે કહ્યું છે કે “કદિ હાથમાં
નાલીએરની ખોપરી લઈ માગી ખાતો હોય, પણ જે ધર્મ હોય તો તે કદિ
પણ સીધાતો નથી. તેણે તો ‘હું ધનવાન છું’ એમ બણવું, કારણકે સાધુ
પુરૂષો ધર્મરૂપી ધનવાણ છે.” ૫૧

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ અને અશક્તિ વિચારી કામ કરવું. ૫૨

ટીકાર્થ—આ જગતમાં કાર્યોને વિષે પ્રવૃત્તિ કરનારા બુદ્ધિમાન પુરૂષે
બલ એટલે દ્રવ્ય, સેવ, દાણ અને સાવધી કરેલું સામર્થ્ય અને અબલ એટલે

દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવકૃતસ્ય આત્મસામર્થ્યસ્ય અવલસ્ય ચ તદ્વિલક્ષણસ્ય અપેક્ષણં આલોચનં અંગીકર્તવ્યં અયથાવલપ્રારંભસ્ય ક્ષયસંપદેકનિમિત્તત્વાદત એવ પચ્યતે ચ ।

કઃ કાલઃ કાનિ મિત્રાણિ કો દેશઃ કૌ વ્યયાગમૌ ।

કથાહં કા ચ મે શક્તિરિતિ ચિંત્યં મુહુર્મુહુઃ ॥

તથા—અનુબંધે પ્રયત્ન इति ॥ ૫૩ ॥

અનુબંધે ઉત્તરોત્તરવૃદ્ધિરૂપે ધર્માર્થકામાનાં પ્રયત્નઃ યત્નાંતિરેકઃ કાર્યઃ । અનુબંધશૂન્યાનિ હિ પ્રયોજનાનિ વંધ્યાઃ સ્ત્રિય ઇવ ન કિંચિદ્ ગૌરવં લભંતે અપિ તુ હીલામેવેતિ ॥ ૫૩ ॥

તથા—કાલોચિંતાપેક્ષેતિ ॥ ૫૪ ॥

यद्यत्र काले वस्तु हातुमुपादातुं वोचितं भवति तस्यात्यंतनिपुणबुद्ध्या

તેથી વિલક્ષણ અસામર્થ્ય, તેની અપેક્ષા—આલોચના અંગીકાર કરવી યોગ્ય છે. અર્થાત્ સર્વ કાર્યમાં પોતાની શક્તિ વિચારીને પ્રવૃત્તિ કરવી. જે પોતાની યથાર્થ શક્તિ વિચાર્યા વગર કાર્યને આરંભ કરે તો તે સંપત્તિના ક્ષયનું નિમિત્ત કારણ થાય છે. કહ્યું છે કે “સમય કેવો છે, મિત્ર કોણ છે, દેશ કેવો છે, આવક કેટલી છે, અર્થ કેટલો છે, હું કોણ છું અને મારી શક્તિ કેવી છે—એ સર્વને વારંવાર વિચાર કરવો.” ૫૨

મૂલાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિરૂપ અનુબંધ (આગ્રહ) રાખવામાં પ્રયત્ન કરવો. ૫૩

ટીકાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થવારૂપ અનુબંધ (આગ્રહ)ને વિષે અતિ પ્રયત્ન કરવો. અનુબંધ વગરના પ્રયોજન વંધ્યા સ્ત્રીઓની જેમ કંઈ પણ ગૌરવ પ્રાપ્ત કરતા નથી, પણ ઉલટી હીલનાને પ્રાપ્ત કરે છે. ૫૩

મૂલાર્થ—જે કાલે જે વસ્તુ યોગ્ય હોય તેનો વિચાર કરી અંગીકાર કરવો. ૫૪

ટીકાર્થ—જે કાલે જે વસ્તુ ઓડવાને અથવા ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય હોય

પર્યાલોચ્ય અપેક્ષા અંગીકારઃ કર્તવ્ય્યા । દક્ષલક્ષણત્વેનાસ્યાઃ સકલશ્રીસમ-
ધિગમહેતુત્વાત્ । અત એવ પઠ્યતે ચ ।

યઃ કાકિણીમપ્યપથપ્રપન્નામન્વેષતે નિષ્કસહસ્રતુલ્યામ્ ।

કાલેન કોટીપ્વપિ મુક્તહસ્તસ્તસ્યાનુવંધં ન જહાતિ લક્ષ્મીઃ ॥ ૫૪ ॥

તથા—પ્રત્યહં ધર્મશ્રવણમિતિ ॥ ૫૫ ॥

પ્રત્યહં પ્રતિદિવસં ધર્મસ્ય રૂઢૈવ શાસ્ત્રે વક્તું પ્રસ્તાવિતસ્ય કાંતકાંતાસ-
મેતયુવજનર્કિનરારબ્ધગીતાકર્ણનોદાહરણેન શ્રવણમાકર્ણનં, ધર્મશાસ્ત્રશ્રવણ-
સ્યાત્યંતગુણહેતુત્વાત્ । પઠ્યતે ચ ।

કાંતમુપોજ્જતિ સ્વેદં તપ્તં નિર્વાતિ બુધ્યતે મૂઢમ્ ।

સ્થિરતામેતિ વ્યાકુલમુપયુક્તસુમાપિતં ચેતઃ ॥ ૫૫ ॥ ઇતિ ॥

૧ મુક્તહસ્ત ઇતિ મુક્તલહસ્તઃ ।

તેને અતિનિપુણ બુદ્ધિથી વિચારી તેની અપેક્ષા કરવી, કારણકે અપેક્ષા એક
હંડાપણું લક્ષણ છે, તેથી તે સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિમાં હેતુરૂપ થાય છે.
એથીજ કહે છે કે “જે માણસ કુમાર્ગે પડી ગયેલી એક કોડીને હજાર સોના-
મહેર જેવી ગણીને શોધે છે, અને યોગ્ય વખતે કોટી દ્રવ્ય વાપરવામાં પણ હાથ
છુટા રાખે છે, તે માણસનો સંબંધ લક્ષ્મી છોડતી નથી.” ૫૪

મૂઢાર્થ—હમેશાં ધર્મનું શ્રવણ કરવું. ૫૫

ટીકાર્થ—પ્રતિદિવસ ધર્મ કે જે આ ગ્રંથમાં કહેવાને આરંભેલો છે
તેનું શ્રવણ કરવું, એટલે સુંદર સ્ત્રી સાથે યુવાન કિનરે આરંભેલા ગાયનના
દૃષ્ટાંતવડે સાંભળવું. ભાવાર્થ એવો છે કે સુંદર સ્ત્રી સાથે કિનરનું ગાયન સાં-
ભલતાં જેવી પ્રીતિ થાય તેવી પ્રીતિથી ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવું. ધર્મશાસ્ત્રનું શ્રવણ
અત્યંત ગુણના હેતુરૂપ છે. કહ્યું છે કે “સુભાષિતનો ઉપયોગ કરનાર ચિત્ત
જે ગ્લાનિ પામ્યું હોય તે ખેદ છોડી દે છે, પરિતાપ પામ્યું હોય તે શીતલ
થાય છે, મૂઢ થઈ ગયું હોય તે પ્રતિબોધ પામે છે અને વ્યાકુલ થયું હોય તે
સ્થિરતા મેલવે છે.” ૫૫

તથા-સર્વજ્ઞાનજિનિવેશ ઇતિ ॥ ૫૬ ॥

સર્વત્ર કાર્યે પ્રવર્તમાનેન બુદ્ધિમતા અનભિનિવેશઃ અભિનિવેશપરિહારઃ કાર્યઃ । નીતિમાર્ગમનાગતસ્યાપિ પરામિમવપરિણામેન કાર્યસ્યારંભોઽભિનિવેશઃ । નીચલક્ષણં ચેદં, યત્રીતિમતીતસ્યાપિ કાર્યસ્ય ચિકીર્ષણં । પઠંતિ ચ ।

દર્પઃ શ્રમયતિ નીચાભિષ્ફલનયવિગુણદુષ્કરારંભૈઃ ।

સ્રોતોવિલોમત્તરણવ્યસનિમિરાયાસ્યતે મત્સ્યૈઃ ॥ ૫૬ ॥

તથા-ગુણપદ્ધપાતિતેતિ ॥ ૫૭ ॥

ગુણેષુ દાક્ષિણ્યસૌજન્યૌદાર્યસૈર્યપ્રિયપૂર્વાભાષણાદિષુ સ્વપરયોરુપ-કારકારણેષ્વાત્મધર્મેષુ પદ્ધપાતિતા બહુમાનં તત્પ્રશંસાસાહાયકરણાદિનાઽનુ-કૂલા પ્રવૃત્તિઃ । ગુણપદ્ધપાતિનો હિ જીવા બહુમાનદ્વારોપજાતાવંધ્યગુણ્યપ્રવં-ધસામધ્યોભિયમાદિહામુત્ર ચ શરચ્છશ્વરકરનિકરગૌરં ગુણગ્રામમવશ્યમવા-મુર્વંતિ, તદ્બહુમાનાશયસ્ય ચિંતારત્નાદંપ્યધિકશક્તિયુક્તત્વાત્ ॥ ૫૭ ॥

મૂલાર્થ-સર્વ કાર્યમાં કદાચહ રાખવો નહીં. ૫૬

ટીકાર્થ-સર્વ કાર્યમાં પ્રવર્તતા એવા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષે અભિનિવેશ-કદાચહનો ભાગ કરવો. બીજાને પરાભવ કરવાના પરિણામથી નીતિમાર્ગને ન પામેલા કાર્યનો અર્થાત્ અનીતિના કાર્યનો આરંભ કરવો તે અભિનિવેશ કહેવાય છે. જેમાં નીતિનું ઉલ્લંઘન થાય તેવું કાર્ય કરવાની ઇચ્છા થાય તે નીચનું લક્ષણ છે. કહ્યું છે કે “કદાચહનો અહંકાર નિષ્ક્રાંત તથા નીતિ વગ-રના અને મુશ્કેલી ભરેલા કાર્યના આરંભથી પ્રવાહની સામે ચાલવાના વ્યસ-નવાલા મત્સ્યોની જેમ નીચ લોકાને ફાગટનો શ્રમ આપ્યા કરે છે.” ૫૬

મૂલાર્થ-ગુણોમાં પણ પદ્ધપાત રાખવો. ૫૭

ટીકાર્થ-ગુણ એટલે દાક્ષિણ્યતા, સન્નતા, ઉદારતા, સ્થિરતા અને પ્રિય વચનપૂર્વક ભાષણ કરવું ઇત્યાદિ, પોતાના અને બીજાના ઉપકારના કારણરૂપ એવા આત્માના ધર્મ, તેઓમાં પદ્ધપાત રાખવો એટલે બહુમાનથી તેમની પ્રશં-સા તથા સહાય આપવા વગેરેથી અનુકૂલ પ્રવૃત્તિ કરવી. ગુણો પદ્ધપાત ક-

ધ્યાવર્તનમપોહઃ, અથવા સામાન્યજ્ઞાનમૂહઃ વિશેષજ્ઞાનમપોહઃ, વિજ્ઞાનોહાપો-
હવિશુદ્ધમિદમિત્યમેવેતિ નિશ્ચયઃ તત્ત્વાભિનિવેશઃ । एवं हि शुश्रूषादिभिर्बुद्धिगु-
णैरुपहितप्रज्ञाप्रकर्षः पुमान् कदाचिदकल्याणमाप्नोति । यदुच्यते ।

जीवंति शतशः प्राज्ञाः प्रज्ञया वित्तसंक्षये ।

न हि प्रज्ञाक्षये कश्चिद्वित्ते सत्यपि जीवति ॥ इति ॥

इतिशब्दः प्रस्तुतस्य सामान्यतो गृहस्थधर्मस्य परिसमाप्त्यर्थः इति ॥
इत्थं सामान्यतो गृहस्थधर्म उक्तः ॥ ५८ ॥

अथास्यैव फलमाह ।

एवंस्वधर्मसंयुक्तं सद्गार्हस्थ्यं करोति यः ।

लोकद्वयेऽप्यसौ धीमान् सुखमाप्नोत्यनिन्दितम् ॥ १ ॥

एवમુક્તન્યાયેન યઃ સ્વધર્મઃ ગૃહસ્થાનાં સંબંધી ધર્મઃ તેન સંયુક્તં સમ-
ન્વિતં. અત એવ સત્ સુંદરં ગાર્હસ્થ્યં ગૃહસ્થમાવં કરોતિ વિદધાતિ । યઃ ક-

ઉહ અને વિશેષ જ્ઞાન તે અપોહ છે. વિજ્ઞાન, ઊહ અને અપોહથી શુદ્ધ થ-
યેલ “આ આમજ છે” એવો નિશ્ચય તે તત્ત્વાભિનિવેશ કહેવાય છે. એવી
રીતે શુશ્રૂષા વગેરે બુદ્ધિના આઠ ગુણોથી જણે બુદ્ધિનો ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત કર્યો
હોય તેવો પુરૂષ કદિ પણ અકલ્યાણ પામતો નથી. કહ્યું છે કે “સૈકડો પ્રાજ્ઞ
પુરૂષો દ્રવ્યનો નાશ થતાં કેવલ બુદ્ધિથીજ જીવે છે અને બુદ્ધિનો હાથ થવા-
થી દ્રવ્ય છતાં પણ કોઈ એક જીવી શકતું નથી.”

મૂલમાં इति શબ્દ મૂક્યો છે તે આ પ્રસ્તુત ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મની
સમાપ્તિ સૂચવે છે. એવી રીતે ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ કલ્પો- ૫૮

એ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મનું ફલ કહે છે.

મૂલાર્થ—જે પુરૂષ એ પ્રમાણે સ્વધર્મ યુક્ત અને એક ગૃહસ્થ-
પણું આચરે તે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ આલોક અને પરલોકમાં અનિન્દિત
સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ૧

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે એટલે ઉપર કહેલા ન્યાયથી જ પુરૂષ સ્વધર્મ .
એટલે ગૃહસ્થ સંબંધી ધર્મ તેવડે યુક્ત હોવાથી સુંદર જીવું ગૃહસ્થપણું આ-

તથા—ઝહાપોહાદિયોગ સ્તીતિ ॥ ૫૬ ॥

ઝહાપોહશ્ચ આદિશબ્દાત્તત્ત્વાભિનિવેશલક્ષણો બુદ્ધિગુણઃ શુશ્રૂષાશ્રવણગ્રહણધારણાવિજ્ઞાનાનિ ચ ગૃહ્યંતે । इत्यष्टौ बुद्धिगुणाः । तत ऊहापोहादिभिर्योगः समागमोऽनुष्ठेयः इति । तत्र प्रथमतस्तत्तावच्छ्रोतुमिच्छा श्रुश्रूषा, श्रवणमाकर्षणं, ग्रहणं शास्त्रार्थोपादानं, धारणा अविसरणं, मोहसंदेहविपर्ययासव्युदासेन ज्ञानं विज्ञानं, विज्ञातमर्थमवलंब्यान्येषु व्याप्त्या तथाविधेषु वितर्कणमूहः, उक्तियुक्तिभ्यां विरुद्धादर्थार्द्धिसादिकात्प्रत्यवायसंभावनया

રનારા છવે બહુમાન દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા અવંધ્ય પ્રુણના પ્રબંધના સામર્થ્યથી આલોક અને પરલોકમાં શરદ્ગતુના ચંદ્રકિરણોના સમૂહના જેવા ગૌરવણી ગુણુઆમને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે, કારણકે ગુણુનું બહુમાન કરવાનો આશય ચિંતામણિ રલથી પણ અધિક શક્તિમાન છે. ૫૭

મૂલાર્થ—તર્ક કરવો, તેનું સમાધાન કરવું ઇત્યાદિ બુદ્ધિના આઠ ગુણુનો યોગ કરવો. ૫૮

ટીકાર્થ—જીહ, અપોહ, આદિ શબ્દથી તત્ત્વાભિનિવેશ, શુશ્રૂષા, શ્રવણ, ગ્રહણ, ધારણા અને વિજ્ઞાન—એ આઠ બુદ્ધિના ગુણુ છે. તે બુદ્ધિના આઠ ગુણુની સાથે યોગ એટલે સમાગમ કરવો. તે આઠ ગુણુનાં લક્ષણુ કહે છે. પ્રથમ સાંભલવાની ઇચ્છા તે શુશ્રૂષા કહેવાય છે. પછી સાંભલવું તે શ્રવણુ કહેવાય છે. શાસ્ત્રના અર્થનું ગ્રહણુ કરવું તે ગ્રહણુ કહેવાય છે. જે ધાર્યું હોય તેને ભૂલવું નહીં તે ધારણા કહેવાય છે. મોહ, સંદેહ, અને વિપર્યાસ રહિત જે જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન કહેવાય છે. જે અર્થ બાણે હોય તેને અવલંબીને તેવી જાતના અન્ય અર્થમાં વ્યાપ્તિ થવાથી જે વિતર્ક કરવો તે 'ઉહુ કહેવાય છે. ઉક્તિ (વચન) અને યુક્તિથી વિરુદ્ધ એવા હિંસાદિક અર્થથી પ્રત્યવાયની સંભાવના લાવી નિવૃત્ત થવું તે 'અપોહ કહેવાય છે. અથવા સામાન્ય જ્ઞાન તે

૧ ધરમાં ધુમાડો દેખીને 'અગ્નિ છે' એમ પ્રથમ નિશ્ચય કર્યો પછી પર્વત ઉપર ધુમાડો દેખી 'અગ્નિ છે' એવો વિતર્ક થાય તે ઉહુ કહેવાય છે.

૨ જેમ કોઈ જીવની હિંસા કરવાથી પાપ લાગે, એવો પ્રથમ નિશ્ચય કરી પછી કોઈ જીવને દુઃખ દેવામાં પત્ર પાપ લાગે એવો વિતર્ક થાય તે પછી તેમાંથી નિવૃત્ત થવા પ્રવૃત્તિ કરવી તે અપોહ કહેવાય છે.

સ્વસ્ય । યતઃ કરોતિ અકાંઢે એવ મરણાવસરે એવ વાલ્યયૌવનમધ્યમવયોઽવ-
સ્થારૂપે, રૂઢ મર્ત્યલોકે સર્વે પુત્રકલત્રવિભવાદિ મૃત્યુઃ યમઃ ન કિંચન મરણ-
તાણાકારણત્વેનાવસ્તુરૂપમિતિ ॥ ૨ ॥

સતિ વિદ્યમાને જગત્ત્રિવચર્તિર્જંતુજનિતોપરમે એતસિન્ મૃત્યાવેવ, અ-
સારાસુ મૃત્યુનિવારણં પ્રતિ અક્ષમાસુ સંપત્સુ ધનધાન્યાદિસંપત્તિલક્ષણાસુ,
અવિહિતાગ્રહઃ અકૃતમૂર્છઃ । કીદૃશીષુ સંપત્તિસ્ત્યાહ । પર્યંતદારુણાસુ વિ-
રામસમયસમર્પિતાનેકન્યસનશતાસુ ઉચ્ચૈઃ અત્યર્થ, ધર્મ ઉક્તલક્ષણઃ કાર્યઃ
વિધેયઃ । ફેરિત્યાહ । મહાત્મભિઃ મહાન્ ગ્રંથસ્ય આત્મા યેપાં તે તથા તૈરિતિ ॥૩॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मचिंदुप्रकरणविष्टौ

सामान्यतो गृहस्थधर्मविधिर्नाम प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥ १ ॥

व्याख्यातः प्रथमोऽध्यायः ।

ઉત્તમ ભિત્રનો યોગ વગેરે અનુકૂળ કરવું, કારણકે આ મર્ત્ય લોકમાં મૃત્યુ-ય-
મરાજ અકસ્માત્ એટલે ખાદ્ય, યૌવન અને મધ્યમ વયરૂપ મરણના
અવસર વિના આવી સર્વ એટલે પુત્ર, સ્ત્રી, વૈશવ વગેરે કાંઈ પણ હાતુંજ નહીં
એમ કરી દે છે. અહીં 'કાંઈ નહીં' એમ કહેવાનો હેતુ એવો છે કે મરણમાંથી
બચાવાનું કારણ ન હોવાથી તે સ્ત્રી વૈશવાદિ સર્વ અવસ્તુરૂપ છે, અર્થાત્
વસ્તુતાએ કાંઈ નથી. ૨

ટીકાર્થ—ત્રણ જગતના જંતુઓને ઉપરમ પમાડનાર એ મૃત્યુ હો-
વાથી અસાર એટલે મૃત્યુ નિવારવાને અસમર્થ એવી ધન, ધાન્ય વગેરે સં-
પત્તિઓમાં જે ધર્મ મૂર્છા-મોહને ધરતો નથી. તે કેવી સંપત્તિઓ છે તે કહે
છે. તે સંપત્તિઓ પરિણામે એટલે વિરામ સમયે દારૂણ એટલે અનેક સંકટો
દુઃખને આપનારી છે. એવી સંપત્તિઓમાં મોહને ધરે નહીં તેવો ધર્મ કરવો.
તે દાણે કરવો જોઈએ, તે કહે છે. જમનો મહાન્ એટલે શ્રેષ્ઠ આત્મા હોય તેવા
પુરૂષોએ. ૩

શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલી આ ધર્મચિંદુ પ્રકરણની ટીકાનો
સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મવિધિ નામે પ્રથમ અધ્યાય સમાપ્ત. ૧

ચિત્પુણ્યસંપન્નો જીવઃ લોકદ્વયેપિ રૂહલોકપરલોકરૂપે, કિં પુનરિહલોક એવં
ત્યપિશબ્દાર્થઃ । અસૌ સદ્ગાર્હસ્થ્યકર્તા ધીમાન્ ગ્રન્થસ્તબુદ્ધિઃ સુખં શર્મ
આપ્નોતિ લભતે । અનિદિતં શુમાનુબંધિતયા મુધિયામગર્હણીયમિતિ ॥ ૧ ॥

યત એવં તત્તોઽયં યત્તો વિધેય इति શ્લોકદ્વયેન દર્શયન્નાહ ।

દુર્લભં પ્રાપ્ય માનુષ્યં વિધેયં હિતમાત્મનઃ ।

કરોત્યકાંઠ એવેહ મૃત્યુઃ સર્વં ન કિંચન ॥ ૨ ॥

સત્યેતસ્મિન્નસારાસુ સંપત્સ્વવિહિતાગ્રહઃ ।

પર્યંતદારુણાસૂચૈર્ધર્મઃ કાર્યો મહાત્મજિઃ ॥ ૩ ॥ इति ॥

દુર્લભં દુરારં પ્રાપ્ય સમાસાદ્ય માનુષ્યં મનુષ્યજન્મ । કિમિત્યાહ ।
વિધેયં અનુષ્ટેયં સર્વાવસ્થાસુ હિતં અનુકૂલં કલ્યાણમિત્રયોગાદિ આત્મનઃ

અરે છે. તે ઠાઠ પુણ્યસંપન્ન બુદ્ધિમાન્ જીવ આલોક અને પરલોકમાં (અહીં
અપિ શબ્દ એમ સૂચવે છે કે જ્યારે પરલોકની વાત જણાવી તો આલોક-
ની વાત આવે તેમાં તો શું કહેવું) શ્રેષ્ઠ ગૃહસ્થપણાને આચરતો થકા અનિ-
દિત મુખને પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં અનિદિત એટલે શુમાનુબંધિપણથી
સહબુદ્ધિવાલા પુરૂષને નિંદવા યોગ્ય નહીં તેવું. ૧

ઉપર કહેલા હેતુને લઈ ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મને વિષે યત કરવો
જોઈએ—એ બે શ્લોકથી દર્શાવે છે.

મૂલાર્થ—દુર્લભ એવો મનુષ્યજન્મ પામીને આત્માનું હિત
કરવું, કારણકે મૃત્યુ અકસ્માત્ આવી ‘આલોકમાં સંઘલું કાંઈ
હતુંજ નહીં’ એમ કરી દે છે. ૨

મૂલાર્થ—એવા મૃત્યુને લીધે અસાર એવી અને પરિણામે દારૂ
ભય આપનારી સંપત્તિઓમાં જે મોહ ધરતો નથી એવો ધર્મ મહા-
ત્મા પુરૂષોએ ઉચ્ચ પ્રકારે આચરણ કરવો. ૩

ટીકાર્થ—દુર્લભ એટલે સુરેલથી મેલવાય તેવો આ મનુષ્યજન્મ
પામીને શું કરવું તે કહે છે. સર્વ અવસ્થામાં પોતાનું હિત એટલે કલ્યાણ તથા

સ્વસ્ય । યતઃ કરોતિ અકાંઠે એવ મરણાવસરે એવ બાલ્યયૌવનમધ્યમવયોઽવ-
સ્થારૂપે, રૂઢ મર્ત્યલોકે સર્વે પુત્રકલત્રવિમવાદિ મૃત્યુઃ યમઃ ન કિંચન મરણ-
તાણાકારણત્વેનાવસ્તુરૂપમિતિ ॥ ૨ ॥

સતિ વિદ્યમાને જગત્ત્રિતયવર્તિર્જંતુજનિતોપરમે એતસ્મિન્ મૃત્યાવેવ, અ-
સારાસુ મૃત્યુનિવારણં પ્રતિ અક્ષમાસુ સંપત્સુ ધનધાન્યાદિસંપત્તિલક્ષણાસુ,
અવિહિતાગ્રહઃ અકૃતમૂર્છઃ । કીદૃશીષુ સંપત્તિસ્ત્યાહ । પર્યંતદારુણાસુ વિ-
રામસમયસમર્પિતાનેકવ્યસનશતાસુ ઉચ્ચૈઃ અત્યર્થ, ધર્મ ઉક્તલક્ષણઃ કાર્યઃ
વિધેયઃ । કૈરિત્યાહ । મહાત્મભિઃ મહાન્ પ્રશસ્ય આત્મા યેપાં તે તથા તૈરિતિ ॥૩॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मचिंदुप्रकरणविष्टौ

सामान्यतो गृहस्थधर्मविधिर्नाम प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥ १ ॥

व्याख्यातः प्रथमोऽध्यायः ।

ઉત્તમ મિત્રનો યોગ વગેરે અતુલ્ય કરવું, કારણકે આ મર્ત્ય લોકમાં મૃત્યુ-ય-
મરાજ અકસ્માત્ એટલે બાહ્ય, યૌવન અને મધ્યમ વયરૂપ મરણના
અવસર વિના આવી સર્વ એટલે પુત્ર, સ્ત્રી, વૈશવ વગેરે કાંઈ પણ હાંતુજ નહીં
એમ કરી દે છે. અહીં 'કાંઈ નહીં' એમ કહેવાનો હેતુ એવો છે કે મરણમાંથી
બચાવાતું કારણ ન હોવાથી તે સ્ત્રી વૈશવાદિ સર્વ અવસ્તુરૂપ છે, અર્થાત્
વસ્તુતાએ કાંઈ નથી. ૨

ટીકાર્થ—ત્રણ જગતના જંતુઓને ઉપરમ પમાડનાર એ મૃત્યુ હો-
વાથી અસાર એટલે મૃત્યુ નિવારવાને અસમર્થ એવી ધન, ધાન્ય વગેરે સં-
પત્તિઓમાં જે ધર્મ મૂર્છા-મોહને ધરતો નથી. તે કેવી સંપત્તિઓ છે તે કહે
છે. તે સંપત્તિઓ પરિણામે એટલે વિરામ સમયે દારૂણ એટલે અનેક સૈકડો
દુઃખને આપનારી છે. એવી સંપત્તિઓમાં મોહને ધરે નહીં તેવો ધર્મ કરવો.
તે કાણુ કરવો જોઈએ, તે કહે છે. જમનો મહાન્ એટલે શ્રેષ્ઠ આત્મા હોય તેવા
પુરુષોએ. ૩

શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલી આ ધર્મચિંદુ પ્રકરણની ટીકાનો
સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મવિધિ નામે પ્રથમ અધ્યાય સમાપ્ત. ૧

દ્વિતીયઃ અધ્યાયઃ ।

સાંપ્રતં દ્વિતીયો વ્યાખ્યાયતે । વિશેષસંવંધસ્ય સ્વયમેવ શાસ્ત્રકૃતા
ભણિપ્યત્ત્વં ઇતિ નેહ દર્શ્યતે એવમન્યેષ્વપ્યધ્યાયેષ્વિતિ । તસ્ય
ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।

પ્રાયઃ સદ્ધર્મવીજાનિ ગૃહિષ્વેવંવિધેષ્વલમ્ ।

રોહંતિ વિધિનોતાનિ યથા વીજાનિ સત્ક્રિતૌ ॥૧॥ ઇતિ ॥

પ્રાયો વાહુલ્યેન સદ્ધર્મવીજાનિ સદ્ધર્મસ્ય સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-
રૂપસ્ય વીજાનિ કારણાનિ તાનિ ચામૂનિ ।

દુઃખિતેષુ દયાત્યંતમદ્રેષો ગુણવત્સુ ચ ।

ઔચિત્યાસેવનં ચૈવ સર્વેર્ત્રવાવિશેષતઃ ॥ ઇતિ ॥

ગૃહિણુ ગૃહસ્થેષુ એવંવિધેષુ કુલક્રમાગતાનિચન્યાયાનુષ્ઠાનાદિગુણમાજ-

હવે બીજા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરે છે. આ અધ્યાયનો વિશેષ સંબંધ
શાસ્ત્રકાર પોતેજ કહેશે, તેથી અહીં તે બતાવતા નથી. એવી રીતે બીજા
અધ્યાયોમાં પણ બહુ લેવું.

આ અધ્યાયનું પ્રથમ સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે.

મૂલાર્થ—જેમ સારી પૃથ્વીમાં વિધિવડે વાવેલાં બીજ ઉગી
નીકલે છે તેમ પૂર્વે કહેલા ગૃહસ્થોને વિષે વિધિથી વાવેલાં સદ્ધર્મ-
(ગૃહસ્થધર્મ) નાં બીજ પ્રાયે કરીને ઉગી નીકલે છે. ૧

ટીકાર્થ—સદ્ધર્મ એટલે સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ ધર્મનાં બીજ
એટલે કારણ જે આ પ્રમાણે કહેલાં છે:—દુઃખી ઉપર અતિ દયા, ગુણવાનની
ઉપર દ્રેષનો અભાવ અને સર્વત્ર અવિશેષપણે જે યોગ્ય હોય તેનું સેવન તે
ધર્મનાં બીજ, કુલક્રમથી આપ્યા આવેલા અનિષ્ઠ ન્યાયાનુષ્ઠાન વગેરે ગુણોના
પાત્રરૂપ ઉપર બહુપ્રેક્ષા ગૃહસ્થોને વિષે પોતાના ફલના સંકલ્પ કારણથી અ-
ત્યંત ઉગી નીકલે છે એટલે ધર્મ ચિંતન વગેરે અંકુરો પ્રમુખથી યુક્ત થાય છે.

નેષુ અલં સ્વફલાવંધ્યકારણત્વેન અત્યર્થં રોહંતિ ધર્મચિંતાદિલક્ષણાંકુરાદિ-
મંતિ જાયંતે । ઉક્તં ચ ।

વપનં ધર્મવીજસ્ય સત્પશંસાદિતદ્ગતમ્ ।

તચિંતાઘંકુરાદિ સ્યાત્ફલસિદ્ધિસ્તુ નિર્વૃત્તિઃ ॥

ચિંતાસચ્છ્રુત્યનુષ્ઠાનદેવમાનુષસંપદઃ ।

ક્રમેણાંકુરસત્કાંડનાલપુષ્પસમા મતાઃ ॥

કીદૃશાનિ સંતિ રોહંતીત્યાહ । વિધિના દેશનાર્હવાલાદિપુરુષૌચિ-
ત્યલક્ષણેન ઉત્પાનિ નિશ્ચિન્તાનિ યથેતિ દૃષ્ટાંતાર્થઃ વીજાનિ શાલિગોધૂમાદીનિ
સત્ત્વિતૌ અનુપહતભૂમૌ વિધિનોત્પાનિ સંતિ પ્રાયોગ્રહણાદકસાદેવ પક્તૌ તથા
મન્યત્વે કચિન્મરુદેવ્યાદૌ અન્યથાભાવેઽપિ ન વિરોધ ઇતિ ॥ ૧ ॥

અમુમેવાર્થં વ્યતિરેકત આહ ।

વીજનાશો યથાઽજૂમૌ પ્રરોહો વેદ્ નિષ્ફલઃ ।

તથા સદ્ધર્મવીજાનામપાત્રેષુ વિહુર્વુધાઃ ॥

કહ્યું છે કે “સત્ પુરુષની પ્રશંસા કરવી વગેરે, એ ધર્મના બીજનું વાવવું છે,
ધર્મનું ચિંતવન કરવું વગેરે, તેના અંકુર પ્રમુખ બાણવા અને નિવૃત્તિ-
ભોક્ષ તે તેની ફલસિદ્ધિ બાણવી.” વલી બીજ પણ કહેલું છે “ધર્મનું ચિં-
તવન તે અંકુર, ધર્મનું શ્રવણ તે ડાલાં, ધર્મનું આચરણ તે નાલ અને દેવ
તથા મનુષ્યની સંપત્તિ એ પુષ્પ એમ અનુક્રમે બાણવું.”

તે ધર્મનાં બીજ કેવાં હોઈ ઉગી નીકલે છે, તે કહે છે. વિધિ એટલે
દેશનાને યોગ્ય એવા બાલ પ્રમુખ પુરુષોની યોગ્યતા, તેવડે વાવેલાં એવા ધર્મનાં
બીજ ઉગી નીકલે છે. તે ઉપર દૃષ્ટાંત કહે છે. જેમ સારી પૃથ્વીમાં શાલ,
ગોધૂમ વગેરે બીજ વિધિથી વાવેલાં હોય તો ઉગી નીકલે તેમ.

અહીં મૂલમાં પ્રાયઃ (પણું કરીને) એમ કહ્યું છે, તેથી કાંઈ વાર પરિપક્વ
ભવ્યપણું હોય તો અકસ્માત્ એટલે કમની અપેક્ષા વગર ફલ થાય છે. જેમ
મંડેદેવી માતા પ્રમુખને થયું હતું; માટે તેનાથી અન્યથાપણે થવામાં વિરોધ
આવતો નથી. ૧

ઉપર કહેલાં અર્થને વ્યતિરેકથી (ઉલટાવીને) કહે છે.

મૂલાર્થ—જેમ ઉપર ભૂમિમાં વાવેલાં બીજનો નાશ થાય છે,

૧ મંડેદેવી માતાને ધર્મની પ્રાપ્તિ થતાંજ તત્કાલ કેવલજ્ઞાન થયું હતું. ત્યાં કમની
અપેક્ષા લેવી નહીં.

વીજનાશો વીજોછેદો યથા અમૂઘૌ ઝરારાદિરૂપાયાં, પ્રરોહઃ અંકુ-
રાયુદ્ભેદઃ વીજસૈવ । વા ઇતિ પદ્ધાંતરસૂચકઃ । ઇહ જગતિ નિષ્ફલો ધાન્યા-
દિનિષ્પત્તિલક્ષણફલવિકલઃ । તથા સદ્ધર્મવીજાનામુક્તલક્ષણાનાં ગુરુણા
અનામોગાદિભિર્નિર્ણયમાણાનાં અપાત્રેષુ અનીતિકારેષુ લોકેષુ વિદુઃ
જાનતે વુઘાઃ નાશં નિષ્ફલં વા પ્રરોહમિતિ ॥ ૨ ॥

કિમિત્યપાત્રેષુ ધર્મવીજનાશો નિષ્ફલો વા પ્રરોહઃ સંપદ્યતે ઇત્યાહ ।

ન સાધયતિ યઃ સમ્યગ્ઽજ્ઞઃ સ્વલ્પં ચિકીર્ષિતમ્ ।

અધોગ્યત્વાત્કથં મૂઢઃ સ મહત્સાધયિષ્યતિ ॥ ૩ ॥ ઇતિ ॥

ન નૈવ સાધયતિ નિર્વર્તયતિ ચો જીવઃ સમ્યગ્ યથાવત્ અન્નઃ દિતા-
હિતવિભાગાકુશલઃ સ્વલ્પં તુચ્છં ચિકીર્ષિતં કર્તુમિષ્ટં નિર્વાહાયનુષ્ઠાના-

કદિ જે તેમાં અંકુર ફૂટે તો તેને ફલ ખેસે નહીં, તેમ અપાત્ર-અયો-
ગ્ય પુરૂષને વિષે સદ્ધર્મનાં બીજ વાંચ્યાં હોય તો તેનો નાશ થાય છે.
કદાચિત્ અંકુર ફૂટે તો ફલ ખેસતાં નથી. ૨

ટીકાર્થ—જેમ ખારી ભૂમિમાં વાવેલાં બીજનો ઉચ્છેદ થાય છે, કદિ
બીજને અંકુરાદિકનો ઉદ્ભેદ થાય (અહીં ‘વા’ શબ્દ પદ્ધાંતર સૂચવે છે.) તો
તે આ જગતમાં નિષ્ફળ એટલે ધાન્યાદિકની સિદ્ધિરૂપ ફલથી રહિત થાય
છે. તેમ સદ્ધર્મનાં બીજ કે જેનાં લક્ષણ કહેવામાં આવ્યાં છે તે શુદ્ધ મહારાજે
અનામોગ વગેરેથી એટલે અબલપણથી અપાત્ર એટલે અનીતિ કરનારા
લોકોમાં નાખેલાં છે તેમના નાશ અથવા ફલ રહિત અંકુરને વિદ્વાન્ લોકોજ
બલે છે. ૨

અપાત્રમાં વાવેલાં ધર્મબીજનો નાશ અથવા તેના અંકુર ફલ રહિત
કેમ થાય તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જે અજ્ઞાની પોતાની તુચ્છ ઇચ્છા સાધે નહીં, તે
મૂઢ અયોગ્યપણાથી મહત્ કાર્ય કેવી રીતે સાધી શકશે. ૩

ટીકાર્થ—અજ્ઞ એટલે દિતાહિતનો અમ્યક્ પ્રકારે વિભાગ કરવામાં
અપુરુષ એવો જે જીવ, તે કરવાને ઇચ્છેલું નિર્વાહાદિતુચ્છ અનુષ્ઠાનપણ સાધી

યપિ । કસાન્ન સાધયતીત્યાહ । અયોગ્યત્વાત્ અજ્ઞત્વેનાનધિકારિત્વાત્ ।
યથોક્તં । “મૂર્લ્લસ્ય ક્વચિદર્થે નાધિકાર इति ” । કયં કેન પ્રકારેણ મૂઢો
વૈચિત્યમાગતઃ સ પૂર્વોક્તો જીવઃ, મહત્ પરમપુરુષાર્થહેતુતયા વૃહત્, ધર્મચી-
જારોહણાદિ સાધયિષ્યતિ । સર્પમાત્રધારણાસમર્થસ્ય મેરુગિરિધારણાસ-
મર્થત્વાદિતિ ॥ ૩ ॥

इति सद्धर्मदेशनार्हं उक्तः, इदानीं तद्विधिमनुवर्तयि-
ष्यामः इति ॥ ४ ॥

इत्येवं पूर्वोक्तगृहस्थधर्मनिरूपणेन सद्धर्मदेशनार्हो लोकोत्तरधर्मप्रज्ञाप-
नायोग्यः उक्तः भणितः, इदानीं संप्रति तद्विधिं सद्धर्मदेशनाक्रमं वर्णयि-
ष्यामः निरूपयिष्यामः वयमिति ॥ ४ ॥

तद्यथा—

तत्प्रकृतिदेवताधिमुक्तिज्ञानमिति ॥ ५ ॥

શકતો નથી. શામાટે સાધી શકતો નથી તે કહે છે. તે અજ્ઞપણાને કીધે અ-
યોગ્ય છે એટલે અધિકારી નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે “મૂર્ખ જન કોઈ અર્થને વિષે
અધિકારી નથી.” વલ્લી તે મૂઢ જીવ મહત્ એટલે પરમ પુરુષાર્થના હેતુરૂપ
હોવાથી મોટું ધર્મબીજને અંગીકાર કરવારૂપ કાર્ય કેવી રીતે સાધી
શકશે. જે માત્ર સર્સવનો દાણો ધારણ કરવાને અસમર્થ છે તે મેરુગિરિને
ધારણ કરવાને પણ અસમર્થ છે. ૩

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે સદ્ધર્મની દેશનાને યોગ્ય એવો પુરૂષ
કહ્યો. હવે તે સદ્ધર્મ દેશનાનો વિધિ કહીશું. ૪

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે એટલે પૂર્વે કહેલા ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મના
નિરૂપણવડે સદ્ધર્મ દેશનાને યોગ્ય એટલે લોકોત્તરની પ્રજ્ઞાપનાને લાયક
એવો પુરૂષ કહ્યો. હવે તે સદ્ધર્મની દેશનાના ક્રમનું આ બીજા અધ્યાયમાં નિરૂ-
પણ કરીશું. ૪

મૂલાર્થ—સદ્ધર્મની દેશનાને યોગ્ય એવા પુરૂષની પ્રકૃતિ અને
પુદ્ગલિક દેવતા તથા તેની મુક્તિનું જ્ઞાન પ્રથમ સંપાદન કરવું. ૫

તસ્ય સદ્ધર્મદેશનાર્હસ્ય જંતોઃ પ્રકૃતિઃ સ્વરૂપં ગુણવલ્લોકસંગ્રમિયત્વાદિકા, દેવતાધિમુક્તિશ્ચ બુદ્ધકપિલાદિદેવતાવિશેષમુક્તિઃ તયોર્જ્ઞાનં પ્રથમતો દેશકેન કાર્યં । જ્ઞાતપ્રકૃતિકો હિ પુમાન્ રક્તો દ્વિષ્ટો મૂઢઃ પૂર્વવ્યુદગ્રાહિતશ્ચ ચેન્ન ભવતિ તદા કુશલૈસ્તથાનુવર્ત્ય લોકોત્તરગુણપાત્રતામાનીયતે । વિદિતદેવતાવિશેષાધિમુક્તિશ્ચ તત્તદેવતાપ્રણીતમાર્ગાનુસારિચનોપદર્શનેન । તદ્દૂષણેન ચ સુખમેવ માર્ગેઽવતારયિતું શક્યતે इति ॥ ૫ ॥

તથા—સાધારણગુણપ્રશંસેતિ ॥ ૬ ॥

સાધારણાનાં લોકલોકોત્તરયોઃ સામાન્યાનાં ગુણાનાં પ્રશંસા પુરસ્કારઃ દેશનાર્હસ્ય અગ્રતઃ વિધેયા । યથા ।

*પ્રદાનં પ્રચ્છન્નં ગૃહમુપગતે સંભ્રમવિધિઃ

પ્રિયં કૃત્વા મૌનં સદસિ કથનં ચાપ્યુપકૃતેઃ ।

* શિશુરિણીવૃત્તમિદમ્.

ટીકાર્થ—સદ્ધર્મની દેશનાને યોગ્ય એવા જંતુની પ્રકૃતિ એટલે સ્વરૂપ જોખંડે આ પુરૂષને ગુણવાન્ લોકોના સંગમાં પ્રીતિ છે કે નથી ઇત્યાદિ જાણવું તે અને દેવતાધિમુક્તિ એટલે આ પુરૂષ બુદ્ધ, કપિલ વગેરે દેવ અને મુક્તિ ઠી રીતે માને છે તે—તે પ્રકૃતિ અને દેવતાધિમુક્તિનું જ્ઞાન પ્રથમ ઉપદેશકે કરવું જોઈએ. ભાવાર્થ એવો છે કે દેશના કરનાર પુરૂષે ઉપદેશ્ય પુરૂષની પ્રકૃતિ અને તેની દેવ તથા મુક્તિની સાન્યતા પ્રથમ જાણવી જોઈએ.

ન્યારે તે પુરૂષની પ્રકૃતિ જાણવામાં આવે ત્યારે જો તે સગી, દ્રેપી, મૂઢ અને પ્રથમ કોઈ અન્ય ઉપદેશકે વિપરીત ધર્મ પમાડેલો ન હોય તો પછી કુશલ ઉપદેશક તેને તેવી રીતે અનુસરી લોકોત્તર ગુણનો પાત્ર બનાવી શકે છે, અને જો તેની દેવ મુક્તિની સાન્યતા જાણી લીધી હોય તો પછી તેને તે દેવતાએ રચેલા માર્ગને અનુસરતાં વચનો સમજાવી અને તેમાં દૂષણો બતાવી તે સદ્ધર્મના માર્ગમાં મુખે લાવી શકે છે. ૫

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે હમેશાં સાધારણ ગુણોની પ્રશંસા કરવી. ૬

ટીકાર્થ—દેશનાને યોગ્ય એવા પુરૂષની આગલ સાધારણ એટલે લોક તથા લોકોત્તરમાં સામાન્ય એવા ગુણોની પ્રશંસા કરવી. જોખંડે “ગુણ રીતે જ્ઞાન આપવું, કોઈ ઘેર આવે ત્યારે સંભ્રમથી માન આપી સત્કાર કરવો,

અનુત્સેકો લક્ષ્મ્યા નિરભિમવસારાઃ પરકથાઃ
શ્રુતે ચાસંતોષઃ કથમનભિજાતે નિવસતિ ॥ ૬ ॥

તથા—સમ્યક્તદધિકાર્યાનમિતિ ॥ ૭ ॥

સમ્યગ્ અવિપરીતરૂપતયા તેભ્યઃ સાધારણગુણેભ્યઃ અધિકા વિશેષવંતઃ
યે ગુણાઃ તેપામાર્યાનં કથનમ્ । યથા ।

પંચૈતાનિ પવિત્રાણિ સર્વેષાં ધર્મચારિણામ્ ॥

અહિંસા સત્યમસ્તેયં ત્યાગો મૈથુનવર્જનમ્ ॥ ૭ ॥

તથા—અવોધેપ્યનિન્દેતિ ॥ ૮ ॥

અવોધેઽપિ અનવગમેઽપિ સામાન્યગુણાનાં વિશેષગુણાનાં વા વ્યાખ્યાતા-
નામપ્યનિંદા, અહો મંદબુદ્ધિર્ભવાન્ ય इत्थमाचक्षાणेष्वપિ અસાસુ ન બુદ્ધ્યતે

ઠાઇનું પ્રિય કરીને મૌન ધરી બેસવું, ઠાઇએ કરેલો ઉપકાર સલા વચ્ચે જ-
હેર કરવો, લક્ષ્મીનો મદ કરવો નહીં, જેમાં ઠાઇનો પરાભવ ન થાય તેવી
વાતો કરવી અને શાસ્ત્રશ્રવણ તથા અધ્યયનમાં સંતોષ ન રાખવો—ઇત્યાદિ
ગુણો અંતિવંત પુરૂષ વિના બીજ ક્યાં નિવાસ કરે. ” ૬

મૂલાર્થ—તે સાધારણ ગુણધી અધિક એવા ગુણોને સારી રીતે
ખતાવવા. ૭.

ટીકાર્થ—સમ્યક્ એટલે અવિપરીતપણે તે સાધારણ ગુણોધી અધિક
એટલે વિશેષ એવા ગુણોનું કથન કરવું. કહ્યું છે કે “ સર્વ ધર્મિષ્ઠ પુરૂષોને
અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય—ચોરીનો અભાવ, ત્યાગ અને મૈથુનનું વર્જન—એ
પાંચ વાનાં પવિત્ર છે. ” ૭.

મૂલાર્થ—ગુણનો બોધ ન થયો હોય તેની પણ નિંદા ન કરવી. ૮

ટીકાર્થ—ઉપર કહેલા સાધારણ અથવા વિશેષ ગુણમાંથી એક ગુ-
ણનો અવબોધ થયો ન હોય તેવા શ્રોતા પુરૂષની અનિંદા કરવી—નિંદા કરવી
નહીં. ‘અરે ! તું તો મંદબુદ્ધિવાળો છે ! આ પ્રકારે અમોએ તને બોધ કર્યો
તોપણ તને વસ્તુતત્ત્વનો બોધ થતો નથી ’ એરૂપ શ્રોતા પુરૂષના તિરસ્કારના
ત્યાગરૂપ અનિંદા બલુવી. કેમકે શ્રોતાની નિંદા કર્યાથી તેને જાણવાની કાંઈક
મર્યાદા હોય તે પણ દૂર થાય છે અને મનમાં અભાવ આવી જાય છે.

વસ્તુતત્ત્વમિત્યેવં શ્રોતુસ્તિરસ્કારપરિહારરૂપા । નિંદિતો હિ શ્રોતા કિંચિદ્બુદ્ધત્સુઃ
અપિ સન્ દૂરં વિરજ્યતે इति । તર્હિ કિં કર્તવ્યમિત્યાહ ॥ ૮ ॥

શુશ્રૂષાન્નાવકરણમિતિ ॥ ૯ ॥

ધર્મશાસ્ત્રં પ્રતિ શ્રોતુમિચ્છા શુશ્રૂષા તલ્લક્ષણો ભાવઃ પરિણામઃ તસ્ય
કરણં નિર્વર્તનં શ્રોતુસ્તૈસ્તૈર્વચનૈરિતિ । શુશ્રૂષામનુત્પાદ્ય ધર્મકથને પ્રત્યુત
અનર્થસંભવઃ । પઞ્ચતે ચ । “સ સ્વલુ પિશાચકી વાતકી વા યઃ પરેન્ન-
ર્થિની વાચમુદીરયતિ” ॥ ૯ ॥

તથા—જૂયો જૂય ઉપદેશ इति ॥ ૧૦ ॥

જૂયો જૂયઃ પુનઃ પુનઃ ઉપદિશ્યતે इत्यુપદેશઃ ઉપદેષ્ટમિદ્વસ્તુવિષયઃ
કથંચિદનવગમે સત્તિ કાર્યઃ । કિં ન ક્રિયંતે દૃઢસંનિપાતરોગિણાં પુનઃ પુનઃ
ક્રિયાઃ તિક્તાદિકાથપાનોપચારા इति ॥ ૧૦ ॥

આવા પ્રસંગે યું કરવું તે કહે છે. ૮

મૂલાર્થ—ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવાની ઇચ્છાના પરિણામ કરાવવા. ૯

ટીકાર્થ—ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવાની ઇચ્છાના પરિણામ કરાવવા એટલે
તે તે ઘટે તેવાં વચનોથી શ્રોતાને ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવાનો ભાવ થાય તેમ કરવું;
કારણકે ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવાની ઇચ્છા યથા વગર ધર્મોપદેશ કરવાથી ઉલ્લેટા
અનર્થ થવાનો સંભવ છે. કહ્યું છે કે “સાંભળવાની ગરજ વગરના શ્રોતાની
પાસે જે ઉપદેશક વાણી ઉચ્ચારે. તે ખરેખર પિશાચઘ્નસ્ત અથવા
વાતુલ જેવો છે.” ૯

મૂલાર્થ—વારંવાર ઉપદેશ કરવો. ૧૦

ટીકાર્થ—શ્રોતાને કઠિ કાઈ રીતે સમજાણ પડી ન હોય તો તેને વારંવાર
ઈષ્ટ વસ્તુનો ઉપદેશ કરવો. તે ઉપર એવું દૃષ્ટાંત છે કે જેમને દૃઢપણે સંનિ-
પાતનો રોગ થયો હોય તેઓને કરિયાતાદિકના ક્વાયનું પાન કરવાના ઉપાય
યું વારંવાર નથી કરવામાં આવતા ? ૧૦

મૂલાર્થ—શ્રોતાને બોધ થાય તો તેની બુદ્ધિની પ્રશંસા કરવી. ૧૧

ટીકાર્થ—એકવાર કરેલા અથવા વારંવાર કરેલા ઉપદેશથી જો શ્રોતાને
ઉપદિષ્ટ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય તો તેની બુદ્ધિનાં આવી રીતે વખાણ કરવાં કે
“જે પ્રાણી ભારે કર્મો છે તે આવા સફળ અર્થના બહુ યતા નથી.” ૧૧

તથા-વોધે પ્રજ્ઞોપવર્ણનમિતિ ॥ ૧૧ ॥

વોધે સક્રુદુપદેશેન ભૂયોભૂય ઉપદેશેન વા ઉપદિષ્ટવસ્તુનઃ પરિજ્ઞાને તસ્ય શ્રોતુઃ પ્રજ્ઞોપવર્ણનં બુદ્ધિપ્રશંસનં । યથા । “નાલધુકર્માણઃ પ્રાણિનઃ એવંવિધમુદ્દમાર્યવોદ્ધારો ભવંતીતિ” ॥ ૧૧ ॥

તથા-તંત્રાવતાર ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

તંત્રે આગમે અવતારઃ પ્રવેશઃ આગમવહુમાનોત્પાદનદ્વારેણ તસ્ય વિધેયઃ । આગમવહુમાનશ્ચૈવસુત્પાદનીયઃ ।

પરલોકવિધૌ શાસ્ત્રાત્પ્રાયો નાન્યદપેક્ષતે ।

આસન્નભવ્યો મતિમાન્ શ્રદ્ધાધનસમન્વિતઃ ॥

ઉપદેશં વિનાપ્યર્યકામૌ પ્રતિ પદુર્જનઃ ।

ધર્મસ્તુ ન વિના શાસ્ત્રાદિતિ તત્રાદરો હિતઃ ॥

અર્થાદાવવિધાનેઽપિ તદભાવઃ પરં નૃણામ્ ।

ધર્મેઽવિધાનતોઽનર્થઃ ક્રિયોદાહરણાત્પરઃ ॥

તસાત્સદૈવ ધર્માર્થી શાસ્ત્રયત્નઃ પ્રશસ્યતે ।

લોકે મોહાંધકારેઽસિન્ શાસ્ત્રાલોકઃ પ્રવર્તકઃ ॥

૧ શાસ્ત્રે યત્નો યસ્યેતિ સમાસઃ ।

મૂલાર્થ-શ્રોતાને શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરાવવો. ૧૨

ટીકાર્થ-શ્રોતાને પ્રથમ શાસ્ત્રનું બહુમાન ઉત્પન્ન કરાવી, તે દ્વારા તેને શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરાવવો.

શાસ્ત્ર વિષે બહુમાન આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરાવવું.

“આસન્નભવ્ય અને શ્રદ્ધારૂપ ધનવાલો બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ પરલોક સંબંધી કાર્યમાં પ્રાપ્ત કરીને શાસ્ત્ર વિના બીજાની અપેક્ષા કરતો નથી.”

“સર્વ માણસ શાસ્ત્રનો ઉપદેશ લીધા વિના અર્થ અને કામ મેલવવામાં સમર્થ થાય છે, પણ ધર્મ તો શાસ્ત્ર વિના મેલવી શકતો નથી, માટે શાસ્ત્ર ઉપર આદર કરવો તે હિતકારી છે.”

“કદિ અર્થ-કામ ઉપાર્જન ન કરે તો મનુષ્યને અર્થ-કામનો અભાવ થાય એટલુંજ, પણ જો ધર્મ ઉપાર્જન ન કરે તો મોટો અનર્થ થાય છે. તે ક્રિયાના સ્વરૂપથી બહુ લેવું.”

૧ ક્રિયાનું સ્વરૂપ = પત્રવળા ” વગેરે સૂત્રોમાં કહેલું છે તે સ્થલેથી બહુ લેવું.

પાપામયૌપધં શાસ્ત્રં શાસ્ત્રં પુણ્યનિવંધનમ્ ।
 ચક્ષુઃ સર્વત્રગં શાસ્ત્રં શાસ્ત્રં સર્વાર્થસાધનમ્ ॥
 ન યસ્ય ભક્તિરેતસિંસ્તસ્ય ધર્મક્રિયાપિ હિ ।
 અંધપ્રેક્ષાક્રિયાતુલ્યા કર્મદોષાદસત્ફલા ॥
 યઃ શ્રાદ્ધો મન્યતે માન્યાન્ અહંકારવિવર્જિતઃ ।
 ગુણરાગી મહાભાગસ્તસ્ય ધર્મક્રિયા પરા ॥
 યસ્ય ત્વનાદરઃ શાસ્ત્રે તસ્ય શ્રદ્ધાદયો ગુણાઃ ।
 ઉન્મત્તગુણતુલ્યત્વાન્ન પ્રશંસાસ્પદં સતામ્ ॥
 મલિનસ્ય યથાત્યંતં જલં વસ્ત્રસ્ય શોધનમ્ ।
 અંતઃકરણરત્નસ્ય તથા શાસ્ત્રં વિદુર્બુધાઃ ॥
 શાસ્ત્રે ભક્તિર્જગદ્ધૈર્મુક્તિદૂતી પરોદિતા ।
 અંત્રૈવૈયમતો ન્યાય્યા તૈત્રપ્રાપ્ત્યાસન્નભાવતઃ ॥ ૧૨ ॥

૧ અંત્રૈવૈતિ મુક્તૌ એવ । ૨ હ્યમિતિ શાસ્ત્રભક્તિઃ ।

૩ તત્રપ્રાપ્ત્યાસન્નભાવતઃ ઇતિ મુક્તિપ્રાપ્તિસમીપભાવાત્ ।

“ ઉપરના કારણને લઈને હમેશાં ધર્મનો અર્થો પુરૂષ શાસ્ત્રમાં પ્રયત્ન કરે તો પ્રશંસા કરવા યોગ્ય થાય છે, કારણકે મોહરૂપ અંધકારવાલા આલો-કમાં શાસ્ત્રનો પ્રકાશ પ્રવર્તે છે, એટલે સર્વ હેયોપાદેય વસ્તુને જણાવનાર છે.”

“ પાપરૂપ રોગનું ઔપધ શાસ્ત્ર છે, પુણ્ય બાંધવાનું કારણ શાસ્ત્ર છે, સર્વ વસ્તુને જોનાર નેત્ર શાસ્ત્ર છે અને સર્વ અર્થનું સાધન શાસ્ત્ર છે.”

“ એવા શાસ્ત્ર ઉપર જેને ભક્તિ નથી તેની ધર્મક્રિયા પણ અંધ પુરૂષને જોવાની ક્રિયાની જેમ કર્મના દોષથી અસત્ ક્ષલવાલી છે.”

“ જે ગુણરાગી અને મહાભાગ શ્રાવક અહંકારને છોડી માનવા યોગ્ય હોય તેને માન આપે છે તેની ધર્મક્રિયા સર્વોત્કૃષ્ટ છે.”

“ જેને શાસ્ત્ર ઉપર અનાદર છે તે પુરૂષના શ્રદ્ધાદિક ગુણો ઉન્મત્ત (ગાંડા થઈ ગયેલા) પુરૂષના ગુણના જેવા છે, તેથી તે ગુણો સત્પુરૂષોને પ્રશંસા કરવાનું સ્થાન યતા નથી.”

“ જેમ મલિન થયેલા વસ્ત્રની અત્યંત શુદ્ધિ કરનાર જલ છે, તેમ મલિન થયેલા અંતઃકરણરૂપ રત્નની શુદ્ધિ કરનાર શાસ્ત્ર છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે.”

“ જગતને વંદન કરવા યોગ્ય એવા થીતીર્થકર ભગવંતે શાસ્ત્ર વિષે ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિને મુક્તિરૂપી સ્ત્રીની એક દૂતી કહેલી છે; કારણકે મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં સમીપ રહેવાથી તે શાસ્ત્રભક્તિ, મુક્તિને વિષે દૂતીનું કામ કરે એ ઘટ છે.” ૧૨

તથા—પ્રયોગ આદેષણ્યા इति ॥ ૧૨ ॥

પ્રયોગો વ્યાપારણં ધર્મકથાકાલે, આશ્લિપ્યંતે આકૃષ્યંતે મોહાત્તત્ત્વં
પ્રતિ ભવ્યપ્રાણિનઃ અનયેત્યાક્ષેપણી તસ્યાઃ કથાયાઃ, સા ચ આચારવ્યવ-
હારપ્રજ્ઞસિદ્ધિવાદભેદાચતુર્થા । તત્રાચારો લોચાસ્ત્રાનાદિસાધુક્રિયારૂપઃ ।
વ્યવહારઃ કથંચિદાપન્નદોષવ્યપોહાય પ્રાયશ્ચિત્તલક્ષણઃ । પ્રજ્ઞસિઃ સંશયાપ-
ન્નસ્ય મધુરવચનૈઃ પ્રજ્ઞાપનં । દૃષ્ટિવાદશ્ચ શ્રોત્રપેક્ષયા સૂક્ષ્મજીવાદિભાવકથન-
મિતિ ॥ ૧૨ ॥

તથા—જ્ઞાનાદ્યાચારકથનમિતિ ॥ ૧૪ ॥

જ્ઞાનસ્ય શ્રુતલક્ષણસ્ય આચારઃ જ્ઞાનાચારઃ, આદિશબ્દાદર્શનાચાર-
ચારિત્રાચારસ્તપઆચારો વીર્યાચારચેતિ । તત્તો જ્ઞાનાદ્યાચારાણાં કથનં
પ્રજ્ઞાપનમિતિ સમાસઃ । તત્ર જ્ઞાનાચારોઽષ્ટઘા । કાલવિનયબહુમાનોપધાના-
નિહવવ્યંજનાર્થતદુભયભેદલક્ષણઃ । તત્ર કાલ इति ચો યસ્યાંગપ્રવિષ્ટાદેઃ

મૂલાર્થ—ભવ્ય પ્રાણીઓને મોહમાંથી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે આકર્ષણ
કરે તેવી આક્ષેપણી નામની કથાઓ કહેવી. ૧૨

ટીકાર્થ—પ્રયોગ એટલે ધર્મકથા વખતે વ્યાપાર કરવો તે. આક્ષેપણી
એ શબ્દનો એવો અર્થ છે કે મોહમાંથી ભવ્ય પ્રાણીઓને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે જે
આકર્ષણ કરે તે આક્ષેપણી કહેવાય છે. તેનો પ્રયોગ—કથન વ્યાપાર કરવો.
તે આક્ષેપણી કથા આચાર, વ્યવહાર, પ્રજ્ઞસિ અને દૃષ્ટિવાદ એવા ભેદથી
ચાર પ્રકારની છે. તેમાં કેશનો લેખ કરવો તથા સ્નાન કરવું નહીં ઇત્યાદિ સા-
ધુની ક્રિયા તે આચાર કહેવાય છે. ટાઇ પ્રકારે પ્રાપ્ત થયેલા દોષને ટાલવાને
પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું તે વ્યવહાર કહેવાય છે. સંશય પામેલા પુરૂષને મધુર વચ-
નથી પ્રજ્ઞાપન કરવું—જણાવવું તે પ્રજ્ઞસિ કહેવાય છે. શ્રોતાની અપેક્ષાથી
જીવ અજીવાદિ તત્ત્વના સૂક્ષ્મ ભાવ કહેવા તે દૃષ્ટિવાદ કહેવાય છે. ૧૩

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાદિ આચારોનું કથન કરવું. ૧૪

ટીકાર્થ—જ્ઞાન એટલે શ્રુતજ્ઞાન તેનો આચાર તે જ્ઞાનાચાર. આદિ
શબ્દથી દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપઆચાર અને વીર્યાચાર લેવા. તે
જ્ઞાનાદિ આચારનું કથન કરવું, એટલે ઉપદેશકે શ્રોતાને તે વિષે સમજાવતી
આપવી.

પેલો જ્ઞાનાચાર તે કાલ, વિનય, બહુમાન, ઉપધાન, અનિહવ, વ્યં-

શ્રુતસ્ય કાલ ઉક્તઃ તસિન્નેવ તસ્ય સ્વાધ્યાયઃ કર્તવ્યો નાન્યદા તીર્થકરવ-
 ચનાત્ । દૃષ્ટં ચ કૃષ્યાદેઃ કાલકરણે ફલં વિપર્યયે તુ વિપર્યયઃ ઇતિ । તથા
 શ્રુતગ્રહણં કુર્વતા ગુરોર્વિનયઃ કાર્યઃ, વિનયો હ્યભ્યુત્થાનપાદંધાવનાદિઃ,
 અવિનયગૃહીતં હિ તદફલં ભવતિ । તથા શ્રુતગ્રહણોદયતેન ગુરોર્વહુમાનઃ કાર્યઃ,
 વહુમાનો નામાંતરો ભાવપ્રતિબંધઃ । એતસિન્સત્યક્ષેપેનાવિફલં શ્રુતં ભવતિ ।
 અત્ર ચ વિજયવહુમાનયોશ્ચતુર્ભંગી ભવતિ । એકસ્ય વિનયો ન વહુમાનઃ । અ-
 પરસ્ય વહુમાનો ન વિનયઃ । અન્યસ્ય વિનયોઽપિ વહુમાનોઽપિ । અન્યતરસ્ય
 ન વિનયો નાપિ વહુમાન ઇતિ । તથા શ્રુતગ્રહણમભીપ્સતોપધાનં કાર્યં । ઉપદ-
 ધાતિ ષુણાતિ શ્રુતમિત્યુપધાનં તપઃ, તદ્ધિ યદ્યત્રાધ્યયને આગાઢાદિયોગ-
 લક્ષણમુક્તં તત્તત્ર કાર્યં, તત્પૂર્વશ્રુતગ્રહણસ્યૈવ સફલત્વાત્ । અનિદ્ધવ ઇતિ
 ગૃહીતશ્રુતેનાનિદ્ધવઃ કાર્યઃ યદ્યત્સકાશેઽધીતં તત્ર સ એવ કથનીયો નાન્યઃ
 ચિત્તકાલુષ્યાપચ્ચેરિતિ । તથા શ્રુતગ્રહણપ્રવૃત્તેન તત્ફલમભીપ્સતા વ્યંજન-

નન, અર્થ અને તદુભય એવા આઠ પ્રકારનો છે. “જે અંગ-સિક્ષાતમાં શ્રુત-
 આગમનો જે કાલ કહ્યો હોય, તેજ કાલે તેનો સ્વાધ્યાય કરવો. બીજે કાલે
 નહીં” એવાં તીર્થકર ભગવંતનાં વચનથી જે યોગ્ય કાલે અભ્યાસાદિ કરવામાં
 આવે તે કાલ જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. કૃષિ, ખેતી વગેરેનું ક્ષય પણ યોગ્ય કાલે
 કરવાથી દેખવામાં આવે છે. જે તે કાલે કરવામાં ન આવે તો તેથી ઉલટું થાય
 છે એટલે અકાલે કરેલું કામ નિષ્ફલ થાય છે, તેમ અહીં પણ સમજવું. ૧

શુર પાસેથી શ્રુત-આગમને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષે શુરનો વિનય કરવો
 જોઈએ, શુર આવે સારે ઉભા થઈ સન્મુખ જવું, તેમના ચરણ ધોવા ઇલાદિ
 જે ક્રિયા કરવી તે વિનય જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. જે અવિનયથી શ્રુત ગ્રહણ
 કરે તો તે નિષ્ફલ થાય છે. ૨ શાસ્ત્રને ગ્રહણ કરવામાં ઉદ્યત થયેલા પુરૂષે
 શુરનું ખહુમાન કરવું જોઈએ. અંતરમાં થયેલ ભાવનો પ્રતિબંધ-નિશ્ચય તે
 ખહુમાન જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. જે ખહુમાન કર્યું હોય તો તે અધીત શાસ્ત્ર
 તત્કાલ સફલ થાય છે. અહીં વિનય અને ખહુમાનની ચતુર્ભંગી (ચાર
 ભાંગા) થાય છે. તે આ પ્રમાણે—૧ કોઈને વિનય હોય તો ખહુમાન ન હોય.
 ૨ કોઈને ખહુમાન હોય તો વિનય ન હોય. ૩ કોઈનામાં વિનય પણ હોય
 અને ખહુમાન પણ હોય. ૪ કોઈનામાં વિનય અને ખહુમાન બંને ન હોય. ૩

- ૧ આ ચાર ભાંગામાં પહેલો અને બીજો ભાંગો મધ્યમ છે, ત્રીજો ભાંગો સર્વોત્કૃષ્ટ
 છે અને ચોથો ભાંગો લાગ કરવા યોગ્ય છે. જે રોગાદિકના કારણથી અશક્તિને લીધે
 ઉભા થઈ વિનય થઈ શકે તેમ ન હોય તો તે બીજા ભાંગાવાલો અવિનય ગણાતો નથી.

ભેદોર્ધ્વમેદ ઉભયમેદચ ન કાર્યઃ । તત્ર વ્યંજનભેદો યથા । “ ધમ્મો મંગલમુ-
ક્ષિઠં ” ઇતિ વક્તવ્યે, “ પુત્તો કલ્લાણમુક્કોસં ” ઇત્યાહ । અર્ધમેદસ્તુ યથા ।
“ આવંતીકે યાવંતી લોગંસિ વિપ્પરામસંતિ ” ઇત્યત્રાચારસૂત્રે “ યાવંતઃ કેચન
લોકે અસિન્પાપંડિલોકે વિપરામૃશંતિ ” ઇત્યર્થાભિધાને, “ આવંતીજનપદે
કેયાવંતી રજૂવંતો લોકઃ વિપરામૃશંતિ ક્ષેપે ” ઇત્યાહ । ઉભયમેદસ્તુ દ્વયો-
રપિ યાદાત્મ્યોપમર્દે । યથા । “ ધર્મો મંગલમુત્કુષ્ટં અર્હિસા પર્વતમસ્તકે ”
ઇત્યાદિદોષથાત્ર, વ્યંજનભેદોર્ધ્વમેદઃ, તદ્ભેદે ક્રિયાયાઃ, ક્રિયાભેદે ચ
મોક્ષાભાવઃ, તદભાવે ચ નિરર્થકા દીક્ષેતિ ।

શ્રુતઅહણુની ધમ્મ કરનારા પુરૂષે ઉપધાન કરવું જોઈએ. જે શાસ્ત્રને
'ઉપદયાતિ' કેતાં પોપણ કરે તે ઉપધાન જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. તે ઉપધાન
એક જાતનું તપ છે. આગાઠ વગેરે યોગવાદું જે તપ, જે અધ્યયનમાં કહ્યું
હોય તે તપ. તે અધ્યયનમાં કરવું, કારણકે તે તપ કરવાપૂર્વક અહણુ કરેલું
શાસ્ત્ર સફલ થાય છે. ૪

શાસ્ત્રને અહણુ કરનારા પુરૂષે નિહવ કરવો નહીં, એટલે જોલવવું નહીં.
જેની પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો હોય તે પુરૂષનેજ પોતાના ગુરૂ તરીકે જણાવવા,
ખીજનું નામ જોલવું નહીં, કારણકે તેમ કરવાથી ચિત્તમાં મલિનતા પ્રાપ્ત
થાય છે. એ અનિહવ જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. ૫

શાસ્ત્રને અહણુ કરવાને પ્રવર્તેલા અને તેના ફલની ધમ્મ કરાખનારા
પુરૂષે વ્યંજનભેદ, અર્ધભેદ અને ઉભયભેદ ન કરવો. જેમકે “ ધમ્મો મં-
ગલમુક્ષિઠં ” એમ કહેવું જોઈએ, તેને બદલે “ પુત્તો કલ્લાણમુક્કોસં ” એમ
કહેવું તે વ્યંજન-અક્ષરનો ભેદ થવાથી વ્યંજનભેદ કહેવાય, તે ન કરવો, તે
વ્યંજન જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. ૬

“ આવંતીકે યાવંતી લોગંસિ વિપ્પરામસંતિ ” એવો આચારાંગ સૂત્રમાં
પાઠ છે. તે પાઠનો પ્રસિદ્ધ અર્થ એવો છે કે “ આ યાખંડી લોકમાં જટલા અસં-
યત જીવ છે, તેમાંથી કેટલાએક જીવો છકાયના જીવને ઉપતાપ કરે છે. ” આવા
અર્થને બદલે એવો અર્થ કરે કે “ આવંતી દેશને વિષે પાણી કાઢવાના દોરડા-
વાલા લોકો કૂવા ઉપર સંતાપ કરે છે ” એવો વિપરીત અર્થ કરે તે અર્થભેદ ક-
હેવાય છે. તે અર્થભેદ જેમાં ન હોય તેવો આચાર તે અર્થ જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે.

તે વ્યંજન તથા અર્થ બંનેના યથાર્થજણાનો વિનાશ કરવો તે ઉભ-

દર્શનાચારોઽપિ નિઃશંકિત-નિઃકાંક્ષિત-નિર્વિચિકિત્સ-અમૂઢદૃષ્ટિ-
 ઉપેવૃંહા-સ્થિરીકરણ-વાત્સલ્ય-તીર્થપ્રભાવના ભેદાદદૃષ્ટૈવ । તત્ર નિઃશંકિત
 इति । शंकनं शंकितं निर्गतं शंकितं यतोऽसौ निःशंकितः । देशसर्वशंकारहित
 इत्यर्थः । तत्र देशशंका, समाने जीवत्वे कथमेको भव्यः अपरस्तु अभव्यः
 इति शंकेते । सर्वशंका तु प्राकृतनिबद्धत्वात्सकलमेवेदं परिकल्पितं भविष्य-
 तीति । न पुनरालोचयति । यथा भावा हेतुग्राह्या अहेतुग्राह्याश्च । तत्र हेतु-
 ग्राह्या जीवास्तित्वादयः । अहेतुग्राह्या भव्यत्वादयः असदाद्यपेक्षया प्रकृष्ट-
 ज्ञानगोचरत्वाद्देतूनामिति । प्राकृतनिबंधोऽपि बालादिसाधारण इति ।
 उक्तं च ।

યભેદ કહેવાય છે-જેમકે “ધર્મો મંગલમુત્કૃષ્ટં અહિંસા પર્વતમસ્તકે” ઇત્યા-
 દિમાં વ્યંજન અને અર્થના ભેદનો હોય છે. એ બંને ભેદ જમાં ન હોય તે
 તદુભય જ્ઞાનાચાર કહેવાય છે. ૮

વ્યંજનનો ભેદ યવાથી અર્થભેદ થાય છે, અર્થભેદથી ક્રિયાભેદ થાય
 અને ક્રિયાભેદ યવાથી ભાસનો અભાવ થાય. જ્યારે ભાસનો અભાવ થયો
 તો પછી ગ્રહણ કરેલી દીક્ષા નિર્રથક છે.

બીજો દર્શનાચાર-૧ નિઃશંકિત, ૨ નિઃકાંક્ષિત, ૩ નિર્વિચિકિત્સ,
 ૪ અમૂઢદૃષ્ટિ, ૫ ઉપવૃંહા, ૬ સ્થિરીકરણ, ૭ વાત્સલ્ય, ૮ તીર્થપ્રભાવના
 એ આઠ પ્રકારનો છે. તેમાં પ્રથમ નિઃશંકિત એટલે જમાં શંકા ગઈ છે તે
 અર્થાત્ દેશશંકા અને સર્વશંકાથી રહિત તે નિઃશંકિત કહેવાય છે. “જીવપણું
 સમાન છતાં એક ભવ્ય અને બીજો અભવ્ય એમ કેમ થાય?” આવી શંકા
 કરવી તે દેશશંકા કહેવાય છે, અને “સધલા સિદ્ધાંતો પ્રાકૃત ભાષામાં નિ-
 બદ્ધ-રચાયેલા છે તેથી એ બધું કલ્પિત હશે” એવી શંકા કરવી તે સર્વ-
 શંકા કહેવાય છે. આ સ્થાને આવો વિચાર કરવો જોઈએ કે કટલાએક
 પદાર્થો હેતુવડે આદ્ય છે અને કટલાએક અહેતુવડે આદ્ય છે. તેમાં જે જીવા-
 સિત્તવ વગેરે પદાર્થો છે તે હેતુવડે આદ્ય છે અને ભવ્યત્વ વગેરે પદાર્થો અ-
 હેતુવડે આદ્ય છે, કારણકે ભવ્યત્વ વગેરે બાણવાના હેતુઓ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનના
 વિષયમાં આવે છે એટલે આપણા જેવા છત્રસ્ય પુરુષોની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ
 જ્ઞાનવાલા કેવલી પ્રમુખના વચનથી બાણવામાં આવે છે.

ચાલસ્રીમૃદમૂર્ખાણાં નૃણાં ચારિત્રકાંક્ષિણામ્ ।

અનુગ્રહાર્થં તત્ત્વજ્ઞૈઃ સિદ્ધાંતઃ પ્રાકૃતઃ સ્મૃતઃ ॥

દૃષ્ટેષ્ટાવિરુદ્ધત્વાच्च નાયં પરિકલ્પનાગોચરઃ । તત્તથ નિઃશંકિતો જીવ
एवार्हञ्चासनप्रतिपन्नो दर्शनाचार इत्युच्यते । अनेन दर्शनदर्शननिरमेदोप-
चारमाह । तदेकांतभेदे त्वदर्शनिन इव फलामावान्मोक्षामाव इत्येवं शेषपदे-
ष्वपि भावना कार्या । तथा निःकांक्षितो देशसर्वकांक्षारहितः, तत्र देशकांक्षा
एकं दर्शनं कांक्षते दिगंबरदर्शनादि । सर्वकांक्षा तु सर्वाण्येवेति । नालोक-
यति पट्जीवनिकायपीडामसत्प्ररूपणां चेति । विचिकित्सा मतिविभ्रमो
निर्गता विचिकित्सा यस्मादसौ निर्विचिकित्सः, साध्वेव जिनदर्शनं किंतु
प्रवृत्तस्यापि सतो ममास्मात्फलं भविष्यति वा न वा कृषीवलादिक्रियासूच-

સિદ્ધાંતોમાં જે પ્રાકૃત ભાષાનો નિબંધ છે, તે બાલક પ્રમુખને સાધારણ
થઈ સહેલો પડવા માટે કરેલો છે. કહ્યું છે કે “ચારિત્રની ઇચ્છા કરનારા
બાલક, સ્ત્રી, મૂઢ અને મૂર્ખ પ્રરૂપોના અનુગ્રહને અર્થે તત્ત્વજ્ઞ પ્રરૂપોએ
સિદ્ધાંતને પ્રાકૃત કરેલો છે.” માટે એ સિદ્ધાંત કલ્પિત નથી, કારણકે પ્ર-
ત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ પ્રમાણથી અવિરુદ્ધ છે. તેથી નિઃશંકિત થઈ
અર્હત્ શાસનને પ્રાપ્ત થયેલો જીવન દર્શનાચાર કહેવાય છે; એથી દર્શન
અને દર્શની (દર્શનવાદી)નો અલેક્ષ ઉપચાર કહેલો છે, અર્થાત્ દર્શન અને
દર્શનીમાં ભેદ નથી. જે તેમની વચ્ચે એકાંતે ભેદ કહીએ તો અદર્શનીની
જમ ફલનો અભાવ થાય એટલે મોક્ષનો પણ અભાવ થયો. ખાકીના નિઃ-
કાંક્ષિત વગેરે દર્શનાચારના સાત ભેદમાં પણ એવી રીતે ભાવના કરી લેવી.

૨ નિઃકાંક્ષિત એટલે દેશકાંક્ષા તથા સર્વકાંક્ષાથી રહિત. દિગંબર
પ્રમુખ કોઈ એક દર્શનની આકાંક્ષા કરે એટલે તે મતને સારો જાણી અંગી-
કાર કરવાની ઇચ્છા કરે તે દેશકાંક્ષા કહેવાય છે. તેવી રીતે સર્વ દર્શનોની
આકાંક્ષા કરે તે સર્વકાંક્ષા કહેવાય છે. તેવા મતની ઇચ્છા કરી તેમાં
રહેલી પદ્ જીવનિકાય પીડા અને અસત્ પ્રરૂપણને તે જોતો નથી. એ દેશ
તથા સર્વ આકાંક્ષાથી રહિત હોય તે નિઃકાંક્ષિત દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૩ વિચિકિત્સા એટલે શુદ્ધિનો વિભ્રમ, તે જમાં ન હોય તે નિર્વિ-
ચિકિત્સ કહેવાય. જમકે “આ જિનદર્શન તો સાચું છે પણ તેમાં પ્રવૃત્તિ કર-
વાથી મને ફલ થશે કે નહીં? કારણકે ખેતી વગેરે ક્રિયાઓમાં ખંને રીતે

યથાપ્યુપલબ્ધેરિતિ કુવિકલ્પરહિતઃ । ન દ્યવિકલ ઉપાય ઉપેયવસ્તુપરિપ્રાપ્ત-
કો ન ભવતીતિ સંજાતનિશ્ચય इत्यर्थः । यद्वा निर्विजुगुप्सः, साधुजुगुप्सार-
हितः । तथा अमूढदृष्टिः । बालतपस्वितपोविद्याद्यतिशयेन मूढा स्वभावान्न
चलिता दृष्टिः सम्यग्दर्शनरूपा यस्यासौ अमूढदृष्टिः । एतावान् गुणिप्र-
धानो दर्शनाचारनिर्देशः ।

અધુના ગુણપ્રધાનઃ । ઉપવૃંહણં નામ સમાનધાર્મિકાણાં સદ્ગુણપ્રશં-
સનેન તદ્વૃદ્ધિકરણં, સ્થિરીકરણં ધર્માદ્વિપીદતાં તત્રૈવ સ્થાપનં । વાત્સલ્યં સ-
માનધાર્મિકજનોપકારીકરણં । પ્રભાવના ધર્મકથાદિભિસ્તીર્થસ્થાપનેતિ, ગુણ-
પ્રધાનધ્યાયં નિર્દેશો ગુણગુણિનોઃ કથંચિન્નેદસ્થાપનાર્થમ્ । एकाताभेदे गु-
णनिवृत्तौ गुणिनोऽपि निवृत्तेः शून्यतापत्तिरिति ।

ઉપલબ્ધિ છે, એટલે ફલ મલે અથવા ન પણ મલે” આ પ્રમાણે નકારા
સંકલ્પ-નિકલ્પ કરે નહીં અર્થાત્ “સંપૂર્ણ રીતે કરેલો ઉપાય પામવા યોગ્ય
વસ્તુને પમાડ્યા વગર રહેતો નથી” એવો નિશ્ચય કરી પ્રવર્તે તે અથવા
સાધુનાં મલ મલિન ગાત્ર એઈ દુગંજા કરે નહીં તે નિર્વિજુગુપ્સ દર્શ-
નાચાર કહેવાય છે.

૪ અમૂઢદૃષ્ટિ એટલે જેની સમ્યગ્દર્શનરૂપ દૃષ્ટિ, બાહ્ય તપસ્વીના
તપ વિદ્યા વગેરેના અતિશયોથી મૂઢ થઈ નથી અર્થાત્ સ્વભાવથી ચલિત થઈ
નથી, તે અમૂઢદૃષ્ટિ દર્શનાચાર કહેવાય છે. આ ચાર પ્રકારનો દર્શનાચાર ગુ-
ણપ્રધાન છે. હવે બાકીનો ચાર પ્રકારનો દર્શનાચાર ગુણપ્રધાન છે, તે કહે છે.

૫ ઉપવૃંહણ એટલે સાધર્મી બંધુઓના સદ્ગુણની પ્રશંસા કરી તેની
વૃદ્ધિ કરવી તે ઉપવૃંહણ દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૬ સ્થિરીકરણ એટલે ધર્મથી સીદાતા-ધર્મશ્રદ્ધ થતા એવા પુરુષોને
ધર્મમાં સ્થાપિત કરવા તે સ્થિરીકરણ દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૭ વાત્સલ્ય એટલે સાધર્મી બંધુઓનો ઉપકાર કરવો તે વાત્સલ્ય
દર્શનાચાર કહેવાય છે.

૮ પ્રભાવના એટલે ધર્મ કથા વગેરેથી તીર્થની વિખ્યાતિ કરવી તે
પ્રભાવના દર્શનાચાર કહેવાય છે.

અહીં જે ગુણપ્રધાન નિર્દેશ કરેલો છે તે ગુણ અને ગુણીનો ઠાઠ
પ્રકારે અભેદ બણાવે છે. જે એકતે અભેદ બણાવે તો ગુણની નિવૃત્તિ થઈ
જાય અને જ્યારે ગુણની નિવૃત્તિ થાય ત્યારે ગુણીની પણ નિવૃત્તિ થઈ જાય,
એટલે શૂન્યપણની પ્રાપ્તિ થાય.

ચારિત્રાચારોઽષ્ટઘા । પંચસમિતિત્રિગુપ્તિમેદાત્ । સમિતિગુપ્તિસ્વરૂપં
 ચ પ્રતીતમેવ । તપઆચારસ્તુ દ્વાદશવિધઃ વાહ્યાભ્યંતરતપઃપટ્ટકદ્વયમેદાત્ ।
 તત્ર અનશનં, ઝનોદરતા, વૃત્તેઃ સંક્ષેપણમ્, રસત્યાગઃ, કાયક્લેશઃ, સંલીનતા
 इति बाह्यतपः प्रोक्तं । प्रायश्चित्तध्याने, वैयावृत्यविनयावयोत्सर्गः, स्वाध्याय
 इति तपः पट्टप्रकारमाभ्यन्तरं भवति । वीर्याचारः पुनः अनिहुतवाह्याभ्यन्त-
 रसामर्थ्यस्य सतः अनंतरोक्तपट्टत्रिंशद्विधे ज्ञानदर्शनाद्याचारे यथाशक्ति प्र-
 तिपत्तिलक्षणं पराक्रमणं प्रतिपत्तौ च यथावत् पालनेति ॥ १४ ॥

તથા—નિરીહશક્યપાલનેતિ ॥ ૧૫ ॥

નિરીહેણ ऐहिकपारलौकिकफलेषु राजदेवत्वादिलक्षणेषु व्यावृत्ताभि-
 लाषेण शक्यस्य ज्ञानाचारादेर्विहितमिदमिति बुद्ध्या पालना कार्येति च
 कथ्यते इति ॥ १५ ॥

ત્રીએ ચારિત્રાચાર પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી આઠ પ્રકારનો
 છે. સમિતિ અને ગુપ્તિનું સ્વરૂપ પ્રસિદ્ધ છે.

ચોથો તપ આચાર છ પ્રકારનું બાહ્ય તપ અને છ પ્રકારનું આભ્યં-
 તર તપ મહી બાર પ્રકારનો છે. અનશન, ઝિનોદરતા, વૃત્તિનો સંક્ષેપ, રસનો
 ત્યાગ, કાયક્લેશ, સંલીનતા—એ છ પ્રકારનું બાહ્ય તપ કહેવાય છે. પ્રાય-
 શ્ચિત્ત, ધ્યાન, વૈયાવૃત્ત, વિનય, કાયોત્સર્ગ, સ્વાધ્યાય—એ છ પ્રકારનું આભ્યં-
 તર તપ કહેવાય છે.

પાંચમા વીર્યાચારનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—ખહાર તથા અંદરનું
 સામર્થ્ય ગોપન્યા વગર ઉપર કહેલા જ્ઞાન દર્શનાદિકના છત્રીશ આચારમાં
 યથાશક્તિ અંગીકાર કરવાનું પરાક્રમ ફારવે અને અંગીકાર કર્યા પછી શક્તિ
 અનુસારે તેનું પાલન કરે તે વીર્યાચાર કહેવાય છે. ૧૪

મૂલાર્થ—આલોક અને પરલોકની વાંછા રાખ્યા વગર કરી
 શકાય તેવા જ્ઞાનાચાર વગેરેનું પાલન કરવું. ૧૫

ટીકાર્થ—નિરીહ એટલે આલોક અને પરલોકના ક્ષરૂપ જે રાખ્ય
 પામવું અથવા દેવપણું મેલવવું, તેમાં અભિલાષને છોડી, કરી શકાય તેવા
 જ્ઞાનાચાર વગેરેનું પાલન કરવું. ‘સિદ્ધાંતર્થ’ આ પ્રમાણે કહ્યું છે ‘એવી
 બુદ્ધિવડે તેમાં પ્રવર્તન કરવું, તે પાલન કર્યું કહેવાય છે. ૧૫

તથા—અશક્યે જાવપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૧૬ ॥

અશક્યે જ્ઞાનાચારાદિવિશેષ એવ કર્તુમપાર્યમાણે કુતોડપિ ઘૃતિસંહ-
નનકાલચલાદિવંકલ્યાન્નાવપ્રતિપત્તિઃ માથેન અંતઃકરણેન પ્રતિપત્તિરનુવંધઃ
ન પુનસ્તત્ર પ્રવૃત્તિરપિ અકાલોત્સુક્યસ્ય તત્ત્વત આર્તધ્યાનત્વાદિતિ ॥ ૧૬ ॥

તથા—પાલનોપાયોપદેશ ઇતિ ॥ ૧૭ ॥

એતસિન્ જ્ઞાનાચારે પ્રતિપન્ને સતિ પાલનાય ઉપાયસ્ય અધિકગુ-
ણતુલ્યગુણલોકમધ્યસંવાસલક્ષણસ્ય નિજગુણસ્થાનકોચિતક્રિયાપરિપાલના-
નુસરણસમાવસ્ય ચોપદેશો દાતવ્ય ઇતિ ॥ ૧૭ ॥

તથા—ફલપ્રરૂપણેતિ ॥ ૧૮ ॥

અસાચારસ્ય સમ્યક્પરિપાલિતસ્ય સતઃ ફલં, ઇહૈવ તાવદુપપ્ત્વ-

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાચાર વગેરે પાક્ષી શકાય તેમ ન હોય તો ભાવથી
તેનો અંગીકાર કરવો. ૧૬

ટીકાર્થ—ધીરજ, સંહનન (સંધયજી), કાલ અને બલ વગેરેની ન્યૂન-
તાથી તે જ્ઞાનાચારાદિ પાક્ષી શકાય તેમ ન હોય તો માત્ર ભાવથી એટલે
અંતઃકરણથી તેનો અંગીકાર કરવો, તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં; કારણકે અકાલે
શક્તિ વિના તે પાલવાનો ઉત્સાહ કરવો તે તત્ત્વતઃ આર્તધ્યાન કહેવાય છે. ૧૬

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલ જ્ઞાનાદિ આચારને પાલવાના ઉપા-
યનો ઉપદેશ કરવો. ૧૭

ટીકાર્થ—એ જ્ઞાનાદિ આચાર અંગીકાર કર્યા પછી તેને પાલવાનો
ઉપાય—જેમકે “પોતાથી અધિક ગુણવાદા અથવા તુલ્ય ગુણવાદા લોકોમાં
વસતું, પોતાના ગુણસ્થાનકને ચોખ્ખે એવી ક્રિયાનું પાલન કરતું અને તેનું
સ્મરણ કરતું” તેવા ઉપાયનો ઉપદેશ આપવો. ૧૭

મૂલાર્થ—જ્ઞાનાદિ આચાર પાલવાથી જે ફલ થાય તેની પ્રરૂ-
પણા કરવી. ૧૮

હાસો ભાવૈશ્વર્યવૃદ્ધિર્જનપ્રિયત્વં ચ પરત્ર ચ સુગતિજન્મોત્તમસ્થાનલાભઃ પરં-
પરયા નિર્વાણાવાપ્તિયેતિ ચત્કાર્યં તસ્ય પ્રરૂપણા પ્રજ્ઞાપના વિધેયેતિ ॥ ૧૮ ॥

અત્રૈવ વિશેષમાહ ।

દેવર્ચિવર્ણનમિતિ ॥ ૧૯ ॥

દેવાનાં વૈમાનિકાનાં ઋદ્ધેઃ વિમૂતેઃ રૂપાદિલક્ષણાયા વર્ણનં પ્રકા-
શનં । યથા । તત્રોત્તમા રૂપસંપત્ સત્તિસ્થિતિપ્રમાવસુસદ્યુતિલેશ્યાયોગઃ વિશુ-
દ્ધેન્દ્રિયાવધિત્વં પ્રકૃષ્ટાનિ ભોગસાધનાનિ દિવ્યો વિમાનનિવહઃ ઇત્યાદિ
વક્ષ્યમાણમેવ ॥ ૧૯ ॥

તથા—સુકુલાગમનોક્તિરિતિ ॥ ૨૦ ॥

દેવસ્થાનાહ્યુતાવપિ વિશિષ્ટે દેશે વિશિષ્ટે કુલે નિષ્કલંકે અન્વયે ઉ-

આલોકે ઉપદ્રવનો નાશ, ભાવરૂપ ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ તથા લોકની પ્રીતિ અને
પરલોક સદ્ગતિમાં જન્મ, ઉત્તમ સ્થાનનો લાભ અને પરંપરાએ મોક્ષપ્રાપ્તિ
એરૂપ ફલની પ્રરૂપણા કરવી, એટલે તેવું ફલ થવાની વિશિષ્ટિ કરવી. ૧૮

અહીં તે વિષે વિશેષ ખાખત જણાવે છે.

મૂલાર્થ—દેવતાની સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું. ૧૯

ટીકાર્થ—વૈમાનિક દેવતાની રૂપ વગેરે સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું. જેમકે—
દેવતાઓની રૂપ સંપત્તિ ઉત્તમ હોય છે. સારી સ્થિતિ, પ્રભાવ, સુખ, કાંતિ અને
લેશ્યાનો યોગ તેમને પ્રાપ્ત થાય છે. શુદ્ધ ઈન્દ્રિયો, અવધિજ્ઞાન, ભોગનાં ઉત્કૃષ્ટ
સાધનો અને દિવ્ય વિમાનનો સમૃદ્ધ તેઓ મેલવે છે—ઇત્યાદિ દેવ સમૃદ્ધિનું
વર્ણન જે આગલ કહેવામાં આવશે તે ઉપદેશકે શ્રોતાની આગલ પ્રકાશ કરવું. ૧૯

મૂલાર્થ—સારા કુલમાં જન્મ થવા વિષે કહેવું. ૨૦

ટીકાર્થ—દેવતાના સ્થાનથી અન્યા પછી પણ સારા દેશમાં, સારા કુલમાં
એટલે નિષ્કલંક અને સદાચારથી વિખ્યાત એવા પુરૂષોવાલા વંશમાં અનેક

દગ્રે સદાચારેનાહ્યાયિકાપુરુષયુક્તે અનેકમનોરયાવપૂરકં અત્યંતનિરવધં જ-
ન્મેત્યાદિર્વક્ષ્યમાણલક્ષણૈવોક્તિઃ । ॥ ૨૦ ॥

તથા—કલ્યાણપરંપરાહ્યાનમિતિ ॥ ૨૧ ॥

તતઃ સુકુલાગમનાદનંતરં કલ્યાણપરંપરાયાઃ તત્ર સુંદરં રૂપં, આલયો
લક્ષણાનાં, રહિતં આમયેન, ઇત્યાદિરૂપાયાઃ । અત્રૈવ ધર્મફલાધ્યાયે વ-
ક્ષ્યમાણાયાઃ આહ્યાનં નિવેદનં કાર્યમિતિ । ॥ ૨૧ ॥

તથા—અસદાચારગર્હૈતિ ॥ ૨૨ ॥

અસદાચારઃ સદાચારવિલક્ષણો હિંસાનૃતાદિદશવિધપાપહેતુભેદ-
રૂપઃ । યથોક્તં ।

હિંસાનૃતાદયઃ પંચ તત્ત્વાશ્રદ્ધાનમેવ ચ ।

ક્રોધાદયથ ચત્ત્વાર ઇતિ પાપસ્ય હેતવઃ ॥

તસ્ય ગર્હા અસદાચારગર્હા । યથા ।

ન મિથ્યાત્વસમઃ શત્રુર્ન મિથ્યાત્વસમં વિપત્ત્ ।

ન મિથ્યાત્વસમો રોગો ન મિથ્યાત્વસમં તમઃ ॥

મનોરથ પૂરા થાય તેવો નિર્દોષ જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે ઇત્યાદિ કથન કરવું,
જેને માટે આગલ કહેવામાં આવશે. ૨૦

મૂલાર્થ—કલ્યાણની પરંપરા જણાવવી. ૨૧

ટીકાર્થ—સારા કુશમાં જન્મ મળ્યા પછી કલ્યાણની પરંપરા જેમકે
સુંદર રૂપ અને લક્ષણોના સ્થાનરૂપ તથા રોગથી રહિત એવું શરીર—ઇત્યાદિ
કલ્યાણની પરંપરા જે આ ગ્રંથના ધર્મ ફલાધ્યાયમાં કહેવામાં આવશે, તેનું
આખ્યાન એટલે નિવેદન કરવું. ૨૧

મૂલાર્થ—નકારા આચારની નિંદા કરવી. ૨૨

ટીકાર્થ—અસત્ આચાર એટલે હિંસા, અનૃત વગેરે દશ પ્રકારના
પાપના હેતુરૂપ નકારો આચાર તે આ પ્રમાણે—“હિંસા, અસત્ય વગેરે પાંચ, તત્ત્વ
ઉપર અશ્રદ્ધા અને ક્રોધાદિ ચાર—એ મલી દશ પાપના હેતુઓ છે.”તેવા નકારા
આચારની નિંદા કરવી. જેમકે—“મિથ્યાત્વ સમાન ઠાણ શત્રુ નથી, મિથ્યાત્વના

દ્વિપદ્વિપતમોરોગૈર્દુઃસ્વમેકત્ર દીયતે ।
મિથ્યાત્વેન દુરંતેન જંતોર્જન્મનિ જન્મનિ ॥
ચરં જ્વાલાકુલે ક્ષિપ્તો દેહિનાત્મા હુતાશ્ને ।
ન તુ મિથ્યાત્વસંયુક્તં જીવિતવ્યં કદાચન ॥

इति तत्त्वाश्रद्धानगर्हा, एवं हिंसादिष्वपि गर्हायोजना कार्या ॥ २२ ॥

तथा—तत्स्वरूपकथनमिति ॥ २३ ॥

તસ્ય અસદાચારસ્ય હિંસાદેઃ સ્વરૂપકથનં । યથા । પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણિ-
વ્યપરોપણં હિંસા, અસદભિધાનં મૃપા, અદત્તાદાનં સ્તેયં, મૈથુનમન્નદ્ધા, મૂર્છા
પરિગ્રહ इत्यादि ॥ २३ ॥

तथा—स्वयं परिहार इति ॥ २४ ॥

જેવું કોઈ વિપ નથી, મિથ્યાત્વના જેવો કોઈ રોગ નથી અને મિથ્યાત્વના
જેવું કોઈ અજ્ઞાન-અંધકાર નથી. શત્રુ, વિપ, અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર અને રોગ
પ્રાણીને એક વાર દુઃખ આપે છે, અને દુરંત જેવું મિથ્યાત્વ તો જન્મે જન્મ
દુઃખ આપે છે. પ્રાણીએ જવાલાથી આકુલ બ્યાકુલ એવા અગ્નિમાં પોતાના
આત્માને ઝંપલાવવો સારો છે, પણ મિથ્યાત્વ સાથે જીવવું તે કદિ પણ સારું
નથી.” આ માત્ર તત્ત્વની અશ્રદ્ધાની નિંદા કહેલી છે. એવી રીતે હિંસા
વગેરેમાં પણ નિંદાની યોજના કરી લેવી. ૨૨

મૂલાર્થ—તે નહારા આચારનું સ્વરૂપ કહી બતાવવું. ૨૩

ટીકાર્થ—તે હિંસા વગેરે દશ પ્રકારના પાપના હેતુરૂપ અસત્
આચારનું સ્વરૂપ ઉપદેશકે શ્રોતાની પાસે કહી બતાવવું. જેમકે—પ્રમાદના
યોગથી પ્રાણીનો નાશ કરવો તે હિંસા કહેવાય, અસત્ય બોલવું તે મૃપા ક-
હેવાય, અદત્ત-આખ્યા વગર ગ્રહણ કરવું તે સ્તેય (ચોરી) કહેવાય, મૈથુન
(વ્યભિચાર) કરવું તે અપ્રહયરૂપ કહેવાય અને કોઈ વસ્તુ ઉપર મૂર્છા રા-
ખવી તે પરિગ્રહ કહેવાય ઇત્યાદિ. ૨૩

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે પોતે અસત્ આચારનો ત્યાગ કરવો. ૨૪

સ્વયમાચારકથકેન પરિહારઃ અસદાચારસ્ય સંપાદનીયઃ । યતઃ ।
સ્વયમસદાચારમપરિહરતો ધર્મકથનં નટવૈરાગ્યકથનમિવાનાદેયમેવ સ્યાત્
ન તુ સાધ્યસિદ્ધિકરમિતિ ॥ ૨૪ ॥

તથા-ઋજુનાવાસેવનમિતિ ॥ ૨૫ ॥

ઋજુમાવસ્ય કૌટિલ્યત્વાગરૂપસ્ય આસેવનમનુષ્ઠાનં દેશકેનૈવ કાર્યં ।
एवं हि तस्मिन्नविप्रतारणकारिणि संभाविते सति शिष्यस्तदुपदेशान्न कुतो-
ऽपि दूरवर्ती स्यादिति ॥ ૨૫ ॥

તથા-અપાયહેતુત્વદેશનેતિ ॥ ૨૬ ॥

અપાયનાં અનર્થનાં રૂઢલોકપરલોકગોચરાણાં હેતુત્વં પ્રસ્તાવાદસ-
દાચારસ્ય યો હેતુભાવઃ તસ્ય દેશના વિધેયા । યથા ।

यत्न प्रयांति पुरुषाः स्वर्गं यच्च प्रयांति विनिपातम् ।

तत्र निमित्तमनार्यः प्रमाद इति निश्चितमिदं मे ॥ ૨૬ ॥

પ્રમાદશ્વાસદાચારઃ ઇતિ ।

ટીકાર્થ—સ્વયં એટલે પોતે-આચારના ઉપદેશ કરનારે તે અસત્
આચારનો ભાગ કરવો, કારણકે ઉપદેશક પોતે અસત્ આચાર છોડે નહીં
અને ધર્મોપદેશ કરે, તો તેનું ધર્મકથન વેપધારી નટના વૈરાગ્ય જેવું અગ્રાણ
થાય છે, તે સાધ્યની સિદ્ધિને કરનારું થતું નથી. ૨૪

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે હંમેશાં સરલ ભાવ રાખવો. ૨૫

ટીકાર્થ—ઉપદેશકે કુટિલતાનો ભાગ કરવારૂપ સરલ ભાવ રાખવો,
એથી તે ઉપદેશક પ્રતારણા (ઠગાઈ) કરનાર નથી એમ સંભાવના થતાં શિષ્ય
તેના ઠાઈ પણ ઉપદેશથી દૂર રહેતો નથી. ૨૫

મૂલાર્થ—અનર્થના કારણની દેશના આપવી. ૨૬

ટીકાર્થ—આલોક અને પરલોક સંબંધી અનર્થના હેતુ અર્થાત્ પ્રસ્તુત
વિષયમાં અસત્ આચારના હેતુની દેશના આપવી. જેમકે “જે પુરૂષો સ્વર્ગ
જતા નથી અને જે પુરૂષોનો નિપાત થાય છે, તેનું નિમિત્ત-કારણ અનાર્થ
પ્રમાદજ છે, એવો અમારો નિશ્ચય છે.” ૨૬

અર્થ પ્રમાદ એટલે અસત્ આચાર લેવો.

અપાયાનેવ વ્યક્તીકુર્વન્નાહ ।

નારકદુઃખોપવર્ણનમિતિ ॥ ૨૭ ॥

નરકે મવા નારકાઃ તેષાં-ઉપલક્ષણત્વાત્તિર્યગાદીનાં ચ દુઃખાનિ અશર્માણિ તેષામુપવર્ણનં વિધેયં । યથા ।

તીક્ષ્ણૈરસિમિદાંતૈઃ કુંતૈર્વિપમૈઃ પરશ્વઘૈશ્ચક્રૈઃ ।

પરશુત્રિશૂલતોમરમુદ્રરવાસીશુગુંડીભિઃ ॥

સંમિત્રતાલુશિરસશ્ચિન્નશુજાશ્ચિન્નકર્ણનાસૌષ્ઠાઃ ।

મિત્રહૃદયોદરાંત્રા મિત્રાશ્વિપુટાઃ સુદુઃખાર્તાઃ ॥

નિપતંત ઉત્પતંતો વિચેષ્ટમાના મહીતલે દીનાઃ ।

નેષંતે ત્રાતારં નૈરયિકાઃ કર્મપટલાંધાઃ ॥

છુત્તૃદ્દિમાત્પુષ્પમયાર્દિતાનાં પરાભિયોગવ્યસનાતુરાણામ્ ।

અહોતિરશ્વામભિદુઃખિતાનાં સુખાનુગંઃ કિલ વાર્ત્તમેતત્ ॥

તે ઉપદ્રવોને પ્રગટ કરે છે—

મૂલાર્થ—ઉપદેશકે શ્રોતાની આગલ નારકીનાં દુઃખનું વર્ણન કરવું. ૨૭

ટીકાર્થ—નરકમાં થયેલા તે નારકી કહેવાય, ઉપલક્ષણથી તિર્યચ વગેરે, તેમનાં દુઃખ—વ્યથા તેનું વર્ણન કરવું. જેમકે “તીક્ષ્ણ તરવારોથી, દેહીપ્રમાન લાલાંઓથી, વિપમ કુવાડા, ચક્ર, દ્રુસ્તી, ત્રિશૂલ, તોમર, મુદ્રગર, વાંસલો અને શુગુંડીઓથી જેમના તાલુ તથા શિર ભેદાય છે, શુજાઓ છેદાય છે, કર્ણ, નાસિકા અને હોઠ કપાય છે, હૃદય, ઉદર તથા આંતરડાં ભેદાય છે અને આંખનાં પડલ ફેડાય છે, તેથી કરીને એ નારકી પ્રાણીઓ દુઃખપીડિત થઈ પડે છે, ઉછળે છે અને પૃથ્વી ઉપર દીન થઈ તરફડે છે, તેમજ કર્મના પટલથી અંધ થયેલા તે પ્રાણીઓ પોતાના ત્રાતા—રક્ષકને જોઈ શકતા નથી.”

“કુધા, તૃપા, હિમ, અતિ ઉષ્ણતા અને લયથી પીડિત, પરાધીનતાના વ્યસનથી આતુર એવા દુઃખી તિર્યચને પણ સુખનો પ્રસંગ, એ અતિ તુચ્છ અને કહેવા માત્ર છે, પરંતુ વસ્તુતાએ ઠેવલ દુઃખજ છે.”

માનુષ્યકેપિ દારિદ્ર્યરોગદૌર્ભાગ્યશોકમૌર્ખ્યાણિ ।

જાતિકુલાવયવાદિન્યૂનત્વં ચાશ્રુતે પ્રાણી ॥

દેવેષુ ચ્યવનવિયોગદુઃખિતેષુ ક્રોધેર્ધ્યામદમદનાવિતાપિતેષુ ।

આર્યા નસ્તદિહ વિચાર્ય સંવદંતુ યત્સૌખ્યં કિમપિ નિવેદનીય-
મસ્તિ ॥ ૨૭ ॥ इति ॥

તથા—દુઃકુલજન્મપ્રશસ્તિરિતિ ॥ ૨૮ ॥

દુઃકુલેષુ શકયવનશવરવર્વરાદિસંવંધિષુ યજ્ઞન્મ અસદાચારાણાં પ્રા-
ણિનાં પ્રાદુર્ભાવઃ તસ્ય પ્રશસ્તિઃ પ્રજ્ઞાપના કાર્યા ॥ ૨૮ ॥

તત્ર ચોત્પન્નાનાં કિમિત્યાહ—

દુઃખપરંપરાનિવેદનમિતિ ॥ ૨૯ ॥

દુઃખાનાં શરીરમાનસાશર્મલક્ષણાનાં યા પરંપરા પ્રવાહઃ તસ્યા નિવે-
દનં પ્રરૂપણં । યથા । અસદાચારપારવશ્યાત્ જીવા દુઃકુલેષૂત્પદ્યંતે । તત્ર ચા-

“મનુષ્યભવમાં પણ પ્રાણી દારિદ્ર્ય, રોગ, દુર્ભાગ્ય, શોક, મૂર્ખતા તેમજ
જાતિ, કુલ તથા શરીરના અવયવની ન્યૂનતા પ્રાપ્ત કરે છે.”

“દેવતાના ભવમાં પણ અવવાનું તથા વિયોગનું દુઃખ હોય છે અને
ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, મદ તથા મદનથી તેઓ પરિતાપ પામે છે—હે આર્યો, વિચારીને
કહો, તે દેવતાઓને નિવેદન કરવા જેવું શું મુખ્ય છે ? ૨૭ .

મૂલાર્થ—‘નહારા કુલમાં ક્યારે જન્મ થાય ?’ એ વિષે સમ-
જૂતી આપવી. ૨૮

ટીકાર્થ—શક, યવન, શખર તથા ખર્જર વગેરે નહારા કુલમાં સદાચાર
રહિત એવા પ્રાણીઓનો જન્મ થાય છે, તે વિષે સમજૂતી આપવી. ૨૮

નહારા કુલમાં ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીઓને શું કહેવું તે કહે છે.

• મૂલાર્થ—નહારા કુલમાં ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીઓને દુઃખોની
પરંપરા થાય છે તેનું નિવેદન કરવું. ૨૯

ટીકાર્થ—શરીર તથા મન સંબંધી દુઃખોની પરંપરા ઉપદેશકે નિવે-
દન કરવી. જેમકે—અસત્ આચારના પરવશપણથી જીવ નહારા કુલમાં

સુંદરવર્ણરસગંધસ્પર્શશરીરભાજાં તેષાં દુઃખનિરાકરણનિવંધનસ્ય ધર્મસ્ય સ્વ-
મેઽપ્યનુપલંભાત્ હિંસાનૃતસ્તેયાશુદ્ધકર્મકરણપ્રવણાનાં નરકાદિફલપાપકર્મો-
પચય એવ સંપદ્યતે । તદભિભૂતાનામિદં પરત્ર ચાવ્યવચ્છિન્નાનુવંધા દુઃખપરં-
પરા પ્રમૂયતે । યદુચ્યતે ।

તૈઃ કર્મભિઃ સ જીવો વિવદ્યઃ સંસારચક્રમુપયાતિ ।

દ્રવ્યથેત્રાઽદ્વાભાવભિન્નમાવર્તતે ચક્રુઃ ॥ ૨૯ ॥

તથા—ઉપાયતો મોહનિંદેતિ ॥ ૩૦ ॥

ઉપાયતઃ ઉપાયેન અનર્થપ્રધાનાનાં મૂઢપુરુષલક્ષણાનાં પ્રપંચરૂપેણ
મોહસ્ય મૂઢતાયા નિંદા અનાદરણીયતારૂપાપનેતિ । યથા ।

અમિત્રં કુરુતે મિત્રં મિત્રં દ્વેષ્ટિ હિનસ્તિ ચ ।

કર્મ ચારભતે દુષ્ટં તમાહુર્મૂઢચેતસમ્ ॥

ઉત્પન્ન થાય છે. તે નઠારા કુલમાં પ્રાણીઓને વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શ-
રીર ખરાબ મહે છે, તેથી દુઃખને નિરાકરણ કરવાના કારણરૂપ ધર્મ તેમને
સ્વમામાં પણ પ્રાપ્ત થતો નથી; પણ હિંસા, અસત્ય અને સ્તેયરૂપ અશુદ્ધ
કર્મ કરવામાં પ્રવીણ હોવાથી ઉલટી નરકાદિનું ફલ આપનાર પાપકર્મની વૃ-
દ્ધિ થાય છે. તેથી પરાભવ પામેલા પ્રાણીઓને આલોક અને પરલોકમાં અ-
નુબંધ રહિત દુઃખની પરંપરા ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું છે કે “કર્મને વશ થયેલો
જીવ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી બુદ્ધ બુદ્ધ ભેદને પ્રાપ્ત થયેલા આ
સંસારચક્રમાં વારંવાર પરાવર્તન કર્યા કરે છે, એટલે દ્રવ્યપુદ્ગલ પરાવર્તન,
ક્ષેત્રપુદ્ગલ પરાવર્તન, કાલપુદ્ગલ પરાવર્તન અને ભાવપુદ્ગલ પરાવર્તન
બહુવાર કર્યા કરે છે.” ૨૯

મૂલાર્થ—ઉપાયથી મોહની નિંદા કરવી. ૩૦

ટીકાર્થ—ઉપાયથી એટલે અનર્થ પ્રધાન મૂઢ પુરુષનાં લક્ષણોને વિ-
સ્તારથી જણાવવારૂપ—ઉપાયથી મોહ—મૂઢપણાની નિંદા કરવી, અર્થાત્ તે
અનાદર કરવા યોગ્ય છે એમ જણાવવું. જેમકે “જે અમિત્રને મિત્ર માને,
મિત્ર હોય તેનો દ્વેષ કરે, વા તેને મારી નાખે અને કુદ્ધ કર્મ આરંભે તેને
મૂઢ ચિત્તવાલો પુરુષ કહે છે.”

અર્થવંત્યુપપન્નાનિ વાક્યાનિ ગુણવંતિ ચ ।
 નૈવ મૃદો વિજ્ઞાનાતિ મુર્ખુરિવ મેષજમ્ ॥
 સંપ્રાપ્તઃ પંડિતઃ કૃચ્છ્રં વ્રજ્યા પ્રતિચુધ્યતે ।
 મૃદસ્તુ કૃચ્છ્રમાસાઘ શિલેવાંમસિ મજ્જતિ ॥
 અથવોપાયતો મોહફલોપદર્શનદ્વારલક્ષણાન્મોહનિંદા કાર્યેતિ ॥
 જેન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિરોગશોકાદ્યુપદ્રુતમ્ ।
 વીક્ષ્યમાણા અપિ મવં નોદ્વિજંત્યપિ મોહતઃ ॥
 ધર્મવીજં પરં ગ્રાપ્ય માનુષ્યં કર્મભૂમિષુ ।
 ન સત્કર્મકૃપાવસ્યં પ્રયતંતેઽલ્પમેઘસઃ ॥
 વહિશામિવવચુઞ્ચે કુસુલે દારુણોદયે ।
 સક્તાસ્ત્યજંતિ સચેષ્ટાં ધિગહો દારુણં તમઃ ॥ ૩૦ ॥ इति

૧ इदं श्लोकत्रयं योगदृष्टिसमुच्चयाद् गृहीतं । २ अस्मेति धर्मवीजसः.

“મરવાની ઈચ્છાવાલા પુરૂષ જેમ ઔપધ-ઉપાયને માનતો નથી, તેમ મૂઠ પુરૂષ અર્થવાલાં અને શુભવાલાં વાક્યોને માનતો નથી.”

“પંડિત પુરૂષ કદિ કદ પામ્યો હોય તો તે પ્રજ્ઞાથી પ્રતિબોધ પામે છે અને મૂઠ પુરૂષ કદને પામ્યો હોય તો જલમાં પથ્થરની જેમ કુબી જાય છે.”

અથવા મોહનું ફલ દર્શાવવારૂપ-ઉપાયથી મોહની નિંદા કરવી. જેમકે “જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ અને શોક વગેરેથી ઉપદ્રવ પામેલા આ સંસારને જોતાં છતાં પણ મનુષ્યો મોહને લીધે તેનાથી ઉદ્દેગ પામતા નથી.”

“આ કર્મભૂમિ (ક્ષેત્ર) ને વિષે માનુષ્ય ભવરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મખીજ પ્રાપ્ત કરી, તેની સત્કર્મરૂપ કૃષિ-ખેતી કરવાને અલ્પબુદ્ધિવાલા પુરૂષો (મોહથી) યત્ન કરતા નથી.”

“મત્સ્ય પકડવાના કાંટાની અંદર રહેલા માંસની જેમ તુચ્છ અને ભયંકર ઉલ્કયવાલા નહારા ત્રિપયસુખમાં આસક્ત થયેલા મનુષ્યો જને લીધે સત્ક્રિયાનો ત્યાગ કરે છે, એવા દારૂ-ભયંકર મોહરૂપ અંધકારને ધિકાર છે.” ૩૦

તથા—સજ્ઞાનપ્રશંસનમિતિ ॥ ૩૧ ॥

સદ્ અવિપર્યસ્તં જ્ઞાનં યસ્ય ન સજ્ઞાનઃ પંડિતો જનઃ તસ્ય સતો વા
જ્ઞાનસ્ય વિવેચનલક્ષણસ્ય પ્રશંસનં પુરસ્કાર ઇતિ । યથા ।

તન્નેત્રૈશ્ચિભિરીક્ષતે ન ગિરિશો નો પદ્મજન્માદ્યભિઃ
સ્કંદો દ્વાદશભિર્ન વા ન મધ્વઃ ચક્રુઃસહસ્રેણ ચ ।
સંભૂયાપિ જગત્ત્રયસ્ય નયનૈસ્તદ્વસ્તુ નો વીક્ષ્યતે
પ્રત્યાહૃત્ય દશઃ સમાહિતધિયઃ પશ્યંતિ યત્પંડિતાઃ ॥

તથા ।

નાપ્રાપ્યમભિવાંછંતિ નદં નેચ્છંતિ શોચિતુમ્ ।
આપત્સુ ચ ન મુઘંતિ નરાઃ પંડિતબુદ્ધયઃ ॥
ન હૃષ્યત્યાત્મનો માને નાપમાને ચ રુષ્યતિ ।
ગાંગો હૃદ્દ્વિવાક્ષોભ્યો યઃ સ પંડિત ઉચ્યતે ॥ ૩૧ ॥

તથા—પુરુષકારસત્કથેતિ ॥ ૩૨ ॥

મૂલાર્થ—સત્ જ્ઞાનની પ્રશંસા કરવી. ૩૧

ટીકાર્થ—સત્-સમ્યક્ જ્ઞાનવાલા પંડિત જનની અથવા સત્-વિવે-
ચન સહિત જ્ઞાનની પ્રશંસા કરવી. જેમકે “ સમાધિવાલી બુદ્ધિને ધારણ કર-
નારા પંડિતો અંતર દૃષ્ટિથી જે વસ્તુ જોઈ શકે છે, તે વસ્તુને શંકર ત્રણ
નેત્રોથી, બ્રહ્મા આઠ નેત્રોથી, કાર્તિકસ્વામી બાર નેત્રોથી અને ઇંદ્ર હજાર
નેત્રોથી પણ જોઈ શકતો નથી એટલુંજ નહીં પણ ત્રણ જગતનાં નેત્રો એકઠાં
થઈ તે વસ્તુ જોઈ શકતા નથી. ”

“ પંડિત પુરૂષો જે વસ્તુ અપ્રાપ્ય હોય તેની ધ્યક્ષા કરતા નથી, જે
વસ્તુ નદ્દ થઈ હોય તેનો શોધ કરતા નથી અને આપત્તિઓમાં મુંઝાતા નથી. ”

“ જે પોતાનું માન થાય તો હર્ષ પામતો નથી અને અપમાન થાય
તો શેષ કરતો નથી, એટલે કે ગંગા નદીના હૃદની જેમ કદિ ફોલ પામતો
નથી તે પંડિત કહેવાય છે. ” ૩૧

મૂલાર્થ—પુરૂષાર્થ-વિદ્યોગનું માહાત્મ્ય કહેવું. ૩૨

પુરુષકારસ્ય ઉત્સાહલક્ષણસ્ય સત્કથા માહાત્મ્યપ્રશંસનં । યથા ।

દુર્ગા તાવદિયં સમુદ્રપરિજ્ઞા તાવન્નિરાલંબનં
વ્યોમૈતન્નનુ તાવદેવ વિપમઃ પાતાલયાત્રાગમઃ ।
દત્ત્વા મૂર્દ્ધનિ પાદમુઘમમિદો દૈવસ્ય કીર્તિત્રિયૈઃ
ધીરૈર્યાવદહો ન સાહસતુલામારોપ્યતે જીવિતમ્ ॥

તથા ।

વિહાય પૌરુષં કર્મ યો દૈવમનુવર્ત્તેતે ।
તદ્વિ શામ્યતિ તં ગ્રાપ્ય ક્લીષં પતિમિવાંગના ॥ ૩૨ ॥

તથા—વીર્યર્ધિવર્ણનમિતિ ॥ ૩૩ ॥

વીર્યર્ધેઃ પ્રકર્ષરૂપાયાઃ શુદ્ધાચારવલલભ્યાયાઃ તીર્થકરવીર્યપર્યવસા-
નાયાઃ વર્ણનમિતિ । યથા ।

મેરું દંડં ઘરાં છત્રં યત્કેચિત્કર્તુમીશતે ।
તત્સદાચારકલ્પદુફલમાહુર્મહર્ષયઃ ॥ ૩૩ ॥

ટીકાર્થ—ઉત્સાહરૂપ પુરુષાર્થના માહાત્મ્યની પ્રશંસા કરવી. જેમકે
“દીર્ઘિની પ્રીતિવાલા વીર પુરુષો ઉઘમને તોડનારા દૈવ (ભાગ્ય)ના મસ્તકપર
પગ મૂકી પોતાના જીવિતને જ્યાંસુધી સાહસ (હિંમત)ની તુલા ઉપર ચડાવે
નહીં, ત્યાંસુધીજ તેમને આ સમુદ્રની ખાઈ દુર્ગમ છે, ત્યાંસુધીજ આકાશ
નિરાલંબ છે અને ત્યાંસુધીજ પાતાલની યાત્રા વિપમ છે. અર્થાત્ જે તેઓ
હિંમત કરે તો સમુદ્ર, આકાશ અને પાતાલમાં પણ જઈ શકે છે.”

“જે પુરુષાર્થને છોડી દેવને અનુસરે છે, તેનું દૈવ નપુંસક પતિને
પ્રાપ્ત કરી સ્ત્રીની જેમ તેવા પુરુષને પ્રાપ્ત કરી પોતાની મેલે શમી જાય છે.
અર્થાત્ પુરુષાર્થ વિના દૈવ નિષ્ફલ થઈ જાય છે.” ૩૨

મૂલાર્થ—વીર્યની સમૃદ્ધિનું વર્ણન કરવું. ૩૩

ટીકાર્થ—શુદ્ધ આચારના પ્રલથી લભ્ય અને ઉત્કર્ષરૂપ એવી વીર્યની
સમૃદ્ધિ કે જે અવસાને તીર્થકરના વીર્ય સુધી પહોંચે છે, તેનું વર્ણન કરવું. જે-
મકે “જે કોઈ મેરૂનો દંડ અને પૃથ્વીનું છત્ર કરવા સમર્થ થાય છે, તે સદા-
ચારરૂપ કલ્પવૃક્ષનું ફલ છે એમ મહર્ષિઓ કહે છે.” ૩૩

તથા—પરિણતે ગંભીરદેશનાયોગ ઇતિ ॥ ૩૪ ॥

અસિન્પૂર્વમુદિષ્ટે ઉપદેશજાલે શ્રદ્ધાનિજ્ઞાનાનુષ્ઠાનવત્તયા પરિણતે સાત્ત્વીભાવમુપગતે સતિ ઉપદેશાર્હસ્ય જંતોઃ ગંભીરાયાઃ પૂર્વદેશનાપેક્ષયા અત્યંતસૂક્ષ્માયા આત્માસ્તિત્વતદ્વંધમોક્ષાદિકાયા દેશનાયાઃ યોગઃ વ્યાપારઃ કાર્યઃ । ઇદમુક્તં ભવતિ । યઃ પૂર્વ સાધારણગુણપ્રશંસાદિઃ અનેકધોપદેશઃ પ્રોક્ત આસ્તે, સ યદા તદાવારકકર્મહાસાતિશયાદંગાંગીભાવલક્ષણં પરિણામમુપાગતો ભવતિ, તદા જીર્ણભોજનમિવ ગંભીરદેશનાયામસૌ દેશનાર્હોઽવતાર્યતે ઇતિ ॥ ૩૪ ॥

અયં ચ ગંભીરદેશનાયોગો ન શ્રુતધર્મકથનમંતરેણોપપદ્યતે ઇત્યાહ ।

શ્રુતધર્મકથનમિતિ ॥ ૩૫ ॥

મૂલાર્થ—ઉપર કહેલો સર્વ ઉપદેશ શ્રોતાના મનમાં 'પરિણમે તો તે પછી સૂક્ષ્મ દેશનાનો વ્યાપાર કરવો. ૩૪

ટીકાર્થ—ઉપર કહેલો ઉપદેશનો સમૂહ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન તથા અનુષ્ઠાન સાથે પરિણમે એટલે સાત્ત્વીભાવ પામે અર્થાત્ તેનો આત્મા સાથે એકીભાવ થાય તો પછી ઉપદેશને યોગ્ય એવા જંતુને ગંભીર એટલે પૂર્વદેશનાની અપેક્ષાએ અતિસૂક્ષ્મ એવી દેશના કે જેમાં આત્માનું અસ્તિત્વ, આત્માનો બંધ તથા મોક્ષ વગેરે દર્શાવાય છે તેનો યોગ એટલે વ્યાપાર કરવો. કહેવાની મતલબ એવી છે કે સાધારણ ગુણની પ્રશંસાદિ કરવારૂપ અનેક પ્રકારનો ઉપદેશ જે પૂર્વે કહેલો છે, તે તેના આવરણ કરનાર કર્મનો અતિશે હાસ થવાથી અંગાંગીભાવરૂપ પરિણામને પામે એટલે પછી દેશનાને યોગ્ય એવા તેને જીર્ણ મોજનની જેમ ગંભીર સૂક્ષ્મ દેશનામાં ઉતારવો. ૩૪

એ સૂક્ષ્મ દેશનાનો યોગ સિદ્ધાંત ધર્મના કહેવા વિના પ્રાપ્ત થતો નથી. તે કહે છે—

મૂલાર્થ—શ્રુત-સિદ્ધાંત ધર્મનું કથન કરવું. ૩૫

૧ અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે શ્રોતાનાં હૃદયમાં ઉપદેશ પ્રવૃત્ત્યો છે, એ શી રીતે જાણાય ? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે ઉપર કહેલી ચોતાની શક્તિને અનુસારે પ્રવૃત્તિ કરવાથી તે જાણવામાં આવે છે.

શ્રુતધર્મસ્ય વાચનાપૃચ્છનાપરાવર્તનાનુપ્રેક્ષાધર્મકથનલક્ષણસ્ય સકલ-
કુશલકલાપકલ્પદ્રુમવિપુલાલવાલરૂપસ્ય કથનં । યથા ।

ચક્ષુર્મંતસ્ત એવેહ યે શ્રુતજ્ઞાનચક્ષુષા ।

સમ્યક્ સદૈવ પश्यંતિ ભાવાન્ હેયેતરાન્નરાઃ ॥ ૩૫ ॥

અર્થે ચ શ્રુતધર્મઃ પ્રતિદર્શનમન્યથાઽન્યથા પ્રવૃત્ત ઇતિ નાસાવધાપિ
તત્સમ્યગ્ભાવં વિવેચયિતુમલમિત્યાહ ।

વહુત્વાત્પરીક્ષાવતાર ઇતિ ॥ ૩૬ ॥

તસ્ય હિ વહુત્વાચ્છ્રુતધર્માર્ણાં, શ્રુતધર્મ ઇતિ શબ્દસમાનતયા વિપ્રલ-
બ્ધવુદ્ધેઃ પરીક્ષાયાં ત્રિકોટિપરિશુદ્ધિલક્ષણાયાં શ્રુતધર્મસંબંધિન્યામવતારઃ
કાર્યઃ । અન્યત્રાપ્યવાચિ ।

તં શબ્દમાત્રેણ વદંતિ ધર્મ વિચ્છેડયિ લોકા ન વિચોરયંતિ ।

સ શબ્દસામ્યેડયિ વિચિત્રમેદૈર્વિભિષતે ક્ષીરમિવાર્ચનીયઃ ।

ટીકાર્થ—વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા તથા ધર્મકથન-
રૂપ શ્રુતધર્મ કે જે સર્વ કુશલના સમૂહરૂપ કલ્પવૃક્ષના વિશાલ કપારારૂપ છે,
તેનું કથન કરવું. જેમકે “આલોકના હેય—ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને ઇતર-
ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોને જે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ નેત્રથી હથેશાં જુલે છે, તેજ
ખરેખરા નેત્રવાલા છે.” ૩૫

આ શ્રુત-સિદ્ધાંતધર્મ પ્રત્યેક દર્શનમાં જુદી જુદી રીતે પ્રવર્તેલો છે,
તેથી ૫૬ દર્શનના બધા ધર્મ શ્રુતધર્મ કહેવાય છે, તો તેમાં સમ્યક્ પ્રકારના
ધર્મનું વિવેચન થઈ શકે તેમ નથી તો તેનું શી રીતે કરવું તે કહે છે—

મૂલાર્થ—શ્રુતધર્મ ધણા છે, તેથી ઉત્તમ શ્રુતધર્મની પ્રીક્ષા
કરવામાં પ્રવર્તવું. ૩૬

ટીકાર્થ—તે શ્રુતધર્મ ધણા છે તેથી બધે લાગુ પડતા શ્રુતધર્મ એવા
સરખા શબ્દ ઉપરથી પુરૂષની જુદી છેતરાય, માટે તણ કાટીથી શુદ્ધિ કરવા-
રૂપ શ્રુતધર્મની પરીક્ષા કરવા ઉત્તરી પડવું. તે વિષે બીજા પણ કહ્યું છે કે
“સર્વ લોકો શબ્દ માત્રથી સર્વને સરખો ધર્મ કહે છે, પણ તેઓ તેનો વિચાર,

લક્ષ્મીં વિધાતું સકલાં સમર્થં સુદુર્લભં વિશ્વજનીનમેનમ્ ।
પરીક્ષ્ય ગૃહ્ણંતિ વિચારદક્ષાઃ સુવર્ણવદ્નંચનમીતચિત્તાઃ ॥ ૩૬ ॥ ઇતિ
પરીક્ષોપાયમેવાહ ।

કપાદિપ્રરૂપણેતિ ॥ ૩૭ ॥

યથા સુવર્ણમાત્રસામ્યેન તથાવિઘમ્બલોકેષ્વવિચારેણ શુદ્ધાશુદ્ધરૂ-
પસ્ય સુવર્ણસ્ય પ્રવૃત્તૌ કપચ્છેદતાપાઃ પરીક્ષણાય વિચક્ષણૈરાદ્રિયંતે । તથા-
ત્રાપિ શ્રુતધર્મે પરીક્ષણીયે રૂપાદીનાં પ્રરૂપણેતિ । ॥ ૩૭ ॥

કપાદીનેવાહ—

વિધિપ્રતિપેદ્યો કપ ઇતિ ॥ ૩૮ ॥

વિધિઃ અવિરુદ્ધકર્ત્ત્વ્યાર્થોપદેશકં વાચ્યં । યથા સ્વર્ગકેવલાર્થિના

કરતા નથી, તે ધર્મ શબ્દની સમાનતા છતાં પણ વિચિત્ર ભેદથી ભેદવાશે
છે, માટે ચોખ્ખા દૂધની જેમ તેને પરીક્ષા કરી માન્ય કરવો. ”

“વિચાર કરવામાં ડાહ્યા અને મનમાં છેતરવાનો લય રાખનારા પુરૂષો
સમગ્ર લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ અને સર્વ જગતને હિતકારી એ દુર્લભ
ધર્મને સુવર્ણની જેમ બરાબર પરીક્ષા કરી ગ્રહણ કરે છે. ” ૩૬

તે-પરીક્ષાનો ઉપાય કહે છે:—

મૂલાર્થ-ધર્મની પરીક્ષા કરવામાં કસોટી, છેદ તથા તાપની
પ્રક્રિયા કરવી. ૩૭

ટીકાર્થ—માત્ર સુવર્ણની સમાનતાથી અત્ર લેક્ષ્યામાં વિચાર વગર શુદ્ધ
અશુદ્ધ સુવર્ણ ઉપર પ્રવૃત્તિ થાય છે, માટે તે સુવર્ણની પરીક્ષા કરવાને વિ-
ચક્ષણ પુરૂષો કસોટી, છેદ અને તાપ કરવામાં આદર કરે છે, તેમ આદી પણ
પરીક્ષા કરવાને ચોખ્ખે એવા શ્રુતધર્મમાં કસોટી વગેરેની પ્રક્રિયા કરવી. ૩૭

તે કસોટી વગેરે કહે છે —

મૂલાર્થ—વિધિ અને નિપેદ્ય એ ધર્મની કસોટી છે. ૩૮

ટીકાર્થ—વિરોધ વગર કર્ત્તવ્ય અર્થને ઉપદેશ કરનાર વાચ્ય તે વિધિ

તપોધ્યાનાદિ કર્તવ્યં સમિતિશુભિશુદ્ધા ક્રિયા इत्यादि । प्रतिषेधः पुनः, न हिंस्यात्सर्वभूतानि, नानृतं वदेत् इत्यादि । ततो विधिश्च प्रतिषेधश्च विधिप्रतिषेधौ । किमित्याह । कपः सुवर्णपरीक्षायामिव कपपट्टके रेखा । इदमुक्तं भवति, यत्र धर्मे उक्तलक्षणो विधिः प्रतिषेधश्च पदे पदे सुपुष्कल उपलभ्यते स धर्मः कपशुद्धः न पुनः ।

अन्यधर्मस्थिताः सत्त्वा असुरा इव विष्णुना ।

उच्छेदनीयास्तेषां हि वधे दोषो न विद्यते ॥

इत्यादिवाक्यगर्भ इति ॥ ॥ ३८ ॥

छેદમાહ ।

तत्संज्ञवपालनाचेष्टोक्तिश्छेद इति ॥ ३९ ॥

તયોર્વિધિપ્રતિષેધયોઃ અનાવિર્ભૂતયોઃ સંભવઃ પ્રાદુર્ભાવઃ । પ્રાદુર્ભૂતયોશ્ચ

કહેવાય છે. જેમકે સ્વર્ગ અને દેવલજ્ઞાનના અર્થો એવા પુરૂષે તપ ધ્યાન વગેરે કરવા અને પાંચ સમિતિ તથા ત્રણ શુભિથી શુદ્ધ એવી ક્રિયા કરવી. ઇત્યાદિ વિધિ વાંચ્ય કહેવાય છે. નિષેધ કરનાર વાંચ્ય તે પ્રતિષેધ કહેવાય છે. જેમકે “સર્વ પ્રાણી માત્રની હિંસા કરવી નહીં” “અસત્ય બોલવું નહીં” ઇત્યાદિ પ્રતિષેધ વાંચ્ય કહેવાય છે. એ વિધિ અને પ્રતિષેધ શું છે તે કહે છે. તે સુવર્ણ પરીક્ષાની જેમ ધર્મની પરીક્ષામાં કસોટીરૂપ છે. તે ઉપરથી કહેવાની ભતલબ એવી છે કે ઉપર કહેલા લક્ષણવાળો વિધિ અને પ્રતિષેધ, જે ધર્મમાં પદે પદે પુષ્કલ બેવામાં આવે તે કસોટીથી શુદ્ધ થયેલો ધર્મ છે. “વિષ્ણુ જેમ અસુરનો ઉચ્છેદ કરે તેમ બીજા ધર્મમાં રહેલા પ્રાણીઓનો ઉચ્છેદ કરવો—તેમનો વધ કરવામાં બીલકુલ દોષ નથી.” આવાં વાંચ્યો જેમાં હોય તે કસોટીશુદ્ધ ધર્મ ન કહેવાય. ૩૮

છેદનું સ્વરૂપ કહે છે:—

મૂલાર્થ—તે વિધિ નિષેધની ઉત્પત્તિ, ઉત્પન્ન થયા પછી તેનું પાલન અને તે ઉત્પત્તિ અને પાલવાની ચેષ્ટા કહેવી તે ધર્મપરીક્ષામાં છેદને ઠેકાણું છે. ૩૯

ટીકાર્થ—તે વિધિ નિષેધ ઉત્પન્ન થયા ન હોય તો તેને ઉત્પન્ન કરવા.

પાલના રક્ષારૂપા તતઃ તત્સંભવપાલનાર્થં યા ચેષ્ટા ભિક્ષાટનાદિવાહક્રિયારૂપા તસ્યાઃ ઉક્તિઃ છેદઃ । યથા કપશુદ્વાવપ્યંતરામશુદ્ધિમાશંકમાનાઃ સૌવર્ણિકાઃ સુવર્ણગોલિકાદેઃ છેદમાદ્રિયંતે । તથા કપશુદ્વાવપિ ધર્મસ્ય છેદમપેક્ષંતે । સ ચ છેદો વિશુદ્ધવાહ્યચેષ્ટારૂપઃ, વિશુદ્ધા ચ ચેષ્ટા સા, યત્રાસંતાવપિ વિધિપ્રતિપેધાવવાધિતરૂપૌ સ્વાત્માનં લભેતે । લઙ્ઘાત્માનૌ ચાતીચારલઙ્ઘનાપચારવિરહિતૌ ઉત્તરોત્તરાં શુદ્ધિમનુભવતઃ, સા યત્ર ધર્મે ચેષ્ટા સપ્રપંચા પ્રોચ્યતે સ ધર્મરહેદશુદ્ધ ઇતિ ॥ ૩૯ ॥

યથા કપચ્છેદશુદ્ધમપિ સુવર્ણં તાપમસહમાનં કાલિકોન્મીલનદોષાન્ન સુવર્ણભાવમશ્નુતે । एवं धर्मोऽपि सत्यामपि कपच्छेदशुद्धौ तापपरीक्षामनिर्वहमाणो न स्वभावमासादयत्यतः तापं मज्ञापयन्नाह ।

उजयनिबंधनज्ञाववादस्ताप इति ॥ ४० ॥

ઉત્પન્ન થયા પછી તેનું પાલન કરવું. તે ઉત્પત્તિ તથા પાલન કરવાને માટે ભિક્ષાટન વગેરે જે આશ્વક્રિયારૂપ ચેષ્ટા, તેનું કહેવું તે છેદ કહેવાય છે. જેમ સુવર્ણકારે કસોટીથી સોનાની શુદ્ધિ કરી હોય તોપણ જો તેને અંદરની શુદ્ધિમાં શક રહ્યો હોય તો તે સુવર્ણના પાશાનો છેદ કરે છે, તેમ ધર્મની શુદ્ધિમાં પણ વિધિ-નિષેધરૂપ કસોટીની શુદ્ધિ કરી હોય તથાપિ તેમાં છેદની અપેક્ષા રહે છે. તે છેદ શુદ્ધ એવી આશ્વચેષ્ટારૂપ બાંધવો. જેમાં વિધિ-પ્રતિષેધ ન હોય, છતાં અબાધિતરૂપે પોતાના આત્માને પ્રાપ્ત કરે અને પ્રાપ્ત કર્યા પછી અતિ-ચારરૂપ અપચાર વગર ઉત્તરોત્તર શુદ્ધિનો અનુભવ કરે, તેવી ચેષ્ટા તે શુદ્ધ ચેષ્ટા કહેવાય છે. એવી શુદ્ધ ચેષ્ટા જે ધર્મમાં સવિસ્તર કહેવામાં આવે તે ધર્મ છેદપરીક્ષાથી શુદ્ધ કહેવાય છે. ૩૯

જેમ સોનું કસોટી અને છેદની પરીક્ષાથી શુદ્ધ લાગતું હોય પણ જો તાપને સહન કરી શકે તેવું ન હોય તો તે ખરેખર સુવર્ણ કહેવાય નહીં, તેમ ધર્મ પણ કસોટી અને છેદની પરીક્ષાથી શુદ્ધ થયો હોય પણ જ્યાંસુધી તાપની પરીક્ષામાં પ્રસાર થયો નથી, લાંબુધી તે સ્વાભાવિક રીતે શુદ્ધ ગણાતો નથી, તેથી ધર્મની પરીક્ષામાં તાપ થું છે તે કહે છે:—

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદના પરિણામી કારણરૂપ જીવાદિ ભાવની પ્રકૃતિ કરવી, તે તાપ કહેવાય છે. ૪૦

ઉભયોઃ કપચ્છેદયોઃ અનંતરમેવોક્તરૂપયોઃ નિવંધનં પરિણામિરૂપં
 કારણં યો માત્રો જીવાદિલક્ષણઃ તસ્ય વાદઃ પ્રરૂપણા । કિમિત્યાહ ।
 તાપોઽત્ર શ્રુતધર્મપરીક્ષાધિકારો । ઇદમુક્તંભવતિ, યત્ર શાસ્ત્રે દ્રવ્યરૂપતયા
 અપ્રચ્યુતાનુત્પન્નઃ, પર્યાયાત્મકતયા ચ પ્રતિક્ષણમપરાપરસ્વભાવાસ્કંદનેન
 અનિત્યસ્વભાવો જીવાદિસ્વસ્થાપ્યતે સ્વાત્ત્ર તાપશુદ્ધિઃ, યતઃ પરિણા-
 મિન્યેવાત્માદૌ તથાવિધાશુદ્ધપર્યાયનિરોધેન ધ્યાનાધ્યયનાદ્યપરશુદ્ધપર્યાય-
 પ્રાદુર્ભાવાદુક્તલક્ષણઃ કપો, વાણ્વેષ્ટાશુદ્ધિલક્ષણથ્ છેદ ઉપપદ્યતે, ન પુ-
 નરન્યયેતિ ॥ ॥ ૪૦ ॥

एतेषां मध्यात्को बलीयान् इतरो वा इति प्रश्ने यत्कर्तव्यं तदाह
 अमीपामन्तरदर्शनमिति ॥ ४१ ॥

अमीयां त्रयाणां परीक्षाप्रकाराणां परस्परमन्तरस्य विशेषस्य समर्थात्-
 मर्यत्वरूपस्य दर्शनं कार्यमुपदेशकेन ॥ ॥ ४१ ॥

ટીકાર્થ—કસોટી અને છેદ કે જેનું સ્વરૂપ ઉપર કહેલું છે, તેનો પ-
 રિણામીરૂપ કારણ જે જીવાદિ લક્ષણસ્થાવ, તેની પ્રરૂપણા કરવી, તે આ શ્રુત-
 ધર્મની પરીક્ષાના અધિકારમાં તાપ કહેવાય છે. કહેવાની મતલબ એવી છે
 કે દ્રવ્યરૂપે (દ્રવ્યાર્થિકનય વડે) અથવા નહીં અને ઉત્પન્ન પણ ન થાય અર્થાત્
 તેવોને તેવો રહે અને પર્યાયરૂપે (પર્યાયાર્થિકનય વડે) ક્ષણે ક્ષણે અપર અ-
 પર સ્વભાવને પ્રાપ્તિ એટલે નવીન સ્વભાવ પ્રાપ્ત કરી અનિત્ય સ્વભાવવાલો
 જીવાદિ જે શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરે, તે શાસ્ત્રની તાપશુદ્ધિ જાણવી. પરિણામી
 આત્મા પ્રમુખમાં તેવા અશુદ્ધ પર્યાયનો નિરોધ કરી ધ્યાન, અધ્યયન વગેરે
 બીજા શુદ્ધ પર્યાયના પ્રગટ થવાથી જેનું લક્ષણ કહેવામાં આવ્યું છે તેવી ક-
 સોટી અને બાણ્વેષ્ટાની શુદ્ધિરૂપ છેદ તે બરાબર થટે છે, એટલે તાપશુદ્ધિ થ-
 વાથી કસોટીની શુદ્ધિ અને છેદની શુદ્ધિ થટે છે, અન્યથા થટતી નથી. ૪૦

એ કસોટી, છેદ અને તાપ—એ ત્રણેમાંથી બલવાન કોણ છે? અથવા
 એમાંથી કોણ અબલવાન છે? એવા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—એ પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો તદ્દાવત બતાવવો. ૪૧

ટીકાર્થ—એ પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો પરસ્પર જે અંતર એટલે કોણ તેઓ-
 માં સમર્થ છે અને કોણ અસમર્થ છે, એવો તદ્દાવત તે ઉપદેશકે દર્શાવવો. ૪૧

તદેવ દર્શયતિ ।

કપચ્છેદયોરયત્ન ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

કપચ્છેદયોઃ પરીક્ષાક્ષમત્વેન આદરણીયતાયામયત્નઃ અતાત્પર્યં મતિ-
મતાં ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

કુત્વ ઇત્યાહ ।

તદ્જ્ઞાત્રેઽપિ તાપાજ્ઞાત્રેઽજ્ઞાત્ર ઇતિ ॥ ૪૩ ॥

તયોઃ કપચ્છેદયોઃ ભાવઃ સત્તા તજ્ઞાત્રઃ તસિન્, કિં પુનરતદ્ભાવ
ઇત્યપિશ્નદ્યર્થઃ । કિમિત્યાહ । તાપાજ્ઞાત્રે ઉક્તલક્ષણતાપવિરહે અભાવઃ પર-
માર્થતઃ અસત્તૈવ પરીક્ષણીયસ્ય ન હિ તાપે વિષટ્મમાનં હેમકપચ્છેદયોઃ સત્તો-
રપિ સ્વં સ્વરૂપં પ્રતિપત્તુમત્ત્વં જ્ઞાતિસુવર્ણત્વાત્તસ્ય । ॥ ૪૩ ॥

તે પરીક્ષાના ત્રણ પ્રકારનો તક્ષવત દર્શાવે છે:—

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદ એ કેવલ બે પ્રકારની પરીક્ષામાં
પ્રયત્ન કરવો નહીં. ૪૨

ટીકાર્થ—કસોટી અને છેદ એ કેવલ બે પ્રકાર પરીક્ષા કરવામાં અ-
સમર્થ છે, તેથી તેનો આદર કરવામાં બુદ્ધિમાન પુરુષોએ પ્રયત્ન કરવો નહીં,
કારણકે તેમાં કંઈ તાત્પર્ય નથી. ૪૨

કેવલ કસોટી અને છેદ પરીક્ષાને વિષે પ્રયત્ન ન કરવો, તેનું શું કા-
રણ? તે કહે છે:—

મૂલાર્થ—કસોટી અને છેદની પરીક્ષા કરી હોય પણ જો તાપ-
ની પરીક્ષાનો અભાવ હોય તો તે બંને પરીક્ષાનો અભાવ જા-
ણવો. ૪૩

ટીકાર્થ—કસોટી અને છેદની પરીક્ષા કરી હોય પણ જો જનાં લક્ષણો
કહેલાં છે એવા તાપની પરીક્ષાનો અભાવ હોય તો તે બંનેનો અભાવ થાય, એ-
ટલે પરમાર્થે પરીક્ષા કરવા યોગ્ય વસ્તુની સત્તા રહે નહીં. તાપની અંદર નહીં
મૂકેલું સુવર્ણ કસોટી અને છેદ મૂકે તોપણ પોતાનું અર્થ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર-
વાને સમર્થ થતું નથી, કારણકે તે બતવાલું (કહેવા માત્રજ) સુવર્ણ છે. ૪૩

એતદપિ કથમિત્યાહ ।

તચ્છુદ્ધૌ હિ તત્સાંફલ્યમિતિ ॥ ૪૪ ॥

તચ્છુદ્ધૌ તાપશુદ્ધૌ દિર્ઘસાત્તસાંફલ્યં તયોઃ કપચ્છેદયોઃ સફલ-
ભાવઃ । તથાહિ । ધ્યાનાધ્યયનાદિકોઽર્થો વિધીયમાનઃ પ્રાગુપાત્તકર્મનિર્જ-
રણફલઃ, હિંસાદિકથ પ્રતિપિધ્યમાનો નવકર્મોપાદાનનિરોધફલઃ । બાહ્ય-
દાશુદ્ધિધ્યાનયોરેવાનાવિર્ભૂતયોઃ આવિર્ભવનેનાવિર્ભૂતયોશ્ચ પરિપાલનેન ફલ-
વતી સ્યાત્ । ન ચાપરિણામિન્યાત્મન્યુક્તલક્ષણૌ કપચ્છેદૌ સ્વકાર્યં કર્તુ
પ્રમવિષ્ણુ સ્યાતામિતિ । તયોઃ તાપશુદ્ધાવેવ સફલત્વમુપપદ્યતે ન પુનર-
ન્યથેતિ । ॥ ૪૪ ॥

નનુ ફલવિકલાવપિ તૌ મવિષ્યત્ત્વમિત્યાહ ।

ફલવંતૌ ચ તૌ તાવિતિ ॥ ૪૫ ॥

તાપની શુદ્ધિ ન યાય તો તે કસોટી તથા છેદની શુદ્ધિ ન થઈ કહે-
વાય, તે શી રીતે? તે કહે છે:—

મૂલાર્થ—તાપની શુદ્ધિ થવાથી તે કસોટી અને છેદની શુદ્ધિ
સફલ થાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—તે તાપની શુદ્ધિ થવાથી તે કસોટી અને છેદની શુદ્ધિ નિશ્ચે
સફલ થાય છે. તે આ પ્રમાણે—ધ્યાન એટલે સૂત્રના અર્થનું ચિંતવન અને
અધ્યયન એટલે ભણવું ઇત્યાદિ જે અર્થ તે પૂર્વે બાંધેલાં કર્મની નિર્ગરારૂપ
ફલવાલો છે અને નિયેષ કરેલો હિંસા પ્રમુખ અર્થ નવાં કર્મને બાંધવાનો
નિરોધ કરવારૂપ ફલવાલો છે અને તે કસોટી અને છેદને સ્થાને છે. તેથી જો
તે બંને ઉત્પન્ન થયા ન હોય તો તેમને ઉત્પન્ન કરવાથી અને ઉત્પન્ન થયા
હોય તો તેમનું પાલન કરવાથી બાહ્યગેહની શુદ્ધિ ફલવાલી થાય છે. જો
આત્મા અપરિણામી હોય તો તેમાં પૂર્વે કહેલાં લક્ષણવાળા કસોટી અને
છેદ પોતાનું કાર્ય કરવાને સમર્થ થતા નથી, તેથી તે બંને તાપની શુદ્ધિ થ-
વાથીજ સફલ થાય છે. અન્યથા રીતે યાયજ નહીં. ૪૪

કોઈ શંકા કરે કે સારે તે બંને (કસોટી અને છેદ) નિષ્ફલ થયે,
તેના ઉત્તરમાં કહે છે:—

મૂલાર્થ—તે બંને સત્યરીતે સફલ છે. ૪૫

ઉક્તલક્ષણફલમાજૌ સંતૌ યુનસ્તૌ કવચ્છેદૌ તૌ વાસ્ત્વૌ કવચ્છેદૌ
મવતઃ । સ્વસાધ્યક્રિયાકારિણો હિ વસ્તુનો વસ્તુત્વમુશંતિ સંતઃ ॥ ૪૫ ॥

વિપક્ષે વાધામાહ—

અન્યથા યાચિતકમંડનમિતિ ॥ ૪૬ ॥

અન્યથા ફલવિકલૌ સંતૌ વસ્તુપરીક્ષાધિકારે સમવતારિતાવપિ, તૌ યાચિ-
તકમંડનં વચ્ચેતે इति । પરકીયત્વસંભાવનોપહતત્વાત્કુરિસતં યાચિતં યાચિતકં
તચ તન્મંડનં ચ કટકકુંડલાદિ આમરણવિશેષો યાચિતકમંડનમ્ । દ્વિવિધં
દાલંકારફલં । નિર્વાહે સતિ પરિશુદ્ધાભિમાનિકસુખજનિકા સ્વશરીરશોભા ।
કથંચિન્નિર્વહણાભાવે ચ તેનૈવ નિર્વાહઃ । ન ચ યાચિતકમંડને એતદ્દ્વિતયમ-
પ્યસ્તિ પરકીયત્વાત્તસ્ય, તતો યાચિતકમંડનમિવ યાચિતકમંડનં । इदમુક્તં

ટીકાર્થ—જેનાં લક્ષણ કહેલાં છે એવા તે બંને કસોટી અને છેદ વા-
સ્તવિક સસ છે, કારણકે જે વસ્તુ પોતાને સાધ્ય એવી ક્રિયાને કરનાર છે,
તે વસ્તુનું પરમાર્થે વસ્તુપણું છે એમ સત્પુરુષો કહે છે. ૪૫

ઉપર કહ્યું તેથી વિપરીત કહેતાં જે બાધ આવે તે કહે છે—

મૂલાર્થ—જે તે બંને સફલ નથી એમ કહીએ, તો તે માગી
લાવેલા આભૂષણની જેમ નિષ્ફલ થાય. ૪૬

ટીકાર્થ—અન્યથા એટલે ઉપર કહેવા પ્રમાણે ન માનીએ તો તે બંને
નિષ્ફલ એવા વસ્તુપરીક્ષાના આધકારમાં ગણ્યા છતાં તે માગી લાવેલા
આભૂષણ જેવા છે. મૂલમાં યાચિતક શબ્દ છે, તેનો એવો અર્થ છે કે માગી
લાવેલું આભૂષણ પારદું છે તેથી તેમાં પારકાપણાની સંભાવના થાય તેને
લીધે નહાઈ એવું જે માગેલું તે ‘યાચિતક’ કહેવાય. અહીં ક પ્રત્યયથી નહાઈ
એવો અર્થ નીકળે છે. નકારી રીતે માગી લાવેલું જે આભૂષણ—કડા કુંડ-
લાદિ અલંકાર તે “યાચિતક મંડન” કહેવાય.

અલંકારનું ક્ષ બે પ્રકારનું છે. પોતાનો નિર્વાહ ચાલતાં મુદ્ધ અભિમા-
નના સુખને ઉત્પન્ન કરનારી શરીરને શોભા આપે તે પહેલું ક્ષ છે, અને કોઈ
રીતે નિર્વાહ થાય તેમ ન હોય ત્યાંજે તે અલંકાર વેચી નિર્વાહ કરવો તે બીજું
ક્ષ છે. આ બંને પ્રકારનાં ક્ષ માગી લાવેલા આભૂષણથી યતાં નથી, કાર-
ણકે તે પારદું છે. તેથી તે બંને માગી લાવેલા આભૂષણ જેવા કલા છે. એ ઉ-

भवति, द्रव्यपर्यायोभयस्वभावे जीवे कपच्छेदौ निरुपचरितया स्थाप्यमानौ स्वफलं प्रत्यवन्ध्यसामर्थ्यावेव स्यातां । नित्याद्येकांतवादे तु स्ववादशोभार्थं तद्वादिभिः कल्प्यमानावप्येतौ याचितकमंडनाकारौ प्रतिभासेत, न पुनः स्वकार्यकराविति । ॥ ४६ ॥

आह । अवगतं यथा । कपच्छेदतापशुद्धः श्रुतधर्मो ग्राह्यः, परं किंप्रणेत-
कोऽसौ प्रमाणमिति व्यतिरेकतः साधयन्नाह ।

નાતત્ત્વવેદિવાદઃ સમ્યગ્વાદ इति ॥ ४७ ॥

न नैव अतत्त्ववेदिनः साक्षादेव वस्तुतत्त्वमज्ञातुं शीलस्य पुरुषविशे-
पस्य अर्वागदर्शिन इत्यर्थः वादः वस्तुप्रणयनं अतत्त्ववेदिवादः, किमित्याह ।
सम्यग्वादो यथावस्थितार्थवादः, साक्षादवीक्ष्यमाणेन हि प्रमात्रा प्रोक्तं
जात्यंधचित्रकरनरालिखितचित्रकर्मवद्यथावस्थितरूपविसंवादेन असमंजस-

પરથી કહેવાની મતલબ એવી છે કે દ્રવ્ય અને પર્યાય એ બે સ્વભાવવાલા
જીવમાં કસોટી અને છેદ ઉપચાર વિના સ્થાપન કરવાથી તે બંને પોતાના
ફલ પ્રત્યે સફલ સામર્થ્યવાલાજ થાય છે અને નિત્ય વગેરે એકાંતવાદમાં
તો તે વાદીઓ જે પોતાના વાદની શોધા માટે તે કસોટી અને છેદની ક-
લ્પના કરે છે તે માગી લાવેલા આબૂપણુના જેવાજ નિષ્ફલ જણાય છે. તે
પોતાના કાર્યને કરે તેવા રહેતા નથી. ૪૬

અહીં કહે છે કે ઉપર પ્રમાણે જોતાં એમ નિશ્ચય થયો કે કસોટી,
છેદ અને તાપથી શુદ્ધ એવો શ્રુતધર્મ અહણ કરવા યોગ્ય છે, પણ તે શ્રુત-
ધર્મ ઠાનો રચેલો પ્રમાણ ગણાય? તે વ્યતિરેકથી (ઉલટાવીને) કહે છે:—

મૂલાર્થ—જે તત્ત્વવેદી ન હોય, તેનો વાદ સમ્યગ્વાદ ન
કહેવાય. ૪૭

ટીકાર્થ—જે અતત્ત્વવેદી એટલે સાક્ષાત્ વસ્તુતત્ત્વને જાણનાર ન
હોય અર્થાત્ અર્વાગદ્દષ્ટિ છત્રસ્થ પુરૂષ હોય તેનો વાદ તે એટલે યથાર્થ વ-
સ્તુનું કથન, તે સમ્યગ્વાદ એટલે યથાર્થ અર્થનો વાદ ન કહેવાય. સાક્ષાત્
યથાર્થ વસ્તુને નહીં જોનારા પ્રમાતાએ (ચંચકારે) કહેલું શાસ્ત્ર નિતિઅંધ

મેવ શાસ્ત્રં સ્યાદિતિ, કથં તદ્ભાષિતં વસ્તુ અવિપરીતરૂપતાં પ્રા-
હતે इति ॥ ૪૭ ॥

સમ્યગ્વાદતાયા एवोपायमाह ।

बंधमोक्षोपपत्तितस्तच्चतुष्કिरिति ॥ ૪૮ ॥

બંધો મિથ્યાત્વાદિદેહુભ્યો જીવસ્ય કર્મપુદ્ગલાનાં ચ વહ્નયઃ પિંડયો-
રિવં ક્ષીરનીરયોરિવ વા પરસ્પરમવિભાગપરિણામેનાવસ્થાનં । મોક્ષઃ પુનઃ સ-
મ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રેભ્યઃ કર્મણામત્યંતોચ્છેદઃ । તતો બંધથ મોક્ષથ બંધમોક્ષો
તયોઃ ઉપપત્તિર્ઘટના તસ્યાઃ સકાશાત્તચ્છુદ્ધિર્વસ્તુવાદનિર્મલતા ચિંતનીયા ।
इदमुक्तं भवति । यसिन् सिद्धाति बंधमोक्षयोग्य आत्मा तैस्तैर्विशेषैर्निरूप्यते,
स सर्ववेदिपुरुषप्रतिपादित इति कोविदैर्निश्चीयते इति ॥ ૪૮ ॥

इयमपि बंधमोक्षोपपत्तिर्यथा युज्यते तथाह ।

इयं बध्यमानबंधनज्ञाव इति ॥ ૪૯ ॥

ચિત્રકારે આલેખેલા ચિત્રની જેમ યથાર્થ રૂપના વિપરીતપણાથી અપટિત
થાય છે, તેા તેણે કહેલી વસ્તુ અવિપરીત થી રીતે હોય. ૪૯

સમ્યગ્વાદનો ઉપાય કહે છે—

મૂલાર્થ—બંધ તથા મોક્ષની સિદ્ધિ ઘટાવી વસ્તુવાદ (આત્મા)
ની શુદ્ધિ વિચારવી. ૪૮

ટીકાર્થ—મિથ્યાત્વાદિ કારણોથી અગ્નિ અને તપાવેલા લોહાના ગો-
લાની જેમ અથવા દૂધ અને જલની જેમ જીવ અને કર્મનાં પુદ્ગલોનું પર-
સ્પર (વિભાગ પરિણામ વગર) રહેવું તે બંધ કહેવાય છે. સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન
અને ચારિત્ર્યથી કર્મનો અત્યંત ઉચ્છેદ તે મોક્ષ કહેવાય છે. તે બંધ તથા
મોક્ષની ઘટના કરવાથી તેની શુદ્ધિ એટલે વસ્તુવાદની નિર્ગલતા ચિંતવવી.
કહેવાની મતલબ એવી છે કે જે સિદ્ધાંતમાં તે તે વિશેષ-વિશેષણોથી બંધ
અને મોક્ષને યોગ્ય એવો આત્મા નિરૂપણ કરવામાં આવે, તે આત્મા સર્વજ્ઞ
પુરૂષોએ પ્રતિપાદન કરેલો છે એમ વિદ્વાનોએ નિશ્ચય કરેલો છે. ૪૮

એ બંધમોક્ષની સિદ્ધિ જેમ ઘટે તેમ કહે છે—

મૂલાર્થ—એ બંધમોક્ષની યુક્તિ બંધાતા એવા જીવ અને તેના
બંધનપણામાં હોય છે. ૪૯

इयं बंधमोक्षोपपत्तिः बध्यमानस्य बंधनस्य च बध्यमाणस्य भावे सद्भावे सति भवति ॥ ४९ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

- कल्पनामात्रमन्यथेति ॥ ५० ॥

यसात्कारणादियं कल्पनैव केवला विततार्थप्रतिभासरूपा न पुनस्तत्र प्रतिभासमानोऽर्थोऽपीति, कल्पनामात्रमन्यथा मुख्यबध्यमानबंधनयो-
रभावे वर्त्तते इति ॥ ५० ॥

વધ્યમાનબંધન એવ બ્યાચષ્ટે—

बध्यमान आत्मा बंधनं वस्तुसत्कर्मेति ५१ ॥

तत्र बध्यमानः स्वसामर्थ्यतिरोधानेन पारवश्यमानीयमानः क इत्याह, आत्मा, चतुर्दशभूतग्रामभेदभिन्नो जीवः प्रतिपाद्यते । तथा बध्यते

ટીકાર્થ—એ બંધમોક્ષની યુક્તિ બંધાતા એવા જીવના અને આગલ કહેવામાં આવશે એવા તે બંધનના સદ્ભાવમાં હોય છે. ૪૯

ઉપર કહ્યું તેનો શો હેતુ છે ? તે કહે છે—

भूतार्थ—એમ જો ન કહીએ તો કલ્પના માત્રજ કહેવાય. ૫૦

ટીકાર્થ—જે કારણ માટે અસલ અર્થના પ્રતિભાસરૂપ આ કેવલ કલ્પનાજ છે, તેમાં અર્થનો પણ પ્રતિભાસ થતો નથી. તેથી તે કલ્પના માત્ર છે. અન્યથા એટલે મુખ્ય કર્મ બાંધનાર જીવ અને બાંધવાનું કર્મ—એ બંનેનો અભાવ થાય તો પછી તે (બંધ અને મોક્ષની યુક્તિ) પણ કલ્પના માત્રજ થાય. ૫૦

બંધન પામનાર તે કાણુ અને બંધન તે શું, તે કહે છે—

भूतार्थ—બંધન પામનાર આત્મા અને પરમાર્થથી વિદ્યમાન કર્મ તે બંધન છે. ૫૧

ટીકાર્થ—બંધન પામનાર એટલે પોતાનું સામર્થ્ય ગુમાવી પરવશ-

મિથ્યાત્વાદિભિર્હેતુભિરાત્મા અનેનેતિ બંધનં, કિમિત્યાહ, વસ્તુસત્, પરમાર્થતો વિદ્યમાનં, કર્મ જ્ઞાનાવરણાદિ, અનંતાનંતપરમાણુપ્રવચ્યસ્વભાવમત એવ મૂર્ત્તપ્રકૃતીતિ । અત્રાત્મગ્રહણેન સાંખ્યમતનિરાસમાહ ।

યતસ્તત્રોચ્યતે । આત્મા ન વધ્યતે નાપિ મુચ્યતે નાપિ સંસરતિ કથિત્સંસરતિ વધ્યતે મુચ્યતે ચ નાનાત્રયા પ્રકૃતિઃ । વસ્તુસદ્ગ્રહણેન તુ સૌગતમતસ્ય । યતસ્તત્રાપિ પઠ્યતે ।

.. ચિત્તમેવ હિ સંસારો રાગાદિક્લેશવાસિત્તમ્ ।

તદેવ તૈર્વિનિર્મુક્તં ભવાંત ઇતિ કથ્યતે ॥

રાગાદિક્લેશવાસિત્તમિતિ રાગાદિક્લેશઃ સર્વથા ચિત્તાદવ્યતિસ્તૈર્વાસિતં સંસ્કૃતં, એવં હિ વધ્યમાનાન્ન મિત્તં, વસ્તુસત્કર્મેત્યભ્યુપગતં ભવતિ । તત્ર પ્રકૃતેરેવ, બંધમોક્ષાભ્યુપગમે આત્મનઃ સંસારાપવર્ગાવસ્થયોરભિન્નૈકસ્વભાવત્વેન યોગિનાં યમનિયમાઘનુષ્ઠાનં મુક્તિફલતયોક્તં યદ્યોગશાસ્ત્રેષુ તદ્ વ્યર્થમેવ

પણાને પ્રાપ્ત થનાર તે કોણ ? આત્મા જે ઔદ્ધ પ્રકારના ભેદવાળો જીવ કહેવાય છે. બંધન એટલે જેવડે મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓથી આત્મા બંધાય તે શું ? પરમાર્થે વિદ્યમાન એવું જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ, જે અનંતાનંત પરમાણુઓના સમૂહરૂપ સ્વભાવવાળું છે, તેથીજ તે મૂર્ત્તિપ્રકૃતિ—એટલે ‘મૂર્ત્તિમાન’ છે.

ઉપરના સૂત્રમાં આત્મ શબ્દનું ગ્રહણ કરેલું છે, તેથી તે પ્રસંગને લઈ સાંખ્યમતનું ખંડન કરે છે:—

સાંખ્યમતમાં કહ્યું છે કે કોઈ આત્મા બંધાતો નથી, તેમ મુક્તિ પાળી નથી અને સંસારમાં જન્મણું પણ કરતો નથી. જે વિવિધ પ્રકારના આશ્રયવાળી પ્રકૃતિ છે, તેજ સંસારમાં જન્મણું કરે છે, બંધાય છે અને મુક્તિ પાળે છે.

મૂલમાં ‘વસ્તુસત્’ એ પદનું ગ્રહણ કરેલું છે, તેથી ઔદ્ધમતનું ખંડન કરેલું છે. ઔદ્ધમતમાં કહ્યું છે કે “રાગાદિ ક્લેશોથી સંસ્કાર પામેલું ચિત્તજ સંસાર છે, જ્યારે ચિત્ત તે રાગાદિ ક્લેશોથી મુક્ત થયું, ત્યારે ભવ-સંસારનો અંત—મોક્ષ થયો એમ જાણવું.”

૧-૨ એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મ તથા બાહર, ૩ બેરિદ્રિ, ૪ તેરિદ્રિ, ૫ ચરિદ્રિ, ૬ સંમુહિમ પંચેન્દ્રિ, અને ૭ ગર્ભજપંચેન્દ્રિ—એ સાત પર્વાણા અને સાત અપર્વાણા—એ સામાન્ય પ્રકારે અશુદ્ધ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ ઔદ્ધ ભેદ થાય છે. ૨ અર્થાત્ સત્ય છે, કલ્પના માત્ર નથી.

સ્યાત્ । ચૌદ્વક્ષ્યાપિ ચિત્તાદવ્યતિરિક્તકર્મવાદિનોઽવસ્તુસત્ત્વમેવ કર્મણઃ સ્યાત્, યતો યદ્યતોઽવ્યતિરિક્તસ્વરૂપં તત્ત્વદેવ ભવતિ, ન ચ લોકે તદેવ તેનૈવ વચ્યતે इति પ્રતીતિરસ્તિ । વધ્યમાનવંધનયોઃ પુરુપનિગડાદિરૂપયોઃ મિત્રસ્વ-
ભાવયોરેવ લોકે વ્યવહિયમાણત્વાત્ । કિંચ ચિત્તમાત્રત્વે કર્મણોઽધ્યુપગમ્ય-
માને સંસારાપવર્ગયોર્ભેદો ન પ્રાપ્નોતિ ચિત્તમાત્રસ્યોભયત્રાપ્યવિશેષાત્ ॥૫૧॥
વંધમોક્ષહેતુનેવાહ ।

હિંસાદયસ્તથોગહેતવસ્તદિતરે તદિતરસ્યેતિ ॥ ૫૧ ॥

રાગાદિ ક્લેશ જે હમેશાં ચિત્તથી જુદા નથી તેવડે સંસ્કાર પામેલું, તેથી બંધન પામનાર આત્માથી જુદું નહીં એવું ચિત્ત એ સંસાર છે એમ જે માને છે, તે ‘વસ્તુસત્કર્મ’ એ વાસ્તવથી ઉડી જાય છે. તેમ વલી જે સાંખ્ય-વાક્ષા પ્રકૃતિને બંધમોક્ષ માને છે તો તેથી સંસારાવસ્થા તથા મોક્ષાવસ્થામાં આત્માના અભિન્ન—એક સ્વભાવને લીધે યોગી પુરુષોને જે યોગશાસ્ત્રોમાં યમ નિય-માદિ અનુષ્ઠાન સુક્તિફલ આપનારું કહેલું છે તે વ્યર્થ થવાનું. વલી ‘ચિત્તથી કર્મ જુદું નથી’ એમ માનનારા બૌદ્ધના પક્ષમાં તો કર્મનું વસ્તુપણું રહેતું નથી, કારણકે જે વસ્તુ જેનાથી જુદી નથી તે વસ્તુ તેરૂપજ કહેવાય છે. વલી લોકમાં તે તેનાથી—અવસ્તુથી બંધાય છે, એવી પ્રતીતિ થતી નથી. જેમ પુરૂષ અને જેડી—તે જુદા જુદા સ્વભાવના છે, તેમાં પુરૂષ બંધ પામનાર અને જેડી બંધનરૂપ છે, તે છતાં લોકમાં “પુરૂષ જેડીમાં પડ્યો” એવા વ્યવહારથી જોવાય છે (તેમ અહીં આત્માએ કર્મ બાંધ્યાં એમ કહેવાય, કર્મરૂપ આત્માએ કરી આત્મા બંધાયો એમ કહેવાતું નથી).

બૌદ્ધ મત પ્રમાણે કર્મ અને ચિત્ત જે જુદા નથી એમ માનીએ તો સંસાર અને મોક્ષનો ભેદ પણ નહીં થાય, કારણકે માત્ર ચિત્તનું બંને ઠેકાણે વિશેષપણું નથી અર્થાત્ સરખાપણું છે. ૫૧

બંધ અને મોક્ષના હેતુ કહે છે:—

મૂલાર્થ—બંધના યોગનું કારણ હિંસાદિ છે અને મોક્ષના યોગનું કારણ અહિંસાદિ છે. ૫૧

૧ એટલે સંસાર તથા મોક્ષની અવસ્થામાં ચિત્ત આબું, એટલે કોઈ પ્રકારનું વિશેષપણું રતું નથી, અર્થાત્ ચિત્ત અને કર્મ એ જે વસ્તુ જુદીજ છે.

હિંસાદય इति । हिंसानृतादयो जीवपरिणामविशेषाः । किमित्याह ।
तद्योगहेतवः तस्य बंधस्य संसारफलत्वेन परमार्थचिंतायां पापात्मकस्यैव हेतवः
आत्मना सह बंधकारणजायमाना वर्तन्ते । यद्वाचि—

हिंसानृतादयः पंच तत्त्वाश्रयानमेव च ।

ક્રોધાદયશ્ચ ચત્વાર इति पापस्य हेतवः ॥ १ ॥

तथा तदितरेज्यो हिंसादिज्य इतरे अहिंसादय एव तदितरस्य तस्माद्व-
धादितरो मोक्षः तस्यानुरूपकारणप्रभवत्वात्सर्वकार्याणामिति । ५१ ।

बंधस्यैव स्वरूपमाह—

प्रवाहतोऽनादिमानिति ॥ ५२ ॥

પ્રવાહતઃ પરંપરાતઃ અનાદિમાન્ આદિચૂતવંધકાલવિકલ્પઃ । ૫૨ ।

ટીકાર્થ—હિંસા, અસલ વગેરે જીવના પરિણામ વિશેષ છે. કારણકે
તે બંધનું કૃણ સંસાર હોવાથી વસ્તુગતિએ વિચારતાં તે પાપરૂપ બંધનાજ
હેતુરૂપ છે, એટલે આત્માની સાથે બંધના કારણભાવને પામેલા છે, તેને મા-
ટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે—

“ હિંસા, અસલ વગેરે પાંચ, તત્ત્વ ઉપર અશ્રદ્ધા અને ક્રોધાદિક ચાર
કષાય, (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ) એ સર્વ પાપના હેતુઓ છે. ” ૧

વળી તે હિંસાદિકથી ઇતર—બીજા જે અહિંસાદિક તેજ તે બંધથી ઈ-
તર—જુદો એવો જે ભોક્ષ તેના કારણ છે, એટલે ભોક્ષનું કારણ અહિંસાદિક છે,
કારણકે સર્વ કાર્યો તેને અનુરૂપ—યોગ્ય એવા કારણમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે,
અર્થાત્ જેવું કારણ તેવું કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે ભોક્ષનું કારણ મળવા-
થી ભોક્ષ થાય, અને સંસારનું કારણ મળવાથી સંસાર થાય. ૫૧

હવે બંધનુંજ સ્વરૂપ કહે છે.

મૂલાર્થ—બંધ પ્રવાહથી—પરંપરાથી અનાદિ છે. ૫૨

ટીકાર્થ—પ્રવાહથી—પરંપરાથી બંધ અનાદિ છે, એટલે આદિબૂત જે
બાંધવાનો કાલ તેણે કરીને રહિત છે. અમુક વખતે જીવેઆ કર્મો પ્રથમ બાં-
ધ્યાં, એમ કર્મ બાંધવાનો આદિકાલ નથી. ૫૨

અર્થે ઉપચયમાહ—

કૃતકત્વેऽપ્યતીતકાલવદુપપત્તિરિતિ ॥ ૫૩ ॥

કૃતકત્વેऽપિ સ્વહેતુજિનિષ્પાદિતત્ત્વેऽપિ વંધસ્યાતીતકાલસ્યેવોપપત્તિર્ઘટના
અનાદિમત્ત્વસ્ય વક્તવ્યા, કિમુક્તં જવતિ, પ્રતિક્ષણં ક્રિયમાણોઽપિ વંધઃ મવાહા-
પેક્ષ્યાઽતીતકાલવદનાદિમાનેવ । ૫૩ ।

અથ યતોઽજ્ઞાદનયોર્દૃષ્ટાંતદાર્ણાતિક્ષણાવોઽભૂતં સાક્ષાદેવ દર્શયમાહ—

વર્તમાનતાકલ્પં કૃતકત્વમિતિ ॥ ૫૪ ॥

યાદૃશી અતીતકાલસમપાનાં વર્તમાનતા સાંપ્રતરૂપતા તાદૃશં વંધસ્ય કૃત-

તે વિષે વધારે કહે છે—

મૂલાર્થ—કર્મનો બંધ કરાએલો છે, તે છતાં પણ અતીત-
કાલની પેઠે તેની ઘટના કરવી. ૫૩

ટીકાર્થ—બંધ પોતાના હેતુઓથી નિષ્પન્ન છે, તે છતાં પણ તે બંધ-
ની ઘટના અતીત-ભૂતકાલની જેમ કરવી, એટલે બંધનું અનાદિપણું કહેવું.
અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે, કર્મનો બંધ પ્રત્યેક ક્ષણે કરવામાં આવે
છે, તોપણ પ્રવાહની અપેક્ષાએ સંતતિભાવે કરીને તે અતીતકાલની જેમ
અનાદિજ છે. ૫૩

જે અંશથી ભૂત અને વર્તમાનકાલનો દૃષ્ટાંત અને દાર્ણાતિક ભાવ-
અર્થાત્ ભૂતકાલનું દૃષ્ટાંત કરવું, અને તેને વર્તમાનકાલમાં ઘટાડવું, તેને પ્ર-
લક્ષ બતાવવાને કહે છે—

મૂલાર્થ—વર્તમાનપણા જેવું કરેલાપણું છે. ૫૪

ટીકાર્થ—અતીતકાલના સમયનું જેવું વર્તમાનપણું છે, તેવું બંધનું
કરેલાપણું છે. અર્થાત્ કરવાપણું છે. કારણકે ક્રિયાકાલ-કરવાનો કાલ
અને નિષાકાલ-ભૂતકાલ-સમાપ્તિનો કાલ—એ બંને કાલનું નિશ્ચયનયના

૧ સાત પ્રકારના નયમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બે નય મુખ્ય ગણેલા છે. કેટલાક
પદાર્થ તત્કાલ થયા હોય અને કેટલાક થતા હોય તે બંનેને 'થાય છે' એમ કહેવું, તે વ્યવહારનય-
ની અપેક્ષાએ જાણવું અને જે કરવા માંડ્યું હોય, તેને 'કર્મ' એમ કહેવું એ નિશ્ચયનયની અપે-
ક્ષાએ જાણવું. અહીં કરવા માંડ્યા એવો જે કર્મનો બંધ તેને 'કર્મ' છે 'એમ કહ્યું તે નિશ્ચયનય-
ની અપેક્ષાએ સમજવું.

ક્ત્વં ક્રિયમાણત્વં ક્રિયાકારણનિષ્ઠાકારણયોગ્યં નિશ્ચયન્યાજિપ્રાયેણાજેદાદેવમુપન્ય-
સ્તં અન્યયા વર્તમાનતાકલ્પં ક્રિયમાણત્વમિત્યુપન્યસિતું યુક્તં સ્યાત્ । ૧૪ ।

યાદૃશિ ચાત્મનિ પ્રાગુપન્યસ્તા વંધેતવઃ હપ્પચંતે, તમન્યવ્યતિરેકાજ્યામાહ-
પરિણામિન્યાત્મનિ હિંસાદયો જિન્નાજિન્ને ચ દેહાદિતિ ॥૧૫॥

પરિણમનં પરિણામઃ દ્રવ્યરૂપતયાવસ્થિતસ્યૈવ વસ્તુનઃ પર્યાયાંતરપ્રતિપત્તિઃ ।
યથોક્તમ્—

“ પરિણામો યથાંતરગમનં ન ચ સર્વથા વ્યવસ્થાનમ્ ।

ન ચ સર્વથા વિનાશઃ પરિણામસ્તદ્વિદામિષ્ટઃ ” ॥ ૧ ॥

પરિણામો નિત્યમસ્યાસ્તીતિ પરિણામી તત્ર આત્મનિ જીવહિંસાદયઃ પ્રાગ્

અભિપ્રાયથી અભેદપણું છે, એમ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે. જો એમ ન
હોય તો વર્તમાનપણા જેવું કરવાપણું—સ્થાપન કરવું યુક્ત હોય; પણ કરે-
લાને કરવા માંડવું, એમ કહેવાતું નથી. ૫૪

જેવા આત્માને વિષે પ્રથમ કહેલા બંધના હેતુઓ ધટે છે, તેવા આત્મા-
ને અન્ય અને વ્યતિરેકથી કહે છે—

મૂલાર્થ—દેહથી ભિન્ન અને અભિન્ન એવા પરિણામી આ-
ત્માને વિષે હિંસાદિક બંધના હેતુ ધટે છે. ૫૫

ટીકાર્થ—પરિણમવું, તે પરિણામ કહેવાય છે, એટલે દ્રવ્યરૂપપણે
કરીને એકરૂપે રહેલી વસ્તુનું બીજા પર્યાય પ્રત્યે (પર્યાયાંતર થવું) પામ-
વું. અર્થાત્ રૂપાંતર થવું તે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ અર્થાંતર એટલે એક અર્થને મુકી બીજા અર્થને પામવું, સર્વદા એ-
કરૂપે ન રહેવું તેમજ સર્વથા વિનાશ ન થવો તેને વિદ્વાનો પરિણામ
કહે છે. ”

એવો પરિણામ જોને છે, તે પરિણામી કહેવાય. એવા તે પરિણામી આ-
ત્માને વિષે પ્રથમ કહેલા જીવહિંસા વગેરે દોષ ધટે છે. વળી તે આત્મા કેવો
છે ! ભિન્ન એટલે જુદા રૂપવાજો અને અભિન્ન એટલે તેનાથી વિપરીત—એક

• આત્મા દેવજ્ઞાને કે મનુષ્યજ્ઞાને પામે છે, એવો જે પર્યાય તે પરિણામ કહેવાય છે.

નિરૂપિતાં ઠપપથંતે । તથા જિન્ને પૃથગ્રૂપે અજિન્ને ચ તદ્વિપરીતે ચકારો વિ-
શેષણસમુચ્ચયે । કસ્માદિત્યાહ, દેહાત્ શરીરાત્ । ૫૫ ।

અગ્રૈવાર્થે વિપદ્ને વાધકમાહ—

અન્યથા તદયોગ ઇતિ ॥ ૫૬ ॥

યદિ હિ પરિણામી આત્મા જિન્નાજિન્નથ દેહાન્નેપ્યતે તદા તેષાં હિંસા
દીનાં વંધહેતુતયોપન્યસ્તાનામયોગોઽધરના । ૫૬ ।

કથમિત્યાહ—

નિત્ય એવાધિકારત્તોઽસંજવાદિતિ ॥ ૫૭ ॥

નિત્ય એવ અપચ્યુતાનુત્પન્નસ્થિરૈકસ્વજાતિવે આત્મનિ ન તુ પર્યાયતપાવદ્વંચને-
નાનિત્યરૂપેપીત્યેવકારાર્થોઽન્યુપગમ્યમાને હવ્યાસ્તિકનયાવદ્વંજતઃ અધિકારતઃ

રૂપવાળો છે. અહીં 'ચ' શબ્દનો અર્થ વિશેષણ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. તે આ-
ત્મા ભિન્ન અને અભિન્ન કોનાથી છે? દેહથી છે—એટલે તે પરિણામી આ-
ત્મા દેહથી ભિન્ન છે અને અભિન્ન પણ છે. અર્થાત્ આત્મા અને દેહ એક
પણ છે અને જુદા પણ છે. ૫૫

ઉપર કહેલા અર્થથી ઉલટીરીતે લેવાથી જે બાધક આવે છે, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—જે પરિણામી આત્મા દેહથી ભિન્ન તથા અભિન્ન
ન કહીએ તો તે હિંસાદિક દોષનો તેની સાથે યોગ ન થાય. ૫૬

ટીકાર્થ—જે પરિણામી આત્મા દેહથી ભિન્ન તથા અભિન્ન ન માની-
એ તો તે હિંસાદિક ખંધના હેતુ તરીકે બલાવેલા તે હિંસાદિક દોષ તેને ધટે નહીં. ૫૬

કેમ ન ધટે? તે કહે છે—

નિત્ય એવા આત્માને વિષે અધિકારથી હિંસાદિકનો સંભવ
નથી, તે માટે. ૫૭

નિત્ય એવો આત્મા—એટલે કોઈ દિવસ અવધુ નહીં, ઉત્પન્ન થયું
નહીં અને નિરંતર સ્થિર રહેયું—એવા સ્વાભાવવાળા આત્માને વિષે ન હિંસાદિક
દોષ સંભવતો નથી. પર્યાયપણે અવલંબન કરવાથી અનિત્ય એવો જે આત્મા
તેના વિષે નહીં, એમ પણ કારનો અર્થ છે. એ રીતે એકાંત નિત્ય આત્મા

તિલ્લતુપત્રિજાગમાત્રમંપિ પૂર્વસ્વરૂપાદમચ્ચવંમાનત્વેનાસંજવાદઘટનાત્ હિંસાયાઃ ।
યતો વિવક્ષિતહિંસા વિવક્ષિતપર્યાયવિનાશિસ્વજાવા શાસ્ત્રેષુ ગીયતે । યથોક્તં—

“ તત્પર્યાયવિનાશો દુઃસ્વોત્પાદસ્તથા ચ સંક્લેશઃ ।

एष वधो जिनजिणितो वर्यजितव्यः प्रयत्नेन ” ॥ ૧ । ૫૭ ।

તથા—અનિત્યે ચાપરાહિંસનેનેતિ ॥ ૫૮ ॥

અનિત્યે ચ સર્વથા પ્રતિક્ષણજંગુરે પુનરાત્મનિ અન્યુપગમ્યમાને સત્તિ, અપ-
રેણ કેનચિત્ દુઃખ્યકાદિના અહિંસનેન અવ્યાપાદનેન કસ્યચિચ્ચૂકારાદોર્હિંસાઝ્ઞ-
જવઃ । પ્રતિક્ષણં જંગુરત્વાન્યુપગમે હિ સર્વેજ્વાત્મસુ સ્વત એવ સ્વજન્મજ્ઞાનકૃણા-

માનતા, દ્રવ્યસ્થિતિક નયના આલંબનથી એટલે અધિકારથી એકાંતિક દ્રવ્ય-
ર્થિક નય મતે કરી તલના ઊડાના ત્રીજા ભાગ પ્રમાણે અર્થાત્ અતિ સૂક્ષ્મ
એવા પણ પૂર્વના સ્વરૂપનો નાશ ન પામવાથી હિંસાનો અસંભવ છે, એટલે
ઘટવાપાશું નથી—અર્થાત્ એકાંત દ્રવ્યાર્થિક નયને મતે આત્મા નિત્ય માનવા-
થી તેને હિંસા કરવાનું ઘટતું નથી. કારણકે જે કહેવાને ઇચ્છેલી હિંસા છે,
તે કહેવાને ઇચ્છેલા એવા પર્યાયને નાશ કરવારૂપ સ્વભાવવાળી શાસ્ત્રમાં કહે-
વાય છે, એટલે પર્યાયનો વિનાશ કરવો તે હિંસા—એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું
છે. જેમકે—

“ આત્માના પર્યાયનો નાશ કરવો, તથા તેને દુઃખનું ઉત્પન્ન કરવું,
અને ક્ષિપ્ત અધ્યવસાય કરવો—એ ભગવતે હિંસા કહેલી છે, તે હિંસાનો
પ્રયત્નવડે ભાગ કરવો. ” ૧

મૂલાર્થ—વળી જો આત્માને સર્વથા અનિત્ય કહીએ, તો બી-
જો કોઈ તેને હણી શકતો નથી તેથી હિંસાનો અસંભવ થશે. ૫૮

ટીકાર્થ—સર્વથા અનિત્ય એટલે પ્રતિ ક્ષણે નાશ પામનારો આત્મા
છે, એમ માનવાથી બીજા કોઈ શીકારી વગેરેથી કોઈ દુષ્ટર વગેરે પ્રાણીની
હિંસાનો અસંભવ થાય. કારણકે આત્માનો ક્ષણે ક્ષણે નાશ થવાનું અંગી-
કાર કરવાથી સર્વ આત્માઓ પોતાની મેલેજ પોતાના જન્મનો લાભ થયા
પછી સર્વથા નિવૃત્ત થવાથી—એટલે પોતાની મેલે જન્મ થયો અને તરતજ
નાશ થયો—એમ દેવાથી કોણ કોનો મારનારો થાય અને કોણ કોનાથી મ-

નંતરં સર્વથા નિવર્તમાનેષુ કઃ કસ્ય હિંસકઃ કો વા કસ્ય હિંસનીય इति। ૫૭ ।

તથા—ચિત્ત એવ દેહાન્ન સ્પૃષ્ટવેદનમિતિ ॥ ૫૮ ॥

યદિ હિ ચિત્ત એવ વિદ્યક્ષણ એવ સર્વથા દેહાદાત્મા તદા ન નૈવ સ્પૃષ્ટસ્ય યોપિચ્છરીરશયનાસનાદેઃ કંઠકજ્વલનજ્વાલાદેશ્ચ ઇષ્ટાનિષ્ટરૂપસ્ય સ્પર્શનૈન્દ્રિયવિષય-
સ્ય દેહેન સ્પૃશ્યમાનસ્ય વેદનમનુજવનં પ્રાપ્નોતિ જોગિનઃ પુરુષસ્ય । ન હિ દેવદત્તે
શયનાદીનિ જોગાંગાનિ સ્પૃશતિ વિષ્ણુમિત્રસ્યાનુજવપ્રતીતિસ્તીતિ । ૫૮ ।

તથા—નિરર્થકશ્ચાનુગ્રહ इति ॥ ૬૦ ॥

નિરર્થકઃ પુરુષસંતોષસદ્ગુણફલવિકલ્પઃ । ચઃ સમુચ્ચયે । અનુગ્રહઃ સત્કલ્પ-
દેવા યોગ્ય થાય—અર્થાત્ જે આત્મા ક્ષણે ક્ષણે પોતાની મેલે ઉત્પન્ન થાય છે

અને પોતાની મેલે નાશ પામે છે—એમ માનીએ તો પછી કોણ કોને મારે
અને કોને કોણ મારવાનું રહે, એટલે એકાંત આત્માને અનિત્ય માનવાથી હિં-
સાનો અસંભવરૂપ દોષ લાગે. ૫૮

મૂલાર્થ—વળી જે આત્મા દેહથી સર્વથા ભિન્ન હોય તો સ્પર્-
શ કરેલા વિષયનો અનુભવ ન થાય. ૫૯

ટીકાર્થ—જે દેહથી સર્વથા આત્મા ભિન્ન એટલે વિદ્યક્ષણ હોય, તો
સ્ત્રીનું શરીર, શય્યા અને આસન વગેરે ઘટ વસ્તુનો અને કાંટા, અગ્નિની
જ્વાલા વગેરે અનિષ્ટ વસ્તુનો દેહવડે સ્પર્શ કરેલો સ્પર્શઇન્દ્રિયનો વિષય,
તેનો અનુભવ ભોગી પૃથ્વને નહીં થાય. કેમકે દેવદત્ત નામનો માણસ શય્યા
વગેરે ભોગના અંગનો સ્પર્શ કરે અને તેના અનુભવની પ્રતીતિ વિષ્ણુમિત્ર
નામના બીજા માણસને ન થાય. અર્થાત્ જેમ ભોગ બીજે કરે અને તેનો અ-
નુભવ બીજને થતો નથી, તેમ દેહ અને આત્મા સર્વથા જુદા હોય તો દેહ
ભોગવેલાનો અનુભવ આત્માને ન થાય, માટે જ્યાંસુધી આત્મા કર્મસંહિત
છે, ત્યાંસુધી તે સર્વથા દેહથી જુદો ન કહેવાય. ૫૯

મૂલાર્થ—વળી જે અનુગ્રહ તે નિષ્કુળ થાય છે. ૬૦

ટીકાર્થ—આત્મા દેહથી સર્વથા ભિન્ન છે, એમ માનવાથી દેહને જે
અનુગ્રહ એટલે પુષ્પમાલા, ચંદન, સ્ત્રી, વસ્ત્ર વગેરે જે ભોગના અંગોથી

નાંગનાવસનાદિધર્મોર્ગર્ભપદ્મજો જવેદેહસ્ય દેહાદાત્મનોઽપ્યંતઃજિન્નત્વાત્ ।
નિગ્રહસ્વાપ્યુપન્નક્રણમેતત્ । ૬૦ ।

एवं जेदपक्कं निराकृत्याजेदपक्कनिराकरणायाह—

अजिन्न एवामरणं वैकल्यायोगादिति ॥ ६१ ॥

अजिन्न एव देहात्सर्वथा नानात्वमनाद्यं वमाने आत्मनि सति चैतन्यवि-
शिष्टः कायः पुरुष इति मतावयं चिनां सुखसुखशिष्याणामन्युपगमेन । किमित्याह ।
अमरणं मृत्योरजावः आपद्यत आत्मनः । कुत इत्याह । वैकल्यास्यायोगादप्यदनात् ।
यतो मृतेऽपि देहे न किंचित्पृथिव्यादिचूतानां देहारंजकाणां वैकल्यमुपपन्नमिति ।
वापोस्तत्र वैकल्यमिति चेन्न, वायुपंतरेण उच्चूनजावायोगात् । तर्हि तेजसः तत्र
वैकल्यमस्तीति चेन्न । तेजसो व्यतिरेकेण कुचितजावामतिपत्तेरिति कथं देहा-

સહાયપણું છે, તે નિર્ઠક થાય છે, એટલે પુરૂષને સંતોષ રૂપ ફલથી સહિત
થાય છે. કારણકે દેહથી આત્માનું અત્યંત બિન્નપણું છે. અહીં ઉપસક્ષણથી
નિમ્નહતું પણ નિર્ઠકપણું જણવું. એટલે કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે,
જેમ સ્ત્રી વગેરે ઘટ પદાર્થવડે આત્માને સુખ જણાય છે તે નિષ્ફળ થાય છે,
તેમ અગ્નિના દાહ વગેરેથી જે આત્માને દુઃખ થાય છે, તે પણ નિષ્ફળ થાય
છે, માટે સર્વથા દેહ અને આત્મા જુદા નથી. ૬૦

એવી રીતે એકાંત ભેદપક્ષનું ખંડન કરી હવે અભેદપક્ષનું ખંડન
કરવાને કહે છે—

મૂલાર્થ—દેહ અને આત્માનો સર્વથા અભેદજ માનીએ તો
મરણજ થતે નહીં. કારણકે વિકલપણાનો અયોગ છે. ૬૧

ટીકાર્થ—દેહથી આત્મા સર્વથા અભિન્નજ છે—એટલે આત્મા નાના
પ્રકારને પામતો નથી—એમ માનવાથી—આત્મા અને દેહ એકજ થયા, ત્યારે
'ચૈતન્ય સહિત એવું શરીર તે આત્મા છે' એવા મતને અવલંબન કરનારા
બૃહસ્પતિના શિષ્યોનો મત અંગીકાર કરવો પડશે, અને તેમ કરવાથી મું થ-

૧ કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, જો આત્માને સર્વથા દેહપજ માનીએ તો પછી તેનું
મરણજ કેમ સંભવે ? શરીર તો જેવું છે, તેવુંજ દેખાય છે. તેમાં કંઈ આત્મું થયેલું
દેખાતું નથી.

જિન્નાત્મવાદિનાં પ્રણમુપપન્નં જ્ઞેદિતિ । ૬૧ ।

માત્રનાવસ્યયોર્વાયુતેજસોસ્ત્રાજ્ઞાવાન્પ્રણમુપપદ્યતે ઇતિ ચેતુષ્યતે—

મરણે પરલોકાજ્ઞાવ ઇતિ ॥ ૬૨ ॥

મરણે અન્યુપગમ્યમાને પરલોકસ્થાજ્ઞાવઃ પ્રસજ્યતે, ન હિ દેહાદિજિન્ન
 પવાત્મન્યન્યુપગમ્યમાને કશ્ચિત્પરલોકયાત્રી સિદ્ધ્યતિ, દેહસ્યાત્રવ તાવત્ પાત્દર્શનાત્
 તદ્વ્યતિરિક્તસ્ય ચાત્મનોઽન્યુપગમાત્ । ન ચ વક્તવ્યં પરલોક એવ તર્હિ નાસ્તિ,

શે કે, આત્માને મૃત્યુનો અભાવજ^૧ પ્રાપ્ત થયો; કારણકે વિકલપણાનો અયો-
 ગથી એટલે નહીં થટવાથી—એટલે દેહ જોવો છે, તેવોજ દેખાય છે, તેમાંથી
 કંઈ આણું થયેલું દેખાતું નથી, તેથી આત્માનું મરણ થટતું નથી. જોયી દેહ
 મરણ પામતાં પણ તે દેહના આરંભક એવા પૃથિવી વગેરે પાંચ ભૂતમાંથી
 કોઈ પણ કંઈ વિકલ થયેલું જણાતું નથી. અહીં નાસ્તિક શંકા કરે છે કે
 ‘મરણ પામેલા દેહમાં વાયુ જણાતો નથી.’ તેની શંકાને દૂર કરવા સિદ્ધાંતી
 કહે છે કે, તે મૃત શરીરમાં વાયુ રહેલો છે. એ વાયુ ન હોય તો તે શરીરનું
 પ્રકુક્ષિતપદ્ધતું ક્યાંથી હોય ? નાસ્તિક એવી શંકા કરે છે કે ‘મરણ પામેલા
 દેહમાં તેજ જણાતું નથી,’ તો એ શંકા દૂર કરવાને સિદ્ધાંતી કહે છે કે, એ
 તેજ ન હોય તો દેહને કુદિતભાવ એટલે કાલ્પવાપણું ન થવું જોઈએ; પણ
 તે તો દેખાય છે, માટે દેહથી આત્માને અલિન્ન માનનારાને મતે મરણ થી
 રીતે થટે : નજ થટે. ૬૧

પ્રથમની અવસ્થાવાળા એટલે પહેલા હતા તેવા વાયુ અને તેજનો આ-
 ત્મામાં અભાવ થવાથી મરણ માનીએ છીએ, એમ એ કહેા, તો તે પણ નહીં
 થટે તે કહે છે—

મૂલાર્થ—આત્માને મરણ માનવાથી પરલોકનો અભાવ
 થયો. ૬૨

એ આત્માને મરણનો અંગીકાર કર્યો તો પરલોકના અભાવનો પ્રસંગ
 થયો, કારણકે તેમ માનવાથી એટલે દેહથી અલિન્ન—નુરો નહીં એવો આત્મા

૧ જનરમાં એવું કહેવાય છે કે ‘અનુક આત્મા મૃત્યુ પામે’, જ્યારે આત્માને દેહના
 મનાએ તો એ મરણ થી રીતે સંભવે ! કારણકે દેહમાંથી કંઈ નવું નથી.

તસ્ય સર્વવિશિષ્ટૈઃ પ્રમાણોપપ્ત્યંજોપપન્નત્વેનાજીવ્યત્વાત્ । પ્રમાણં ચેદં યો યોઽજિ-
હ્વાપઃ સ સોઽજિહ્વાપાંતરપૂર્વકો દૃષ્ટઃ યથા યૌવનકાલાજિહ્વાપો વાલ્લકાલીનાજિ-
હ્વાપપૂર્વકઃ અજિહ્વાપથ વાલ્લસ્ય તદહર્જાતસ્ય પ્રસારિત્વોચનસ્ય માતુઃ સ્તનૌ
નિજાદ્યતઃ સ્તન્યસ્પૃહારૂપઃ યથ તદ્જિહ્વાપાંતરં તર્નિયમાદ્ધવાંતરજાવીતિ । ૬૨।

તથા દેહકૃતસ્યાત્મનાઽનુપજોગ ઇતિ ॥૬૩॥

एकांतजेदे देहात्मनोरन्युपगते सांख्येन, देहेन कृतस्य परेषां ताम्रनतर्जन-
हिंसनादिना देवतानमनस्तवनादिना चोपायेनोपाचस्य शुभाशुभरूपस्य कर्मणः
आत्मना अनुपजोगः सुखदुःखानुचवहारेणावेदनमापद्यते । न हि कश्चिदन्यकृतं

માનવાથી પછી કાઈ પણ પરલોકમાં જનાર રહ્યો નહીં. કેમકે દેહ તો અહીંજ
પડતો દેખાય છે અને દેહથી જુદા આત્માનો અંગીકાર થતો નથી. કદી કહે-
શો કે પરલોકજ નથી, તો એ તમારે કહેવુંજ નહીં, કારણકે સર્વ વિશિષ્ટ પુ-
રુષોએ પ્રમાણના બળનું આલંબન કરીને તે પરલોકનો અંગીકાર કર્યો છે.
તે પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે. જે જે અભિલાષ ઉત્પન્ન થાય છે, તે તે અભિલાષ
પ્રથમ ખીજ ઉત્પન્ન થયેલા અભિલાષપૂર્વક દેખાય છે. જેમકે યૌવન અવ-
સ્થાનો અભિલાષ બાહ્યકાળમાં થયેલા અભિલાષપૂર્વક છે, તે અભિલાષ એ-
કજ દિવસના જન્મેલા અને નેત્ર ઉઘાડી માતાના સ્તનને જોતા એવા બાળકને
સ્તનપાન કરવાની સ્પૃહારૂપ છે, તે અભિલાષ પૂર્વ જન્મમાં થયેલા અભિલાષ-
પૂર્વક છે—અર્થાત્ જે બાળકને અભિલાષ થાય છે, તે નિચે પૂર્વ ભવમાં થયેલો
છે, તેથી પરલોક છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે. ૬૨

મૂલાર્થ—જો એકાંતે દેહ અને આત્માનો ભેદ અંગીકાર કર-
વામાં આવે તો દેહ કરેલા કર્મનો આત્માને ઉપભોગ ન થવો
જોઈએ. ૬૩

ટીકાર્થ—*સાંખ્ય મત પ્રમાણે જો દેહ અને આત્માનો એકાંતે ભેદ
અંગીકાર કરીએ તો દેહવડે કરેલાં ખીજને તાડન, તર્જન, હિંસા વગેરે અ-
શુભ કર્મ અને દેવતાને નમન અને સ્તવન વિગેરે સુભ કર્મ જે ઉપાયવડે અ-
હણુ કરેલાં છે, તે શુભાશુભ કર્મનો આત્માએ કરીને ઉપભોગ નહીં થાય, અ-

જો સાંખ્ય મતવાળા દેહ અને આત્મા સર્વથા પ્રકારે જુદા છે એમ એકાંતે માને છે.

શુજનશુજનં વા વેદયિતુમર્હતિ । ૬૩ ।

તથા આત્મકૃતસ્ય દેહેનેતિ ॥ ૬૪ ॥

યદિ ચ દેહાદિજિજ્ઞાન એવ આત્મેત્યન્યુપગમઃ તદા આત્મકૃતસ્ય કુશલાદકુશલાઘાન્નુદ્ધાનાદાત્મસમુપાર્જિતસ્ય શુજન્યાશુજનસ્ય ચ કર્મણ ફહામુત્ર ચ દેહેન કર્માન્નુપત્તોગઃ અવેદનં પ્રસજ્યતે । અન્યકૃતત્વાત્ । ૬૪ ।

યદિ નામવપ્રાપ્યતે તથાપિ કો દોષ ઇત્યાહ—

દૃષ્ટેષ્ટવાધેતિ ॥ ૬૫ ॥

યાત્ર સુખ દુઃખના અનુભવદ્વારા તેનું વેદન નહીં થાય, એટલે શુભાશુભ કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલું જે સુખ દુઃખ તેને આત્મા નહીં ભોગવે, કેમકે ખીજાએ કરેલા શુભ અશુભ કર્મને કાંઈ ખીજા વેદવાને (ભોગવવાને) યોગ્ય નહીં થાય. ૬૩*

મૂલાર્થ—વળી આત્માએ કરેલા કર્મને દેહે કરી અવેદવાનો પ્રસંગ આવે. ૬૪

ટીકાર્થ—જે આત્મા દેહથી ભિન્નજ છે, એમ એકાંતે અંગીકાર કરવામાં આવે તો આત્માએ કરેલા કુશલ-અકુશલ એટલે શુભાશુભ અનુદ્ધાન-કર્મનો આ લોક તથા પરલોકને વિષે દેહે કરી અનુપભોગ અવેદવાનો પ્રસંગ આવે—અર્થાત્ આત્માનું કરેલું કર્મ દેહ ન ભોગવે એમ થાય; કારણકે અન્ય જે આત્મા તેનું કરેલું કર્મ અન્ય જે દેહ તેને ભોગવવામાં નહીં આવે. ૬૪

અહીં પર મતવાદી કહે છે કે, જે એમ માનીએ તોપણ તેમાં શો દોષ છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—એવેલા અને શાસ્ત્રથી સિદ્ધ કરેલા એ બંનેને છુપાવા જેવું થાય. ૬૫

કે વિશેષ મુદ્દાઓ—આત્મા અને દેહ એકાંત જુદા માનીએ તો દેહનું કરેલું પણ પુરુષ આત્માને યી રીતે લાગે ? અને દેહનું કરેલું આત્મા સાક્ષાત્ ભોગવે છે. માટે ત્યાંસુધી કર્મ અદિત આત્મા છે તેમજ દેહમાં તે અદ્ભુતદિએ રહેલો છે, ત્યાંસુધી સ્વર્ગના જુદા કહેવાય નહીં, એ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ જાણું. વળી તે શ્રી ભગવદી સ્વમાં પણ બતાવેલું છે.

દૃષ્ટસ્ય સર્વલોકપ્રતીતસ્ય દેહકૃતસ્યાત્મના, આત્મકૃતસ્ય ચ દેહેન યઃ
મુલ્હુઃસ્વાનુજવઃ તસ્ય, ઇષ્ટસ્ય ચ શાસ્ત્રસિદ્ધસ્ય વાધા અપહ્નવઃ પ્રાપ્નોતિ ।
તથાહિ । દૃશ્યત ઇવાત્મા દેહકૃતાચૈર્યપારદાર્યાધનાર્યકાર્યાચારકાદૌ ચિરં શોક-
વિપાદાદીનિ હુઃસ્વાનિ સમુપવ્રજમાનઃ, શરીરં ચ તથાવિધમનઃસંક્રોજાદાપન્ન-
જ્વરાદિજનિતઅથામનુજવતિ । ન ચ દૃષ્ટેષ્ટાપદ્માપિતા યુક્તા સતાં નાસ્તિકલ-
ક્ષણત્વાત્તસ્યાઃ । ૬૫ ।

इत्थं सर्वथा नित्यमनित्यं च, तथा देहादजिन्नमजिन्नं चात्मानमंगीकृत्य
हिंसादीनामसंजवमापाद्योपसंहरन्नाह—

अतोऽन्यथैतत्सिद्धिरिति तत्त्ववाद इति ॥ ६६ ॥

ટીકાર્થ—જેયેલો એટલે સર્વ લોકને પ્રત્યક્ષ જણાતો દેહે કરેલો સુખ દુઃખનો
અનુભવ આત્માને થાય છે. અર્થાત્ દેહે કરેલા સુખ દુઃખને આત્મા ભોગવે
છે, અને આત્માએ કરેલા સુખ દુઃખને દેહ ભોગવે છે, એ સર્વ લોક દેખે
છે. શાસ્ત્રસિદ્ધ એટલે શાસ્ત્રમાં સિદ્ધ એવા ભોક્ષાદિકના અનુદાનને બાધા
એટલે છુપાવવું થાય છે, તે આ પ્રમાણે—દેહે કરેલા ચોરી, વ્યભિચાર વિગેરે
અનાર્ય કામોથી ખંડીખાના વગેરે સ્થળને વિષે ઘણો વખત શોક—ખેદ પ્રમુખ
દુઃખોનો અનુભવ કરતો એવો આત્મા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તેમ તેવી જાતના
મનના ક્ષોભથી પ્રાપ્ત થયેલા તાવ પ્રમુખ વ્યાધિઓથી ઉત્પન્ન થયેલી વ્યથાને
અનુભવે છે, એટલે તેવા વ્યાધિઓને અનુભવ કરતો દેહ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે,
મટિ સત્પુરુષોને દૃષ્ટ—જેયેલાને અને ઇષ્ટ—શાસ્ત્રસિદ્ધને છુપાવવા—ઓળવવા યુ-
ક્ત નથી. કારણ કે તેમ કરવું તે નાસ્તિકપણાનું લક્ષણ છે.^૧ ૬૫

એવી રીતે આત્માને સર્વથા નિત્ય, અનિત્ય તથા સર્વથા દેહથી ભિન્ન
અને સર્વથા દેહથી અલિપ્ત માનવાથી તેને હિંસાદિકનો અસંભવ થશે, એમ
પ્રતિપાદન કરી અર્થાત્ એકાંતવાદનું ખંડન કરી હવે અંતકાર તેની સમાપ્તિ
કરે છે—

મૂલાર્થ—એ એકાંતવાદથી બીજી રીતે આત્માને માનવાથી
હિંસાદિકની સિદ્ધિ થાય—એવો તત્ત્વવાદ છે. ૬૬

૧. અર્થાત નાસ્તિક હોય તે દૃષ્ટ અને ઇષ્ટ તે બંનેને ઓળવે (છુપાવે) છે.

અતઃ એકાંતવાદાદન્યથા નિત્યાનિત્યાદિસ્વરૂપે આત્મનિ સમન્વયુપગમ્યમાને
 એતત્સિદ્ધિઃ હિંસાદિસિદ્ધિઃ તત્સિદ્ધ્યૌ ચ તન્નિવંધના વંધમોકૃત્સિદ્ધિઃ ઇતિ એપ
 તત્ત્વવાદઃ પ્રતિક્ષાયતે યોજતત્ત્વવાદિના પુરુષેણ વેદિતું ન પાર્યતે ઇતિ । ૬૬ ।

એવં તત્ત્વવાદે નિરૂપિતે કિં કાર્યમિત્યાહ—

પરિણામપરીક્ષેતિ ॥ ૬૭ ॥

પરિણામસ્ય તત્ત્વવાદવિષયજ્ઞાનશ્રદ્ધાનસ્ય પરીક્ષા એકાંતવાદારુચિસ્ત-
 વનવચનસંત્રાપણાદિનોપાયેન નિર્ણયનં વિધેયં । ૬૭ ।

તતોઽપિ કિં કાર્યમિત્યાહ—

શુદ્ધે વંધજેદકથનમિતિ ॥ ૬૮ ॥

શુદ્ધે પરમાં શુદ્ધિમાગતે પરિણામે વંધજેદકથનં વંધજેદસ્ય મૂલમકૃતિવંધરૂ-

ટીકાર્થ—એ એકાંતવાદથી બીજી રીતે કહેતાં નિત્યાનિત્યાદિ સ્વભાવ-
 વાળો આત્મા અંગીકાર કરવામાં આવે તો એ હિંસાદિકની સિદ્ધિ થાય છે,
 અને ન્યાયે તેની સિદ્ધિ પ્રતિપાદિત થાય, એટલે આત્માને બંધ તથા ભોક્ષની
 સિદ્ધિ થાય. અર્થાત્ ન્યાયે જીવને હિંસાદિક લાગે એટલે બંધ તથા ભોક્ષ
 સાચા કહે છે. એજ તત્ત્વવાદ છે, એમ સમજાય છે. જે તત્ત્વવાદ અતત્ત્વવાદી
 પુરૂષથી જાણી શકાતો નથી. ૬૬

એવી રીતે તત્ત્વવાદ નિરૂપણ કરતાં પછી શું કરવા યોગ્ય છે ? તે
 હવે કહે છે—

મૂલાર્થ—જેને તત્ત્વવાદ પ્રણમ્યો હોય, તેની પરીક્ષા કરવી. ૬૭

ટીકાર્થ—પરિણામ એટલે તત્ત્વવાદ સંબંધી જ્ઞાન તથા શ્રદ્ધા, તેની
 પરીક્ષા કરવી એટલે એકાંતવાદમાં અસ્યિ, અને તત્ત્વવાદની સ્તુતિના વચ-
 નનું સાપણ વગેરે ઉપાયથી તેનો નિર્ણય કરવો, અર્થાત્ એ રીતે કરવાથી
 શ્રોતાના પરિણામની પરીક્ષા થાય છે. ૬૭

તે પછી શું કરવા યોગ્ય છે, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—પરિણામ શુદ્ધ થતાં બંધબેદનું કથન કરવું. ૬૮

ટીકાર્થ—પરિણામ ન્યાયે શુદ્ધ થાય-હત્કૃષ્ટ શુદ્ધિને પામે, ત્યારે તેને બંધબેદનું

પસ્યાદૃવિધસ્ય ઉત્તરપ્રકૃતિવંધસ્વજાતસ્ય ચ સમ્પન્નવતિપ્રમાણસ્યં કથનં પ્રજ્ઞાપનં
કાર્યં વંધશતકાદિગ્રંથાનુસારેણેતિ । ૬૬ ।

તથા વરવોધિજ્ઞાનપ્રરૂપણેતિ ॥ ૬૭ ॥

વરસ્ય તીર્થકરણફલકારણતયા શોષવોધિજ્ઞાનેષ્યોઽતિશાયિનો વો-
ધિજ્ઞાનસ્ય પ્રરૂપણા પ્રજ્ઞાપના । અથવા વરસ્ય હવ્યવોધિજ્ઞાનવ્યતિરેકિણઃ
પારમાર્થિકસ્ય વોધિજ્ઞાનસ્ય પ્રરૂપણા હેતુતઃ સ્વરૂપતઃ ફલતથેતિ । ૬૭ ।

તત્ર હેતુતસ્તાવદાહ—

તથાજ્ઞવ્યત્વાદિતોઽસાવિતિ ॥ ૭૦ ॥

જવ્યત્વં નામ સિદ્ધિગમનયોગ્યત્વમનાદિપારિણામિકો જાતઃ, આત્મસતત્ત્વ-

કથન કરવું, એટલે શ્રોતા જ્યારે શુદ્ધ પરિણામવાળો થાય, ત્યારે આઠ પ્ર-
કારનો મૂળ પ્રકૃતિબંધરૂપ ભેદ તથા સત્તાણું પ્રકારનો ઉત્તર પ્રકૃતિબંધનો
સ્વભાવ તેને જણાવવો, એટલે બંધ શતક વગેરે અંથોને અનુસારે તેની
આગળ તે વિષે કહેવું. ૬૮

મૂલાર્થ—વળી એષ્ટ એવા બોધિલાભની પ્રરૂપણા કરવી. ૬૯

ટીકાર્થ—વર એટલે તીર્થકરણ પ્રાપ્ત થવારૂપ લક્ષણવાળા ક્ષણના કારણરૂપણા-
ને લઈને બીજા સર્વ બોધિલાભથી અતિશય એષ્ટ એવા બોધિલાભની પ્રરૂપણા-
પ્રજ્ઞાપના કરવી, એટલે તીર્થકરણને ઉપાર્જવાના કારણરૂપ એવા બોધિલા-
ભ—સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ સર્વ બોધિલાભથી એષ્ટ છે એમ પ્રરૂપણા કરવી, અથ-
વા વર એટલે દ્રવ્ય બોધિલાભ—સમ્યક્ત્વથી બુદ્ધા એવા પારમાર્થિક બોધિલા-
ભ એટલે ભાવ્ય સમ્યક્ત્વની પ્રરૂપણા હેતુથી, સ્વરૂપથી અને ક્ષણથી કરવી. ૬૯

હેતુવડે વર બોધિલાભની પ્રરૂપણા કેવી રીતે કરવી ? તે પ્રથમ કહે છે.

મૂલાર્થ—તેવા પ્રકારના ભવ્યત્વાદિકથી એ સમકિતની
પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭૦

ટીકાર્થ—ભવ્યત્વ—ભવ્યપણું એટલે સિદ્ધિમાં જવાની યોગ્યતા—અનાદિકાળ-

૧ કર્મ બંધવાની મૂળ પ્રકૃતિ આઠ કર્મરૂપ છે અને ઉત્તર પ્રકૃતિ સત્તાણું પ્રકારની છે.
તે વિસ્તાર કર્મઅંશમાંથી જાણી લેવી.

મેવ, તથાજવ્યત્વં તુ જવ્યત્વમેવ કાલાદિનેદેનાત્મનાં વીજસિદ્ધિજ્ઞાવાશ્ચાનારૂપ-
તામાપન્નં આદિશબ્દાત્કાલનિયતિકર્મપુરુષપરિહઃ તત્ર કાલો વિશિષ્ટપુદ્ગલપરા-
વર્તોત્સર્પિણ્યાદિઃ તથાજવ્યત્વસ્ય ફલદાનાજિમુખ્યકારી વસંતાદિવદ્નસ્પતિવિ-
શેષસ્ય । કાલસદ્ભાવેઽપિ ન્યૂનાધિકવ્યપોદ્દેન નિયતકાર્યકારિણી નિયતિઃ । અપચી-
યમાનસંક્લેશં નાનાશુચાશયસંવેદનહેતુઃ કુશલાનુર્વધિકર્મ સમુચિતપુણ્યસંજારો મ-
હાકલ્યાણાશયઃ પ્રધાનપરિજ્ઞાનવાન્ પ્રરૂપ્યમાણાર્યપરિજ્ઞાનકુશલઃ પુરુષઃ । તત્ત-

નો પરિણુમી રહેલો ભાવ. તે ભવ્યપણું આત્માનું સતત્ત્વ એટલે આત્માનું મૂળત-
ત્ત્વ છે. વળી ભવ્યપણું કાળાદિકના ભેદ કરી આત્માની જે બીજસિદ્ધિ તેના ભાવધી
નાના પ્રકારને પામેલું એવું ભવ્યપણું, તેજ તથાભવ્યપણું છે, એટલે કહે-
વાનું તાત્પર્ય એ છે કે, તથાભવ્યપણું એકરૂપે નથી હોતું, પણ કાળાદિ
ભેદ કરીને તેના અનેક ભેદ થાય છે. આદિ શબ્દથી કાળ, નિયતિ,
કર્મ અને પુરૂષ-એમનું પરિગ્રહણ કરવું. વિશિષ્ટ એટલે સૂક્ષ્મ એવા પુદ્ગ-
લપરાવર્ત જેમાં રહેલ છે એવા ઉત્સર્પિણી વિગેરે તે કાળ કહેવાય છે. તે
કાળજેમ વનસ્પતિવિશેષને વસંતાદિક (ઋતુ) કાળકળ દેવાને સન્મુખ-
કારી થાય છે, તેમ તથાભવ્યપણાને તેના કળનું દાન આપવાને તે. સન્મુખ
કરનાર છે, એટલે ઉત્સર્પિણી વગેરે કાળ ભવ્યપણાને મોક્ષે જવારૂપ કળ
આપવાને સમર્થ કરે છે, એટલે ભવ્યપણું હોય પણ મોક્ષ જવાનો કાળ ન
આવ્યો હોય, તો મોક્ષે જઈ શકાતું નથી, માટે મોક્ષે જવાનો અધ્યવસાય
કરાવનાર કાળ તેનું કારણ છે. કાળ છતાં પણ ન્યૂનાધિકને દૂર કરીને નિશ્ચિત
કાર્યને કરનારી નિયતિ કહેવાય છે. એટલે કાળ બરાબર આવ્યો હોય,
પણ જે ભાવી ભાવ ન હોય તો તે કાર્ય બનતું નથી, માટે તેમાં નિયતિની
જરૂર છે. જેનાથી ક્લેશ નાશ પામે છે અને જે નાના પ્રકારના શુભ આશય-
ને અનુભવવાનું કારણરૂપ છે, તે કુશલાનુબંધી એટલે પુણ્યાનુબંધી કર્મ
કહેવાય છે. નિયતિ હોય, કાળ હોય તોપણ પુણ્યકર્મનો ઉદય થયા વિના
સદ્ગતિએ જવાય નહીં, માટે તેમાં પુણ્યકર્મની જરૂર છે.

જેણે પુણ્યનો સમૂહ એકઠો કરેલો છે, જેનો આશય મોટા કલ્યાણકા-
રી છે, જેનામાં પ્રધાન જ્ઞાન છે અને પ્રરૂપેતા અર્થને જાણવામાં જે કુશળ છે, તે
(મોક્ષાપિકારી) પુરૂષ કહેવાય છે, એટલે સારાં કર્મનો અધિકારી પુરૂષ હો-

સ્થાનવ્યત્વમાદૌ યેપાં તે તથા તેજ્યઃ અસૌ વરવોધિજ્ઞાનઃ પ્રાપ્તુરસ્તિ । સ્વરૂપં
ચ જીવાદિપદાર્થશ્રદ્ધાનર્થસ્ય । ૭૦ ।

અથ ફલત એનેવાહ—

ગ્રંથિજેદે નાત્યંતસંક્લેશ ઇતિ ॥ ૭૧ ॥

ફહ ગ્રંથિરિચ ગ્રંથિઃ દ્વ્યો રાગદ્વેષપરિણામઃ તસ્ય ગ્રંથેઃ જેદે અપૂર્વકરણવ-
જસૂચ્યા વિદારણે સતિ દ્વબ્ધશુદ્ધતત્ત્વશ્રદ્ધાનસામર્થ્યાન્નાત્યંતં ન પ્રાગિવાતિનિ-
વિન્નતયા સંક્લેશો રાગદ્વેષપરિણામઃ પ્રવર્તતે । ન હિ દ્વબ્ધવેષપરિણામો મણિઃ કયં-
ચિન્મલાપૂરિતરંધ્રોઽપિ પ્રાગવસ્થ્યાં પ્રતિમચત ઇતિ । ૭૧ ।

એતદપિ કુત ઇત્યાહ—

ન જૂયસ્તદ્બંધનમિતિ ॥ ૭૨ ॥

વો બેદાએ. કાળ, નિયતિ અને કર્મ—એ ત્રણે અધિકારી પુરૂષમાંજ ઉપયો-
ગી થાય છે, તેથી તે તથાભવ્યત્વ છે આદિ જેમને તે તથાભવ્યત્વાદિ કહે
વાય, તે થકી એટલે કાળ, નિયતિ, કર્મ અને ભવ્યપણું પામવાથી પુરૂષને
શ્રેષ્ઠ સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. જીવાદિ પદાર્થ ઉપર શ્રદ્ધા કરવી, એ સ-
મ્યક્ત્વ પામવાનું સ્વરૂપ છે. ૭૦

હવે ફળથી વર બોધિજ્ઞાનને કહે છે—

મૂલાર્થ—ગ્રંથિનો ભેદ થવાથી અતિશય સંકલેશ થતો નથી. ૭૧

ટીકાર્થ—અહીં ગ્રંથિ—ગાંઠના જેવો હોવાથી ગ્રંથિ કહેવાય છે, એટલે
દૃઢ એવો જે રાગદ્વેષનો પરિણામ તે ગ્રંથિ, તેને ભેદવાથી એટલે અપૂર્વ કરણ-
રૂપી વજની સોયવડે વિદારણ કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલ શુદ્ધ તત્ત્વની શ્રદ્ધાના
સામર્થ્યવડે પૂર્વની જેમ અતિશય આકરે રાગદ્વેષનો પરિણામ ન હોય. જેમ
વિદ્યાએલો મણિ કાઢ પ્રકારે તેનું છિદ્ર મગથી પૂરાએલું હોય તોપણ તે
પૂર્વની અવસ્થાને પામતો નથી—એટલે પ્રથમના જેવો છિદ્ર ચંદિત થતો
નથી. ૭૧

કદી વાઢી કહે છે, એ તમે શાથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ફરીથી તે ગ્રંથિનું બંધન થતું નથી, એ હેતુ માટે. ૭૨

યતો ન જૂયઃ પુનરપિ તસ્ય ગ્રંથેર્વધનં નિષ્પાદનં જેદે સતિ સંપદ્યતે ઇતિ ।
 કિમુક્તં જવતિ । યાવતી ગ્રંથિજેદકાલે સર્વકર્મણામાયુર્વર્જનાં સ્થિતિરંતઃસાગરો-
 પમકોટાકોટિલક્ષણાઽવશિષ્યતિ । તાવત્પ્રમાણમેવાસૌ સમ્યગુપદ્મબ્ધસમ્યગ્દર્શનો
 જીવઃ કયંચિત્ સમ્યક્ત્વાપગમાત્તીવ્રાયામપિ તથાવિધસંક્લેશપ્રાપ્તૌ વધ્નાતિ ન પુન-
 સ્તં વંધેનાતિક્રામતીતિ । ૭૨ ।

તથા અસત્યપાપે ન દુર્ગતિરિતિ ॥ ૭૩ ॥

અસત્યવિધપાને અપાપે વિનાશો સમ્યગ્દર્શનસ્ય પરિશુષ્કજવ્યત્વપરિપાક-
 સામર્થ્યાન્મતિજેદાદિકારણાનવાપ્તૌ, ન નૈવ દુર્ગતિઃ કુદેવત્વકુમાનુપત્વતિર્યક્ત્વ-

ટીકાર્થ—જેથી કરીને અંધિભેદ થતાં તે અંધિનું બંધન થતું નથી.
 એથી શું કહ્યું કે, અંધિભેદને અવસરે જેટલી આયુઃકર્મ સિવાય બાકીના
 સાત કર્મની દેશે જિણા એક કાટા કાટી સાગરોપમની સ્થિતિ રહે છે—અ-
 ર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય કર્મની ત્રીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાંથી આગણત્રી-
 શની અપાપે અને દેશે જિણા એક કાટકાટી સાગરોપમની સ્થિતિ રાખે છે. એ
 રીતે જેણે સારી રીતે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરેલું છે એવો જીવ કાંઈ પ્રકારે સમ્ય-
 ક્ત્વનો નાશ થવાથી—મિથ્યાત્વભાવને પામવાથી તીવ્ર એવી પણ તેવા કલેશની
 પ્રાપ્તિ છતાં પણ તેટલા પ્રમાણના કર્મનો બંધ કરે છે, એટલે પૂર્વે સમકિત પા-
 મવાને અવસરે જેટલી સ્થિતિ રાખી છે, તેટલોજ નવીન કર્મબંધ કરે છે.
 પરંતુ તે પ્રમાણને બંધવડે ઉલ્લંઘન કરતો નથી—અર્થાત્ તે બંધના કરતાં
 અધિક બંધ કરતો નથી. ૭૨

મૂલાર્થ—વળી અપાપ ન થતાં દુર્ગતિ ન થાય. ૭૩

ટીકાર્થ—સમકિત દર્શનનો વિનાશ ન થતાં એટલે મિથ્યાત્વભાવને
 ન પામતાં શુદ્ધ ભવ્યપણાના પરિપાકના સામર્થ્યથી એટલે સમસ્ત પ્રકારે શુ-
 દ્ધ એવા ભવ્યપણાના સમર્થપણા થકી અતિભેદ વગેરે કારણની પ્રાપ્તિ ન
 થતાં અર્થાત્ બુદ્ધિને ભેદ કરનાર કારણ ન પ્રાપ્ત થતાં કુદેવપણું, કુમાનુપણું,
 તિર્યચપણું અને નારદીપણાની પ્રાપ્તિરૂપ દુર્ગતિ ન થાય, પરંતુ તેને કુદેવ-
 પણું અને કુમાનુપણું તે એજ થાય, આ વાત પૂર્વ આયુષ બાંધ્યું હોય,

નારકત્વપ્રાપ્તિઃ સંપદ્યતે કિંતુ મુદેવત્વસુમાનુષત્વે એવ સ્યાતામ્, અન્યત્ર પૂર્વવધ્વાયુ-
ષ્કેત્ય ઇતિ । ૭૩ ।

તથા વિશુદ્ધેશ્ચારિત્રમિતિ ॥ ૭૪ ॥

વિશુદ્ધેઃ પરિશુદ્ધનિઃશંકિતત્વાદિદર્શનાચારવારિપૂરપદ્માદિતશંકાદિપં-
ક્તયા પ્રકર્ષપ્રાપ્તિઃ ક્ષણાયાઃ સમ્યગ્દર્શનસત્ક્રાયાઃ સકાશાત્ક્રિમિત્યાહ—ચારિત્રં
સર્વસાવધયોગપરિહારનિરવધયોગસમાચારરૂપં સંપદ્યતે । શુદ્ધસમ્યક્ત્વસ્યેવ ચારિ-
ત્રરૂપત્વાત્ ।

તથાચાચારસૂત્રમ્—

“ જં મોહંતિ પાસદ્વા તં સંમંતિ પાસદ્વા ।

જં સંમંતિ પાસદ્વા તં મોહંતિ પાસદ્વચ્ચિ ॥ ૧ ॥

તે વિના જાણવી એટલે પ્રથમ જેને દુર્ગતિનું આયુષ્ય બંધાય ગયું છે, તેને
મુક્તિને, જેમણે આયુષ્ય બાંધ્યું ન હોય તે આશ્રીને જાણવી. ૭૩

મૂલાર્થ—તેવી રીતે સમકિતની વિશુદ્ધિથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ
થાય છે. ૭૪

ટીકાર્થ—વિશુદ્ધિ એટલે શુદ્ધ એવા નિઃશંકિતપણા વિગેરે આઠ દર્શ-
નાચાર, તે રૂપ જળના પૂરથી ધોયેલા શંકાદિક કાઢવને લીધે ઉત્કર્ષની પ્રાપ્તિ-
રૂપ જેનું લક્ષણ છે, એવી સમ્યગ્ સંબંધી પરિશુદ્ધિથી સર્વ સાવધ યોગનો
પરિહાર અને નિરવધ-નિર્દોષ યોગનો આચાર-આચરણરૂપ ચારિત્ર પ્રાપ્ત
થાય છે; એટલે સમકિતની શુદ્ધિથી ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે, કારણકે શુદ્ધ
સમ્યક્ત્વજ્ઞ ચારિત્રરૂપ છે.

તેને માટે આચારાંગ સૂત્રમાં કહેલું છે—

“ જે આ મુનિપણાને જુવો, તેજ આ સમ્યગ્જ્ઞાન અથવા નિશ્ચય સ-
મકિતને જુવો, અને જે આ સમ્યગ્જ્ઞાનને જુવો તે મુનિપણાને જુવો. ” ક-
હેવાનો આશય એવો છે કે, જે સમકિતભાવ છે તે મુનિભાવ છે, અને જે
મુનિભાવ છે તે સમકિતભાવ છે; કારણકે જ્ઞાનનું પ્રજ્ઞ વિસ્તૃત છે અને સમ-
કિતથી ચારિત્રને પ્રગટ કરવાપણું છે. અહીં કારણને વિષે કાર્યનો ઉપચાર
કરી કહ્યું છે. ૭૪

જાવનાતો રાગાદિક્કય ઇતિ ॥ ૭૫ ॥

જાવ્યેતે મુમુક્ષુજિરન્યસ્યન્તે નિરંતરમેતા ઇતિ જાવનાઃ તાશ્ચાનિત્યત્વાશર-
ણાદયો દ્વાદશ । યયોક્તમ્—

“જાવયિતવ્યમનિત્યત્વમશરણત્વં તથ્યેકતાન્યત્વે ।

અશુચિત્વં સંસારઃ કર્માશ્રવસંવરવિધિથ ॥ ૧ ॥

નિર્જરણલોકવિસ્તરધર્મસ્વાલ્યાતતત્ત્વચિંતાશ્ર ॥

વોધેઃ મુદ્ધર્જજત્વં ચ જાવના દ્વાદશ વિશુદ્ધાઃ ॥ ૨ ॥

તાત્પર્યો રાગાદિક્કયઃ રાગદ્વેષમોહમદ્મમદ્મયઃ સંજાયતે । સમ્યક્ચિકિત્સાયા
ઇવ વાતપિત્તાદિરોગાપગમઃ પ્રવંરુપવનાદ્યા યથા મેવમંરુદ્ધવિચરનં રાગાદિપ્રતિપક્ષ-
ચૂતત્વાદ્જાવનાનામિતિ । ૭૫ ।

મૂલાર્થ—ભાવનાથી રાગાદિકનો ક્ષય થાય છે. ૭૫

ટીકાર્થ—મુમુક્ષુ પુરૂષો નિરંતર જેમનો અભ્યાસ કરે, તે ભાવના ક-
હેવાય છે. તે અનિત્યત્વ ભાવના, અશરણ ભાવના ઇત્યાદિ આર પ્રકારની
છે. તેને મટિ કહ્યું છે કે—

સંસારના સર્વ પદાર્થોનું અનિત્ય ચિંતવવું, તે પહેલી અનિત્ય ભાવના,
'મરણાદિકના ભય પ્રાપ્ત થયે સતે કાંઈ ખીલું શરણ કરવા યોગ્ય નથી' ઇત્યાદિ
જે ચિંતવવું, તે ખીલ અશરણ ભાવના, જીવ એકલો જન્મ મરણ પામે છે
તેમજ એકલો કર્મ ઉપાર્જન કરે છે અને એકલો લોગવે છે એ ત્રીજી એક-
ત્વ ભાવના, યોથી અન્યત્વ ભાવના, પાંચમી અશુચિ ભાવના, છઠી સંસા-
ર ભાવના, સાતમી આશ્રવ ભાવના, આઠમી સંવર ભાવના, નવમી નિર્જરા
ભાવના, દશમી લોકવિસ્તર ભાવના, અગીયારમી ધર્મસાધક ભાવના અને
બારમી યોધિદુર્લભ ભાવના. એ બાર શુદ્ધ ભાવના કહેવાય છે.

તે ભાવનાઓથી રાગાદિક એટલે રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપ મળેના ક્ષય—પ્રક્ષય
થાય છે. જેમ ઉત્તમ પ્રકારની ચિકિત્સાથી વાતપિત્તાદિ રોગનો નાશ થાય
અને પ્રચંડ પવનથી જેમ મેઘમંડળનો નાશ થાય તેમ ભાવનાથી રાગા-
દિકનો નાશ થાય છે. કારણકે ભાવનાઓ રાગાદિકની પ્રતિપક્ષરૂપ છે—શ-
રૂરૂપ છે. ૭૫

તતોઽપિ કિમિત્યાહ—

તદ્ભાવેઽપવર્ગ ઇતિ ॥ ૭૬ ॥

તસ્ય રાગાદિક્ષયસ્ય જાવે સકલ્લલોકોક્તોક્તિવિદ્યોક્તશાસ્ત્રિનોઃ કેવલજ્ઞાન-
દર્શનયોઃ લઘ્વો સત્યાં નિસ્તીર્ણજવાર્ણવસ્ય સતો જંતોરપવર્ગ ઉક્તનિરુક્ત ઉદ્જ-
વતીતિ । ૭૬ ।

કિંલક્ષણ ઇત્યાહ—

સ આત્યંતિકો દુઃખવિગમ ઇતિ ॥ ૭૭ ॥

સોઽપવર્ગઃ અત્યંતં સકલ્લલોકોક્તિવિદ્યોક્તશાસ્ત્રિનોઃ જાવતીતિ આત્યંતિકો
દુઃખવિગમઃ સર્વશરીરમાનસાશર્માચિરદ્ઃ સર્વજીવલોકોક્તોક્તિવિદ્યોક્તશાસ્ત્રિનોઃ જાવતીતિ ૭૭
ઇત્યં દેશનાવિધિં પ્રપંચ્યોપસંહરન્નાહ—

રાગાદિકનો નાશ થતાં શું થાય છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—તે રાગાદિકનો ક્ષય થતાં મોક્ષ થાય છે. ૭૬

તે રાગાદિક્ષયનો ભાવ થતાં એટલે સર્વ લોકોલોકને જોવામાં ઉપયોગી
એવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનની પ્રાપ્તિ થતાં આ સંસારરૂપ સમુદ્રને તરી
જનારા પ્રાણીને મોક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. જે મોક્ષનું સ્વરૂપ હમણાં કહેવામાં
આવેલું છે. ૭૬

તે મોક્ષનું શું લક્ષણ છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—અત્યંતપણે સર્વ દુઃખનો નાશ થવો તે મોક્ષ ક-
હેવાય છે. ૭૭

તે અપવર્ગ—મોક્ષ અત્યંત (સમસ્ત) સર્વ દુઃખોની શક્તિનું
નિર્મૂલન કરવાથી થાય છે. અત્યંત દુઃખનો નાશ એટલે સર્વ શરીર તથા
મન સંબંધી દુઃખનો વિરહ, તેમજ સર્વ જીવલોકના આનંદ જોવા નથી મળે
અસાધારણ આનંદના અનુભવરૂપ છે. એટલે સિદ્ધ જીવનો અને સંસારી
જીવનો સરખો આનંદ ન હોય મળે અસાધારણ આનંદ સિદ્ધનોજ કહે-
વાય છે. ૭૭

એવી રીતે દેશનાવિધિનો વિસ્તાર કરી હવે તેનો ઉપસંહાર કરતાં
કહે છે—

एवं संवेगकृद्धर्म आख्येयो मुनिना परः ।

यथाबोधं हि शुश्रूषोर्जावितेन महात्मना ॥ ७८ ॥

एवमुक्तन्यायेन संवेगकृत् संवेगकारी देशानर्हप्राणिनः संवेगलक्षणं चेदम्—
शास्त्रिणीवृत्तम् ।

“ तथ्ये धર્मे ध्वस्तहिंसामवंधे

देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते ।

साधौ सर्वग्रંथसंदर्भहीने

संवेगोऽसौ निश्चલો योऽनुरागः ” ॥ १ ॥

ધર્મ ઉક્તલક્ષણ આખ્યેયઃ પ્રજ્ઞાપનીયો મુનિના ગીતાર્થેન સાધુના અન્ય-
સ્ય ધર્મમુપદેષ્ટુમનધિકારિત્વાત્ । યથોક્તં નિશીથે—

“ संसारदुःखमहणो विबोहणो ज्ञवियपुंरूरीयाणं ।

धम्मो जिणपन्नतो पक्खजइणा કહેયલ્લો ” ॥ ૧ ॥

એ પ્રકારે ધર્મની વાસનાથી ભાવિત એવા મહાત્મા મુનિએ સાંભળવાની
છાયાવાળા એવા પુરૂષને સંવેગને કરનારો તે શ્રેષ્ઠ ધર્મ તે પોતાના બોધ પ્ર-
માણે નિશ્ચે કહેવો. ૭૮

ટીકાર્થ—એવી રીતે એટલે કહેલા ન્યાયથી સંવેગને કરનારો એવો ધર્મ
તે, દેશનાને યોગ્ય એવા પ્રાણી પ્રત્યે કહેવો. તે સંવેગનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

“ હિંસાદિકના પ્રબંધને નાશ કરનારા એવા સત્ય ધર્મને વિષે રાગ, દ્વેષ
તથા મોહાદિકથી મુક્ત અઘાર દોષ રહિત એવા દેવને વિષે, અને સર્વ અંથ
સંદર્ભ એટલે દ્રવ્ય તથા સાધ એ બંને પ્રકારના પ્રતિબદ્ધથી રહિત એવા સાધુને
વિષે જે નિશ્ચય અનુરાગ કરવો તે સંવેગ કહેવાય છે.” ૧

જેનું લક્ષણ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે, એવા ધર્મને મુનિ એટલે
ગીતાર્થ સાધુએ કહેવા યોગ્ય છે; કારણકે સાધુ સિવાય બીજાને ધર્મનો
ઉપદેશ કરવાનો અધિકાર નથી. તેને માટે નિશીથ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ संसारना दुःखने नाश करनारो, भविजनइपी पुंउरीक-कमणने वि-
कस्वर करनारो-प्रतिबोध करनारो અને શ્રી જિનભગવંતે પ્રજ્ઞેલો ધર્મ નિશી-
થાધ્યયનને ભણેલા એવા મુનિએ કહેવા યોગ્ય છે. ” ૧

પ્રકટપયતિના ઇતિ અધીતનિશીથાધ્યયનેતિ । પરઃ શોપતીર્થાતરીયધર્મા-
તિશાયિતયા પ્રકૃષ્ટઃ । કથમાલ્યેય ઇત્યાહ । યથાવોધં હીતિ યથાવવોધમેવ । અ-
નવવોધે ધર્માલ્યાનસ્યોન્માર્ગદેશનારૂપત્વેન પ્રત્યુતાતર્થસંજ્ઞવાત્ । પઞ્ચિતં ચ—ન
હંધેનાંધઃ સમાકૃપ્યમાણઃ સમ્પગધ્વાનં પ્રતિપદ્યત ઇતિ । કીદૃશસ્ય સત ઇત્યાહ ।
શુશ્રૂષોઃ શ્રોતુમુપસ્થિતસ્ય । કીદૃશોન મુનિનેત્યાહ । જાવિતેન આલ્યાયમાનધ-
ર્મપ્રતિવદ્વાસનાવાસિતેન જાવાદ્જાવમસૂતિરિતિ વચનાત્ જાવિતાલ્યાનસ્ય શ્રો-
તુઃ તથાવિધથષ્ઠાનાદિનિવંચનત્વાત્ । પુનરપિ કીદૃશેનેત્યાહ—મહાત્મના તદનુ-
ગ્રહૈકપરાયણતયા મહાન્ પ્રશસ્ય આત્મા યસ્ય સઃ તેનેત્યાહ । ૭૭ ।

મૂળમાં જે પ્રકટપયતિ શબ્દ કહેલો છે, તેનો અર્થ ‘નિશીથાધ્યયનને
બણેલો’ એવો થાય છે.

તે ધર્મ પર એટલે ખાટીના અન્ય મતિઓના ધર્મને ઉલ્લંઘન કરીને ઉ-
ત્કૃષ્ટ છે. ‘તે ધર્મ કેવી રીતે કહેવા યોગ્ય છે?’ તે કહે છે—પોતાના બોધ
પ્રમાણે. કારણકે જે ધર્માધ્યાનનો યથાર્થ બોધ ન હોય તો ઉન્માર્ગ—વિપ-
રીત માર્ગની પ્રરૂપણા થવાથી ઉલટો અનર્થ થવાનો સંભવ છે. તે ઉપર કહ્યું
છે કે, “આંધળા માણસે દોરેલો આંધળો પુરૂષ સારા માર્ગને પ્રાપ્ત કરી શક-
તો નથી.” હવે કેવા માણસને ધર્મ કહેવો? તે કહે છે—જે માણસ ધર્મ
સંભળવાની ઇચ્છાથી આવેલો હોય, તેને ધર્મ કહેવો યોગ્ય છે. તે ધર્મ કેવા
મુનિએ કહેવો જોઈએ? તે કહે છે—કહેવા માટેલા ધર્મને વિષે બં-
ધાએલી વાસનાથી જે મુનિનું હૃદય વાસિત થયેલું હોય, તેવા મુનિએ ધર્મ કહેવો
જોઈએ. કારણકે ‘ભાવમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે’ એવું શાસ્ત્રનું વ-
ચન છે. વળી ગીતાર્થનું કહેલું આધ્યાન શ્રોતા પુરૂષને તેવા શ્રદ્ધા વગેરે
ગુણોનું કારણરૂપ થાય છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે પ્રથમ તાને
સંભળવાની ઇચ્છારૂપ ભાવ થાય, પછી ગીતાર્થ શુદ્ધી પાસે આવી વીતરા-
ગનો ધર્મ સંભળવાની રૂચિ થતાં, તે સંભળી હૃદયમાં શ્રદ્ધાદિક ભાવ પ્રગટ
થાય છે. વળી તે કેવા મુનિએ કહેવો જોઈએ? શ્રોતા પુરૂષોનો અનુચ્છ કરવા-
માંજ માત્ર તત્પર હોવાથી જેનો મહાન્—પ્રશંસવા યોગ્ય આત્મા છે, તેવા
મુનિએ ધર્મ કહેવો. ૭૮

ધર્માભ્યાનેઽપિ યદિ તથાવિધર્મદોષાન્નાવબોધઃ શ્રોતુસ્ત્યદ્યતે તદા કિં ફલં
ધર્માભ્યાનમિત્યાહ—

અવોધેઽપિ ફલં પ્રોક્તં શ્રોતૃણાં મુનિસત્તમૈઃ ।

કથકસ્ય વિધાનેન નિયમાચ્છુચ્ચેતસઃ ॥ ૭૯ ॥

અવોધેઽપિ અનવગમેઽપિ સમ્યગ્ધર્મસ્ય ફલં ક્ષિપ્તકર્મનિર્જરાન્નફળં પ્રોક્તં ।
કેપામનવબોધે ઇત્યાહ । શ્રોતૃણાં આવકાણાં કરુત્કમિત્યાહ । મુનિસત્તમૈર્નગવદ્ધિ-
રર્હેદ્ધિઃ કથકસ્ય ધર્મદેશકસ્ય સાધોવિધાનેન વાલ્મીક્યમયુષ્ઠિયુધરૂપશ્રોતૃજનાપે-
ક્ષાન્નફળેન નિયમાદવશ્યતયા કીદૃશસ્ય કથકસ્યેત્યાહ—શુચ્ચેતસઃ પરાતુગ્રહમ-
દ્વત્તિપરિણામસ્યેતિ । ૭૯ ।

આહ પ્રકારાંતરેણાપિ દેશનાફલસ્ય સંજાવ્યમાનત્વાદલ્લમિદૈવ યત્નેનેત્યાશંક્યાહ—

ધર્મ કહેતાં પણ જે શ્રોતાને તેવી જાતના કોઈ કર્મના દોષથી બોધ ન
થાય તો પછી ધર્મ કહેવાનું શું પ્રશ્ન છે ? એ શંકાનો ઉત્તર કહે છે—

મૂલાર્થ—શ્રોતા પુરૂષોને બોધ ઉત્પન્ન ન થાય તોપણ શુદ્ધ
ચિત્તવાળો ધર્મનો વક્તા જે વિધિ સહિત ધર્મદેશનારૂપ ક્રિયા
કરે છે, તો તેને નિશ્ચયે ક્ષણ થાય છે, એમ મોટા મુનિઓએ ક-
હેલું છે. ૭૯

ટીકાર્થ—શ્રોતા પુરૂષોને સમ્યગ્ધર્મનો—યથાર્થ શુદ્ધ ધર્મનો બોધ ન
થાય તોપણ ધર્મદેશનાના કરનાર સાધુને ક્ષિપ્ત કર્મની નિર્જારરૂપ ક્ષણ પ્રાપ્ત
થાય એમ અર્હત ભગવાનોએ કહેલું છે. કોને યથાર્થ બોધ ન હોય ? તે શ્રોતા
એટલે શ્રાવકોને. એ પ્રશ્ન કોણે કહેલું છે ? મુનિઓમાં ઉત્તમ એવા અર્હત ભગ-
વંતોએ. ધર્મદેશના કરનાર કોણ છે ? તે સાધુ છે. તે વિધાન એટલે બાળક, મ-
ધ્યમ બુદ્ધિવાળા અને બુધ-પંડિત એવા શ્રોતા પુરૂષની અપેક્ષા લક્ષણરૂપ
વિધાને કરીને. એ નિયમ એટલે અવશ્યપણે. તે ધર્મ ઉપદેશક કોણ છે ? શુદ્ધ
દૃઢચાળો એટલે બીજાનો ઉપકાર કરવાના પરિણામવાળો. તેને જરૂર ક્ષણ
થાય છે. ૭૯

અહીં વાલી શંકા કરે કે, જ્યારે બીજા પ્રકારે પણ દેશનાનું ક્ષણ સં-

નોપકારો જગત્યસ્મિન્તાદૃશો વિદ્યતે ક્વચિત્ ।

યાદૃશી હુઃસ્વવિચ્છેદાદેહિનાં ધર્મદેશના ॥ ૮૦ ॥

ન નૈવોપકારોઽનુગ્રહો જગતિ જુવને અસ્મિન્નુપલ્લબ્યમાને તાદૃશો વિદ્યતે સમસ્તિ, ક્વચિત્કાલે ક્ષેત્રે વા યાદૃશી યાદૃગ્રૂપા હુઃસ્વવિચ્છેદાત્ શારીરમાનસ-હુઃસ્વાપનપનાત્ દેહિનાં દેશનાર્હાણાં ધર્મદેશનેતિ ધર્મદેશનાજનિતો માર્ગશ્રદ્ધાના-દિર્ગુણઃ તસ્ય નિઃશેષક્રેશલેશાકલંકમોઢાક્રેપં પ્રત્યવંચ્યકારણત્વાદિતિ । ૮૦ ।

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिबिरचितायां धर्मविंदुवृत्तां

देशनाविधिर्नाમ द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ભવે છે તો પછી એ પ્રકારનો બોધ કરવામાં યત્ન કરવાની શી જરૂર છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—પ્રાણીઓને દુઃખનો વિચ્છેદ કરવાથી ધર્મદેશના જેવો ઉપકાર કરે છે, તેવો બીજો ઉપકાર આ જગત્માં નથી. ૮૦

દેશનાને યોગ્ય એવા પ્રાણીઓને આ દેખાતાજગત્ને વિષે ડાઘ કાળ અથવા ક્ષેત્રમાં શરીર તથા મનના દુઃખનો નાશ કરવાથી જવી ધર્મદેશના ઉપકારી છે તેવો બીજો કોઈ ઉપકારી નથી. કારણ કે ધર્મદેશનાથી ઉત્પન્ન થયેલ માર્ગની શ્રદ્ધા વગેરે ગુણ છે કે જે ગુણ સર્વ ક્લેશના લેશ ભાગફળી કલંકથી રહિત એવા મોક્ષને ખેંચી લાવવામાં સફળ કારણરૂપ છે; એટલે ધર્મદેશના સાંભળવાથી માર્ગપર શ્રદ્ધા થાય છે અને તેથી મોક્ષ મળે છે. ૮૦

અર્થાત્ વક્તા પુરૂષે ધર્મદેશના કરવામાં આલસ્ય કરવું નહીં, અને ધર્મના ખપી પુરૂષે ધર્મદેશના સાંભળવામાં આલસ્ય કરવું નહીં; કારણકે તેનાથી હેય-ઉપાદેયની ખખર પડે છે, તેથી સર્વ ક્રિયાયત્રી ધર્મદેશનાનું સાંભળવું તે મોટી ક્રિયા છે. માટે છતે યોગે અને છતી શક્તિએ ધર્મદેશના સાંભળવામાં પ્રમાદ ન કરવો એ ઉપદેશ છે.

શ્રી મુનિસુંદરસૂરિએ રચેલી ધર્મખિંદુ ગ્રંથની વૃત્તિને વિષે દેશનાવિધિ નામે બીજો અધ્યાય સમાપ્ત થયો.

તૃતીયઃ અધ્યાયઃ

વ્યાખ્યાતો દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ । અથ તૃતીય આરજ્યતેતસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્—
સદ્ધર્મશ્રવણાદેવં નરો વિગતકલ્મષઃ । જ્ઞાતતત્ત્વો મહાસત્ત્વઃ
પરં સંવેગમાગતઃ ॥ ૧ ॥ इति

સદ્ધર્મશ્રવણાત્ પારમાર્થિકપર્માર્કર્ણનાત્ એવમુક્તરીત્યા નરઃ થોતા પુમાન્
વિગતકલ્મષઃ વ્યાવૃત્તતત્ત્વપતિપતિવાધકમિથ્યાત્વમોહાદિમાક્ષિન્યઃ સન્નત એવ
જ્ઞાતતત્ત્વઃ કરકમસત્ત્વકક્ષિતનિસ્તસસ્યૂક્તાપસ્યમુક્તાપસ્યવચ્ચાસ્રસોચનવચ્ચેનાક્ષો-

અધ્યાય ત્રીજો.

જા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કહી અને ત્રીજા અધ્યાયનો આરંભ
કરે છે—તેનું આ પહેલું સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે સદ્ધર્મના શ્રવણથી જેનું પાપ ગયેલું
છે અને જેણે તત્ત્વને જાણેલું છે, અને જે મોટા પરાક્રમવાળો છે,
એવો શ્રીતા પુરુષ ઉત્કૃષ્ટ સંવેગને પામેલો જે તે. ૧

ટીકાર્થ—સદ્ધર્મના શ્રવણથી એટલે પારમાર્થિક—સત્ય ધર્મના સાંભળ-
વાથી. એવી રીતે ઉપર કહેલી રીતિએ શ્રીતા પુરુષ પાપરહિત એટલે તત્ત્વની
પ્રાપ્તિને બાધ કરનાર મિથ્યાત્વ મોહાદિકની અક્ષિનતાથી રહિત, તેથી કરીને
જ્ઞાતતત્ત્વ એટલે હસ્તરૂપી કમલના તલીયામાં રહેલ ગોળ મોટા મોતીની
જેમ સર્વ ભવાદિ વસ્તુવાદને શાસ્ત્રરૂપી નેત્રના બલથી જણે અવલોકન કરે-

ક્તિસકલજીવાદિવસ્તુવાદઃ તથા મહચ્ચુદ્ધશ્રદ્ધાનોન્મીઙ્મનેન પ્રશસ્યં સત્ત્વં પરાક્રમો
યસ્ય સ તથા । પરં પ્રકૃષ્ટં સંવેગમુક્તઙ્ગણમાગતોઽવતીર્ણઃ સન્નિર્કરોતીત્યાહ । ૧ ।

ધર્મોપાદેયતાં જ્ઞાત્વા સંજાતેષ્છોઽત્ર જ્ઞાવતઃ ।

દૃઢં સ્વશક્તિમાલોચ્ય ગ્રહણે સંપ્રવર્તતે ॥ ૨ ॥ ઇતિ

ધર્મોપાદેયતાં “ એક એવ મુદ્ધર્મો મૃતમપ્યનુયાતિ યઃ । શરીરેણ સમં
નાશં સર્વમપ્યનુ ગચ્છતિ, ” इत्यादिवचनात् ધર્મોપાદેયતાં જ્ઞાત્વા અવગમ્ય સંજા-
તેષ્છઃ બ્રહ્મચિકીર્ષીપરિણામઃ અત્ર ધર્મે દૃઢમતિમૂઢ્ઘાન્નોગેન સ્વશક્તિં સ્વસામર્થ્ય-
માલોચ્ય વિમૃશ્ય ગ્રહણે વજ્ર્યમાણયોગવંદનાદિશુષ્કિવિધિના પ્રતિપત્તાવસ્થૈવ
ધર્મસ્ય સંપ્રવર્તતે સમ્યક્પ્રવૃત્તિપાથતે । અદૃઢાલોચનેહિ અયયાશક્તિર્ધર્મગ્રહણપ્રવૃત્તૌ
જંગસંજતૈવ પ્રત્યુતાનર્થજ્ઞાત્વ ઇતિ દૃઢગ્રહણં કૃતમિતિ । ૨ ।

લ છે એવો, વહી ખોટી યુદ્ધ શ્રદ્ધાના ઉદયથી પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે પરાક્રમ
જેનું, તેમ વળી ઉત્કૃષ્ટ એવો સંવેગ કે જેનું લક્ષણ કહેવામાં આવેલું છે તેને
પ્રાપ્ત થયેલો એવો શ્રોતા પુરૂષ શું કરે છે ? તે કહે છે. ૧

મૂલાર્થ—‘ ધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે ’ એમ જાણીને એ
ધર્મને વિષે ભાવથી જેની ઈચ્છા થયેલ છે એવો તે પુરૂષ પો-
તાની શક્તિનો દૃઢ વિચાર કરીને ધર્મને ગ્રહણ કરવાને વિષે
પ્રવર્તે છે. ૨

ટીકાર્થ—‘ ધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે ’ એમ જાણીને એટલે “ આ જગતમાં
ધર્મજ એક ખરો મુદ્ધર્ છે કે જે મરેલાની પાછળ જીવતી જોડે જાય છે. ધ-
ર્મ સિવાય ખીનું બધું શરીરની સાથે નાશ પામી જાય છે ” इत्यादि વચ-
નોથી ધર્મ એજ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એવો ભાવ જાણીને જેને ઈચ્છા પ્રાપ્ત
થઈ છે, એટલે જેને ધર્મ કરવાની ઈચ્છાના પરિણામ ઉપજ્યા છે એવો પુરૂષ
એ ધર્મને વિષે દૃઢ રીતે એટલે અતિ મુક્ષમપણે કરી પોતાના સામર્થ્યનો
વિચાર કરી એ ધર્મને સારી રીતે ગ્રહણ કરવામાં પ્રવર્તે છે એટલે આગળ
કહેવામાં આવશે એવા યોગ તથા વંદન વગેરેની શુદ્ધિરૂપ વિધિએ કરીને એ
ધર્મને સારી રીતે અંગીકાર કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. જે દૃઢ રીતે વિચાર ન
કરવામાં આવે અને પોતાની શક્તિનું ઉલ્લંઘન કરી ધર્મને ગ્રહણ કરવાની પ્ર-
વૃત્તિ કરવામાં આવે તો ધર્મનો લંગ થવા સંભવ છે અને તેથી કરીને ઉલટો
અનર્થ થાય છે, માટે અહીં દૃઢ શબ્દનું ગ્રહણ કરેલું છે. ૨

નનુ કિમર્થમસ્યૈવ ધર્મગ્રહણપ્રવૃત્તિર્નિર્ણયતે ઇત્યાહ—

યોગ્યો હ્યેવંત્રિધઃ પ્રોક્તો જિનૈઃ પરહિતોઽયતૈઃ ।

ફલસાધનજાવેન નાતોઽન્યઃ પરમાર્થતઃ ॥ ૩ ॥

યોગ્યોઽહોં જન્ય ઇતિ યોઽર્થઃ દિર્યસ્માદેવંત્રિધઃ સદ્ધર્મશ્રવણાદિત્યાદિયં-
ઘોક્તવિશેષણયુક્તઃ પુમાન્ ધર્મપ્રતિપત્તેઃ પ્રોક્તઃ કૈરિત્યાહ, જિનૈરર્હદ્વિઃ પરહિતો-
ઽયતૈઃ સકલજીવલોકકુશલાધાનધનૈઃ । કેન કારણેનેત્યાહ । ફલસાધનજાવેન યો-
ગ્યસ્યૈવ ધર્મગ્રહણફલં પ્રતિ સાધકજાવોપપત્તેઃ । વ્યતિરેકમાહ । ન નૈવ અતઃ ધર્મ-
ગ્રહીતુઃ અન્યઃ પૂર્વશ્લોકઘ્યોક્તવિશેષણવિકલ્પઃ પરમાર્થતઃ તત્ત્વવૃત્ત્યા યોગ્ય
ઇતિ ૩

ઇતિ સદ્ધર્મગ્રહણાર્હ ઉક્તઃ । સાંપ્રતં તત્પ્રદાનવિધિ-
મનુવર્ણયિષ્યામ ઇતિ ॥ ૪ ॥

અહીં કાઠ શંકા કરે કે, પૂર્વે કહેલા પુરૂષનીજ ધર્મને ગ્રહણ કરવામાં
સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ થાય એમ કહ્યું, તેનું શું કારણ ? તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ખીબના હિતમાં ઉદયમવંત એવા જિનેશ્વરોએ
કૃણ સાધનના ભાવથી એવા પુરૂષનેજ યોગ્ય કહ્યો છે, તે સિવા-
યના ખીબ પુરૂષને પરમાર્થપણે યોગ્ય પુરૂષ કહ્યો નથી. ૩

ટીકાર્થ—યોગ્ય અર્હ અર્થાત્ ભવ્ય એવો એટલે સદ્ધર્મ સાંભળવાથી
ઘત્યાદિ અંધમાં કહેલા વિશેષણોવડે યુક્ત એવો પુરૂષ ધર્મને ગ્રહણ કરવામાં
યોગ્ય કહેલો છે, તે કાણે કહેલો છે ? ખીબના હિતમાં તત્પર એવા અને સ-
ર્વ જીવલોકના કલ્યાણને સ્થાપન કરવારૂપ ધનવાળા શ્રી અરિહંત પ્રભુએ
કહેલો છે. તે કયા કારણથી કહેલ છે, તે કહે છે. કૃણ સાધનના ભાવથી એ-
ટલે યોગ્ય પુરૂષનેજ ધર્મના ગ્રહણના પ્રણ પ્રત્યે સાધકભાવ ધટે છે. હવે વ્ય-
તિરેક કહે છે—આ ધર્મને ગ્રહણ કરનારા પુરૂષથી ખીબે એટલે પ્રથમના બે
શ્લોકમાં કહેલા વિશેષણોથી રહિત એવો પુરૂષ પરમાર્થથી એટલે તત્ત્વવૃત્તિથી
યોગ્ય નથી. ૩

મૂલાર્થ—એવી રીતે સદ્ધર્મને ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય એવો પુ-
રૂષ કહેલો છે. હવે તે ધર્મને આપવાના વિધિનું વર્ણન કરીશું. ૪

एतत्सुगममेव । ॥ ४ ।

નનુ ધર્મઃ સ્વચિત્તપરિશુદ્ધાધીનઃ તત્ક્રિમસ્યૈવં ગ્રહણેનેત્યાશંક્યાહ—

धर्मग्रहणं हि सत्प्रतिपत्तिमष्टिमञ्जनावकारणमिति ॥ ५ ॥

ધર્મગ્રહણમુક્તવ્રજણં હિર્યસ્માત્ સત્પ્રતિપત્તિમ્ દૃઢશક્તિપર્યાલોચનાદિના શુદ્ધાન્યુપગમવત્ક્રિમિત્યાહ । વિમજ્જનાવકારણં સ્વપદ્મપ્રસાધનાવંધ્યપરિણામ-
નિમિત્તં સંપદ્યતે ઇત્યેવમસ્ય ગ્રહણવિધિર્વક્તુમુપક્રમ્યતે ઇતિ । ૫ ।

તદેવ કથં સંપદ્યતે ઇત્યાહ—

तच्च प्रायो जिनवचनतो विधिनेति ॥ ६ ॥

એનો અર્થ સુગમજ છે, તેથી ટીકા આપી નથી.

અહીં શંકા કરે છે કે, ધર્મ પોતાના ચિત્તની શુદ્ધિને આધીન છે, તો પછી તેને ગ્રહણ કરવાનું શું છે ? એટલે ધર્મ પોતાના ચિત્તની શુદ્ધિથી થાય છે, તો પછી તે ધર્મને વિધિથી ગ્રહણ કરવાની શી જરૂર છે ? એ શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—ધર્મનું ગ્રહણ સારી પ્રતિપત્તિવાળું હોવાથી નિર્મળ ભાવનું કારણ છે. ૫

ટીકાર્થ—જનું લક્ષણ પ્રથમ કહેવામાં આવેલું છે, એવું ધર્મનું ગ્રહણ સત્પ્રતિપત્તિવાળું એટલે પોતાની દૃઢ શક્તિનો વિચાર કરવો ઇત્યાદિક વડે શુદ્ધ અંગીકારવાળું છે, કેમકે તે વિમલ ભાવનું કારણ છે એટલે પોતાના પ્રજ્ઞના ઉત્કૃષ્ટ સાધનના સપ્ત (સાચા) પરિણામનું કારણ છે; એટલે જો ધર્મને પોતાની દૃઢ શક્તિ વગેરેનો વિચાર કરી ગ્રહણ કરેલો હોય તો તેનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ મળ્યા વિના રહેતું નથી. એમ ધારીને જો ધર્મને ગ્રહણ કરવાના વિધિને કહેવાનો ઉપક્રમ કરીએ છીએ. ૫

તે ધર્મનું ગ્રહણ શી રીતે થાય ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—તે ધર્મનું ગ્રહણ પ્રાયે કરીને જિન પરમાત્માના વચનથી વિધિવડે થાય છે. ૬

તચ તત્પુનઃ સત્પતિપત્તિમર્મગ્રહણં પ્રાયો વાહુલ્યેન મરુદેવ્યાદૌ કચિદ-
ન્યથાપિ સંજવાત્ જિનવચનતો વીતરાગરાષ્ટાંતાત્ યો વિધિર્વિજ્ઞયમાણઃ તેન સંપ-
ચત્ત ઇતિ । ૬ ।

एवं सति यत्संजायते तदाह—

इति प्रदानफलवत्तेति ॥ ७ ॥

इत्येवं સત્પતિપત્તિમતો વિધિના ધર્મગ્રહણસ્ય વિમલજ્ઞાવનિવંધનતાયાં સ-
ત્યાં પ્રદાનસ્ય વિતરણસ્ય ધર્મગોચરસ્ય ગુરુણા ક્રિયમાણસ્ય શિષ્યાય ફલવત્તા
શિષ્યાનુગ્રહરૂપફલયુક્તત્વમુપપદ્યતે । અન્યથોપરવસુંધરાવીજવપનમિવ નિષ્ફલ-
મેવ સ્યાદિતિ । ૭ ।

પ્રાગવિશેષતો ધર્મો ગ્રાહ્યતયોક્તઃ તત્ર ચ પ્રાયોઽન્યસ્તથાવકથર્મો યતિધર્મયો-
ગ્યો જવતીતિ ગૃહસ્થધર્મગ્રહણવિધિમેવાદૌ વિજિણિષ્ઠિરિદમાહ—

ટીકાર્થ—તે એટલે સત્પ્રતિપત્તિવાળું ધર્મનું ગ્રહણ પ્રાયે કરીને જિન-
વચનથી એટલે વીતરાગના સિદ્ધાંતથી જે વિધિ આગળ કહેવામાં આવશે, તે
વિધિથી સંપાદન થાય છે. અહીં ‘પ્રાયે કરીને’ એ શબ્દના ગ્રહણથી મરુદેવી^૧
માતા વગેરેની જેમ કાઠવાર જુદી રીતે પણ ધર્મનું ગ્રહણ થવાનો સંભવ છે
એમ જણાવ્યું છે. ૬

એ પ્રકારે કરવાથી જે થાય છે તે કહે છે—

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે ધર્મનું દાન સફળ થાય છે. ૭

ટીકાર્થ—એ પ્રકારે એટલે સત્પ્રતિપત્તિવાળા ધર્મનું વિધિવડે ગ્રહણ કરતાં તેથી
વિમલ ભાવનું કારણ હોવાથી ગૃહસ્થે શિષ્યને કરેલ ધર્મ સંબંધી દાનની ફ-
લવત્તા એટલે શિષ્યના અનુગ્રહરૂપ (ઉપકાર કરવારૂપ) પ્રણયી યુક્તપણું
ધરે છે. અર્થાત્ વિધિ સહિત શિષ્યને ધર્મ સમજાવી તેનો ઉપકાર કરવો એજ
ધર્મનું ફળ છે. જે અન્યથા—બીજી રીતે વિધિ રહિત અયોગ્યને ધર્મ આપે
તો ખારી જમીનમાં વાવેલા બીજની જેમ તે નિષ્પ્રજાજ થાય છે. ૭

પ્રથમ વિશેષપણે ધર્મને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કહેલો છે, તેમાં પ્રાયે કરીને
જેણે શ્રાવકધર્મ (ગૃહસ્થધર્મ) નો અભ્યાસ કર્યો હોય, (શ્રાવકનો ધર્મ
જેણે પાળ્યો હોય) તેવો પુરૂષ યતિધર્મને માટે યોગ્ય થાય છે, તેથી પ્રથમ
ગૃહસ્થધર્મને ગ્રહણ કરવાનો વિધિ જણાવાની ઇચ્છાએ કહે છે—

સતિ સમ્યગ્દર્શને ન્યાય્યમાણુવ્રતાદીનાં ગ્રહણં નાન્ય-
થેતિ ॥ ૬ ॥

સતિ વિદ્યમાને સમ્યગ્દર્શને સમ્યક્ત્વદ્વક્ષણે ન્યાય્યં ઝપ્પનં આણુવ્રતાદીનાં
આણુવ્રતગુણવ્રતશિક્ષાવ્રતાનાં ગ્રહણં અન્યુપગમઃ ન નૈવ ! અન્યથા સમ્યગ્દર્શને
અસતિ નિષ્ફલત્વપ્રસંગાત્ । યથોક્તં—

“ સસ્યાનીવોપેરે ક્ષેત્રે નિક્ષિપ્તાનિ કદાચન ।

ન વ્રતાનિ પ્રરોહંતિ જીવે મિથ્યાત્વાસિતે ॥ ૧ ॥

સંયમા નિયમાઃ સર્વે નાશ્યંતેઽનેન પાવનાઃ ।

ક્ષયકાલાનક્ષેનેવ પાદપાઃ ફલ્લશાલ્લિનઃ ॥ ૨ ॥

સમ્યગ્દર્શનમેવ યથાસ્થાત્તથાહ—

જિનવચનશ્રવણાદેઃ કર્મક્ષયોપશમાદિતઃ સમ્યગ્દર્શ-

મૂલાર્થ—સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થતાં આણુવ્રત વગેરેનું ગ્રહણ
કરવું ઘટિત (ન્યાય) છે, પણ અન્યથા નહીં. ૮

ટીકાર્થ—સમ્યગ્દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં આણુવ્રત વગેરેનું
એટલે પાંચ આણુવ્રત, ત્રણ ગુણુવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રતનું ગ્રહણ કરવું ઘ-
ટિત છે. અન્યથા એટલે જો સમ્યગ્દર્શન—સમકિત ન પ્રાપ્ત થયું હોય તો
તે આણુવ્રત વગેરેનું ગ્રહણ ન કરવું, કારણકે તેને નિષ્પ્રજપણાનો પ્રસંગ આવે.
અર્થાત્ સમકિત વગર ગ્રહણ કરેલા આણુવ્રતાદિ નિષ્પ્રજ થાય છે. તેને માટિ
કહેલું છે કે—

“ જેમ ખારી જમીનના ક્ષેત્રમાં નાખેલા ખીજ કદિ પણ ઉગતા નથી,
તેમ મિથ્યાત્વથી વાસિત થયેલા જીવની અંદર આરોપિત કરેલા વ્રતો ઉગતા
નથી—ઉદય થતા નથી. એટલે કર્મ ક્ષય કરવાનું નિમિત્ત થતા નથી. ૧

પ્રલયકાળના અગ્નિવડે જેમ પ્રજાવાળાં વૃક્ષો નાશ પામે છે, તેમ એ મિ-
થ્યાત્વવડે પવિત્ર એવા સર્વ સંયમો અને નિયમો નાશ પામે છે. ૨-૮

જેવી રીતે સમ્યગ્દર્શન થાય, તેવી રીતે કહે છે—

મૂલાર્થ—જિનવચનના શ્રવણાદિકથી અને કર્મના ક્ષયોપશ-

કીદશમિત્યાહ—

પ્રશમસંવેગનિર્વેદાનુકંપાસ્તિક્યાન્નિવ્યક્તિલક્ષણં ત-
દિતિ ॥ ૧૦ ॥

પ્રશમઃ સ્વનાવત એવ ક્રોધાદિકૂરુકપાયવિપવિકારકટુફલ્લાવલોકનેન વા
તન્નિરોધઃ । સંવેગો નિર્વાણાન્નિલાપઃ । નિર્વેદો જવાપુલ્લેજનં । અનુકંપા છુઃશ્વિ-
તસત્ત્વવિપયા કૃપા । આસ્તિક્યં સદેશ સત્યં નિઃશંકં યજ્ઞિનૈઃ પ્રવેદિતમિતિ પ્રતિપ-
ત્તિલક્ષણં તતઃ પ્રશમસંવેગનિર્વેદાનુકંપાસ્તિક્યાનામન્નિવ્યક્તિરુન્મીલનં લક્ષણં સ્વ-
રૂપસત્તાલ્યાપકં યસ્ય તત્તથા તદિતિ સમ્યગ્દર્શનમ્ । ૧૦ ।

એવં સમ્યગ્દર્શનશુદ્ધૌ યદ્ ગુરુણા વિધેયં તદાહ—

ઉત્તમધર્મપ્રતિપત્ત્યસહિષ્ણોસ્તત્કથનપૂર્વમુપસ્થિતસ્ય

તે સમ્યગ્દર્શન કેવું છે ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય
તેણે કરીને પ્રગટ થવારૂપ છે લક્ષણ જેનું તે સમ્યગ્દર્શન છે. ૧૦

ટીકાર્થ—સ્વભાવથીજ ક્રોધાદિ કૂર કપાયરૂપ જે વિષ તેના વિકારના
કટુ પ્રળને જેવાથી તે ક્રોધાદિકેનો નિરોધ કરવો તે પ્રશમ કહેવાય છે. નિર્વા-
ણ—મોક્ષની અભિલાષા તે સંવેગ કહેવાય છે. આ સંસારથી ઉદ્દેગ પામવો
એ નિર્વેદ કહેવાય છે. દુઃખી પ્રાણી ઉપર દ્રવ્યથી તેમજ ભાવથી દયા કરવી
તે અનુકંપા કહેવાય છે, અને જે જિનભગવાને કહ્યું તેજ સત્ય છે, એ નિઃ-
શંક સત્ય છે એમ અંગીકાર કરવું, તે આસ્તિક્ય કહેવાય છે. તે પ્રશમ,
સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્યની સ્પષ્ટતારૂપ લક્ષણ એટલે સ્વ-
રૂપની સત્તાને જણાવવારૂપ લક્ષણ છે જેનું તે સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. ૧૦

એવી રીતે સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ થયા પછી શુદ્ધ્યે જે કરવા યોગ્ય હોય
તે કહે છે—

મૂલાર્થ—ઉત્તમધર્મ—યતિધર્મને ગ્રહણ કરવાને અસમર્થ
અને પોતાની પાસે આવેલા એવા પુરૂષને તે અણુવતના સ્વરૂપને

વિધિનાણુવ્રતાદિદાનમિતિ ॥ ૧૧ ॥

इह जन्मस्य जन्मजीरोधर्मग्रहणोद्यममवलंबमानस्य गुरुणा प्रथमं कृमामार्द-
वादिर्यतिधर्मः सप्रपंचमुपवर्ण्य प्रदातुमुपस्थापनीयः तस्यैव सर्वकर्मरोगविरोचकत्वा-
द्यदा चासावद्यापि विषयसुखविषासादिजिहृत्तमस्य कृमामार्दवादिर्यतिधर्मस्य प्रति-
पत्तिः अन्युपगमः तस्यामसहिष्णुः अक्षमः तदा तस्य तत्कथनपूर्वं स्वरूपज्ञेदा-
दिजिह्वेपामाणुव्रतादीनां कथनं प्रकाशनं पूर्वं प्रथमं यत्र तत्तथा क्रियाविशेषणमे-
तत् । उपस्थितस्य गृहीतुमन्युद्यतस्य किमित्याह । विधिना वक्ष्यमाणेनाणुव्रता-
दिदानं कर्त्तव्यमिति । ११ ।

अन्यथा प्रदाने दोषमाह—

सहिष्णोः प्रयोगेऽन्तराय इति ॥ १२ ॥

સહિષ્ણોઃ ઉત્તમધર્મપ્રતિપત્તિસમર્થસ્ય પ્રયોગે અણુવ્રતાદિપ્રદાનવ્યાપારણે

સમભવી વિધિવટે તે અણુવ્રત વગેરેનું દાન કરવું ૧૧

ટીકાર્થ—અહીં સંસારથી ભય પામેલા અને ધર્મને ગ્રહણ કરવાના ઉદ્યમનું અ-
વલંબન કરતાં એવા ભવ્ય પ્રાણીની આગળ પ્રથમ ગુરૂએ ક્ષમા-કામળતા
વગેરે યતિધર્મનું સંવિસ્તર વર્ણન કરી ખતાવી પછી તેને તે યતિધર્મ આ-
પવાને યોગ્ય કરવો, કારણકે તે યતિધર્મજ સર્વ કર્મરૂપી રોગને નાશ કરનારો
છે. જ્યારે એ પ્રાણી હજુ પણ વિષયસુખની તૃષ્ણા વગેરેને લઈને ઉત્તમ
એવા તે ક્ષમા, માર્દવતા વગેરે યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને બે સમર્થ ન
હોય, તો તે પુરૂષને તે અણુવ્રત વગેરેના સ્વરૂપ તથા લેહાદિકને પ્રકાશ કરવા-
પૂર્વક (એ ક્રિયાવિશેષણ છે) તેને ગ્રહણ કરવાને પાસે આવેલા તે પુરૂષને
શું કરવું ? તે કહે છે—તેને વિધિ કે જે આગળ કહેવામાં આવશે, તે વટે તે
અણુવ્રત વગેરેનું દાન કરવું. ૧૧

પૂર્વે કક્ષાથી બીજી રીતે આપવાથી દોષ થાય છે, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—સમર્થને અણુવ્રતાદિ આપવાનો પ્રયોગ કરવાથી
યતિધર્મમાં અંતરાય કયો એમ બાણુવું. ૧૨

ટીકાર્થ—સહિષ્ણુ એટલે ઉત્તમ ધર્મ-યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને
સમર્થ એવા પુરૂષને અણુવ્રતાદિક આપવાનો વ્યાપાર કરવાથી આરિત્યધર્મને

અંતરાયઃ ચારિત્રપ્રતિષ્ઠેઃ કૃતો ગુરુણા જવતિ । સ ચ જવાંતેરે આત્મનથાસ્તિદુર્લજ્જન્મનિમિત્તમિતિ ॥ ૧૨ ॥

અર્થેવોપચયમાહ—

અનુમતિશ્ચેતરત્રેતિ ॥ ૧૩ ॥

અનુમતિઃ અનુજ્ઞાદોષઃ ચકારો દૂષણાંતરસમુચ્ચયે । ઇતરત્ર અણુવ્રતાદિમિતિપતૌ પ્રત્યાસ્ત્યાતસાવદ્યાંશાત્ યોજ્યઃ અપ્રત્યાસ્ત્યાતઃસાવદ્યાંશઃ તત્રાપદ્યતે । તથા ચ યાવજ્જીવં સર્વથા સાવદ્યપરિહારપ્રતિજ્ઞાયા મનામ્ માદ્વિન્યં સ્યાદિતિ તત્કથનપૂર્વકમિત્યુક્તમ્ ॥ ૧૩ ॥

અંગીકાર કરવાનો અંતરાય ગુરુએ કરેલો થાય છે. તે અંતરાય આવતા ભવને વિષે તે અંતરાયના કરનારને ચારિત્રના દુર્લભપણાંતું નિમિત્ત થાય છે. અર્થાત્ જે જેને યોગ્ય હોય, તે તેને આપવું, એટલે જે મુનિધર્મને યોગ્ય હોય તેને મુનિધર્મ, અને શ્રાવકધર્મને યોગ્ય હોય તેને શ્રાવકધર્મ આપવો. પણ તેમાં ફેરફાર કરવાથી અંતરાય કર્મ બધાય છે. ૧૨

અહીં તે ઉપર કહેલ બાબતને વિશેષપણે કહે છે.

મૂલાર્થ—શ્રાવક ધર્મને વિષે રહેલા સાવધ અંશની અનુમોદના કરવાનો દોષ આવે. ૧૩

અનુમતિ એટલે અનુજ્ઞા દોષ મૂળમાં એ શબ્દ મુકયો છે, તે બીજા દૂષણના સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ઇતર એટલે સાધુના વ્રતથી જુદા શ્રાવકના અણુવ્રત વિગેરે અંગીકાર કરવાથી અનુમોદના દોષ આવે છે. જેમ કે, પચ્ચખાણુ કરેલો એવો જે સાવધનો અંશ, એટલે દેશથી સાવધનો પરિહાર કર્યો છે અને તે વિના નહીં પચ્ચખાણુ કરેલો એવો જે સાવધનો અંશ, એટલે દેશ થકી સાવધનો ત્યાગ ન કરેલો તેને વિષે, અનુમોદનારૂપ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી શ્રાવકને વ્રત ઉચરાવનારા મુનિને યાવજ્જીવિત (જવજીવ મુખી) સર્વ પ્રકારે સાવધ વ્યાપારની પ્રતિજ્ઞા—નિયમનું કાંઈક મહિનપણું થાય છે. એ કારણથીજ તત્કથન પૂર્વક ઇતિ એમ કહેવામાં આવ્યું છે. એટલે મુનિનો ધર્મ પ્રથમ કહેતાં તે અંગીકાર કરવાને તે સમર્થ ન હોયતો તેને શ્રાવક ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવી પછી શ્રાવકનાં વ્રત આપવાં. ૧૩

અર્થતદવ્યતિરેકે દોષમાહ—

અકથન ઇજયાફલ આજ્ઞાજંગ ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

યદિ ઉત્તમધર્મપ્રતિપત્યસહિષ્ણોઃ અણુવ્રતાદિવ્રક્ષણં ધર્મં ન કથયતિ ગુરુઃ
તદા અકથને ઇજયં યતિશ્રાદ્ધધર્મવ્રક્ષણં ન ફલં યસ્યાસૌ ઇજયાફલઃ આજ્ઞા
જંગઃ જગવચ્છાસનવિનાશનમત્યંતંદુરંતં જાયત ઇતિ ।

જગવદાજ્ઞા ચેયં—

“શ્રમમવિચિંત્યાત્મગતં, તસ્માચ્ચેયઃ સદોપદેષ્ટવ્યમ્ ।

આત્માનં ચ પરં ચ હિ, હિતોપદેષ્ટાનુવૃદ્ધાતિ ॥ ૧ ॥ ઇતિ । ૧૪

નનુ સર્વસાવધયોગપ્રત્યાખ્યાનાક્રમસ્યાણુવ્રતાદિપ્રતિપત્તૌ સાવધાંશમત્યા-

ઉપર કહેલાથી જુદી રીતે કહેવામાં દોષ આવે છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ન કહેવાથી બંને ધર્મના ફળથી રહિત એવો

આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. ૧૪

જે ગુરુ ઉત્તમ ધર્મ—ચારિત્ર ધર્મને અંગીકાર કરવાને અસમર્થ એવા
પુરૂષને અણુવ્રત વગેરે લક્ષણવાળા ધર્મને કહેતા નથી, ત્યારે તે આવકધર્મને
ન કહેવાથી ઉભય એટલે યતિધર્મ તથા આવકધર્મરૂપ બેનું ફળ નથી
એવો આજ્ઞાભંગ એટલે હુદ્દ અંતવાળો ભગવાનના શાસનનો નાશરૂપ આ
જ્ઞાભંગ દોષ થાય.

તે ભગવાનની આજ્ઞા આ પ્રમાણે છે—

“ઉપદેષ્ટા ગુરુએ પોતાને ઉપદેશ કરતાં શ્રમ પડશે એવો વિચાર કર્યા
વગર સદા કલ્યાણનો ઉપદેશ કરવો. હિતનો ઉપદેશ કરનાર ગુરુ પોતાનો અ
ને બીજાનો અનુગ્રહ કરે છે. ” ૧ ૧૪

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, સર્વ સાવધ યોગ એટલે પાપસહિત વ્યાપાર-
રનો ત્યાગ કરવાને અસમર્થ એવા પુરૂષને અણુવ્રતાદિ અંગીકાર કરાવતાં એટ-
લે દેશથી સાવધ વ્યાપારનો ત્યાગ કરાવતાં બીજો સાવધના અંશરહેતા એ-

સ્થાનપ્રદાને કથમિતરત્રાંશૈ નાનુમતિદોષપ્રસંગો ગુરોઃ ઇત્યાશંક્યાહ—

ભગવદ્વચનપ્રામાણ્યાદુપસ્થિતદાને દોષાભાવ ઇતિ ॥ ૧૫ ॥

ઉપાસકદશાદૌ હિ જગવતા સ્વયમેવાનંદાદિશ્રમણોપાસકાનામણુવ્રતાદિ-
પ્રદાનમનુષ્ઠિતમિતિ શ્રૂયતે નચ જગવતોઽપિ તત્રાનુમતિપ્રસંગ ઇતિ જ્ઞેયં જગવદનુષ્ઠાન
સ્ય સર્વાંગમુંદરત્વેનૈકાંતતો દોષવિકલ્પત્વાત્ ઇતિ જગવતો વચનસ્ય પ્રામાણ્યા દુપ-
સ્થિતસ્ય ગુહીતુમુદ્યતસ્ય મંતોરણુવ્રતાદિપ્રદાને સાક્ષિમાત્રજાવમવસંવમાનસ્ય સાવધા-
નાનિરોધેઽપિ નાનુમતિપ્રસંગો ગુરોઃ પ્રાગેવ તસ્ય સ્વયમેવ તત્ર મટ્ટત્વાદિતિ । ૧૫

કુત ઇતિતિ ચેદુચ્યતે—

ગૃહપતિપુત્રમોક્ષજ્ઞાતાદિતિ ॥ ૧૬ ॥

દલે દેશથી પાપનો વ્યાપાર રહેતાં તેને વિષે ગુરૂને અનુમોદનારૂપ દોષનો પ્ર-
સંગ કેમ ન આવે ? આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ભગવાન્ના વચનના પ્રમાણથી અણુવ્રત લેવા પ્રાપ્ત
થયેલા પ્રાણીને તે અણુવ્રત આપવાથી દોષ લાગતો નથી. ૧૫

ટીકાર્થ—ઉપાસક દશા વગેરે સૂત્રોને વિષે આનંદ પ્રમુખ શ્રાવકોને
ભગવાને પોતેજ અણુવ્રતાદિ આપેલ છે, એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે. કદિ
અહિં એમ કહેવામાં આવે કે, તેમાં ભગવાનને પણ અનુમોદના દોષનો પ્ર-
સંગ આવે પણ એમ જાણવું નહીં કારણકે, ભગવાનનું આચરણ સર્વ અં-
ગે મુંદર હોવાથી એકાંતે દોષથી રહિત છે. વળી ભગવાન્ના વચનની પ્રમા-
ણિકતાથી અણુવ્રત લેવા ઉચ્ચમાત્ર થયેલા પ્રાણીને અણુવ્રતાદિ આપવામાં
માત્ર સાક્ષીપણાને આસંજન કરતા એવા ગુરૂને સાવધનો અંશ ન રોકવાથી
પણ અનુમોદનાનો પ્રસંગ નહીં આવે કારણકે, પ્રથમથીજ વ્રતને ગ્રહણ કર-
નારા પુરૂષને પોતાની મેળેજ તે દેશ સાવધને વિષે પ્રવર્તવાપણું છે. ૧૫

અણુવ્રત આપ્યા છતાં પણ દેશથી સાવધના અંશનું અનુમોદન ગુરૂ-
ને નથી આવતું, એ તમે શા ઉપરથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ગૃહપતિના પુત્રને મુકાવવાના દૃષ્ટાંત ઉપરથી તે
જાણી લેવું. ૧૬.

ગૃહપતેઃ વદ્યમાણકથાનકાજિધાસ્યમાનનામધેયસ્ય શ્રેષ્ઠિનઃ રાજગ્રહાદ્યઃ પુ-
ત્રાણાં મોક્તો વિમોચનં તદેવ જ્ઞાતં દૃષ્ટાંતઃ તસ્માત્ । જાવાર્થશ્ચ કથાનકગમ્યઃ તન્નેદં

કથા

સમસ્તિ સકલસુરસુંદરીમનોહરવિદ્યાસોપહાસપ્રદાનપ્રવણસીમંતિનીજનકટાક્ષ-
ચ્છટાક્રેપોપલદ્યમાણનિશ્ચિત્તરામણીયકપ્રદેશો દેશો મગધાજિધાનઃ તત્ર ચ તુપાર-
ગિરિશિખરધવલપ્રાસાદમાલ્યાવિમલકૂટકોટિજિરકાલેડપિ શરદ્બ્રહ્મીઢાં કુર્વાણમિવ
વજ્રૂવ વસંતપુરં નામ નગરં તસ્ય ચ પાલ્લયિતા સેવાવસરરજસપ્રણતનિશ્ચિત્તપૂપાલ્લવિમ-
લમૌલિમુકુટકોટીવિલ્લપ્રમાણિવ્યમયૂલ્લસ્રાતાજિરંજિતક્રમકમલગુગઃ ચંદ્રોર્દ્ધભવ્યા-
પારિતમંરુદ્ધાગ્રલંકિતારાતિપત્તમાતંગકુંજસ્થલ્લગલ્લિતમુક્તાફલ્લપ્રકરપ્રસાધિતાશોપ-
સંગ્રામમહીમંરુદ્ધઃ સમજાયત જિતશત્રુનામા નૃપતિઃ ।

તસ્ય ચ સકલજનનયનમનોહારિણી પૂર્વજવપરંપરોપાર્જિતપુણ્યપ્રાગ્જારનિ-

ટીકાર્થ—હવે કહેવામાં આવશે એવા કથાનકમાં ગૃહપતિ એવા ના-
મના ગૃહસ્થના પુત્રને રાજના આગ્રહથી જે મુકાવવા, એ દૃષ્ટાંતથી તે બહુ લે-
વું. તેનો ભાવાર્થ કથા ઉપરથી સમજાય તેવો છે. તે કથા આ પ્રમાણે છે—

કથા.

સર્વ દેવીઓના મનોહર વિદ્યાસનું હાસ્ય કરવામાં તત્પર એવી સ્ત્રી-
ઓના કટાક્ષોના ક્રેંકવાથી જેની સર્વ રમણીયતાનો પ્રદેશ ઓળખાય છે, એવો
મગધ નામે દેશ છે. તેની અંદર હિમાલય પર્વતના શિખરના જેવા ધોળા
એકેલોની શ્રેણીઓના શિખરના અગ્ર ભાગથી અકાલે પણ શરદ્ઋતુના વાદળો
નો દેખાવ આપતું વસંતપુર નામે નગર હતું. તે નગરનો પાલનાર જિત-
શત્રુ નામે રાજહતો. સેવાને વખતે વેગ સહિત નમતા એવા સર્વ રાજાઓના
નિર્મળ મસ્તકના મુગટોના અગ્ર ભાગમાં રહેલ માથેકના કિરણોના સમૂહથી
તે રાજના ખંને ચરણકમલ રંગાએલાં હતાં. પ્રચંડ જુલથી વાપરેલ ઊંચી
જાતની તરવારોથી ધાયલ કરેલા શત્રુઓના ઉન્મત્ત હાથિઓના કુંભસ્થલમાંથી
પડતા મુક્તા કૃણ (ખોતી)ના સમૂહથી તેણે સંઝામની ભૂમિના અધાં મંડળ-
ને શણગાર્યા હતાં. તે રાજ જિતશત્રુને ધારિણી નામે પ્રિયા હતી; તેણી સર્વ
લોકોના નેત્ર તથા મનને હરણ કરનારી હતી. પૂર્વ ભવની પરંપરાથી ઉપા-

માપિતફલસંવંધાનુકારિણી વિબુધવૃદ્ધિસાવરોપાપહારિણી ચત્રૂવ પ્રેયસી
ધારિણી ।

તયા ચ સાર્ધમસૌ મહીપતિઃ પ્રણતાશોષકિતિપતિઃ દૂરતો નિરાકૃતનિકૃ-
તિર્મનોહરપંચપ્રકારજોગાન્ જુંજાનો મહાંતમનેદ્વાસમર્નપીત્ ।

इतश्च तत्रैव पुरे प्रचुरतरद्घिपदचतुष्पदापदहिरण्यसुवर्णधनधान्यशंखशि-
ङ्गामुक्तामवाक्षपद्मरागवैदूर्यचंद्रकांतैश्चनीक्षमहानीक्षरामपद्मभृतिमवरपदार्यसार्धप-
रिपूर्णसमृद्धिसमुपहसितश्रीकिंठसखदर्पोच्चेको दीनानाथाशंपंगुप्रमुखमाणिप्रणा-
शिताशोपशोकः समजनि समुद्भूताजिघानो निखिन्नवणिग्बर्गप्रधानो गुणगण
गरिष्ठः श्रेष्ठी ।

જન કરેલા પુણ્યના સંબંધવડે નિર્માલ્ય થયેલા કુળના સંબંધને તે અનુસરના-
રી હતી અને તે દેવતાઓની સ્ત્રીઓના ગર્વને હરનારી હતી.

સર્વ રાજાઓ જેને નમેલા છે અને દૂરથી જોણે દૂષણોને નાશ કરેલાં
છે એવો તે જિતશત્રુ રાજા તે રાણીની સાથે પાંચ પ્રકારના ભોગ ભોગવતો
ધણાકાળ નિર્ગમન કરતો હતો.

એ અરસામાં તેજ નગરમાં સમુદ્રદત્ત નામે એક શેઠ રહેતો હતો.
ધણા સેવકો, પગુઓ, વાહનો, આબૂપણો, સુવર્ણ, ધન, ધાન્ય, શંખ, શિલા,
મોતી, પરવાળાં, પદ્મરાગ (યોખરાગ) વૈદુર્ય, ચંદ્રકાંત, ઈંદ્રનીલ, મહાનીલ,
રાગપદ્મ વગેરે ઉત્તમ પ્રકારના પદાર્થોના સમુદાયથી પરિપૂર્ણ એવી સમૃદ્ધિવડે
તે કુબેરના અતિશય ગર્વને પણ હસી કાઢતો હતો. દીન, અનાથ, અધ અને
પાંગળા વિગેરે અપંગ પ્રાણીઓના શોકનો તેણે નાશ કર્યો હતો. તે સર્વ
વ્યાપારી વર્ગમાં પ્રધાન હતો અને ગુણોના ગણથી મહાન્ હતો. તે શેઠને
સાવણ્યના ગુણોનું જાણે આશ્રય હોય સર્વ શ્રેય વસ્તુઓનું ઉદાહરણ હોય,
પુણ્યરત્નોનો મોટા બંદાર હોય, પોતાની કુળ સંતતિનું આબૂપણ હોય અને
કામક્ષતાથી વનની ક્ષતાનું વૃક્ષ હોય તેવી સુમંગલા નામે સંધર્મચારિણી
સ્ત્રી હતી. તે સ્ત્રીને વિશે જેને ગાઢ અનુસંગ બંધાએલો છે એવો તે શેઠ
જીવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા મોટા વિષય મુખના સમુદ્રમાં મગ્ન થઈ ધણાકાળ
નિર્ગમન કરતો હતો.

તસ્ય ચાશ્રય ઇવ દ્વાવણ્યગુણાનાં, ઝડાહરણમિવ સર્વથ્રેયોવસ્તૂનાં, મહા-
 નિધાનમિવ પુણ્યરત્નાનાં, ઋષણમિવ સ્વકુલસંતતેઃ, પાદપ ઇવ સૌકુમાર્યવનઙ્ગ-
 તાયાઃ, સમજવત્સુમંગલાન્નિધાના સર્થર્થચારિણી । તસ્યામસૌ નિવિરુવધ્ધાનુરા-
 ગો જીવજ્ઞોકોદ્ભવપ્રાજ્યવૈષયિકશર્પસાગરોદરમધ્યમગ્રોઽનઘ્યં કાઙ્ગમતિવાહ્યાંચકાર
 । પ્રસ્તાવે ચ સમજનિપત તયોર્વિંશદસમાચારસમાચરણપત્રિત્રાઃ પુત્રાઃ ક્રમેણ પ્રિયંક-
 ર-કેપંકર-ધનદેવ-સોમદેવ-પૂર્ણભદ્ર-માણિજ્ઞછનામાનઃ પદ્ । તે ચ નિસર્ગતઃ
 એવ ગુરુજનવિનયપદ્મણાઃ પરમકલ્યાણપ્રદાનપ્રવણપરિશુદ્ધત્રિવર્ગવધ્ધાનુરાગાઃ
 અનુરાગજરસમાકૃષ્ટમાણકીર્તિકામિનીવાદોપગૂઢાઃ સકલસજ્જનમનઃસંતોષકાતુ-
 ચ્છસમુચ્છલ્લહયાદાક્ષિણ્યપ્રાપ્યપ્રાજ્યગુણાલંકૃતશરીરાઃ શરીરસૌંદર્યોત્કર્ષતિરસ્કૃતપ-
 કરકેતનદ્વાવણ્યદર્પાતિરેકાઃ વણિજ્ઞનોચિતવ્યવહારસારતયા પિતરમતિદૂરમતિક્રાં-
 તકુટુંબચિંતાજારમકાર્ષુઃ । અન્યદા ધારિણી દેવી અંતઃપુરાંતઃ નરપતૌ પદ્મપદ્મ-
 પ્રવાદનપદ્મસે અનેકકરણજંગમુંદરં રાજહૃદયાનંદાતિરેકદાયકં નૃત્યવિધિં વ્યધાત્
 । તતઃ સંતોષજરતરક્ષિતમનાઃ મહીવતિઃ પ્રિયાર્થે વરં પ્રાપચ્છત્ । સા ચૌવાચ
 અથાપિ તવાન્તિક એવ વસ્તિષ્ઠતુ પ્રસ્તાવે યાચિષ્યત ઇતિ । એવં ચ ગચ્છતિ

સમય પ્રાપ્ત થતાં તે સમુદ્રદત્ત અને સુમંગલા ને તેમના ઉન્નવળ આ-
 ચારને આચરવાથી પવિત્ર એવા પ્રિયંકર, ક્ષેમંકર, ધનદેવ, સોમદેવ,
 પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર—એવા નામના છ પુત્રો અનુક્રમે ઉત્પન્ન થયા.
 તેઓ સ્વભાવેજ શુદ્ધ જનનો વિનય કરવામાં તત્પર હતા. પરમ કલ્યાણને
 આપવામાં ઉદાર એવા શુદ્ધ ત્રિવર્ગ—ધર્મ, અર્થ અને કામને વિષે તેની
 પ્રીતિ બંધાણી હતી. પ્રેમનો સમૂહથી ખેંચાએલી કીર્તિરૂપી કામિનીએ
 તેમને ગાઢ આલિંગન કરેલું હતું. સર્વ સજ્જનોના મનને સંતોષ આપનારી
 અને મોટી એવી દયા તથા દાક્ષિણ્યતા વગેરે ઉત્તમ ગુણોથી તેમના શરીર
 અલંકૃત હતાં. પોતાના શરીરના સૌંદર્યના ઉત્કર્ષથી તેમણે કામદેવના લાવ-
 ણ્યના અધિક ગર્વનો તિરસ્કાર કર્યો હતો. એવા તે છ પુત્રોએ વણિક જનને
 યોગ્ય એવા શ્રેષ્ઠ વ્યવહારને લઇને પોતાના પિતાને કુટુંબનીચિંતાનાં બોજથી
 અતિશય મુક્ત કર્યો હતો,

એક વખત અંતઃપુરની અંદર રાજ સુંદર વાઘ વગાડવામાં પ્રવર્તેલો
 તે વખતે ધારિણી દેવીએ અનેક અવયવોના લાવણાવથી સુંદર અને રાજના

કાલે સમાયયૌ અન્યદા । કામુકઙ્ગોકવિદ્યાસોદ્ધાસસાહાય્યકારી કૌમુદીદિવસઃ
વિક્રમથ દેવ્યા વસુંધરાધિપતિઃ દેવ ક્રિયતાં વરેણ પ્રસાદઃ યયાદ્ય કર્પૂરપૂરપ્રતિભ
શશધરકરનિકરપરિપૂરિતનિલિદ્યાશાયાં નિશાયામિષાં નગરીં ગરીયસા સ્વપસ્વા-
રેણ શોપાંતઃપુરેણ ચ પરિક્ષિતા સતી ત્રિકચતુષ્કાદિરમણીયપ્રદેશસૌંદર્યાવઙ્ગોક-
નકુતૂહલેનાસ્ત્વલિતપ્રસરા પરિચ્છમામીતિ । તદન્વેવ રાજા સર્વત્ર નગરે પટહપ્રદા-
નપૂર્વકં સકલપુરુષવ્યક્તોનાં રજનીનગરનિર્વાસનામુદ્ઘોષયામાસ । તતઃ પ્રાતઃક્ર-
ણાદારણ્ય યયાસંવાહં સર્વેષ્વપિ પુરુષેષુ નગરાદ્વહિર્ગતું પ્રવૃત્તેષુ સમુચિતસમયે
સ્વયમેવ મહીપતિર્મંત્રિપ્રમુખનગરપ્રધાનનરપરિક્ષરપરિક્ષિતો નગરાદ્વહિર્નિશાનદિ-
ગ્જાગર્વાત્તિનિ મનોરમોયાને જગામ । તે ચ પરપિ શ્રેષ્ઠિસૂત્રો લેખ્યકરણવ્યગ્રા

હૃદયને અતિશય આનંદ આપનારું નૃત્ય કર્યું, તેથી રાજાનું મન અતિશય
સંતોષથી અપળ થઇ ગયું, તેણે પોતાની પ્રિયાને વરદાન માગવાને કહ્યું.
ધારિણી બોલી—“ સ્વામી, અત્યારે તો એ વરદાન તમારી પાસેજ રહેા. હું
અવસરે માગી લઇશ. ”

એવી રીતે કટલોક કાળ નિર્ગમન થયા પછી એક દિવસે કામી લો-
કાના વિદ્યાસેના ઉદ્ધાસને સહાય કરનાર કૌમુદી (શરદ ઋતુને) મહોત્સવ
આવ્યો. તે વખતે રાણીએ રાજાને વિનંતિ કરી કે, દેવ, પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા કરેલા
વરદાનને આપી મારી ઉપર પ્રસાદ કરો. આજે કર્પૂરના પુંજ જેવા અંદ્રના
કિરણોનાં સમૂહથી જેમાં બધી દિશાઓ પૂરાએલી છે, એવી આ રાત્રિને વિશે
મારા પોતાના મોટા પરિવારથી અને અવશેષ અંતઃપુરથી પરિવારિત થઇ
ત્રણ રસ્તાવાળા ત્રિક અને ચૌક વગેરે રમણીય પ્રદેશના સૌંદર્યને જોવાના
કૌતુકથી અસ્ખલિત વેગવાળી હું બધે જશ્યા કરું.

તે પછી રાજાએ નગરમાં પડેા વગલાવી સર્વ પુરૂષ અતિઆને રાત્રે
નગરની બાહર નીકળી જવાની ઉદ્દેશીયલા કરાવી. તે પછી પ્રાતઃકાળથી માં-
ડીને જેને જેમ થટે તેમ સર્વ પુરૂષો નગરની બાહર નીકળવાને પ્રવર્ત્યા. ન્યારે
ચોખ્ખ સમય થયો એટલે રાજા મંત્રિ વગેરે સેદરના મુખ્ય માણસોના પરિ-
વારથી પરિવૃત થઇ નગરની બાહર ઇશાન દિશામાં આવેલા એક મનોરમ
ઉદ્યાનમાં ગયો.

એતે વ્રજામ એતે વ્રજામ ઇતિ નિવિરુવચ્છાજિસંધયોઽપિ સંધ્યાસમયં યાવદાપણ
 એવ તસ્યુઃ । ઇતથાસ્તાચલચૂમામલંચકાર સહસ્રકરઃ । તે ચ ત્વરાપરિગતા યાવ-
 દાયાંતિ ગોપુરસમીપે તાવત્તજ્જીવિતાશયેવ સહોજયકપાટપુટસંવટનેન નિરુચ્છાનિ
 પ્રતોલ્લીઘારાણિ । તદનુ ચકિતચકિતાઃ કેનાપ્યલઙ્ઘ્યમાણાસ્તે પ્રત્યાવૃત્ય હૃદ્યાંત-
 ગતગુપ્તચૂમિયૃદ્દૈકદેશે નિર્લિપ્તિરે । ધારિણ્યપિ રાત્રૌ કૃતોદારશૃંગારાંતઃપુરેણ સહ
 નિર્ગતનરે નગરે યથાજિપ્રાયમચિરેભે । સંજાતે ચ પ્રાતઃ સમયે સમુત્થિતે કમલ્લલ્લ-
 નમચોપમદાનમવળે કિંશુકકુસુમસમચ્છાયાતુચ્છોચ્છલ્લજ્જાગરંજિતદિગ્મંદલે જગદે-
 કનેત્રે મિત્રે નગરાજ્યંતરમપવિષ્ટેષ્વેવ પુરુષેષુ । મહીપાદ્મો નગરાસ્કકાનાદિદેશ ।
 યથા નિજાલ્લપત નગરં મા કશ્ચિદસ્મદાઙ્ગાર્જંગકારી માનવઃ સમજનીતિ ।
 સમ્પ્રગવેપયન્નિશ્ચ તૈઃ કૃતાંતદૂતૈરિવ પ્રાપિરે શ્રેષ્ઠિનંદનાઃ નિવેદિતાશ્ચ તત્સમયમેવ

તે છએ પણ શેઠના પુત્રો લેખા કરવામાં વ્યથ હતા, તેથી ‘ આપણે
 હમણાં જઈએ, ’ ‘ આપણે હમણાં જઈએ ’ એમ કરતાં સંધ્યાકાળ સુધી
 પોતાની ડુકાનમાં રહ્યા હતા.

આ તરફ સૂર્ય અસ્તાચળ પર્વતના શિખરને શોભાવ્યું એટલે સૂર્ય
 અસ્ત થઈ ગયો. પછી તેઓ હતાવળા જેવામાં નગરના દરવાજાની પાસે
 આવ્યા, તેવામાં તેમના જીવવાની આશાની સાથેજ હોય તેમ બંને કમાડના
 સંઘટનથી તે દોઢીના દ્વાર અટકાઈ ગયાં, એટલે દરવાજાના કમાડ બંધ થયાં
 અને તેમના જીવવાની આશા પણ બંધ થઈ. તે પછી તેઓ અતિશય ભય
 પામી, કોઈ ન જોળખી શકે તેવી રીતે પાછા પ્રરીને સુંદર અંદર રહેલા ગુપ્ત
 ભૂમિના એક ભાગમાં સંતાઈ ગયા. રાણી ધારિણી પણ જેણે શ્રેષ્ઠ શૃંગાર
 ધારણ કરેલા છે એવા અંતઃપુરની સાથે જમાંથી પુરુષો નીકળી ગયેલા છે,
 એવા નગરમાં પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે રમવા લાગી, જ્યારે પ્રાતઃકાળ થયો,
 કમળના ખંડને વિકાશ આપવામાં પ્રવીણ અને કેશુંડાના પુષ્પના જેવી કાંતિ-
 વાળા મોટા ઉજ્જ્વળતા રંગથી દિશાઓના મંડળને રંગનાર જગતના એક નેત્ર-
 રૂપ સૂર્ય ઉદય પામતાં. હજી પુરુષો તો નગરની અંદર પેઠાજ નથી. તે વખતે
 રાજાએ નગરના રક્ષકોને આજ્ઞા કરી કે, તમે નગરમાં તપાસ કરો. “કોઈ મારી
 આજ્ઞાને ભંગ કરનારો મનુષ્ય થયો છે કે નહીં ? ” પછી તેઓ નગરમાં
 તપાસ કરવા લાગ્યા, તેવામાં જણે યમરાજના દૂતો હોય, તેવા તેઓએ પેલા
 શેઠના છ પુત્રોને પકડ્યા અને તેજ વખતે તેમણે રાજાને તેમની વાત નિવે-

રાજાઃ । તતોઽસૌ કુપિતકૃતાંતજીપણમૃકુટિન્નગસંગિજ્ઞાઞ્ઞપ્રમાથાન્ તચ્છ્રેષ્ઠિ-
ત્રવધાય તાન્ વ્યાપારયાંચકાર । અત્રાંતરે સમાકર્ણ્યાકાંઠે એવ મુદ્ગરાઘાતપાતસ-
દશમેનં વૃત્તાંતં શ્રેષ્ઠી શાંત ઇવ જ્ઞાંત ઇવ પોશિત ઇવ કરિમકરનિકરકરાસ્ફા-
લનસમુચ્છલ્લહલ્લકલ્લોલ્લાકુલ્લિત્તમહાજલ્લનિધિમધ્યસંજિઘ્યાનપાત્રાંતર્જાયમાનમા-
નવ ઇવ કિંકર્ત્તવ્યતામૃદઃ ક્ષણં કામપ્યવસ્યાં દારુણામન્વજૂત્ । તદનુ નિરાકૃત્ય
કાતરનરવિલસિતં અપાસ્ય સ્ત્રીજનોચિતં શોકાવેગં સમાલ્લંબ્ય ધીરનરોચિતં ધૈર્ય
અવગણય્ય દીનજ્ઞાવં નગરપ્રધાનલ્લોકસહાયઃ પ્રવરરત્નમૃતપાણિઃ સહસૈવ રાજ્ઞો-
વિજ્ઞાપનાયોપતસ્થાં । વિજ્ઞાપ્તવાંશ્ચ યયા ન કુત્તોઽપિ ચિત્તદોષાદમી મત્પુત્રા નગરા-
દનિર્ગમજ્ઞાનો વમ્ભૂવુઃ કિંતુ તથાવિધણ્ણેરવ્યકચ્ચગ્રતપા નિર્ગતુમપારયતામાદિત્યાસ્ત-
સમય સમયાગમે ચ પ્રચલિતાનામપ્યમીપાં પ્રતોઽઙ્ગીઘારપિધાનવશેન નિર્ગમો નાજૂત્ ।

હત કરી. તે પછી ડોપ પામેલા યમરાજના જેવી ભયંકર અગુટીના ભંગવાળું
લક્ષાટ કરી રાજાએ તે શેઠના છ પુત્રોનો વધ કરવાને તેમને આજ્ઞા આપી.
આ અરસામાં મુદ્ગરનો ધા પડવા સમાન એ વૃત્તાંત અકસ્માત્ સાંભળી તે
શેઠ જાણે શાંત હોય, જ્ઞાંત હોય અને પીડિત હોય અને લાથી જેવા મોટા
મથરના સમૂહના હાથના અથડાવાથી ઉછળતા ઘણા મોઝાઓવડે આકુળ-આ-
કુળ એવા મોટા સમુદ્રના મધ્ય ભાગે ભાંગી ગયેલા વહાણની અંદર રહેલા
મનુષ્યની જેમ ‘શું કરવું’ એવી ચિંતામાં મૂઠ થઇ ગયો. અને કાણુવાર
તો તે ડોઘ ઢાણુ અવસ્થાને અનુભવવા લાગ્યો. તે પછી કાયર પુરૂષના જેવા
ચેષ્ટિતને છોડી દઈ, સ્ત્રીજનને યોગ્ય એવા શોકના આવેગને દૂર કરી, ધીર
પુરૂષને ધટે તેવું ધૈર્ય ધારણ કરી અને દીન ભાવની અવગણના કરી તેમજ
નગરના મુખ્ય લોકોની સહાય લઈ અને હાથમાં ઉત્તમ જાતના રત્નો ધારણ
કરી તત્કાળ રાજાને વિનંતિ કરવાને આવ્યો. તેણે રાજાને વિનંતિ કરી કે,
“ મહારાજ ! ડોઘ પણ મનના ડોપથી મારા પુત્રો નગરમાંથી નીકળી શક્યા
નથી. કિંતુ તેવી જાતના લેખા કરવામાં તેઓ બ્યથ થવાથી ન નીકળી શક-
વાથી સૂર્યના અસ્ત સમયે નગર બાહર નીકળવાને ઉતાવળા આપ્યા પણ તે
કાલે દરવાજાના દ્વાર બંધ થવાને લઈને તેમનું બાહર નીકળવું ન થયું,
એથી તેમનો આ એક અપરાધ ક્ષમા કરો અને મારા પ્રિય પુત્રને ઈવિત-
દાન આપવાની મદદરબાની કરો. ” શેઠે આ પ્રમાણે વારંવાર કહ્યું, તોપણ
રાજા પોતાના ડોપને સપ્ત માની તેને છોડી મુકવાને ઉત્સાહિત થયો નહીં.

અતઃ ક્લમ્યતામેકોઽપરાધઃ ક્રિયતાં મિયપુત્રજીવિતવ્યમ્પ્રદાનેન પ્રસાદઃ એવં ચ પુનઃ પુનઃ જાણ્યમાનોપિ રાજા અર્થમ્કોપમાત્માનં મન્યમાનો યદા ન મોક્તુમુત્સહતે તદા તત્કોપનિર્ણયણાર્યેકપુત્રોપેક્ષણેન પંચ મોચયિતુમારબ્ધાઃ યદા તાનપિ ન મું-ચતિ તદા દ્વયોરુપેક્ષણેનૈવ ચત્વારઃ એવં તદમોચનેઽપિ ત્રયો દ્વા યાવબ્દેષોપેક્ષણેન ઇકો ઝ્યેષ્ઠ ઇતિ । તતઃ સંનિહિતામાત્યપુરોહિતાદ્યત્પંતાન્યર્યનેન નિર્મૂલકુલ્લોચ્છેદો મહતે પાપાયેતિ પર્યાલોચનેન ચ મનાગ્મંદીજૂતકોપોદ્દેકો મહીપતિર્જ્યેષ્ઠપુત્રમેકં મુમોચેતિ ।

અયમત્રાર્થોપનયઃ । યથા તદ્વસંતપુરં તથા સંસાર યથા રાજા તથા શ્રાવકઃ યથા શ્રેષ્ઠી તથા ગુરુઃ યથા ચ પદ પુત્રાસ્તથા પદ જીવનિકયાઃ યથા ચ તસ્ય પિતુઃ શોષપુત્રોપેક્ષણેનૈકં પુત્રં મોચયતોઽપિ ન શોષપુત્રવધાનુમતિઃ એવં ગુરુર્નિજપુત્રમાયાન્ પદપિ જીવનિકાયાંસ્તૈસ્તૈઃ મત્રજ્યોત્સાહનોપાર્યૈર્ગૃહસ્થતથા તદ્વધમદૃષ્ટાત્ શ્રાવકા-

સારે તેના કાપને શમાવવાને એક પુત્રની ઉપેક્ષા કરી બાકીના પાંચ પુત્રાને છોડાવાનો આરંભ કર્યો. રાજાએ તેઓને ન છોડ્યા એટલે બે પુત્રાની ઉપેક્ષા કરી ચારને છોડાવા માંડ્યા. તેટલાને પણ છોડ્યા નહીં એટલે ત્રણ અને છેવટે બે પુત્રાને બચાવા માંડ્યા. તેમ પણ ન થઈ શક્યું એટલે પાંચ પુત્રા સોંપી બાકીના એક જ્યેષ્ઠ પુત્રને બચાવા માંડ્યો. તે પછી પાસે રહેલ મૈત્રી અને પુરોહિતની અતિ પ્રાર્થનાથી અને ‘નિર્મૂલ કુળનો ઉચ્છેદ કરવથી મહા પાપ લાગે છે,’ એવા વિચારથી જના કાપનો વધારો જરા મંદ થયેલો છે એવા રાજાએ તે શેઠના જ્યેષ્ઠ પુત્રને છોડી મુક્યો હતો.

આ કહેલ દર્શાવત—કથાનો ઊપનય આ પ્રમાણે છે—જે વસંતપુર નગર તે આ આ સંસાર છે. જે રાજા તે શ્રાવક છે, જે શેઠ તે ગુરુ છે અને જે શેઠના છ પુત્રો તે છ જીવનિકાય છે. જે તે પિતા શેઠ બાકીના પુત્રાની ઉપેક્ષા કરી એક પુત્રને છોડાવે છે, તથાપિ બાકીના પુત્રોનો વધ થવામાં તેની અનુ-મતિ નથી, તેમ ગુરુ પોતાના પુત્ર જવા છ જીવનિકાયોને દીક્ષા લેવાનો ઉત્સાહ થાય એવા તેને ઉપાયોથી ગૃહસ્થપણને લઈને તે છ જીવ નિકાયનો વધ કર-વાને પ્રવર્તેલા શ્રાવક પાસેથી છોડાવે છે. જ્યારે તે શ્રાવક અદ્યાપિ તે છ

ઓચયતિ । યદા ત્રાસૌ નાથાપિ તાન્ મોક્તુમુત્સહતે તદાજ્યેષ્ઠપુત્રમાયં ત્રસકાયં
શેષોપેક્ષણેન મોચયતોઽપિ ગુરોર્ન શેષકાયવધાનુમત્તિદોષ ઇતિ ॥ ૪ ॥

વિધિનાણુવ્રતાદિપ્રદાનમિત્યુક્તં પ્રાગતસ્તમેવદર્શયતિ—

યોગવંદનનિમિત્તદિગાકારશુદ્ધિર્વિધિરિતિ ॥ ૫ ॥

इह शुद्धिशब्दः प्रत्येकमजिसंबध्यते । ततो योगशुद्धिर्वंदनशुद्धिर्निमित्त-
शुद्धिर्दिक्शुद्धिराकारशुद्धिश्च विधिः अणुव्रतादिप्रतिपत्तौ भवति । तत्र योगाः
कायवाङ्मनोव्यापारलक्षणाः तेषां शुद्धिः सोपयोगात्स्वरगमननिरवद्यक्षापणशुच-
चित्तनादिरूपा । वंदनशुद्धिः अस्त्वक्षितामिक्षितप्रणिपातादिदंभकसमुच्चारणासं-
ज्जातकापोत्सर्गकरणलक्षणा । निमित्तशुद्धिः तत्काद्वोच्छक्षितशंखपणवादिनिना-

જીવનિકાયોને છોડવા ઉત્સાહિત થતો નથી, એટલે જ્યેષ્ઠ પુત્ર સમાન ત્રસકાય
જીવને ખાકીના નિકાયોની ઉપેક્ષા કરી છોડાવતા એવા શુરને તે ખાકીના
નિકાયનો વધ કરવાની અનુમતિનો દોષ લાગતો નથી. કારણ કે, શુરનો
અભિપ્રાય હિંસા માત્રને છોડાવવાનો છે. ૪

પ્રથમ કહ્યું છે કે, વિધિ સહિત અણુવ્રતાદિ આપવા—તેજ વિધિને કહે છે—

મૂલાર્થ—યોગશુદ્ધિ, વંદનશુદ્ધિ, નિમિત્તશુદ્ધિ, દિશ્શુદ્ધિ અને
આકાર [આગાર] શુદ્ધિ—એ સર્વ શુદ્ધિ કરવી તે અણુવ્રતાદિકની
પ્રાપ્તિને માટે વિધિ છે. ૫

ટીકાર્થ—અહિં જે મૂલમાં શુદ્ધિ શબ્દ છે, તેનો યોગાદિ પ્રત્યેક શ-
બ્દની સાથે સંબંધ કરવો. એટલે યોગશુદ્ધિ, વંદનશુદ્ધિ, નિમિત્તશુદ્ધિ, દિશ્-
શુદ્ધિ અને આકારશુદ્ધિ એ અણુવ્રત વિગેરેની પ્રાપ્તિને માટે વિધિ છે, તેમાં
યોગ એટલે કાયા, વાણી અને મનના વ્યાપારરૂપ લક્ષણવાળા, તેમની શુદ્ધિ
એટલે કાયાથી ઉપયોગ સાથે (ત્વરા રહિત) ગમન કરવું. વાણીથી નિર્દોષ
ભાષણ કરવું, અને મનથી શુભ ચિંતવવું, એ ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિ એ યોગશુદ્ધિ
કહેવાય છે. વંદનશુદ્ધિ એટલે સખલના રહિત, એક ખીજને મળી ન જવાય
તેમ પ્રણિપાતાદિ કરવો, દંડકનો ઉચ્ચાર કરવો અને પ્રાંતિરહિત કાયો-
ત્સર્ગ કરવો તે વંદનશુદ્ધિ છે. નિમિત્તશુદ્ધિ એટલે તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલ

દશ્રવણપૂર્ણકુંજશૃંગારચ્છત્રધ્વજચામરાધ્વલોકનશુભગંધાગ્રાણાદિસ્વચ્છાવા । દિક્-
શુદ્ધિઃ પ્રાચ્યુદીચીજિનજિનચૈત્યાદ્યધિષ્ઠિતાશાસમાશ્રયણસ્વરૂપા । આકારશુ-
દ્ધિસ્તુ રાજાદ્યજિયોગાદિપ્રત્યાઘ્યાનાપવાદમુક્તીકરણાત્મિકેતિ ॥ ૫ ॥

તથા યચિતોપચારશ્ચેતિ ॥ ૬ ॥

ચચિતો દેવગુરુસાધમિકસ્વજનદીનાનાથાદીનામુપચારાર્હણાં યો યસ્ય
યોગ્ય ઉપચારો ધૂપપુષ્પવસ્ત્રવિલેપનાસનદાનાદિર્ગત્સ્વાત્મકઃ સચ વિધિરિત્યુનુવ-
ર્તત્ત ઇતિ ॥ ૬ ॥

અથાણુવ્રતાદીન્યેષ ક્રમેણ દર્શયન્નાહ—

સ્થૂલપ્રાણાત્તિપાતાદિચ્ચો વિરતિરણુવ્રતાનિ પંચેતિ ॥૭॥

ફહ પ્રાણાત્તિપાતઃ પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણિવ્યવરોપણરૂપઃ સ ચ સ્થૂલઃ સૂક્ષ્મ-

શંખ તથા નોખત વગેરેનો શખ સાંભળવો, પૂર્ણકુંભ, ઝારી, છત્ર, ધ્વજ
અને ચામર વગેરેનું અવલોકન કરવું, શુભ મંથનું આગ્રાણ વગેરે કરવું તે
નિમિત્તશુદ્ધિ કહેવાય છે. દિક્શુદ્ધિ એટલે પૂર્વ ઉત્તર દિશાનો અને ગિન તથા
ગિનચૈત્ય જેમાં રહેલ દોષ એવી દિશાનો આશ્રય કરવો. આકારશુદ્ધિ એટલે
રાજા વગેરેના અભિયોગથી પચ્ચખાણને અપવાદમાં મુકવા તે રૂપ આગારની
શુદ્ધિ કહેવાય છે.

મૂલાર્થ—વળી દેવગુરુ વગેરેને ઘટે તેવો ઉપચાર કરવો. ૬

ટીકાર્થ—હચિત એટલે દેવ, ગુરુ, સાધર્મી, સ્વજન, દીન અને અ-
નાથ જેઓ ઉપચાર કરવાને યોગ્ય છે, તેમને જેને ઘટે તેવો ઉપચાર કરવો,
એટલે ધૂપ, પુષ્પ, વસ્ત્ર, વિલેપન અને આસન આપવા વગેરેથી ગૌરવ
કરવું—અદુમાન કરવું, તે ઉપચાર તે વિધિ જાણવો.

દવે અનુક્રમે અણુવ્રત વગેરે દર્શાવે છે—

મૂલાર્થ—સ્થૂલ હિંસા વગેરેથી વિરામ પામવું, તે પાંચ
અણુવ્રત કહેવાય છે. ૭

ટીકાર્થ—અદિ પ્રાણાત્તિપાત એટલે પ્રમત્તપણાના યોગથી પ્રાણીનો
નાશ કરવો તે છે. તે પ્રાણાત્તિપાત સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એમ બે પ્રકારનો છે, તેમાં

અ તત્ર સૂક્ષ્મઃ પૃથિવ્યાદિવિષયઃ સ્થૂલથ્વ ઈન્દ્રિયાદિત્રસગોચરઃ સ્થૂલશ્વાસૌ પ્રા-
ણાતિપાતશ્ચેતિ સ્થૂલપ્રાણાતિપાતઃ આદિશબ્દાત્ સ્થૂલમૃપાવાદાદત્તાદાનાબ્રહ્મપ-
ચ્ચિદ્વાઃ પરિગૃહ્યંતે તે ચ પ્રાયઃ પ્રતીતરૂપા એવ તતસ્તેન્યઃ સ્થૂલપ્રાણાતિપાતાદિ-
ન્યઃ પંચન્યો મહાપાતકેન્યો વિરતિવિરમણં । કિમિત્યાહ । સાધુવ્રતેન્યઃ સકા-
શાત્ આણૂનિ લઘૂનિ વ્રતાનિ નિયમરૂપાણિ અણુવ્રતાનિ । કિયંતીત્યાહ । પંચે-
તિ પંચસંખ્યાનિ પંચાણુવ્રતાનિ બહુવચનનિર્દેશેઽપિ ચદિરતિરિત્યેકવચનનિર્દેશઃ
સ સર્વેઽવિરતિસામાન્યપેક્ષયેતિ ॥ ૭ ॥

અથ દિગ્વ્રતજોગોપભોગમાનાનર્થદંડવિરતયસ્ત્રીણિ ગુણ-
વ્રતાનીતિ ॥ ૮ ॥

દિશો હનેકપ્રકારાઃ શાસ્ત્રે વર્ણિતાઃતત્ર સૂર્યોપગ્નક્રિતા પૂર્વા શેષાથ્ પૂર્વ-
દક્ષિણાદિકાઃ સપ્ત તથા ઋત્વમથ્વ ષ્ઠે એવં દશસુ દિક્ષુ વિષયે ગમનપરિમાણ-
કરણલક્ષણં વ્રતં નિયમો દિગ્વ્રતં । મુજ્યતે સકૃદેવાસેવ્યતે યદશનાદિ તત્ત્રોગઃ

પૃથ્વી વગેરે સંબંધી તે સૂક્ષ્મ અને એ ઈન્દ્રિયથી માંડી ત્રસકાય સંબંધી તે
સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત છે. સ્થૂલ એવો પ્રાણાતિપાત તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત. આદિ
શબ્દથી સ્થૂલ મૃપાવાદ, સ્થૂલ અદત્તાદાન, સ્થૂલ અગ્રહયર્થ અને સ્થૂલ પરિ-
ગ્રહ ગ્રહણ કરી લેવો. તે પ્રાપ્ત કરીને પ્રસિદ્ધ છે. તે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત
વગેરે પાંચ મહા પાપથી વિરતિ—વિરામ પામવું. તે વ્રતો કેવા છે ? તે
સાધુવ્રત એટલે પંચમહાવ્રતથી અણુ—લઘુ છે. એટલે તે અણુ એટલે લઘુ
એવા વ્રત એટલે નિયમરૂપ તે અણુવ્રત કહેવાય છે. તે વ્રતો કેટલા છે ?
પાંચ છે. એટલે પાંચ સંખ્યાવાળા અણુવ્રત છે. સૂત્રમાં ‘અણુવ્રતાદિપંચ’
એ ઠેકાણે બહુવચન મુકેલું છે અને ‘વિરતિ’ એ શબ્દમાં એકવચન મુકેલું
છે, તે સર્વ ઠેકાણે વિરતિની સામાન્ય અપેક્ષાએ છે, એમ સમજવું. ૭

મૂલાર્થ—દિશાપરિમાણવ્રત, ભોગોપભોગનું પ્રમાણ, અને
અનર્થદંડથી વિરામ પામવું, એ ત્રણ ગુણુવ્રત કહેવાય છે. ૮

ટીકાર્થ—દિશાએને શાસ્ત્રમાં અનેક પ્રકારની વર્ણવેલી છે, તેમાં
સૂર્યના ઉદયથી જે આરંભાય છે, તે પૂર્વદિશા. બાકીની પૂર્વદક્ષિણ એટલે
એટલે અગ્નિ ખૂણ વગેરે સાત છે. તથા, ઉર્ધ્વ—ઉપરની અને નીચેની એ બે

પુનઃપુનર્જ્યયતે વસનવનિતાદિ યત્તદુપજોગઃ જોગશ્ચોપજોગશ્ચ જોગોપજોગૌ તયોર્માનં પરિમાણં જોગોપજોગમાનં । અર્થઃ પ્રયોજનં ધર્મસ્વજનંછિયગતશુદ્ધોપકાર-સ્વરૂપં તસ્મૈ અર્થાય । દંઠુઃસાવધાનુદ્ધાનરૂપસ્તત્પતિવેધાદનર્થદંઠુઃ । સ ચ ચતુર્ધા અપધ્યાનાચરિત પ્રમાદાચરિતહિંસ્રપ્રદાનપાપકર્મોપદેશજેદાત્ તસ્ય વિરતિ-રનર્થદંઠુવિરતિઃ તતઃ દિગ્વ્રતં ચ જોગોપજોગમાનં ચાનર્થદંઠુવિરતિથ્વેતિ સમાસઃ । કિમિત્યાહ । ત્રીણિ ત્રિસંરૂપાનિ ગુણવ્રતાનિ ગુણાય ઉપકારાય વ્રતાનિ જીવંતિ ગુણવ્રતપ્રતિપત્તિર્મંતેરણાણુવ્રતાનાં તથાવિશ્વશુદ્ધજાવાદિતિ ॥ ૬ ॥

મૂલ—તથા સામાયિકદેશાવકાસિકપોષધોપવાસાતિથિ-

દિશા—એવી રીતે દશે દિશાઓમાં ગમન—જવાનું પરિભ્રમણ કરવું, એવો જ નિયમ તે દિગ્વ્રત કહેવાય છે, જ એકજ વાર ભોગવાય તે ભોગ કહેવાય છે. તે ભોજનાદિ ગણાય છે, અને જ વારંવાર ભોગવાય, તે ઉપભોગ કહેવાય છે, તેમાં વસ્ત્ર વનિતા વગેરે ગણાય છે. તે ભોગ તથા ઉપભોગનું પરિભ્રમણ કરવું, તે ભોગોપભોગવ્રત કહેવાય છે. અર્થ કહેતા પ્રયોજન એટલે ધર્મ, સ્વ-જન તથા ઈદ્રિયો સંબંધી શુદ્ધ ઉપકારરૂપ પ્રયોજન તેને અર્થદંડ એટલે સાવધ અનુદાન કરવારૂપ તે અર્થ દંડ કહીએ, તેનો નિવેધ એટલે અર્થદંડ ન કરવો તે અનર્થદંડ કહેવાય છે. તે અનર્થદંડ ૧ અપધ્યાનાચરિત, ૨ પ્રમાદાચરિત, ૩ હિંસાપ્રદાન અને ૪ પાપકર્મોપદેશ—એમ ચાર પ્રકારનો છે. તે અનર્થદંડની વિરતિ—વિગ્રમ પામવું, તે અનર્થદંડવિરતિ કહેવાય. દિગ્વ્રત, ભોગોપભોગમાન અને અનર્થદંડ વિરતિ—એ પદનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. તે વ્રતો કેટલા છે ? તે કહે છે. તે ગુણવ્રત ત્રણ પ્રકારના છે. ગુણ એટલે ઉપકારને અર્થે જ વ્રત તે ગુણવ્રત કહેવાય છે, કારણ કે, ગુણવ્રતની પ્રાપ્તિ વિના અણુવ્રતની શુદ્ધિ જોવી જોઈએ તેવી થતી નથી. ૮

મૂલાર્થ—૧ સામાયિક, ૨ દેશાવકાશિક, ૩ પોષધ અને

* નકારે ધ્યાન કરવું તે અપધ્યાનાચરિત, પ્રમાદ કરવો તે પ્રમાદાચરિત, દ્વંદ્વીઆર વગેરે દિશાના સાધનો આપવા તે હિંસાપ્રદાન અને પાપ કર્મનો ઉપદેશ કરવો તે પાપકર્મોપદેશ.

સંવિજ્ઞાગાશ્રત્વારિ શિક્ષાપદાનીતિ ॥ ૯ ॥

સમાનાં મોક્ષસાધનં પ્રતિ સદૃશસામર્થ્યાનાં સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રિણા-
માયો લાજઃ સમાયઃ । વા સમસ્ય રાગદ્વેષાંતરાદ્યચંચિતયા મધ્યસ્થસ્ય સતઃ આયઃ
સમ્યગ્દર્શનાદિદ્વક્ષણઃ સમાયઃ । સામ્નો વા સર્વજીવમૈત્રીજાવદ્વક્ષણસ્ય આયઃ
સમાયઃ સર્વત્ર સ્વાર્થિકેકપ્રત્યયોપાદાનાત્ સમાયિકં સાવધયોગપરિહારનિરવધયો-
ગાનુષ્ઠાનરૂપો જીવપરિણામઃ । દેશે વિજ્ઞામે પ્રાક્પ્રતિપન્નદિગ્વ્રતસ્ય યોજનશતા-
દિપરિમાણરૂપસ્ય અવકાશો ગોચરો यस્ય પ્રતિદિનં પ્રત્યાભ્યેયતયા તત્તથા । પો-
ષ ધત્તે પોષયઃ અપ્રમીચતુર્દશ્યાદિઃ પર્વદિવસઃ હપૈતિ સદ્ અપદ્વૃત્તદોષસ્ય સતો
ગુણૈરાહારપરિહારાદિરૂપર્વાસઃ હપન્નાસઃ । યથોક્તમ્—

૪ અતિથિસંવિભાગ, એ ચાર શિક્ષાન્ત છે. ૯

ટીકાર્થ—સમ એટલે મોક્ષના સાધન પ્રત્યે સમાન શક્તિવાળા સમ્ય-
ગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રનો આવ એટલે લાભ તે સમાય કહેવાય છે. અથવા
સમ એટલે મધ્યસ્થ અર્થાત્ રાગદ્વેષના મધ્યમાં વર્તનાર, તેને સમ્યગ્ દર્શ-
નાદિનો આય એટલે લાભ તે સમાય કહેવાય છે. અથવા સામ એટલે
સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવ, તેનો આય એટલે લાભ તે સામાય કહેવાય. તે
પછી સર્વને સ્વાર્થમાં ફક્ત પ્રત્યય લાગવાથી ‘સામાયિક’ એવું રૂપ સિદ્ધ
થાય છે. એટલે સાવધ યોગનો ત્યાગ અને નિરવધ યોગનું આચરણ કરવા-
રૂપ જીવનો પરિણામ; તે સામાયિક કહેવાય છે.

દેશ એટલે વિભાગમાં પ્રથમ ગ્રહણ કરેલ જે દિગ્વ્રત, તેની અંદર
સો યોજન વગેરેનું પરિમાણ કરવારૂપ અવકાશ તે દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય
છે. તે વ્રતમાં પ્રતિદિન પરચખાણ કરવા કે ‘આજ મારે આટલા યોજન
સુધી જવાય ખાટીનું પરચખાણ’ એમ નિયમ લેવામાં આવે છે.

પોષ એટલે જીવોની પુષ્ટિ તેને ઘ કહેતા ધારણ કરે તે પોષધ કહેવાય
છે. અર્થાત્ આઠમ, ચૌદશ વગેરે પર્વના દિવસો, તેને વિષે જપ એટલે સાથે
નિવૃત્તિ પામ્યા છે દોષ જેના એવા પુરૂષને આહારનો ત્યાગ કરવા વગેરે
જીવોની સાથે નિવાસ કરવો તે ઉપવાસ કહેવાય છે.

તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ અપવૃત્તસ્ય દોષેન્યઃ સમ્યગ્વાસો ગુણૈઃ સદ્ધ ।

ઉપવાસઃ સ્વ વિદ્ધેયો ન શરીરવિશોષણમ્ ” ॥ ૧ ॥

તતઃ પોષધેપ્પવાસઃ પોષધોપવાસઃ । અતિથયો વીતરાગધર્મસ્થાઃ સાધવઃ સાધ્યઃ શ્રાવકાઃ શ્રાવિકાશ્ચ તેષાં ન્યાયાગતકલ્પનીયાદિવિશેષણાનામન્નપાનાદીનાં સંગતદૃત્ત્યા વિજ્ઞજનં વિતરણં અતિથિસંવિજ્ઞાગઃ । તથાચ હમાસ્વાતિવાચકુવિર-
ચિત્તશ્રાવકપ્રજ્ઞાસૂત્રં યથા અતિથિસંવિજ્ઞાગો નામ અતિથયઃ સાધવઃ સાધ્યઃ શ્રાવકાઃ શ્રાવિકાશ્ચ પતેષુ ગૃહસુપાગતેષુ જન્મચાન્ન્યુત્થાનાસનદાનપાદપ્રમાર્જનન-
મસ્કારાદિજિરર્ચયિત્વા યથાવિજ્ઞવશક્તિ અન્નપાનવસ્ત્રાપધાસ્યાદિપ્રદાનેન સંવિ-
જ્ઞાગઃ કાર્યં ઇતિ । તતઃ સામાયિકં ચ દેકાવકાશં ચ પોષધોપવાદ્યાતિથિસંવિજ્ઞા-
ગથેતિ સમાસઃ । ચત્વારિ ચતુઃસંખ્યાનિ કિમિત્પાહ—શિક્ષાપદાનિ શિક્ષા સાધુધર્માન્યાસઃ તસ્ય પદાનિ સ્થાનાનિ જ્ઞવંતિ ॥ ૧ ॥

“ દોષથી નિવૃત્ત થઇ ગુણોની સાથે સારી રીતે રહેવું, તે ઉપવાસ કહેવાય છે, કાંઈ ગુણ વિના કેવળ શરીરને શોષવું, તે ઉપવાસ કહેવાતો નથી.” ૧

તે પોષધમાં જે ઉપવાસ તે પોષધોપવાસ કહેવાય છે.

શ્રી વીતરાગના ધર્મને વિષે રહેલા સાધુઓ, સાધ્વીઓ, શ્રાવકા અને શ્રાવિકાઓ—એ અતિથિ કહેવાય છે. તેઓને ન્યાયથી મેળવેલ અને ‘કલ્પનીય વગેરે વિશેષણવાળું’ અન્નપાનાદિક જેમ જેને ઘટ તેમ તેને આપવું, તે અતિથિસંવિભાગ તત કહેવાય છે. તે વિષે હમાસ્વાતિવાચકના રચેલા શ્રાવક પ્રજ્ઞાસૂત્રમાં આ પ્રમાણે લખેલું છે—“ અતિથિસંવિભાગ એટલે અતિથિ જે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા ઘેર આવે ત્યારે ભક્તિથી તેમથી સામે જાણા થવું, આસન આપવું, પગ ધોવા, અને નમસ્કાર કરવો વગેરેથી તેમની પૂજા કરી, પોતાની સમૃદ્ધિની શક્તિ પ્રમાણે અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, ઔષધ અને સ્થાન વગેરે આપી તે સંવિભાગ કરવો. સામાયિક, દેશાવકાશિક, પોષધોપવાસ અને અતિથિસંવિભાગ એ ચાર શિક્ષાપદ છે. શિક્ષા એટલે સાધુના ધર્મનો અભ્યાસ, તેના પદો એટલે સ્થાનો છે. ૯

તતશ્ચ એતદારોપણં દાનં

યથાર્હં સાકલ્યવૈકલ્યાન્યામિતિ ॥ ૧૦ ॥

ફળેતેષામણુવ્રતાદીનાં પ્રાગુક્તલક્ષણે ધર્માર્હં પ્રાણિનિ યદારોપણં ઉક્તવિ-
ધિનૈવ નિક્ષેપણં તત્કિમિત્યાહ દાનં પ્રાગુપન્યસ્તમબિધીયંતે । કથમિત્યાહ સાક-
લ્યવૈકલ્યાન્યાં સાકલ્યેન સમસ્તાણુવ્રતગુણવ્રતશિક્ષાપદાધ્યારોપણલક્ષણેન વૈકલ્યેન
વા અણુવ્રતાદીનામન્યત્પરોપણેનેતિ ॥ ૧૦ ॥

एवं सम्यक्कमूढकेष्वणुव्रतादिषु समारोपितेषु यत्करणीयं तदाह—

गृहीतेष्वनतिचारपालनमिति ॥ ११ ॥

गृहीतेषु प्रतिपन्नेषु सम्यग्दर्शनादिषु गुणेषु किमित्याह निरतिचारपा-

મુલાર્થ—તે માટે જેમ ઘટે તેમ સકલપણે અને વિકલપણે
એટલે સર્વ અણુવ્રત અથવા એક જે વ્રત—એમ આપી જે વ્રતનું
આરોપણ કરવું તે વ્રતદાન કહેવાય છે. ૧૦

ટીકા—અહીં પ્રથમ જેનું લક્ષણ કહેલ છે એવા ધર્મને યોગ્ય
પ્રાણીને વિષે અનુવ્રત વગેરેનું આરોપણ કરવું એટલે પ્રથમ કહેલા વિધિ-
થી સ્થાપન કરવું, તે વ્રતદાન કહેવાય છે તે વ્રતદાન કેવીરીતે કરાય છે ?
સકલપણે એટલે બધા અણુવ્રત, ગુણુવ્રત અને શિક્ષાપદના આરોપણ કર-
વાથી અને વિકલપણે એટલે અણુવ્રત વગેરેમાંથી કોઈએ જે વ્રતના આરો-
પણ કરવાથી. ૧૦

એવીરીતે સમકિત છે મૂલ જેમનું એવા અણુવ્રતાદિનું આરોપણ ક-
યાં પછી શું કરવું ? તે કહે છે—

મુલાર્થ—તે વ્રત ગ્રહણ કરીને અનતિચારનું પાલન કરવું એ
ટલે અતિચાર ન લાગવા દેવા. ૧૧

ટીકા—સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણો ગ્રહણ કરીને શું કરવું, તે કહે છે.
નિરતિચારનું પાલન કરવું. અતિચાર કહેા, વિરોધના કહેા, અથવા દેશભંગ

‘* વ્રતનું આરોપણ જે પ્રકારે થાય છે, એક સકલપણે આરોપણ થાય અને બીજું વિક-
લપણે આરોપણ થાય.

ક્ષનમિતિ અતિચારો વિરાધના દેશજંગ સ્થેકોઽયઃ અવિદ્યમાનોઽતિચારો યેષુ
તાનિ અનતિચારાણિ તેષાં અનુપાદ્યનં ધરણં કાર્યં । અતિચારદોષોપવાતેન હિ
કુવાતોપહતસસ્યાનામિવ સ્વફલપ્રસાધનં મત્યસમર્થત્વાદમીપામિતિ અનતિચાર-
પાદ્યનમિત્યુક્તમ્ ॥ ૧૧ ॥

અથાતિચારાનેવાહ—

શંકાકાંક્ષાવિચિકિત્સાઽન્યદૃષ્ટિપ્રશં-

સાસંસ્તવાઃ સમ્યગ્દેરતિચારા इति ॥ ૧૨ ॥

इह शंका कांक्षा विचिकित्सा च ज्ञानाद्याचारकथनमिति सूत्रव्याख्या-
नोक्तलक्षणा एव । अन्यदृष्टीनां सर्वज्ञमणीतदर्शनव्यतिरिक्तानां शाक्यकपिल-
कणादाक्षपादादिमतवर्तिनां पापंभिनां प्रशंसासंस्तवौ । तत्र ' पुण्यजाज एते '
' सुलब्धमेषां जन्म ' ' दयालव एते ' इत्यादिका प्रशंसा । संस्तवश्चेह संवास-

કહે। તે એકજ અર્થ છે. જેમાં અતિચાર નથી તે અનતિચાર કહેવાય છે, તે-
મનું પાલન એટલે ધારણ કરવું. જેમ નદારાવાયુના ઉપધાતથી ધાન્યો પોતાના
ના ફલને સાધવાને—નીપજવવાને સમર્થ થતા નથી. તેમ અતિચાર દોષના
ઉપધાતથી પ્રતપણ પોતાનું પ્રલ આપવાને સમર્થ થતાં નથી, તેથી અનતિ-
ચારનું પાલન કરવું એમ કહેલું છે. ૧૧

હવે તે અતિચારનેજ કહે છે—

મૂલાર્થ—શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્ય દૃષ્ટિની પ્રશંસા
કરવી, તેમને પરિચય કરવે—એ સમ્યક્ દૃષ્ટિવાળા પુરૂષને
અતિચાર છે. ૧૨.

ટીકાર્થ—અહિં શંકા, કાંક્ષા અને વિચિકિત્સા તેમના 'જ્ઞાનાદ્યાચાર
કથનં' એ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં લક્ષણો કહેલાં છે. અન્ય દૃષ્ટિ એટલે સર્વજ્ઞ
પ્રણીત દર્શન શિવાયના યૌદ્ધ, કપિલ, કણ્વાદ, અક્ષપાદ દિલાદિ આચાર્યોના
મતમાં વર્તનારા પાપંડીઓની પ્રશંસા કરવી અને તેમનો પરિચય રાખવો. 'આ
પુણ્યવંત છે' એમનું જન્મ જાતમ છે' એ દયાલુ છે' ઇત્યાદિ કહેવું, તે
પ્રશંસા કહેવાય છે. સંસ્તવ એટલે સદ્વાસથી થયેલા પરિચય. તે પરિચય

જનિતઃ પરિચયઃ વસનઞ્જનદાનાઞ્જાપાદિઞ્જક્રુણઃ પરિગૃહ્યતે ન સ્તવરૂપઃ । ત-
યાચ લોકે પ્રતીત एव संपूर्वः स्तौतिः परिचये । असंस्तुतेषु प्रसजं जयेष्वित्या-
दाविवेति । ततः शंका च कांक्षा च विचिकित्सा च अन्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवौ
चेति समासः । किमित्याह । सम्पग्दृष्टेः सम्पग्दर्शनस्य अतिचारा विराधना-
प्रकाराः संपद्यन्ते शुद्धतत्त्वश्रद्धानवाधाविधायित्वादिति ॥ १२ ॥

तथा व्रतशीलेषु पंच पंच यथा क्रममिति ॥ १३ ॥

વ્રતેષ્ણવ્રતેષુ શીલેષુ ચ ગુણવ્રતશિક્ષાપદસ્રક્રુણેષુ પંચ પંચ યથાક્રમં
યથાપરિપાટિ અતિચારા જનંતીતિ સર્વજ્ઞાનુવર્તતે ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

તત્ર પ્રથમાણુવ્રતે—

‘બંધવધચ્છેદવિચ્છેદાતિચારારોપણાન્નપાનનિરોધા ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

વસ્ત્ર, ભોજન દાન આલાપ કરવા વિગેરે લક્ષણવાલો સમજવો. સ્તુતિ કરવા
રૂપ સમજવો નહીં. તેમ વળી લોકમાં પણ પ્રખ્યાત છે કે, સમ્ ઉપસર્ગ પૂર્વક
સ્તુ ધાતુ પરિચય અર્થમાં પ્રવર્તે છે. તેને માટે ‘ અસંસ્તુતેષુ પ્રસજં ભયેષુ ’
એ શ્લોકનું ઉદાહરણ છે. તેમાં અસંસ્તુત એટલે અપ્રશિયિત એવો અર્થ
થાય છે. તે પછી શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા, અન્યદૃષ્ટિ પ્રશંસા અને અન્ય
દૃષ્ટિ પરિચય એ સર્વનો સમાસ કરવો. તે શું છે ? તે કહે છે. તે સમ્યગ્-
દૃષ્ટિ એટલે સમ્યગ્ દર્શનના અતિચાર છે—વિરાધનાના પ્રકાર છે. કારણ કે,
તેઓ શુદ્ધતત્ત્વની શ્રદ્ધાને બાધ કરનારા છે. ૧૨.

મૂલાર્થ—વળી અણુવ્રત તથા શીલવ્રતને વિષે પાંચ પાંચ
અતિચાર હોય છે. ૧૩

ટીકાર્થ—વ્રત એટલે અણુવ્રત અને શીલ એટલે ગુણવ્રત તથા શિક્ષા-
પદને વિષે અનુક્રમે પાંચ પાંચ અતિચાર હોય છે.

તેમાં પેહેલા અણુવ્રતને વિષે—અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ બાંધવું. ૨ તાડન કરવું. ૩ શરીરને છેદવું.
૪ અતિ ભાર ભરવો અને, ૫ અન્ન પાનનો અટકાવ કરવો—એ
પાંચ અતિચાર પેહેલા અણુવ્રતને વિષે બાણવા. ૧૪ . . .

સ્વપ્નપ્રાણતિપાતચિરતિવ્રજ્જ્વલણસ્યાણવ્રતસ્ય વંધો વધઃ ઉચ્ચિદ્દોઽતિજ્વા-
રારોષણમન્નપાનનિરોધથેત્યતિચારાઃ તત્ર વંધો રજ્જુદામનકાદિના સંયમનં વધઃ
કથાદિર્જિહ્નનં ઠધિઃ ત્વક્ તથોગાચ્છરીસ્મપિ ઠધિઃ તસ્ય ણેદઃ અસિપુત્રિકા-
દિજ્જિઃ પાટનં તથાસ્તીવ જારોઽતિમારઃ પ્રજૂતસ્ય પૂળપદ્માદેર્ગવાદિપૃષ્ઠાદાવારોષણં
તથાન્નપાનયોજોજનોદકયોનિરોધઃ વ્યવચ્છેદઃ અન્નપાનનિરોધઃ । એતે ચ ક્રોધહ્નો-
જાદિકપાયમશ્નકકંઠકિતાંતઃકરણસ્ય પ્રાણિપ્રાણપ્રહાણનિરપેક્ષસ્ય સતો જંતોરતિ-
ચારા જવંતિ સાપેક્ષસ્ય તુ વંધાદિકરણે ડપિ સાપેક્ષત્વાન્નાતિચારત્વમેવામિતિ અન્ન
ચાયમાવશ્યકચૂર્ણાદ્યુક્તો વિધિઃ —વંધો હિપદાનાં ચતુષ્પદાનાં વા સ્પાત્ સોઽપ્પ-
ર્થાયાનર્થાય વા તન્નાનર્થાય તાવન્નાસો વિધાનું યુજ્યતે । અર્થાય પુનરસો હિવિધિઃ

ટીકા—સ્વપ્ન પ્રાણાનિપાનથી વિરામ પામવા રૂપ લક્ષણવાલા અણુ-
વ્રતના બંધ, વધ, ઇચ્છેદ, અતિભારદોષણ અને અન્નપાનનો નિરોધ—
એ પાંચ અતિચાર છે. તેમાં બંધ એટલે દોરી, રસી વગેરેનું બાંધવું. વધ
એટલે આબુખ વિગેરેથી મારવું. ઇચ્છેદ એટલે ત્વચા. તેના યોગથી શરીર પણ
થાય. તેનો છેદ એટલે છુરી વગેરેથી તેને કાપવું. અતિભારદોષણ એટલે
સોપારી વગેરેનો ધણો ભોજો ભેક્ષ વગેરેના પૃષ્ઠ ઉપર આરોપવો. અન્નપાન
એટલે અન્ન તથા જલનો નિરોધ એટલે વિચ્છેદ કરવો. કોઈ તથા લોભાદિ
કપાય મલથી જેનું અંતઃકરણ કલંકિત થયેલું છે અને પ્રાણીઓના પ્રાણને
નાશ કરવામાં જે અપેક્ષા નહિત છે, તેને આ અતિચાર સાગે છે. પણ જે
બંધ વગેરે કરવામાં અપેક્ષા સહિત છે, તેને સાપેક્ષપણને કહીને અતિચાર
સાગતા નથી. આ વિશે આવશ્યક ચૂર્ણી વગેરેમાં જે વિધિ કહેલો છે, તે આ
પ્રમાણે છે—બંધ એ મનુષ્યોને (એ પગ વાલાઓને) અથવા પશુઓને
(ગાયગાઓને) થાય છે. તે બંધ એ પ્રકારનો છે, તેમાં એક અર્થને માટે
છે અને બીજો અનર્થને માટે છે. તેમાં જે અનર્થને માટે છે, તે કરવો યુક્ત
નથી. અને જે અર્થ માટે છે, તે એ પ્રકારનો છે. ૧ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ.
જે નિશ્ચયપણે અતિશય બાંધવામાં આવે તે નિરપેક્ષ કહેવાય છે. અને જે
દોરીની ગાંઠવટે બાંધવામાં આવે પણ અગ્નિની હ્વાય લાગવાનું કારણ અને તો
તે બંધ છેડી શકાય અથવા છેડી શકાય, તે સાપેક્ષ બંધ કહેવાય છે. એવી
રીતે ગાયગા પ્રાણીઓના બધાં વિશે કહ્યું. હવે એ પગા-મનુષ્યના બંધને માટે

સ્યાત્ સાપેક્ષો નિરપેક્ષઃ, તત્ર નિરવેક્ષો નામયન્નિશ્ચયમત્યર્થં વ્યયતે સાપેક્ષઃ પુન-
ર્યદામગ્રંથિના યથ વદ્ધઃ સન્ શક્યતે પ્રદીપનકાદિષુ વિમોર્ચયંતુ વા ડેતું વા
એવં તાવચ્ચતુષ્પદાનાં વંધઃ । દ્વિપદાનાં પુનરેવં દાસો વા દાસી વા ચૌરો વા પા-
ત્રાદિપ્રમત્તપુત્રો વા યદિ વ્યયતે તદા સ ચિક્રમેણૈવ વંધનીયો રક્ષણીયથ તથા યથા-
ગ્નિજ્વલાદિષુ નવિનગ્નયતિ । તથા તે કિંચ દ્વિપદચતુષ્પદાઃ શ્રાવકેણ સંગૃહીત-
વ્યાઃ યે અવદ્ધા એવાસત ઇતિ । વષોઽપિ તથૈવ નવરં નિરપેક્ષવધો નિર્દયતામના
સાપેક્ષવધઃ પુનરેવમાદિત એવ હીતપર્પદા શ્રાવકેણ જવિતવ્યં યદિ પુનર્ન કરોતિ
કોપિ વિનયં તદા તં મર્માણિ મુક્ત્વા હતયા દ્વરકેણ વા સઘ્નદ્ દિર્વા તાડયેદિ-
તિ ડવિચ્છેદોપિ તથૈવ નવરં નિરપેક્ષો હસ્તપાદકર્ણનાસિકાદિ યન્નિર્દયં છિનત્તિ

આ પ્રમાણે છે. દાસ, અથવા દાસી, અથવા ચૌર વા ભણવામાં પ્રમાદી
થયેલા પુત્રને જે બાંધવામાં આવે તો તે હાલી ચાલી શકે એવી રીતે બાંધવા
યોગ્ય અને રક્ષણ કરવા યોગ્ય છે કે, તે અશિના ભય વગેરેમાં નાશ ન પામી
જાય. વધી શ્રાવકે તે જે પગાં અને ચોપગાં તેવા પ્રાણીઓનો સંગ્રહ કરવો
કે જે બાંધ્યાન હોય તો પણ રહી શકે. વધ પણ તેવી રીતેજ બાંધવો. તેમાં
એટલો વિશેષ છે કે, જે નિર્દય રીતે મારવું, તે નિરપેક્ષવધ છે, તેનો સર્વથા
ત્યાગજ છે. અને જે સાપેક્ષવધ છે, તે આ પ્રમાણે છે—પ્રથમ તો શ્રાવક
એવા થવું કે, જેનાથી ખદી પર્પદા ભય પામી જાય. તેમ છતાં જે કાંઈ વિ-
નય ન કરે તો તેને મર્મસ્થાનની જગ્યા છોડીને બીજી જગ્યાએ લાતથી અ-
થવા દોરીથી એકવાર અથવા બે વાર તાડન કરવું. હવિચ્છેદ પણ તેવીજ
રીતેજ સમજવો. તેમાં વિશેષ એટલો કે, જે હાથ, પગ, કાન અને નાસિકા
વગેરેને નિર્દયતાથી કાપી નાખે, તે નિરપેક્ષ અને જે ગડ ગુંમડ, વ્રત સંધિને
છેદે અથવા ટામ દે તે સાપેક્ષ હવિચ્છેદ કહેવાય છે. તેમ અતિ ભાર આદે-
પણ કરવો નહીં. પ્રથમ તો જે દ્વિપદ વગેરે વાહનવડે જે આજીવિકા હોય તે
શ્રાવકે છોડી દેવી જોઈએ. જે તે શિવાય બીજી આજીવિકા મળે તેમ ન હોય
તો આ જે પગા પ્રાણી જેટલો ભાર પોતાની મેલે ઉપાડે અને ઉતારે તેટલો
ભાર તેની પાસે ઉપડાવવો. ચોપગા પ્રાણીને જેટલો ભાર ધટે તેનાથી ઓછો
કરવો. અને હજી, ગાડા વગેરેમાં તેમને જોડયાં હોય તો જગ્યાએ યોગ્ય વેલા
થાય ત્યારે તેમને છોડી દેવા.

સાપેક્ષઃ પુનર્યજ્ઞં વારુવાં ત્રિયાદા દહેદેતિ । તથાતિજારો નારોપયિતધ્વઃ
 પૂર્વમેવ હિ યા ચ દ્વિપદાદિવાહનેન જીવિકા સા શ્રાપ્તેન મોક્તવ્યા અથાન્યા-
 સૌ ન જંવેત્તદા દ્વિપદોઽયં જારં સ્વયમુલ્કિપત્યવતારયતિ ચ તં વાહ્યતે ચતુષ્પ-
 દસ્ય તુ યથોચિતજારાદસૌ કિંચિદૂનઃ ક્રિયતે હક્ષણકટાદિષુ પુનરુચિતવેક્ષા-
 યામસૌ મુચ્યતે इति । તથા જત્કપાનવ્યવચ્છેદો ન કસ્યાપિ કર્તવ્યઃ તીવ્રણયુ-
 જ્ઞકો હન્યથા મ્રિયતે । સોઽપ્યર્થાનર્થાદિજ્ઞેદો વંધવત્ દૃષ્ટ્યઃ નવરં સાપેક્ષો રો-
 ગચિકિત્સાર્થં સ્યાત્ અપરાધકારિણિ ચ વાચૈવ વેદેત્ યદ્યથ તે ન દાસ્યતે જો-
 ગનાદિ શાંતિર્નિર્માત્તં ચોપવાસં કારયેત્કિંવહુના યથા મૂલ્યગુણસ્ય પ્રાણાતિ-
 પાતવિરમણસ્પાતિચારો ન જવતિ તથા સર્વથા યતનયા યતિતત્ત્વમિતિ । નનુ પ્રા-
 ણાતિપાત એવં વ્રતિના પ્રત્યાશ્વાતઃ તત્તો વંધાદિકરણેઽપિ ન દોષો વિરતેરસં-
 ક્રિતત્વાત્ । અથવંધાદયોઽપિ પ્રત્યાશ્વાતાસ્તદા તત્કરણે વ્રતજંગ એવં વિરતિ-

કોઈપણ પ્રાણીને બોજન અને પાનનો વિચ્છેદ ન કરવો, નહીંતો તીવ્ર-
 ધુધાવાળો પ્રાણી મૃત્યુ પામી જાય છે. તે અર્થ તથા અનર્થ વગેરેના બેદ પણ
 અંધની પેઠે જાણવા. પણ તેમાં એટલો વિશેષ છે, કે જે સાપેક્ષ નિર્દેશ છે, તે
 રોગની ચિકિત્સાને માટે થાય છે, પણ અપરાધ કરનાર અનુધ્યને તો વાણીથી
 જ અન્નપાનનો નિર્દેશ કરેલો. પણ વસ્તુથી કરવો નહીં. જેમકે, ‘આજે તને અન્ન
 પાન આપવામાં નહીં આવે.’ એમ લાય ખતાવવો. અને રોગની શાંતિ નિમિત્તે
 ઉપવાસ કરાવવો. અર્થ વંધારે શું કરેલું, પણ જેવી રીતે મૂળગુણ જે
 પ્રાણાતિપાત વિરમણ તેનો અતિચાર ન થાય તેવી રીતે સર્વ રીતે યતનાથી
 વર્તવું.

અર્થ કોઈ શંકા કરે કે, વ્રત અંગીકાર કરનાર પુરુષે પ્રાણાતિપાતનું
 પરચ્છેદન કર્યું. તેથી અંધાદિક કરવાથી પણ તેને દોષ નહીં જાણે, કારણ
 કે, વિરતિનું અખંડિતપણું છે. હવે અંધાદિકનું પણ પરચ્છેદન કરતાં વ્રત-
 નો ભંગ થાય, કારણકે, તેથી વિરતિનું અખંડન થયું છે. તેમ વળી અંધા-
 દિકનું પરચ્છેદન કર્યું છે, એમ કહેશે તો અંધાદિકનું પરચ્છેદન કર્યું છે તે
 ઉચ્ચારણ કરેલું જે વ્રત તે આટલું જ છે, એવા પ્રમાણનો નાશ થશે, કેમકે
 દરેક વ્રતે પાંચ પાંચ અતિચાર (મૂલમાં જુલો.) તતથી અધિકપણું આવશે,
 આ પ્રમાણે અંધાદિકને અતિચારપણું ઘટતું નથી.

સંમનાત્ । કિંચ વંધાદીનાં પ્રત્યાખ્યેયત્વે વિવક્ષિતવ્રતેયતા વિશીયેત પ્રતિવ્રતં
પંચાનામતિચારવ્રતાનામાધિક્યાદિત્યેવં ન વંધાદીનામતિચારતેતિ । અત્રોચ્યતે
સત્યં પ્રાણાતિપાત એવ પ્રત્યાખ્યાતો ન વંધાદયઃ કેવદ્વાં તત્પ્રત્યાખ્યાનેઽર્થતસ્તેઽપિ
પ્રત્યાખ્યાતા ઇવ હૃદ્યાઃતદુપાયત્વાત્તેષાં । નચ વંધાદિકરણેઽપિ વ્રતજંગઃ કિં
ત્વતિચાર એવ । કથમિહ દ્વિવિધં વ્રતં અંતર્દૃશ્યા બહિર્દૃશ્યા ચ તત્ર મારયामीતિ
વિકલ્પાજ્ઞાતેન યદા કોપાદ્યાવેશાત્પ્રમાણપ્રહાણમવગણ્યન્ વંધાર્દા પ્રવર્તતે નચ
પ્રાણઘાતો જવતિ તદા દયાવર્જિતતયા વિરત્યનપેદ્યપ્રવૃત્તેનાંતર્દૃશ્યા વ્રતસ્ય જંગઃ
પ્રાણિઘાતાપ્રાણિઘાતાજ્ઞાવાચ્ચ બહિર્દૃશ્યા પાક્ષનમિતિ દેશસ્ય જંજનાદેશસ્યેવ ચ
પાક્ષનાદતિચારવ્યપદેશઃ પ્રવર્તતે । તદુક્તં—

“ ન મારયामीતિ કૃતવ્રતસ્ય

વિનૈવ મૃત્યું ક ફહાતિચારઃ ।

તે શંકાના સમાધાનમાં કહે છે કે, તમે જે કહો છો, તે સત્ય છે, પ્રા
ણાતિપાતનું જ પરચખાણ કર્યું છે, કાંઈ બંધાદિકનું પરચખાણ કર્યું નથી.
પરંતુ કેવળ પ્રાણાતિપાતનું પરચખાણ કરતાં અર્થથી તે બંધનું પરચખા
ણ કર્યું હોય, એમ જાણવું, કારણકે તે બંધાદિક પ્રાણાતિપાતના ઉપાય છે.
અર્થાત્ તે બંધાદિક પણ પરચખાણમાં આવી જાય છે. માટે એમ ન બોલ
વું કે બંધાદિક કરતાં પણ વ્રતનો ભંગ થાય છે, પરંતુ બંધાદિ કરવામાં
પણ વ્રતનો ભંગ થતો નથીકિંતુ અતિચારના લાગે કેમકે દેશથી વ્રતનો ભંગ
થાય છે તેનું નામ અતિચાર છે કેમકે અહિં અંતર્વૃત્તિથી અને બહિર્વૃત્તિથી
એમ બે પ્રકારે વ્રત જાણવું. તેમાં (હું માઈ) એમ વિકલ્પના અભાવે જ્યારે
કાપના આવેશથી બીજાના પ્રાણની હાનિને નહીં ગણકારતાં બંધાદિક કરવા
માં પ્રવર્તે છે, તેમાં પ્રાણનો ઘાત થતો નથી, પણ દયા રહિત પણે વિરતિની
અપેક્ષા રાખ્યા વગર પ્રવૃત્તિ થવાથી અંતર્વૃત્તિ વડે વ્રતનો ભંગ થયો અને પ્રા
ણીના ઘાતનો અભાવ છે, તેથી બહિર્વૃત્તિવડે વ્રતનું પાલન થયું. માટે દેશથી
ભાંગવું અને દેશથી પાલવું એ અતિચારના નામથી જાણખાય છે તેને માટે
આગમમાં કહ્યું છે.—

“ હું પ્રાણીને નહીં માઈ’ એવું વ્રત કરનાર પ્રેરૂપને મૃત્યુ થયા વિના અતિ
ચાર કર્યાંથી હોય? અર્થાત્ ન હોય તેવું કહેનારને એટલોજ ઉત્તર આપવાનો

નિગદ્યતે યઃ કુપિતો વધાદીન
કરોત્યસૌ સ્પાન્નિયમાનપેક્ષઃ ॥ ૧ ॥
મૃત્યોરજ્ઞાવાન્નિયમોઽસ્તિ તસ્ય
કોપાદ્યાહીનતયા તુ જનઃ ।
દેશસ્ય જંગાદનુપાલ્લનાથ
પૂજ્યા અતીચારમુદાહરંતિ ॥ ૨ ॥

યશ્ચોક્તં વ્રતેયત્તા વિશીર્યંત ઇતિ તદ્યુક્તં વિશુદ્ધાહિંસાદિવિરતિસદ્જ્ઞાવ
હિ વંધાદીનાપભાવ એવેતિ તદેવં વંધાદયોઽતિચારા એવેતિ વંધાદિગ્રહણસ્ય ચોપ-
લ્લક્ષણત્વાન્મંત્રતંત્રમયોગાદયોઽન્યેઽન્યેવમત્રાતિચારયતયા દ્રશ્યા ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

અથ દ્વિતીયસ્ય—

મિથ્યોપદેશરહસ્યાભ્યાખ્યાનકૂટલેખકિ—

યાન્યાસાપહારસ્વદારમંત્રજેદા ઇતિ ॥ ૧૫ ॥

છે કે) જે ડાપે કરી વધ વગેરે કહે છે, અને નિયમની અપેક્ષા રાખતો નથી,
તે અતિચાર કહેવાય છે. ” ૧

કેમકે પ્રાણીનું મૃત્યુ થયું નથી એટલે તે પુરૂષનો નિયમ રહેા છે. અને
ડાપને લઇને નિર્દયપણું થયું, તેથી અંતરના પરિણામને આશ્રીને તે નિયમ
ભાંગ્યો પણ ખરો, માટે દેશથી ભાંગવું અને દેશથી પાળવું, એ એ નિયમમાં
આવી શકે છે, તેથી પૂજ્ય પુરૂષો તેને અનિચારનું નામ આપે છે. ૨

વક્ત્રી તમોએ કહ્યું કે, પ્રાણાતિપાતમાં બંધાદિકનો નિયમ આવી જતો
હોય તો પ્રાણાતિપાત આટલુંજ છે, એવા પ્રમાણનો નાશ થાય, પણ એ ક-
હેલું અયુક્ત છે, કારણકે, વિશુદ્ધ હિંસાદિકથી જે વિરતિ છે, તેમાં બંધાદિકનો
(અભાવ) નિષેધજ આવી જાય છે, તેથી આ પ્રકારે બંધાદિક છે તે અતિ-
ચારજ છે. બંધાદિકના ત્રહણનું ઉપલક્ષણપણું છે, તેથી બીજા પણ મંત્ર,
તંત્રના પ્રયોગ વગેરે અતિચારપણે જાણવા. ૧૪

હવે મૃત્યાવાદ વિરમણ નામે બીજા તત્ત્વના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ મિથ્યા ઉપદેશ. ૨ રહસ્ય કહેલું. ૩ ખોટા લેખ
કરવા. ૪ ધાપણ ઓળવવી અને, ૫ ખોટાની સ્ત્રીના ગુપ્તવિચારને
બાહર પ્રકાશવા, એ પાંચ અતિચાર છે. ૧૫

મિથ્યોપદેશસ્થ રહસ્યાન્યાખ્યાનં ચ કૂટલેશ્વક્રિયા ચ ન્યાસાપહારસ્થ સ્વ-
દારમંત્રજેદશ્વેતિ સમાસઃ । તત્ર મિથ્યોપદેશો નામ અલીકવાદવિષય ઉપદેશ ફ-
દમેવં ચૈવંચ બ્રૂહીત્યાદિકમસત્યાજિધાનશિક્ષણં ? રહસ્યાન્યાખ્યાનં રહૃદ્દેવ-
તસ્તત્ર જવં રહસ્યં રહોનિમિત્તં તત્ર તદન્યાખ્યાનં ચેતિ સમાસઃ । એતદ્દુક્તં જ-
વતિ રહસિ મંત્રયમાણાનવલ્લોક્યાજિષ્ણે ‘ એતે હિ ફદં ચેદંચ રાજાદિવિરુદ્ધં
મંત્રયંતે ઇતિ ૨ કૂટલેશ્વરસ્ય અસદ્જૂતાર્થસૂચકાક્ષરલેખનસ્ય કરણં કૂટલેશ્વક્રિ-
યા ૩ ન્યાસાપહાર ઇતિ ન્યાસઃ પરશ્વહે રૂપકાદેર્નિક્ષેપઃ તસ્ય અપહારોઽપહાર-
૪ સ્વદારમંત્રજેદ ઇતિ સ્વદારાણાં ઉપદ્વક્ષણાર્થત્વાન્મિત્રાદીનાં ચ મંત્રસ્ય ગુપ્ત-
જાપિતસ્ય જેદો વહિઃ પ્રકાશનં ઇતિ ૫ અત્ર ચ મિથ્યોપદેશો યદ્યપિ મૃષા ન
વાદયામીત્યત્ર વા નવદામિ નવાદયામીત્યત્ર વ્રતેજંગ એવ ન વદામીતિ વ્રતાંતરે તુ
ન કિંચન તથાપિ સહસાત્કારાનાજોગાન્યામતિક્રમવ્યતિક્રમાતિચારૈર્વા મૃષાવાદે
પરપ્રત્તનં વ્રતસ્યાતિચારોઽયં અથવા વ્રતસંરક્ષણબુદ્ધ્યા પરવૃત્તાંતકથનદ્વારેણ મૃષોપદેશં

ટીકાર્થ—મિથ્યોપદેશ વગેરે શબ્દોનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. તેમાં
મિથ્યોપદેશ એટલે અસત્યવાદ સંબંધી ઉપદેશ કરવો જોઈએ, ‘ આ આમજ
છે અને આમજ કહે ’ ઇત્યાદિ અસત્ય કહેવાને શીખડાવવું. બીજું રહસ્યા-
ભ્યાખ્યાન રહૃદ્દેવ એટલે એકાંત તેમાં થયેલું તે રહસ્ય કહેવાય. એકાંતે થયેલાને
અભ્યાખ્યાન કહેતાં કહેવું તે રહસ્યાભ્યાખ્યાન કહેવાય છે. તે આવીરીતે કે, ‘કા-
ઈ લેકાને એકાંતે મશલત કરતાં જોઈને કહે કે, ‘ આ લેકા આ આવી
રીતે રાજદિકની વિફલ મશલત કરે છે ’ આતું નામ રહસ્યાભ્યાખ્યાન
કહેવાય છે. ૨ કૂટ લેખ એટલે ખોટા અર્થને સૂચવનારા અક્ષરોના લેખ ક-
રવા તે કૂટલેખ ક્રિયા કહેવાય છે. ન્યાસાપહાર ન્યાસ એટલે પારકે ઘેર રૂપી-
આ વગેરેની મુકેલી થાપણ, તેનો અપહાર કરવો એટલે તેને ઓળવવી—તે
ન્યાસાપહાર કહેવાય છે, ૪ સ્વદાર મંત્રલેહ, સ્વદાર એટલે પોતાની સ્ત્રી ઉ-
પર લક્ષણથી પોતાના મિત્રો વગેરેનો મંત્ર એટલે ગુપ્ત લાપણ તેનો લેહ કર-
વો એટલે તેને બાહર ખુલ્લુ કરવું તે અહિં મિથ્યોપદેશમાં ‘ હું મૃષા નહીં
બોલાવું. ’ એ પ્રકારના વ્રતને વિષે અથવા મૃષા ન બોલું ન બોલાવું એ પ્ર-
કારના વ્રતને વિષે ભંગ છે અને મિથ્યા નહિ બોલું ’ એ પ્રકારના વ્રતને
વિષે ભંગ નથી. તથાપિ સહસાત્કાર અને અનાભોગ એ બે વડે અતિક્રમ અ

યચ્ચતોઽતિચારોઽયં વ્રતસવ્યપેક્ષત્વાનમૃયાવાદે પરમવર્તનાચ્ચ જગ્રામયરૂપત્વાદ્ વ્રત-
સ્યેતિ । નનુ રહસ્યાન્યાખ્યાનમસદ્દોષાનિધાનરૂપત્વેન પ્રત્યાખ્યાતત્વાદ્ગં એવં ।
નત્વતિચાર ઇતિ । સત્યં કિંતું યદા પરોપધાતકમનાભોગાદિનાજિપ્તે તદા સંક્રે-
શાજાવેન વ્રતાનપેક્ષત્વાજાવાન્ન વ્રતસ્ય જંગઃ પરોપધાતહેતુત્વાચ્ચ જંગ ઇતિ જંગાજંગ-
રૂપોઽતિચારઃ યદા યુનસ્તીવ્રસંક્રેશાદન્યારવ્યાતિ તદા જંગો વ્રતનિરપેક્ષત્વાત્ ।

ગ્રાહ ચ—“ સહસા જરકાણાઈ, જાણંતો જઈ કરેઈ તો જંગો । જઈ
પુણાજાનાઈહિંતો તો હોઈ અર્યારો ॥ ૧ ॥

થવા વ્યતિક્રમ અથવા અતિચાર—એ ત્રણ વડે મૃયાવાદને વિષે ખીજ માણું
સને પ્રવર્તાવવો એ આ વ્રતનો અતિચાર કહેવાય છે. અથવા વ્રતને રક્ષણ
કરવાની બુદ્ધિવડે પરને વૃત્તાંત કહેવો તે દ્વારા મિથ્યા ઉપદેશને આપનારા પુ-
રુષને એ અતિચાર લાગે છે; કારણકે, તેને વ્રતની અપેક્ષા છે અને વળી મિ-
થ્યા ભાષણમાં પરને પ્રવર્તાવવાપણું છે. એ હેતુ માટે, એ વ્રત ભાંચું પણ
ગણાય અને વ્રત ન ભાંચું પણ ગણાય; એટલે દેશથી વ્રત ભાંચું અને દેશ
થી ન ભાંચું માટે તે અતિચાર કહેવાય છે.

અહિં ડાઘ શંકા કરે છે કે, રહસ્યને નિમિત્તે દૂડઆલસ્ય વાત્તાને પ્ર-
કાશ કરવા વિષે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે અસત્ દોષને કહેવાપણું છે. તે-
થી તેના પરચખાણ કરવામાં આવ્યા છે, એટલે વ્રતનો ભંગ થયો કહેવા-
તે અતિચાર ન કહેવાય.

તેનો ઉત્તર આપે છે—તમારી શંકા સત્ય છે, પરંતુ જ્યારે પરના ઉ-
પધાત કરનાર વાક્યને અજણપણું વગેરેથી કહેવામાં આવે ત્યારે સંકલેશને
અભાવે કદી વ્રતની અપેક્ષા કરે છે, તેથી વ્રતનો ભંગ થયો ન કહેવાય અને
તે પરના ઉપધાતનું કારણ થયું તેથી વ્રતનો ભંગ થયો, પણ કહેવાય—એવી
રીતે દેશથી વ્રતનો ભંગ અને અભંગ અને અભંગ થતાં અતિચાર થયો અ-
ને જો ત્રીજ સંકલેશથી કહે તો વ્રત ભાંચું કહેવાય કારણકે, તેમાં વ્રતની
અપેક્ષા રાખી નથી.

તે વિષે શાસ્ત્રમાં લખે છે કે, “ જો જાણી એઈને સહસાતકારે અધ્યા-
ખ્યાન—કહેવા વગેરે કરે તો વ્રતનો ભંગ થાય અને અજણે કહેવાઈ જવા-
ય તો અતિચાર લાગે છે. ” ૧

કૂટસ્ત્રેરવકરણં તુ યદ્યપિ કાપેન મૃષાવાદં ન કરોમીત્યસ્ય ન કરોમિ ન કારયામીત્યસ્ય ચા વ્રતસ્ય જંગ એવ વ્રતાંતરે તુ ન કિંચન તથાપિ સહસાકારાદિનાતિક્રમાદિના ચાતિચારઃ । અથવા મૃષાવાદ ઇતિ મૃષાજ્ઞાનં મયા પ્રત્યાહ્યાતમિદં ન પુનર્લેખનમિતિ જ્ઞાનયા મુગ્ધચુષ્કેત્રતસવ્યપેક્ષસ્યાતિચાર ઇતિ । ન્યાસાપહારે પુનરદત્તાદાનં સાક્ષાદેવ ભવતિ મૃષાવાદવ્રતાતિચારત્વં ચાસ્ય ન ત્વદીયં મમ સમીપે કિંચિદપીત્યનાજોગાદિનાઽપહ્વાવાનસ્ય સ્યાદિતિ । સ્વદારમંત્રજ્ઞેદઃ પુનરનુવાદરૂપત્વેન સત્યત્વાત્ યદ્યપિ જ્ઞાતિચારો ઘટતે તથાપિ મંત્રિતાર્થપ્રકાશનજનિતસ્રજ્ઞાદિતઃ સ્વદારાદેર્મરણાદિસંજ્ઞેન પરમાર્થતસ્તસ્યાસત્યત્વાત્કથંચિદ્જંગરૂપત્વાદતિચાર એવેતિ ॥ ૧૫ ॥

અથ તૃતીયસ્ય—

ખોટા લેખ કરવા, એ પણ જો કે ‘હું’ સરીર વડે મૃષાવાદ ન કરું, અથવા નહીં કરું અને નહીં કરાવું એવા વ્રતનો ભંગ થયો અને ખીજ પ્રકારના વ્રતને વિષે કાંઈપણ ભંગ કે અતિચાર ન થયો, તથાપિ સહસાકારાદિ વડે અથવા અતિક્રમાદિવડે અતિચાર થાય છે. અથવા ‘મૃષાવાદ કહેવાના મે’ પરચખાણુ કર્યા છે, પણ કાંઈ ખોટા લેખ લખવાના પરચખાણુ કર્યા નથી, એવી ભાવના વડે લોળી બુદ્ધિવાળા પુરૂષને વ્રતની અપેક્ષા છે, માટે એ અતિચાર કહેવાય, વ્રતનો ભંગ ન કહેવાય. હવે થાપણુ ઝાળવવામાં અદત્તાદાન પ્રત્યક્ષ છે, પણ મૃષાવાદ વ્રતનું અતિચારપણું તો ત્યારે કહેવાય કે જ્યારે ‘તારી થાપણુ મારે ત્યાં નથી’ એમ બોલે. અને એવું કાંઈપણ અણવિચાર્યું ઝાળવવા સંબંધી વચન કહેવાય ત્યારેજ અતિચાર કહેવાય છે.

સ્વદારમંત્ર લેદ એટલે પોતાની સ્ત્રી તથા મિત્રાદિકની સાથે કરેલા શુભ વિચારને પ્રકાશ કરવો તે જો કે તે અનુવાદ રૂપે સત્ય છે, તો અતિચાર ઘટતો નથી; તોપણ વિચાર કરેલા રહસ્ય અર્થનો પ્રકાશ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલ લજ્જા વગેરેથી પોતાની સ્ત્રી વગેરેને મરણાદિક થવાનો સંભવ છે, તેથી પરમાર્થ—ખરીરીતે વિચાર કરતાં તે અસત્ય છે, તેથી કોઈ પ્રકારે તેમાં વ્રતનો ભંગ આવે છે, માટે તે અતિચારજ છે ભંગ નથી. ૧૫

હવે ત્રીજા અદત્તાદાન—ચોરી ન કરવાના વ્રતના પાંચ અતિચાર કહે છે—

સ્તેન પ્રયોગ—તદાહતાદાન—વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમ—હી
નાધિકમાનોન્માન—પ્રતિરૂપકવ્યવહારા ઇતિ ॥ ૧૬ ॥

સ્તેનપ્રયોગથ તદાહતાદાનં ચ વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમથ હીનાધિકમાનોન્મા-
નાનિ ચ પ્રતિરૂપકવ્યવહારથેતિ સમાસઃ । તત્ર સ્તેનાઃ ચૌરાસ્તેષાં પ્રયોગો વ્યા-
પારણં હરત યૂયં ઇત્યનુજ્ઞાપદાનં ૧ તથા તૈરાહતસ્ય કુંકુમાદિવ્યસ્યાદાનં સં-
ગ્રહઃ ૨ વિરુદ્ધઃ સ્વકીયસ્ય રાજ્ઞઃ પ્રતિપંથી તસ્ય રાજ્યં કટકંદેશો વા તત્રાતિક્રમઃ
સ્વરાજઞ્ચૂમિસીમાતિગ્રંથનેન ક્રમણં પ્રવેશઃ વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમઃ ૩ । હીને સ્વ-
જ્ઞાવોપેક્ષ્યાન્યૂનેઽધિકે વા માનોન્માને કુમવાદિતુદ્ધારૂપે જવતો હીનાધિકમા-
નોન્માને ૪ । શુષ્કેન વ્રીહાદિના ઘૃતાદિના વા પ્રતિરૂપકં સદૃશં વદ્મજ્યાદિ

મૂલાર્થ—૧ ચોરને મદદ આપવી, ૨ ચોરેલી વસ્તુને સંધ-
રવી, ૩ પોતાના રાજના વિરોધી-રાત્રુના રાજ્યમાં અતિક્રમણ
કરવું, ૪ વધારે ઓછા લેવા દેવાને માટે ખોટા માપ રાખવા, ૫
હલકી વસ્તુ આપી તેના જેવી દેખાતી ભારે વસ્તુ લઈ લેવા રૂપ
વેપાર કરવો.

ટીકાર્થ—સ્તેન પ્રયોગ વગેરે પદોનો દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. તેમાં સ્તેન
એટલે ચોર લેકા, તેમનો પ્રયોગ એટલે વ્યાપાર. અર્થાત 'તમે આ જગ્યા-
એથી ધનની ચોરી કરો' એમ અનુજ્ઞા આપવી. એટલે ચોરી કરનારને મદદ
આપવી. ૨ ચોરી કરીને લાવેલા કેશર પ્રમુખ દ્રવ્યને સંધરવું. ૩ વિરુદ્ધ એટ-
લે પોતાના રાજની સાથે શત્રુવટ કરનાર રાજના રાજ્યનો, લશ્કરનો, અથવા
દેશનો અતિક્રમ કરવો એટલે પોતાના રાજના રાજ્યના સીમાડાનું ઉલ્લંઘન
કરી ખીજના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવો. તે વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમ કહેવાય છે.
૪ હીન એટલે સ્વભાવની અપેક્ષાએ ન્યુન અથવા અધિક એવા માન-ઉ-
ન્માન એટલે જેખવાના કાટલા અને દાણા ભરવાની પાલી વગેરે, તે ઓછા
રાખવા અથવા અધિક રાખવા. ૫ શુદ્ધ એવી રાંગેર અથવા ધી પ્રમુખ વસ્તુ
ની કીંમત લઈને તેની ખરોખર જોમાં દાણા ન દોાય તેવા પોચા (ફેતરા) મે-
ળવીને રાંગેર આપવી, અને ચર્ખી વગેરે મેળવીને ધી આપવું—અર્થાત ભારે વસ્તુ

વસાદિ વા ઇચ્છ્યં તેન વ્યવહારો વિક્રયરૂપઃ સ પ્રતિરૂપકવ્યવહાર इति॥

इह स्तेनप्रयोगो यद्यपि चौर्यं न करोमि न कारयामीत्येवं प्रतिपन्नव्रतस्य जंग एव तथापि किमनुना घूयं निर्व्यापारास्तिष्ठथ? यदि वो चतुर्कादि नास्ति तदाहंददाज्जि चवदानीतमोपस्य च यदि विक्रायको न विद्यते तदाहं विक्रेष्यामि इत्येवंविधवचनैश्चौरान् व्यापारयतः स्वकद्वपनया तद्व्यापारणं परिहरतो व्रतसाये-
कस्यासावतिचारः । तथा स्तेनाहतं क्राणक्रमेण लोचदोपात् प्रसन्नं गृह्णन् चौर-
ति । यदाह—

“ चौरश्चौरापको मंत्री जेદજઃ ક્રાણકઃક્રયી । અનદઃ સ્થાનદથૈવ ચૌરઃ
સપ્તવિધઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧ ॥

હાઈ જો કરી હાલકી વસ્તુ જે તેના સરખી જણાતી હોય તે આપવી—વે-
ચવી—એવો વ્યાપાર કરવો તે પ્રતિષ્ઠક વ્યવહાર કહેવાય છે. ૫

અહિં સ્તેન પ્રયોગ—એટલે ચોરીનો વ્યાપાર કરવામાં જે કે ‘હું’
ચોરી નહીં કરું અને નહીં કરાવું, એ પ્રકારે વ્રત અંગીકાર કરનારને
વ્રતનો ભંગજ છે, તો પણ પોતાની કલ્પનાવડે ચોરીના વ્યાપારનો ત્યાગ કર-
નારને વ્રતની અપેક્ષાએ અતિચાર છે, પણ ભંગ નથી, કરાણક, તે પુરૂષ ચો-
ર લોકોને એમ કહે છે કે, ‘તમે હમણા વ્યાપાર વિના (નિર્ઘની) કેમ
ખેશી રહ્યા છો? જે તમારે ખાવા પીવા વગેરે ન હોય તો હું આપું અને ત-
મારી ચોરીના માલને જે કાંઈ વેચનાર ન હોય તો હું વેચી આપીશ” આવા વ-
ચનોથી ચોરને પ્રેરણા કરતાં અને પોતાની કલ્પના એ ચોરીના વ્યાપારને
છોડી દે તો એવા તે વ્રતની અપેક્ષાવાળો છે, માટે તે પુરૂષને એ અતિચાર છે.

વળી તે ચોર લોકોએ ચોરેલા દ્રવ્યને લોભના દોષથી છાની રીતે વેચા-
તું લેનારો પુરૂષ પણ ચોર કહેવાય છે. તેને માટે નીતિ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે,

૧. “ચોર, ૨ ચોરી કરાવનાર, ૩ ચોરીનો વિચાર કરી ગોઠવણ કરના
૪ ચોરીના ભેદને જાણી તેને મદદ આપનાર, ૫ ચોરેલી વસ્તુને વેચનાર
તથા લેનાર, ૬ ચોરને અન્ન આપનાર અને ૭ ચોરને સ્થાન આપનાર—એ
સાત પ્રકારના ચોર કહેલા છે. ૧

તત્ત્વૌર્ધ્વકરણાદ્ વ્રતજંગઃ શાણિજ્યેવ મયા વિધીયતે ન ચૌરિકેત્યધ્યવ-
સાયેન ચ વ્રત્તાનપેક્ષત્વાજ્ઞાવાદ્ જંગ ઇતિ જંગાજંગરૂપોઽતિચારઃ ।

વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમસ્તુ યદ્યપિ સ્વસ્વામિનોઽનુજ્ઞાતસ્ય પરકટકાદિપ્રવેશ-
સ્ય “સામીજીવાદત્તં તિત્થયરેણં તદેવ ય ગુરુહિં” ઇત્યદત્તાદાનલક્ષણયોગેન
વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમકારિણાં ચ ચૌર્યદંડયોગેનાદત્તાદાનરૂપત્વાદ્ જંગ એવ તથા-
પિ વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમં કુર્વતા મયા શાણિજ્યમેવ કૃતં ન ચૌર્યમિતિ જ્ઞાવનયા
વ્રતસાપેક્ષત્વાત્ લોકે ચ ચૌરોજ્યમિતિ વ્યપદેશાજ્ઞાવાદતિચારોજ્યમિતિ ।

તથા હીનાધિકમાનોન્માનવ્યવહારઃ પ્રતિરૂપકવ્યવહારથ્ પરવ્યંસનેન પર-
ધનગ્રહણરૂપત્વાદ્ જંગ એવ કેવલં ક્ષાત્રત્વનાદિકમેવ ચૌર્ય કૂટતુલ્યાદિવ્યવહાર-
રતપ્રતિરૂપકવ્યવહારૌ તુ વણિકૈર્જ્ઞેવેતિ સ્વકીયકલ્પનયા વ્રતરક્ષણોદયતત્પ્રતિ-

તેથી ચોરી કરવાથી વ્રતનો ભંગ થયો, ‘મારે વેપાર કરવો છે, પણ
ચોરી કરવી નથી, એવા અધ્યવસાયને લઇને વ્રતની અપેક્ષા રાખે છે, માટે
વ્રતનો ભંગ ન કરેવાય. એક દેશથી વ્રતનો ભંગ અને એક દેશથી અભંગ
માટે એ અતિચાર કરેવાય છે.

વિરોધી—શત્રુના રાજ્યના અતિક્રમને માટે તો એમ છે કે જો પોતા
ના સ્વામીની આજ્ઞા વિના શત્રુના લશ્કર વગેરેમાં ગુપ્ત રીતે પેશવું તે પાક્ષિ-
કસૂત્ર (પાખીસૂત્ર) માં કહ્યું છે કે, “સ્વામી અદત્તા, જીવ અદત્તા તથા તીર્થંકર
તથા ગુરુએ આજ્ઞા ન આપેલો” એ અદત્તાદાનના લક્ષણવાળો યોગ છે. તે
વડે વિરુદ્ધ રાજ્યમાં અતિક્રમ કરનારાઓને ચોરના જેવા દંડ યોગ વડે
અદત્તાદાનપણું છે, માટે વ્રતનો ભંગ છે, તથાપિ “વિરુદ્ધ રાજ્યમાં અતિ-
ક્રમ કરનારા એવા મેં વેપારજ કર્યો છે, કાંઈ ચોરી કરી નથી” એવી ભાવ-
નાથી તેને વ્રત કરવાની અપેક્ષા છે, તેથી, તેમજ ‘આ ચોર છે’ એવી લોક-
માં પ્રસિદ્ધિ નથી. માટે તે અતિચાર કરેવાય છે. વ્રત ભંગ નહીં.

આહું અથવા વંધારેજોખવું માપવું, એવો જો વ્યવહાર તથા ભારે અને
હલકી વસ્તુની પરસ્પર લેવડ દેવડ કરવાનો જો વ્યવહાર—તે વ્યવહારમાં
ખીજને છેતરી પારકા ધનને ગ્રહણ કરવાપણું છે, માટે વ્રતનો ભંગજ છે.
વળી કેવળ ખાતર પાડવું, એજ ચોરી છે. પરંતુ કપટથી જોખી લેવું અને

ચાર ઇતિ અથવા સ્તેનપ્રયોગાદયઃ પંચાપ્યમી વ્યક્તચૌર્યરૂપા એવ કેવલં સહસ્રા-
કારાદિના અતિક્રમવ્યતિક્રમાદિના વા પ્રકારેણ વિધીયમાના અતિચારતયા વ્ય-
પદિર્યંતે ઇતિ ।

ન ચૈતે રાજસેવકાદીનાં ન સંજવંતિ, તથાહ્યાદયોઃ સ્પષ્ટ એવતેપાં સંભવઃ,
વિરુદ્ધરાજ્યાતિક્રમસ્તુ, યદા સામંતાદિઃ સ્વસ્વામિનો દૃષ્ટિમુપજીવતિ તદ્વિરુદ્ધસ્ય
ચ સહાયી ભવતિ તદા તસ્યાતિચારો ભવતિ કૂટુમ્બાદયસ્તુ યદા જ્ઞાનાગારહ-
વ્યાણાં વિનિપયં કારયતિ તદા રાજ્ઞોઽપ્યતિચારાઃ સ્યુરિતિ ॥ ૧૬ ॥

અથ ચતુર્થાણુવ્રતસ્ય સ્વદારસંતોષલક્ષણસ્ય પરદારપરિહારસ્ય ચાતીચારાઃ

પરવિવાહકરણે ત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતાગમનાંગ-

સારી વસ્તુ જેવી હલકી વસ્તુ આપી ભારે વસ્તુની કીંમત લઈ લેવી. એ
ખંનેવ્યવહાર તો વાણીયાની કલાજ છે. એમ પોતાની કલ્પના કરી મતના
રક્ષણ માટે ઉદ્ધમવંત થયું, એ અતિચાર છે, પણ મતભંગ નથી. અથવા
સ્તેન પ્રયોગ વગેરેએ ખાંચ સ્પષ્ટ રીતે ચોરી રૂપજ છે, પરંતુ કેવળ સહસ્રાત્કા-
ર વગેરેથી અથવા અતિક્રમ--વ્યતિક્રમ વગેરે પ્રકારથી કરવામાં આવે છે. તે-
થી તે અતિચારને નામે કહેવાય છે.

એ રાજના સેવક વગેરેને સંભવે નહી, એમ ન સમજવું. તેમને પણ
એ અતિચાર સંભવે છે. તે આ પ્રમાણે. તે ખાંચ અતિચારમાં પહેલાં એ અ-
તિચારનો સંભવ સ્પષ્ટ છે. અને જે વિરુદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ નામે અતિચાર છે, તે
તો જ્યારે સામંતાદિક પોતાના સ્વામીની આજીવિકા ખાતા હોય અને તે સ્વા-
મીની વિરુદ્ધ એવા બીજા રાજને સહાય કરે ત્યારે તેને અતિચાર લાગે છે.
અને ખોટા તોલ વગેરે તે તો જ્યારે લંડારના દ્રવ્યની લેવડ દેવડમાં એ રાજ
ઉલટપાલટ કરાવે તો તે રાજને પણ અતિચાર લાગે છે. ૧૬.

હવે સ્વદાર સંતોષ અને પરસ્ત્રી લાગરૂપ થોથા અણુવ્રતના અતિચાર
કહે છે.

મૂલાર્થ—પારકા છોકરાનો વિવાહ કરી આપવો, તથા પૈસા
આપી રાખેલી વેશ્યા તથા અન્ય સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરવો, લિંગ
તથા યોનિ સિવાય બીજા અંગનો સંભોગ કરવો, મૈથુનની તીવ્ર

ક્રીનાતીવ્રકામાન્નિદ્વાપા ઇતિ ॥ ૧૭ ॥

ઇત્વરપરિગૃહીતા ચાપરિગૃહીતા ચ ઇત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતે તયોર્ગમને
ઇત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતાગમને તતઃ પરિવાહકરણં ચ ઇત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃ-
હીતાગમને ચાનંગક્રીના ચ તીવ્રકામાન્નિદ્વાપથેતિ સમાસઃ । इह परेषां स्वापत्य-
व्यतिरिक्तानां जनानां विवाहकरणं कन्याफललिप्सया स्नेहसंबन्धादिना वा प-
रिणयविधानं इह च स्वापत्येष्वपि संख्यान्निग्रहो न्याय्यः । तथा इत्वरौ अयन-
शीघ्रा जाटीप्रदानेन स्तोत्रकालं परिगृहीता इत्वरपरिगृहीता वेश्या तथा अप-
रिगृहीता वेश्यैवागृहीतान्यस्तक्काटिः कुल्लાંગના ચાનાવેતિ તયોર્ગમનં આસેવનં
ઇત્વરપરિગૃહીતાપરિગૃહીતાગમનં તથા અંગં દેહાવયવોઽપિ મૈયુનાપેક્ષ્યા યોનિમે-
હનં તદ્વ્યતિરિક્તાનિ અનંગાનિ કુચકક્ષોસ્વદનાદીનિ તેષુ ક્રીના રમણં અનંગક્રી-
ના અયવા અનંગકામઃ તસ્ય તેન વા ક્રીના અનંગક્રીના સ્વલિંગેનાનિષ્પન્નપ્રયોજ-

અભિલાષા—એ પાંચ અતિચાર કહેલા છે. ૧૭

ટીકાર્થ—ઇત્વર પરિગૃહીતા, અને અપરિગૃહીતા તે બંનેનું જે ગમન તે ઇ-
ત્વર પરિગૃહીતા પરિગૃહીતાગમન કહેવાય છે. તે પછી પરિવાહકરણ, ઇત્વર પ-
રિગૃહીતા, અપરિગૃહીતાગમન, અનંગ ક્રીડા અને તીવ્ર કામાભિલાષ—એ સર્વનો
સમાસ થાય છે. અહિં પર એટલે પોતાના છોકરા શિષ્ય બીજાના છોકરાનો
વિવાહ કરી આપવો; કન્યાદાનના ફલની ઇચ્છાથી અથવા સ્નેહ સંબંધને લ-
ધને જે પરણાવવું, તે અતિચાર કહેવાય છે. અહિં પોતાના છોકરા પરણાવવા
તેને માટે પણ ‘આટલાજ છોકરા પરણાવવા એથી વિશેષ ન પરણાવવા એ-
વી સંખ્યાનો અસિદ્ધ કરવો તે ન્યાય છે. જે ભાડુ પૈસા આપીને થોડા કા-
ળસુધી ભોગવાય, તેવી સ્ત્રી (ઇત્વરી) એટલે રાખેલી વેશ્યા કહેવાય છે. તથા
અન્ય પુરૂષ સંબંધી ભાડુ ન આતી દોય, એવી સ્ત્રી એ પણ વેશ્યા જાણવી.
તેને ભોગવવી તે. અથવા જેને માથે ધણી નથી એવી કુલીન સ્ત્રીને ભોગવવી
તે એ પ્રકારે અતિચાર લાગે છે. વળી અંગ એટલે દેહનો અવયવ, પણ મ-
ધુનની અપેક્ષાએ તેનો અર્થ થોડો અને લિંગ—એ બે થાય. તે શિવાયના

નસ્થાહાયંશ્વર્માદિયદિત્તમજનનૈયૌંપિદવાચ્યદેશાસેવનમિત્યર્થઃ । તથા કામે કામો-
દયજન્મે મૈયુને અથવા સૂચનાત્સૂત્રમિતિ ન્યાયાત્ કામેષુ કામજોગેષુ . તત્ર કામૌ
શબ્દરૂપે જોગા ગંધરસસ્પર્શાઃ તેષુ ત્રીત્રાજિહ્વોપોડ્યંતતદધ્યવસાયિત્વં યતો વા-
જીકરણાદિનાઽનવરતમુસ્તમુસ્વાર્થ મદનમુદીપયતિ एतान्समाचરन्नतिचरति चतु-
ર્धाણ्वતમિતિ ।

इह च द्वितीयतृतीयातिचारौ स्वदारसंतोषिण एव नेतरस्य शेषास्तु ह-
योरपीति एतदेव च सूत्रानुपाति । यदाह—“ सदारसंतोसस्त इमे पंच अइया-
रा ” इत्यादि । जाचना चेयमत्र जाटीमदानेनेत्तरकाद्वस्वीकारेण स्वकद्वत्रीकृत्य
वेद्यां जुंजानस्य स्वकीयकल्पनया स्वदारत्वेन व्रतसापेक्षचित्तत्वान्न व्रतजंगः अ-

સ્તન, સાથળ, મુખ વગેરે સધળા અનંગ કહેવાય છે, તેમાં કીડા કરવી તે અ-
તિચાર કહેવાય છે. અથવા અનંગ એટલે કામ તેની અથવા તે વડે કીડા તે
અનંગ કીડા કહેવાય છે. એટલે પોતાના કિંગે કરી જનું પ્રયોગન સિદ્ધ થ-
યું નથી એવા પુરૂષે કોઈ પ્રકારની બનાવટના ચામડા પ્રમુખ વસ્તુવડે કિંગ
ઉત્પન્ન કરી તે વડે સ્ત્રીના ગુહસ્થાનનું સેવન કરવું, તે અનંગ કીડા નામે
અતિચાર કહેવાય છે.

તથા કામ એટલે કામના ઉદયથી જન્ય એવા મૈથુનમાં અથવા ‘માત્ર
સૂચના કરે તેને સૂત્ર કહેવાય’ એ ન્યાયથી કામ એટલે કામભોગ તેમાં શબ્દ
તથા રૂપ—એ બે કામ અને ગંધ, રસ અને સ્પર્શ—એ ભોગ તેઓને વિષે ત્રી-
ન્ન અભિલાષ એટલે અત્યંત તેમાં અધ્યવસાય શબ્દવાપણું અર્થાત્ નિરંતર
વિષય મુખને ભોગવવાને વાછકરણ વગેરે ઉપચાર કરી કામોદીપન કરે—એ
ચોથા અણુવ્રતના અતિચાર છે.

અહિં બીજો ઇત્વર પરિગૃહીતા અને ત્રીજો અપરિગૃહીતા સ્ત્રીનાગમન
રૂપ જ અતિચાર છે, તે સ્વદાર સંતોષી એટલે પોતાની સ્ત્રીમાંજ સંતોષ શબ્દ
નાર પુરૂષનેજ હોય છે, બીજને હોતા નથી. અને જ બાદીના ત્રણ અતિચાર
રક્ષા, તે તો બંનેને પણ લાગે છે એ વાત સૂત્રમાં કહેલી છે, તે કહે છે—“પો-
તાની સ્ત્રીમાં સંતોષવાળા પુરૂષને આ પાંચ અતિચાર લાગે છે” ઇત્યાદિઃ આ
શ્યજે આ પ્રકારની ભાવના છે. ભાડુ આપી થોડો કાળ સ્વીકાર કરી પોતાની

વ્યકાસપરિગ્રહાચ્ચ વસ્તુતોઽસ્વકસત્ત્વાદ્ભંગ इति जंगाजंगरूपोऽतिचारः । अप-
रिगृहीतागमनं त्वनाजोगादिनाऽतिक्रमादिना वातिचारः । परदारवर्जिनो नैताव-
तिचागवित्तरकालपरिगृहीतापरिगृहीतयोर्वेद्यात्वेनानाथकुट्टांगनायास्त्वनाथतयै-
वापरदारत्वादिति ॥

અપરે ત્વાહુઃ, ઇત્વરપરિગ્રહીતાગમનં સ્વદારસંતોષવતોઃતિચારઃ અપરિગ્ર-
હીતાગમનં તુ પરદારવર્જિનસ્તત્ર પ્રથમજાવના પૂર્વવત્ । દ્વિતીયજાવના ત્વેવં-અ-
પરીગૃહીતાનામેવ વેશ્યાનાં યદા ગૃહીતાન્યસત્કજાટિકામજિગચ્છતિ તદા પરદાર-
ગમનજન્યદોષસંભવાત્કયંચિત્ પરદારત્વાચ્ચ જંગાં વેશ્યાત્વાચ્ચાજંગો જંગાજંગં

સ્ત્રી રૂપ કરેલી વેશ્યાને ભોગવતા એવા પુરૂષને પોતાની કંદુષનાએ પોતાની
સ્ત્રી છે એવે રૂપે ભોગવતા તેનું ચિત્ત વ્રતની અપેક્ષાવાળું હોવાથી તેના વ્રત-
નો ભંગ ન કરેવાય અને અંદુષ કાળસુધી તેનો પરિચય છે, તેથી વસ્તુતાએ
તે પોતાની સ્ત્રી નથી માટે વ્રતનો ભંગ થયો પણ કહેવાય એવી રીતે વ્રતનો
ભંગ અને અભંગ એ રૂપ અતિચાર બાણ્યો.

ન રાખેલી એવી જે વેશ્યા તેની સાથે સંભોગ કરે તો તે આનાભો-
ગાદિ—અવિચારે કરીને અથવા વ્રતનું ઉલ્લંઘન કરવું તે વડે કરીને અતિ-
ચાર થાય છે. અને જે પુરૂષ પરસ્ત્રીને વર્જનાર છે, તેને તે એ અતિચાર થતા
નથી કારણ કે, થોડો કાલ અહણ કરેલી અને ન કરેલી—એ બે પ્રકારની વે-
શ્યા છે. તેમજ અનાથ એવી કુલીન સ્ત્રીને પણ અનાથપણાએ કરીને અપર-
સ્ત્રીપણું છે. તેથી એ બે પ્રકારના અતિચાર નથી લાગતા. અહિં બીજા આ-
ચાર્યા આ પ્રકારે કહે છે. રાખેલી વેશ્યાની સાથે ભોગ કરે તો પોતાની સ્ત્રી-
થી સંતોષ પામનારા પુરૂષને એ અતિચાર લાગે છે. અને કોઈએ રાખેલી ન
હોય તેવી વેશ્યાની સાથે ગમન કરે તો પરસ્ત્રીને વર્જનારા પુરૂષને અતિચાર
લાગે છે. તેમાં પ્રથમ અતિચારની તેવી ભાવના જાણવી. અને બીજા અતિચાર
ની ભાવના તો આ પ્રકારે છે. કોઈએ ન રાખેલી વેશ્યાઓની અંદર જોઈએ
બીજાનું ભાડું અહણ કરેલું છે, એવી વેશ્યાની સાથે એ સંભોગ કરે તો તેને
કોઈક રીતે પરસ્ત્રીપણું આવવાથી વ્રતભંગ થયો અને વેશ્યાપણાને લઈને વ્ર-
તભંગ ન પણ થયો—એટલે દેશથી ભંગ અને દેશથી અભંગ—એ બે થયા

ફલતિચારઃ

- અન્યે પુનરન્યથા પ્રાહુઃ—

“ પરદારવજ્જિણો પંચ હોન્તિ તિન્નિઠ સદારસંતુદ્ધે ।

ઇત્યીદં તિન્નિ પંચ વ જંગવિગ્ણોદ્દિ નાયન્વા ” ॥ ૧૬ ॥

ફહ જાવના-પરેણ ઇત્વરકાઢં યા પરિગૃહીતા વેશ્યા તદ્ગમનમતિચારઃ પરદારવજ્જિનઃ કયંચિત્તસ્યાઃ પરદારત્વાત્ । તથા અપરિગૃહીતાયાઃ અંનાચકુઢ્ધાંગનાયા એવ યદ્ગમનં તદપિ તસ્યૈવાતિચારો લોકે પરદારત્વેન તસ્યા રૂઢત્વાત્ । તત્કામુકકલ્પનયા ચ પરસ્ય જર્ગદેરજાવેનાપરદારત્વાત્ । શેપાસ્તૂજયોરપિ સ્યુઃ । તથાહિ । સ્વદારસંતોષિણઃ સ્વકલ્પત્રેઽપિ તદિતરસ્ય તુ વેશ્યાસ્વકલ્પત્રયોરપિ યદ-

તેથી અતિચાર બાલુવો.

અહિં બીજા આચાર્યો વળી જુદી રીતે કહે છે.—

“ પરસ્ત્રી વર્ગનાર પુરૂષને પાંચ અતિચાર હોય છે, સ્વદાર સંતોષી પુરૂષને ત્રણ અતિચાર હોય છે. એવી રીતે સ્ત્રીને પણ ભાંગાના વિકલ્પે કરીને ત્રણ તથા પાંચ અતિચારના ભેદ (ભાંગા) બાજુવા. ૧ ”

અહિ આ પ્રકારે ભાવના કરવી—જ વેશ્યા ‘ આટલા વખત સુધી મારે રાખવી ’ એવી રીતે પર પુરૂષે ગ્રહણ કરેલી છે, તે વેશ્યાનો ભોગ કરે તો પરસ્ત્રીને લાગ કરનારા પુરૂષને અતિચાર લાગે, કારણકે, કાઠપણ રીતે તેને પરસ્ત્રીપણું છે. વળી કાઠએ ગ્રહણ ન કરેલી ધણી વિનાની કુલીન સ્ત્રીની સાથે ભોગ કરે તો તે પણ તેનેજ અતિચાર લાગે; કારણકે, જગતમાં તે પરસ્ત્રી તરીકે ઈર્ષી પ્રખ્યાત છે. કામી પુરૂષની કલ્પનાએ તો તેના પર એટલે ધણી વગેરેના અભાવથી તે પરસ્ત્રી નથી. બાકીના ત્રણ અતિચાર તો એ બે પ્રકારના પુરૂષોને પણ હોય છે, તે બતાવે છે. પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ રાખનારને પોતાની સ્ત્રીને વિષે અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનારને પણ વેશ્યા તથા પોતાની સ્ત્રીને વિષે પણ લિંગ તથા યોનિ—એ બે અંગનો લાગ કરી બીજા શરીરના ભોગનું સાક્ષાત્ પચ્ચબાણ નથી કર્યું તોપણ તે ભોગને ન કરે કારણકે, એ પુરૂષ પાપથી અત્યંત બહીકણ છે, માટે ધ્રુવચર્યનેજ કરવા ઇચ્છે છે તોપણ

નંગરતં તત્સાક્ષાદપ્રત્યાહ્યાતમપિ ન વિધેયં યતોઽસાવત્યંતપાપજીરુતયા બ્રહ્મચર્યં
ચિકીર્ષુરપિ યદા વેદોદયાસહિષ્ણુતયા તદ્વિધાતું ન શક્નોતિ તદા યાપનામાત્રાર્થ
સ્વદારસંતોષાદિ પ્રતિપદ્યતે મૈથુનમાત્રેણૈવ ચ યાપનાયાઃ સંજવાદનંગરતમર્થતઃ પ્રત્યા-
હ્યાતમેવ एवं પરવિવાહતીવ્રકામાજિદ્યાપાવપીત્યતઃ કથંચિત્ પ્રત્યાહ્યાતેષુ પ્રવ-
ત્તેરતિચારતા તેષાં ।

અન્યે ત્વનંગક્રીડામેવં જાવ્યંતિ । યા હિ નિયુવનમેવ વ્રતવિષય ઇતિ સ્વ-
કીયકલ્પનયા તત્પરિહરન્ સ્વદારસંતોષી વેશ્યાદૌ પરદારવર્જકસ્તુ પરદારેષ્વાક્ષિં-
ગનાદિરૂપામનંગક્રીડાં કુર્વન્ કથંચિદેવાતિચરતિ વ્રતં વ્રતસાપેક્ષત્વાદિતિ । તથા
સ્વદારસંતોષવતા સ્વકલ્પનાદિતરેણ ચ સ્વકલ્પવ્રંશ્યાન્યામન્યત્ર મનોવાક્યાર્થમૈથુનં
ન કાર્યં ન ચ કારણીયમિત્યેવં યદા પ્રતિપન્નં વ્રતં જવતિ તદા પરવિવાહકરણતઃ

જ્યારે પુરૂષવેદના ઉદ્ધયનું સહન કરવાપણું ન થાય, તેથી તે બ્રહ્મચર્યને પાળવા
સમર્થ ન થાય, ત્યારે કેવળ નિર્વાહને માટે પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ વગેરે અં-
ગીકાર કરે છે, કારણકે, માત્ર મૈથુનવડેજ કામના નિર્વાહનો સંભવ છે. અનંગ
રતનું તો પરમખખાણુ આવીજ ગયું. એવીરીતે પરવિવાહ તથા તીવ્રકામા-
ભિલાષ—એ બંનેને માટે પણ જાણી લેવું તેઓના પણ કોઈ પ્રકારે પરમ-
ખખાણુ કરતાં છતાં પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે. માટે તેમને અતિચારપણું આવે છે.

અહિં બીજા આચાર્યો અનંગ ક્રીડાને માટે આ પ્રકારે ભાવના કરે છે.
વ્રત ગ્રહણ કરનારે પુરૂષ મૈથુનનેજ વ્રતનો વિષય માને છે, એટલે ‘મેં સા-
ક્ષાત્ મૈથુન કરવાનો નિયમ લીધો છે, પરંતુ આક્ષિંગન વગેરેનો નિયમ લીધો
નથી’ આ પ્રમાણે પોતાની કલ્પનાએ કરી તે મૈથુનનો ત્યાગ કરી અને વે-
શ્યાદિકને પોતાની સ્ત્રી કરી સંતોષ પામે છે. તેવો પુરૂષ અને પરસ્ત્રીનો ત્યા-
ગી આક્ષિંગન વગેરે કામ ક્રીડાને કરતો કોઈ પ્રકારે વ્રતનું અતિક્રમ કરે છે.
કારણકે, તેને, વ્રતની અપેક્ષા છે. તેમ પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષવાળાએ પોતાની
સ્ત્રીથી અન્ય સ્ત્રી વિષે અને પરસ્ત્રીવર્ગ કે પોતાની પરણેલી સ્ત્રી અને વેશ્યા
એ બેથી બીજી સ્ત્રીને વિષે મન વચન અને કાયાએ કરી મૈથુન ન કરવું ત-
થા ન કરાવવું એવું જ્યારે વ્રત અંગીકાર કર્યું છે ત્યારે પરવિવાહ કરવાથી

તત્કારણમર્થતોડ્નુદ્વિતં જવતિ તદ્વત્તી ચ મન્યતે વિવાહ એવાયં મયા વિધીયતે ન મૈયુનમિતિ તતો વ્રતસાપેક્ષત્વાદતિચાર ઇતિ ।

નનુ પરવિવાહકરણે કન્યાફલ્લિપ્સાકારણમુક્તં તત્ર કિં સમ્યગ્દ્રષ્ટિસૌ વ્રતી મિથ્યાદ્રષ્ટિર્વાં યદિ સમ્યગ્દ્રષ્ટિસ્તદા તસ્ય ન સા સંજવતિ સમ્યગ્દ્રષ્ટિત્વાદેવ અથ મિથ્યાદ્રષ્ટિસ્તદા મિથ્યાદ્રષ્ટેસ્વત્તાનિ જનંત્યેવેતિ કથં સા પરવિવાહકરણલ્લ-ક્ષણાતિચારકારણમિતિ । સત્યં કેવલમન્યુત્પન્નાવસ્થાયાં સાપિ સંજવતિ । કિંચ યથા જહ્નુકસ્ય મિથ્યાદ્રશોડપિ સન્માર્ગપ્રવેશનાયાન્નિગ્રહમાત્રં દદત્યપિ ગીતાર્થાઃ । યથા આર્યસુહૃત્તી રંકસ્ય સર્વવિરતિં દત્તવાન ઇદં ચ પરવિવાહવર્જનં સ્વાપત્યવ્ય-

અર્થાત્ મૈથુન કરાવ્યું ગણાય, પરંતુ તે મૈથુન ત્યાગના વ્રતવાળો એમ માને જે ‘મેંતો આ વિવાહજ કર્યો છે, કાંઈ મૈથુન કરાવ્યું નથી,’ તો તેમાં વ્રતની અપેક્ષા છે તેથી તે અતિચાર છે, વ્રતભંગ નથી.

અહિં કાઈ શંકા કરે કે, પારકા વિવાહ કરવાને વિષે કન્યાદાનના ફલની ઇચ્છારૂપ તેનું કારણ કહ્યું, તો તે ઇચ્છા કરનારો વ્રતી માણસ સમ્યગ્ દ્રષ્ટિ છે કે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે? જો તે સમ્યગ્ દ્રષ્ટિ છે તો તેને પ્રલની ઇચ્છા હોય નહીં, કારણકે, તેનામાં સમ્યગ્ દ્રષ્ટિપણું છે. કદિ તમે કહેશોક, એતો મિથ્યા દ્રષ્ટિવાળો છે, તો તેને વ્રતજ હોય નહીં, જ્યારે વ્રત ન હોય તો પછી પરવિવાહ કરવાના અતિચારનું કારણરૂપ ઇચ્છા કેમ સંભવે? અર્થાત્ વ્રતજ નથી તો પછી વ્રતનો અતિચાર ક્યાંથી હોય? આના ઉત્તરમાં કહે છે કે ‘તમે કહેા છો, તે ઠીક છે, પરંતુ કેવળ અન્યુત્પન્ન અવસ્થાને વિષે એટલે સર્વથા મિથ્યાદ્રષ્ટિપણું ગણ્યું નથી અને સર્વથા સમ્યગ્ દ્રષ્ટિપણું આપ્યું નથી. એવી મધ્યમ સ્થિતિમાં વિવાહ કરવાના પ્રલની પ્રાપ્તિ સંબંધી ઇચ્છા રહે છે, ત્યારે પર વિવાહ કરવા રૂપ અતિચારનો સંભવ થાય છે તેમ વળી ભદ્રકે એવા મિથ્યાદ્રષ્ટિને પણ સારા માર્ગમાં પ્રવેશ કરાવવાને માટે ગીતાર્થ પુરૂષો માત્ર અભિગ્રહ કરાવે છે. જેમ શ્રી આર્ય સુહૃત્તી આચાર્યે રંકને સર્વવિરતિ વ્રત આપ્યું હતું તે પ્રકારે અતિચારનો સંભવ અણવે એ પરવિવાહનો ત્યાગ કરવો એ પોતાના છોકરાં વિના બીજાના છોકરાના વિવાહનો ત્યાગ કરવો—એ

તિરિક્તેષ્વેવ ન્યાયમન્યથાઽપરિણીતા કન્યા સ્વચ્છન્દચારિણી સ્યાત્તતઃ શાસનો-
પઘાતઃ સ્યાદ્વિહિતવિવાહા તુ કૃતવ્રતવંધત્વેન ન તથા સ્યાદિતિ । યચ્ચોક્તં સ્વાપ-
ત્યેષ્વપિ સંખ્યાન્નિગ્રહો ન્યાયઃ તર્જિતકાંતરસદ્જાત્રે સુતસંખ્યાપૂર્તૌ વાઽપત્યાંતરો-
ત્પત્તિપરિહારોપાયત્ત ઇતિ । અપરે પુનરાહુઃ પરોઽન્યો યો વિવાહઃ આત્મન એવ
વિશિષ્ટસંતોષાજાવાત્ યોપિદંતરાણિ પ્રતિ વિવાહાંતરકરણં તત્પરવિવાહકરણમયં
ચ સ્વદારસંતોષિણ ઇતિ સ્ત્રિયાસ્તુ સ્વપુરુષસંતોષપરપુરુષવર્જનયોર્ન જ્ઞેદઃ સ્વપુરુષ-
વ્યતિરેકેણાન્યેષાં સર્વેષાં પરપુરુષત્વાત્ । તતઃ પરવિવાહકરણાન્ગક્રીઢાત્રીક્રામા-
ન્નિલાપાઃ સ્વદારસંતોષિણ ઇવ સ્વપુરુષવિષયે સ્યુઃ । દ્વિતીયસ્તુ યદા સ્વકીયપતિઃ
સપત્ન્યા વારકદિને પરિગૃહીતો જવતિ તદા સપત્નીવારકમતિક્રમ્ય તં પરિજ્ઞા-

ન્યાય છે. જે એમ ન કરે તો પરણ્યા વિનાની કન્યા સ્વચ્છન્દચારિણી થાય
છે અને તેથી શાસનનો પણ ઉપધાત થાય—અર્થાત્ જૈન શાસનની નિંદા થાય.
અને જે કન્યાને વિવાહિત કરેલી હોય તો તે વ્રતબંધ—વિવાહને લઇને સ્વ-
ચ્છન્દ ચારિણી ન થાય. વળી તે વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે કે, “ પોતાનાં છોકરાં
પરણાવવાં તેને વિષે પણ સંખ્યાનો અભિગ્રહ કરવો. જેમકે, ‘ મારે આટલાં
છોકરાં પરણાવવાં તે ઉપરાંતનો નિયમ છે. ’ તે અભિગ્રહ પણ એવો કરવો કે,
કોઈ બીજો માણસ તે વિવાહ વગેરેની ચિંતા રાખનાર હોવો જોઈએ. તોજ તે
અભિગ્રહ ન્યાય યુક્ત ગણાય છે. અથવા ઘટે તેટલાં છોકરાંની ઉત્પત્તિ થતાં
બીજા છોકરાં ઉત્પન્ન કર્યું તો તેને પરણાવવા પડશે જોયો નિયમ ભાંગશે એ
પ્રકારના દોષ દેખાથી નિવૃત્તિ પામે તો સંખ્યાનો નિયમ કરવો યુક્ત છે.

વળી અહીં બીજા આચાર્યો એમ કહે છે કે, પરવિવાહ કહેતાં પોતાનો
બીજો વિવાહ કરવો તે બહુવો. મારો સંતોષ ન થવાથી બીજા સ્ત્રીઓની સાથે
વિવાહ કરવો તે પરવિવાહ કરણ કહેવાય છે. એ અતિચાર સ્વદાર સંતોષી
પુરૂષને લાગે છે. અને સ્ત્રીને તો પોતાના પુરૂષમાં સંતોષ અને પરપુરૂષનો ત્યા-
ગ—એ બેમાં ભેદ નથી, કારણકે તેણીને પોતાના પુરૂષ વિના બીજા સર્વ પુરૂષો
પરપુરૂષજ છે. તેથી એમ સિદ્ધ થયું કે, જેમ સ્વદાર સંતોષી પુરૂષને ૧ પર-
વિવાહ કરણ, ૨ અનગ ક્રીડા અને ૩ ત્રીજા કામાભિલાષ એ ત્રણ અતિચાર
છે; તેમ સ્ત્રીને પણ પોતાના પુરૂષ સંબંધી હોય છે. જ્યારે પોતાના પતિ શો-

નાયા અતિચારઃ । તૃતીયસ્ત્વતિક્રમાદિના પરપુરુષમજિસરંત્યાઃ સમવસેયઃ વ્રહ્મચારિણસ્ત્વતિક્રમાદિનાતિચાર ઇતિ ॥ ૧૭ ॥

અય પંચમાણુવ્રતસ્ય—

ક્ષેત્રવાસ્તુ—હિરણ્યસુવર્ણ—ધનધાન્ય—દાસીદાસ—કુપ્ય—
પ્રમાણાતિક્રમા ઇતિ ॥ ૧૮ ॥

ક્ષેત્રવાસ્તુનોઃ ૧ હિરણ્યસુવર્ણયોઃ ૨ ધનધાન્યયોઃ ૩ દાસીદાસયોઃ ૪ કુપ્યસ્ય ૫ ચ પ્રમાણાતિક્રમાઃ ઇતિ સમાસઃ । તત્ર ક્ષેત્રં સસ્યાંત્પત્તિનૂમિઃ તથા સેતુકેતુજયજેદાત્ ત્રિવિધં તત્ર સેતુક્ષેત્રં અરણ્યદિસેવ્યં કેતુક્ષેત્રં ત્વાકાશાંદકાનિપ્પાદ્યં ઝજયક્ષેત્રં તુ તદ્વજયનિપ્પાદ્યં વાસ્તુ પુનરાગારં ગ્રામનગરાદિ ચ તત્રાગારં ત્રિવિધં સ્વાત્મચ્છિત્તં સ્વાત્મચ્છિત્તં ચ તત્ર સ્વાત્મ નૂમિગૃહાદિ ઇચ્છિત્તં ઇચ્છ્યેણ

ક્યના વારાને દિવસે ગ્રહણ કર્યો હોય, ત્યારે શોક્યના વારાતું અતિક્રમણ કરવાથી તે પતિને ભોગવતી સ્ત્રીને ખીજે અતિચાર લાગે છે. અતિક્રમ વગેરે કરી પરપુરુષ પ્રત્યે ગમન કરતી એવી સ્ત્રીને ત્રીજે અતિચાર લાગે છે. અને જે બ્રહ્મચારી છે, તેને તો અતિક્રમ વિગેરેથી અતિચાર લાગે છે. ૧૭

હવે પાંચમા અણુવ્રતના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—ખેતર ધર, રૂપ સોનું, ધન ધાન્ય, દાસી દાસ, અને આસન રાખ્યા વગેરેનું જે પ્રમાણ કર્યું હોય, તેનું અતિક્રમણ કરવું—એ પાંચ અતિચાર પાંચમા અણુવ્રતને વિષે બાણવા. ૧૮

ટીકાર્થ—ક્ષેત્રવાસ્તુ વગેરે પદોનો સમાસ થાય છે. તેમાં ક્ષેત્ર એટલે ધાન્યની ઉત્પત્તિની જમિ, તે સેતુ, કેતુ અને સેતુ કેતુ એવા ત્રણ પ્રકારનું છે. તેમાં જે ક્ષેત્ર કુવા ઉપરના થટ્ટી યંત્ર (રેંટ માળ) વગેરેથી સિંચવા યોગ્ય હોય, તે સેતુક્ષેત્ર કહેવાય છે. જેમાં આકાશના પાણીથી ધાન્ય નીપજતી શકાય, તે કેતુક્ષેત્ર કહેવાય છે અને જેમાં ખંને રીને એટલે કુવાના અને આકાશના પાણીથી ધાન્ય નીપજતી શકાય તે સેતુકેતુ ક્ષેત્ર કહેવાય છે. ધર, ગામ તથા નગર—એ વાસ્તુ કહેવાય છે. તેમાં ધર ત્રણ પ્રકારનાં છે, ખાત, ઉગ્રિચૂત

કૃતં ઝનયં નૃમિગૃહસ્યોપરિ પ્રાસાદઃ एतयोश्च क्षेत्रवास्तुनोઃ પ્રમાણસ્ય ક્ષેત્રાંતરા-
દિમીઞ્ઞનેન અતિક્રમોઽતિચારો જવતિ । તયાહિ । કિંચેકમેવ ક્ષેત્રં વાસ્તુ વેત્ય-
ન્નિગ્રહવતોઽધિક્તરતદ્નિઞ્ઞાપે સતિ વ્રતજંગજયાત્પ્રાક્તનક્ષેત્રાદિ પ્રત્યાસન્નં તદ્
ગૃહીત્વા પૂર્વેણ સહ તસ્યેકત્વકરણાર્થં વૃત્યાગ્રપનયનેન તત્તત્ર પ્રયોજયતો વ્રતસાપે-
ક્ત્વાત્કયંચિદ્ધિરતિવાધનાઞ્ચાતિચાર इति । તયા હિરણ્યં રમતં મુવર્ણં હૈમંતત્વ-
રિમાણસ્ય અન્યવિતરણેનાતિક્રમોઽતિચારો જવતિ । યયા કેનાપિ ચતુર્માસાગ્રવ-
ધિના હિરણ્યાદિપરિજ્ઞાણં ત્રિહિતં તત્ર ચ તેન તુષ્ટરાજાદેઃ સકાશાત્તદધિકં ત-
દ્ભવ્યં તદ્વાન્યસ્મૈ વ્રતજંગજયાત્ પ્રદદાતિ પૂર્ણેઽવર્થાં ગૃહીત્વામીતિ જાવનયેતિ વ્ર-
તસાપેક્ત્વાત્કયંચિદ્ધિરતિવાધનાઞ્ચાતિચાર इति ।

અને ખાતોગ્રિહીત તેમાં જે ભોંયરા વગેરેનાં ઘર, તે ખાત કહેવાય છે. જે ભૂમિ
ઉપર હંચા કરેલાં ઘર તે હિગ્રિહીત ગૃહ અને ભોંયરા ઉપર કરાવેલાં હંચાં ઘર
તે ખાતોગ્રિહીત કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર તથા વાસ્તુ એ બન્નેનું પ્રમાણ
કરી તેને ખીજ ક્ષેત્રાદિકની સાથે મેળવવાથી અતિચાર થાય ‘એકજ ક્ષેત્ર
અથવા એકજ ઘર’ એવો અભિપ્રાય ધારણ કરનારને તેથી વિશેષ અધિક અ-
ભિપ્રાય ઉત્પન્ન થતાં વ્રતના ભંગ થવાના ભયથી બુદ્ધાં ક્ષેત્ર વગેરેની નજીક
ખીજું ક્ષેત્ર ગ્રહણ કરી, પૂર્વના ક્ષેત્રની સાથે તેને એકમેક કરવાને મટિ વાઙ્મય
પ્રમુખ કાઢાડી નાખી બૂના સાથે મેળવનારને વ્રતની અપેક્ષા રહી છે, અને
કોઈ પ્રકારે વિરતિને બાધ લાગવાથી અતિચાર હોય છે.

જે સોતું તથા રૂપું છે, તેનું પરિમાણ કરનાર પુરૂષને કોઈ ખીજ પુરૂષને
અધિક આપે તેણે કરીને અતિક્રમરૂપ અતિચાર થાય છે, જેમ કોઈ માણસે
ચોમાસામાં સોના રૂપા વગેરેનું પરિમાણ કરી રાખ્યું હોય તે માણસને
સંતુષ્ટ થયેલા રાજા પ્રમુખ તરફથી સોના રૂપાની અધિક પ્રાપ્તિ થતાં તે
મળેલા સોના રૂપાને વ્રતના ભંગ થવાના ભયથી કોઈ ખીજ માણસને આપી
મુકે, અને તેની સાથે ઠરાવ કરે કે, “આ ચોમાસા આદિક મારા વ્રતનો
અવધિ પૂર્ણ થયે, એટલે હું તમારી પાસેથી લઈશ.” આવી ભાવનાથી
વ્રતની અપેક્ષા રાખે છે અને કોઈ રીતે વિરતિનો બાધ પણ આવે છે, તેથી
અતિચાર લાગે છે.

તથા ધનં ગણિમધરિમમેયપરિચ્છેદ્યજેદાચતુર્વિધં તત્ર ગણિમં પૂર્ગજ્ઞાદિ
ધરિમં ગુરુાદિ મેયં ઘૃતાદિ પરિચ્છેદ્યં માણિક્યાદિ ધાન્યં વ્રીહ્યાદિ એતત્પ્રમાણ-
સ્ય વંધનતોઽતિક્રમોઽતિચારો જવતિ ।

યથા હિ કિલ્લ ક્તવનાદિપરિમાણસ્ય કોપિ લગ્ન્યમન્યદ્ધા ધનાદિ દદા-
તિ તદ્ધ વ્રતજંગલજયાદ્વાતુર્માસ્યાદિપરતો મૃદ્ધગતધનાદિવિક્રયે વા કૃતે મૃદ્ધીપ્યા-
યીતિ જ્ઞાવનયા વંધનેન નિયંત્રણેન રજ્જ્વાદિસંયમનેન સત્વંકારદાનાદિરૂપેણ
વા સ્વીકૃત્ય તજ્ઞેહ એવ સ્થાપયતીત્યતોઽતિચારઃ ।

તથા દાસીદાસપ્રમાણાતિક્રમ ઇતિ સર્વદ્વિપદચતુષ્પદોપલક્ષણમેતત્ તત્ર
દ્વિપદં પુત્રકલ્પદાસીદાસકર્મકરગુરુસારિકાદિ ચતુષ્પદં ગવોપ્દાદિ તેષાં યત્પરિ-
માણં તસ્ય ગર્જાધાન વિધાપનેનાતિક્રમોઽતિચારો જવતિ યથા કિલ્લ કેનાપિ

ગણિમ, ધરિમ, મેય અને પરિચ્છેદ્ય એવા ચાર પ્રકારનું ધન કહેવાય છે. તેમાં સોપારી વગેરે ગણિમ ધન કહેવાય છે. ગોળ વગેરે ધરિમ, ધી વગેરે મેય અને માણિક વિગેરે પરિચ્છેદ્ય ધન કહેવાય છે. વ્રીહિ—ડાંગેર વગેરે ધાન્ય કહેવાય છે—એ સર્વના પ્રમાણના બંધનનો અતિક્રમ કરવાથી અતિ-ચાર થાય છે. જેમ કાઠએ ધન વગેરેનું પરિમાણ કર્યું હોય, અને તેને કાઠ લભ્ય—દહેણની રીતે અથવા બીજી રીતે અધિક દ્રવ્ય આપે તેને વ્રતના ભંગના ભયથી એમ કહે કે, ‘આ દ્રવ્ય ચોમાસુ આદિ નિયમનો અવધિ પૂરો થયા પછી લઘુશ અથવા ઘરમાં રહેલા દ્રવ્ય પ્રમુખ વેચીને ગ્રહણ કરીશ—’ એવી ભાવના વડે કાઠ જાતનો બંધ બાંધવો—તથા નિયંત્રણ કરવી એટલે કાઠ રીતે દાર પ્રમુખથી બાંધીને અથવા કચુલાત વગેરે આપીને તે દ્રવ્ય અંગીકાર કરી તેનાજ ઘરમાં રાખે—તે અતિચાર થાય છે.

વળી દાસી દાસના પ્રમાણનો અતિક્રમ કરે ઉપલક્ષણથી સર્વ જે પગવાળા અને ચાર પગવાળા પ્રાણીઓનો પરિમાણનું ગ્રહણ કર્યું. તેમાં પુત્ર, સ્ત્રી, દાસી, દાસ, ચાકર, પોપટ, મેના વગેરે જે પગવાળા પ્રાણીઓમાં ગણાય છે. અને ગાય, બેલ, ઉંટ વગેરે ચાર પગવાળા પ્રાણીઓમાં ગણાય છે. તેમનું જે પરિમાણ તેને ગભાધાન કરાવી જે અતિક્રમ થાય તે રૂપ અતિચાર લાગે છે. જેમ કે, કાઠ પુરૂષે એક વર્ષની અવધિ કરી જે પગા અથ-

સંવત્સરાદ્યવધિના દ્વિપદચતુષ્પદાનાં પરિમાણં કૃતં તેષાં ચ સંવત્સરમધ્ય એવ પ્ર-
સવે અધિકદ્વિપદાદિજાવાદ્ વ્રતજંગમઃ સ્યાદિતિ તદ્જનયાત્ કિયત્યપિ કાલે ગતે
ગર્જગ્રહણં કારયતો ગર્મસ્થદ્વિપદાદિજાવેન વર્ધિર્ગતતદજાવેન ચ કથચિદ્વ્રતજંગમ-
દતિચારઃ ।

તથા કુપ્યમાસનશયનાદિગૃહોપસ્કરઃ તસ્ય યન્માનં તસ્ય પર્યાયાંતરારોપણે-
નાતિક્રમોઽતિચારો જવતિ । યથા કિલ્લ કેનાપિ દશ કરોટકાનીતિ કુપ્યસ્ય
પરિમાણં કૃતં તતસ્તેષાં કથંચિદ્ દ્વિગુણત્વે જૂતે સતિ વ્રતજંગમજનયાત્તેષાં દ્રયેન દ્રયેન
એકૈકં મહત્તરં કારયતઃ પર્યાયાંતરકરણેન સંખ્યાપૂરણાત્સ્રાજ્ઞાવિકસંખ્યાવા-
ધનાદ્વાતિચારઃ ।

અન્યે ત્વાહુઃ તદર્થિત્વેન વિવક્ષિતકાલાવાયેઃ પરતોઽદ્યમેતત્કરોટકાદિ

વા ચોપગા પ્રાણીઓનું પરિમાણ કયું, પછી તે પ્રાણીઓમાં કોઈને વર્ષની
અંદરજ પ્રસવકાલ થતાં તે પ્રાણીઓ પરિમાણ ઉપરાંત વધી જવાથી વ્રતનો
ભંગ થાય, એવા ભયથી કોટલોક કાળ ગયા પછી ગર્ભાધાન કરાવતા એવા
પુરૂષને ગર્ભમાં પ્રાણીઓ રહેલા છે. પણ બાહેર જણાતા નથી, તેથી કોઈ
રીતે વ્રતનો ભંગ થયો ગણાય અને કોઈ પ્રકારે ન થયો ગણાય, તેથી અતિ
ચાર લાગે છે.

વળી કુપ્ય એટલે આસન, શયન વગેરે ધરતો ઉપકરણ તેનું જે
માન—પરિમાણ કયું હોય, તેને બીજા પર્યાય રૂપે આરોપણ કરવાથી અતિ-
ક્રમ રૂપ અતિચાર લાગે છે. જેમ ત્રાંબા—પીતળના દશ પાત્રનું કોઈએ પ-
રિમાણ કયું. તે પછી તે પાત્ર કોઈ પ્રકારે ખમણાં થતાં વ્રતના ભંગના ભ-
યથી તે જે જે પાત્રનું એક એક અતિ મોટું પાત્ર કરાવી તેનું બીજું નામ
કરાવી પોતાની ધારેલી સંખ્યાને પુરી કરે, પણ પોતે જેટલી સંખ્યા રાખી
હતી તેનો બાધ આવવાથી અતિચાર લાગે છે.

અહિ બીજા આચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે—તે પાત્રાદિકનું ગ્રહણ ક-
રવાનું અવશ્ય રહેલું છે, તેથી પોતે પરિમાણ કરી રાખેલા કાળનો અવધિ
થઈ રહ્યા પછી ‘હું આ પાત્રાદિકને ગ્રહણ કરીશ, માટે એ બીજાને ન આ-
પવાં’ એવી વ્યવસ્થા કરનારા પુરૂષને અતિચાર કહે છે. વળી યથાશ્રુતપણે
કરીને એટલે ક્ષેત્ર વાસ્તુ પ્રમુખનું જેટલું પરિમાણ કયું છે, તેટલા પરિમા-

કુપ્યં ગૃહીવ્યામ્પતો નાન્યસ્મૈ દેયમિતિ પરાપ્રદેયતયા વ્યવસ્થાપયત इति यथाश्रु-
તत्वेन चैषામમ્યુપગમે જંગાતિચાર્યોર્ને વિશેષઃ સ્યાદિતિ તદ્વિશેષોપદર્શનાર્થં મી-
ઢનવિતરણાદિના જાવના દર્શિતેતિ ।

यच क्षेत्रादिपरिग्रहस्य नवविधत्वे नवसंख्यातिचारप्राप्ता पंचसंख्यत्वमुक्तं
तत्सजातीयत्वेन शेषज्ञेदानामवैवांतर्जावात् शिष्यहितत्वेन च प्रायः मध्यमगतेर्वि-
वक्षितत्वात् पंचकसंख्ययैवातिचारपरिगणनं अतः क्षेत्रवास्त्वादिसंख्ययातिचारा-
णामगणनमुपपन्नमिति ॥ १७ ॥

अथ प्रथमगुणत्रयस्य—

ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धिस्मृत्यंतर्धानानीति

॥ ૧૯ ॥

છુને અતિક્રમ કરે તો અતિચાર થાય એ સુત્રનો પ્રગટ અર્થ છે. તેટલુંજ
અંગીકાર કરતાં ભંગ અને અતિચાર એ બંનેમાં વિશેષપણું ન જણાયું,
તેથી તે વિશેષપણું દેખાડવાને બે બે ક્ષેત્રવાસ્તુ મેળવી એક એક ક્ષેત્ર વાસ્તુ
કરવું તથા તે હિરણ્યાદિકને આપી રાખવું, ઇત્યાદિ પ્રકારની અતિચારની ભા-
વના દેખાડી છે.

જે ક્ષેત્ર વગેરે પરિગ્રહના નવ પ્રકાર છે, તે નવ સંખ્યાના અતિચાર
પ્રાપ્ત થતાં પાંચની સંખ્યા કહી તે તેના સજાતીયપણાને લઈને આકીના
ભેદાતું એ પાંચને વિષે અંતર્ભાવ થાય છે, તે માટે કહેલી છે. વળી શિ-
ષ્યનું હિત કરવા માટે પ્રાયે કરીને સર્વત્ર મધ્યમ ગતિને કહેવાની ઈચ્છા
રહેલી છે, તેથી પાંચની સંખ્યાથીજ અતિચારની ગણના થાય છે, એથી
ક્ષેત્રવાસ્તુ ઇત્યાદિ સંખ્યાએ કરીને અતિચાર ગણ્યા નહીં, તે યુક્ત છે. ૧૮

હવે પેહેલા ગુણત્રયના અતિચાર કહે છે.

મૂલાર્થ—ઉચું, નીચું, તિરછું, જે ક્ષેત્ર, તેનો વ્યતિક્રમ કર-
વો, એ ત્રણ અતિચાર, ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ કરવી—અને નમરણનો નાશ
થવો—એ બે અતિચાર—કુલ પાંચ અતિચાર પહેલા દિગ્ગતને
વિષે જણવા. ૧૯

ઊર્ધ્વાધસ્તિર્પગ્વ્યતિક્રમાથ ક્ષેત્રવૃદ્ધિથ સ્મૃત્યંતર્ધાનં ચેતિ સમાસઃ તત્ર ઊર્ધ્વાધસ્તિર્પગ્વ્યતિક્રમઙ્ગુણાત્ત્રયોઽતિચારાઃ । એતે ચ આનયને વિવક્ષિત-
ક્ષેત્રાત્પરતઃ સ્થિતસ્ય વસ્તુનઃ પરહસ્તેન સ્વક્ષેત્રપ્રાપ્તે પ્રેષણે વા તતઃ પરેણ
ઉત્તરે વા આનયનપ્રેષણઙ્ગુણે સતિ સંપદ્યંતે । અયં ચાનયનાદાવતિક્રમો ન
કારયामीત્વેનં વિહિતદિગ્વતસ્યેવ સંજવતિ ।

તદન્યસ્ય તુ આનયનાદાવનતિક્રમ એવ તથાવિધમત્યારઘ્યાનાજ્ઞાવાદિતિ ।
તથા ક્ષેત્રસ્ય

પૂર્વાદિદેશસ્ય દિગ્વતવિષયસ્ય હ્રસ્વસ્ય સતો વૃદ્ધિર્વર્દનં પશ્ચિમાદિ-
ક્ષેત્રાંતરપરિમાણમક્ષેપેણ દીર્ઘીકરણં ક્ષેત્રવૃદ્ધિઃ । કિંચ કેનાપિ પુર્વાપરદિશોઃ
પ્રત્યેકં યોજનશતં ગમનપરિમાણં કૃતં સ ચોત્પન્નપ્રયોજન એકસ્યાં દિશિ નર્વતિ

ઊર્ધ્વ વગેરે પદોનો સમાસ થાય છે. ઊંચા ક્ષેત્રને, નીચા ક્ષેત્રને, અને તિરછા ક્ષેત્રને ઊદ્ધાન કરવાં એ ત્રણ અતિચાર લાગે છે. પરિમાણ કરી રાખેલા ક્ષેત્રથી આગળ રહેલી વસ્તુને પારકે હાથે પોતાના ક્ષેત્રમાં લાવે, તથા પોતે મોકલે અથવા ખીજની પાસે મંગાવે અને મોકલે તેમાં એ અતિચાર લાગે છે.

જેઆ દુર દેશથી વસ્તુ મંગાવવામાં અતિક્રમ રૂપ અતિચાર કહ્યો. તે ‘હું નહીં કરાવું.’ એવા દિગ્વતને લેનારા પુરૂષનેજ સંભવે છે, તે શિવાય ખીજને તો મંગાવવાને વિષે અતિક્રમ રૂપ અતિચાર લાગતો નથી; કારણ કે તેને તેવું પરમ્પ્રમાણ છેજ નહીં.

ક્ષેત્ર એટલે પૂર્વ વગેરે દિશાને આશ્રીને રહેલાં પૂર્વ દેશના ઓછા પરિમાણને વધારવું તે ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ કહેવાય છે. અર્થાત્ પૂર્વ દિશામાં પશ્ચિમાદિ ક્ષેત્રને આશ્રીને રહેલા પરિમાણમાંથી થોડું ઘણું લઈ તેમાં નાખી વધારવું; તે ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ રૂપ અતિચાર હોય છે. જેમકે, કોઈ પુરૂષે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા પ્રત્યે સો સો યોજન જવાનું પરિમાણ કર્યું. પછી તેને તેનાથી વધારે જવાનું પ્રયોજન ઉત્પન્ન થયું, તો પછી એક દિશામાં નેવું યોજનની વ્યવસ્થા કરે અને ખીજ દિશાને વિષે એકસો દશ યોજન કરે—એવી રીતે બે પ્રકારે પણ બંને યોજનના પરિમાણને બાંધ આવતો નથી, માટે એક સ્થાને ક્ષેત્રને

વ્યવસ્થાપ્યાન્યસ્યાં તુ દશોત્તરં યોજનશતં કૃતોતિ ઇજાન્યામપિ પ્રકારાન્યાં યો-
જનશતદ્વયરૂપસ્ય પરિમાણસ્યાન્યાહતત્વાદિત્યેવમેકત્ર ક્ષેત્રં વર્દયતો વ્રતસાપેક્ષ-
ત્વાદતિચારઃ ।

તથા કથંચિદતિવ્યાકુલત્વપ્રમાદિત્વમત્યપાટ્વાદિના સ્મૃતેઃ સ્મરણસ્ય યો-
જનશતાદિરૂપદિક્પરિમાણવિષયસ્યાંતર્ધાનં ભ્રંશઃ સ્મૃત્યંતર્ધાનમિતિ ।

ફહ વૃદ્ધસંપ્રદાયઃ કાર્ધ્વં યત્પ્રમાણં ગૃહીતં તસ્યોપરિ પર્વતશિખરે વૃદ્ધે વા
મર્કટઃ પક્ષી વા વસ્ત્રમાનરણં વા ગૃહીત્વા વ્રજેત્ તત્ર તસ્ય ન કલ્પતે ગંતું યદા તુ
તત્પતિમન્યેન વાનીતં તદા કલ્પતે ગૃહીતું ઇતત્પુનરષ્ટાપદોજ્જયંતાદિષુ જવેત્ ।

અવમથઃકૂપાદિષુ વિજ્ઞાપા । તથા યચ્ચિયંકપ્રમાણં ગૃહીતં તન્નિવિધેન
કરણેન નાતિક્રમિતવ્યં ક્ષેત્રવૃદ્ધિશ્ચ ન કર્તવ્યા કથમસૌ પૂર્વેણ જ્ઞાનં ગૃહીત્વા

વધારતા એવા પુરૂષ ને વ્રતની અપેક્ષા છે તેથી અતિચાર લાગે છે. વળી કોઈ
રીતે જે પુરૂષને વિષે અતિ વ્યાકુળતા, પ્રમાદ અને યુક્તિનાં આતુર્યનો અ-
ભાવ વગેરે દાખાને લઈને પોતે લીધેલા સો યોજન વગેરેના દિક્ પરિમાણનું
વિસ્મરણ થઈ જાય, ત્યારે સ્મૃતિનો નાશ થવારૂપ અતિચાર લાગે છે.

આ સ્થળે વૃદ્ધ પુરૂષોથી પરંપરાએ ચાલ્યો આવતો એવો સંપ્રદાય
છે કે, જોયે જેટલું પ્રમાણ કર્યું હોય, તેની વધારે જોયા પર્વત ઉપર અથવા
વૃક્ષ ઉપર મર્કટ અથવા પક્ષી વસ્ત્ર કે આભુષણ લઈ જાય, તો તેને ત્યાં
જવું ન કલ્પે અને જ્યારે તે લઈ ગયેલી વસ્તુ નીચે પડે અથવા કોઈ લાવી
આપે ત્યારે તે વસ્તુ લેવી કલ્પે છે. આવા બનાવ અષ્ટાપદ તથા રૈવતાચલ
(ગિરનાર) વગેરે પર્વતોમાં અને છે. એવી રીતે નીચે કુવા વગેરે સ્થાનોમાં તે
વાત વિકલ્પે સમજવી.

હવે જે તિરસ્કૃત પ્રમાણ ગ્રહણ કરેલ છે, તેને ત્રણ પ્રકારના કરણે કરી-
ને ઓળંગવું નહીં. અને ક્ષેત્રવૃદ્ધિ ન કરવી, તે કેવી રીતે ન કરવી? તે કહે
છે—જે પુરૂષે પૂર્વ દિશામાં ભાંડ (માલ) ગ્રહણ કર્યા, તેટલામાંજ પોતે લી-
ધેલ પરિમાણ પુરૂ થઈ ગયું, તે પછી જો આગળ જવાયતોજ તે માલનું
મૂલ ઉપજે. એમ ધારી પશ્ચિમ દિશા પ્રત્યે જવાના જે યોજન હતા, તેને પૂર્વ
દિશાના યોજનના પરિમાણમાં ભેળવે છે, તેથી ક્ષેત્ર વૃદ્ધિરૂપ અતિચાર થાય છે.

જો સ્મૃતિ ન રહી હોય અને તેથી પરિમાણનો અતિક્રમ કરે અને

ગતો યાત્સ્પરિમાણં તતઃ પરતો જ્ઞાનમયં લક્ષ્યતે इति કૃત્વા અપરેણ યાનિ યોજ-
નાનિ તાનિ પૂર્વદિક્ષ્પરિમાણે ક્ષિપતિ । યદિ ચ સ્મૃત્યંતર્યાનાત્પરિમાણમતિક્રાંતો
જવેત્તદા ક્ષાતે નિવર્તિતવ્યં પરતશ્ચ ન ગંતવ્યં । અન્યોપિ ન વિસર્જનીયઃ

અથવાહ્યા કોપિ ગતો જવેત્તદા યત્તેન લક્ષ્યં સ્વયં વિસ્મૃત્ય ગતેન
વા તન્ન ગૃહ્યતે इति ॥ ૧૯ ॥

અથ ત્રિતીયસ્ય ।

સચિત્ત-સંવચ્છ-સંમિશ્રા-જિપવ-દુઃપલ્કાહારા इति

॥ ૨૦ ॥

સચિત્તં ચ સંવચ્છં ચ સંમિશ્રં ચ અજિપવશ્ચ દુઃપલ્કાહારશ્ચેતિ સમાસઃ
इह च सचित्तादौ निवृत्तिविषयीकृतेऽपि प्रवृत्तावतिचारान्निधानं व्रतसापेक्षस्या-

ન્યારે જાણવામાં આવે ત્યારે પાછો વળે અને આગળ ન ચાલે તેમ બીજાને
પણ ન મોકલે, અથવા કોઈ આજ્ઞાથી પ્રથમથીજ લેવા ગયો હોય, અને જ
લાગ્યો હોય તેને પોતે ગ્રહણ ન કરે તથા પોતે વિસ્મૃતિ પામીને ગયો હોય,
અને જો સ્મૃતિ આવે તો પાછો વળે પણ તે વસ્તુને ગ્રહણ કરે નહીં. ૧૯

હવે બીજા ભોગોપભોગ ગુણવ્રતના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ સચિત્ત, ૨ સચિત્ત સાથે બંધાયેલું, ૩ સચિ-
ત્ત સાથે મિશ્રણ થયેલું, ૪ મદિરાના સંધાન વગેરેની સાથે મળેલું
અને ૫ અડધું કાચું અને અડધું પાકું—એ પાંચ પ્રકારના અતિ-
ચારે જાણવા.

ટીકાર્થ—સચિત્ત વગેરે પદોનો સમાસ કરવો. અહિં સચિત્ત વગેરેની નિવૃત્તિ
કરેલી છે, છતાં તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ અતિચાર કહેવાય છે, પણ તે અતિચાર
વ્રતની અપેક્ષાવાળાને અજાણ્યે—અવિચારે અતિક્રમાદિ કારણ ઉત્પન્ન થતાં લાગે છે,
એમ સમજવાનું છે, જો એમ ન હોય તો વ્રતનો ભંગ થયો કહેવાય. તેમાં કંઈ,
મૂળ તથા ૫૪ વગેરે સચિત્ત કહેવાય છે. સચિત્ત એવા વૃક્ષને વિષે ગુંદર
પ્રમુખ અથવા પાકેલા ૫૪ પ્રમુખ બંધાયેલ હોય તે સંબંધ કહેવાય છે.
તેનું લક્ષણ કરવાથી સાવધ આહારનું પચ્યખાણ કરનારને સાવધ આહારમાં

નાભોગાતિક્રમાદિનિવંધનપ્રવૃત્ત્યા ઇષ્ટવ્યમ્ અન્યથા જંગ એવ સ્યાત્ । તત્ર સચિત્તં
કંદમૂલપદ્માદિ તથા સંવર્જં પ્રતિવર્દ્ધં સચિત્તદ્રક્ષેષુ ગુંદાદિ પક્કપદ્માદિ વા તદ્-
જક્ષણં હિ સાવધ્યાહારવર્જકસ્ય સાવધ્યાહારપ્રવૃત્તિરૂપત્વાદનાભોગાદિનાતિચારઃ
અથવાસ્થિકં ત્યજ્યામિ તસ્યેવ સચેતનત્વાત્કલ્પદં તુ જક્ષ્યિષ્યામિ તસ્યાચેતન-
ત્વાદિતિ । તથા સંમિશ્રમર્દ્ધપરિણતજદ્વાદિ સઘઃપિષ્ટકણિકાદિ વા । અન્નિપ-
વઃ સુરાસંધાનાદિ । દુઃપક્વાહારસ્વાર્ચસ્વિન્નપૃથુકાદિ । એતેऽપિ

અતિચારા અનાભોગાદતિક્રમાદિના વા સન્મિશ્રાદ્યુપજીવનપ્રવૃત્તસ્ય
જવંતિ । અન્યથા પુનર્જંગ એવેતિ ।

इह जोगोपजोगमानस्रक्षणं गुणव्रतमन्यत्र जोजनतो गुणव्रतं यदुच्य-
ते तदपेक्षयैवातिचारा उपन्यस्ताः । शेषव्रतपंचपातिचारसाधर्मादन्यथान्य-

પ્રવૃત્તિ થઈ, તેથી અણુવિચાર પ્રમુખ કારણને લઈને અતિચાર લાગ્યો, એમ
સમજવું. અથવા ૫૭ વગેરેમાં અંદર રહેલા ઈળીઆ પ્રમુખ ખીજનો ત્યાગ
કરીશ. કારણ કે તે સચિત્ત છે. અને જે ઉપર આચ્છાદન કરી રહેલો ભાગ
છે, તેનું ભક્ષણ કરીશ, કારણ કે, તે અચેત છે. તેનું ભક્ષણ કરનારને સચિ-
ત્ત સંબંધ નામે અતિચાર લાગે છે. સંમિશ્ર એટલે અડધું પરિણામ પામેલ
અર્થાત કાંઈક સચિત્ત અને કાંઈક અચિત્ત એવું જ્ઞાતિક અથવા તત્કાલ
દ્રવેશ લોટમાં રહેલ કણિક વગેરે તે સંમિશ્ર કહેવાય છે. તેને ભક્ષણ કરના-
રને સચિત્ત સંમિશ્ર નામે અતિચાર લાગે છે.

અભિપવ એટલે અનેક દ્રવ્યના સંધાનથી નીપજેલ સુરા મધ વગેરે
નરમ દ્રવ્ય અથવા સુરા અને સંધાન કહેતા કાસાતિક્રમ થયેલું અથાણું ઇ-
ત્યાદિ વસ્તુ ખાનારને પણ તે સાવધ આહારનો વર્જક હોવાથી અનાભોગ
તથા અતિક્રમ ઈત્યાદિકથી અતિચાર લાગે છે. તથા દુઃપક્વાહાર એટલે
અડધા કાચા તથા અડધા પાકા થએલા પૃથુક (પોંક)નું ભક્ષણ કરનાર
એવા સાવધ વર્જકને તે અતિચાર લાગે છે. એ અતિચાર પણ અણુવિચાર-
વાથી અથવા અતિક્રમ વગેરેથી સચિત્તમિશ્ર પ્રમુખ જાપજીવિકામાં પ્રવર્તેલા
પુરૂષને થાય છે, જે એમ ન હોય તો તત્તનો ભંગજ થાય એમ જાણવું.

અહિ ભોગોપભોગ પરિભાણવાળું ગુણવ્રત ભોજનથી ખીજ જગ્યાએ

ત્રાવગ્યકનિર્યુક્ત્યાર્દા કર્મતોડપીડમજિધીયતે તત્ત્વ કર્મ જીવિકાર્યમારંજસ્તદાશ્રિત્ય
સ્વરકર્માદીનાં નિર્લિંગાનૌચિતકરોરારંજાણાં કોટ્ટપાણ્નગુપ્તિપાણ્નત્વાદીનાં વર્જ-
નપરિમાણં કાર્યમિતિ ।

અત્ર ચાંગારકર્માદયઃ પંચદશાતિચારા જવંતિ । તદુક્તં—

ફંગાલી ૧ વણ ૨ સામી ૩

જામી ૪ ફોમીસુ ૫ વજ્જણ કમ્મં વાણિજ્જં ચેવ ય દંત ૬ દારક ૭
રસ ૮ કેસ ૯ ચિસચિસયં ૧૦ ॥ ૧ ॥

એવં શુ જંતપીઘ્ણણકમ્મં ૧૧ નિદ્ધંછણં ૧૨ ચ દવદાણં ૧૩ સરદહ-
તલાયસોસં ૧૪

અસરૂપોસં ચ ૧૫ વજ્જિજ્જા ॥ ૨ ॥

જે શુભુત કહેવાય છે, તે અપેક્ષાએજ અતિચાર સ્થાપન કરેલા છે, બાકીના
વ્રતના પાંચ પાંચ અતિચારના સાધર્મ પાણ્થીજ છે, કેમકે આવશ્યક નિર્યુક્તિ
વગેરેને વિષે તો એ કર્મથી પણ કહ્યું છે. તેમાં કર્મ એટલે આજીવિકાને
માટે આરંભ તેને આશ્રીને જમના તીવ્ર કર્મ છે, એવા અને નિર્દયજનને
ચોજ્ય એવા કઠોર કર્મના આરંભ કરનારા દ્રાટવાણ તથા ચોટ્ટીદાર અથવા
ખંદીખાનાના ઊપરી પુરૂષોના કર્મને ત્યાગ કરવાપણાનું પરિણામ કરવું
અહિ અંગાર કર્મ વગેરે પંદર અતિચાર થાય છે. તેને માટે કહેલું છે.

૧ અંગાર કર્મ—અંગારા ફાયલા કરીને વેચવા, ૨ વનકર્મ વનને
વેચાતું રાખી તેને કાપી કાપીને વેચવું. ૩ શકટીકર્મ ગાડા પ્રમુખ વાહન
રાખી તેનો ધંધો કરવો. ૪ ભાટી કર્મ પોતે ભાડા કરવા, અથવા કરાવવાં.
૫ રક્ષેટીકર્મ ટાંકવું, ફેડવું, હળથી જમીન ઉખેડવી. ૬ દંતવાણિજ્ય હાથી
દાંતનો ધંધો કરવો. ૭ લાક્ષાવાણિજ્ય લાખનો વેપાર કરવો. ૮ રસવાણિ-
જ્ય મદિરા વગેરે રસનો વેપાર કરવો. ૯ કેશવાણિજ્ય, ચમરના વાળ વગે-
રેનો વેપાર. ૧૦ વિપવાણિજ્ય ઝેર વેચવું. એવી રીતે ૧૧ યંત્ર પીણન કર્મ
ધાણી પ્રમુખ પીણવાના યંત્રો કરવા. ૧૨ નિર્લેખન કર્મ પશુઓને ડામ
દઈ આંકવા અંદહેદન વિગેરે કરવું. ૧૩ દવદાનકર્મ વનમાં દાવ સળગા-
વવો. ૧૪ સરતઢાકશોપકર્મ સરેવર કુવા વગેરે સુકવવા. અને ૧૫ અ-
સતીપોપણ કર્મ.

જાવાર્યસ્તુ વૃદ્ધસંપ્રદાયાદવસેયઃ સ ચાયં । અંગારકર્મેતિ અંગારાન્ કૃત્વા
વિક્રીણીતે તત્ત્ર ણ્ણાં જીવનિકાયાનાં વયઃ સ્યાત્તતસ્તન્ન કલ્પતે ? । વનકર્મ,
યદ્દનંક્રીણાતિ તતસ્તચ્ચિત્વા વિક્રીય મૂલ્યેન જીવતિ । एवं પત્રાદીન્યપિ પ્રતિ-
પિષ્ઠાનિ જવંતિ ૨ । શકટીકર્મ યચ્છાકટિકત્વેન જીવતિ તન્ન ગત્રાદીનાં
વપચંપાદયોદોષાઃ સ્યુઃ ૩ । જાટીકર્મ યદ્જાટકમાદાપ સ્વકીયેન શક્યદિના
પરજાંદં વહત્યન્યેષાં વા શકટવહ્નીવદ્દાદીનર્ણયતીતિ ૪ । સ્ફોટીકર્મ ઝમ્મુત્વં
યદ્દા હલ્લેન મૂયેઃ સ્ફોટનં યદંતવાણિજ્યં યત્પૂર્વમેવ પુલ્લિંગાણાં મૂલ્યં વદાતિ દંતાન્મે
યૂયં વધોતેતિ તતસ્તે હસ્તિનો ગ્રંથચિરાદસાં બાણિજક વપ્યતીતિ કૃત્વા एवं

તે ગાયનાં બાવાઈ વૃદ્ધ પુરૂષોની પરંપરાના સંપ્રદાયથી જાણવો, તે
આ પ્રમાણે છે. ૧ અંગાર કર્મ એટલે અંગારા-ઢાંચણ કરીને વેચે, તેમાં છ
ઢાંચ જાણવોના વધ થાય છે, તેથી તે કરતું કલ્પે નહીં.

૨ વનકર્મ, જે વન ખરીદ કરે, અને તે પછી તેને કાપી કાપીને વેચી
તેના મૂલ્યથી આજીવિકા ચલાવે, એમ વનના પાત્રા વગેરે પણ પ્રતિષેધ કરે-
લા છે, એમ જાણવું.

૩ શકટી કર્મ—જે ગાડા વગેરે વાહનો રાખીને આજીવિકા કરે, તેમાં
ખસદ વગેરેનો વધ તથા ખંધન વગેરે ઢાંચો રહેલા છે.

૪ ભાટી કર્મ—જે ભાટુ લઈ પોતાના ગાડા વગેરેથી પારકા માણ વહન
કરે છે, અથવા બીજાને ગાડું ખસદ વગેરે ભાટે આપે.

૫ રેફાટીકર્મ—ટાંકડું, ફેડડું અથવા હલવટ જમીન ઉખેડવી તે.

૬ દંતવાણિજ્ય—વનના બીજ જાતિના લોકોને પ્રથમથી પૈસા આપી
રાખે, અને કહે કે, ‘ તમે અમોને દાઢીદાંત લાવી આપજો. ’ તે પછી તે
લોકો ‘ હવે થોડા વખતમાં વેપારી જણી લેવા આવશે. ’ એવું પારી દાઢી-

કર્મક્રાણાં શંખમૂલ્યં દદાતિ પૂર્વાનીતાંસ્તુ કીણાતિ ૬ । લાક્ષવાણિજ્યમપ્યેવ-
મેવ દોષસ્તુ તત્ર ક્રૂમયો જવતિ ૭ । રસવાણિજ્યં કલ્પપાલત્વં તત્ર સુરાદાવનેકે
દોષાઃ મારણાક્રોશવધાદયઃ ૮ । કેશવાણિજ્યં યદાસ્પાદીન્ ગૃહીત્વાન્યત્ર । વિક્રી-
ણીતે અગ્રાપ્યનેકે દોષાઃ પરવશિત્વાદયઃ ૯ । વિષવાણિજ્યં વિષવિક્રયઃ સ ચ
ન કલ્પતે યતસ્તેન વર્હૂનાં જીવાનાં વિરાધના સ્યાત્ ૧૦ । યંત્રપીઠનકર્મેતિ તિલ્લ-
કુપંઝાદિનાં તિલ્લાદિપીઠનં ૧૧ । નિર્લાઞનકર્મ ગવાદીનાં વર્દિતકકરણં ૧૨ ।
દવદાનકર્મ યદ્વનદવં દદાતિ ક્ષેત્રરક્ષણનિમિત્તં યથોત્તરાપયે દગ્ધે હિં તત્ર તરુણં
તૃણમુત્તિષ્ટેતં । તત્ર ચ સત્વશતસહસ્રાણાં વધઃ સ્યાત્ ૧૩ । સરોહદતનાગપરિશો-

ને મારીઉતાવળ કરેછે, તેમ વળી તેવું કામ કરનારા લોકોને શંખ લાવવા માટે
મૂલ્ય આપે, છે. અને જો તેઓ લાવેલા હોય તો તે ખરીદ કરે છે.

૭ લાક્ષવાણિજ્ય—એમાં પણ એવોજ દોષ બાણુવે; કારણ કે, તેમાં
જીવ પડે, છે, તેથી હિંસા થાય છે.

૮ રસવાણિજ્ય—તેમાં કલ્પપાલ એટલે લકીધાલી મદિરા. કાઢનાર,
તે સંબંધી વેપાર કરવામાં સુરાદિક રસને વિષે ધણા દોષો રહેલા છે જેમકે
મારવું, ગાળો આપવી અને હિંસા કરવી વગેરે અનેક દોષો રહેલા છે.

૯ કેશવાણિજ્ય—દાસી પ્રમુખને મહણ કરી બીજી જગ્યાએ વેચે,
તેમાં બીજાને વશ રહેવા વગેરે અનેક દોષો રહેલા છે.

૧૦ વિષવાણિજ્ય—જેર વેચવું, તે વેપાર ઘટિત નથી, કારણ કે, તેથી
ધણાં જીવોની વિરોધના થાય છે.

૧૧ યંત્રપીઠનકર્મ—તલ તથા શેલડી પ્રમુખ વસ્તુને પીલવાના યંત્રદિ-
કવડે તલ તથા શેલડી પ્રમુખને પીલવા તે.

૧૨ નિર્લાઞનકર્મ—આખલા વગેરે પશુઓને ખાસી કરવાં તે.

૧૩ દવદાનકર્મ—વનને બાલવાંરૂપે કર્મ, તે કર્મ એતરની રક્ષારૂપે હો-

પણં યત્ સરઃ ભૃતીનિ શાપયતિ ૧૪ । અસૃતીપોપણં યદ્યોજિપોપકા દાસીઃ પો-
પયંતિ તત્સંવંધિનીં ચ જાત્રીં યદ્દંતિ ૧૫ । યથા ગોઘ્નવિષય ઇતિ । દિદ્માગદર્શનં
ચૈતદ્ વદુસાવચાનાં કર્મણામેવંજાતીયાનાં ન પુનઃ પરિગણનમિતિ ।

ફહ ચૈવં વિંશતિસંખ્યાતિચારાનિધાનમન્યાગ્રાપિ પંચાતિચારસંખ્યયા તજ્ઞા-
તીયાનાં વ્રતપરિણામકાલુપ્યનિવંધનવિધાનામપેરેષાં સંગ્રહો ડ્રષ્ટવ્ય ઇતિ જ્ઞાપનાર્થે
તેન સ્મૃત્યંતર્યાનાદયો યથાસંજવં સર્વવ્રતેષ્વતિચારા દ્રશ્યા ઇતિ । નન્વંગારકર્માદયઃ
કસ્મિન્ વ્રતેડતિચારાઃ સ્વરકર્મવ્રત ઇતિચેત્તદિં વ્રતવિષયસ્યાતિચારાણાં ચ-કઃ પ-
રસ્પરં વિશેષઃ સ્વરકર્મરૂપત્વાદંગારકર્માદીનાં ।

‘ય છે, ઉત્તરાપથ દેશમાં એવી રીત છે કે, “ખેતરમાં” અગ્નિ સળગાવવાથી “સાં
ખોટા ધાસ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં હજારો લાખો જીવોનો નાશ થઈ જાય છે.

૧૪ સરોદ્દત્તકાગ પરિશોપણકર્મ—જ સરોવર વગેરે શોષાંવે છે તે.

૧૫ અસૃતીપોપણ—યોનિનું પોપણ કરનારી દાસીઓનું પોપણ કરાવે
છે, અને તે સંબંધી ભાડું લે છે, તેવી પ્રવૃત્તિ ગોઘ્નદેશમાં આદ્ર છે.

આવી જાતના ધણાં સાવધ કર્મો છે, અહિં તેનું માત્ર દિગ્દર્શન કરા-
વેલ છે, કાંઈ બધાની ગણના કરી નથી.

‘એવી રીતે વીશ સંખ્યાવાળા અતિચારના નામ કહ્યાં છે, બીજી સ્થલે
પાંચ અતિચારની સંખ્યાવડે વ્રતના પરિણામને ભક્તિન કરવાના કારણરૂપ એ-
વા તે જાતના બીજા અતિચારોનો સંગ્રહ કરવો, એમ બલાવાને વ્રતનું વિસ્ત્ર
રણ થવારૂપ વિગેરે અતિચારો જેમ ધટ તેમ સર્વ વ્રતોને વિષે બાલુવા. અદિ
શંકા કરે કે, અંગાર કર્મો વગેરે અતિચારો કયા વ્રતને વિષે કહો છો ? જો
તમે એમ કહો કે, તે ખરકર્મ—ફૂરકર્મ તે વ્રતને વિષે અતિચારજ છે, તો એ-
ટલું પુછવાનું કે, વ્રતના વિષયનો અને અતિચારનો પરસ્પર શો વિષય છે ?
કારણ કે, અંગાર કર્મોદિક ફૂરકર્મરૂપજ છે, માટે તેને વ્રતજંગ કહો અતિ-
ચાર કેમ કહો છો ?

અત્રોચ્યેતે સ્વકર્માદય પૃથૈતેજ્ઞઃ સ્વકર્માદિવ્રતિના પરિહાર્યાઃ। યદા પુનરે-
તેષ્વેવાનાજોગાદિના પ્રવર્તેતે તદા સ્વકર્મવ્રતાતિચારા જવંતિ। યદા ત્વાકુટ્યા તદા
જંગા એવેતિ ॥ ૧૯ ॥

અથ તૃતીયસ્ય—

કંદર્પકૌકુચ્ય-મૌલર્યા-સમીક્ષ્યાધિકરણોપજોગાધિ-
કત્વાનીતિ ॥ ૨૦ ॥

કંદર્પશ્ચ કૌકુચ્યં ચ મૌલર્યં ચાસમીક્ષ્યાધિકરણં ચૌપજોગાધિકત્વં ચેતિ સમાસઃ।
તત્ર કંદર્પઃ કામઃ તષ્ઠેતુર્વિંશિષ્ઠો વાક્પયોગોઽપિ કંદર્પ એવ મોહોદીપકં વાક્સેતિજ્ઞા

આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે—જે કૂર કર્માદિકના વ્રતવાસા છે, તેમણે
તો કૂર કર્મ વિગેરે વર્જવા થોડ્ય છે, અને ન્યારે એ વ્રતને વિષે અવિચારે
પ્રવર્તે ત્યારે કૂર કર્મ વ્રતના અતિચાર કહેવાય છે, અને ન્યારે તેમાં જણી
જેઈને પ્રવર્તે ત્યારે વ્રતભંગજ કહેવાય છે. ૧૯

હવે અનર્થદંડ નામના ત્રીજા ગુણ વ્રતના અતિચાર કહે છે.

મૂલાર્થ—૧ કામને ઉદીપન કરવો, ૨ નેત્રાદિકની વિડખન
ક્રિયા, ૩ વાચાલપણું, ૪ અવિચારે અધિકરણ અને ૫ ઉપભો-
ગમાં અધિકપણું એ પાંચ અતિચાર જાણવા. ૨૦

ટીકાર્થ—કંદર્પ વગેરે શબ્દોનો સમાસ કરવો, તેમાં કંદર્પ એટલે
કામ અથવા તેનો હેતુરૂપ કામ વાલીનો પ્રયોગ—એ પણ કંદર્પજ કહેવાય છે.
અથવા મોહને ઉદીપન કરનારું વ્યત્ન કર્મ, પણ કંદર્પ કહેવાય છે. આ
સ્થાને આવી સમાચારી છે કે, શ્રાવકને અદાદહાસ—અતિશય હસવું થતું નહીં.
કદિ જો હસવું પડે તો તે થોડુંજ હસે છે.

વઃ । ફહ ચ સામાચારી શ્રાવકસ્યાદાદૃહાસો ન કલ્પતે કર્તુઃ । યદિ નામ હસિ-
તવ્યં તદેષદેવેતિ । તથા કુકુચઃ કુત્સિતસંકોચનાદિક્રિયાયુક્તઃ તદ્વાવઃ કૌતુ-
હલ્યં અનેકપ્રકારમુત્ખનયનાદિવિકારપૂર્વિકા પરિહાસાદિજનિતા જંઘાનામિવ
વિરુદ્ધનક્રિયેત્યર્થઃ । અત્ર ચ સામાચારી । તાદૃશાનિ જણિતું ન કલ્પતે યાદૃશ-
જ્ઞોકસ્ય હાસ્યમુત્પદ્યતે । एवं गत्या गंतुं स्थानेन वा स्थातुमिति । एतां च क-
दर्पकौकुच्यास्यावतिचारो प्रमादोचरितव्रतस्यावर्सेयो प्रमादरूपत्वात्तपोः ।

તથા મુત્ખનમસ્યાસ્તીતિ મુત્ખરસ્તદ્વાવઃ કર્મ વેતિ મોક્ષર્થં ધાટુર્પ્રમાયમસન્ન્યાઽ
સત્યાઽસંબદ્ધમન્નાપિત્ત્વમ્ અયં ચ પાપોપદેશવ્રતસ્યાવિચારો મૌલ્યર્થે સતિ પાપોપદેશ
સંજગાત્ ।

નિહિત એવી નેત્રના સંક્રાંત્ય વગેરેની ક્રિયાવાલો ભાવ તે કૌકુચ્ય કહે-
વાય છે, એટલે પોતાની હલકાઈને જણાવનાર મુખ તથા નેત્ર વગેરેના વિકાર
પૂર્વક હાસ્યને ઉત્પન્ન કરનારી ભાંડ ભવેંયાના જેવી વિંડબન ક્રિયા એવો
અર્થ થાય છે.

આદિ એવી સામાચારી છે કે, જેથી લોકોને હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય, તેવું
એકા સહિત બોલવું, તેવી ગતિએ ચાલવું, અને તેવે સ્થાને બેસવું, એ શ્રાવ-
કને કલ્પે નહીં. આ પ્રકારે કંદર્પ અને કૌકુચ્ય-એ બે અતિચાર જે પ્રમાદ
કરી વ્રતનું આચરણ કરે છે, તેને જાણવા; કારણ કે, તે ખરેખર પ્રમાદરૂપ છે.

જેને મુખ હોય તે મુખર કહેવાય, તેનો જે ભાવ તે મોખ્યર્થ નિલંબ-
તાથી અસખ્ય, અસત્ય અને અસંખંદ એવું બહુ બોલવું, તે મોખ્યર્થ કહે-
વાય છે, તે પાપોપદેશ વ્રતનો અતિચાર છે; કારણ કે, એવું મુખરપણું રાખ-
વાથી પાપોપદેશનો સંભવ છે.

તથા અસમીક્ષ્યૈવ તથાવિધકાર્યમપર્યાલોચ્યૈવ પ્રવણતયા યદ્વ્યવસ્થાપિતમ-
ધિકરણં વાસ્યુ દૂત્વજ્ઞ-શિક્ષાપુત્રક-ગોધૂમયંત્રકાદિ-તદસમીક્ષ્યાધિકરણં ।
અન્ન-સામાચારી । શ્રાવકેણ ન સંયુક્તાનિ શક્યત્રાદીનિ ધારયિતવ્યાનીતિ અપ્યં
ચ હિંસ્રપ્રદાનવ્રતસ્યાતિચારઃ । તથા ઉપજોગસ્ય ઉપજ્ઞકુણત્વાદ્ જોગસ્ય ચ
ઉક્તર્નિર્વચનસ્યાધિક્ત્વમતિરિક્તતયા ઉપજોગાધિકત્વં । ફહાપિ સમાચારી ।
ઉપજોગાતિરિક્તાનિ યદિ વહુનિ તૈઝામજ્ઞકાનિ શૂંઠંતિ તદા તદ્ધૌલ્લેન વદ્વઃ
સ્નાતું તન્નાગાદૌ વ્રજંતિ । તત્તથ પૂતરકાદિવથોઽધિકઃ સ્યાદેવં તાંબૂઝાદિબ્ધવિવિ-
જ્ઞાપા ન ચૈવં કચ્ચેતે તતઃ કો વિધિરુપજોગે ? । તતઃ સ્નાને તાવદ્ગૃહે એ
સ્નાતવ્યં નાસ્તિ ષેત્તન્ન સામગ્રી તદા તૈઝામજ્ઞકૈઃ શિરો ઘર્ષયિત્વા, ત્રાનિ ચ

વળી તેવા કાર્યનો વિચાર કર્યા વગરજ એટલે આવશ્યકતા વિના તૈયાર
સ્થાપન કરી રાખેલ હોય તે 'અધિકરણુ' કહેવાય છે. અર્થાત્ વાંસલો, ખાણીઆ,
વાટવાની શિક્ષા અને ઘઉં પ્રમુખને ફળવાની મંદી વગેરે યંત્ર. તે અસમી-
ક્ષ્યાધિકરણુ કહેવાય છે. અહિં આવી સમાચારી છે કે, શ્રાવક જોડ્યા વગરના
ગાડા વગેરે સખવા. કારણ કે, તૈયાર જોડી રાખેલા ગાડા વગેરેને ભાગીને
લઈ જનારા હિંસક પુરૂષોને તે આપવાથી હિંસ્રપ્રદાન વ્રતનો અતિ-
ચાર લાગે છે, તેમ વળી ઉપભોગ અને ઉપલક્ષણથી ભોગ કે જનો અર્થ આ
ગળ કહેવામાં આવેલા છે તેનું જ અધિકપણું તે ઉપભોગાધિકત્વ કહેવાય છે,
તે કરવાથી વ્રતનો અતિચાર લાગે છે. અહિં પણ આ પ્રમાણે સમાચારી છે.
ઉપભોગનું અધિકપણું આ પ્રમાણે છે, જમકે, જો તેલ તથા આમળાં વગેરે
ધણાં ગ્રહણ કરે, તે તેમાં લોહપણાને લધને ધણાં લોહો સ્નાન કરવાને તથા-
વ વગેરેમાં અર્થ, તેથી પૂરા વગેરે જીવોનો વધ થાય, એવી રીતે-તાંબૂલ વગેરે
વસ્તુ એ વિશે વિકલ્પ જાણવો.

૧ જેનાથી આત્મા નરકને વિષે આરોપિત થાય તે અધિકરણુ કહેવાય છે.

સર્વાણિ જાટયિત્વા તદ્વાગાદીનાં તદે નિવિષ્ટોઽજ્ઞિન્નિઃ સ્નાતિ । તથા યેષુ
પુષ્પાદિષુ કુંધ્વાદયઃ સંતિ તાનિ પરિહરતીતિ । અયં ચ પ્રમાદાચરિત્રત્વ એવ
વિપયાત્મકત્વાદસ્યાપધ્યાનાચરિત્રત્વે ત્વનાજોગાદિના અપધ્યાને પ્રવૃત્તિરનાચાર
इति स्वयमच्यूहम् । કંદર્પાદય આકુટયા ક્રિયામાણા જંગા એવાવસેવા इति ॥૫૦॥

અથ પ્રથમશિક્ષાપદસ્ય ।

અહિં ઢાઈ શંકા કરે કે, તેણ, આંખળા, તાંબુલ વગેરેને અહણ કરવા,
એ ગૃહસ્થને નહીં કહ્યે અને એ કહ્યે છે, તો તેવી જાતના ઉપભોગને વિષે
કેવો વિધિ કરવો ? તે શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે કે, એ તેવા પ્રકારનું સ્નાન
કરવું હોય તો ગૃહસ્થે ઘેરજ સ્નાન કરવું, એ કહિ ધરની અંદર સ્નાન કરવા
ની સામગ્રી ન હોય તો તેણ તથા આંખળાવડે મસ્તકને ધસી, તે પછી તેને
સારી રીતે ઢાટકી નાખી તળાવ પ્રમુખ જલાશયના તટ ઉપર બેસી અંજલિ
વડે સ્નાન કરવું, તથા જે પુરુષ વગેરેમાં કુંથવા પ્રમુખ જવ છે, તેનો પરિહાર
કરવો એ અતિચારને વિષયાત્મકપણું છે, માટે આ અતિચાર પ્રમાદથી આ-
ચરેલા વ્રતને વિષે જાણવા, અને અણુવિચારથી એ પુરૂષે અપધ્યાનને વિષે પ્રવૃત્તિ
કરી માટે અપધ્યાન પ્રવૃત્તિરૂપ અતિચાર લાગે છે, એમ પોતાની મેળે અતિચારની
કલ્પના કરી લેવી. જે પ્રથમ કંદર્પ વિગેરે અતિચારો કહેલા છે, તે એ નિઃશૂક-
નિર્દયપણે કરવામાં આવેલા હોય તો વ્રતભંગજા જાણવો, અતિચાર ન જાણવો. ૨૦

હવે પ્રથમ શિક્ષાવ્રત (સામાયિક) ના અતિચાર કહે છે.

યોગદુઃપ્રણિધાનાનાદરસ્મૃત્યનુપસ્થાપનાનીતિ ॥૨૧ ॥

યોગદુઃપ્રણિધાનાનિ ચ અનાદરથ સ્મૃત્યનુપસ્થાપનં ચેતિ સમાસઃ તત્ર યો-
ગાઃ મનોવચનકાયાઃ તેષાં દુઃપ્રણિધાનાનિ સાવધે પ્રવર્તનભ્રૂણાનિ યોગદુઃપ્ર-
ણિધાનાનિ એતે ત્રયોઽતિચારા અનાદરઃ પુનઃ પ્રવલ્લપમાદાદિદોષાઘચાકચંચિત્ત-
રણં કૃત્વા વાઙ્મુતસામાયિકકાર્યસ્યૈવ તત્ક્રુણમેવ પારણમિતિ સ્મૃત્યનુપસ્થાપનં
પુનઃ સ્મૃતેઃ સામાયિકકરણાવસરવિષયાયાઃ કૃતસ્ય વા સામાયિકસ્ય પ્રવલ્લપમાદ-
દોષાદનુપસ્થાપનમનવતારણં એતદુત્તકં જવતિ કદા મયા સામાયિકં કર્તવ્યં કૃતં
મયા સામાયિકં ન ચેતિ એવંરૂપસ્ય સ્મરણ

મૂલાર્થ—મન, વચન અને કાયાના યોગનું પાપમાર્ગે પ્રવ-
ર્તવું, તે દુઃપ્રણિધાન ૩ અનાદર ૪ અને સ્મૃતિ—સ્મરણનો નાશ
એ પાંચ પેહેલા શિક્ષાતત(સામાયિક) ના અતિચાર બાણવા. ૨૧

યોગ દુઃપ્રણિધાન વગેરે શબ્દોનો સમાસ કરવો. તેમાં યોગ એટલે
મન, વચન, કાયાના યોગ તેમના દુઃપ્રણિધાન એટલે સાવધમાં પ્રવર્તન. યોગ
દુઃપ્રણિધાન—એમાં ત્રણ અતિચાર એટલે ૧ મનોદુઃપ્રણિધાન, ૨ વચન દુઃ
પ્રણિધાન, ૩ કાય દુઃપ્રણિધાન—એ ત્રણ અતિચાર સમજવા. અનાદર એ-
ટલે પ્રબળ પ્રમાદ વગેરેના દોષથી ભ્રમ તેમ કરવું. તેમજ કરવાનો આરંભ
કંડી સામાયિક પૂર્ણ કર્યા વિના તેજ વખતે પારી લેવું. સ્મૃતિ—સ્મરણનું
અનુપસ્થાપન એટલે નાશ એટલે સામાયિક કરવાના અવસરની સ્મૃતિનો
નાશ થાય એટલે ‘મારે ક્યારે સામાયિક કરવું!’ તથા મેં સામાયિક કર્યું
છે કે નહીં! એ સ્મૃતિનો નાશ થાય તે સ્મૃત્યનુપસ્થાપન નામે અતિચાર
કહેવાય છે.

સ્ય ઝંગા ઇતિ ।

નતુ મનોદુઃપ્રણિધાનાદિષુ સામાયિકસ્ય નિરર્થકત્વાદજ્ઞાવ એવ પ્રતિપાદિતો
જવતિ અતિચારશ્ચ માલિન્યરૂપો જવતીતિ કથં સામાયિકાજ્ઞાવેસ્તો ઝંગા-એવંતે
નાતિચારાઃ । સત્યં કિંત્વનાજોગતોઽતિચારસ્ત્વમિતિ । નતુ દ્વિવિધં ત્રિવિધેન સાવ-
ધપ્રત્યાખ્યાનં સામાયિકં તત્ર ચ મનોદુઃપ્રણિધાનાદૌ પ્રત્યાખ્યાનઝંગાત્સામાયિકા-
જ્ઞાવ એવ । તદ્ઝંગજનિતં પ્રાયશ્ચિત્તં ચ સ્યાત્ મનોદુઃપ્રણિધાનં ચ દુઃપરિહાર્યં
મનસોઽનવસ્થિતત્વાદતઃ સામાયિકપ્રતિપત્તેઃ સક્કાશાત્તદપ્રતિપત્તિરેવ શ્રેયસીતિ ।

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, જ્યારે મનનું દુઃપ્રણિધાન વગેરેમાં સામાયિક
નિરર્થક છે, તે કારણથી તેનો અભાવજ પ્રતિપાદિત કર્યો, તો પછી વ્રતના
મલિનપણાંરૂપ અતિચાર કેમ સંભવે ?

માટે સામાયિકના અભાવથી વ્રતભંગજ છે. અતિચાર નથી.

તેનો ઉત્તર આપે છે, એ વાત સત્ય છે, પરંતુ એને વિષે અનાભોગથી
અતિચારપણું *આવે છે.

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, “ન કરવું અને ન કરાવવું” —એ બે પ્રકારે
ત્રિવિધ એટલે ત્રણ પ્રકારે મન, વચન અને કાયાએ કરીને જે સાવધનું પરચ
ખાણ કરવું, તે સામાયિક કહેવાય છે, તેની અંદર મનનું જે દુઃપ્રણિધાન—
એટલે સાવધ ચિંતન વગેરે થવાથી પરચખાણનો ભંગ થતાં સમાયિકનો અભા-
વજ છે, અને તે સામાયિકના ભંગથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. અને
મનનું દુઃપ્રણિધાન છોડી શકાય તેવું નથી, કારણકે, મનનું સ્થિરપણું રહેતું
નથી, તે ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે, સામાયિક લેવું તે કરતાં તે ન લેવું વધારે
સારું છે.

આ શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે કે, એવી શંકા કરવી યોગ્ય નથી, કારણકે,
‘ન કરવું અને ન કરાવવું’ એ બે પ્રકારના સામાયિકને મન, વચન અને
કાયા એ ત્રણ પ્રકારે અંગીકાર કરેલ છે. તેમાં ‘દુઃમનવડે સાવધને કરીશ
નહીં’ ઈત્યાદિ છ પ્રત્યાખ્યાન થાય છે, તેમાં એકનો ભંગ થાય તો પણ બી-
જા-પાંચ પરચખાણ વિધમાન છે, તેથી સામાયિકનો અત્યંતાભાવ પ્રાપ્ત થયો

* જાણી જોઈને એ પુરૂષ દુઃપ્રણિધાન કરતો નથી પણ અજાણતા દુઃપ્રણિધાન થઈ જાય છે—
તેથી તે અતિચાર છે.

નૈવં યતઃ સામાયિકં દ્વિવિધં ત્રિવિધેન પ્રતિપન્નં તત્ર મનસા સાવચં ન કરોમીત્યા-
દીનિષદ્ પ્રત્યાહવાનાનિ ફલ્યન્યતરજંગેઽપિ શોષસજ્જાવાન્ન સામાયિકસ્યાત્યંતાજાવો
મિથ્યાહુઃકૃતેન મનોહુઃપ્રણિધાનમાત્રશુદ્ધિશ્ચ સર્વવિરતિસામાયિકેઽપિ તથાચ્ચુપગ-
તત્વાત્ યતો ગુપ્તિજંગે મિથ્યાહુઃકૃતં પ્રાપચ્ચિત્તમુક્તં । યદાહ—“*વીઓઝ અ-
સમિત્તમિત્તિ કીસ સહસા અગુત્તો વા ” । દ્વિતીયોઽતિચારઃ સમિત્યાદિજંગરૂ-
પોઽનુતાપેન શુદ્ધ્યતીત્યર્યઃ । ઇતિ ન પ્રતિપત્તેરપ્રતિપત્તિર્ગરીયસીતિ । કિંચ સા-
તિચારાનુદાનાદપ્યન્યાસતઃ કાઢેન નિરતિચારમનુદાનં જવતીતિ । સૂરયો યદાહુઃ—

“અન્યાસોઽપિ પ્રાયઃ પ્રચૂતજન્માનુગો જવતિ શુદ્ધઃ ” ૨?

અથ દ્વિતીયસ્ય ।

ન ગણાય; કારણકે મનના હુઃપ્રણિધાનની શુદ્ધિ માત્ર મિથ્યા હુઃકૃત આપવા-
થી થઈ જાય છે. વળી સર્વવિરતિ સામાયિકને વિષે પણ તેમજ પ્રતિપાદન
કરવામાં આનું છે. શુભિનો ભંગ થાય તો તેને મિથ્યાહુઃકૃતરૂપ પ્રાપચ્ચિત
કહેલું છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે લખે છે—“ બીજે જે અતિચાર
એટલે સમિતિશુભિનો ભંગરૂપ જે અતિચાર તેની શુદ્ધિ તો “અરે હું સહસા
અસમિત થયો ! ! ! અથવા અશુભ કેમ થયો ! ! ” એ પ્રકારનો પશ્ચાત્તાપ
કરવાથી થાય છે (શુદ્ધ થવાય છે.) અર્થાત્ સમિતિ પ્રમુખના ભંગરૂપ સર્વ
વિરતિ સામાયિકવાળાનો જે બીજે અતિચાર છે, તે પશ્ચાત્તાપ કરવાવડે શુદ્ધ
થાય છે. આ હેતુથી તમે કહો છો કે, “ સામાયિક અંગીકાર કર્યા કરતાં ન
અંગીકાર કરવું એ અતિ શ્રેષ્ઠ છે, ” એ ન્યાય તે પ્રકારે નથી. તેતો અશ્યા-
સે કરી મનને વશ કરી સામાયિક કરવું, તે અતિ શ્રેષ્ઠ છે, એમ જણાવે છે.
વળી અતિચારરહિત અનુદાન કરવાથી પણ અશ્યાસવડે કાણે કરીને
અતિચારરહિત અનુદાન થાય છે. તેને માટે સૂરિઓ આ પ્રમાણે કહે
છે—“ ઘણાં જન્મથી ચાટ્યો આવતો અશ્યાસ પ્રાપ્તે કરીને શુદ્ધ થાય છે. ”
તેથી એવો અશ્યાસ કરવો કે જેથી મન વશ થવાથી નિરતિચાર સામાયિકની
શુદ્ધિ થાય. ૨૧

હવે બીજા દેશાવકાશિક નામના શિક્ષાવ્રતના અતિચાર કહે છે—

આનયન-પ્રેષ્યપ્રયોગ-શબ્દ-રૂપાનુપાત-પુદ્ગલક્ષેપા
ઇતિ ॥ ૨૩ ॥

આનયનં ચં પ્રેષ્યથ્ચ આનયનપ્રેષ્યૌ તયોઃ પ્રયોગાવાનયનપ્રેષ્યપ્રયોગૌ । તથા
શબ્દરૂપયોરનુપાતૌ શબ્દરૂપાનુપાતૌ આનયનપ્રેષ્યપ્રયોગૌ ચ શબ્દરૂપાનુપાતૌ ચ
પુદ્ગલક્ષેપથેતિ સમાસઃ । તત્રાનયને વિવક્ષિતક્રેત્રાદ્વિવર્તમાનસ્ય સચેતનાદિજ્ઞ-
વ્યસ્ય વિવક્ષિતક્રેત્રપ્રાપ્તે પ્રયોગઃ । સ્વયં ગમને વ્રતજંગમજપાદન્યસ્ય સ્વયમેવ વા
ગચ્છતઃ સંદેશાદિના વ્યાપારણમાનયનપ્રયોગઃ । તથા પ્રેષ્યસ્યાદેશ્યસ્ય પ્રયોગો વિ-
વક્ષિતક્રેત્રાદ્વિઃ પ્રયોજનાય સ્વયંગમને વ્રતજંગમજપાદન્યસ્ય વ્યાપારણં પ્રેષ્યપ્રયોગઃ ।
તથા શબ્દસ્ય કાસિતાદિરૂપસ્ય રૂપસ્ય સ્વશરીરાકારસ્ય વિવક્ષિતક્રેત્રાદ્વિઃ

મૂલાર્થ—૧ પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા ક્ષેત્ર-
થી મંગાવવું, ૨ તેવી રીતના ક્ષેત્રમાં સેવકને મોકલવો, ૩ શબ્દ
સંભળાવવો, ૪ રૂપ દેખાડવું, ૫ કાંકરા પ્રમુખ પુદ્ગળ નાંખી સ-
મજીતી આપવી—એ પાંચ અતિચાર બાળવા. ૨૨

ટીકાર્થ—આનયન અને પ્રેષ્યના જે પ્રયોગ તથા શબ્દ અને રૂપના
અનુપાત અને પુદ્ગલનો ક્ષેપ—એ સર્વનો સમાસ છે. ૧ તેમાં પોતે પરિભા-
ણુ કરી રાખેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા ક્ષેત્રને વિષે રહેલ સચેતનાદિ વસ્તુને
પોતાના રાખેલા ક્ષેત્રમાં લાવવાને પ્રયોગ કરવો—અર્થાત્ કાંઈની પાસે મંગા-
વી લેવું, કારણ કે, જે પોતે લેવા જાય તે વ્રતભંગ થાય. તે વ્રતભંગના ભ-
યથી કાંઈ બીજે પોતાની ભેગે જતો હોય તેની સાથે સદેશો કહેવો વગેરેથી
જે વસ્તુને મંગાવવાનો પ્રયોગ કરવો તે આનયન નામે પ્રયોગ કહેવાય છે.
૨ પ્રેષ્ય એટલે આજ્ઞા કરવા યોગ્ય સેવક તેનો પ્રયોગ એટલે પોતે નિયત
કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર કાંઈ પ્રયોજન આવી પડે તો તેને માટે પોતાને જવામાં
વ્રતનો ભંગ થાય, તેવા ભયથી બીજા સેવકને મોકલવો, તે પ્રેષ્ય પ્રયોગ ક-
હેવાય છે. ૩ શબ્દ એટલે ખાંસી, ખોંખારા વગેરે શબ્દો પોતે નિયમિત
કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા પુરૂષના કાનમાં પાડી તેને બોલાવવાની જણ કર-
વી તે શબ્દાનુપાત કહેવાય છે. ૪ રૂપ એટલે પોતાના શરીરની આકૃતિ પોતે

વસ્થિતસ્યાહ્વાનીયસ્યાહ્વાનાય શ્રોત્રે દૃષ્ટૌ વાનુપાતોઽવતારણમિતિ યોઽર્થઃ । અયમ-
 ત્રજાવઃ । વિવક્ષિતક્રેત્રાદ્ઘિર્વર્તમાનં કંચન નરં વ્રતજંગમયાદાઘ્વાતમશન્કુવન-
 યદા કાશિતાદિશબ્દશ્રાવણસ્વકીયરૂપસંદર્શનધારેણ તમાકારયતિ તદા વ્રતસાપે-
 ક્તવાચ્છદ્ધાનુપાતરૂપાનુપાતાવતિચારાવિતિ । તથા પુદ્ગલસ્ય શર્કરાદેર્નિયમિત-
 ક્રેત્રાદ્ઘિર્વર્તિનો જનસ્ય ઘોષનાય તદ્ઞિમુલ્લં પ્રક્રેપઃ પુદ્ગલપ્રક્રેપઃ । દેશાવકા-
 શિકવ્રતં હિ ગૃહ્યતે માતૃદ્ગમનાગમનાદિવ્યાપારજનિતઃ પ્રાણયુપમર્દ ઇત્યગ્નિપ્રાપેણ-
 સ ચ સ્વયંકૃતોઽગ્નેન વા કારિત ઇતિ ન કશ્ચિત્ફલે વિશેષઃ પ્રત્યુત ગુણઃ સ્વયં-
 ગમને ઈર્યાપયવિશુદ્ધેઃ પરસ્ય પુનરનિપુણત્વાત્તદશુદ્ધિરિતિ । ફહ ચાગ્રહ્યમવ્યુ-
 ત્પન્નબુદ્ધિત્વેન સહસાકારાદિના વાન્ત્યત્રયં તુ વ્યાજપરસ્યાતિચારતાં યાતીતિ ।

નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા પુરૂષને બોલાવાને તેની નજરે પાડવી તે રૂપાનુપાત નામે ચોથો અતિચાર બાબતે.

. આ કહેવાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—પોતે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા કોઈ પુરૂષને વ્રતભંગના ભયથી બોલાવવાને અસમર્થ હોવાથી તેને ખાંસી, ખોંખારો વગેરે શબ્દો સંભળાવી અને પોતાનું રૂપ દેખાડી તે દ્વારા તેને બોલાવે, ત્યારે વ્રતની અપેક્ષા હોવાથી શબ્દાનુપાત અને રૂપાનુપાત નામે અતિચાર થાય છે.

તેમ વળી ૫ પુદ્ગલ પ્રક્રેપ એટલે પોતેનિયમિત કરેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા માણસને બાણ કરવાને કાંકરા વગેરે પુદ્ગલો તેની સામે ફેંકવા, તે પુદ્ગલ પ્રક્રેપ કહેવાય છે; જેથી કરીને જ્યાં આવવાના વ્યાપારથી પ્રાણીનો નાશ ન થાય એવા અભિપ્રાયથી દેશાવકાશિકવ્રત ગ્રહણ કરાય છે. તે પ્રાણિ-
 ધાત કે જે પોતે કરેલા અથવા બીજા પાસે કરાવ્યો, તેના ક્ષણમાં કોઈ વિશે-
 ષ નથી, પણ ઉલટું પોતે ગમન કરતાં ઈર્યાપયની વિશુદ્ધિ કરવાથી ગુણ થાય છે. અને બીજાને તો અબાણપણાથી ઈર્યાપયની શુદ્ધિ ન કરવાથી જીવ-
 ધાત થવારૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં પ્રથમના બે અતિચાર તો કાચીબુદ્ધિ-
 વડે અથવા સહસાકાર વગેરેથી થાય છે અને જે છેલ્લા ત્રણ અતિચારો છે, તે તો કોઈ ભિષથી અભિપ્રાય જણાવનારને ઉત્પન્ન થાય છે. આ સ્થળે વૃદ્ધ

इहाहुर्ब्रह्माः—“दिग्व्रतसंक्षेपकरणमणुव्रतादिसंक्षेपकरणस्याप्युपब्रह्मणं दृष्टव्यम् ।
तेषामपि संक्षेपस्थावश्यं कर्त्तव्यत्वात् । प्रतिव्रतं च संक्षेपकरणस्य निब्रवतत्वेन
छादशव्रतानीति संख्याविरोधः स्यादिति । अत्र केचिदाहुः । दिग्व्रतसंक्षेप एव
देशावकाशिकं तदतिचाराणां दिग्व्रतानुसारितयैवोपब्रह्मजादत्रोच्यते यथोपब्रह्मण-
तया शेषव्रतसंक्षेपकरणमपि देशावकाशिकमुच्यते । तथोपब्रह्मणतयैव तदतिचारा
अपि तदनुसारिणो दृष्टव्याः । अथवा भाणातिपातादिसंक्षेपकरणेषु बंधादय ए-
वातिचारा यन्ते । दिग्व्रतसंक्षेपे तु संक्षिप्तत्वात्क्षेत्रस्य शब्दानुपातादयोऽपि स्यु-
रिति जेदेन दर्शिताः । १ च सर्वेषु व्रतजेदेषु विशेषतोऽतिचारा दर्शनीयाः रात्रि-
जोजनादिव्रतजेदेषु तेषामदर्शितत्वादिति । २२ ।

अथ तृतीयस्य ।

પુરુષો આ પ્રમાણે કહે છે—“ આ દેશાવકાશિકવ્રતમાં દિગ્વ્રતનું સંક્ષેપ કરવું તે અણુવ્રત વગેરેનો સંક્ષેપ કરવાનું ઉપલક્ષણ છે, એમ બાણવું. કારણકે, અણુવ્રત વગેરેના સંક્ષેપનું અવશ્ય કરવાપણું છે. અને દરેક વ્રતે સંક્ષેપ કરવાથી ભિન્ન વ્રતપણાને લઈને ખારવ્રતની સંખ્યામાં વિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે.

આહિં કંટલાએક આ પ્રમાણે કહે છે—દિગ્વ્રતનો સંક્ષેપ કરવો એજ દેશાવકાશિકવ્રત છે, કારણ કે, દેશાવકાશિકવ્રતનો અતિચાર દિગ્વ્રતના અતિચારને અનુસારે કરીનેજ જાણાય છે.

આ શંકાના સમાધાનમાં કહેવાનું કે, જેમ ઉપલક્ષણપણાથી ખાકીના વ્રતનું સંક્ષેપકરણ પણ દેશાવકાશિક કહેવાય છે, તેમ ઉપલક્ષણપણાથી તેના જે અતિચાર તે પણ તેને અનુસરીને જોવા અથવા પ્રાણાતિપાત વગેરેનું જે સંક્ષેપ કરવું, તેને વિષે બંધાદિકજ અતિચાર સંભવે છે. અને દિગ્વ્રતના સંક્ષેપને વિષે ક્ષેત્રના સંક્ષિપ્તપણાને લઈને શબ્દાનુપાત વગેરે પણ અતિચાર હોય, એમ ભેદ કરીને ખતાવ્યા છે. કદિ આહિં શંકા કરે કે, સર્વવ્રતના ભેદને વિષે અતિચારે વિશેષપણે જોવા યોગ્ય છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, તે અતિચારે જોવા યોગ્ય નથી, કારણ કે, રાત્રિભોજન વગેરે વ્રતોના ભેદને વિષે અતિચારોનું દેખાડવાપણું રહેતુંજ નથી. ૨૨

હવે ત્રીજી શિક્ષા વ્રતના અતિચાર કહે છે.

અપ્રત્યુપેક્ષિતાપ્રમાર્જિતોત્સર્ગાદાનનિક્ષેપસંસ્તારોપક્ર-
મણાનાદરસ્મૃત્યનુપસ્થાપનાનીતિ ॥ ૨૩ ॥

ફહ પદેઽપિ પદસમુદાયોપચારાદપ્રત્યુપેક્ષિતપદેનાપ્રત્યુપેક્ષિતહુઃપ્રત્યુપેક્ષિત-
સ્થંદિગ્ધાદિદ્વ્યમિદેશઃ પરિગૃહ્યતે । અપ્રમાર્જિતપદેન તુ સ એવાપ્રમાર્જિતહુઃપ્રમાર્જિત
इति तथा उत्सर्गश्चादाननिक्षेपौ चेति उत्सर्गोदाननिक्षेपाः ततोऽपत्युपेक्षिताप्रमा-
र्जिते स्થંદિગ્ધાદાવુત્સર્ગોદાનનિક્ષેપાઃ અપ્રત્યુપેક્ષિતાપ્રમાર્જિતોત્સર્ગોદાનનિક્ષેપાઃ
ततस्ते च संस्तारोपक्रमणं चानादरश्च स्मृत्युपस्थापनं चेति समासः । तत्रापत्युपे-
क्षिते प्रथमत एव लोचनाज्यामनिरीक्षिते ह्युःप्रत्युपेक्षिते तु प्रमादाद् द्वांतलोचन
व्यापारेण न सम्यग्निरीक्षिते तथा अप्रમાર્जिते मृद्वત एव वस्त्रांचद्वादिना अप-
रापृष्टे ह्युःप्रમાર્જिते त्वर्द्धप्रમાર્जिते स्થંદિગ્ધાદૌ यथार्हमुत्सर्गो मूत्रपुरीषादीनामुज्ज-

મૂલાર્થ—૧ ન જોયેલા તથા ન પ્રમાર્જેલા સ્થાનને વિષે મલ-
મૂત્રાદિ પરઠવવા, ૨ તેવા સ્થાનમાં ધર્મના ઉપકરણ લેવા તથા
મૂકવા. ૩ સંચારાને જોયા વિના તથા પ્રમાર્જ્યા વિના તેનો ઉપયો-
ગ કરવો. ૪ પૌષ્ઠ ઉપવાસનો અનાદર કરવો અને ૫ સ્મૃતિ—
સ્મરણનું અનુસંધાન ન રાખવું. એ પાંચ ત્રીજી શિક્ષાવ્રતના અ-
તિચાર કહેવાય છે. ૨૩

ટીકાર્થ—અહિં એક પદને વિષે પદસમુદાયનો ઉપચાર છે, તેથી
અપ્રત્યુપેક્ષિતપદવડે અપ્રત્યુપેક્ષિત અને હુઃપ્રત્યુપેક્ષિત એવા સ્થંદિલાદિ જ્ઞ-
મિનો દેશ ગ્રહણ કરવો. અપ્રમાર્જિત પદે કરીને અપ્રમાર્જિત અને હુઃપ્રમા-
ર્જિત એવા સ્થંદિલાદિ જ્ઞમિના દેશનું ગ્રહણ કરવું. ઉત્સર્ગ, આદાન અને
નિક્ષેપ તે પછી અપ્રત્યુપેક્ષિત તથા અપ્રમાર્જિત એવા સ્થંદિલાદિને વિષે
ઉત્સર્ગ, આદાન અને નિક્ષેપ તે પછી સંસ્તારોપક્રમણ, અનાદર અને સ્મૃત્યુ-
પસ્થાપન—એમ દ્વંદ્વ સમાસ થાય છે. અપ્રત્યુપેક્ષિત એટલે પ્રથમથીજ
નેત્રો વડે નહિ જોએલા અને હુઃપ્રત્યુપેક્ષિત એટલે પ્રમાદથી ભમેલા
નેત્રોના વ્યાપારને લઇને સારી રીતે નહીં જોએલા એવા સ્થંદિલ વગેરેમાં
તથા અપ્રમાર્જિત એટલે મૂળથીજ વસ્ત્રના છેડા વગેરેથી નહીં પૂંજેલા અને
હુઃપ્રમાર્જિત એટલે અર્ધા પૂંજેલા એવા સ્થંદિલ વગેરેમાં સાગ કરવા યોગ્ય
મલમૂત્ર વગેરેને યથાયોગ્ય રીતે પરઠવવા. એ પ્રથમ અતિચાર જાણવો.

નીયાનામાદાનનિક્ષેપૌં ચ પૌષ્ઠોપવાસોપયોગિનો ધર્મોપકરણસ્ય પીઠફલ્લકાદેર્હા-
વતિચારૌં સ્પાતામેતાવિતિ । ૧-૨ ।

इह संस्तारोपक्रमणमिति संस्तारकशब्दः शय्यापन्नक्रुणं तत्र शय्या शयनं
सर्वांगीणं वसतिर्वा । संस्तारकोऽर्द्धतृतीयहस्तपरिमाणः ततः संस्तारकस्य प्रस्ता-
वादप्रत्युपेक्षितस्याप्रमाजितस्य चोपक्रमः उपज्ञोगः अतिचारोऽयं तृतीयः । १ ।
अनादरस्मृत्यनुपस्थापने पुनर्द्धां चतुर्यपंचमावतिचारौ । ४-५ । सामायिकाति-
चाराविष जावनीयाविति । इह संस्तारोपक्रमे इयं वृद्धसमाचारी कृतपौषधोपवासो
नाप्रत्युपेक्षितां शय्यामारोहति संस्तारकं वा पौषधशास्त्रां वा सेवतं दर्जवत्त्वं वा
शुष्कवत्त्वं वा चूम्यां संस्तृणाति कायिकाचूमेधागतः पुनरपि संस्तारकं प्रत्युपेक्ष-
तेऽन्ययातिचारः स्यात् एवं पीठादिवपि विज्ञापति ॥ २३ ॥

તેવા પ્રકારના સ્થંડિક વગેરેમાં પૌષ્ઠ ઉપવાસને ઉપયોગી એવા જે
પીઠ ફલ્લક (પાટ પાટીયું) વગેરે ધર્મના ઉપકરણને લેવા અને મુકવા—
એ બીજો અતિચાર બહુવો. એવી રીતે ખંડે અતિચાર કહેલા છે. ૧-૨

અહિં સંસ્તાર એટલે સંધારે ઉપસાણથી શય્યા બહુવી. શય્યા એટલે
સર્વ અંગે શયન કરવું અથવા વસતિ-વસવું. જેતું પરિભ્રમણ અઢી હાથતું
છે, તે સંધારે કહેવાય છે. તે સંધારને બેથા વિના તથા પૂંજ્યા વિના ઉ-
પભોગ કરવો, એ ત્રીજો અતિચાર બહુવો. અનાદર એટલે પૌષ્ઠોપવાસતું
જમ તેમ કરવું, તે ચોથો અતિચાર અને તેતું અનુસંધાન ન રાખવું, તે
પાંચમો અતિચાર—એ બે અતિચારની સામાયિકના અતિચારની પેઠે
ભાવના કરવી. ૩-૪-૫

અહિં સંધારના ઉપભોગને વિષે વૃદ્ધસમાચારી આ પ્રમાણે છે—
પૌષ્ઠોપવાસ જોણું કરેલા છે એવો પ્રુરૂપ પડિલેહણ કર્યા વિનાની શય્યા
અથવા સંધારા ઉપર બેશે નહીં અથવા પડિલેહણ કર્યા વિનાની પૌષ્ઠશા-
ળાને સેવે નહીં તેમજ દર્શવસ્ત્રને વા શુદ્ધ વસ્ત્રને પડિલેહણ કર્યા વિનાની
ભૂમિ ઉપર ન પાધરે. કાયિકાભૂમિ એટલે મૂત્રાદિક કરવાની ભૂમિ, તેમાંથી
મૂત્રાદિક કરી આવ્યા પછી પ્રરીવાર સંધારાની પડિલેહણ કરે—જે તે ન
કરે તો અતિચાર લાગે છે. એવી રીતે બાજેઠ, પાટીયા વગેરે વસ્તુને વિષે
પણ બહુ લેખું. ૨૩

અય ચતુર્થસ્ય—

સચિત્તનિક્ષેપ—પિધાન—પરવ્યપદેશમાત્સર્ય—કાલાતિ-
ક્રમા ઇતિ ॥ ૨૪ ॥

સચિત્તનિક્ષેપપિધાને ચ પરવ્યપદેશાથ માત્સર્ય ચ કાલાતિક્રમથેતિ સમાસઃ ।
તત્ર સચિત્તે સચેતને પૃથિવ્યાદૌ નિક્ષેપઃ સાધુદેયજન્તાદેઃ સ્થાપનં સચિત્તનિક્ષેપઃ
તથા સચિત્તેનૈવ વીજપૂરાદિના પિધાન સાધુદેયજન્તાદેરેવ સ્થગન સચિત્તપિધાન
તથા પરસ્પાત્મવ્યતિસ્તિત્તસ્ય વ્યપદેશઃ પરવ્યપદેશઃ પરકીયમિદમન્નાદિકમિત્યેવમ
દિત્સાવતઃ સાધુસમક્ષ જાણન પરવ્યપદેશઃ । તથા મત્સરોઽસહન સાધુર્જિર્યાચિ
તસ્ય ક્રોપકરણ 'તેન રક્તેન યાચિતન વૃત્તમહ તુ કિં તત્તોઽપિ હીન ઇત્યાદિત્રિ

હવે થોથા રાક્ષાન્તના અતિચાર કહે છે—

મૂલાર્થ—૧ સાધુને આપવા થોગ્ય વસ્તુને સચિત્ત ઉપર
મૂકવી. ૨ તેને સચિત્ત વસ્તુવડે ઢાકવી. ૩ પોતાની વસ્તુને પારકી
વસ્તુ કહેવી ૪ મત્સરભાવ રાખવો અને ૫ કાલનો અતિક્રમ કરવો.
એ પાંચ અતિચાર છે. ૨૪

ટીકાથ—અચિત્ત નિક્ષેપ, પિધાન, પરવ્યપદેશ, માત્સર્ય અને
જાલાતિક્રમ—એ ચર્વનો દ્વંદ્વ સમાન થાય છે ૧ તેમા અચિત્ત એટલે પૃથ્વી
કાચ વગેરે સચેતન વસ્તુને વિષે માધુને આપવા થોગ્ય એવી અન્નાદિક વસ્તુ
સ્થાપન કરવું, તે સચિત્ત નિક્ષેપ નામે પેહેનો અતિચાર છે ૨ તે માધુને
આપવા થોગ્ય વસ્તુને ખીજેના વિગેરે અચેતન વસ્તુવડે ઢાકવી તે સચિત્ત-
પિધાન નામે ખીજે અતિચાર છે ૩ પો એટલે પોતાથી જુદા એવા માણસ
નો વ્યપદેશ કરવો અર્થાત્ નાહુને ન આપવાની ઈચ્છાથી આ અન્નાદિક
વસ્તુ પાગી છે, આગી નથી 'એમ નાહુની સમક્ષ કહેવું, તે પરવ્યપદેશ
નામે ત્રીજે અતિચાર છે ૪ મત્સર એટલે અસહનપણુ માહુએ કોઇ પુરુષ પામે
કોઈ વસ્તુ માગી લાગે તેની ઉપર કોઇ કરવો અથવા 'હું મુ તે
૨૦ પુરુષ કરતા આઠો છું', તેણે દીની 'ઈસાદિ વિકરપ કરવા તે
પણ મત્સર કહેવાય છે એનો મત્સર જેનામા હોય તે મત્સરી કહેવાય અને
તેનો જે ભાવ તે માત્સર્ય નામે ચોથો અતિચાર છે. ૫ જાય એટલે સાધુને

કલ્પો વા સોઽસ્યાસ્તીતિ મત્સરી તદ્વાચો માત્સર્થે તથા કાલ્પસ્ય સાંચૂચિતજિજ્ઞા-
સમયસ્યાતિક્રમોઽદિત્સયાનાગતજોજનપદ્માદ્જોજનપ્રારેણોદ્ગ્રાપનં કાલ્પાતિક્રમોઽતિ-
ચાર ઇતિ । જાવના પુનરેવં યદાનાજોગાદિનાતિક્રમાદિના વા એવાજાચરતિ તદા-
તિચારોઽપદા તુ જંગ ઇતિ ॥ ૨૪ ॥

અનપણુવ્રતગુણવ્રતશિક્ષાપદાનિ તદ્વિચારાંશ્ચાજિધાય પ્રસ્તુતે યોગ્યન્નાહ ।-

અતઃકહિતાણુવ્રતાદિપાંડનં વિશેષતો ગૃહસ્થધર્મ
ઇતિ ॥ ૨૫ ॥

પરંતરિચારૈરહિતાનામણુવ્રતાદીનામુપદ્મકૃણત્વાત્ સમ્યક્તસ્ય ચ પાંડનં ।
કિમિત્યાહ । વિશેષતો ગૃહસ્થધર્મો જવતિ યઃ શાસ્ત્રાર્દો માક્ સૂચિત
આસીદિતિ ॥ ૨૫ ॥

આહોક્તવિધિના પ્રતિપન્નેષુ સમ્યક્કાણુવ્રતાદિપ્તિચારાણામસંજવ એવ

યોગ્ય એવા લિક્ષાનો સમય—તેનો અતિક્રમ એટલે સાધુને ન દેવાની ઈચ્છાથી
તે સમયને અનાગત ભોજન અથવા પશ્ચાત્ ભોજનદ્વારા ઉલ્લંઘન કરવો,
તે કાલાતિક્રમ નામે પાંચમો અતિચાર છે. આ સ્થળે આવી લાવના છે કે,
ન્યારે અનાભોગાદિ અથવા અતિક્રમાદિવડે પૂર્વે કહેલા અતિચારને આચરે
સારેજ અતિચાર કહેવાય, નહીં તો વ્રતનો ભંગ કહેવાય છે. ૨૪

એવી રીતે અણુવ્રત, ગુણુવ્રત, અને શિક્ષાપદના અતિચારો કહીને તે
વાતને આલતા પ્રકરણ સાથે એડી દેવા કહે છે—

મૂલાર્થ—એ અતિચારરહિત અણુવ્રત વગેરેને વાળવા
તે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ બાલ્યવો. ૨૫

ટીકાર્થ—એ અતિચારરહિત એવા અણુવ્રત વગેરેનું જે પાલવું,
ઉપલક્ષણથી સમ્યક્ત્વનું પણ પાલવું, તે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ કહેવાય
છે; જે ધર્મ શાસ્ત્રાદિકને વિષે પ્રથમ સૂચવેલો હતો. ૨૫

કોઈ શંકા કરે કે, પ્રથમ કહેલા વિધિવડે અંગીકાર કરેલા સમકિત
સહિત અણુવ્રતાદિને વિષે અતિચાર થવાનો સંભવજ નથી, તે છતાં અતિ-

તત્કયમુક્તમેતદ્વિહિતાણુવ્રતાદિપાત્રનમિત્યાશંક્યાહ ।

ક્ષિપ્તકર્મોદયાદતિચારા इति ॥ ૨૬ ॥

ક્ષિપ્તસ્ય સમ્યક્તાદિપ્રતિપત્તિકાઓત્પન્નશુશ્રિગુણાદપિ સર્વથાઽવ્યવચ્છિન્ના-
નુબંધસ્ય કર્મણો મિથ્યાત્વાદેરુદયાદિપાત્રસંકાશાદતિચારાઃ શંકાદયો વ્યવંધા-
દયશ્ચ સંપદ્યંતે इदમુક્તં જનતિ યદા જન્યત્વપરિશુષ્કિવશાદત્યંતમનનુબંધીનૃતેષુ
મિથ્યાત્વાદિષુ સમ્યક્તાદિ પ્રતિપદ્યતે તદાતિચારાણામસંજવ એવ । અન્યથા પ્ર-
તિપત્તૌ તુ સ્યુરપ્યતિચારા इति ॥ ૨૬ ॥

તદિં કયમેષાં નિવારણમિત્યાશંક્યાહ ।

વિહિતાનુષ્ઠાનવીર્યતસ્તજ્જય इति ॥ ૨૭ ॥

વિહિતાનુષ્ઠાનં પ્રતિપન્નસમ્યક્તાદેર્નિત્યાનુસ્મરણાદિભક્ષણં તદેવ વીર્ય જી-

યાર રહિત અણુપ્રત વગેરેનું પાલન કરવું' એમ શામટ કહ્યું ! એ શંકાનો
અંધકાર ઉત્તર આપે છે.—

મૂલાર્થ—કિલ્લપ્ત કર્મના ઉદયથી અતિચાર થાય છે. ૨૬

ટીકાર્થ—કિલ્લપ્ત એટલે સમકિત પ્રમુખને અંગીકાર કરવાને સમયે
ઉત્પન્ન થયેલા શુદ્ધિ શુભથી પણ જેનો અનુબંધ (પરસ્પર સંલગ્નપણું)
સર્વથા નાશ પામ્યો નથી એવા મિથ્યાત્વાદિ કર્મના ઉદયથી—વિપાકથી શંકા-
દિક અને વધ બંધ વગેરે અતિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. અહિં કહેવાતું તાત્પર્ય
એ છે કે, જ્યારે ભવ્યપણાની શુદ્ધિને લઈને મિથ્યાત્વાદિક કર્મ અતિ અનુબં-
ધરૂપ ન થવાથી સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે અતિચાર થવાનો સંભવ
નથી, અને એ એમ ન હોય તો સમ્યક્ત્વ વગેરેના અંગીકાર કરવામાં પણ
અતિચાર લાગે છે. ૨૬

ત્યારે એ અતિચારોનું નિવારણ કેમ થાય ! એવી શંકાનો ઉત્તર કહે છે—

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલા સમ્યક્ત્વ વગેરેના આચરણથી
(સામર્થ્યથી) તે અતિચારનો જય થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—વિહિત એટલે અંગીકાર કરેલા સમ્યક્ત્વ વગેરે તેનું અનુ-
ષ્ઠાન એટલે નિત્ય સ્મરણાદિ લક્ષણવાળું આચરણ તે રૂપ વીર્ય એટલે જીવનું

વસામર્થ્યં તસ્માત્કિમિત્યાહ । તજ્ઞયઃ તેષામતિચારાણાં જયોઽન્નિજવઃ સંપદ્યતે ।
યત્તૌ વિહિતાનુષ્ઠાનં સર્વોપરાધવ્યાધિકિરેવનૌપધં મહદિતિ ॥ ૨૭ ॥

एतद्विषयमेवोपदेशमाह— ।

अत एव तस्मिन् यत्न इति ॥ २७ ॥

અત એવ વિહિતાનુષ્ઠાનવીર્યસ્યાતિચારજયહેતુત્વાદેવ તસ્મિન્ વિહિતાનુષ્ઠાને
યત્નઃ સર્વોપાધિશુદ્ધ ઇત્યમઃ કાર્યં ઇતિ ।

अन्यत्राप्युक्तम् ।

तस्माद्वा निवसर्द्धप, बहुमाणेणं च अहिगयगुणमि ।

पनिवर्ककुगुंजाणं, परिणइ आक्षोयणेणं च ॥ १ ॥

સામર્થ્ય, તેનાથી તે અતિચારોનો જય એટલે પરાબલ થાય છે, કારણ કે,
વિહિતાનુષ્ઠાન એટલે તે શાસ્ત્રોક્ત આચરણ સર્વ અપરાધરૂપ વ્યાધિને વિનાશ
કરવામાં મોટા ઔપધરૂપ છે. ૨૭

હવે એ વિષયનો ઉપદેશ કહે છે—

મૂલાર્થ—એજ કારણ માટે તે અનુષ્ઠાનને વિષે પ્રયત્ન
કરવો. ૨૮

ટીકાર્થ—અંગીકાર કરેલા સમકિત વગેરેના અનુષ્ઠાનનું વીર્ય
અતિચારને છતવાનું કારણ છે, એ હેતુ માટે શાસ્ત્રોક્ત અનુષ્ઠાનને વિષે
સર્વ ઉપાધિથી શુદ્ધ એવો ઉદ્યમ કરવો.

તે વિષે બીજી રચલે (પંચાશકમાં) પણ કહ્યું છે—

તે કારણ માટે અસત્—અછતો એવો પણ વિરતિનો પરિણામ પ્રયત્ન
થી થાય છે, પ્રયત્ન વિના અથવા અકુશલ એવા કર્મના ઉદયથી છતો એવો
પણ વિરતિનો પરિણામ પડે છે, માટે અંગીકાર કરેલા સમકિત વગેરે ગુણોને
વિષે પ્રયત્ન કરવો. બહુમાન એટલે ભાવના પ્રબંધે કરીને તથા મિથ્યાત્વ અને
પ્રાણિવધાદિક સંબંધી ઉદ્વેગ લાવીને અને પરિણતિ એટલે સમકિતાદિ ગુ-
ણના શતરૂપ એવા મિથ્યાત્વાદિ નકારા રૂપવાળા છે અને સમકિત—અણુમતાદિ
ગુણ મોક્ષના હેતુ રૂપ છે, એવા પરિણામનો વિચાર કરીને યત્ન કરવો. ૧

તિત્થંકસ્તત્તીણ મુસાદુજણપજ્જુવાસણાણ યા ।

ઉત્તરગુણસઘ્ધાણ ઇત્થ સયા હોફ જહ્મવ્વં ॥ ૨ ॥

एवमसंतो वि इमो जायइ जाओ य ण परइ कयावि ।

ता एत्थं बुद्धिमया अपयाओ हોइ कायव्वो त्ति ॥ ૩ ॥ ૨૭

સાંપતં, સમ્પત્કાદિગુણેષ્વલ્લભદ્વાજાયા દ્વલ્લભપરિપાલ્લનાય ચ વિશેષતઃ
શિક્ષામાંહે— ।

સામાન્યચર્યાસ્યેતિ ॥ ૨૯ ॥

સામાન્યાનાં પ્રતિષ્ઠાસમ્પત્કાદિગુણાનાં સર્વેષાં પ્રાણિનાં સાધારણાં ચાસૌ
ચર્યાં ચેષ્ટા ચ સામાન્યચર્યાં અસ્ય પ્રતિષ્ઠાવિશેષપદ્ધત્યર્થસ્ય જંતોરિતિ ॥૨૯॥

કોદશીત્યાહ—

તીર્થકરની ભાર્ગવ વડે, સાધુ જનની સેવા વડે, ઉત્તર ગુણ-પ્રધાન ગુ-
ણની અભિલાષા વડે અર્થાત્ સમકિત છતાં અણુપ્રતની અને અણુપ્રત છતાં
મહાપ્રતની અભિલાષા વડે સર્વદા પ્રયત્ન કરવો. ૨

એવી રીતે આ નિત્ય સ્મૃતિ ન્યાય વડે એટલે યત્ન વડે અવિધમાન
એવો પણ સમકિતનો તથા વિરતિનો પરિણામ થાય છે અને ઉત્પન્ન થયેલો
પરિણામ તે ક્યારે પણ પડતો નથી, મટિ બુદ્ધિમાન પુરૂષે એ નિત્ય સ્મરણાદિ
પ્રયત્નને વિષે અપ્રમાદ કરવો. ૩-૨૮

સમકિત પ્રમુખ ગુણોને વિષે નહીં મળેલા એવા ગુણના લાભને મટિ
અને જે ગુણો મળેલા છે, તેનું પરિપાલન કરવાને મટિ હવે વિશેષ
શિક્ષા કહે છે.

મૂલાર્થ—પૂર્વે કહેલા ગૃહસ્થ પુરૂષની સામાન્ય ચેષ્ટા
જાણવી, ૨૯

સામાન્ય એટલે અંગીકાર કર્યા છે સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો જેમણે એવા
સર્વ પ્રાણીઓની સાધારણ એવી ચર્યા-ચેષ્ટા અર્થાત્ પ્રવૃત્તિ તે ગૃહસ્થના
વિશેષ ધર્મને અંગીકાર કરનારા પુરૂષને હોય છે. ૨૯

તે ચેષ્ટા કેવી એમણે તે કહે છે—

સમાનધાર્મિકમધ્યે વાસ ઇતિ ॥ ૩૦ ॥

સમાનાઃ તુલ્યસમાચારતયા સદ્ગ્રાઃ ઉપલક્ષણત્વાદધિકાશ્ચ તે ધાર્મિકાશ્ચેતિ સમાસઃ । તેષાં મધ્યે વાસોઽવસ્થાનં તત્ર ચાર્યં ગુણઃ યદિ કશ્ચિત્તથાવિધર્શનમો-
દોદયાન્નર્જાઘ્યવતે તતસ્તં સ્થિરીકરોતિ સ્વયં વા પ્રવચ્યમાનઃ તૈઃ સ્થિરીક્રિયતે
પઠ્યતે ચ ।

“ યદ્યપિ નિર્ગતજાવસ્તથાપ્યસૌ રદ્ધ્યતે સદ્ગ્રિત્યૈઃ ।

વેણુર્વિદ્વનમૂલોઽપિ વંશગહને મહીં નૈતિ ” ॥ ૧ ॥ ૩૦

તથા વાત્સલ્યમેતેજ્વિતિ ॥ ૩૧ ॥

વાત્સલ્યમન્નપાનતાઘ્નાદિપ્રદાનગ્ધાનાવસ્થાપ્રતિજાગરણાદિના સત્કરણં એ-
તેષુ સાધર્મિકેષુ કાર્યે તસ્ય પ્રવચનસારત્વાત્ । ઉચ્યતે ચ ।

મૂલાર્થ—સરખા ધર્મ વાળા પુરૂષોની વચ્ચે નિવાસ કરે. ૩૦-

સમાન એટલે તુલ્ય આચારને લઈને સરખા અને ઉપલક્ષણથી અધિક
એવા જે ધર્મી જનો તેઓની વચ્ચે વાસ કરવો. તેમાં આ પ્રમાણે ગુણ રહેલા
છે—જે કાંઈ તેવી જાતના દર્શન મોહનીય કર્મના ઉદયને લીધે ધર્મથી પતિત
થાય તો તેને તે ધર્મમાં સ્થિર કરે છે અથવા પોતે ધર્મથી પતિત થાય તો
તેઓ તેને સ્થિર કરે છે, તે વિષે કહ્યું છે કે,—

જે કે મનુષ્ય ભાવ ગ્રહિત થયો હોય, તોપણ ખીજ પુરૂષો તેની રક્ષા
કરે છે. વાંસના સમૂહમાં ગ્રેલો વાંસ તેનું મૂળ છેકાય તો પણ પૃથ્વી ઉપર
પડી જતો નથી. ૧-૩૦

મૂલાર્થ—વળી એ સાધર્મીજ જનો ઉપર વાત્સલ્ય
રાખવું. ૩૧

ટીકાર્થ—વાત્સલ્ય એટલે અન્ન, પાન, અને તાંબૂલ વગેરે આપીને
તથા ગ્ધાનાવસ્થાને વિષે પ્રતિજાગરણ વડે વૈયાવચ્ચ કરવા વગેરેથી સત્કાર
કરવો. તે સત્કાર સાધર્મી જનોનો કરવો, કારણકે, તે પ્રવચન એટલે જિન-
શાસન તેનો સાર રૂપ છે તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ જિનશાસનસ્ય સારો જીવદયા નિગ્રહઃ કષાયાણામ્ ।
સાધર્મિકતાત્સભ્યં નક્તિથ તથા જિનેષાણામ્ ” ॥ ૧ ॥ ૧૧

તથા ધર્મચિંતયા સ્વપનમિતિ ॥ ૩૨ ॥

ધર્મચિંતયા—

“ ધન્યાસ્તે વંદનીયાસ્તે તેસૈલ્લોક્યં પવિત્રિતમ્ ।
યૈરેપ જુવનક્લેશી કામમદ્ધો વિનિર્જિતઃ ” ॥ ૧' ॥

ઈત્યાદિ શુચ્ચાવનારૂપયા સ્વપનં નિષ્કાંગીકારઃ શુચ્ચાવનામુત્તો હિ
તાવંતં કાલ મવસ્થિતશુચ્ચપરિણામ એવ લખ્યત ઇતિ ॥ ૩૨ ॥

તથા નમસ્કારેણાવબોધ ઇતિ ॥ ૩૩ ॥

નમસ્કારેણ સન્નિવૃત્તિપુરપરમશ્રેષ્ઠિજિઃ પરમેષ્ઠિજિરધિષ્ઠિતેન નમો
અરિહંતાણમિત્યાદિપતીતરૂપેણાવબોધો નિષ્કાપરિહારઃ પરમેષ્ઠિનમસ્કારસ્ય મહા-
ગુણત્વાત્ । પઠ્યતે ચ ।

“ જીવદયા, કષાયોનો નિગ્રહ, સાધર્મિકતાનું વાત્સલ્ય અને જિનેશ્રેણીની
ભક્તિ—એ જિન શાસનનો સાર છે. ” ૧

મૂલાર્થ—ધર્મની ચિંતા વડે શયન કરવું. ૩૨

ટીકાર્થ—ધર્મની ચિંતા વડે એટલે “જેમણે જુવનને ક્લેશ આપનારો
કામદેવ રૂપી મક્ષેને જીત્યો છે, તેઓ ધન્ય છે, તેઓ વંદના કરવા યોગ્ય છે
અને તેમણે આ ત્રણ લોકને પવિત્ર કરેલા છે. ” ૧

ઈત્યાદિ શુભ ભાવના ભાવીને સ્વપન એટલે નિદ્રાનો અંગીકાર કરવો.
શુભ ભાવના ભાવીને સુતેલો પુરૂષ તેટલો કાળ શુભ પરિણામ વાળો રહે છે. ૩૨

મૂલાર્થ—નમસ્કાર (નવકાર) મંત્ર કહેતાં કહેતાં જગવું. ૩૩
નમસ્કાર એટલે સર્વ કલ્યાણ રૂપ નગરના પરમશ્રેષ્ઠિ [નગર શેઠ]
રૂપ એવા પંચપરમેષ્ઠિ એ અધિષ્ઠાન કરેલ ‘ નમો અરિહંતાણું ’ ઈત્યાદિ
પ્રખ્યાત રૂપ વાલો નવકાર મંત્ર તે વડે અથબોધ એટલે નિદ્રાનો ત્યાગ
કરવો—જગવું. કારણકે, પરમેષ્ઠિ નમસ્કારનો મોટો ગુણ છે. તેને માટે
કહ્યું છે કે,—

एष पंच नमस्कारः सर्वपापप्रणाशनः ।

મંગલાનાં ચ સર્વેષાં પ્રથમં જવતિ મંગલમ્ ॥ ૧ ॥ ૩૩

तथा—प्रयत्नकृतावश्यकस्य विधिना चैत्यादिवंदन-
मिति ॥ ३४ ॥

મયત્નેન પ્રયત્નવતા કૃતાન્યાવશ્યકાનિ મૂત્રપુરીપોત્સર્ગાગ્રપ્રકાશનશુદ્ધવસ્ત્ર-
પ્રહણાદીનિ યેન સ તસ્ય વિધિના પુષ્પાદિપૂજાસંપાદનમુદ્યાન્યસનાદિના પ્રસિ-
ધેન ચૈત્યવંદનં પ્રસિદ્ધરૂપમેવાદિશદ્ધાન્માતાપિત્રાદિગુરુવંદનં ચ યથોક્તમ્—

“ ચૈત્યવંદનતઃ સમ્યક્ શુજો જાવઃ પ્રજાયતે ।

તસ્માત્કર્મક્રયઃ સર્વઃ તતઃ કલ્યાણમશ્નુતે ॥ ૧ ॥

इत्यादीनि ॥ ३४ ॥

तथा सम्यक्प्रत्याख्यानक्रियेति ॥ ३५ ॥

સમ્યગિતિ ક્રિયાવિશેષણં । તતઃ સમ્યગ્ યથા જવતિ તથા માનક્રોધાના-

“ આ પંચ નમસ્કાર સર્વ પાપોને નાશ કરનાર છે અને સર્વ મંગ-
લોમાં મુખ્ય મંગલ ૩૫ છે. ” ૧

મૂલાર્થ—પ્રયત્ન વડે કર્યું છે આવશ્યક જેણે એવા પુરૂષે
વિધિ વડે ચૈત્યાદિકનું વંદન કરવું. ૩૪

ટીકાર્થ—પ્રયત્નવાનું થઈ કરેલા છે, આવશ્યક એટલે મળ મૂત્રનો
સાગ, અંગનું પ્રકાશન અને શુદ્ધ વસ્ત્રનું ઝહણ વગેરે જેણે એવા પુરૂષે
વિધિ એટલે પુષ્પાદિક વડે પૂજા, સુદ્રા અને ન્યાસ ઇત્યાદિ પ્રસિદ્ધ વિધિ વડે
ચૈત્યવંદન જે પ્રસિદ્ધ છે તે, તેમજ આદિ શબ્દથી માતા પિતા વગેરે વડેલાને
વંદન કરવું. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ ચૈત્યવંદન કરવાથી સમ્યક્ પ્રકારે શુભ ભાવ થાય છે અને તેનાથી
સર્વ કર્મનો ક્ષય થાય છે અને તેથી સર્વ કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે. ” ૧

ઇત્યાદિ વંદનનું પ્રળ બહુવું. ૩૪

મૂલાર્થ—વળી સમ્યક્ પ્રકારે પચ્ચખાણની ક્રિયા કરવી. ૩૫

સમ્યક્ એ ક્રિયા વિશેષણ છે. તે ઉપરથી એવો અર્થ થાય કે, સમ્યક્

જોગાદિદોષપરિહારવશાત્પ્રત્યાખ્યાનસ્ય મૂલ્યગુણગોચરસ્યોચ્ચરગુણગોચરસ્ય ચ ક્રિયા
પ્રદ્ધણરૂપા પરિમિતસાવધાસેવનેऽપિ અપરિમિતપરિહારેણ પ્રત્યાખ્યાનસ્ય મહા-
ગુણત્વાત્ । યથોક્તમ્ ।

પરિમિતમુપજુંજાનો હપરિમિતમનંતકં પરિહરંશ્ચ ।

માપ્રોતિ ચ પરલોકે હપરિમિતમનંતકં સૌખ્યમ્ ॥ ૧ ॥

इति । ॥ ૩૫ ॥

તથા—યથોચિતં ચૈત્યગૃહગમનમિતિ ॥ ૩૬ ॥

યથોચિતં યથાયોગ્યં ચૈત્યગૃહગમનં ચૈતૃષ્ટે જિનજવનઙ્ગક્રણે અર્હદ્વિવંદ-
નાય પ્રત્યાખ્યાનક્રિયાનંતરમેવ ગમનમિતિ । ફહ દ્વિવિધઃ શ્રાવકો જવતિ સમૃદ્ધિ-
માંસ્તદિતરથ તથર્ષિમાન્ રાજાદિરૂપઃ સ સર્વસ્થપરિવારસમુદાયેન વ્રજતિ एवं

પ્રકારે જેમ હોય તેમ એટલે માન, ક્રોધ, અનાભોગ વગેરેદોષોનો ત્યાગ કરીને
પ્રત્યાખ્યાન એટલે મૂળ ગુણ તથા ઉત્તર ગુણ આશ્રીને ગ્રહેણ પચ્ચખાણુ, તેની
ક્રિયા કરવી. કારણકે, પરિમાણુ કરેલા સાવધનું સેવન કર્યે છતે અપરિમાણુ
કરેલા સાવધનો ત્યાગ કરવો, તેણે કરીને મોટા ગુણોએ પચ્ચખાણુમાં રહેલા છે.
તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ પરિમાણુ કરેલ સાવધને ભોગવતો અને અપરિમાણુ કરેલ અનંત
સાવધનો ત્યાગ કરતો પુરૂષ પરલોકને વિષે નિશ્ચે અપરિમિત અનંત સુખ
પામે છે. ” ૧

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ચૈત્યગૃહમાં ગમન કરવું. ૩૬

ટીકાર્થ—પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા કર્યા પછી જેને જેમ ઉચિત હોય તેમ તેણે
અર્હત બિંબને વંદના કરવા માટે ચૈત્યગૃહમાં ગમન કરવું.

અહીં શ્રાવક બે પ્રકારના છે. એક સમૃદ્ધિમાન્ અને બીજો સમૃદ્ધિ
રહિત. તેમાં રાજા પ્રમુખ તે સમૃદ્ધિમાન્ શ્રાવક છે, તે પોતાના સુવર્ણ પરિવારના
સમુદાયથી ચૈત્ય પ્રત્યે અય છે, એમ કરવાથી શાસનની પ્રભાવના કરેલી કહે-
વાય છે. તેનાથી બીજો સમૃદ્ધિ વગરનો શ્રાવક છે, તે પોતાના કુટુંબની સાથે

હિ તેન પ્રવચનપ્રજાવના કૃતા જવતિ । તદિતરોઽપિ સ્વકુટુંબસંયોગેનૈતિ સમુદાય-
કૃતાનાં કર્મણાં જ્ઞવાંતરે સમુદાયેનૈવોપયોગાત્ ॥ ૩૬ ॥

તથા વિધિનાનુપ્રવેશ ઇતિ ॥ ૩૭ ॥

વિધિના વિધાનેન ચૈત્યગૃહે પ્રવેશઃ કાર્યઃ । અનુપ્રવેશવિધિશ્ચાયમ્ ।

“સાચિત્તાણં દબ્બાણં વિઝસરણયાપ્ અચિત્તાણં દબ્બાણં અવિઝસરણ-
યાપ્ એગસામિણં ઉત્તરાસંગેણં ચરકુપાસે અંજલિપગ્ગહેણં મણસો કગત્તીકરણે-
ણંતિ ॥ ૩૭ ॥

તત્ર ચ-ઉચિતોપચારકરણમિતિ ॥ ૩૮ ॥

ઉચિતસ્યાર્હદિંવાનાં યોગ્યસ્ય ઉપચારસ્ય ધુપ્યધૂપાદ્યર્ચનસક્રણસ્ય કરણં
વિધાનમ્ ॥ ૩૮ ॥

ચૈત્ય પ્રત્યે જાય છે. કારણકે, સમુદાય મહીને કરેલા કર્મો ખીજ ભવમાં સમુ-
દાય સાથે ભોગવવામાં આવે છે. ૩૬

મૂલાર્થ—વિધિવડે ચૈત્યગૃહમાં પ્રવેશ કરવો. ૩૭

ટીકાર્થ—વિધિ વડે ચૈત્યગૃહમાં પ્રવેશ કરવો. તે પ્રવેશ કરવાનો વિધિ
આ પ્રમાણે છે—

“યોતાના અંગને આશ્રીને રહેલા પુષ્પાદિ સચિત્ત દ્રવ્યનો ત્યાગ કર-
વો અને અચિત્ત દ્રવ્ય જે આભૂષણ પ્રમુખ તેનો ત્યાગ ન કરવો. એક સા-
ટક એટલે ખેસ પ્રમુખ ઓઢવાના વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરવું. (અહિં એક
શબ્દનું અહણ કરેલ છે, તેથી ઓઢવાના વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરવું, પેહેરવા-
ના વસ્ત્રનું ઉત્તરાસંગ કરવું નહીં.) જિન પરમાત્માને દેખતાંજ અંજલિ
જોડવો અને મનને એકાગ્ર કરવું ઇત્યાદિ વિધિસહિત ચૈત્યગૃહમાં પ્રવેશ
કરવો. *૩૭

મૂલાર્થ—વળી તે ચૈત્યને વિષે ઉચિત એવો ઉપચાર કરવો. ૩૮

ટીકાર્થ—ઉચિત એટલે અર્હતના ખિંબને યોગ્ય એવો પુષ્પ, ધૂપાદિ
પૂજનો ઉપચાર તેનું કરણ એટલે વિધાન કરવું. ૩૮

જ્યાં પાંચ પ્રકારના અભિગમ જાણી લેવા, અથવા પાંચ પ્રકારના રાજચિન્હ છે. તેનો
ત્યાગ કરવો. ૧ વાહન, (પગરખાં વગેરે) ૨ મુકુટ, ૩ તરવાર, ૪ જત્ર અને ૫ આમર એ પાંચનો
ત્યાગ કરવો.

તતો જાવતસ્તવપાઝ ઇતિ ॥ ૩૯ ॥

દિપ્તિનિધિજ્ઞાપાદિસંતોષોપમાનોપમેયાદ જાવતો જાવાત્સંતોષઙ્ગકૃણાત્ સ્ત-
વાનાં સદ્ગુણોદ્ભાવનાપ્રમાનાનાં નમસ્કારસ્તવઙ્ગકૃણાનાં પાઝઃ સમુચિતેન ધ્વ-
નિના સમુચારણમ્ ॥ ૩૯ ॥

તતથૈત્યસાધુવંદનમિતિ ॥ ૪૦ ॥

ચૈત્યાનામર્હદ્વિજ્ઞાનામન્યેગમપિ જાવાર્હત્પ્રજ્ઞીનાં સાત્રનાં ચ વ્યાખ્યાનાય-
ર્થમાગતાનાં વંદનીયાનાં વંદનમજિષ્ટવનં પ્રણિપાતદંરુકાદિપાઝરુમેણ દ્વાદશાવર્તવં
દનાદિના ચ પ્રસિદ્ધરુપેણેવેતિ ॥ ૪૦ ॥

તતઃ ગુરુસમીપે પ્રત્યાખ્યાનાજિવ્યક્તિરિતિ ॥ ૪૧ ॥

તથાવિધગુહસમાચારસાહુસમીપે પ્રાગેવ ગૃહાર્દો ગૃહીતમ્ય પ્રત્યાખ્યાનસ્ય
અભિવ્યક્તિઃ ગુરોઃ સાક્ષિજાવમંણદનાય પ્રત્યુચારણમ્ ॥ ૪૧ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી ભાવધી સ્તવનનો પાઝ કરવો. ૩૯.

ટીકાર્થ—દિપ્તિ પુરૂષને મનિધિના થાભ વગેરે થાય, અને તેથી જે સ-
તોષ થાય તે નતોષની ઉપનાથી ઉપમેય એવા નતોષઙ્ગ ભાવધી-સ્તવ એટલે
વિધમાન ગુણોને નદ્ભનગુણોને પ્રગટ કરવારૂપ નન-કાર નવનોનો પાઝ
એટલે યોગ્ય ધ્વનિથી ઉચ્ચાર કરવો. ૩૯

મૂલાર્થ—તે પછી ચૈત્ય—અરિહંતના બિંબને તથા સાધુને વં-
દના કરવી. ૪૦

ટીકાર્થ—ચૈત્ય એટલે અરિહંતના બિંબો તથા ગીર્જા પણ ભાવ અ-
રિહંતો અને નાગુ એટલે વ્યાખ્યાન વગેરેને નાદે આવેલા વંદનીય મુનિઓ
તેમને વંદના કરવી એટલે નવન અથવા પ્રણિપાત, ૬૯૬ વગેરેના પાઝકન-
થી અને દ્વાદશાવર્ત પ્રનિદ્ર વંદનાદિક વડે વાદુ ૪૦

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્તમ ગુરૂની સમીપે પચ્ચખાણની સ્પષ્ટતા
કરે—ઉચ્ચરે. ૪૧

ટીકાર્થ—તેવા ગુરૂ નનાચનેવાવા માત્ર-ગુરૂની નમીપે પેટેલેથી-
૪૨ પ્રમુખનાં ચહણ કરવા પચ્ચખાણની નપટના કરે એટલે ગુરૂની સાક્ષી
નખવાને તેનું પ્રત્યુચ્ચાર કરે. ૪૧

તતો જિનવચનશ્રવણે નિયોગ ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

સંપાત્તસમ્યગ્દર્શનાદિઃ પ્રતિદિનં સાધુજનાત્સમાચારીં શૃણોતીતિ શ્રાવક
ઇત્યન્વયસંપાદનાય જિનવચનશ્રવણે નિયોગો નિયમઃ કાર્યઃ ॥ ૪૨ ॥

તતઃ સમ્યક્તદર્શાદ્જોચનમિતિ ॥ ૪૩ ॥

સમ્યક્ સંદેહવિપર્યયાનધ્યવસાયપરિહારેણ તદર્થસ્ય વચનાજિધેયસ્ય પુનઃ
પુનર્વિમર્શનં અન્યથા ‘વૃથાશ્રુતયાચિંતિત’મિતિવચનાત્ ન કિંચિદ્શ્રવણગુણઃ
સ્પાદિતિ ॥ ૪૩ ॥

તતઃ આગમેકપરતેતિ ॥ ૪૪ ॥

આગમો જિનસિદ્ધાંતઃ સ એવંકો ન પુનરન્યઃ કશ્ચિત્સર્વક્રિયાસુ પરઃ પ્ર-
ધાનો यस્ય સ તથા તસ્ય જાવઃ આગમેકપરતા સર્વક્રિયાસ્તાગમેવંકં પુરસ્કૃત્ય પ્ર-
વૃત્તિરિતિ ઇતિ ॥ ૪૪ ॥

મૂલાર્થ—તે પછી જિન વચનને સાંભળવાનો નિયમ કરવો. ૪૨

ટીકાર્થ—સમ્યક્ દર્શન વગેરેને પ્રાપ્ત કરી પ્રતિદિવસ સાધુ પાસેથી
સમાચારી સાંભળે, તે શ્રાવક કહેવાય એવા સાર્થક અર્થને સંપાદન કરવા-
ને માટે જિન વચનને સાંભળવાનો નિયમ કરવો. ૪૨

મૂલાર્થ—તે પછી તે જિનવચનના અર્થનો સારીરીતે વિચાર
કરવો. ૪૩.

ટીકાર્થ—સમ્યક્ એટલે સંદેહ, વિપર્યય અને અનધ્યવસાયનો ત્યાગ
કરી તે જિનવચનના અર્થનો વારંવાર વિચાર કરવો. કારણ કે, “ ચિંતવન
કર્યા વગરનું શ્રવણ વૃથા છે ’ એવું વચન છે, એ હેતુ માટે, ચિંતવન કર્યા
શિવાય સાંભળવાનો કંઈ પણ ગુણ થતો નથી. ૪૩

મૂલાર્થ—તે પછી જિનાગમનું જ પ્રધાનપણું રાખવું. ૪૪

ટીકાર્થ—આગમ એટલે જિનસિદ્ધાંત, તે એક જ (બીજો કોઈ નહીં)
સર્વ ક્રિયાઓમાં જેને પ્રધાન છે, તેનો ભાવ અર્થાત્ સર્વ ક્રિયાઓમાં આગ
મને જ મુખ્ય કરીને પ્રવૃત્તિ કરવી, એવો ભાવાર્થ છે. ૪૪

તતઃ શ્રુતશક્યપાલનમિતિ ॥ ૪૫ ॥

શ્રુતસ્યાગમાદુપલબ્ધસ્ય શક્યસ્યાનુષ્ઠાતું પાર્યમાણસ્ય પાત્રનમનુશીલનં
સામાયિકપૌષધાદેરિતિ ॥ ૪૫ ॥

તથા અશક્યે જાવપ્રતિવંધ ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

અશક્યે પાલયિતુમપાર્યમાણે તથાવિધશક્તિસામગ્ર્યજાવાત્સાલુધર્માન્યાસા-
દૌ ભવેનાતઃકરણેન પ્રતિવંધઃ આત્મનિ નિયોજનં તસ્યાપિ તદનુષ્ઠાનફલત્વાત્ ।
યથોક્તમ્—

“ નાર્યાં યથાન્યસક્તાયાસ્તત્ર જાવે સદાસ્થિતે ।

તથોગઃ પાપવંધાય તથા ધર્મેઽપિ દૃશ્યતામ્ ॥ ૧ ॥

તથોગ ઇતિ અન્યપ્રસક્તનારીવ્યાપારઃ સ્વકુંડલવપરિપાલનાદિરૂપ ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

મૂલાર્થ—આગમથી સાંભળેલા અને પોતાથી થઈ શકે એવા
અનુષ્ઠાનનું પાલન કરવું. ૪૫.

ટીકાર્થ—શ્રુત એટલે આગમથી સાંભળેલું, શક્ય એટલે કરી શકાય
તેવું, તેનું પાલન કરવું, એટલે સામાયિક, પૌષધ વગેરેથી પાલન કરવું ૪૫.

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિથી ન બની શકે એવા અનુષ્ઠાનને
વિષે ભાવ રાખવો. ૪૬

ટીકાર્થ—અશક્ય એટલે જે પાલી ન શકાય તેવું અનુષ્ઠાન, તેને
વિષે ભાવ રાખવો. એટલે તેવી બતની શક્તિની સામગ્રીના અભાવને લીધે
સાધુધર્મનો અભ્યાસ કરવા વગેરે કરી શકાય તેવા ન હોય, તેનેવિષે અં-
તઃકરણનો ભાવ રાખવો—તેની આત્માને વિષે યોજના કરવી, કારણકે, અ-
શક્ય અનુષ્ઠાનને વિષે આત્માને બેડવાથી અનુષ્ઠાનનું ફલ મળે છે, તે વિષે
કશું છે કે,

“ બીજા પુરુષમાં આસક્ત થયેલી સ્ત્રીનો ભાવ તે પુરુષમાં સદા રહે છે
પછી તે આસક્ત થયેલી સ્ત્રીનો કુંટુંબ પાલન કરવારૂપ વ્યાપાર
જેમ પાપબંધને અર્થ થાય છે, તેમ અશક્ય ધર્મના અનુષ્ઠાનનો ભાવ તે
અનુષ્ઠાનના ફલને અર્થ થાય છે. ૧ ૪૬

૧ તેનો યોગ એટલે અન્ય પુરુષમાં આસક્ત એવી સ્ત્રીનો કુંટુંબ અને પાલન કરવા પ્રમુખ વ્યાપાર.

તથા તત્કર્તૃષુ પ્રશંસોપચારાવિત્તિ ॥ ૪૭ ॥

તત્કર્તૃષ્વાત્માનમપેક્ષ્યાશક્યાનુગ્ધાનવિધાયિષુ પુરુષસિંદેષુ પ્રશંસોપચારૌ ।
પ્રશંસા મુહુર્મુહુર્ગુણોત્કીર્તનરૂપા ઉપચારથ તત્તુચિજ્ઞાનવસનાદિના સાહાય્ય-
કરણમિતિ ॥ ૪૭ ॥

તથા નિપુણજ્ઞાવર્ચિત્તનમિતિ ॥ ૪૮ ॥

નિપુણાનામતિનિપુણમતિસૂક્ષ્મજ્ઞાવગમ્યાનાં જ્ઞાવાનાં પદાર્થાનામુત્પાદવ્યય
ધ્રોવ્યસ્વજ્ઞાવાનાં ધંધમોક્ષાદીનાં ચાતુષ્ક્રેક્ષણં યથા—

“ અનાદિનિવ્રતે દ્રવ્યે સ્વપર્યાયાઃ પ્રતિક્રણમ્ ।

ઉન્મર્જંતિ નિમર્જંતિ જલકઢ્યોલ્લવજ્જલે ॥ ૧ ॥

સ્નેહાન્યક્તશરીરસ્ય રેણુના શ્લિષ્યતે યથા ગાત્રમ્ ।

મૂલાર્થ—તે અશક્ય અનુદાનને કરનારા પુરૂષોની પ્રશંસા
કરવી અને તેમને સહાય આપવી. ૪૭

ટીકાર્થ—યોતાના આત્માની અપેક્ષાએ તે અશક્ય અનુદાનને કર-
નારા એવા સિંહ સમાન પુરૂષોની પ્રશંસા કરવી એટલે વારંવાર તેમના
ગુણોનું દીર્ઘાન કરવું. ઉપચાર એટલે તેમને યોગ્ય એવા અન્ન, પાન, વસ્ત્ર
વિગેરેથી તેમને સહાય કરવી. ૪૭

મૂલાર્થ—સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવડે જાણવા યોગ્ય એવા પદાર્થોનું ચિ-
તવન કરવું. ૪૮

ટીકાર્થ—નિપુણ એટલે અતિસૂક્ષ્મ વિચારવાલાને જાણવા યોગ્ય
એવા ભાવ (પદાર્થ) એટલે ઉત્પાદ, વ્યય અને દ્રુવ સ્વભાવવાલા બંધ, મોક્ષ
વગેરે પદાર્થોના વિચાર કરવો. જેમકે,

“ અનાદિ અને અનંત એવા દ્રવ્યનેવિષે પ્રતિક્ષણે જલમાં તેના
તરંગોની જેમ સ્વપર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે. ” ૧

જેમ તેલથી ચોલેલા શરીરવાલા માણસના માત્ર ઉપર રંગ ચોટે છે,

રાગદ્વેષાક્ષિન્નસ્ય કર્મવંધો જવત્યેવમ્ ॥ ૨ ॥

इत्यादीनि ॥ ૪૦ ॥

તથા ગુરુસમીપે પ્રશ્ન ઇતિ ॥ ૪૧ ॥

યદા પુનર્નિપુણં ચિંત્યમાનોઽપિ કશ્ચિદ્ભાવોઽતિગંજીરતયાં સ્વયમેવ નિ-
ધેતું ન પાર્યતે તદા ગુરોઃ સંવિગ્રસ્ય ગીતાર્થસ્ય ચ સમીપે પ્રશ્નો વિગુપ્તવિનયપૂર્વ-
કે પર્યનુયોગઃ કાર્યઃ યથા જગવન્નવવુષ્ણોઽયમયોઽસ્માધિઃ કૃતયત્નૈરપિ તતોઽ-
સ્માન્વોધયિતુમર્હતિ જગવંત ઇતિ ॥ ૪૧ ॥

તથાનિર્ણયાવધારણમિતિ ॥ ૪૨ ॥

નિર્ણયસ્ય નિશ્ચયકારિણો વચનસ્ય ગુરુણા નિરૂપિતસ્ય અવચારણં દ-
ત્તાવધાનતયા ગ્રહણમ્ ।

જણિતં ચાન્યત્રાપિ—

“ સમ્મંવિચારિયઞ્ચં અદ્વપયં જાવણાપહાણેણ ।

તેમ રાગદ્વેષથી વ્યાપ્ત એવા પુરૂષને કર્મનો બંધ થાય છે. ૨ દૃષ્ટાદિ. ૪૮

મૂલાર્થ—ગુરૂની સમીપે પ્રશ્ન પુછવા. ૪૯

ટીકાર્થ—અત્યારે નિપુણતાથી વિચાર કરેલો કોઇ ભાવ—પદાર્થ અતિ
ગંભીરપણાને કારણે પોતાની મેલે તેનો નિશ્ચય ન થઈ શકે ત્યારે સંવેગી
અને ગીતાર્થ એવા ગુરૂની સમીપે શુદ્ધ વિનય પૂર્વક પ્રશ્ન પુછવો.

જેમકે “ હે ભગવન, અમોએ યત્ન કર્યો તોપણ આ અર્થ અમારા
સમજવામાં આવતો નથી, માટે આપ ભગવંત અમોને સમજાવવાને યોગ્ય
છો ” ૪૯

મૂલાર્થ—ગુરૂએ નિર્ણય કરેલા અર્થનું અવધારણ કરવું. ૫૦

ટીકાર્થ—નિર્ણય એટલે ગુરૂએ નિર્ણય કરેલ નિશ્ચય કારક વચન તે
નું અવધારણ કરવું, એટલે અવધાન આપી એકાગ્ર ચિત્ત રાખી સાંભળી ગ્ર-
હણ કરવું.

તે વિષે ખીજે સ્થલે પણ કહેલું છે—

ભાવના છે પ્રધાન જેને એવા પુરૂષે બહુશ્રુત ગુરૂ પાસેથી સાંભળેલા .

વિસર્ગ ય વાવિચિન્નં बहुसुखगुरुणो स्यासाञ्चो ” ॥ ૧ ॥ ૫૦

તથા ગ્જાનાદિકાર્યાન્નિયોગ ઇતિ ॥ ૫૧ ॥

ગ્જાનાદીનાં ગ્જાનવાલ્લભદ્વાગમ્પ્રહણોદ્યતપ્રાચૂર્ણકાદિલક્ષણાનાં સાધુ-
સાધર્મિકાણાં યાનિ કર્માણિ પ્રતિજાગરણોપધાનપાનવસ્ત્રપ્રદાનપુસ્તકાદિસર્પ-
ણોપાશ્રયનિરૂપણાદિલક્ષણાનિ તેષ્વન્નિયોગો દત્તાવધાનતા વિધેયેતિ ॥ ૫૧ ॥

તથા કૃતાકૃતપ્રત્યુપેક્ષેતિ ॥ ૫૨ ॥

કૃતાનાં અકૃતાનાં ચ ચૈત્યકાર્યાણાં ગ્જાનાદિકાર્યાણાં ચ પ્રત્યુપેક્ષા નિ-
પુણાન્નોગવિદ્વોચનવ્યાપારેણ ગવેપણં તજ કૃતેષુ કરણાન્નાવાદકૃતકરણાયોધમો
વિધેયઃ અન્યયા નિષ્ફલશક્તિક્ષયપસંગાદિતિ ॥ ૫૨ ॥

તતશ્ચ ડચિતવેલ્લયાગમનમિતિ ॥ ૫૩ ॥

અર્થપદ્ધતો વિચાર કરવો. અને એ અર્થપદ્ધતના વિષયનો—સ્વરૂપનો પણ
વિચાર કરવો. ૫૦

મૂલાર્થ—ગ્જાનાદિકના કાર્યનેવિષે સાવધાનપણું રાખવું. ૫૧

ટીકાર્થ—ગ્જાનાદિ એટલે માંદા માણસો, બાલકો, વૃદ્ધો અને શાસ્ત્રને અહણુ
કરવામાં ઊદ્ધુકત થયેલાઓ અને અતિથિ—મીઝમાન થયેલા સાધુઓ તથા
સાધર્મિઓના જે કર્મ એટલે પ્રતિજાગરણ, ઔપધ, અન્ન, પાન, અને વસ્ત્ર-
ના ઢાન, પુસ્તકાદિ અર્પણ કરવા, અને ઉપાશ્રય આપવા વિગેરે કામ તેની
અંદર સારી રીતે ધ્યાન આપવું. ૫૧

મૂલાર્થ—કરેલા કામની અને ન કરેલા કામની તજવીજ કરવી પર

ટીકાર્થ—ચૈત્ય સંબંધી તથા ગ્જાનાદિ સંબંધી કરેલા કાર્યો તથા
ન કરેલા એવા જે કાર્યો તેની પ્રત્યુપેક્ષા કરવી, એટલે નિપુલતાથી વિચાર ક-
રવારૂપ નેત્રાના વ્યાપાર કરી તેની ગવેપણા કરવી તેમાં જે કાર્ય કરેલા છે,
તેને ફરી કરવાનો અભાવ છે. પણ જે કાર્ય નથી તે કરવાને ઉદ્યમ કરવો. જે
એમ ન કરવામાં આવે તો પોતાની શક્તિનો દેગટ ક્ષય કરવારૂપ પ્રસંગ
આવે. પર

મૂલાર્થ—તે પછી ચોગ્ય વેલાએ ઘેર આવવું. ૫૩

અચિત્તેજ્ઞયા ગૃહવ્યવહારરાજસેવાદિપ્રસ્તાવલક્ષણયા આગમનં ચૈત્યજ-
વનાદ્ગુરુસમીપાહ્વા શ્રદ્ધાદાશિતિ ॥ ૫૩ ॥

તતો ધર્મપ્રધાનો વ્યવહાર ઇતિ ॥ ૫૪ ॥

કુલક્રમાગતમિત્યાદિસૂત્રોક્તાનુષ્ઠાનરૂપો વ્યવહારઃ કાર્યઃ ॥ ૫૪ ॥

તથા હ્રવ્યે સંતોષપરતેતિ ॥ ૫૫ ॥

હ્રવ્યે ધનધાન્યાદાં વિષયે સંતોષપ્રધાનતા પરિમિતેર્નૈવ નિર્વાહયાત્રહેતુના
હ્રવ્યેણ સંતોષવતા ધાર્મિકેર્નૈવ જ્ઞાતિવ્યમિપ્યર્થઃ । અસંતોષસ્વાસુખહેતુત્વાત્ ।
યત્તુચ્યતે—

અત્યુષ્ણાત્સષ્ટતાદન્નાદચ્છિદ્ધાત્સિતવાસસઃ । અપરમેષ્યજાવાચ શેષ-
મિચ્છન્પતત્યયઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ

તથા—

ટીકાર્થ—યોગ્યવેલાએ એટલે હાટનો વેપાર તથા રાજની નોકરી
વિગેરે કરવાને સમયે આગમન કરવું એટલે ચૈત્યભવનમાંથી અથવા ગુફાની
પાસેથી ધર વિગેરે તરફ આવવું. ૫૩

મૂલાર્થ—તે પછી ધર્મ જેમાં મુખ્યછે; એવો વ્યવહાર કરવો. ૫૪

ટીકાર્થ—વ્યવહાર એટલે ‘કુલક્રમાગત’ ક્રત્યાદિ પેઢેલા અધ્યાયના
છંદાનુવ્રમાં કહેવા પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો. ૫૪

મૂલાર્થ—દ્રવ્યને વિષે સંતોષ મુખ્ય રાખવો. ૫૫

ટીકાર્થ—દ્રવ્ય એટલે ધનધાન્ય વિગેરેમાં સંતોષને પ્રધાન રાખવો.
અર્થાત્ કહેવાનો આશય એવોછે કે ધાર્મિક પુરૂષે પરિમાણ કરેલા અને
જેટલાથી માત્ર નિર્વાહ થઈ શકે એટલા પરિમિત દ્રવ્યથી સંતોષ માનનાગ
યવું. સંતોષ ન રાખવો એ દુઃખનો હેતુ છે. તેને માટે કહ્યુંછે;—

“ યોદા ધી સાથે મરમ અજ મજે, પેઢેરવા ફાટયા વગરનું વસ્ત્ર મજે
અને પારડી નોકરી ન કરવી પડે તેટલાથી સંતોષ માનવો. તે સિવાય બાકી
જે ઇચ્છા કરે તે નીચે પડે છે. તેનો અપમાન થાય છે. ” ૧

“ સંતોષામૃતવૃક્ષાનાં યત્સુખં શાંતચેતસામ્ ।

કુતસ્તદ્નલુબ્ધાનામિતથેતથ ધાવતામ્ ” ॥ ૧ ॥ ૧૫

તથા ધર્મે ધનબુદ્ધિરિતિ ॥ ૧૬ ॥

ધર્મે શ્રુતચારિત્રાત્મકે સકલ્લાજિદ્યાપિતાવિકલસિદ્ધિમૂલ્કે ધનબુદ્ધિઃ મ-
તિમતાં ધર્મ એવ ધનમિતિ પરિણામરૂપા નિરંતરંનિવંશનીયેતિ ॥ ૧૬ ॥

તથા શાસનોદ્ભવતિકરણમિતિ ॥ ૧૭ ॥

શાસનસ્ય નિસ્તિલ્લહેયોપાદેયજાત્રાવિર્જાવનજાસ્કરકલ્પસ્ય જિનનિરૂપિ-
તવચનરૂપસ્ય હન્રતિરુર્ધ્વાવસ્તસ્યાઃ કરણં સમ્યગ્ન્યાયવ્યવહરણ—યથોચિત-
જનવિનયકરણ—દીનાનાયાચ્યુષ્કરણ—મુવિહિતયતિપુરસ્કરણ—પરિશુષ્કશી-
લપાલનજિનજવનવિધાપન—યાત્રાસ્નાત્રાદિનાનાવિદ્યોત્સવસંપાદનાદિનિરૂપાયૈઃ
તસ્યાતિમહાગુણત્વાદિતિ । પઠ્યતે ચ—

વળી કહ્યું છે કે, “ જાઓ સંતોષરૂપી અમૃતથી તૃપ્ત છે અને જમનું
ચિત્ત શાંતિમાં રહે છે, તેવા પુરુષોને જ સુખ મળે છે તે સુખ ધનમાં લુબ્ધ
ખની આમતેજ દોડાદોડ કરનારાઓને ક્યાંથી મળે ? ” ૧ ૫૫

મૂલાર્થ—ધર્મને વિષે ધનબુદ્ધિ રાખવી. ૫૬

ટીકાર્થ—સર્વ વાંછિતની અસાધારણ સિદ્ધિનું મૂલરૂપ એવા શ્રુતચા-
રિતરૂપ ધર્મનેવિષે ધનની બુદ્ધિ રાખવી એટલે ‘ બુદ્ધિવાનોને ધર્મજ ધન છે’
એવા નિરંતર પરિણામ રાખવા. ૫૬

મૂલાર્થ—જિન શાસનની ઉન્નતિ કરવી. ૫૭

ટીકાર્થ—શાસન એટલે સર્વ હેય(ત્યાગ કરવા યોગ્ય) અને ઉપાદેય
(અહણ કરવા યોગ્ય) એવા ભાવને પ્રગટ કરવામાં સૂચં સમાન એવા શ્રી જિન-
નિરૂપિત વચન રૂપ શાસન તેની ઉન્નતિ કરવી એટલે સારી રીતે ન્યાય પ્ર-
માણે વ્યવહાર કરવો, યોગ્યતા પ્રમાણે લોકોનો વિનય કરવો, દીન અને અ-
નાથ જનનો દુઃખમાંથી ઉદ્ધાર કરવો, શુદ્ધ ચતિઓનો પૂજ સત્કાર કરવો,
શુદ્ધ શીળનું પાલન કરવું, જિન ચૈત્યો કરાવવા, યાત્રા, સ્નાત્ર વગેરે વિવિધ
ઉત્સવો કરવા, ઈત્યાદિ ઉપાયોથી જિન શાસનની ઉન્નતિ કરવી; કારણ કે
તેવી ઉન્નતિ કરવામાં મોટા શુભ રહેલો છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

“ કર્તવ્યા ચોત્તતિઃ સત્યાં શક્તાવિહ નિયોગતઃ ।
અવંધ્યં કારણં હ્યેષા તીર્થકૃત્નામકર્મણઃ ” ॥ ૧ ॥

इति ५७

તથા વિજ્ઞવોચિતં વિધિના ક્ષેત્રદાનમિતિ ॥ ૫૮ ॥

વિજ્ઞવોચિતં સ્વવિજ્ઞવાનુસારેણ વિધિનાનંતરમેવ નિર્દેક્ષ્યમાણેન ક્ષેત્રેન્યો
નિર્દેક્ષ્યમાણેષ્ય એવ દાનમન્નપાનૌપધવસ્ત્રપાત્રાદ્યુચિતવસ્તુવિતરણમ્ ॥ ૫૮ ॥
વિધિક્ષેત્રં ચ સ્વયમેવ નિર્દિશન્નાહ—

સત્કારાદિર્વિધિર્નિઃસંગતા ચેતિ ॥ ૫૯ ॥

સત્કારણં સત્કારઃ અન્યુત્થાનાસનપ્રદાનવંદનરૂપો વિનયઃ સ આદિર્પ-
સ્ય દેશકાઙ્ગારાધનવિશુદ્ધશ્રદ્ધાવિષ્કરણદાનક્રમાનુક્રમાદેઃ કુશલાનુષ્ઠાનવિશે-

“આ લોકમાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જિન શાસનની ઉન્નતિ કરવી, કારણકે,
એ ઉન્નતિ તીર્થકર નામ કર્મને ઉપાર્જન કરવાનું ખરું કારણ છે” ૫૭

મૂલાર્થ—પોતાના વૈભવ પ્રમાણે વિધિવડે ક્ષેત્રને દાન કરે ૫૮.

ટીકાર્થ—પોતાના વૈભવને અનુસારે એટલે આગળ કહેવામાં આવ-
શે એવા વિધિને અનુસારે આગળ કહેવામાં આવશે એવા ક્ષેત્રોમાંજ ઉચિત
વસ્તુનું દાન કરવું, એટલે અન્ન, પાન, ઔપધ, વસ્ત્ર અને પાત્ર વગેરે યોગ્ય
વસ્તુ આપવી. ૫૮

વિધિ અને ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ અંધકાર પોતે દેખાડે છે—

મૂલાર્થ—સત્કાર વગેરે કરવા અને ભોક્ષ વિના બીજી ઈચ્છા
ન રાખવી તે વિધિ કહેવાય છે. ૫૯

ટીકાર્થ—સત્કાર એટલે ગેફા થઈ સામાજ્યનું, આસન આપવું, અને
વંદના કરવી એ રૂપ વિનય તે છે આદિ મુખ્ય જોને અર્થાત્ જોમાં દેશ કાળ-
નું આરાધન અને શુદ્ધ શ્રદ્ધાનું પ્રગટ કરવાપણું છે, એવા દાનની પરિપાટી
વાળા કુશળ આચરણ રૂપ વિનય તે વિધિ જાણવો.

નિઃસંગતા એટલે આ લોક તથા પરલોકના કૃત્રની અભિજ્ઞાપાથી ન-

પસ્ય સ તથા । કિમિત્યાહ । વિધિર્વર્તેતે । નિઃસંગતા દેહિકપારદ્વૌકિકફલ્લા-
નિદ્વાપવિકલ્પતયા સકલ્લક્ષણેશાકલ્પકિતમુક્તિમાત્રાનિસંધિતા ચકારઃ સમુ-
ચ્ચયે ॥ ૫૯ ॥

વીતરાગધર્મસાધવઃ ક્ષેત્રમિતિ ॥ ૬૦ ॥

વીતરાગસ્ય જિનસ્ય ધર્મ ઉક્તનિરુક્તઃ તત્પ્રધાનાઃ સાધવો વીતરાગધર્મ-
સાધવઃ ક્ષેત્રં દાનાર્હં પાત્રમિતિ તસ્ય ચ વિશેષલક્ષણમિદમ્—

“ ક્ષાંતો દાંતો મુક્તો જિતેન્દ્રિયઃ સત્યવાગજયદાતા ।

પ્રોક્તસ્તિદંત્રવિરતો વિધિયુહીતા જવતિ પાત્રમ્ ॥ ૧ ॥ ૬૦

તથા દુઃસ્વિતેષ્વનુકંપા યયાશક્તિ ઇવ્યતો જાવત-

શ્ચેતિ ॥ ૬૧ ॥

દુઃસ્વિતેષુ જવાંતરોપાસપાપપાકોપહિતાતિતીવ્રક્રેશાવેશેષુ દેહિધ્વનુકંપા
કૃપા વાર્ય । યાશક્તિ સ્વસ.મર્ધ્યાનુરૂપં ઇવ્યતસ્તથાવિધગ્રાસાદેઃ શકાસાત્ ।

હિત અને સર્વ કલેશના લેશથી કલંકિત નહીં થયેલ મુક્તિની દેવળ ઇચ્છા,
અહિ ચ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. ૫૯

મહાર્થ—વીતરાગના ધર્મથી યુક્ત એવા સાધુઓ તે ક્ષેત્ર
કહેવાય છે. ૬૦

ટીકાર્થ—વીતરાગ એટલે જિન ભગવાન તેના ધર્મ (જની વ્યુત્પત્તિ
આગળ કહેલ છે.) તે છે મુખ્ય જમને એવા સાધુઓ તે ક્ષેત્ર છે, એટલે
દાનને લાયક પાત્ર છે. તેનું વિશેષ લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

“ ક્ષમાવાન, ઈદ્રિયોને દમન કરનાર, મુક્ત, ઈદ્રિયોને જીતનાર, સત્ય
વચન બોલનાર, અભય આપનાર, મનોદંડ, વચનદંડ અને કાયદંડ એ ત્રણ
દંડથી રહિત અને વિધિનું અહણ કરનાર એવા પુરૂષ પાત્ર કહેવાય છે. ૧ ૬૦

મૂહાર્થ—દુઃખી પુરૂષોની ઉપર દ્રવ્યથી અને ભાવથી પોતા-
ની શકિત પ્રમાણે અનુકંપા કરવી. ૬૧

ટીકાર્થ—દુઃખી એટલે પૂર્વ જન્મે કરેલા પાપના પરિણામથી પ્રાપ્ત
થયેલ અતિ તીવ્ર કલેશથી પીડાતા પ્રાણીઓને વિષે અનુકંપા—કૃપા કરવી.
યથાશક્તિ એટલે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે દ્રવ્યથી એટલે તેવી જાતના

જાવતો જીવણજવદ્રમણવૈરાગ્યસંપાદનાદિરૂપાત્ । ચઃ સમુચ્ચે । કુઃસ્થિતાનુ-
કંપા તદુપકારત્વેન ધર્મકહેતુઃ । ૫થોક્તમ્—

“અન્યોપકારકરણં ધર્માય મહીયસે ચ જવતીતિ ।

અધિગતપરમાર્યાનામવિવાદો વાદિનાષત્ર ” ॥ ૧ ॥

इति ॥ ६१ ॥

तथा लोकापवादजीरुतेति ॥ ६२ ॥

લોકાપવાદાત્ સર્વજનાપરાગણક્રણાત્ જીરુતા અત્યંતજીતજાવઃ કિમુક્ત-
જવતિ નિપુણમત્યા વિચિંત્ય તથાતથોચિતત્વત્તિપ્રધાનતયા સતતમેવ પ્રવર્તિતભ્યં
યયાયયાસકલ્પસમીહિતસિદ્ધિવિધાયિજનપ્રિયત્વમુઝ્જૃંજતે । ન પુનઃ કથંચિદ-
પિ જનાપવાદઃ તસ્ય મરણાન્નિર્વિશિષ્યમાણત્વાત્ । તથા ચાવાચિ ।

वचनीयमेव मरणं जवति कुट्टीनस्य लोकमध्येऽस्मिन् ।

मरणं तु कालपरिणतिरियं च जगतोऽपि सामान्या ” ॥१॥

इति ६२

અન્ન વગેરે આપવાથી અને ભાવથી એટલે ભય કં એવા આ ભવબ્રમણ-
થી વૈગમ્ય સ પાદન કંગવવાથી અહિં ચ શબ્દ મમુચ્ચય અર્થમાં છે. કુ ખી
જન ઉપા અનુક પા કંવી તે તેના ઉપકાગપણને લઇને ધર્મનુ જ કાગ્લુરૂપ
થાય છે, તેને માટે કહેલુ છે—“પગ્નો ઉપકાગ કંગ્વે, તે મોટા ધર્મને માટે
થાય છે. તે વિષે પગ્મર્થને પ્રાપ્ત કનાગ એવા તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષોનો અને
વાદી પુરૂષોનો વિવાદ નથી, એટલે એ વાત નર્વને માન્ય છે.” ૧ ૬૧

મૂલાર્થ—લોકાપવાદથી ભય રાખવો. ૬૨

ટીકાર્થ—લોકાપવાદ એટલે મર્વ લોકોની જમાંનાબુશી હાયતે. તેવા
લોકાપવાદથી ભીરૂતા ગખવી—અત્યંત બહીક ગખવી. તે ઉપન્થી એમ સિદ્ધ થાય
છે કે, સર્વ નિપુણ બુદ્ધિધીવિયાગીને તેવી રીતે હમેશા યોગ્ય વૃત્તિથી પ્રવર્તવું કે,
જથી નર્વ વાહિત મિદ્ધિને કરનારી લોકપ્રિયતા વૃદ્ધિ પામે. પણ કાઈ જતનો
લોકાપવાદ ન થાય કાગ્લુકે, લોકાપવાદ મગ્લુવી પણ વિમેય છે. તેને માટે
શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

“કુટીન પુરૂષની આ લોકમાં નિદા થાય, તે તેને મગ્લુ રૂપ છે અને
કાલના પગિલામ રૂપે જે ર શલુ થાય છે, તે તે નર્વ જગતને મામાન્ય છે.” ૧

તથા ગુરુદ્વાધવાપેક્ષામિતિ ॥ ૬૩ ॥

સર્વપ્રયોજનેષુ ધર્માર્થકામરૂપેષુ તત્તત્કાદ્વાદિવદ્વાદ્વોચનેન પ્રારબ્ધમિષ્ટેષુ પ્ર-
યત્ત એવ મતિમતા ગુરોર્નૃયસો ગુણજ્ઞાનપદ્મસ્ય દોષજ્ઞાનપદ્મસ્ય ચ લઘોથ તદિ-
ત્તરૂપસ્ય જ્ઞાનો ગુરુદ્વાધવં તસ્ય નિપુણતયા અપેક્ષણમાદ્વોચનં કાર્યમિતિ ॥ ૬૩ ॥
તતઃ કિમિત્યાહ—

વહુગુણે પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૬૪ ॥

પ્રાયેણ હિ પ્રયોજનાનિ ગુણજ્ઞાનમિશ્રાણિ તતો વહુગુણે પ્રયોજને પ્રવૃ-
ત્તિર્વ્યાપારઃ તથા ચાર્પમ્—

“અપ્પેણ વહુમેસેજ્ઞા એયં પંચિયલક્કણં ।

સક્વામુ પન્નિસેવામુ એવં અટ્ટપયં વિક્ક” ॥ ૧ ॥ ૬૪

તથા ચૈત્યાદિપૂજાપુરઃસરં જોજનમિતિ ॥ ૬૫ ॥

મૂલાર્થ—સર્વમાં ગુરુ લાઘવની અપેક્ષા રાખવી. ૬૩

ટીકાર્થ—ધર્મ, અર્થ અને કામ રૂપ સર્વ પ્રયોજનને વિષે તે તે
કાલ વગેરેના બળનો વિચાર કરી આરંભેલા હોય, તેમને વિષે પ્રથમથીજ
બુદ્ધિમાન પુરૂષે જેમાં ઘણાં ગુણનો વા ઘણા દોષનો લાભ હોય એવો પક્ષ
અને જેમાં થોડા ગુણ, દોષ હોય એવો પક્ષ કે જે ગુરુદ્વાધવ કહેવાય છે,
તેનો નિપુણતાથી વિચાર કરવો. ૬૩

તે ગુરુદ્વાધવની અપેક્ષા કરી શું કરવું ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—જેમાં દોષ થોડા હોય અને ગુણ ઘણા હોય, તેમાં
પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૪

ટીકાર્થ—પ્રાયે કરીને પ્રયોજનો ગુણ લાભથી મિશ્રિત હોય છે. તેમાં
જે પ્રયોજન ઘણાં ગુણવાલું હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. તે વિષે મહાસુનિનું
પ્રમાણ છે.

“અદ્ય દોષે કરીને ઘણા ગુણના લાભની ઇચ્છા કરવી એ પંડિતનું
લક્ષણ છે; માટે સર્વ એવા પ્રતિ સેવનાના કાર્ય એટલે અપવાદને વિષે એટ-
લું અર્થપદ છે, એટલે મોટા પુરૂષો એમ કહે છે.” ૧ ૬૪

મૂલાર્થ—ચૈત્યાદિકની પૂજા કર્યા પછી ભોજન કરવું. ૬૫

પ્રાપ્તે જોજનકાલે ચૈત્યાનામર્હદ્વિવલ્લક્ષણાનાં આદિશદ્ધાત્સાધુસાધર્મિકા-
ણાં ચ પૂજા પુષ્પધૂપાદિભિરન્નપાનાધિજિથોપચરણં સા પુરઃસરા યત્ર તચૈત્યાદિપૂ-
જા પુરઃસરં ભોજનપત્રોપજીવનમ્ । યતોઽન્યત્રાપિ પઠ્યતે ।

“જિણપૂઝોચ્ચિયદાણં પરિણસંજાનણા ઉચિયકિચ્ચં ।

ઝાણુવેસો ય તહા પચ્ચક્કાણસ્સ સંભરણં ॥ ૧ ॥ ૬૫

તથા તદન્વેવ પ્રત્યાખ્યાનક્રિયેતિ ॥ ૬૬ ॥

તદન્વેવ જોજનાનંતરમેવ પ્રત્યાખ્યાનક્રિયા હિવિધાદ્યાહારસંવરણરૂ-
પા ॥ ૬૬ ॥

તથા શરીરસ્થિતૌ પ્રયત્ન ઇતિ ॥ ૬૭ ॥

શરીરસ્થિતાવુચિતાર્થંગસંવાહનમ્નાનાદિલક્ષણાયાં યત્ન આદરઃ । તથા
ચ પઠ્યતે—

ટીકાર્થ—ભોજન કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થતાં અરિહંતના ખિંબરૂપ છે
લક્ષણુ જેમનું એવા ચૈત્યની આદિ શબ્દથી સાધુ સાધ્વીઓ અને સાધર્મિ
બંધુઓની પૂજા કરવી. એટલે ચૈત્યની પુષ્પધૂપ વગેરેથી અને સાધુ તથા
સાધર્મિ બંધુઓની અન્નપાન વગેરેથી ઉપચારરૂપ પૂજા કરવી તે ચૈત્યાદિકની
પૂજા કરવા પૂર્વક ભોજન લેવું તેને માટે ળીજી સ્થળે પાણુ કહે છે.

“જિનપૂજા કરવી, નિશ્ચયે દાન આપવું, પોષણ કરવા યોગ્ય પરિજન-
ની સંભાળ લેવી, ઉચિત કાચ કરવું, પોતાને ઘટે તેવા સ્થાનમાં રહેવું અને
પરચ્ચખાણુને સંભારવા એટલે તે કાર્યો ભોજન પહેલાં કરવા યોગ્ય છે, તે ક-
ર્મો પછી જમવું.” ૧ ૬૫

મૂલાર્થ—ભોજન કર્યા પછી પરચ્ચખાણુ ક્રિયા કરવી. ૬૬

ટીકાર્થ—ભોજન કર્યા પછી જે પ્રકારના આહારની સંવરણરૂપ પરચ્ચ
ખાણુની ક્રિયા કરવી. એટલે અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ—એ ચાર
પ્રકારના આહારમાંથી કોઈ એ, કોઈ ત્રણ અને કોઈ ચાર પ્રકારના આહારનો
ત્યાગ કરે (ચોવીહાર કરે) એમ શકિત પ્રમાણે પરચ્ચખાણુ ક્રિયા કરવી. ૬૬

મૂલાર્થ—શરીરની સ્થિતિને વિષે પ્રયત્ન કરવો. ૬૭

ટીકાર્થ—શરીરની સ્થિતિ એટલે યોગ્ય તૈલનું મર્દન, પગચાંપી અ-
ને સ્નાન વગેરે કરવારૂપ શરીરની સંભાળ તેમાં યત્ન—આદર કરવો. તેને માટે
કહ્યું છે કે,—

“ ધર્મર્થકામમોક્ષાણાં શરીરં કારણં યતઃ ।

તતો યત્નેન તદ્વદ્યં યથોક્તૈરનુવર્ત્તનઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ૬૭ ॥

તથા તદુત્તરકાર્યચિંતેતિ ॥ ૬૮ ॥

તસ્યાઃ શરીરસ્થિતેરુત્તરાણિ ઉત્તરકાલ્પજાતીનિ યાનિકાર્યાણિ વ્યવહાર-
કરણાદીનિ તેષાં ચિંતા તપ્તિરૂપા કાર્યા ઇતિ ॥ ૬૮ ॥

તથા કુશલજાવનાયાં પ્રવંધ ઇતિ ॥ ૬૯ ॥

કુશલજાવનાયામ્—

“ સર્વેઽપિ સંતુ સુખિનઃ સર્વે સંતુ નિરામયાઃ ।

સર્વે જઙ્ગાણિ પश्यંતુ મા કથિત્વાપમાચરેત્ ” ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિ શુજાચિંતારૂપાયાં પ્રવંધઃ પ્રકર્ષવૃત્તિઃ ॥ ૬૯ ॥

તથા શિષ્ટચરિતશ્રવણમિતિ ॥ ૭૦ ॥

શિષ્ટચરિતાનાં શિષ્ટચરિતપ્રશંસેતિ પ્રથમાધ્યાયસૂત્રોક્તલક્ષણાનાં શ્રવણં

“ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનું કારણ શરીર છે, જેથી તે શરીર
ની પૂર્વે કહેલા સુખકારી અનુવર્ત્તનોથી યત્નવડે રક્ષા કરવી ” ૧ ૬૭

મૂલાર્થ—તે શરીરની સ્થિતિ માટે ઉત્તરકાળે કરવાના કાર્યો
ની ચિંતા કરવી. ૬૮

ટીકાર્થ—તે શરીરની સ્થિતિ માટે ઉત્તરકાળે જે વ્યવહાર કરવારૂપ
કાર્યો કરવાનાં હોય, તેની ચિંતા કરવી—એટલે પછવાડે શરીરનો નિર્વાહ
શી રીતે થશે તેનો વિચાર કરવો. ૬૮

મૂલાર્થ—સર્વની કુશળ ભાવનામાં અતિશય ચિત્તવૃત્તિ
કરવી. ૬૯

ટીકાર્થ—કુશળ ભાવના આ પ્રમાણે.

“ સર્વ પ્રાણી સુખી થાઓ, સર્વજન નિરોગી રહે, અને સર્વ પ્રાણી
કલ્યાણને જીવે. કોઈપણ પાપને આચરે નહીં.” ઇત્યાદિ સર્વનું શુભ ચિં-
તન કરવારૂપ કુશળ ભાવનામાં અતિ ઉત્કર્ષથી ચિત્તવૃત્તિ કરવી. ૬૯

મૂલાર્થ—શિષ્ટ પુરૂષોના ચરિત્રોનું શ્રવણ કરવું. ૭૦

ટીકાર્થ—શિષ્ટ પુરૂષોના ચરિત્રોનું શ્રવણ કરવું એટલે “ શિષ્ટ ચ-

નિરંતરમાર્કણં તચ્ચૂવણે હિ તઙ્ગતાજિહ્વાપજાત્રાજ્ઞ કદાચિદ્વ્યગુણહાનિઃ સં-
પદ્યત ઇતિ ॥ ૭૦ ॥

તથા સાંઘ્યવિધિપાલ્લનેતિ ॥ ૭૧ ॥

સાંઘ્યસ્ય સંખ્યાકાલ્પજવસ્ય વિધેરનુષ્ઠાનવિશેષસ્ય દિનાદૃશ્મજ્ઞાનજ્ઞાના-
ન્યવહારસંકોચાદિલક્ષણસ્ય પાલ્લનાનુસેવનમિતિ ॥ ૭૧ ॥

एनामेव विशेषत आह ।

यथोचितं तत्प्रतिपत्तिरिति ॥ ७२ ॥

यथोचितं यथासामर्थ्यं तत्प्रतिपत्तिः साध्यप्रतिपत्तिरिति ॥ ७२ ॥

कीदृशीत्याह—

पूजापुरस्सरं चैત્યાદિવંદનमिति ॥ ७३ ॥

રિત પ્રશંસા ” એ પેહેવા અધ્યાયના નત્રમા કહેવ વક્ષપુવાયા શિષ્ટપુરુષો-
ના ચગ્ગિતોનુ નિન્નંતર ત્રવપુ કન્નુ તેમને આજ્ઞાવાથી તે શિષ્ટપુરુષોના જેવુ
આચરણ કરવાનો અભિલાષ ઉત્પન્ન થવાથી તેમને કહિ પણ પ્રાપ્ત થયેલા
શુભોની હાનિ થતી નથી ૭૦

મૂલાર્થ—સધ્યાકાલના વિધિનું પાલન કરવું. ૭૧

ટીકાર્થ—અધ્યાકાલે કરવા યોગ્ય એવો વિધિ એટલે અનુષ્ઠાન વિશે
પ. જની અદ્વ દિવમના આઠમા ભાગને વિષે ભોજનાદિ વ્યવહારનો સંકાય
કરવા વગેરે વાચ છે તે તેનું પાલન કરવું ૭૧

એ વિષે વિશેષ કહે છે.

મૂલાર્થ—યથાશક્તિ સધ્યાકાલના વિધિનો અંગીકાર કરવો. ૭૨

ટીકાર્થ—પોતાના નામધ્ય પ્રમાણે તે અધ્યાજ્ઞાનના વિધિનો અંગી-
કાર કરવો. ૭૨

તે વિધિને કેવી રીતે અંગીકાર કરવો તે કહે છે—

મૂલાર્થ—સધ્યાકાળે અઘધી પૂજા કરવા પૂર્વક ચૈત્યાદિ-
કર્તુ વંદન કરવું. ૭૩

જે અંગીકાર કરતા આજ્ઞાદિ વ્યવહારનો સંકાય વગેરે કરી સધ્યા ૧૪ સંઘથી વિધિ
પાળવાને યથાશક્તિ ઉત્તમ કરતો એ ભાવાર્થ છે

તત્કાલોચિતપૂજાપૂર્વકં ચૈત્યવંદનં ગૃહચૈત્યચૈત્યજનનયોઃ આદિશદ્ધાધતિ-
વંદનં માતાપિતૃવંદનં ચ ॥ ૭૩ ॥

તથા—સાધુવિશ્રામણક્રિયેતિ ॥ ૭૪ ॥

સાધૂનાં નિર્વાણારાધનયોગસાધનમટ્ટતાનાં પુરુષાણાં સ્વાધ્યાયધ્યાનાદ્યનુ-
પ્રાનનિષ્ઠોપહિતશ્રમાણાં તથાવિધવિશ્રામકસાધ્વજાવે વિશ્રમણક્રિયા । વિશ્રામ્યતાં
વિશ્રામં લક્ષ્યમામાનાં કરણં વિશ્રામણા સા ચાસૌ ક્રિયા ચેતિ સમાપ્તઃ ॥ ૭૪ ॥

તથા યોગાજ્યાસ ઇતિ ॥ ૭૫ ॥

યોગસ્ય સાલંબનનિરાલંબનજેદન્નિચ્છસ્યાજ્યાસઃ પુનઃપુનરનુશીલનમ્ જ-
ક્તં ચ—

“ સાલંબનો નિરાલંબનશ્ચ યોગઃ પરો હિધા જ્ઞેયઃ ।

જિનરૂપધ્યાનં સ્વહ્વાદ્યસ્તત્તત્ત્વગસ્ત્વપરઃ ” ॥ ૧ ॥

ટીકાર્થ—સંધ્યાકાળને ઉચિત એવી પૂજા કરવા પૂર્વક ચૈત્યવંદન
કરવું એટલે ગૃહ ચૈત્ય તથા ચૈત્ય લવનનું વંદન કરવું આદિ શબ્દથી
યતિને તથા માતા પિતાને વંદન કરવું. ૭૩

મૂલાર્થ—સાધુને વિશ્રામ આપવાની ક્રિયા કરવી. ૭૪

ટીકાર્થ—ભોક્ષના આરાધન રૂપ યોગના સાધનમાં પ્રવર્તેલા અને
સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરેના આચરણની સ્થિતિને લઈ શ્રમને પામેલા એવા સા-
ધુઓ (મુનિરાજો)ને કાઈ તેવો વિશ્રામ કરાવનાર સાધુ ન હોય તો તે સાધુ-
ઓને વિશ્રામ મળે તેવી ક્રિયા કરવી અર્થાત્ તેમની વૈયાવચ્ચ કરવી. ૭૪

મૂલાર્થ—યોગનો અભ્યાસ કરવો. ૭૫

ટીકાર્થ—સાલંબન અને નિરાલંબન એવા બે ભેદ વાલા યોગનો
અભ્યાસ કરવો એટલે વારંવાર તેનું પરિશીલન કરવું. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“સાલંબન અને નિરાલંબન એવા બે પ્રકારનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ છે. તેમાં
જે જિનરૂપનું ધ્યાન કરવું એટલે સમવસરણમાં રહેલા-જિનના રૂપનું તથા
પ્રતિમારૂપે રહેલા જિનનું ધ્યાન કરવું, તે સાલંબન અને જિનતત્ત્વ એટલે
જીવ પ્રદેશના સમૂહરૂપ કેવળ જ્ઞાનાદિ સ્વભાવવાલા જિનતત્ત્વમાં ગમન કર-
નારા મુક્ત જિનપરમાત્માનું ધ્યાન કરવું, તે નિરાલંબન યોગ કહેવાય છે.”

“ યૌવનં નગનદાસ્પદોપમં
 શારદાંબુદવિદ્યાસિ જીવિતમ્ ।
 સ્વમ્નસ્યધનવિદ્યમં ધનં
 સ્થાવરં કિમપિ નાસ્તિ તત્તતઃ ॥ ૧ ॥
 વિગ્રહા ગદ્યજંગમાદ્યાઃ
 સંગમા વિગમદોષદૂષિતાઃ ।
 સંપદોપિ વિપદાકટાક્ષિતા
 નાસ્તિ કિંચિદનુપપ્ત્યં સ્ફુટમ્ ” ॥ ૨ ॥

इत्यादीनि ॥ ७८ ॥

तदनु तन्नेर्गुण्यजावनेति ॥ ७९ ॥

तस्या जवस्थितेः तन्नेर्गुण्यजावना निःसारत्वं चिंतनं । यथा ।

“ इतः क्रोधो मृधः प्रकटयति पङ्कं निजमितः

शृगाद्वी तृष्णैर्यं विवृतवदना धावति पुरः ” ।

જેમકે—

“ યૌવનવય પર્વતની નદીના જેવું અપણ છે. અવિતશરદરતુના વાદ-
 યાના વિશ્વાસ જેવું અસ્થિર છે અને દ્રવ્ય સ્વભામાં મળેલાં વૈભવના વિશ્વાસ
 જેવું છે; તેથી વસ્તુતાએ કાંઈપણ સ્થિર રહેનારું નથી. ” ૧

શરીર રોગરૂપી સપેનિ રહેવાનું સ્થાન છે, સંગમો વિયોગના દોષથી
 દૂષિત છે, અને સંપત્તિઓ પણ વિપત્તિઓએ કટાક્ષ દ્રષ્ટિથી જોએલી છે, તેથી
 સ્ફુટ રીતે કોઈ પણ વસ્તુ ઉપદ્રવ રહિત નથી. ” ૨

• ઇત્યાદિ સંસારના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો. ૭૮

મૂળાર્થ—તે પછી આ ભવ સ્થિતિની અસારતાનું ચિંતવન
 કરવું. ૭૯

ટીકાર્થ—તે ભવસ્થિતિની અસારતાનું ચિંતવન કરવું, જેમકે,

“ એક તરફ કોપરૂપી ગીપપક્ષી પોતાની પાંખને પ્રગટ કરે છે, એક
 તરફ તૃષ્ણારૂપી શીયાલળી મુખ ફાટીને આગળ આગળ દોડ્યા કરે છે અને

ઇતઃ ક્રૂરઃ કામો વિચરતિ પિશાચશ્ચિરમહો

અપસાનં સંસારઃ ક ઇદ્ધ પતિતઃ સ્થાસ્યતિ મુલ્લમ્ ॥ ૧ ॥

एतास्तावदसंशयं कुशदत्तप्रांतोदविंदूपमा

लक्ष्म्यो बंधुसमागमोऽपि न चिरस्थायी खल्वप्रीतिवत् ।

यवान्यत्किञ्च किञ्चिदस्ति निखिलं तच्चारदांजोधर

आपावच्चक्षતાं विजितिं यदतઃ સ્વસ્મે હિતં ચિંત્યતામ્” ॥ ૨ ॥ ૭૯

તથા અપવર્ગાલોચનમિત્તિ ॥ ૮૦ ॥

અપવર્ગસ્ય મુક્તેઃ આલોચનં સર્વગુણમયત્વેનોપાદેયતયા પરિજ્ઞાવનમ્ ।

યથા—

“ પ્રાપ્તાઃ શ્રિયઃ સકલકામપ્રત્યુચાસ્તતઃ કિં

દત્તં પદં શિરસિ વિચ્છિપતાં તતઃ કિમ્ ।

એક તરફ કામદેવરૂપી ક્રૂર પિશાચ ચિરકાલ પ્રયા કરે છે એવા આ સંસાર-
રૂપી રમસાનમાં પડેલા કયો મુક્ત મુખે રહેવાનો ? ૧

દાહના પતના છેડા ઉપર પડેલા જલના બિંદુના જેવી આ સંપત્તિઓ
છે, એ નિઃસંદેહ છે અને બંધુઓને સમાગમ પણ દુર્જનની પ્રીતિની જેમ
ચિરસ્થાયી નથી અને તે શિવાય બીજું બધું જે કાંઈ છે, તે શરદ્દત્તુના વાદ-
જાની ઊપાનીજિમ અપલતાને ધારણ કરે છે, તેથી હે ભગ્ય પ્રાણિયો, પોતાના
હિતનું ચિંતન કરે. ૨ ” ૭૯

મૂલાર્થ—મુક્તિની આલોચના કરવી. ૮૦

ટીકાર્થ—મુક્તિની આલોચના કરવી એટલે સર્વ ગુણો મુક્તિમાંજ
રહેલા છે, તેથી મુક્તિજ અદ્વલ કરવા યોગ્ય છે, એવી ભાવના ભાવવી.
જેમકે,—

“ સર્વ કામને દાહન કરનારી લક્ષ્મીઓ પ્રાપ્ત થઈ, એથી શું થયું ?
શત્રુઓના મરતક ઉપર પગ મુક્યો, એથી શું થયું ? વૈભવોથી સ્નેહીઓને
પૂરી દીધા, એથી શું થયું ? અને પ્રાણીઓનું શરીર કફપાંત કાલ મુધીધાર-

સંપૂર્ણિતાઃ પ્રણયિનો વિજૈસ્તતઃ કિં
 કલ્પં જૃતં તનુજૃતાં તનુજિસ્તતઃ કિમ્ ॥ ૧ ॥
 તસ્માદનંતમજરં પરમં પ્રકાશં
 તચિત્ત ચિંતય કિમેજિરસઘિકલ્પઃ ।
 યસ્યાનુપંગિણ ઇમે જુવનાઘિપત્ય—
 યોગાદયઃ કુષણજંતુમતા જવંતિ ” ॥ ૨ ॥ ॥ ૬૦ ॥

તથા શ્રામણ્યાનુરાગ ઇતિ ॥ ૬૧ ॥

શ્રામણ્યે શુદ્ધસાધુજાતે અનુરાગો વિધેયઃ ।

યથા—

“ જનં મુનિવ્રતમણેષ્વજ્જવાત્તકર્મ—
 સંતાનતાનવકરં સ્વયમચ્યુપેતઃ ।
 કુર્યો તદ્વ્રતરતરં ચ તપઃ કદાહં
 જોગેષુ નિઃસ્પૃહતયા પરિમુક્તસંગઃ ” ॥ ૧ ॥ ॥ ૬૧ ॥

છા યદ્દને રહ્યું, એથી શું થયું ? હે ચિત્ત, તેથી અનંત, અજર (જરારહિત)
 પરમ પ્રકાશરૂપ એવા ભોક્ષ સુખતું ચિંતવન કર. ખોટા સંકલ્પ વિકલ્પો
 કરવાથી શું વળવાતું છે ? કારણકે, વિષય સુખની પ્રાપ્તિ માટે રંક જેવા પ્રા-
 ણીઓને જીવનપતિ પાણાની પ્રાપ્તિ વગેરે જે સુખો છે, તે તેા ભોક્ષ સુખની
 પ્રાપ્તિના આતુષંગિક સુખ છે એટલે તેના પેટા સુખરૂપ છે. ૧-૨ ૮૦

મૂલાર્થ—સાધુપણાને વિષે અનુરાગ કરવો. ૮૧

ટીકાર્થ—શુદ્ધ સાધુપણામાં અનુરાગ કરવો. એટલે ‘ મને શુદ્ધ
 સાધુપણું કયારે પ્રાપ્ત થશે ? ’ એવો વિચાર કરવો.

જેમકે,—

“ સર્વ જીવને વિષે કદેણા કર્મોના સન્નિવૃત્તિને અપાવનાર જૈનમુનિનાં
 વ્રતને રોચ્યાથી પ્રાપ્ત થયેલા અને જોગોને વિષે નિઃસ્પૃહતાથી સંગને છોડના-
 રા એવો હું અતિશય પ્રધાન એવા તપને કયારે આચરીશ ” ! ૧

આ પ્રમાણે અનુરાગથી વિચાર કરવો. ૮૧

તથા યથોચિતં ગુણવૃદ્ધિરિતિ ॥ ૮૨ ॥

યથોચિતં યો યદા વર્દયિતુમ્ચિતસ્તસ્ય સમ્યગ્દર્શનાદેર્ગુણસ્ય દર્શનમ-
તિમાત્રતપ્રતિમાજ્યાસદ્ધારણે વૃદ્ધિઃ પુટ્ટીકરણં કાર્યા ॥ ૮૨ ॥

તથા સત્વાદિષુ મૈત્ર્યાદિયોગે ઇતીતિ ॥ ૮૩ ॥

સત્ત્વેષુ સામાન્યતઃ સર્વજંતુષુ આદિશબ્દાદુઃસ્વિતસુખદોષદૂષિતેષુ મૈત્ર્યાદી-
નામાશયવિશેષાણાં યોગો વ્યાપારઃ કાર્યઃ । મૈત્ર્યાદિત્વક્રૂણં ચેદમ્ ।

“ પરહિતચિંતા મૈત્રી પરદુઃસ્વવિનાશિની તથા કરુણા ।

પરસુખતુષ્ટિર્મુદિતા પરદોષોપેક્ષણમુપેક્ષા ” ॥ ૧ ॥

इतिः परिसमाप्तौ ॥ ८३ ॥

સંપ્રત્યુપસંહરઆહ ।

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી. ૮૨

ટીકાર્થ—યથોચિત એટલે જે સમ્યગ્દર્શન પ્રમુખ ગુણ જ્યારે
વધારવાને હોય ત્યારે તે ગુણની દર્શન પ્રતિમા અને વ્રત પ્રતિમાના
અભ્યાસદ્વારા વૃદ્ધિ—પુટ્ટી કરવી. ૮૨

મૂલાર્થ—સર્વ જીવોને વિષે મૈત્રી વગેરે ચાર ભાવનાનો
યોગ કરવો. ૮૩

ટીકાર્થ—સત્ત્વ એટલે સામાન્યગુણે સર્વ પ્રાણીઓને વિષે આદિ
શબ્દથી દુઃખી અને સુખરૂપ દોષથી દૂષિત થયેલા પ્રાણીઓને વિષે મૈત્રી
પ્રમુખ ભાવનાનો યોગ—વ્યાપાર કરવો. મૈત્રી વગેરેના લક્ષણ આ પ્રમાણે છે.

ખીજના હિતની ચિંતા કરવી તે મૈત્રી, પારકા દુઃખનો નાશ કરનારી, એ
કરુણા, ખીજનું સુખ દેખી સંતુષ્ટ થવું, એ મુદિતા અને ખીજના દોષની
ઉપેક્ષા કરવી એ ઉપેક્ષા ૧.

इति शब्द समाप्तिं ज्ञप्तावे चे, એટલે એ પ્રમાણે ગૃહસ્થધર્મની
સમાપ્તિ થઈ. ૮૩

આશ્રતા પ્રસંગને સમાપ્ત કરતાં કહે છે—

વિશેષતો ગૃહસ્થસ્ય ધર્મ ઉક્તો જિનોત્તમૈઃ ।

एवं सद्भावनासारः परं चारित्रकारणम् ॥ ૫૪ ॥

इति—

વિશેષતઃ સામાન્યગૃહસ્થધર્મવૈજ્ઞકાણ્યેન ગૃહસ્થસ્ય ગૃહમેધિનોધર્મ ઉક્તો નિરૂપિતો જિનોત્તમૈઃ અર્હન્નિઃ પવમુક્તરીત્યા સદ્ભાવનાસારઃ પરમપુરુષાર્થાનુ-
કૂલજ્ઞાવનાપ્રધાનઃ જ્ઞાવશ્રાવકધર્મ इत्यर्थः । કીદશોઽસાવિત્યાહ ।

परमबंध्यमिह ज्ञवांतरे वा चारित्रकारणं सर्वविरतिहेतुः ॥ ૫૪ ॥

નનુ કયં પરં ચારિત્રકારણમસાવિત્યાશંક્યાહ ।

पदंपदेन भेदाद्वा पथारोहति पर्वतम् ।

सम्यक् तथैव नियमाद्धीरश्चारिपर्वतम् ॥ ૫૫ ॥

इति ।

મૂલાર્થ—શ્રી જિનભગવંતે ઐષ્ટ ભાવનામાં પ્રધાન અને ચારિત્ર પામવાના ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપ એવો ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ આ પ્રભાણે કહ્યો છે. ૮૪

ટીકાર્થ—વિશેષ એટલે ગૃહસ્થના સામાન્ય ધર્મથી વિવક્ષણ એવો ગૃહસ્થનો ધર્મ અરિહંત ભગવાનોએ એવી રીતે નિરૂપણ કરેલો છે. તે ધર્મ સદ્ભાવના સારરૂપ છે એટલે ભાક્ષને અનુકૂલ એવી ભાવના જેમાં પ્રધાન છે એવો છે અર્થાત્ ભાવશ્રાવક ધર્મ છે. વધી તે ધર્મ કવો છે ? તે કહે છે.

આ ભવમાં અર્થવા ભવાંતરમાં તે ચારિત્રનું અવંધ્ય સર્વવિરતિરૂપ કારણરૂપ છે. એટલે સત્ય કારણ છે. ૮૪

અહિં શંકા કરે છે કે, એ ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ ચારિત્રનું પરમ—ઉત્કૃષ્ટ કારણ શી રીતે ! તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—જેમ કોઈ બુદ્ધિમાન પુરૂષ પગલે પગલે કરી સારી રીતે પર્વત ઉપર ચઢી જાય છે, તેમ ધીર પુરૂષ નિયમાએ કરી ચારિત્રરૂપી પર્વત ઉપર ચઢી જાય છે. ૮૫

इह पदंपदिकोच्यते ततः पदेन पदेन यदारोहणं तन्निपातनात् पदंपदेने-
त्युच्यते । ततः पदंपदेन मेधावी बुद्धिमान् यवेति दृष्टान्तार्थः आरोहति आक्रा-
मति पर्वतमुज्जयंतादिकम् । सम्यक् हस्तपादादिशरीरावयवचंगाच्चावेन तथैव
तेनैव प्रकारेण नियमादवश्यतया धीरो निःकलंकानुपाक्षितश्रमणोपासकसमाचारः।
चारित्र्यपर्वतं सर्वविरतिमहाराजमिति ॥ ८५ ॥

નહુ પણદપિ કથમિત્યમિત્યાહ—

स्तोकान् गुणान्समाराध्य बहूनामपि जायते ।

यस्मादाराधनायोग्यंस्तस्मादादावयं मतः ॥ ८६ ॥

इति ।

स्तોકાન્ ગુણાન્ સમારાધ્ય વહૂનામપિ જાયતે ।
યસ્માદારાધનાયોગ્યંસ્તસ્માદાદાવયં મતઃ ॥ ૮૬ ॥

ટીકાર્થ—અહિં પદંપદિકાનો અર્થ કહે છે. પગલે પગલે જે ચડી
જવું તે પદંપદેન એમ નિપાતથી સિદ્ધ થાય છે. જેમ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ દેવતા-
અથવા વગેરે પર્વત ઉપર પગલે પગલે સારી રીતે એટલે હાથ પગ વગેરે
શરીરના અવયવ ન ભાંગે તેવી રીતે ચડી જાય છે, તેજ પ્રકારે નિયમાએ
એટલે અવશ્યપણાથી ધીર પુરૂષ એટલે નિઃકલંકપણે આવક ધર્મને પાસનાર
આરિત્રફી પર્વત એટલે સર્વ વિરતિરૂપ મોટા પર્વત ઉપર ચડી જાય છે. ૮૫

અહિં શંકા કરે છે કે, એવી રીતે કેમ અને ? એટલે ગૃહસ્થ ધર્મ
પાળવા પૂર્વક સર્વ વિરતિરૂપ આરિત્ર કેમ અને ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—ધોરા ગુણોની આરાધના કરીને ઘણાં ગુણોની
આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે, તે માટે પ્રથમ ગૃહસ્થનો વિશેષ
ધર્મ પાળવો એમ માન્યું છે—અર્થાત્ એજ કારણથી ગૃહસ્થનો
વિશેષ ધર્મ પ્રથમ કહ્યો છે. ૮૬

ટીકાર્થ—આવક અવસ્થાને યોગ્ય એવા તુરંચ ગુણોને પાળીને, ઉત્તમ
મુનિપણને યોગ્ય એવા ઘણાં મોટા ગુણોની આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે.

૧ પ્રથમ વિશેષ ગૃહસ્થ ધર્મને આગવક હોય તે આરિત્ર ધર્મની આરાધના કરવાને
યોગ્ય થાય છે.

જાયતે જવતિ યસ્માત્કારણાદારાધનાયોગ્યઃ પરિપાલ્નનોચિતઃ અધિક્કક્ષાસ્પગુણા-
રાધનાવલ્લમ્બીનવહુગુણજ્ઞાનવાધકર્મકલ્પકલ્પેન તદ્ગુણજ્ઞાનસામર્થ્યજાવાત્ તસ્મા
ત્કારણાદાર્દ્રા મથમત એવ અયમનંતરમોક્તો ગૃહસ્થધર્મો મતઃ સુધિર્વા સંમત ઇતિ ।
પુરુષવિશેષાપેક્ષોઽયં ન્યાયઃ અન્યયા તથાવિધાધ્યવસાયસામર્થ્યાદતત્પ્રવાવલ્લીભૂત-
ચારિત્રમોહનાં સ્વૂલ્લભ્યાદીનામેતત્ક્રમમંતરેણાપિ પરિશુદ્ધસર્વવિરતિસ્માનસ્ય
શાસ્ત્રેષુ શ્રૂયમાણત્વાત્ ॥ ૮૪ ॥

ઇતિ શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિવિરચિતાયાં ધર્મવિંદુવૃત્તાં વિશેષતો ગૃહસ્થધર્મવિધિ-

સ્તૃતીયોઽધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ।

વ્યાખ્યાતસ્તૃતીયોઽધ્યાયઃ ।

અહિં અપિ શબ્દનો અર્થ એવો છે કે, યોદા મુનિગુણોની આરાધનાને યોગ્ય
તો થયોજ છે.

જેથી અવિકલ એવા અદ્વય ગુણની આરાધનાના બગથી બદુ ગુણના
લાભને બાધ કરનાર કર્મરૂપ કલંકને નાશ પમાડવાને લીધે મુનિગુણના
લાભનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તે કારણની પ્રથમજ આ અનંતર કહેલો
ગૃહસ્થ ધર્મ સત્યરૂપેને સંમત છે. એવી રીતે પુરૂષ વિશેષની અપેક્ષાએ એ
ધર્મ પ્રથમ પાળવો એ ન્યાય છે એમ કહેલું છે. તેમાં પુરૂષ વિશેષની અપે-
ક્ષા ન લઇએ તો તેવા અધ્યવસાયના સામર્થ્યથી જેમનું ચારિત્રમોહનીય
કર્મ નિર્બલ થયેલ છે એવા સ્વૂલ્લભ્ય વગેરે મહા પુરૂષોને તો એ ક્રમ વિના
પણ શુદ્ધ એવા સર્વ વિરતિ ચારિત્રને લાભ થયો છે, એવું શાસ્ત્રમાં શ્રવણ છે.

ઇતિ શ્રી મુનિમુંદરસૂરિએ રચેલી ધર્મવિંદુ ગ્રંથની વૃત્તિમાં ગૃહસ્થ
ના વિશેષ ધર્મનો વિધિ નામે ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત થયો. ૮૬

આ પ્રભાણે ત્રીજા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી.

ચતુર્થઃ અધ્યાયઃ

સાંપ્રતં ચતુર્થ આરમ્ભયતે । તસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।

एवं विधिसमायुक्तः सेवमानो गृहाश्रमम् ।

चारित्रमोहनीयेन मुच्यते पापकर्मणा ॥ ૧ ॥

एवमुक्तरूपेण विधिना साમાन्यतो विशेषतश्च गृहस्थधर्मक्षेत्रेण समा-
युक्तः संपन्नः सेवमानोऽनुशीलयन् गृहाश्रमं गृहवासं किमित्याह । चारित्रमो-
हनीयेन प्रतीतरूपेण मुच्यते परित्यज्येत पापकर्मणा पापकृत्यात्मकेन ॥ ૧ ॥

एतदपि कथमित्याह—

सदाज्ञाराधनायोगान्नावशुद्धेर्नियोगतः ।

અનુદરશ્ય યોગો

વે ચોથા અધ્યાયનો આરંભ કરે છે. તે અધ્યાયનું પ્રથમ સૂત્ર આ નીચે પ્રમાણે છે—

મૂલાર્થ—આ પ્રમાણે વિધિએ સહિત ગૃહસ્થાશ્રમને સેવતા એવો પુરૂષ ચારિત્ર મોહનીય રૂપ પાપ કર્મથી મુકાય છે. ૧

ટીકાર્થ—એવી રીતે જેનું સ્વરૂપ કહેલું છે એવા વિધિથી એટલે સામાન્ય તથા વિશેષથી ગૃહસ્થ ધર્મના વિધિથી યુક્ત એવો ગૃહાવાસને સેવતા પુરૂષ જેનું રૂપ પ્રતીત છે એવા ચારિત્ર મોહનીય રૂપ પાપકર્મવડે મુકાય છે. ૧

એ ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી કયે પ્રકારે મુકાય ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—સત્ એવા આજ્ઞાના આરાધનના યોગથી થયેલી નિયમાએ ભાવ શુદ્ધિ અને સમ્યક્ પ્રકારે ચારિત્રતા રાગથી થયેલ

ઉપાયસંપ્રવૃત્તેશ્ચ સમ્યક્ચારિત્રરાગતઃ ॥૨॥

સન્ અકલંકિતો ય આજ્ઞારાધનયોગો યતિધર્મોઽપ્યાસાસહેનાદૌ ધ્રાવક-
ધર્મઃ અન્યસનીય હત્યેવંચક્રુણો જિનોપદેશસંવંધઃ તસ્માદયકા જાવશુષ્કિર્મનો-
નિર્મલ્લતા તત્પ્રાપ્તિઃ નિયોગતઃ અવશ્યતયા । તયા ઉપાયસંપ્રવૃત્તેશ્ચ ઉપાયેન શુદ્ધ-
હેત્વંગીકરણરૂપેણ પ્રવૃત્તેઃ ચેષ્ટનાત્ ચકારો હેત્વંતરસમુચ્ચયે । ઇયમપિ ક્રુત
ઇત્યાહ । સમ્યક્ચારિત્રરાગતઃ નિર્વ્યાજચારિત્રાજિજ્ઞાપાત્ દ્વદમુક્તં જવતિ સદા-
જ્ઞારાધનાયોગાત્ યકા જાવશુદ્ધિઃ યા ચ સમ્યક્ચારિત્રરાગતઃ ઉપાયસંપ્રવૃત્તિઃ
અણુવ્રતાદિપાલનરૂપા તાઽપ્યામુજ્ઞામ્યામપિ હેતુજ્ઞ્યાં ચારિત્રમોહનીયેન મુચ્યતે
ન પુનરન્યથેતિ ॥ ૨ ॥

આહ દ્વદમપિ કથં સિષ્ઠં યથેત્યં ચારિત્રમોહનીયેન મુચ્યતે તતઃ પરિપૂ-
ર્ણપ્રત્યાલ્પાનજાગ્રત્તીત્યાશંકયાહ—

ઉપાયને વિષે રૂડી પ્રવૃત્તિ થવાથી તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી
મુકાય છે. ૨

ટીકાર્થ—સત્ એટલે કલંકરહિત એવો આજ્ઞાની આરાધનાનો યોગ
એટલે ‘યતિધર્મનો અભ્યાસ કરવા અસમર્થ’ એવા પુરૂષે ધ્રાવક
ધર્મનો અભ્યાસ કરવો ’ એ રૂપ જિન ભગવંતના ઉપદેશનો સંબંધ તેનાથી
જે ભાવશુદ્ધિ એટલે મનની નિર્મળતા તેના નિયોગથી એટલે તેના અવશ્ય થવા-
પણાથી તેમજ ઉપાય એટલે શુદ્ધ હેતુને અંગીકાર કરવારૂપ પ્રવૃત્તિથી અહિં ‘ચશ-
બ્દ બીજા હેતુના સમુચ્ચયમાં છે. એ કેવી રીતે તે કહે છે સમ્યક્ ચારિત્રના
રાગથી એટલે નિર્લભ્યથે ચારિત્રના અભિલાષથી શુદ્ધ હેતુને અંગીકાર કરવા
રૂપ જે પ્રવૃત્તિ કરવી અર્થાત્ અણુવ્રતાદિક્રિયું પાલન કરવું તે હેતુ મટિ, કહે-
વાનો આશય એવો છે કે સત્ આજ્ઞાના આરાધનના યોગથી જે ભાવશુદ્ધિ
અને સમ્યક્ ચારિત્રના રાગથી જે ઉપાયમાં સારી પ્રવૃત્તિ—એ બે કારણથી
પુરૂષ ચારિત્ર મોહનીય કર્મથી મુકાય છે. તે શિવાય બીજા પ્રકારે મુકાતો નથી. ૨

અહિં વાદી શંકા કરે કે, પૂર્વે કહેલા પ્રકારે પુરૂષ ચારિત્રમોહનીય
કર્મથી મુકાય તે પછી પૂર્ણ પરિવ્રજ્યાલુનો ભગવાન થાય એ કેવી રીતે
સિદ્ધ થાય તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

વિશુદ્ધં સદનુષ્ઠાનં સ્તોકમપ્યર્હતાં મતમ્ ।

તત્ત્વેન તેન ચ પ્રત્યાખ્યાનં જ્ઞાત્વા સુવહ્નપિ ॥૩॥

इति ।

વિશુદ્ધં નિરતિચારં અતપ્તવ સત્સુંદરં અનુષ્ઠાનં સ્ફૂલ્લમાણાતિપાતવિર-
મણાદિ સ્તોકમપ્યન્યતમૈકજંગકપ્રતિપત્ત્યા અર્હં વહુ તાવન્મતમેવેત્યપિ શબ્દાર્થઃ ।
અર્હતાં પારગતાનાં મતમજીઠું કથમિત્યાહ । તત્ત્વેન તાત્ત્વિકરૂપતયા ન પુનરતિચાર-
કાલુષ્યદૂષિતં વહ્ન્યનુષ્ઠાનં સુંદરં મતં તેન ચ તેન પુનર્વિશુદ્ધેનાનુષ્ઠાનેન કરણચૂતેન
સ્તોકેનાપિ કાલ્પેન પ્રત્યાખ્યાનમાશ્રવણનિરોધક્ષણં જ્ઞાત્વા ગુરુમૂલ્કે શ્રુતધર્મ-
તયા સમ્યગવબુધ્ય પ્રત્યાખ્યાનસ્ય ફલં હેતું ચ સુવહ્નપિ સર્વપાપસ્થાનવિષયતયા
જૂથિષ્ઠમપિ કરોતીતિ ગમ્યતે સ્તોકં તાવદનુષ્ઠાનં સંપન્નમેવેત્યપિ શબ્દાર્થઃ । અપ-
મજિમાયઃ સ્તોકાદપ્યનુષ્ઠાનાદત્યંતવિશુદ્ધાત્સકાશાત્કાલ્પેન પ્રત્યાખ્યાનસ્વરૂપા-

મૂલાર્થ—શુદ્ધ એવું સત્ અનુષ્ઠાન થોડું હોય તોપણ તે ત-
ત્ત્વે કરીને શુદ્ધ હોવાથી શ્રી અરિહંત પ્રભુને માન્ય છે. તે કારણથી
પ્રત્યાખ્યાનને ગુરૂની સમીપે બાણી થણું પણ કરે છે. ૩

ટીકાર્થ—વિશુદ્ધ એટલે અતિચારરહિત એ કારણથી સત્-સુંદર
એવું સ્ફૂલ્લ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વગેરે અનુષ્ઠાન ગમે તે એક ભાંગાનેા અં-
ગીકાર કરવાથી અલ્પ છે, તોપણ તે અરિહંત પ્રભુને માન્ય છે વિશુદ્ધ એ
વું બહુ અનુષ્ઠાન તો માન્યજ છે એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.

શ્રી અરિહંત પ્રભુએ માનેલું અનુષ્ઠાન કેવું છે તેનો ઊત્તર આપે છે.
જે અનુષ્ઠાન તાત્ત્વિક રૂપપણાને લઈને અતિચાર રહિત હોવાથી થોડું હોય
તોપણ તે માન્ય છે. અને અતિચારવડે દૂષિત થયેલું થાણું હોય તોપણ તે
માન્ય નથી. તે વિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન થોડું કરે તેનાથી થોડે કાળે પણ આશ્રવ
નિરોધ છેલ્લણ જેનું એવા પ્રત્યાખ્યાનને ગુરૂ સમીપે તેનું રૂળ—હેતુ સારી રીતે
બાણી થણું પણ પરચખાણ કે જે સર્વ પાપસ્થાન પ્રત્યાખ્યાન રૂપ છે તે કરી
રોકે છે અને થોડું તો તેણે કરેલું છે, એવો અપિ શબ્દનો અર્થ છે. આ
સર્વ કહેવાનો અભિપ્રાય એવો છે કે, અતિ શુદ્ધ એવો થોડા અનુષ્ઠાનથી
પણ જેને પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ, હેતુ અને રૂળનું જ્ઞાન છે, એવાપુરૂષને કાલે

વિક્રાતુર્નૈયિષ્ઠમપિ પ્રત્યાલ્પાનં સંપદ્યત ઇતિ । ૩

ઇતિ વિશેષતો ગૃહસ્થધર્મ ઉક્તઃ સાંપ્રતં યતિધર્માવસર
ઇતિ યતિમનુવર્ણયિષ્યામ ઇતિ ॥ ૪ ॥

પ્રતીતાર્થમેવ ॥ ૪ ॥

યત્યનુવર્ણનમેવાહ ।

અર્હો અર્હસમીપે વિધિપ્રવ્રજિતો યતિરિતિ ॥ ૫ ॥

અર્હઃ પ્રવ્રજ્યાર્હો વક્ષ્યમાણ એવ અર્હસ્ય પ્રવ્રજ્યાદાનયોગ્યસ્ય વક્ષ્યમાણ-
ગુણસ્યૈવ ગુરોઃ સમીપે પાર્શ્વે વિધિના વક્ષ્યમાણેનૈવ પ્રવ્રજિતઃ ગૃહીતદીક્ષઃ
યતિઃ મુનિરિત્યુચ્યતે ઇતિ ॥ ૫ ॥

યથેદેશં નિર્દેશ ઇતિ ન્યાયાત્મપ્રવ્રજ્યાર્હેપેવાજિધિત્સુરાહ ।

અંથ પ્રવ્રજ્યાર્હઃ આર્યદેશોત્પન્નઃ વિશિષ્ટજાતિકુટ્ત્રા-

કરીને ઘણું પણ પચ્ચખાણુ નિષ્પન્ન થાય છે. ૩

મૂલાર્થ—એવી રીતે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ કહેયો. હવે યતિ
ધર્મ કહેવાનો અવસર છે, માટે, મથમ યતિનું વર્ણન કરીશું. ૪

દીકાર્થ—આ મૂલનો અર્થ પ્રસિદ્ધ છે. ૪

યતિનું સ્વરૂપ કહે છે—

મૂલાર્થ—પોતે દીક્ષા લેવાને યોગ્ય હોય અને યોગ્ય પુરૂષની
સમીપે વિધિવડે દીક્ષા લીધી હોય તે યતિ કહેવાય છે. ૫

દીકાર્થ—અર્હ એટલે દીક્ષા લેવાને યોગ્ય કે જેના ગુણો આગળ
કહેવામાં આવશે. એવો પુરૂષ તે અર્હ એટલે દીક્ષા આપવાને યોગ્ય જેના
ગુણ આગળ કહેવામાં આવશે, એવા ગુરૂની પાસે આગળ કહેવામાં આવશે
એવા વિધિવડે દીક્ષા જણે ગ્રહણ કરી છે, તે યતિ કહેવાય છે. ૫

જેવી રીતે ઉદ્દેશ કર્યો હોય તેવી રીતે નિર્દેશ કરવો એ ન્યાયથી
દીક્ષાને યોગ્ય. એવા પુરૂષના લક્ષણોને કહેવાની ઇચ્છાથી મૂળ મંથકાર
કહે છે.

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવાંને યોગ્ય એવા પુરૂષના લક્ષણો આ પ્રમાણે છે.
૧ આર્ય દેશમાં ઉત્તમ થયેલો, ૨ વિશિષ્ટ જાતિ તથા કુળવાળો, ૩ જેના

ન્વિતઃ ક્ષીણપ્રાયકર્મમલઃ તત એવ વિમલ્લબુદ્ધિઃ 'દુર્લ્ભજં
માનુલ્લયં જન્મ મરણનિમિત્તં સંપદશ્ચપલાઃ વિપયા દુઃસ્વહે-
તત્રઃ સંયોગે વિયોગઃ પ્રતિક્રાણં મરણં દારુણો વિપાકઃ દુસ્ત-
વગતસંસારનૈર્ગુણયઃ તત એવ તદ્વિરક્તઃ પ્રતનુકષાયઃ અલ્પ-
હાસ્યાદિઃ કૃતઙ્ગઃ વિનીતઃ પ્રાગપિ રાજામાતૃપૌરજનવદુ-
મતઃ અદ્રોહકારી કલ્યાણાંગઃ શ્રાદ્ધઃ સ્થિરઃ સમુપસંપન્ન-
શ્ચેતિ ॥ ૬ ॥

एतत्सर्वं सुगमं परं अयेत्यानंतपर्ययः प्रव्रजनं पापेभ्यः प्रकर्षेण शुद्धच-
रणयोगेषु व्रजनं गमनं प्रव्रज्या तस्या अर्हः योग्यः प्रव्रज्यार्हो जीवः । कीदृशः
इत्याह । आर्यदेशोत्पन्नः मगधायर्द्धपद्मार्द्धशक्तिर्मंडलमध्यमव्यजन्मा तथा विशिष्ट-

કર્મમલ લગભગ ક્ષીણ થયેલા છે એવો, ૪ એથી કરીને નિર્મળ બુદ્ધિવાળો
૫ આ મનુષ્ય જન્મ દુર્લભ છે, જન્મ તે મરણનું નિમિત્ત છે, સંપત્તિઓ
અપળ છે, વિપયો દુઃખના હેતુરૂપ છે, સંયોગમાં વિયોગ રહેલો છે, અને
ક્ષણે ક્ષણે મરણ થયાજ કરે છે, મરણનો વિપાક ધણો દાણ છે, આ પ્રમાણે
સંસારનું નિર્ગુણપણું જણે જણેલું છે. ૬ તે કારણવડે સંસારથી વિરક્ત
થયેલો, ૭ આછા કપાયવાળો, ૮ થોડા હાસ્યાદિ કરનારો, ૯ કર્યા ગુણનો
જણ, ૧૦ વિનયવાંત, ૧૧ દીક્ષા લીધા પહેલા પલ રાજા, મંત્રી અને પૌર-
જનોએ ખડુ માન કરેલો, ૧૨ કોઈનો દ્રોહ નહીં કરનાર, ૧૩ કદ્યાણુકારી
અંગવાળો, ૧૪ દ્રઘજી, ૧૫ સ્થિરતાવાળો અને ૧૬ આત્મસમર્પણ કરવા
ગુરૂની શરણે આવેલો આવા લક્ષણવાળો પુરૂષ દીક્ષા લેવાને યોગ્ય છે. ૬

टीकार्थ—आ भूत सूत्र सर्वं सुगमं छे. परंतु अहिं अथ शब्दतो
अनंतर (पक्षी) एवो अर्थ छे. पापथी प्र एटले प्रकृष्टपणेषु एवो अस्ति
योगने व्रजन एटले गमनं करणं, ते प्रव्रज्या कहेवाय छे. ते प्रव्रज्याने योग्य

જાતિકુદ્યાન્વિતઃ વિશુષ્કૈર્વાહચતુર્વર્ણાતર્ગતમાતૃપિતૃપદ્મરૂપજાતિકુદ્નસંપન્નઃ ।
તથા ક્ષીણપ્રાયકર્મમદ્નઃ ક્ષીણપ્રાયઃ ઇત્સન્નપ્રાયઃ કર્મમદ્નો જ્ઞાનાવરણમોહની-
યાદિરૂપો યસ્ય સઃ તથા તત્તેવ વિમદ્નબુદ્ધિઃ યત એવ ક્ષીણપ્રાયકર્મમદ્નઃ
તત્તેવ હેતોર્વિમદ્નબુદ્ધિઃ નિર્મદ્નીયસમતિઃ । પ્રતિક્ષણં મરણમિતિ સમય-
સિદ્ધાવીચિમરણાપેક્ષ્યેતિ । પશ્યતે ચ ।

“ યામેવ રાત્રિં પ્રથમામુર્ષેતિ

ગર્જે વસત્યૈ નરવીર લોકઃ ।

તતઃ પ્રમૃત્યસ્ત્વદ્વિતપ્રયાણઃ

સ પ્રત્યહં મૃત્યુસસમીપમેતિ ” ॥ ૧ ॥

નરવીર इति व्यासेन युधिष्ठिरस्य संबोधनमिति । दारुणो विपाको मर-
णस्येवेति गम्यते सर्वाज्ञावकारित्वात्तस्येति । प्रागपि इति प्रव्रज्याभक्तिपक्षिपूर्व-

એવો જીવ થાય છે. તે હોવો હોવો બેઠેએ' આર્થ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલો એ-
ટલે મગધ વગેરે સારી પચીસ દેશોના મંડળના મધ્યમાં જન્મેલો. વિશિષ્ટ
અતિ કુળવાળો એટલે શુદ્ધ વિવાહ કરવા યોગ્ય એવા ચાર વર્ણને અંતર્ગ-
ત રહેલા માતા પિતાના વક્ષરૂપ જે અતિ કુલ તેણે કરીને સહિત. વક્ષી ગાના-
વરણીય, મોહનીય વગેરે કર્મરૂપ મદ્ન જેનો (પ્રાચે) ક્ષગભગ ક્ષીણ થઈ ગયેલ
છે, એથી કરીને જેની બુદ્ધિ નિર્મળ થયેલી છે. એટલે જેના કર્મમદ્ન ક્ષીણ
થયેલા છે, તે કારણથી જેની નિર્મળ બુદ્ધિ છે ક્ષણે ક્ષણે મરણ થાય છે, એટ-
લે સિદ્ધાંતને વિષે પ્રતિદ્વ એવું અવીચી મરણ(સમયે સમયે મરણ)ની અપેક્ષા-
એ તે સમજવું તેને 'માટે કહેવું' છે કે—

“હિ નરવીર યુધિષ્ઠિર, જે રાત્રે જીવ ગર્ભને વિષે નિવાસ કરવાને આવે
છે, તેજ રાત્રિના આરંભની અપેક્ષાએ કરી નિરંતર પ્રયાણ કરનારો જીવ એટ-
લે જેનું આયુષ્ય સમયે સમયે બોધું થતું જાય છે એવો જીવ પ્રતિદિન મૃ-
ત્યુની સમીપ આવતો જાય છે. ૧ ✽

નરવીર એ સંબોધન વ્યાસે યુધિષ્ઠિરને આપ્યું છે. દારુણ ભયંકર વિપાક
મૃત્યુનો એમ ઉપરથી લેવું કારણ કે, મૃત્યુ સર્વનો અભાવ કરનાર છે. પૂર્વે

કાંત્રણેવિતિ । સ્થિર ઇતિ પ્રારબ્ધકાર્યસ્યાવાંતરાન્ન એવ ન પરિત્યાગકારી । સમુપ-
સંપન્ન ઇતિ સમિતિ સમ્પ્રગ્વૃત્તયા સર્વથાત્મસંમર્પણરૂપયા ઉપસંપન્નઃ સામીપ્યમાગત
ઇતિ ॥ ૬ ॥

इत्थं प्रव्रज्यार्हमन्निधाय प्रवाजकमाह ।

गुरुपदार्हं इत्थंचूतएव विधिप्रतिपन्नप्रव्रज्यः समुपासित-
गुरुकुत्रः अस्त्रिज्जितशौचः सम्यग्धीतागमः तत एव विमल-
तरबोधात्तत्त्ववेदी उपशान्तः प्रवचनवत्सलः सत्त्वहितरतः आ-
देयः अनुवर्तकः गंभीरः अविषादी उपशमद्वय्यादिसंपन्नः
प्रवचनार्थवक्ता स्वगुर्वनुज्ञातगुरुपदश्चेतीति ॥ ७ ॥

‘गुरुपदार्हः’ प्रवाचकपदयोग्यः तु पूर्वस्माद्विशेषणार्थः । इत्थंचूत एव

પણ એટલે દીક્ષા લીધા પહેલા એમ સમજવું. સ્થિર એટલે આરંભેલા કાર્યને
વચમાં છોડી ન દેનાર. સમુપ સંપન્ન સમ્ એટલે સારી રીતે સર્વથા આત્મ
સંમર્પણવડે ઉપસંપન્ન એટલે સમીપ આવેલો. ૬

એવી રીતે દીક્ષાને યોગ્ય એવા પુરૂષના લક્ષણો કહી હવે દીક્ષા આપ-
નાર ગુરુનું સ્વરૂપ કહે છે—

મૂલાર્થ—ગુરુપદને યોગ્ય એવો પુરૂષ આવો હોય તે કહે છે.

૧ વિધિએ કરી દીક્ષાને અંગીકાર કરેલી છે જેણે તેવો, ૨ ગુ-
રુ કુળની સારી રીતે ઉપાસના કરનાર, ૩ અસ્ખલિતપણે શીળ પા-
ળનાર, ૪ સારી રીતે આગમનું અધ્યયન કરનાર, ૫ તેથીજ અતિ-
શય બોધધી તત્ત્વને જાણનાર, ૬ ઉપશાંત, ૭ સંધનું હિત કરનાર,
૮ પ્રાણી માનના હિતમાં આસક્ત, ૯ જેનું વચન ગ્રહણ કરવા યો-
ગ્ય છે એવો ૧૦ ગુણી પુરૂષોને અનુસરનાર, ૧૧ ગંભીર, ૧૨ ખેદ
(વિખવાદ) રહિત; ૧૩ ઉપશમ લબ્ધિ વિગેરે ગુણોએ સહિત, ૧૪
પ્રવચનના અર્થનો વક્તા, ૧૫ યોતાના ગુરુએ જેને ગુરુ પદ આપેલું
છે એવો પુરૂષ ગુરુપદને યોગ્ય છે. ૭

દીકાર્થ—ગુરુપદને યોગ્ય એટલે પ્રવાચક પદને યોગ્ય અર્થે તુ શબ્દ

પ્રવ્રજ્યાર્હગુણયુક્ત એવ સન્ ન પુનરન્યાદ્યોઽપિ તસ્ય સ્વયંનિર્મુણત્વેન પ્રવ્રાજ્યજી-
વગુણવીજનિક્ષેપકરણાયોગાત્ કિમિત્યાહ ‘વિધિપ્રતિપન્નપ્રવ્રજ્યઃ’ વક્ત્ર્યમાણ-
ક્રમાધિગતદીક્રઃ । ‘સમુપાસિતગુરુકુલઃ’ વિધિવદારાધિતગુરુપરિવારજાવઃ
‘અસ્ત્વલિતશીલઃ’ પ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તિપ્રમૃત્તેવાલંકૃતવ્રતઃ ‘સમ્યગંધીતાગમઃ’
મૂત્રાર્યોજયજ્ઞાનક્રિયાદિગુણજાગ્રો ગુરોરાસેવનેનાધિગતપારગતગદિતાગમરહસ્યઃ
યતઃ પચ્યતે ।

“તિત્યે સુત્તત્યાણં ગહણં વિહિણા ડ તત્ય તિત્યમિદં । ડજયન્નુ
ચેવ ગુરુ વિહીડ વિણયાદ્યો ચિત્તો ॥ ? ॥

ડજયન્નુ વિય કિરિયાપરો દ્વં પચયણાણસગી ય । સસમયરૂવગો પરિ-

પૂર્વથી વિશેષ કરવાને અર્થે છે. ઈત્યંભૂત એવ એટલે દીક્ષાને યોગ્ય એવા ગુ-
ણવાળોજ તે શિવાય બીજા જેવો નહી, કારણ કે, પોતે દીક્ષાનો આપનાર
નિર્ગુણ દેવાથી તેને શિષ્યને વિષે દીક્ષાને યોગ્ય એવા ગુણ રૂપ બીજાનું આદેશ-
પણ કરવું અયોગ્ય છે. તે દીક્ષા આપનાર ગુરુ કેવા બેઠ્યો? પોતે વિધિથી
દીક્ષા પ્રાપ્ત કરી દેાય એટલે જેને માટે આગળ કહેવામાં આવશે એવા ક્રમથી
શુદ્ધ ગુરુપરંપરાએ દીક્ષા પામેલ દેવો બેઠ્યા. વળી સારી રીતે ગુરુકુંળની
ઉપાસના કરનાર દેાય. એટલે જેણે ગુરુનો પરિવાર વિધિથી આરાધ્યો દેાય.
‘અસ્પૃશિત શીલ’ એટલે જે દિવસે દીક્ષા લીધી છે, ત્યારથી જેણે અપ્પડિત
પંચ મહાવ્રત રાખેલ છે. ‘સારી રીતે આગમને લણેલ’ એટલે સૂત્ર અને તે-
ના અર્થનું જ્ઞાન અને ક્રિયા વગેરે ગુણોને ભગ્નારા ગુરુની આસેવના કર
વાથી તીર્થકરે પ્રરૂપણા કરેલ આગમનું રહસ્ય જેણે પ્રાપ્ત કરેલું છે એવો
તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

“તીર્થને વિષે વિધિએ કરી સૂત્ર તથા અર્થનું ચર્ચણ થાય છે. તેમાં જે
આગળ કહેવાશે તે તીર્થ જાણવું, એટલે મૂત્રાર્યનો જાણનાર, જે ગુરુ તે
તીર્થ કહેવાય છે, અને વિધિ તો વિનયાદિ છે, તે વિચિત્ર પ્રકારનો છે.” ૧

તે ગુરુ મૂત્રાર્યનો જાણ, ક્રિયાને વિષે તત્પર, દૃઢપણે પ્રવચનનો અનુ-
સારી, જૈનાગમનો પ્રરૂપક, જૈનાગમને વિષે શ્રદ્ધા સહિત પરિપાકપણાને પા-

‘‘એઓ ય પન્નો ય અચ્ચત્થં’’ ॥ ૨ ॥

‘તત એવ વિમદ્ધતરો વોધાત્તચ્ચવેદી’ તત એવ સમ્યગ્ગચીતાગમત્વાદેવ હેતોયોં વિમદ્ધતરો વોધઃ શેષાન્ સમ્યગ્ગચીતાગમાનપેદ્ય સ્ફુટતરપદ્ધોન્મીઙ્ઙઃ તસ્માત્સ-
કાશાત્તચ્ચવેદી જીવાદિવસ્તુવિક્ષાતા । ‘હપશાંતઃ’ મનોવાકાયવિકારવિક્ષઃ
‘પ્રવચનવત્સદ્ધઃ’ યથાનુરૂપ સાધુસાધ્વીશ્રાવકશ્રાવિકારૂપચતુર્વર્ણશ્રમણસંઘવા
ત્સદ્ધ્યવિધાયી ‘સત્ત્વહિતરતઃ’ તત્ત્વચિત્રોપાયોપાદાનેન સામાન્યેન સર્વસત્ત્વ-
પ્રિયકરણપરાયણઃ । ‘આદેયઃ’ પરેષાં ગ્રાહ્યવચનચેષ્ટઃ ‘અનુવર્તકઃ’ ચિત્ર-
સ્વજ્ઞાવાનાં પ્રાણિનાં ગુણાંતરાધાનધિયાનુદ્વિચીઙ્ઙઃ ‘ગંજીરઃ’ રોપતોપાદ્યવ-
સ્થાપામપ્યજ્ઞભમધ્યઃ ‘અવિપાદી’ ન પરીપહાદ્યજિજ્ઞૃતઃ કાયસંરક્ષણાર્થે ન

મેલ, અન્ય શાસ્ત્રોમાં નિપુણ અને સ્વસિદ્ધાંતમાં કુશળ હોય છે. ૨

તેથીજ એટલે સારી રીતે આગમનું અધ્યયન કરેલ હોવાથી અતિશય નિર્મલ બોધવાલો. શેષ એવા આગમોને સારી રીતે બહેલ હોવાથી તેની અપેક્ષાએ જેની શુદ્ધિનો અતિ સ્ફુટ પ્રકાશ છે. તેથી તત્ત્વનો જ્ઞાતા એટલે જીવાદિ વસ્તુનો જાણનાર હપશાંત એટલે મન, વચન અને કાયાના વિકારથી રહિત ‘પ્રવચન વત્સલ’ એટલે જેમ ધટે તેમ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વર્ણ શ્રમણ સંઘનું વાત્સલ્ય કરનાર ‘સત્ત્વહિતરત’ એટલે વિવિધ પ્રકારના ઉપાયોનું અહણ કરી સામાન્યપણે સર્વ જીવોનું હિત કરવામાં તત્પર ‘આદેય’ એટલે જેના વચન અને ચેષ્ટા બીજાઓને અહણ કરવા લાયક છે, એવો. ‘અનુવર્તક’ એટલે વિચિત્ર સ્વભાવવાળા પ્રાણીઓને વિષે નવા ગુણનું આરોપણ કરવાની શુદ્ધિથી તેમને અનુસરનાર એટલે જે પ્રકારના સ્વભાવવાળો પ્રાણી હોય તેને વિષે તે તે પ્રકારના ઉપાયે અનેક પ્રકારના શુદ્ધોનું આરોપણ કરવાને તેમને અનુસરનારો. ‘ગંજીર’ એટલે રોપ તથા સંતોષ વગેરે અવસ્થામાં જેનું અંતઃકરણ જાણાય નહીં તેવો. ‘અવિપાદી’ પરીપહ વગેરેથી પરાભવ પામતાં છતાં પણ છ કાયાના રક્ષણ વગેરે કરવામાં દીનતા પામતો નથી. ‘હપશમ લબ્ધિ વગેરેથી સંપન્ન’ બીજાને શમાવવાને સામર્થ્યવાળી હપશમ લબ્ધિ આદિ શબ્દથી હપકરણ લબ્ધિ અને સ્થિરહસ્તલબ્ધિ પણ અહણ કરવી. તેનાથી સહિત એવો. ‘પ્રવચનના અર્થનો વક્તા’ એટલે આગમના

દેન્યમુપયાતિ ' ઉપશમન્નઘ્નિઃ સંપન્નઃ ' ઉપશમન્નઘ્નિઃ પરંપ્રશમયિતું સામર્થ્ય-
લક્ષણા આદિશબ્દાનુપકરણઘ્નિઃ સ્થિરહસ્તઘ્નિઃ ગૃહ્યતે । તતસ્તાન્નિઃ
સંપન્નઃ સમન્વિતઃ

' પ્રવચનાર્થવક્તા ' યથાવસ્થિતાગમાર્થપ્રજ્ઞાપકઃ ' સ્વગુર્વતુજ્ઞાતગુરુપદઃ ' સ્વગુ-
રુણા સ્વગચ્છનાયકેનાનુજ્ઞાતગુરુપદઃ સમારોપિતાચાર્યપદવીકઃ ચકારો વિશેષણ-
સમુચ્ચયે ઇતિશબ્દો ગુરુગુણેયતાસૂચકઃ ।

અત્ર પોતશ પ્રવ્રજ્યાર્હગુણાઃ પંચદશ પુનર્ગુરુગુણાઃ નિરૂપિતા ઇતિ ઉત્સ-
ર્ગપદ્ધત્યાયમ્ ।

• અથાત્રૈવાપવાદમાહ—

પાદાર્હગુણહીનો મધ્યમાઽવરાવિતિ ॥ ૮ ॥

પાદેન ચતુર્થજાગેન અર્હેન ચ પ્રતીતરૂપેણ પ્રસ્તુતગુણાનાં હીનો : પૂનો
મત્રાજ્યમત્રાજકૌ મધ્યમાવરૌ મધ્યમજઘન્યૌ ક્રમેણ યોગ્યૌ સ્યાતામિતિ ॥ ૮ ॥

યથાર્થ અર્થનો કહેનાર. 'સ્વગુરુએ જેને ગુરુ પદની અનુજ્ઞા કરી છે એવો' એટલે ગ-
ચ્છ નાયક એવા સ્વગુરુએ જેને આચાર્ય પદ આપેલું છે એવો અહીં. 'ચ શ-
બ્દ વિશેષણ સમુચ્ચયના અર્થમાં છે, અને ઇતિ શબ્દ ગુરુના ગુણો આટલાજ
છે, એમ સૂચવે છે.'

અહીં દીક્ષા લેવાને લાયક એવા પુરુષના સોળ ગુણો અને દીક્ષા આપ-
નાર ગુરુના પંચ ગુણો નિરૂપણ કરેલા છે, તેમાં આ ઉત્સર્ગપદ એટલે
ઉત્સર્ગભાગ છે.

હવે આરંભને અપવાદ કહે છે.

મૂલાર્થ—પૂર્વે જે ગુણ કહ્યા તેમાંથી ચોથા ભાગના ઓછા
હોય તો તે મધ્યમ અને અર્ધા ગુણ ઓછા હોય તો તે જઘન્ય
જાણવો. ૮

દીક્ષાર્થ—પાદ એટલે ચોથે ભાગે અને અર્ધ એટલે અર્ધ ભાગે
ઓછા એવા કહેલા ગુણોમાંથી ઓછા ગુણવાળો દીક્ષા લેનાર અને દીક્ષા
આપનાર હોય તો તે અનુક્રમે મધ્યમ અને જઘન્ય યોગ્ય જાણવા. ૮

અર્થતસ્મિન્નેવાર્થે પરતીથિકમતાનિ દશ સ્વમતં ચોપદર્શયિતુમિચ્છુર્નિયમ
 પ્વાયમિતિ વાયુરિત્યાદિકં જવંતિ અદ્યા અપિ અસાધારણગુણાઃ કલ્યાણો-
 ત્કર્પસાધકા इत्येतत्पर्यंतं सूत्रकदंबकमाह—

નિયમ પ્વાયમિતિ વાયુરિતિ ॥ ૯ ॥

નિયમ એ અવચંજાવ એ અર્થ યદ્યુત પરિપૂર્ણગુણો યોગ્યો નાપરઃ પાદ-
 પ્રમાણાદિદ્વીનગુણઃ સ્યાદિત્યેવં વાયુર્વાયુનામા પ્રવાદિવિશેષઃ । પ્રાદેતિ ક્રિયા
 ગમ્યતે ॥ ૯ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

સમગ્રગુણસાધ્યસ્ય તદર્જજાવેડપિ તત્તિસદ્યસંજવાદિ-
 તિ ॥ ૧૦ ॥

આ બાબતમાં દશ પ્રકારના પરતીથિક (અન્ય મતીઓ)ના મતને
 અને પોતાના મતને દેખાડવાને ઇચ્છતો એવો અંધકાર વાયુ મતથી આરંભી
 દશ અન્ય તીર્થિઓના મતનું નિરૂપણ કરી પોતાના મતને કહેવા સાથે
 ‘નિયમ પ્વાયં’ એ સૂત્રથી આરંભી ‘જવંતિ અદ્યા અપિ અસાધારણગુણાઃ
 કલ્યાણોત્કર્પસાધકાઃ’

એ સૂત્ર પર્યંતના સૂત્રોના સમૂહને કહે છે—

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેનાર અને દીક્ષા આપનારને વિષે પૂર્વે ક-
 હેક્ષા સમગ્ર ગુણો નિયમાએ હોવા જોઈએ એ વાયુ નામે પ્રવાદી
 પુરૂષનો મત છે. ૬

દીકાર્થ—નિયમજ છે એટલે અવશ્ય ભાવ છે—નિશ્ચય છે. જે પરિ-
 પૂર્ણ ગુણવાળો હોય તેજ યોગ્ય કહેવાય. પણ બીજે ન કહેવાય. એટલે પા-
 દ પ્રમાણ આદિદ્વીન ગુણવાળો યોગ્ય ન કહેવાય—એમ વાયુ નામે પ્રવાદી
 વિશેષ કહે છે.

શામાટે પરિપૂર્ણ ગુણવાળો હોય તેજ યોગ્ય કહેવાય ? તેના ઉત્તર-
 માં કહે છે—

મૂલાર્થ—કારણ કે, સમગ્ર ગુણવટે સાધવા યોગ્ય એવા કા-
 ર્યની સિદ્ધિનો અર્થ ગુણ છતાં અસંભવ છે. ૧૦

સમગ્રગુણસાધ્યસ્ય કારણરૂપસમસ્તગુણનિષ્પાદ્યસ્ય કાર્યસ્ય તદર્થજ્ઞાવેઽપિ તેષાં ગુણાનામર્થજ્ઞાવે ઉપસદ્ગુણત્વાત્ । પાદહીનજ્ઞાવે ચ તત્સિદ્ધ્યસંજ્ઞવાત્ । તસ્માદ્ગુણાર્દ્ધાત્ પાદોનગુણજ્ઞાવાદ્વા યા સિદ્ધિર્નિષ્પત્તિઃ તસ્યા અસંજ્ઞવાદ્વદનાત્ અન્યથા કાર્યકારણવ્યવસ્થોપરમઃ પ્રસજ્યતેતિ ॥ ૧૦ ॥

નૈતદેવમિતિ વાદ્મીકિરિતિ ॥ ૧૧ ॥

ન નૈવ એતદ્વાયુક્તમિત્યેતત્ પ્રાહ વાદ્મીકિઃ વદ્મીવોદ્ભવઃ ઋષિવિશેષઃ ॥ ૧૧ ॥

કુત્ત ઇત્યાહ ।

નિર્ગુણસ્ય કયંચિત્તદ્ગુણજ્ઞાવોપપત્તેરિતિ ॥ ૧૨ ॥

નિર્ગુણસ્ય સત્તો જીવસ્ય કયંચિત્કેન પ્રકારેણ સ્વગતયોગ્યતાવિશેષદ્વક્ષણેન

ટીકાર્થ—સમગ્ર ગુણ સાધ્ય એટલે કારણરૂપ સમગ્ર ગુણવડે સાધવા યોગ્ય એવી વસ્તુનું સાધન તેનાથી અર્ધા ગુણ છતાં અને ઉપસદ્ગુણથી ચોથા ભાગના એછા ગુણ છતાં સાધવું અસંભવિત છે.—એટલે સમસ્ત ગુણવડે સાધવા યોગ્ય કાર્યની સિદ્ધિ અર્ધા ગુણે કે ચોથા ભાગના ગુણે થઈ શકતી નથી. અર્ધ ગુણથી કે ચોથા ભાગના ગુણથી તેવા કાર્યની સિદ્ધિનો અસંભવ છે. જો એમ ન હોય તો કાર્ય તથા કારણની વ્યવસ્થા—મર્યાદાનો નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે. ૧૦

મૂલાર્થ—જેમ વાયુએ કહ્યું, તેમ નથી, એમ વાદ્મીકિ કહે છે. ૧૧

ટીકાર્થ—એ વાયુનો મત યુક્ત નથી, એમ વદ્મીક રાક્ષસાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કોઈ ઋષિ કહે છે. ૧૧

શામાટે વાયુનો મત યુક્ત નથી ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ગુણ રહિત એવા આત્માને કોઈ પ્રકારે તે ગુણ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૨

ટીકાર્થ—નિર્ગુણ એવા જીવને કોઈ પ્રકારે એટલે પોનામાં રહેલી પા-

પ્રથમ તદ્ગુણજાવોપપત્તેઃ તેપાં સમગ્રાણાં પ્રવાજ્યગુણાનાં પ્રવાજકગુણાનાં વા જાવોપપત્તેઃ ઘટનાસંજવાત્ । તથાહિ યયા નિર્ગુણોઽપિ સન્ જંતુર્વિશિષ્ટકાર્યહેતૂન્ પ્રથમં ગુણાન્ હજતે તયા યદિ તદ્ગુણજાવેઽપિકથંચિદ્વિશિષ્ટમેવ કાર્યં હસ્યતે તદા કો નામ વિરોધઃ સ્યાત્ દૃશ્યતે ચ દૃશ્વિત્યાપિ કસ્યચિદકસ્માદેવ રાજ્યાદિવિજૂતિસાજ્ઞ ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

અકારણમેતદિતિ વ્યાસ ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

અકારણમપ્રયોજકં નિષ્કર્ત્રમિત્યર્થઃ એતદ્વાદ્મીકિનિરૂપિતં વાક્યં ઇત્યેતદ્-
બ્રૂતે વ્યાસઃ કૃષ્ણદ્રૂપાયનઃ ॥ ૧૩ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

ગુણમાત્રાસિદ્ધૌ ગુણાંતરજાવનિયમાત્રાવાદિતિ ॥ ૧૪ ॥

ગ્યતાવડે પ્રથમ ગુણ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે એટલે દીક્ષા ગ્રહણ કરનારને તથા દીક્ષા આપનારને તેમના સમગ્ર ગુણો ઉત્પન્ન થવાની ઘટનાનો સંભવ છે. એટલે દીક્ષા લેનાર તથા દેનારમાં એટલા ગુણ એઈએ તેટલા નથી તોપણ તેમાં યોગ્યતા રૂપ વિશેષ ગુણ રહ્યો છે, માટે તેનામાં બીજા સમગ્ર ગુણ થવાનો સંભવ છે. તે વાત કહે છે—જેમ જલ નિર્ગુણ હોય પણ વિશિષ્ટ કાર્યના હેતુભૂત એવા ગુણોને પ્રથમ પામે છે. તેમ જો વિશિષ્ટ કાર્યના હેતુભૂત ગુણનો અભાવ છતાં પણ કોઈ રીતે વિશિષ્ટ કાર્યનેજ પામશે, ત્યારે શો વિરોધ આવશે ? કોઈ પણ વિરોધ નહીં આવે, કારણકે, એ વાત પ્રસક્ત દેખાય છે. જેમ કોઈ દરિદ્રીને પણ અકસ્માત્ રાજ્યાદિ સમૃદ્ધિનો લાભ થઈ જાય છે; તેમ ગુણરૂપ વિશિષ્ટ કારણ વિના પણ કાર્યની ઉત્પત્તિ કોઈ વખત થાય છે. (આ પ્રમાણે વાદ્મીકિ વાયુ મતને ખંડન કરે છે.) ૧૨

મૂલાર્થ—“વાદ્મીકિનુ” કહેવું અકારણ (નિષ્કર્ત્ર) છે, એમ વ્યાસ કહે છે. ૧૩

ટીકાર્થ—એ વાદ્મીકિએ કહેવું વાક્ય અકારણ છે—અપ્રયોજક છે અર્થાત્ નિષ્કર્ત્ર છે, એમ કૃષ્ણ દ્રૂપાયન—વ્યાસ કહે છે. ૧૩

એ વાદ્મીકિનુ” કહેવું શમાટે નિષ્કર્ત્ર છે, તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—ગુણ માત્રની અસિદ્ધિ થતાં, બીજા વિશેષ ગુણની ઉત્પત્તિનો નિયમાએ અભાવ છે. ૧૪.

ગુણમાત્રસ્ય સ્વાત્તાવિકસ્ય તુચ્છસ્યાપિ ગુણસ્ય પ્રથમસિદ્ધૌ સત્યાં ગુણાં-
તસ્યાન્યસ્ય ગુણવિશેષસ્ય જ્ઞાવ ઉત્પાદઃ ગુણાંતરભાવઃ તસ્ય નિયમાદવશ્યંતયા
અજ્ઞાવાદસત્ત્વાત્સ્વાનુરૂપકારણપૂર્વકોપિ કાર્યવ્યવહારઃ । યતઃ પઢ્યતે ।

નાકારણં જવેત્કાર્યં નાન્યકારણકારણમ્ । અન્યથા ન વ્યવસ્થા સ્યાત્કાર્ય-
કારણયોઃ કચિત્ ॥ ૧ ॥

નાન્યકારણકારણમિતિ ન નૈવ અન્યસ્યાત્મવ્યતિરિક્તસ્ય કારણમન્યકારણં
અન્યકારણં કારણં યસ્ય તત્ તથા પટાદેઃ કારણં સૂત્રપિંદાદિઘટાદેઃ કારણં ન
જવતિ ઇતિ જ્ઞાવઃ । ૧૪

નૈતદેવમિતિ સમ્રાનિતિ ॥ ૧૫ ॥

નૈતદેવં પ્રાગ્વત્ સમ્રાદ્ રાજર્ષિવિશેષઃ પ્રાહ ॥ ૧૫ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

ટીકાર્થ—ગુણ માત્ર એટલે સ્વાભાવિક—તુચ્છ એવા ગુણુની પ્રથમ
અસિદ્ધિ થતાં બીજા ગુણુ વિશેષની ઉત્પત્તિનો અવશ્ય અભાવ હોય છે, માટે
પોતાને અનુરૂપ (યોગ્ય એવાં) એવા કારણ પૂર્વક પણ કાર્ય વ્યવહાર હોય
છે, તેને માટે કહેલું છે કે,—

“કારણ વગરનું કાર્ય ન હોય અને અન્ય કારણ જેતું કારણ છે,
એવું કાર્ય ન હોય એટલે જેતું કારણ જે હોય તેજ તેતું કારણ કહેવાય, પણ
અન્યતું કારણ અન્ય ન થાય, જે એમ ન કહીએ તો કાર્ય અને કારણ એ
એની વ્યવસ્થા કયારે પણ ન થાય. ” ૧

અન્ય કારણ કારણ એટલે પોતાથી જુદું જે કારણ તે અન્ય કારણ
કહેવાય, અને તે અન્ય કારણ છે કારણ જેતું એવું કાર્ય ન હોય. જેમ મુ-
ત્રનો પિંડ વગેરે વસ્ત્રાદિકના કારણ છે, તે ઘડા વગેરે કાર્યના કારણ ન કહે-
વાય—એ ભાવાર્થ છે. ૧૪

મૂલાર્થ—એ વ્યાસનું કહેલું એજ પ્રકારે છે, એમ નથી.
એમ સમ્રાટ નામે રાજર્ષિ કહે છે. ૧૫

શામાટે વ્યાસનું કહેલું યોગ્ય નથી ! તેનો ઉત્તર આપે છે. ૧૫

સંજ્ઞાદેવ શ્રેયસ્ત્વસિદ્ધેરિતિ ॥ ૧૬ ॥

સંજ્ઞાદેવ યોગ્યતાદેવ ન પુનર્ગુણમાત્રાદેવ કેવદ્વાત્સંજ્ઞાવિકલ્પાચ્છેયસ્ત્વ-
સિદ્ધેઃ સર્વપ્રયોજનાનાં શ્રેયોજાવનિષ્પન્નેઃ । इदमुक्तं जवति गुणमात्रे सत्यपि
યાવદ્વાપિ પ્રત્યાજ્યાદિર્જીવોવિવક્ષિતકાર્યં પ્રતિ યોગ્યતાં ન લક્ષ્યતે ન તાવત્તત્તેના-
રબ્ધપિ સિદ્ધ્યતિ અનાધિકારિત્વાચસ્ય । अनधिकारिणश्च सर्वकार्ये प्रतिपिद्ध-
ત્વાત્ અતો યોગ્યતૈવ સર્વકાર્યાણાં શ્રેયોજાવસંપાદિકેતિ ॥ ૧૬ ॥

यत्किंचिदेतदिति नारद इति ॥ १७ ॥

यत्किंचित् न किंचिदित्यर्थः एतत्सम्प्राप्तुंइति नारदो वक्ति ॥ १७ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

गुणमात्राद्गुणांतरज्ञावेऽप्युत्कर्षायोगादिति ॥ १८ ॥

મૂલાર્થ—યોગ્યપણાના સંભવથી શ્રેયપણાની સિદ્ધિ થાય છે. ૧૬

ટીકાર્થ—સંભવથીજ એટલે યોગ્યપણાથી સર્વ પ્રયોજનોના શ્રેયપ-
ણાની સિદ્ધિ થાય છે. પણ માત્ર ગુણથી એટલે કેવલ યોગ્યતાના અભાવથી
શ્રેયપણાની સિદ્ધિ થતી નથી. કહેવાનો આશય એ છે કે, ગુણ માત્ર છતાં
પણ અઘાપિ દીક્ષા લેવાને યોગ્ય અને દીક્ષા આપવાને યોગ્ય એવો જીવ
જ્યાંસુધી વિવક્ષિત કાર્ય પ્રત્યે યોગ્યતાને પામતો નથી, ત્યાંસુધી તેણે આરં-
ભેલું કાર્ય પણ સિદ્ધ થતું નથી, કારણકે, યોગ્યતા વિના તે પુરૂષનો તે કા-
ર્યમાં અધિકાર નથી. અને જે અધિકારી નથી, તેઓનો સર્વ કાર્યોમાં નિષે-
ધજ છે. એથી યોગ્યતાજ સર્વ કાર્યોના શ્રેયો લાપ્તને સંપાદન કરનારી છે. ૧૬

મૂલાર્થ—સમ્રાટ નામના રાજર્ષિનું કહેલું યોગ્ય નથી, એમ
નારદ કહે છે. ૧૭

ટીકાર્થ—સમ્રાટનું કહેલું કાંઈ પણ યોગ્ય નથી, એમ નારદ કહે છે. ૧૭

શામટિ સમ્રાટનું કહેલું યોગ્ય નથી ! તેનો જીતાર આપે છે.

મૂલાર્થ—યોગ્યતા માત્ર ગુણથી બીજા ગુણનો ભાવ થતાં
પણ ઉત્કર્ષનો યોગ ન થાય. ૧૮

સોઽપિ ગુણોત્કર્ષઃ કિંપુનર્ગુણમાત્રાદ્ ગુણાન્તરસિદ્ધિરિત્યપિશબ્દાર્થઃ
 એવમેવ પૂર્વગુણાનામુચરોચરગુણાસ્મજ્જકત્વેન જવતિ નિષ્પચતે । નિર્વિજસ્ય કસ્ય-
 ચિત્કાર્યસ્ય કદાચિદપ્યજાવાદિત્યેતદ્ વસુઃ સમયપ્રસિદ્ધો રાજવિશેષો નિગદતિ
 એવ ચ મનાગ્ વ્યાસમતાનુસારીતિ ॥ ૧૭ ॥

અયુક્તં કાર્પાપણધનસ્ય તદન્યવિટપનેઽપિ કોટિવ્યવહાર-
 રારોપણમિતિ ફીરકદમ્વ ઇતિ ॥ ૧૯ ॥

અયુક્તં અચટમાનકં કાર્પાપણધનસ્યાતિજગ્ન્યરૂપકવિશેષસર્વત્વસ્ય વ્યવહારિ-
 ણિણો લોકસ્ય તદન્યવિટપનેઽપિ તસ્માત્કાર્પાપણાદન્યેષાં કાર્પાપણાદીનાં વિટપ-
 ને ઉપાર્જને કિં પુનસ્તદન્યાવિટપને ઇત્યપિશબ્દાર્થઃ કોટિવ્યવહારારોપણં કોટિ-
 પ્રમાણાનાં દીનારાદીનાં વ્યવહારે આત્મન આરોપણમિતિ યતોઽતિવહુકાન્નસા-

ટીકાર્થ—તે પણ ગુણોત્કર્ષ ગુણ માનથી ગુણાંતરની સિદ્ધિ થાય એ-
 માં શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે એમજ એટલે પૂર્વ પૂર્વ ગુણોને
 ઉત્તરોત્તર ગુણતું આરંભકપણું છે, તેથી કરીને ગુણોત્કર્ષ થાય છે. કાંઈ નિ-
 ર્બીજ કાર્યનો કયારે પણ અભાવ છે, એટલે નિર્બીજ કાર્ય કયારે પણ થ-
 તું નથી સર્વદા સખીજ કાર્યજ થાય છે, એ પ્રમાણે વસુ નામનો કોઈ સમય
 પ્રસિદ્ધ (સિદ્ધાંત પ્રખ્યાત) રાજ કહે છે તે રાજ જરા વ્યાસના મતને અનુ-
 સરતો લાગે છે. ૧૮

મૂલાર્થ—કાર્પાપણ ધનવાળાને બીજા ધણા કાર્પાપણ ધનની
 વૃદ્ધિ થાય, તોપણ તેનામાં કોટી ધ્વજના વ્યવહારનું આરોપણ કર-
 વું, તે અયુક્ત છે. એમ ફીરકદમ્બક કહે છે. ૧૯

ટીકાર્થ—અતિ હલકા રૂપાના નાણાવાલા વ્યવહારી-વેપારીને બીજું
 તેવું હલકું રૂપા નાણું ઉપાર્જન થાય, બીજા નાણાના ઉપાર્જનની તો શી
 વાત કરવી ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. તેવા હલકાવેપારીને વિષે કોટિધ્વજ
 મા વ્યવહારનું આરોપણ કરવું, એટલે તેવો હલકા વેપારી પોતાને કોટીધ્વજ
 માને, તે અયુક્ત છે—અધટિત છે કારણકે, તે કોટીધ્વજ થવાનો વ્યવહાર
 ધણા લાંબા કાળે સાધ્ય છે. અને તેટલા કાલસુધી વેપારીઆનું જીવન સંભ-

ધ્યોઽય વ્યવહારો ન ચ તાવન્તં કાઢ્યં વ્યવહારિણા જીવિતં સંજ્ઞાવ્યતે । एवं च क्षीरकदम्बनारदयोर्न कश्चिन्मतजेदो यदि पर वचनकृत एवेति ॥ १९ ॥

ન દોષો યોગ્યતાયામિતિ વિશ્વ ઇતિ ॥ ૨૦ ॥

ન નૈવ દોષઃ અઘટનાલ્લક્ષણઃ કશ્ચિત્ યોગ્યતાયા કાર્પાપણધનસ્યાપિ તથા વિધિજ્ઞાન્યોદયાત્પતિદિનં શતગુણસહસ્રગુણાદિકાર્પાપણોપાર્જનેન કોટિવ્યવહારોપણોચિતત્ત્વલક્ષણાયા । ધૂયન્તે ચ કેચિત્પૂર્વં તુષ્ટ્યવ્યવહારા અપિ તથાવિધિજ્ઞાન્યવશેન સ્વલ્પેનૈવ કાચેન કોટિવ્યવહારમારૂઢા ઇત્યેતત્ વિશ્વો વિશ્વનામા પ્રવાદી પ્રાહેતિ । अथ च मनाक् सम्राणमतमनुसरतीति ॥ २० ॥

અન્યતરવૈકલ્યેઽપિ ગુણવાહુલ્યમેવ સા તત્ત્વત ઇતિ સુ-
રગુરુરિતિ ॥ ૨૧ ॥

વતુ નથી એવી ગીતે ક્ષીરકદમ્બ અને નારદના મતમાં કોઈ ભેદ નથી, જે હોય તો માત્ર વચનમાં છે એટલે મોડવામાં ફેર છે અર્થમાં ફેર નથી. ૧૬

મૂલાર્થ—યોગ્યતાને વિષે દોષ નથી એમ વિશ્વ નામે પ્રવાદી કહે છે. ૨૦

ટીકાર્થ—કાર્પાપણ વનવાનાને પણ તેવી જાતના ભાગ્યના ઉદયની પ્રતિદિવસ મોગામાં, હજારગણા વગેરે કાર્પાપણ દ્રવ્ય મેળવી કોટિધન મનવાના વ્યવહારનું આગેપણુ યવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતા તે ન ધટવાગપ દોષ નહેતો નથી

તેને માટે શાસ્ત્રમાં નાભાગવામાં આવે છે કે, કેટલા એજ પૂરે તુર જ વ્યવહારવાના હોય તોપણુ તેવા કોઈ ભાગ્યના વસવા યોગ્ય વખતમાં કોટિધન વ્યવહારને પ્રાપ્તના છે આ પ્રમાણે વિશ્વ નામનો પ્રવાદી કહે છે આ પ્રવાદી નમ્રાદના મતને જન મળતો આવે છે ૨૦

મૂલાર્થ—કોઈ ગુણનું વિકલપણુ છતા પણુ ગુણોનું ગણાંપણુ હોય, તેજ તત્ત્વથી યોગ્યતા છે, એમ મુર ગુરુ નામનો પ્રવાદી કહે છે. ૨૧

અન્યતરસ્ય કસ્યચિદ્ગુણસ્ય વૈકલ્યેઽપિ કિં પુનરવૈકલ્યે इत्यपिशब्दा-
ર્થઃ । ગુણવાહુલ્યમેવ ગુણચૂડસ્ત્વમેવ સા પૂર્વસૂત્રસૂચિતા યોગ્યતા તત્ત્વતઃ પરમા-
ર્થવૃત્ત્યા પ્રવર્તતે અતો ન પાદગુણહીનાદિચિન્તા કાર્યત્વેતત્સુગુર્ણવૃહસ્પતિરુવા
ચેતિ ॥ ૨૧ ॥

સર્વમુપપન્નમિતિ સિદ્ધસેન ઇતિ ॥ ૨૨ ॥

સમસ્તેષ્વપિ ધર્માર્થકામમોકુલ્યવહારેષુ પુરુષપરાક્રમસાધ્યેષુ વિષયે યદ્ ય-
દોપપન્નં ઘટમાનં નિમિત્તતયા બુદ્ધિમંદ્રરૂત્પેક્ષ્યતે તત્સર્વમસ્તિઙ્ગં સેત્યનુવર્તતે ઉપ-
પન્નત્વસ્ય યોગ્યતાપા અગ્નિન્નત્વાદિતિ સિદ્ધસેનો નીતિકારઃ શાસ્ત્રકૃદ્વિશેષો-
જગદ્ ॥ ૨૨ ॥

इत्थं दशपरतैर्यिकमतान्युपदर्श्य स्वमतमुपदर्शयन्नाह ।

જવન્તિ ત્વલ્પા અપિ અસાધારણગુણાઃ કલ્યાણોત્કર્ષ-

ટીકાર્થ—કોઈ પણ બીજા ગુણનું વિકલ્પપણું હોય—અર્થાત્ બોધા-
પણું હોય. વિકલ્પપણું ન હોય તો છું કહેવું, એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.
ગુણોનું બહુપણું, એજ તન્વથી પૂર્વ સૂત્રમાં મૂલ્યવેલી યોગ્યતા છે, મટિ પા-
દગુણ હીન તે મધ્યમ યોગ્ય અને અર્ધ ગુણહીન તે નધન્ય યોગ્ય ઈત્યાદિ
ચિંતા ન કરવી, એમ મુરગુરૂ-વૃહસ્પતિ કહે છે. ૨૧

• મૂલાર્થ—સઘણ જે જેને ઘટે તે તેને યોગ્ય છે, એમ સિદ્ધ-
સેન કહે છે. ૨૨

ટીકાર્થ—સમસ્ત એટલે પુરૂષ પરાક્રમથી સાધ્ય એવા ધર્મ, અર્થ,
કામ અને મોક્ષ રૂપ વ્યવહારો, તેને વિષે જે જે કાલે નિમિત્તપણે, ઘટતું
એવું બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોએ ઉત્તેક્ષા કરેલું હોય, તે સઘણ ઘટતું છે. અને તેજ
યોગ્યતા કહેવાય છે; કારણકે, ઉપપન્ન—ઘટતું અને યોગ્યતા—એ એ શબ્દોને
પરસ્પર અભેદપણું છે. આ પ્રમાણે નીતિ શાસ્ત્રના કર્તા સિદ્ધસેન કહે છે. ૨૨

એવી રીતે દશ અન્ય તીર્થોના મતો દર્શાવી દેવે અંચકાર પોતાનો
મત જણાવવા કહે છે.

મૂલાર્થ—અસાધારણ ગુણ અલ્પ હોય તો પણ કલ્યાણના

સાધના इति ॥ ૨૩ ॥

જાગ્રતિ નન જવન્તિ તુઃ પૂર્વમતેન્યોઽસ્ય વૈશિષ્ટ્યવ્યાપનાર્થઃ અદ્યા અપિ પરિમિતા અપિ ક્રિપુનરનદ્યા ઇત્યપિશબ્દાર્થઃ ગુણા આર્યદેશોત્પન્નતાદયઃ અસાધારણાઃ સામાન્યમાનયેષ્વસંજવન્તઃ કલ્યાણોત્કર્ષસાધકાઃ પ્રવ્રજ્યાદ્યુત્કૃષ્ટકલ્યાણનિષ્પાદકાઃ અસાધારણગુણાનાં નિયમાદિતરગુણાકર્ષણાવન્ધકારણત્વાદિતિ યુક્તમુક્તમાદૌ યદ્યુત પાદાર્ષ્વગુણહીનો મય્યમાવરૌ યોગ્યાવિતિ । અત્ર વાયુવાદ્મીકિન્દ્યાસમ્રાદનારદયલુકીરકદમ્બમતાનાં કસ્યચિત્કેનાપિ સંવાદેઽપ્યન્યતરેણ નિરાક્રિયમાણત્વાદનાદરણીયતૈવ વિશ્વસુરગુહસિદ્ધસેનમતેષુ ચ યત્રસાધારણગુણાના-

ઉત્કર્ષને સાધનારા છે. ૨૩

ટીકાર્થ—તુ શબ્દ પુર્વે કહેલા દશ મતથી પોતાની વિરોધતા ખતાવાને માટે છે અદ્ય એટલે પરિમિત એવા પણ ગણાની વાત તો શી કહી. એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે ગુણ એટલે આર્યદેશમાં ઉત્પન્ન થવું વગેરે અસાધારણ એટલે સામાન્ય મનુષ્યોમાં ન સહાયે તેવા ગુણો કલ્યાણના ઉત્કર્ષને સાધનારા છે એટલે દીક્ષા લેવા વગેરે જ્યાં જતના કલ્યાણને ઉત્પન્ન કરનારા છે, કાંગલુંકે, અસાનાનુ ગુણોનું નિયમાએ કરીને બીજા ગુણોને આકર્ષવામાં સક્ષમ કાંગલુપણ છે અર્થાત્ અસાધારણ ગુણો અવશ્ય બીજા ગુણોને ખેંચી લાવે છે, એથી કરીને ચોથા ભાગના ગુણવડે હીન હોય તથા અર્ધા ગુણવડે હીન હોય તે મધ્યમ યોગ્ય અને જન્ય યોગ્ય કહેવાય છે, એમ જે પ્રથમ કહ્યું, તે યુક્ત છે.

અહીં વાયુ, વાદ્મીકિ, વ્યાસ, મત્રાદ, નાન્દ, વનુ, અને ક્ષીરકદબ— એ સર્વ મતોમાં કાઠને કાઠની માથે મવાદ હોવાથી ગમે તે મતવાલાએ પણ તેના મતનું નિગકનુ કરવાપણુ છે—અર્થાત્ ખડન કરવાપણુ છે, તેથી અમારે તે તરફ અનાદ છે એટલે એક બીજાએ પગપગ તે મતોનું ખડન કરવું છે, તેથી તેમનું ખડન કરવાનો અમારે આદર નથી. તેમાં વિશ્વ, નુગુરુ અને મિદ્ધએનના મતોની અદર અનાધાનુ ગુણોનો અનાદર કરી યોગ્યતાનો અગીકાર કર્યો છે, તે નાહ નથી કાંગલુંકે, કેવળ યોગ્યતા પરિપૂર્ણ કાર્યને.

દરણેન યોગ્યતાઙ્ગીક્રિયતે તદા ન સમ્યક્ તંસ્યાઃ પરિપૂર્ણકાર્યાસાધકત્વાત્
અથાન્યથા તદાસન્મતાનુવાદ એવ તૈઃ શબ્દાન્તરેણ કૃતઃ સ્યાત્ ન પુનઃ સ્વમત-
સ્થાપનં કિંચિત્ ઇતિ ઇત્યુક્તૌ મત્રાજ્યમત્રાજકૌ ॥ ૨૨ ॥

અધુના મત્રજ્યાદાનવિધિમન્નિધિત્સુરાહ ।

ઉપસ્થિતસ્ય પ્રશ્નાચારકથનપરીક્ષાદિર્વિધિરિતિ ॥ ૨૪ ॥

ઉપસ્થિતસ્ય સ્વયં મત્રજ્યાં ગ્રહીતું સમીપમાગતસ્ય પ્રશ્નશ્ચ આચારકથનં ચ
પરીક્ષા ચ પ્રશ્નાચારકથનપરીક્ષાઃ તા આદિર્વસ્ય સ તથા આદિશબ્દાત્કણતઃ
સામાયિકાદિસૂત્રમદાનતયાવિધાનુષ્ઠાનાજ્યાસગ્રહઃ વિધિક્રમઃ મત્રજ્યામદાને પૂર્વ-
સૂચિત્ એવઃ । ઇદમુક્તં જવતિ સર્વમર્મકથાક્ષિપ્તતયા મત્રજ્યાન્નિમુખ્યમાગતો
જવ્યજન્તુઃ પૃચ્છનીયઃ યથા કો વત્સ ત્વં કિં નિમિત્તં વા મત્રજસિ । તતો યજ્ઞસૌ

હવે કોઈ એમ કહે કે, તે મતોને વિષે કેવળ યોગ્યતાનું જ પ્રતિપાદન
નથી પણ અસાધારણ ગુણનું પ્રતિપાદન છે તે તેનો ઉત્તર આપે છે કે,
“ એ મતોવાક્ષાએ બીજા શબ્દમાં જ અમારા મતનો અનુવાદ કર્યો છે, કાંઈ
પોતાના મતનું સ્થાપન કર્યું નથી.

આ પ્રમાણે દીક્ષા લેનાર તથા દીક્ષા આપનાર પુરૂષો કહેવામાં
આવ્યા છે. ૨૩

હવે દીક્ષા આપવાના વિધિને કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવા આવેલા પુરૂષ સંબંધી પ્રશ્ન તથા આ-
ચાર કહેવા અને પરીક્ષા કરવી વગેરે તેનો વિધિ છે. ૨૪

ટીકાર્થ—પોતે દીક્ષા લેવાને સમીપ આવેલા પુરૂષને પ્રશ્ન, આચાર,
કથન અને પરીક્ષા વગેરે વિધિ છે આદિ (વિગેરે) શબ્દથી સામાયિક વિગેરે
ના સુત્રોને કહે શીખવવા, અને તેવી રીતના અનુષ્ઠાનના અભ્યાસનું અર્થ
કરવું દીક્ષા આપવાને પૂર્વે ચૂચના કરેલો આવો વિધિક્રમ છે. કહેવાનું તા-
ત્પર્ય એ છે કે સદ્ધર્મ કથાવડે જનું મન દીક્ષા લેવાને તત્પર થયું છે એવા
ભવ્ય પ્રાણીને પ્રથમ પુછવું કે, હે વત્સ, હું કોણ છું ? અને શા માટે દીક્ષા
અર્પણ કરે છે ?

કુલપુત્રકઃ તગરાનગરાદિસુન્દરક્ષેત્રોત્પન્નઃ સર્વાશુજોદ્ભવજવવ્યાધિક્ષયનિમિત્તમેવાહં
જગવન્ પ્રવ્રજિતુમુચ્યતે ઇત્યુત્તરં કુરુતે તદાસૌ પ્રશ્નશુચ્ચઃ ।

તતોઽસ્ય દુરનુચરા પ્રવ્રજ્યા કાપુરુષાણાં આરમ્ભનિવૃત્તાનાં પુનરિહ પર-
જ્ઞે ચ પરમઃ કલ્યાણલાજઃ । તથા યથૈવ જિનાનામાજ્ઞા સમ્યગારાધિતા
મોક્ષફલ્લા તથૈવ વિરાધિતા સંસારફલ્લપ્તુઃસ્વદાયિની તથા યથા કુણ્ઠાદિવ્યાધિમાન-
ક્રિયાં પ્રાપ્તકાજ્ઞાં પ્રતિપદ્યાપધ્યમાસેવમાનો અમૃત્તાદધિકં શીઘ્રં ચ વિનાશમા-
પ્નોતિ એવમેવ જાવક્રિયાં સંયમરૂપકર્મવ્યાધિક્ષયનિમિત્તં પ્રપદ્ય પશ્ચાદસંયમાપધ્ય-
સેવી અધિકં કર્મ સમુપાર્જયતીતિ । एवं तस्य साध्वाचारः कथनीय इति । एवं

આ પ્રમાણે પુછતાં જોતે દીક્ષાનો લેનાર એમ જોલે કે, “ હે ભગવન્
હું કુલપુત્રક છું (કુલીન છું) તગરાનગર ઈત્યાદિ સુંદર ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન
હું થયો છું અને જેમાં સર્વ અશુભ ઉત્પન્ન થાય છે, એવા ભવરૂપ સંસારરૂપ
વ્યાધિનો ક્ષય કરવા નિઃશ્ચિન દીક્ષા લેવા ઉગ્રમાલ થયો છું ” આ પ્રમાણે
ઉત્તર આપે તો તે પુરૂષ પ્રશ્ન શુદ્ધ થયો કહેવાય છે. તે પછી શિષ્યને એમ
કહેવું કે, કાયર પુરૂષોને દીક્ષા દુઃખે થઈ શકે તેમ છે. એટલે તેમનાથી પાક્ષી
શકાતી નથી; દીક્ષા તો ધણાં શૂરવીર પુરૂષોથીજ પાક્ષી શકાય છે. માટે શૂર-
વીરતા રાખવી. વળી આરંભથી નિવૃત્તિ પામેલા એવા પુરૂષોને આ ભવ તથા
પરભવને વિષે પરમ કલ્યાણનો લાભ થાય છે તેમ વળી જન્મ નિનરાગની
આજ્ઞા સમ્યક્ પ્રકારે આરાધન કરેલી હોય તો તે મોક્ષફલને આપે છે, અને
જો તે વિરાધેલી હોય તો સંસારના ફલરૂપ દુઃખને આપનારી થાય છે
જન્મ કોઈ વગેરે વ્યાધિવાળો પુરૂષ અવસરે પ્રાપ્ત થયેલી ક્રિયાને પામી અપ-
ધ્યને સેવે તો અપ્રવૃત્તથી અધિક એટલે ઔપધરૂપ ભાવ ક્રિયામાં પ્રવર્તતા
પેટેલા સત્વર વિનાશને પામે છે એવીજ રીતે સંયમરૂપ ભાવક્રિયાને કર્મરૂપ
વ્યાધિના ક્ષય નિમિત્તે પામી પછી અસંયમરૂપ અપધ્યને સેવવાથી અધિક ક-
ર્મને ઉપાર્જી છે. એટલે દીક્ષા લીધા પેટેલા જે કર્મ ઉપાર્જન કરતો હતો, તે-
ની અપેક્ષાએ દીક્ષા લીધા પછી જે પુરૂષ અસંયમનું સેવન કરે છે, તે ધણાં
કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. એવી રીતે તે પુરૂષને સાધુનો આચાર કહેવો. એમ
સાધુ આચાર સારીરીતે કદા પછી પણ તે પુરૂષ પરીક્ષા કરવાને યોગ્ય છે. તે

કથિતેઽપિ સાધ્વાચારે નિપુણમસૌ પરીક્ષણીયઃ । યતઃ—

“ અસત્યાઃ સત્યસંકાશાઃ સત્યાથાસત્યસંનિજાઃ ।
દશ્યન્તે વિવિધા જાવાસ્તસ્યાચુક્તં પરીક્ષણમ્” ॥ ૧ ॥
અતથ્યાન્યપિ તથ્યાનિ દર્શયન્ત્યતિકૌશલ્યાઃ ।
ચિત્રે નિમ્નોન્નતાનીવ ચિત્રકર્મવિદો જનાઃ” ॥ ૨ ॥

પરીક્ષા ચ સમ્યક્ત્વજ્ઞાનચારિત્રપરિણતિવિષયા તૈસ્તૈરુપાયૈર્વિધેયા । પરીક્ષા
કાશ્ચ પ્રાયઃ પામાસાઃ । તથાવિધપાત્રપેક્ષયા તુ અદ્યપો बहुથ સ્યાત્ તથા
સામાયિકસૂત્રં અકૃતોપધાનસ્યાપિ કણ્ઠતો વિતરણીયં અન્યદપિ સૂત્રં પાત્રતામ-
પેક્ષ્યાધ્યાપયિતવ્યમ્ ॥ ૨૪ ॥

તથા ગુરુજનાદ્યનુજ્ઞેતિ ॥ ૨૫ ॥

વિધે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“કેટલાક અસત્ય અપદાર્થો સત્ય જેવા દેખાય છે અને કેટલાક સ-
ત્ય પદાર્થો અસત્ય જેવા દેખાય છે, એમ વિવિધ પ્રકારના ભાવ દેખાય છે,
તેથી પરીક્ષા કરવી જોગ્ય છે. ૧

ચિત્રકર્મને જાણનારા પુરૂષો જેમ ચિત્રમાં નીચા અને ઉંચા સ્થળના
ભાવને બતાવે છે, તેમ અતિ કુશળ પુરૂષો અસત્યને સત્ય જેવાં બતાવે છે. ૨”

સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, અને ચારિત્રની પરિણતિના વિષયમાં તે તે ઉપાયવટે
પરીક્ષા કરવી. પરીક્ષા કરવાનો સમય પ્રાપ્ત કરીને છ માસનો છે એટલે છ
માસ સુધી પરીક્ષા કર્યા પછી વડી દીક્ષા આપવી. વળી તેવા પ્રકારનું ‘કાઠ
સાડું’ પાત્ર એટલે સાદો પુરૂષ અથવા નકારો પુરૂષ મલે તો તેની અપેક્ષાએ
અદ્ય કાળ પણ છે અને અધિકકાલ પણ છે, પરંતુ છ માસ સુધી પરીક્ષા
કરવી એવો નિયમ નથી તેમ વડી ઉપધાન જેણે વહન કર્યું નથી એવા પુરૂ-
ષને પણ કંઠથી સામાયિક સૂત્ર આપવું એટલે લાણાવડું. પાત્રપણાની અપે-
ક્ષાએ બીજું પણ સૂત્ર લાણાવડું. ૨૪

મૂલાર્થ—માત પિતા વગેરે ગુરૂજનની આજ્ઞા લેવી. ૨૫

ગુરુજનો માતાપિતાદિલક્ષણઃ આદિશબ્દાત્ જગિનીનાર્યાદિશેષસવન્ધિ-
ત્વોરુપરિગ્રહઃ તસ્ય અનુજ્ઞા પ્રવ્રજ ત્વમિત્યનુમત્તિરૂપા વિગિરિત્યનુવર્ત્તે ॥ ૨૫ ॥
યદા પુનરસૌ તત્તદુપાયતોઽનુજ્ઞાપિતોઽપિન મુચ્ચતિ તદા યદ્વિધેયં તદાહ—

તથા તથોપધાયોગ ઇતિ ॥ ૨૬ ॥

તથા તથા તેન તેન પ્રકારેણ સર્વથા પરૈરુપલક્ષ્યમાણેન ઉપધાયોગઃ
માયાયાઃ પ્રયોજનં ॥ ૨૬ ॥

કથમિત્યાહ—

દુઃસ્વપ્નાદિકથનમિતિ ॥ ૨૭ ॥

દુઃસ્વપ્નસ્ય સ્વોપ્દ્રમહિપાચારોદ્દેશનરૂપસ્ય આદિશબ્દાન્માતૃમ-

ટીકાર્થ—ગુરુજન એટલે માતા પિતા વગેરે આદિ (વગેરે) શબ્દથી
જ્ઞેન, સ્ત્રી વગેરે બાકીના સંબંધી લોકાનોનું ગ્રહણ કરવું તેની અનુજ્ઞા એ-
ટલે ‘તું દીક્ષા લે’ એવી સંમતિરૂપ આજ્ઞા તે ત્રિધિ કહેવાય છે તે પાછળથી
સંબંધ મેલવવો. ૨૫

જ્યારે તે સંબંધી વર્ગ તે તે પ્રકારના ઉપાયોથી આજ્ઞા માગતા છતાં
પણ દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા ન આપે તો પછી શું કરવું તે કહે છે.

મૂલાર્થ—તે તે પ્રકારે સંબંધી વર્ગ આજ્ઞા આપે એવી
યુક્તિ કરવી. ૨૬

ટીકાર્થ—તે તે પ્રકારે એટલે સર્વથા બીજને માતૃમ ન પડે એવા
પ્રકારે માયાનો પ્રયોગ કરવો. ૨૬

શ્રી રીતે માયા—કપટની રચના કરવી ! તે કહે છે.

મૂલાર્થ—નકારા સ્વપ્ના વગેરે કહેવા. ૨૭

ટીકાર્થ—દુઃસ્વપ્ન કહેવા એટલે ગધેરા, કંટ, પાટા વગેરે અયોગ્ય
વાદન ઉપર બેસવું ઇત્યાદિ નજીક મૃત્યુને મુચવનારા સ્વપ્નો મેં દીધા, મટિ
મારું મૃત્યુ નજીક આવ્યું છે, તેથી મને દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપો’ એમ ક-
હેવું આદિ શબ્દથી માતૃમંડળ—દેવીઓનું ટાણું વગેરે વિપરીત દેખાવ પ્રમુ-

અન્નાદિવિપરીતાલોકનાદિગ્રહઃ તસ્ય કથનં ગુર્વાદિનિવેદનમિતિ ॥ ૨૭ ॥

તથા વિપર્યયલ્લિङ્ગસેવેતિ ॥ ૨૮ ॥

વિપર્યયઃ પ્રકૃતિવિપરીતજ્ઞાવઃ સ एव મરણસૂચકત્વાત્ લિङ્ગં તસ્ય સેવા નિષેવણં કાર્યં યેન સ ગુર્વાદિજનઃ સંનિહિતમૃત્યુરયમિત્યવબુદ્ધ્ય મત્રજ્યામનુજાનીતે ઇતિ ॥ ૨૮ ॥

વિપર્યયલ્લિङ્ગાનિ તેષુ સ્વયમેવાવુદ્ધ્યમાનેષુ કિં કૃત્યમિત્યાહ ।

દૈવજ્ઞૈસ્તથા તથા નિવેદનમિતિ ॥ ૨૯ ॥

દૈવજ્ઞૈર્નિમિત્તશાસ્ત્રપાઠકૈઃ તથા તથા તેન તેન નિમિત્તશાસ્ત્રપાઠાદિરૂપેણોપાયેન નિવેદનં ગુર્વાદિજનસ્ય જ્ઞાપનં વિપર્યયલ્લિङ્ગાનામેવ કાર્યમિતિ ॥ ૨૯ ॥

ખનુ' અહણુ કરણુ એ વાત માતા પિતા વગેરે વડિલને નિવેદન કરવી. જેથી દિક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે એ હેતુ માટે ૨૭

મૂલાર્થ—વળી વિપરીત ચિન્હોને સેવવા એટલે મૃત્યુ સમીપ આવેલા પુરૂષના જેવા ચિન્હ દેખાડવા. ૨૮

ટીકાર્થ—વિપર્યય એટલે પોતાની પ્રકૃતિથી વિપરીત ભાવ, તે મૃત્યુ ને સૂચવનાર છે, તેથી તે અરણુનું ચિન્હ છે તેનું સેવન કરણુ એટલે અણી એઈને પોતાના અરણુચિન્હ બતાવવા જેથી માતા પિતા વગેરે વડિલજન આનું મૃત્યુ નજીક આવ્યું છે એમ અણી દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે. ૨૮

એ માતાપિતાપ્રમુખ ગુરૂજન પોતાની બુદ્ધિથી પોતાની એઈને તે વિપરીત ચિન્હોને અણી ન શકે તો પછી શું કરણુ ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—એથી લોકોની પાસે માતા પિતાદિકને તે તે પ્રકારે કહેવરાવણું. ૨૯

ટીકાર્થ—દૈવજ્ઞ એટલે નિમિત્ત શાસ્ત્રને અણુનાર એથી લોકોની પાસે તે તે નિમિત્ત શાસ્ત્રના પાઠાદિરૂપ ઉપાયવંતે તે માત્ર પિતાદિક ગુરૂ જનને વિપરીત લિંગોનું બતાવણું. એટલે એવીઆના મુમુક્ષી માતાપિતાદિકને પ્રતીતિ લાવવાને કહેવરાવણું, જેથી તેઓ દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપે. ૨૯

નન્વેવં માયાવિનઃ પ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તાવપિ કો ગુણઃ સ્યાદિત્યાગદ્વ્યાહ ।

ન ધર્મે માયેતિ ॥ ૩૦ ॥

ન નૈવ ધર્મે માયા ક્રિયમાણા માયા—વશ્ચના જવતિ પરમાર્થતોઽપ્રાયાત્વાત્
સ્યાઃ ॥ ૩૦ ॥

एतदपि कुत इत्याह—

उज्जयहितमेतदिति ॥ ३१ ॥

उज्जयस्य स्वस्य गुर्वादिजनस्य च हितं त्रेयोरूपं एतदेव प्रव्रज्याविर्था मा-
याकरणं एतत्फलजन्तायाः प्रव्रज्यायाः स्वपरोपकारकत्वान् । पठ्यते च ।

“अमायोऽपि हि जावेन माय्येव तु जवेत्कचित् ।

पश्येत्स्वपरयोर्यत्र सानुबन्धं हितोदयम् ॥ १ ॥

इति ॥ ૩૧ ॥

એવી માયા કરનારને દીક્ષા આપવાથી શ્રી મુલુ થાય! એવી શંકા કરે
તો તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ધર્મને વિષે માયા નથી. ૩૦

દીકાર્થ—જે ક્રિયામાં ધર્મ સાધ્ય છે, તે ક્રિયા માયા—ડગાઈ નથી.
પરમાર્થપણે એ અનાયાજ છે. ૩૦

એમ શાથી કહે છે! તે કહે છે.

મૂલાર્થ—તે માયાનું કરવાપણું સ્વપરને હિતકારી છે. ૩૧

દીકાર્થ—એ દીક્ષા વિધિનાં જે માયા—કપટ કરવી, તે પોતાનું
તથા માતાપિતા વગેરે વરિષ્ઠ જનનું ત્રેયરૂપ હિત કરવાપણું છે, કારણ કે,
દીક્ષા એવી તે પોતાને અને પરને ઉપકારકારી છે, તે વિષે શાસ્ત્રમાં પણ કહે-
લું છે—

“જ્યાં પોતાનો અને પરનો નિરંતર હિતનો ઉદય જોવામાં આવે ત્યાં
ભાવે કરીને માયા વગરનો પણ પુરૂષ ક્વચિત્ માયાવીજ હોય છે. એટલે
કેટલે કાર્યને વિષે માયા પણ વસ્તુતાએ અમાયાજ કહેવાય છે. ” ૩૧

અથેત્યમપિ કૃતે તં વિના-ગુર્વાદિજનો નિર્વાહમણ્ણમાનો ન તં પ્રવગ્યાર્થ-
મનુજાનીતે તદા કિં વિધેયમિત્યાશ્ચક્યાહ ।

યથાશક્તિ સૌવિહિત્યાપાદનમિતિ ॥ ૩૨ ॥ .

યથાશક્તિ યસ્ય યાવતી શક્તિઃ શતસહસ્રાદિમમાણનિર્વાહદેતુષ્વ્યાદિ-
સમર્પણરૂપા તયા સૌવિહિત્યસ્ય સૌસ્થ્યસ્યાપાદનં વિધાનં યેન પ્રવ્રજિતેઽપિ તસ્મિન્ન-
સૌ ન સીદતિ તસ્ય નિર્વાહોપાયસ્યકરણમિતિ જ્ઞાવઃ । एवं કૃતે કૃતજ્ઞા કૃતા
જ્ઞવતિ કરુણા ચ માર્ગપ્રજ્ઞાવનાધીજં તત્તસ્તેનાનુજ્ઞાતઃ પ્રવ્રજેદિતિ ॥ ૩૨ ॥

અર્થેવમપિ ન તં મોક્તુમસાધુત્સહતે તદા ।

પુર્વે કહ્યું, તેમ કરતાં છતાં પણ એ માતા પિતાદિ ગુરુજન તેના વિના
નિર્વાહ કરી શકે તેવા ન હોય અને તેથી કરીને દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપ-
તા ન હોય તો શું કરવું? એવી શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે માતાપિતાદિ ગુરુજનના
મનનું સમાધાન કરવું. ૩૨

ટીકાર્થ—જની જટલી શક્તિ હોય તેણે તેટલી શક્તિ પ્રમાણે માતા
પિતા પ્રમુખ ગુરુજનોના ચિત્તનું સમાધાન કરવું એટલે સૌ, હજાર વગેરે
પ્રમાણવાક્ષા નિર્વાહના કારણરૂપ દ્રવ્યાદિક આપવારૂપ પોતાની શક્તિને અ-
નુસારે કરી તેમની આજ્ઞાવિકાનો બદોબસત કરવો. તે પછી દીક્ષા લેવી,
જેથી પછવાડે પોતાના માતા પિતાદિ નિર્વાહાદિકના કારણથી હેરાનગતિ ન
ભોગવે, અર્થાત્ તેમના નિર્વાહનો ઉપાય કરવો. એમ કરવાથી પેસે કૃતજ્ઞતા
કરેલી કહેવાય છે. કારણ કે, જૈન માર્ગની પ્રજ્ઞાવનાનું ખીજ કણ્ણા—દયા
છે. તેથી માતા પિતાદિકને તેવી રીતે પણ ખુશી કરી તેમની આજ્ઞા મેળવી
દીક્ષા લેવી. ૩૨

ઉપર પ્રમાણે કરતાં છતાં પણ એ માતા પિતાદિ દીક્ષા લેનારનો ત્યાગ
કરવા ઉત્સાહ ન કરે ત્યારે શું કરવું? તે કહે છે.

ગ્ધાનૌપધાદિક્ષાતાત્યાગ ઇતિ ॥ ૩૩ ॥

ગ્ધાનસ્ય તથાવિધવ્યાધિવાધાવશેન ગ્ધાનિમાગતસ્ય ગુર્વાદેશ્લોકસ્ય ઔપ-
ધાદિક્ષાતાદૌપધસ્ય આદિશબ્દાત્સ્વનિર્વાહસ્ય ચ ગ્રહઃ તસ્ય ગવેપણમપિ ઔપ-
ધાદીત્યુચ્યતે । તતો ગ્ધાનૌપધાચેવ ક્ષાતં દૃષ્ટાન્તઃ તસ્માત્યાગઃ કાર્યો ગુર્વાદેરિતિ
ઇદમુક્તં જવતિ ।

યથા કશ્ચિત્કુલપુત્રકઃ કથંચિદ્પારં કાન્તારં ગતો માતાપિત્રાદિસમેતઃ તત્પ-
તિવષ્ઠ્ય તત્ર વ્રમેત્ । તસ્ય ચ ગુર્વાદેઃ તત્ર વ્રજતો નિયમયાતી વૈર્ગ્યૌપધાદિરહિત-
પુરુષમાત્રાસાધ્યઃ તથાવિર્ગ્યૌપધાદિપ્રયોગયોગ્યથ મહાનાતકુઃ સ્યાત્ । તત્ર ચાસૌ
તત્પતિવન્ધાદેવમાણોચયતિ । યથા ન ભવતિ નિયમાદેવ ગુરુજનો નીર્ગ્યૌપધાદિ-
મન્તરેણ ઔપધાદિજાત્રે ચ સંશયઃ કદાચિત્સ્યાત્ કદાચન્નેતિ કાલસહચારપં ।

મૂલાર્થ—વ્યાધિ પીડિત માતા પિતાદિક ગુરુજનનો ઔપધા-
દિકના દૃષ્ટાંતે કરી ત્યાગ કરવો. ૩૩

ટીકાર્થ—જ્ઞાન એટલે તે પ્રકારના વ્યાધિની પીડાને લઇને જ્ઞાનિ
પામેજા માતા પિતાદિ લોકને ઔપધાદિના દૃષ્ટાંતે કરીને આદિ શબ્દથી પોતાના
ના નિર્વાહની યોગ કરવી તે પણ ઔપધાદિ કહેવાય છે. તેથી જ્ઞાનના
ઔપધાદિકના દૃષ્ટાંતે કરી ને માતા પિતા પ્રમુખનો ત્યાગ કરવો. તે દૃષ્ટાંત
આ પ્રમાણે છે.

કોઈ કુલીન પુત્ર પોતાના માતાપિતાદિ સાથે તેમની સેવામાં બંધાર્થ
ચાલતો હતો. તે એક વખતે કોઈ રીતે કોઈ અપાર જંગલમાં આવી પહોં-
ચ્યો. તેમની સાથે ચાલતા તે માતાપિતાના નિયમને તોડનારો, અને વંધના
ઔપધાદિ વિના માત્ર પુણ્યથી સાધ્ય ન થાય તેવો અને તેવી જાતના ઔપ-
ધાદિકના પ્રયોગને યોગ્ય એવો કોઈ મોટો રોગ માતાપિતાના શરીરમાં ઉત્પન્ન
થયો. તે વખતે તે કુલીન પુત્ર માતાપિતાના પ્રતિબંધથી આ પ્રમાણે વિચાર-
વા લાગ્યો—“આ માતા પિતા જરૂર ઔપધ વિના રોગ રૂદિત નહીં થાય
અને એ કદાપિ ઔપધ મળે તો રોગ મટે કે ન મટે એ સંશય છે. વળી
આ માતા પિતા કાલ સદન કરે તેમ છે, એટલે તત્કાળ મારા વિયોગથી અ-

તતઃ સંસ્થાપ્ય તથાચિત્રચિત્રવચનોપન્યાસેન તં તદૌપધ્યાદિનિમિત્તં સ્વવૃત્તિદ્વેતોથ્યજન્ સન્નસૌ સાધુરેવ જવતિ । એપ હિ ત્યાગોઽત્યાગ એવ યઃ પુનરત્યાગઃ સપરમાર્પતસ્ત્યાગ એવ યતઃ ફલ્લમત્ર પ્રધાનં ધીરાશ્ચૈતદર્શિન એવ જવન્તિ । તત ઔપધસંપાદનેન તં જીવ્યેદપીતિ સંજવાત્ સત્પુરુષોચિતમેતત્ । એવં શુક્લપાક્ષિકો મહાપુરુષઃ સંસારકાન્તારપતિતો માતાપિત્રાદિસંગતો ધર્મપ્રતિવદ્ધો વિહરેત્ । તેપાં ચ

થવા શેગથી મરણ પામે તેમ નથી. ” આ પ્રમાણે ચિંતવી તે માતા પિતાદિકને વિવિધ પ્રકારના વચનોવડે ઔપધાદિકના નિમિત્તે અને પોતાની વૃત્તિને માટે તે ત્યાગ કરે છે. એ ત્યાગ કરતો છતો પણ તે સન્નમન (સાધુ) કહેવાય છે. એટલે જ તેણે ત્યાગ કર્યો તે ઠીકજ ત્યાગ કર્યો કહેવાય; એ પ્રકારનો ત્યાગ તે અત્યાગજ કહેવાય છે. અને એવો વખત આવતા જો ત્યાગ ન કરે તો પરમાર્થથી તે ત્યાગજ કર્યો કહેવાય છે. કારણકે, આ સ્થળે પ્રલભ પ્રધાન છે. અને આવા ધીર પુરૂષો પ્રલભને પ્રધાનપણે દેખનારા હોય છે. એટલે ધીર પુરૂષો જ્યાં ક્ષણ દેખે છે, તેવાજ કાર્યને વિષે પ્રવર્તે છે. તેથી ઔપધ સંપાદન કરી તે માતાપિતાને જીવાડે પણ ખરે, કેમકે તેવો સંભવ છે. અને એ પ્રકારે કરવું તે સત્પુરૂષોને યોગ્ય છે.

આ દષ્ટાંતનો સિદ્ધાંત આ પ્રમાણે છે. આ સ્થળે જ કુલીન પુત્ર કલ્પો, તે શુક્લપક્ષીઓ મહા પુરૂષ સમજવો. તે પુરૂષ આ સંસારરૂપવનમાં પડી માતાપિતાદિકનીસાથે મળેલો અને ધર્મમાં બંધાએલો થઈ વિહાર કરે છે. તે માતાપિતાદિકને અવશ્ય વિનાશ કરનાર, અને સમ્યક્ત્વ ખીજ જણે પ્રાપ્ત કર્યું નથી, એવો પુરૂષ માત્રે કરીને સાધવાને અશક્ય એવો છે, અને સમકિતાદિ ઔપધ જેને સંભવે છે, અને દર્શન મોહાદિકના ઉદયરૂપલક્ષણવાળો કર્મરૂપ શેગ તે તે માતાપિતાદિ શુરૂજનને થયો છે, માટે આ સંસારરૂપ અટવીમાં શુક્લપક્ષીઓ પુરૂષ ધર્મના પ્રતિબંધથી એમ વિચારે કે, ‘આ સર્વે સમકિતાદિ ઔપધ વિના અવશ્ય વિનાશ પામશે, અને સમકિતાદિકતું સંપાદન કરતાં પણ વિકલ્પ છે, એટલે સમકિતાદિ ઔપધથી તેમનો કર્મરૂપ શેગ મટે પણ ખરે, તેથી સમકિતાદિ ઔપધ મેળવવાનો ઉદ્યમ કરે છે. વળી

તત્ર નિયમવિનાશકોઽપાત્તસમ્યક્ત્વવીજાદિના પુરુષમાત્રેણ સાવયિતુમશક્યઃ સંજવ-
ત્ સમ્યક્ત્વાર્થાપથો દર્શનમોદાદુદયલ્લક્ષણઃ કર્માત્મકઃ સ્યાત્ । તત્ર સ ગુરુપાક્રિ-
કઃ પુરુષો ધર્મપ્રતિબન્ધોદવં સમાલ્લોચયતિ । યદુત્ત વિનશ્યન્ત્યેતાન્યવશ્યં સમ્યક્ત્વા-
ર્થાપથચિરદ્દેણ તત્સંપાદને વિજ્ઞાપા કાલસદ્ધાનિ ચેમાનિ વ્યવહારતસ્તતો યાવદ્-
ગૃહવાસં નિર્વાહાદિચિન્તયા તથા તથા સંસ્થાપ્ય તેષાં સમ્યક્ત્વાર્થાપથનિમિત્તં સ્વ-
ચારિત્રલ્લાજનિમિત્તં ચ સ્વકીયાંચિત્યકરણેન ત્યજન્ સત્ત્વજીવૃત્સંયમસિધ્યા સાધુ-
રેવ એપ ત્યાગોઽત્યાગસ્તત્ત્વજ્ઞાવનાતઃ । અત્યાગ એવ ચ ત્યાગો મિથ્યાભાવનાતઃ
તત્ત્વજ્ઞમત્ર પ્રધાનં વૃધાનાં । યતો ધીરા એતદ્દર્શિનઃ આસન્નજવ્યાઃ એવં ચ તાનિ
સમ્યક્ત્વાર્થાપથસંપાદનેન જીવ્યેદાત્યન્તિકં અપુનર્મરણેનામરણાબન્ધવીજયોગેન

વ્યવહારથી સર્વે કાલને સહન કરે તેવા છે, એટલે તત્કાળ નાશ પામે એવાં
નથી, કારણકે ત્યાંબુધી ગૃહવાસ છે, ત્યાંબુધી નિર્વાહ વગેરેની ચિંતા છે,

માટે તે તે પ્રકારે સંસ્થાપન કરીને એટલે માતાપિતાદિ ગુરૂગ્રામની
જીવતાં બુધી પોદોચિ એવી આજીવિકાનો બંદોબસ્ત કરીને તેમના સમકિ-
તાદિ આપથ નિમિત્તે, પોતાને ચારિત્રનો લાભ થાય, તે નિમિત્ત અને પોતાની
યોગ્યતા પ્રમાણે કરી સર્વથા ઈષ્ટ એવા સંયમની સિદ્ધિ નિમિત્તે એ ગુરૂગ્રા-
મનો લાગ કરનારો પૃથ્વિ ઉત્તમ કહેવાય છે કારણકે, સંસારરૂપ અટવીમાં-
થી કરાતો એ ત્યાગ તે તત્ત્વભાવનાથી અત્યાગજ છે. અને મિથ્યા ભાવના
એ કરીને અત્યાગ એટલે તેમનો લાગ ન કરવો તે લાગ છે. કારણકે, આ
રૂપે પંડિત પૃથ્વેને તત્ત્વજ્ઞનું પ્રધાનપણું છે, એટલે ઉત્તરોત્તર દ્વિત કરનાર જે
થાય તે તત્ત્વજ્ઞ કહેવાય છે. અને એ તત્ત્વજ્ઞને દેખનારા ધીર પૃથ્વે આસન્ન
બન્ધ હોય છે. આ પ્રકારે તે માતાપિતાને સમકિતાદિ આપથનું સંપાદન કરી
અત્યંત જીવાડવાં, એટલે પ્રીતી મરણ ન થાય તેવી રીતે જીવાડવા—એ
સત્પૃથ્વેને હચિત છે કારણકે, અમરણનું અવધ્ય બીજ એટલે ખરૂં કારણ
જે સમકિતાદિકનો યોગ, તે સંબંધિત છે. અર્થાત્ સમકિતરૂપ બીજની
પ્રાપ્તિ થયા પછીનું મરણ અમરણજ છે. એ કરવું તે સત્પૃથ્વેને હચિત છે.
કારણ માતા પિતા નિન્ને દુઃખનિકાર છે એટલે માતાપિતાએ એટલા બંધ

સંભવાત્ સુપુરુષોચિતમેતદ્યતો છુમ્પતિકારો નિયમાન્માતાપિતરો જ્ઞેપથ્થ યયોચિતં સ્વ-
જનલોકઃ એષ ધર્મઃ સજ્જનનાં જગવાન્ન જ્ઞાતં પરિહરન્નકુશાદ્યાનુવચ્ચિમાતાપિત્રા
દિશોકમિતિ ॥ ૩૩ ॥

તથા ગુરુનિવેદનમિતિ ॥ ૩૪ ॥

તથેતિ વિચ્યન્તરસમુચ્ચાર્યઃ ગુરુનિવેદનં સર્વોત્તમા ગુરોઃ પ્રવાજકસ્યાત્મસમ-
ર્પણં કાર્યમિતિ ॥ ૩૪ ॥

इत्थं प्रवाज्यगतं विधिमभिधाय प्रवाजकगतमाह—

अनुग्रहधियाज्युपगम इति ॥ ૩૫ ॥

ઉપકાર કર્યો છે, કે તેમનો પ્રત્યુપકાર કરવો હુઃશક્ય છે, તેથી હુઃખ પામીને
પણ તેઓ સમકિત પામે એવો ઉપાય કરવો—એ ભાવ છે. માતાપિતા શિ-
વાય બાદીના જે સ્વજન લોક છે, તે તો જે જને ધટ તેટલો ઉપકાર કરવા-
ની યોગ્યતા છે, આ પ્રમાણે સત્પુરુષનો ધર્મ છે. આ ઠેકાણે અકુશાદ્યાનુબંધી
એવા માતાપિતાદિકના શોકનો પરિહાર કરી વિચરેલા શ્રી મહાવીર સ્વામી
દૃષ્ટાંતરૂપ છે. ૩૩

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેનાર પુરૂષે ગુરૂને પોતાના આત્માનું અ-
ર્પણ કરવું. ૩૪

ટીકાર્થ—અહિં તથા શબ્દ બીજા વિધિના સમુચ્ચય અર્થમાં છે.
ગુરૂને નિવેદન કરવું એટલે દીક્ષા લેનારા પુરૂષે દિક્ષા આપનાર ગુરૂને સર્વ
પ્રકારે આત્માનું અર્પણ કરવું. ૩૪

એવી રીતે દીક્ષા લેનાર સંબંધી વિધિ કહી હવે દીક્ષા આપનાર ગુરૂ
સંબંધી વિધિ કહેવાની ઈચ્છાથી કહે છે—

મૂલાર્થ—ગુરૂએ અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિથી શિષ્યનો અંગી-
કાર કરવો. ૩૫

ગુરુણા અનુગ્રહધિયા સમ્યક્ત્વાદિગુણારોપણશુદ્ધ્યા અન્યુપગમઃ પ્રત્રાજની-
યસ્ત્વમેવંરૂપઃ કાર્યો ન પુનઃ સ્વપરિપત્પૂરણાદિશુદ્ધેતિ ॥ ૩૫ ॥

તથા નિમિત્તપરીક્ષેતિ ॥ ૩૬ ॥

નિમિત્તાનાં ભાવિકાર્યમૂલકાનાં શકુનાદીનાં પરીક્ષા નિશ્ચયનં કાર્ય નિ-
મિત્તશુદ્ધેઃ પ્રધાનવિધિત્વાત્ इति ॥ ૩૬ ॥

તથા ઉચિતકાઝાપેક્ષણમિતિ ॥ ૩૭ ॥

ઉચિતસ્ય પ્રવ્રજ્યાદાનયોગ્યસ્ય કાઝસ્ય વિશિષ્ટતિથિનક્ષત્રાદિયોગરૂપસ્ય
ગણિવિદ્યાનામપ્રકીર્ણકનિરૂપિતસ્યાપેક્ષણમાદરણમિતિ । યતસ્તત્ર પઞ્ચેત—

“ તિહિં ઉત્તરાહિં તહ રોહિણીહિં
કુઝ્ઝા ઉસેહ નિરકમણં ।

ટીકાર્થ—ગુરુએ શિષ્ય ઉપર અનુગ્રહ કરવાની શુદ્ધિથી એટલે સમ-
કિત વગેરે ગુણોનું આરોપણ કરવાની શુદ્ધિથી દીક્ષા આપવી. પોતાની પર્ષદા
(સંઘેરા) ની પૂર્તિ થશે તેવી શુદ્ધિથી આપવી નહીં. ૩૬

મૂલાર્થ—નિમિત્ત શાસ્ત્રવડે શિષ્યની પરીક્ષા કરવી. ૩૭

ટીકાર્થ—નિમિત્ત એટલે ભાવી અર્થને મુચવનારા શકુનાદિકની
પરીક્ષા કરવી એટલે નિશ્ચય કરવો; કારણકે, નિમિત્તની શુદ્ધિનો વિધિ
પ્રધાન છે. ૩૭

મૂલાર્થ—દીક્ષા આપવાને યોગ્ય એવા વખતની અપેક્ષા
રાખવી. ૩૮

ટીકાર્થ—ઉચિત એટલે સારા તિથિ, નક્ષત્ર કંત્યાદિકના યોગરૂપ
એવો દીક્ષા આપવાને યોગ્ય સમય જે ગણિવિદ્યાનામે પ્રદીર્ણક યં-
થમાં કહેલો છે, તેની અપેક્ષા કરવી—આદર કરવો. અર્થાત સાડું મુદ્રર્ત
એવું. તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

ત્રણ ઉત્તરા નક્ષત્ર, એટલે ઉષ્ણપાદા, ઉષ્ણ ભાદ્રપદ, ઉત્તરા શ-
શ્વિની, તથા રેવતી નક્ષત્ર—એટલા નક્ષત્રોને વિષે શિષ્યને નિષ્કમણ

गणिवायए अणुन्ना,

महव्याणं च आसहणा ॥ १ ॥

चठदसीपन्नसिं वजेज्जा अट्ठमिं च नवमिं च ।

उट्ठिं च चउत्थिं वारसिं च दोएहंपि पक्काणं ॥ २ ॥

इत्यादि ॥ ३० ॥

तथा उपायतः कायपादनमिति. ॥ ३९ ॥

उपायत उपायेन निस्वचानुष्ठानाज्यासरूपेण कायानां पृथिव्यादीनां पा-
दनं रक्षणं प्रविब्रजिषुः प्राणी कार्यत इति ॥ ३९ ॥

तथा जाववृद्धिकरणमिति. ॥ ४० ॥

जावस्य प्रव्रज्याजिह्वापद्मकणस्य वृद्धिः उत्कर्षः तस्याः तैस्तैः प्रव्रज्याफ-
समरूपणादिसङ्गणैर्वचनैः करणं सम्पादनं तस्य ॥ ४० ॥

तथा—अनन्तरानुष्ठानोपदेश इति. ॥ ४१ ॥

એટલે દીક્ષા આપવી તેમ વળી ગણિપદ અથવા વાયકપદની અનુશા તથા
મહાવ્રતની આરોપણા પણ એમાં કરવી. ૧

દીક્ષા ગ્રહણ કરવામાં ચૌદશ, પુનમ, આઠમ, નવમી, છઠ, ચોથ અને
બારશ એટલી શુક્લ અને કૃષ્ણ બંને પક્ષની તિથિઓ વર્જવી. ૨ ઇલાદિ. ૩૮

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવાને ઇચ્છનારા પુરૂષને પૃથ્વીકાય વગેરે
જીવોનું પાલન કરવાના ઉપાયને બાણનાર કરવો. ૩૯

ટીકાર્થ—નિર્દોષ અનુષ્ઠાનના અભ્યાસ રૂપ ઉપાયે કરી પૃથ્વીકાયા-
દિ જીવોનું પાલન કરી શકે તેવા દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાવાળા પ્રાણીને કરવો. ૪૦

મૂલાર્થ—દીક્ષા લેવાના ભાવ અભિલાષની વૃદ્ધિ કરવી. ૪૦

ટીકાર્થ—ભાવ એટલે દીક્ષા લેવાનો અભિલાષ, તેની વૃદ્ધિ કરવી
એટલે દીક્ષાના રૂઝની પ્રરૂપણા વગેરે કરનારા વચનોએ કરીને ઉત્કર્ષ કરવો.

એટલે પ્રવ્રજ્યા લીધાનું મોટું પ્રજા કહી દેખાડવું જથીભાવની વૃદ્ધિ થાય. ૪૦

મૂલાર્થ—દીક્ષા લીધા પછી કરવા યોગ્ય એવા અનુષ્ઠાનનો
ઉપદેશ કરવો. ૪૧

અનન્તરાનુષ્ઠાનસ્ય પ્રવ્રજ્યાગ્રહણાનન્તરમેવ કરણીયસ્ય 'ગુર્વન્તેવાસિતા તદ્ગ-
ત્તિવદ્દુમાનાદેરનન્તરાધ્યાયે એવ વદ્યમાણસ્યોપદેશઃ તસ્ય કાર્યઃ ॥ ૪૧ ॥

તથા શક્તિતસ્ત્યાગતપસીતિ ॥ ૪૨ ॥

શક્તિઃ શક્તિમપેક્ષ્ય ત્યાગઃ ચાર્યવ્યયઙ્ગક્રણં દેવગુરુસદ્ગુપૂજાર્દા વિપયે
તપશ્ચાનશનાદિ કારણીય સ ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

તથા ક્ષેત્રાદિશુદ્ધૌ વન્દનાદિશુદ્ધ્યા શીઘ્રારોપણમિતિ
॥ ૪૩ ॥

ક્ષેત્રસ્ય ભૂમિનાગઙ્ગક્રણસ્ય આદિચઙ્ગાદિશ્ચ શુદ્ધ્યાં સત્યાં વન્દનાદિશુદ્ધ્યા
ચૈત્યવન્દનકાપોત્તર્ગકારણસાધુનેપવ્યસમર્પણાદિસમાચારચારુતારૂપયા શીઘ્રસ્ય સા-
માયિકપરિણામરૂપસ્ય ' કરેમિ જંતે સામાયિકં ' ઇત્યાદિદાનકોચારણપૂર્વકમા-

ટીકાર્થ—અનંતર અનુષ્ઠાન એટલે દીક્ષા લીધા પછી કરવા યોગ્ય
અનુષ્ઠાન જે શુદ્ધી પાસે રહેવું અને શુદ્ધી ભક્તિ તથા બહુ માન વગેરે કર-
વા જે આગળ અધ્યાયમાં કહેવાશે તેનો ઉપદેશ કરવો. ૪૧

મૂલાર્થ—શિષ્યની શક્તિ પ્રમાણે ત્યાગ તથા તપ કરાવવો. ૪૨

ટીકાર્થ—શક્તિ પ્રમાણે એટલે ગત્ર પ્રમાણે ત્યાગ એટલે દેવ, ગુરુ
તથા સંધની પુત્ર વિગેરેમાં દ્રવ્યનો ખર્ચ કરાવવો એવું છે લક્ષણ જેવું
એવો ત્યાગ અને તપ એટલે અનશન વગેરે તે દીક્ષા લેનારની પાસે
કરાવવો. ૪૨

મૂલાર્થ—ક્ષેત્રાદિકની શુદ્ધિ કરતાં ચૈત્યવંદનાદિકની શુદ્ધિ
વડે શીઘ્ર-આચારનું આરોપણ કરવું. ૪૩

ટીકાર્થ—ક્ષેત્ર એટલે ભુમિભાગ આદિ શબ્દથી દિશા તેની શુદ્ધિ
યતાં વંદનાદિકની શુદ્ધિવડે એટલે ચૈત્યવંદન, કાપોત્તર્ગ અને સાધુને વેષ
આપવા વગેરે સારા આચારની મુંઢરતાવડે થીવ એટલે સામાયિકના પરિ-
ણામ રૂપ આચાર તેનું આરોપણ એટલે ' કરેમિ જંતે સામાયિકં ' ઇત્યાદિ
વંદના ઉચ્ચારણ પુર્વક દીક્ષા લેવાને યોગ્ય એવા પુણ્યમાં સ્થાપન ગુરુએ

रोपणं प्रव्रज्यार्हे न्यसनं गुरुणा कार्यमिति । तत्र क्षेत्रशुद्धिः इक्षुवनादिरूपा यथोक्तम् ।

उच्चुवणे साविवणे
पञ्चमसरे कुसुमिण वणसंने ।
गंजीरसाण्णणए
पयाहिणज्जे जिणहरे वा ॥ १ ॥

तथा— पूर्वाज्जिमुहो उचर—
मुहोच्च दिज्जाहवा पन्निच्छेज्जा ।
जाए जिणादग्गो वा
दिसाए जिणचेइयाइं वा ॥ २ ॥ इति ॥ ॥४३॥

शीलमेव व्याचष्टे ।

असङ्गतया समशानुमित्रता शीलमिति ॥ ४४ ॥

असंगतया कचिदपि अर्थे प्रतिवन्धाभावेन समशु मित्रता शत्रौ मित्रे च समानमनस्कता शीलमुच्यत इति ॥ ४४ ॥

करवुं. तेभां क्षेत्रशुद्धि ऐटले शैलदीना वन प्रमुष्ण शुद्धभूमि तेने भाटे शा-
स्त्रभां कहेवुं छे.

“ शैलदी तथा हांगेरना वनने विषे, पद्मसरोवरने विषे, पुष्पवाणा
वन भंडने विषे, गंभीर शम्भु करता अने प्रदक्षिण वदेता अवा नगना
सभीषे अने गिनगृह यैत्यने विषे दीक्षा आपवी, १

वणी पूर्वोक्तिमुपे अथवा उत्तरशक्तिमुपे अथवा ते दिशाने विषे
इवणी विचरता होय वा गिनचैत्य होय, ते दिशाने सन्मुखे शिष्यने बेसा
दी दीक्षा आपवी. २ ४३

इवे शीलतुं निरूपण करे.छे.

मूलार्थ—अनासक्तपण्णे असंगपण्णे शत्रु अने मित्रभां स-
मभाव राखवे ते शील कहेवाय छे. ४४

टीकार्थ—असंगता ऐटले द्वाध पलु पदार्थभां प्रतिबंध आसक्तिने
अभावे करी शत्रु अने मित्रभां समान चित्त राखवुं ऐ शील कहेवाय छे. ४४

નનુ સ્વપારણામસાધ્યં શીલં તત્ક્રિમસ્ય ક્ષેત્રાદિશુદ્ધ્યારોપણેનેત્યાશઙ્ક્યાહ ।

અતોઽનુષ્ઠાનાત્તજ્ઞાવસમ્પન્નવ ઇતિ ॥ ૪૫ ॥

અતોઽસ્માદનુષ્ઠાનાપુક્તશીલારોપત્તરૂણાત્તજ્ઞાવસ્ય શીલપરિણામત્તરૂણસ્ય સમ્પન્નવઃ સમુત્પાદઃ પ્રાગસતોઽપિ જાયતે સતથ સ્થિરીકરણમિતિ ॥ ૪૫ ॥

તથા તપોયોગકારણં ચેતીતિ ॥ ૪૬ ॥

સ एवं વિધિપ્રવ્રજિતઃ સન્ ગુરુપરમ્પરયાગતમાચારમ્નાદિતપોયોગઃ કાર્યત્વ ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

અથોપસંહારમાહ ।

एवं यः शुद्धयोगेन परित्यज्य गृहाश्रमम् ॥

संयमे रमते नित्यं स यतिः परिकीर्तितः ॥ ४७ ॥

અહીં 'કોઈ શંકા કરે કે, શીલ તો પોતાના પરિણામથી સાધ્ય છે, તો પછી ક્ષેત્રાદિકની શુદ્ધિવડે તે શીલનું આરોપણ શામાટે કરવું જોઈએ ? તે શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—એ અનુષ્ઠાનથી તે શીલપણના ભાવનો સંભવ છે. ૪૫

ટીકાર્થ—પૂર્વે કહેલ શીલના આરોપણરૂપ અનુષ્ઠાનથી તદ્ભાવ એટલે શીલના પરિણામરૂપ ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે. એટલે જેને પ્રથમ તેવો ભાવ ન હોય તો તેને નવો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને જેને પ્રથમ તેવો ભાવ હોય છે તેને તે ભાવનું સ્થિર કરવાપણું થાય છે. ૪૫

મૂલાર્થ—વલી તે શિષ્યપાસે તપનો યોગ કરાવવો. ૪૬

ટીકાર્થ—એ પ્રમાણે વિધિવડે દીક્ષિત થયેલા પુરૂષ ગુરૂ પરંપરાને પ્રાપ્ત થયેલ આંગેલ વજેરે તપના યોગને કરાવે. ૪૬

હવે યતિ વિધિનો ઉપસંહાર કરે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે જે શુદ્ધ યોગવડે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી સંયમને વિષે રમે તે યતિ કહેવાય છે. ૪૭

एवमुक्तप्रकारेण यो जव्यविशेषः शुद्धयोगेन सम्यगाचारविशेषेण परित्यज्य हित्वा गृहाश्रमं गृहस्थावस्थां संयमे हिंसादिविरमणरूपे रमते आसक्तिमान् जवति स एवंगुणो यतिः उक्तनिरुक्तः परिकीर्तित इति ॥ ४७ ॥

अत्रैवान्युच्यमाह ।

एतत्तु संभवत्यस्य सङ्ગपायप्रवृत्तिः ॥

अनुपायात्तु साध्यस्य सिद्धिं नेच्छन्ति परिणताः ॥ ४८ ॥

इति ॥

एतत्પુનર્યતિત્વં સંજવત્પસ્ય પ્રવ્રજિતસ્ય સતઃ કૃત ઇત્યાહ સઙ્ગપાયપ્રવૃત્તિઃ સતા સુન્દરેણ ઉપાયેન ‘અહોઽર્હસમીપે’ ઇત્યાદ્યુક્તરૂપેણ મટ્વત્તેષ્ઠેષ્ટનાત્ । અત્રૈવ વ્યતિરેકમાહ અનુપાયાત્તુપાયવિપર્યયાત્ પુનઃ સિદ્ધિં સામાન્યેન સર્વસ્ય કાર્યસ્ય

ટીકાર્થ—એવી રીતે એટલે ઉપર કહેલા પ્રકારે જે લબ્ય પ્રાણી સમ્યક્ આચારરૂપ શુદ્ધ યોગવડે ગૃહસ્થાવસ્થાને યોગી હિંસાદિકથી વિરામ પામવા રૂપ સંયમને વિષે રમે છે આસક્તિવાદો હોય એવા ગુણવાદો યતિ (જિની વ્યુત્પત્તિ આગળ કહેલ છે તે) કહેવાય છે. ૪૭

આ ઠેકાણે એજ વાતની ઉન્નતિ કહે છે.

મૂક્ષાર્થ—સારા ઉપાયવડે પ્રવૃત્તિ કરવાથી દીક્ષા લેનારને એ યતિપણું સંભવે છે. કારણકે પંડિત પુરૂષો સાધવા યોગ્ય કાર્યની સિદ્ધિને ઉપાય વિના ઇચ્છતા નથી. ૪૮

ટીકાર્થ—એ દીક્ષા લેનારને યતિપણું સંભવે છે. તે સાથી સંભવે છે! તે કહે છે. ‘સત્ ઉપાયની પ્રવૃત્તિથી’ એટલે સુંદર ઉપાયવડે પોતે યોગ્ય થઈ યોગ્ય ગુરૂ પાસે દીક્ષા લે ઇત્યાદિ પ્રવૃત્તિથી આ ઠેકાણે વ્યતિરેકથી કહે છે, એટલે ઉલટાવીને કહે છે. અનુપાયથી એટલે સુંદર ઉપાય વિના સામાન્ય પ્રકારે સર્વ કાર્યની સિદ્ધિને પંડિત એટલે કાર્ય અને કારણનો વિભાગ કરવામાં કુશલ એવા પુરૂષો ઇચ્છતા નથી. અર્થાત્ ઉપાય (કારણ) વિના

નિર્પત્તિ નેષ્ઠાન્તિ ન પ્રતિષ્ઠાન્તે પાદિરુતાઃ કાર્યકારણવિજ્ઞાનકુશલાઃ યતઃ પત્રન્તિ
નાકારણં જ્ઞેત્કાર્યમિત્યાદિ ॥ ૪૬ ॥

ઉક્તવિપર્યયે દોષમાહ ।

યસ્તુ નૈવંવિધો મોહાચ્છેદતે શાસ્ત્રવાધયા ।

સ તાદૃગ્લિઙ્ગયુક્તોઽપિ ન ગૃહી ન યતિર્મતઃ ॥ ૪૭ ॥

ફલિતિ ॥

યસ્તુ યઃ પુનરધ્યાપ્યતુચ્છીન્નૂતજવત્રમણશક્તિઃ નૈવંવિધઃ કિન્તૂક્તવિધિવિપરીતઃ
મોહાદક્ષાનાચ્છેદતે પ્રવર્તે શાસ્ત્રવાધયા શાસ્ત્રાર્થોદ્ઘુન્નનેન સ પ્રાણી તાદૃગ્લિઙ્ગયુક્તોઽપિ

કાર્યની સિદ્ધિ થાય એમ પંડિત પુરૂષોનો અભિપ્રાય નથી. શાસ્ત્રમાં પણ
કહ્યું છે કે, કારણ વિના કાર્ય ઉત્પન્ન ન થાય. ૪૮

પૂર્વે જે પ્રકારે યતિ કહેલ છે, તેથી જીલ્લટી રીતે વર્તવાથી દોષ
કહે છે.

મૂલાર્થ—જે પુરૂષ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે શાસ્ત્રનીતિથી ચાલે
નહીં અને શાસ્ત્રને બાધ લાગે એવી એટા કરે છે, તે તેવા શુદ્ધ જૈન
લિંગધારી હોય તો પણ તે ગૃહસ્થ ન કહેવાય તેમ યતિ પણ ન
કહેવાય. એ ઉભય બ્રહ્મ છે. ૪૯

ટીકાર્થ—જેની સંસારમાં શ્રમણ કરવાની શક્તિ અદ્યપિ આછી
થઈ નથી, એવો જે પુરૂષ પૂર્વે કહેલા વિધિથી વિપરીતપણે ચાલતો થકા
અજ્ઞાનથી શાસ્ત્રના અર્થને ઉલ્લંઘન કરી પ્રવર્તે છે, તે મનુષ્ય શુદ્ધ યતિ
સમાન વેપધારી છે, તો પણ (બીજી રીતનો વેપધારી હોય તેની થી વાત ક-
રવી. એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે) તો પણ તે ગૃહસ્થ પણ નથી કારણકે, તે

શુદ્ધયતિતુલ્યનેપથ્યસનાથોઽપિ કિં પુનરન્યથાભૂતનેપથ્ય ઇત્યપિશબ્ધાર્થઃ ન ગૃહી
ગૃહસ્થાચારરહિતત્વાત્ ન યતિર્જાવચાસ્ત્રિવિરહિતત્વાદિતિ ॥ ૪૬ ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितायां धर्मविन्दुवृत्तौ यतिविधिर्नाम

ચતુર્થોઽધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ।

સમાપ્તશ્રતુર્થોઽધ્યાય.

ગૃહસ્થના આચારથી રહિત છે. તેમ તે યતિ પણ નથી, કારણકે, તેનામાં
ભાવ આશ્રિતથી રહિતપણું છે. ૪૬

इति श्री मुनिचंद्रसूरिअ रचेल धर्मविन्दु वृत्तिने विषे यतिविधि

नामे शोधो अध्याय समाप्त થયો.

પાંચમઃ અધ્યાયઃ ।

વ્યાખ્યાતશ્વતુર્યોઽધ્યાયઃ અથ પાંચમો વ્યાખ્યાયતે । તસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।
 વાહુભ્યાં હસ્તરો યદ્વત્કૂરનકો મહોદધિઃ ।
 યતિત્વં હૃષ્કરં તદ્વદિત્યાહસ્તત્ત્વવેદિનઃ ॥ ૧ ॥

ઇતિ ।

વાહુભ્યાં જુજાન્યાં હસ્તરઃ કૃચ્છ્રેણ તરીતુંશ્ચક્રઃ યદ્વદિતિ દૃષ્ટાન્તાર્થઃ
 કૂરનકઃ કૂરા નીપણા નકા જન્નજન્તુવિશેષા ઉપસન્નકણત્વાત્ મત્સ્યમકરસંસ્મારા-

અધ્યાય પ મો.

થા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરી હવે પાંચમા અધ્યાયની વ્યાખ્યા
 કરે છે, તે અધ્યાયનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—જેમાં ફર જુદા—મત્સ્યો છે, એવો મહા સમુદ્ર જેમ
 બે બાહુઓથી તરવો મુરકેલ છે, તેમ યતિપણું પાળવું હૃષ્કર છે,
 એમ તત્ત્વવેતાઓ કહે છે. ૧

ટીકાર્થ—જેમ બે ભુમીથી સમુદ્ર ફુટતર છે, એટલે તરવાને અશક્ય
 છે. યદ્વત્ એ દશાંતનો અર્થ બતાવે છે. ફર એટલે ભયંકર છે. નકજુદ જા-
 તના મત્સ્યો જેમાં એવો સમુદ્ર ઉપસન્નકણથી મત્સ્ય, મધર અને સુંસુમાર

દયથ યત્ર સ તથા । મહોદધિર્મહાસમુદ્રઃ યતિત્વંશ્રામણ્યં હુન્કરં હુરુષ્ટેયં
તદ્વદિતિ દાદ્યાન્તિકાર્યઃ । ઇત્યેતદાહુરુક્તવન્તઃ । ક ઇત્યાહ । તત્ત્વેદિનઃ પ્રવ્રજ્યા-
પરમાર્થજ્ઞાતારઃ ઇતિ ॥ ૧ ॥

અસ્યૈવ હુન્કરત્વે હેતુમાહ ।

અપવર્ગઃ ફલં યસ્ય જન્મમૃત્યાદિવર્જિતઃ ।

પરમાનન્દરૂપશ્ચ હુન્કરં તન્ન ચાદ્નુતમ્ ॥ ૨ ॥

ઇતિ ।

અપવર્ગો મોક્તઃ ફલં કાર્યં યસ્ય યતિત્વસ્ય જન્મમૃત્યાદિવર્જિતઃ જન્મમરણ-
જરાદિસંસારવિકારવિરહિતઃ તથા પરમાનન્દરૂપઃ સર્વોપમાતીતાનન્દસ્વજ્ઞાવઃ ચકારો
વિશેષણસમુચ્ચયે । હુન્કરં કૃત્ત્રેણ કર્તું શક્યં તદ્યતિત્વં ન ચ નૈવાદ્નુતમાશ્ચર્યમેતત્
અત્યન્તમહોદયાનાં વિદ્યામન્ત્રોપધાદિસાધનાનામિદૈવ હુન્કરત્વોપસન્નાત્ ઇતિ ॥૨॥

વગેરે અહણ કરવા. મહોદધિ એટલે મોટા સમુદ્ર જેમ તરવો હુન્કર છે તેમ
યતિપણું એટલે શ્રમણપણું હુન્કર છે. હુઃખે આચરવા યોગ્ય છે. તદ્વત્ એ
દૃષ્ટાંતનો અર્થ થયો. એવી રીતે કહે છે. કાણુ કહે છે? તત્ત્વવેત્તાઓ એટલે
દીક્ષાના ખરા અર્થને જાણનારાઓ કહે છે. ૧

યતિપણું હુન્કર છે. તેનું કારણુ કહે છે.

મૂલાર્થ—જે યતિપણાનું ફલ જન્મ તથા મરણ વગેરેથી રહિત
અને પરમાનન્દરૂપ એવો મોક્ષ છે, તે યતિપણું હુન્કર હોય
તેમાં શું આશ્ચર્ય છે? ૨

ટીકાર્થ—અપવર્ગ એટલે મોક્ષ છે, પ્રલ-કાર્ય જેનું એવું યતિપણું
છે, જે મોક્ષ જન્મ, મરણ, અને જરા વગેરે સંસારના વિકારોથી રહિત છે,
તેમ વળી તે પરમાનન્દરૂપ છે, એટલે સર્વ ઉપમાઓથી અતીત અર્થાત્
નિરૂપમ એવા આનન્દ સ્વભાવવાળો છે. અહિં ચ શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં
છે, તે યતિપણું કષ્ટથી કરી શકાય તેવું હોય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. કારણુ કે,
અત્યંત મહોદયવાળા વિદ્યા, મંત્ર, અને ઔપધ વગેરે સાધનાનું આ લોકમાં
હુન્કરપણું દેખવામાં આવે છે, તો મોક્ષને આપનારા યતિપણામાં હુન્કરપણું
કેમ ન હોય ? ૨

एवं तर्हि कथमिति दुष्करं यत्तत्त्वं कर्तुं शक्यं स्यादित्याशङ्क्याह ।

भवस्वरूपविज्ञानात्तद्वિरागाच्च तत्त्वतः ।

अपवर्गानुरागाच्च स्यादेतन्नान्यथा कश्चित् ॥ ૩ ॥

इति ॥

જવસ્વરૂપસ્પેન્દ્રજાલમૃગતૃષ્ણિકાગન્ધર્વનગરસ્વપ્નાદિકલ્પસ્ય વિજ્ઞાનાત્ સમ્યક્શ્રુતજ્ઞોચનેન અવજ્ઞોકનાત્ પ્રાક્ તદનુ તદ્વિરાગાત્ તપ્તજ્ઞોહપદન્યાસોદ્વિજન-
નાયેન જવસ્વરૂપોદ્દેગાત્ । ચકારો હેત્વન્તરસમુચ્ચયે । તત્ત્વતઃ નિર્વ્યાજવૃત્ત્યા તથા
અપવર્ગાનુરાગાત્ પરમપદસ્પૃહાતિરેકાત્ ચ શબ્દઃ પ્રાગ્ભવત્ સ્વાદ્ભવેદેતદ્યતિત્વં નાન્યથા
નાન્યપ્રકારેણ ક્વચિત્સંત્રે કાલેવા સમ્યગુપાયમન્તરેણોપેયસ્યકદાચિદજ્ઞાવાદિતિ ॥૩॥

ત્યારે એવું દુષ્કર યતિપણું શી રીતે પાળી શકાય ? તે શંકાના સમા-
ધાનમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—સંસારના સ્વરૂપનું જાણપણું થવાથી. તે સંસાર
ઉપર યથાર્થ વૈરાગ્ય થવાથી અને મોક્ષ તરફ અનુરાગ થવાથી એ
યતિપણું પાળી શકાય છે, તે શિવાય ક્યારે પણ પાળી શકાતું
નથી. ૩

ટીકાર્થ—સંસારનું સ્વરૂપ કે જે ઈંદ્રિયજન, મૃગતૃષ્ણિકા (ગ્રંથવાના
જળ) ગંધર્વનગર અને સ્વપ્નાદિકના જેવું છે, તેના વિજ્ઞાનથી એટલે શાસ્ત્ર
રૂપજ્ઞાનનવડે પ્રથમ એવાથી તે પછી તેની તરફ વિરાગ કરવાથી એટલે
તપેક્ષા લોઢાને વિષે પગ મુકવાથી જેવો ઉદ્દેગ થાય તે ન્યાયવડે સંસારના
સ્વરૂપને તત્ત્વથી એટલે નિષ્કપટ વૃત્તિથી એમ ઉત્પન્ન થયેલા વૈરાગ્યથી અહિં
ચ શબ્દ બીજા હેતુના સમુચ્ચય અર્થમાં છે. તેમ વળી, અપવર્ગ એટલે
પરમપદની સ્પૃહાની અધિકતાથી અહિં ચ શબ્દ પ્રથમના અર્થમાં છે. યતિ-
પણું પાળી શકાય છે, તે શિવાય બીજા પ્રકારે કાંઈ ક્ષેત્રમાં કે કાંઈ કાળમાં
યતિપણું પાળી શકાતું નથી; કારણ કે, સમ્યક્ ઉપાયવિના ઉપેયનો (જે યતિ-
પણું તેનો) કદાચિત્ અભાવ થઈ જાય છે. ૩

इत्युक्तो यतिरधुनास्य धर्ममनुवर्णयिष्यामः यतिधर्मो
द्विविधः सापेक्षयतिधर्मो निरपेक्षयतिधर्मश्चेति ॥ ४ ॥

પ્રતીતાર્યમેવ । પરં ગુરુગચ્છાદિસાહાય્યમપેક્ષમાણો યઃ પ્રવ્રજ્યાં પ્રતિપાદ્ય-
યતિ સ સાપેક્ષઃ દત્તસ્તુ નિરપેક્ષો યતિઃ તયોર્ધર્મોઽનુક્રમેણ ગચ્છવાસસૂક્ષ્ણો જિ-
નકલ્પાદિસૂક્ષ્ણથેતિ ॥ ૪ ॥

तत्र सापेक्षयतिधर्म इति ॥ ५ ॥

तत्र तयोः सापेक्षनिरपेक्षयतिधर्मयोर्मध्यात्साપेक्षयतिधर्मोऽयं ज्ञायते ॥ ५ ॥

यद्या गुर्वन्तेवासितेति ॥ ६ ॥

ગુરોઃ પ્રવ્રાજકાચાર્યસ્ય અન્તેવાસિતા શિષ્યજાતઃ યાવજ્જીવમનુષ્ટેષા તદ્દિ-
વ્યજ્ઞાવસ્ય મહાફલત્વાત્ । પઞ્ચતે ચ ।

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે યતિતું સ્વરૂપ કહ્યું, હવે એ યતિના
ધર્મને કહીએ છીએ. યતિધર્મ એ પ્રકારનો છે. ૧ સાપેક્ષયતિ-
ધર્મ અને ૨ નિરપેક્ષયતિધર્મ. ૪

ટીકાર્થ—એ મૂલ સૂત્રનો અર્થ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ જે ગુરૂ તથા ગચ્છ વગે-
રેની સાહાયની અપેક્ષા રાખી દીક્ષા પાળે તે સાપેક્ષયતિ કહેવાય છે અને
જે તેની અપેક્ષા ન રાખે તે નિરપેક્ષયતિ કહેવાય છે, તેવા બંને યતિઓનો-
ધર્મ અનુક્રમે કરીને ગચ્છમાં નિવાસ કરવારૂપ અને જિનકલ્પાદિ લક્ષણ-
વાળો છે, એટલે ગચ્છવાસ એ સાપેક્ષ અને જિનકલ્પાદિ એ નિરપેક્ષ યતિધર્મ
કહેવાય છે. ૪

મૂલાર્થ—તેમાં સાપેક્ષ યતિધર્મ કહે છે.

ટીકાર્થ—તેમાં એટલે સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એ બંને ધર્મમાં સાપેક્ષ-
યતિધર્મ કહે છે. ૫

મૂલાર્થ—ગુરૂની પાસે શિષ્યભાવે યાવજજીવિત વર્તવું. ૬

ટીકાર્થ—ગુરૂ એટલે દીક્ષા આપનાર આચાર્યનો શિષ્યભાવ જીવતાં
સુધી રાખવો. કારણ કે, ગુરૂના શિષ્ય યદ્યપે રહેવામાં મોટું ફળ છે, તેને માટે
કહ્યું છે કે,—

नाणस्स होइ जागी धिरयरओ दंसणे चरिते च ॥

धएणा आवकहाए गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥ १ ॥

तथा तद्भक्तिवहुमानाविति ॥ ७ ॥

तस्मिन् गुरौ भक्तिः समुचिताश्रयानादिनिवेदनेन पादप्रक्षालनादिरूपा ।
बहुमानश्च जावमतिबन्धः ॥ ७ ॥

तथा सदाज्ञाकरणमिति ॥ ८ ॥

सदा सर्वकालं अदि रात्रौ चेत्यर्थः आज्ञाया गुरुरूपदिष्टार्थस्वरूपायाः
करणम् ॥ ८ ॥

तथा विधिना प्रवृत्तिरिति ॥ ९ ॥

विधिना शास्त्रोक्तेन प्रवृत्तिः प्रत्युपेक्षणाभिमार्जनाजिज्ञासार्थादिषु साधुसमा-
चारेण व्यापारणम् ॥ ९ ॥

તથા આત્માનુગ્રહચિન્તનમિતિ ॥ ૧૦ ॥

કચિદર્થે ગુર્વાક્ષાયાં આત્માનુગ્રહસ્યોપકારસ્ય ચિન્તનં વિમર્શનં યથા ।

“ ધન્યસ્યોપરિ નિપતત્ત્રહિતસમાચરણધર્મનિર્વાપી ॥

ગુરુવદનમદ્વયનિમ્લતો વચનરસશ્ચન્દનસ્પર્શઃ ॥ ૧ ॥

इति ॥ ૧૦

તથા વ્રતપરિણામરક્ષેતિ ॥ ૧૧ ॥

વ્રતપરિણામસ્ય ચારિત્રવ્રજક્રણસ્ય તત્ત્વુપસર્ગપરીપહાદિષ્ટુ સ્વજ્ઞાવત એવ
વ્રતવાધાવિધાયિષ્ટુ સત્ત્વ રક્ષા ચિન્તામણિમહાપદ્યાદિરક્ષણોદાહરણેન વિધેયા
॥ ૧૧ ॥

તથા આરમ્ભત્યાગ ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

મૂલાર્થ—ગુરુ કોઈ કામની આજ્ઞા કરે તો પોતાના ઉપર અનુ-
ગ્રહ કર્યો, એમ ચિંતવવું.

ટીકાર્થ—કોઈ બાબત ગુરુ આજ્ઞા કરે તો ગુરુએ પોતાનો અનુગ્રહ
કર્યો ઉપકાર કર્યો, એમ ચિંતવવું. જમકે,—

“ અદિત આચરણ રૂપ (અશ્રેયકારી આચરણ રૂપ) ધામને શાંત
કરનારો અને ગુરુના મુખ રૂપી મક્ષય પર્વતમાંથી નીકળેલો વચનરસરૂપી ચં-
દનનો સ્પર્શ ધન્યપુરુષની ઉપરજ પડે છે, એમ ગુરુ મહારાજના ઉપકારનું
વિચારવું. ૧

મૂલાર્થ—વ્રતના પરિણામનું રક્ષણ કરવું. ૧૧

ટીકાર્થ—ચારિત્રરૂપ વ્રતના પરિણામનું રક્ષણ કરવું એટલે સ્વ-
ભાવથી વ્રતને બાંધા કરનારા તે તે ઉપસર્ગ પરિપક્વ વગેરે આવતાં
ચિંતામણિ, મોટી આપથી વગેરે રક્ષણ કરવાના દૃષ્ટાંતે કરી તે ચારિત્ર
પરિણામનું પાલન કરવું. ૧૧

મૂલાર્થ—આરંભનો ત્યાગ કરવો. ૧૨

આરમ્ભસ્ય પટ્કાયોપમર્દરૂપસ્ય ત્યાગઃ ॥ ૧૨ ॥

પત્તપાયમેવાહ ।

પૃથિવ્યાદ્યસંઘટ્ટનમિતિ ॥ ૧૩ ॥

પૃથિવ્યાદીનાં જીવનિકાયાનાં અસંઘટ્ટનં સંઘટ્ટનં સ્પર્શનં તત્પ્રતિષેધાદસં-
ઘટ્ટનં ઉપસ્રક્ષણત્વાદગાઢગાઢપરિતાપનાઽપચ્ચાવણાનાં ચ પરિહાર ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

તથા ત્રિધેર્યાશુદ્ધિઃ ॥ ૧૪ ॥

ત્રિધા ઉર્ધ્વાધસ્તિર્યગ્દિગપેઢ્ઙ્યૌ ઈર્યાયાથંક્રમણસ્ય શુદ્ધિઃ યુગમાત્રા દ-
ષ્ટિનિવેશરૂપા ॥ ૧૪ ॥

તથા ત્રિદ્વાજોજનમિતિ ॥ ૧૫ ॥

ટીકાર્થ—આરંભ એટલે છજીવનિકાયનું ઉપમર્દન તેનો ત્યાગ કરવો. ૧૨

તે આરંભના ત્યાગનો ઉપાય કહે છે—

મૂલાર્થ—પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનો સંઘટ્ટો ન કરવો. ૧૩

ટીકાર્થ—પૃથ્વી વગેરે છજીવનિકાયનો અસંઘટ્ટન એટલે અસ્પર્શ અર્થાત્ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોનું મર્દન ન કરવું. ઉપસ્રક્ષણથી તે પૃથ્વીકાયાદિ જીવોને અતિશય અથવા થોડો પરિતાપ, વિરાધના તથા નીચે નાંખવા ઇત્યાદિકનો પરિહાર કરવો. ૧૩

મૂલાર્થ—ત્રણ પ્રકારે ઈર્યાશુદ્ધિ કરવી. ૧૪

ટીકાર્થ—ત્રણ પ્રકારે એટલે ઉંચે, નીચે અને તિરછું—એ ત્રણ દિશાઓની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રકારના ગમનની શુદ્ધિ કરવી એટલે યુગ (જુલસરા) પ્રમાણે લાંબીદૃષ્ટિ કરી ગમનકરવારૂપ ઈર્યાસમિતિ યાજવી. ૧૪

મૂલાર્થ—લિક્ષા માગી ભોજન કરવું. ૧૫

इह त्रिधा जिज्ञा सर्वसंपत्करी पारुष्येन वृत्तिजिज्ञाचेति तद्वक्त्रणं चेदम् ।

“ यतिर्ध्यानादियुक्तो यो गुर्वज्ञायां व्यवस्थितः ।

सदानारम्भिणस्तस्य सर्वसंपत्करी मता ॥ १ ॥

वृद्धाद्यर्थमસક્તસ્ય ત્રપરોપમયાઝતઃ ।

રૂહિદેહોપકારાય ત્રિહિતેતિ ગુજ્ઞાશયાત્ ॥ ૨ ॥

મત્રજ્યાં પ્રતિપન્નો યસ્તદ્વિરોધેન વર્તેતે ।

અસદારમ્ભિણસ્તસ્ય પારુષ્યેન પ્રકીર્તિતા ॥ ૩ ॥

નિઃસ્વાન્યપદ્મત્ત્વો યેતુ ન શક્તા વૈ ક્રિયાન્તરે ।

જિજ્ઞામદન્તિવૃત્ત્યયૈ વૃત્તિજિજ્ઞેયમુચ્યતે ॥ ૪ ॥

इति ।

ततो भिक्षया प्रस्तावात्सर्वसंपत्करीज्ञकणया पिण्डमुत्पाद्य ज्ञोजनं विधेय-
मिति ॥ १५ ॥

ટીકાર્થ—અહિં ભિક્ષા ત્રણ પ્રકારની છે. ૧ સર્વસંપત્કરી, ૨ પારુષ્યધ્ની, વૃત્તિભિક્ષા. તેના લક્ષણો નીચે પ્રમાણે—

“ જે યતિ ધ્યાનાદિકથી યુક્ત, ગુરૂની આજ્ઞામાં રહેનાર અને સદા આરંભ રહિત છે, તેને સર્વસંપત્કરી, નામે ભિક્ષા હોય છે. ૧

વૃદ્ધાદિકને માટે ભમરાની જેમ અસંગપણે અટનકરનાર સાધુને શુભ આશયથી ગૃહસ્થનો તથા દેહનો ઉપકાર કરવામાટે ભિક્ષા કરતાં એ સર્વસંપત્કરી ભિક્ષા કહેલી છે. ૨

જે પુરૂષ દીક્ષાને પ્રાપ્ત થયો છે અને તે દીક્ષાથી વિરૂદ્ધ વર્તે છે, તેવા અસત્આરંભ કરનાર પુરૂષને પારુષ્યધ્ની નામની ભિક્ષા હોય છે. ૩

જે પુરૂષો નિર્વન, અંધ અને પાંગળા હોવાથી બીજી ક્રિયા કરવાને અશક્ત યતાં પોતાની આજીવિકાને અર્થે ભિક્ષા કરે છે, તે વૃત્તિ ભિક્ષા કહેવાય છે. ૪

આ ત્રણ પ્રકારની ભિક્ષાઓમાંથી કેવી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી? તેમાં અહિં પ્રસ્તાવ ઉપરથી બતાવ્યું છે કે, સર્વસંપત્કરી ભિક્ષા કરવી, તેવી ભિક્ષાએ કરી પિંડ ઉપાર્જન કરી ભોજન કરવું. ૧૫

તથા આઘાતાદ્યદષ્ટિરિતિ ॥ ૧૬ ॥

આઘાત્યન્તે હિંસ્યન્તે જીવા અસ્મિન્નિતિ આઘાતઃ શૂનાદિસ્થાનં આદિશ-
દ્વાત્ ધૂતલ્પલાઘણેષ્વપમાદસ્થાનગ્રહઃ તતઃ આઘાતાદેરદષ્ટિઃ અનવલોકનં કાર્યં ત-
દવલોકને હિ અનાદિજવાન્યસ્તતથા પ્રમાદાનાં તત્કૌતુકાત્ કોપાદિદોષમ-
સદ્ભાત્ ઇતિ ॥ ૧૬ ॥

તથા તત્કથાઽશ્રવણમિતિ ॥ ૧૭ ॥

તેષાં આઘાતાદીનાં કથાયાઃ પરંરપિ કથ્યમાનાયા અશ્રવણમનાકર્ણનં ત-
ચ્છ્રવણેઽપિ દોષઃ પ્રાગ્ભવત્ ॥ ૧૭ ॥

તથા અરક્તછિદ્રતેતિ ॥ ૧૮ ॥

સર્વત્ર પ્રિયકારિણ્યરક્તેન અરાગવતા તદિતરસ્મિંધ્વાદિષ્ટેનાદ્રેપવતા જા-
હ્યમ્ । યતઃ પઞ્ચતે ।

મૂલાર્થ—જે સ્થાનમાં જીવહિંસા થતી હોય ઇત્યાદિક
સ્થાનને વિષે દષ્ટિ ન કરવી. ૧૬

ટીકાર્થ—જેમાં જીવનો આઘાત હિંસા થાય તે આઘાતસ્થાન-
એટલે કસાઈ વગેરેના સ્થાન આદિ શબ્દથી જુગારી લોકો તથા હુઆ-
લોકો વગેરે પ્રધા પ્રમાદસ્થાનોનું અહણ કરવું તે આઘાત વગેરે સ્થાનોનું
અવલોકન ન કરવું. કારણ કે, તેના અવલોકન કરવાથી અનાદિકાળથી
સંસારના અભ્યાસને લઈને પ્રમાદ વગેરેથી તેમાં કૌતુકથી ડાપાદિ દોષ
લાગવાનો પ્રસંગ આવે છે. ૧૬

મૂલાર્થ—તે આઘાત વગેરેના સ્થાનની વાત પણ ન
સાંભળવી. ૧૭

ટીકાર્થ—તે આઘાત વગેરેની કથા કોઈ બીજાએ કહેતા હોય
તે સાંભળવી નહીં. તે સાંભળનાથી પૂર્વની જેમ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૭

મૂલાર્થ—રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરવો. ૧૮

ટીકાર્થ—સર્વ ઠેકાણે એટલે પ્રિય કરનારની ઉપર રાગ રહિત અને
તેનાથી બીજા એટલે અપ્રિય કરનારની ઉપર દ્વેષ રહિત થવું, તેને માટે
કહ્યું છે કે,—

“ રાગદ્વેષો યદિ સ્યાતાં તપસા કિં પ્રયોજનમ્ ” ।

इति ॥ ૧૮ ॥

તથા ગ્ધાનાદિપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૧૯ ॥

ગ્ધાનો જ્વરાદિરોગાનુર આદિરાદ્રાદ્રાણ્ણશ્ચવૃથુતપ્રાચૂર્ણકાદિગ્રહસ્તેષાં
પ્રતિપત્તિઃ સમુચિતાન્નપાનાદિસંપાદનરૂપં વૈયાવૃત્ત્યં મહાફલત્વાત્તસ્ય પઠ્યતે ચ ।

“ પરિજ્ઞાસ્ય મયસ્ય વ નાસફ ચરણં મુઝ્ઞં અગુણ્ણાપ ।

નો વૈયાવૃત્ત્યં મુહોદયં નાસફ કમ્મ ” ॥ ૧ ॥

તથા—

“ જહ જમરમહુઅરિણા નિવયંતિ કુસુમિયમ્મિ વણસંને ।

ઇપ હોફ નિવસ્યન્નં મેણ્ણણે કફ્ફવજ્જેણ ॥ ૨ ॥ ૧૯

“ જો રાગ દ્વેષ હોય તો પછી તપ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? ”* ૧૮

મૂલાર્થ—ગ્ધાનાદિકની સેવા કરવી. ૧૯

ટીકાર્થ—ગ્ધાન એટલે જ્વરાદિ રોગથી પીડિત આદિ શબ્દથી પા-
ળક, વૃદ્ધ બહુશ્રુત, મીઝમાન વગેરેનું ગ્રહણ કરવું, તેમની પ્રતિપત્તિ કરવી
એટલે યોગ્ય અન્ન પાન વગેરે આપવા કે વૈયાવચ્ચ કરવું, કારણ કે, તેમ
કરવાથી મોટું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને મટિ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,—

“ આરિત્વના પરિણામથી બ્રહ્મ થયેલા અને મૃત્યુ પામેલા પુરૂષનું આરિત્વ
નાશ પામે છે, અને ગણ્યાબિનાનું શાસ્ત્ર નાશ પામે છે, પણ મુક્ત કદવ-
વાણું વૈયાવચ્ચ કરવાથી થયેલું મુક્ત કર્મ નાશ પામતું નથી.” ૧

તેમ વગી—

જેમ ભમરા અને ભમરીઓનો સમૂહ પુષ્પવાળા વનના ખંડ ઉપર
આવી પડે છે, તેમ પુરૂષોએ ગ્ધાન વગેરેનું નિઃકપટ વૈયાવચ્ચ કરવાને
આવી પડવું એટલે ગ્ધાનાદિકનું વૈયાવચ્ચ આદર આપવું. ૨ ૧૯

* મનાવળ કે રાગ દ્વેષ દ.ગત્ય માટે તપ કરવો યોગ્ય છે.

તથા—પરોઢેગાહેતુતેતિ ॥ ૨૦ ॥

પેરેપામાત્મવ્યતિસ્તિક્તાનાં સ્વપદ્મગતાનાં પરપદ્મગતાનાં ચ ગૃહસ્યપાપાદિનુ-
પાણામુદ્દેગસ્ય પ્રતીતરૂપસ્યાહેતુતાહેતુજાવઃ ।

યથોક્તમ્ ।

ધમ્મત્યમુજ્જણં સબ્બસાપત્તિયં ન કાયવ્વં ।

ઇય સંજમો વિ સેત્તો એત્થ ય જયવં ભદાહરણં ॥ ૧ ॥

સો તાવસાસમાત્તો તેસિ અપ્પત્તિયં મુણેક્કણ ।

પરમં અવોહિવોઞ્ચં તત્તો ગત્તો હંતઝ્જાલેવિ ॥ ૨ ॥

ઇય અન્નેણવિ સમ્મં સકં અપ્પત્તિયં સઙ્ગ જણસ્સ ।

નિયમા પરિહરિયવ્વં ઇયરમ્મિ સતત્તત્તિતાહિ ॥ ૩ ॥

મૂલાર્થ—પરને ઉદ્દેગ થવાનું કારણ ન થવું. ૨૦

ટીકાર્થ—પર એટલે પોતાથી બીજા, પોતાના પક્ષના તથા પર-
પક્ષના ગૃહસ્થ તથા પાખંડી લોકાને ઉદ્દેગ થવાનું કારણ ન થવું. ૨૦
તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે—

“ ધર્મને અર્થે ઉદ્યમવંત થયેલા પુરુષ સર્વને અપ્રીતિ થાય તેવું
ન કરવું. એવી રીતે પરની અપ્રીતિના પરિહાર કરવાથી સંયમનું શ્રેય-
પણું જાણવું. એ વિષે શ્રી મહાવીર સ્વામીનું કથાંત છે ૧

જેમ મહાવીર સ્વામી કોઈ પાખંડી તાપસના આશ્રમથી તેમની અ-
પ્રીતિ જાણીને તેમનું પરમ અભોધિનું બીજ સમકિત દર્શનના અભાવનું
કારણ જાણીને સાધુને વિહાર કરવાના કાલવિના પણ એટલે વર્ષાકાલમાં પણ
તે તાપસના આશ્રમથી નિશ્ચય ચાલી નિકળ્યા હતા. ૨

એમ સંયમના અર્થે એવા સાધુએ પણ ભાવશુદ્ધિ થવાને કારણે લો-
કને અપ્રીતિ થવાનું કારણરૂપ અને જેનો ત્યાગ કરવા સમર્થ થઈ શકાય તે-
વા સ્થાનનો પરિહાર કરવો અને જે તે અપ્રીતિકારક સ્થાનનો પરિહાર અશ-
ક્ય હોય તો પોતાના અપરાધનો વિચાર કરવો. ૩

इतरस्मिन्नशक्यप्रतीकारेऽप्रीतिके स्वतत्त्वस्य स्वापराधरूपस्य चिन्ता कार्या ।

यथा ।

“ મર્મવાયં દોષો યદપરજ્ઞવેનાર્જિતમહો
શુભં યસ્માદ્દોષો જન્વતિ મયિ કુપ્રીતિહૃદયઃ ।
અપાપસ્યૈવં મે કથમપરથા મત્સરમયં
જનો યાતિ સ્વાર્થં પ્રતિવિમુક્ષતામેત્યસદ્દસા ” ॥ ૧ ॥ ૬૦

एतदेवाह ।

भावतः प्रयत्न इति ॥ ३१ ॥

भावतश्चित्तपरिणामज्ञકणात् પ્રયત્નઃ પરોષ્ઠેગહેતુતાયામુદયમઃ કાર્યં ઇતિ ।

अयमत्र जावः यदि कयंचित्थाविधमघट्टकवैपम्यात्कायतो वचनतो वा न
परोक्षेगहेतुजावः परिहर्तुं पार्यते तदा जावतो रुचिज्ञकणात् परोक्षेगं परिहर्तुं य-

જ્યારે અશક્ય પ્રતીકારવાળું અપ્રીતિનું સ્થાન હોય ત્યારે પોતાના અ-
પરાધનો વિચાર કરવો. જેમકે—,

“ અહો ! એ મારેજ દોષ છે કે મેં પરભવને વિષે પુણ્ય ઉપાર્જન
ન કર્યું, જેથી લોકોના હૃદયમાં મારે માટે અપ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. અન્યથા
જો હું અપાપી હોત તો એ લોકો પોતાના સ્વાર્થ પ્રત્યે વિમુખ થઈ એટલે
પોતાનું કામ મુદ્દી સત્વર શા માટે મારી ઉપર મત્સર રાખે ? ૨૦
એજ વાત જણાવે છે—,

મૂલાર્થ—ભાવથી પ્રયત્ન કરવો એટલે વચન અને કાયાથી
અપ્રીતિ થવાનું કારણ ન ટાળી શકાય તો મનથી ટાળવું. ૨૧

ટીકાર્થ—ચિત્તના પરિણામ રૂપ ભાવથી પ્રયત્ન કરવો એટલે બીજને
ઉદ્દેગ—અપ્રીતિ થવાનું કારણ ન બનવામાં પ્રયત્ન—ઉદ્ધમ કરવો.

અહીં કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, કાઈ પ્રકારે તેવી વિષમ અટચણ
આવે તો કાયાથી અથવા વચનથી બીજના ઉદ્દેગ—અપ્રીતિના કારણનો પરિ-
હાર ન થઈ શકે તો મનની રૂચિરૂપ ભાવથી બીજના ઉદ્દેગનો પરિહાર

ત્તઃ કાર્યઃ જાવર્ચ્યેવ ફલં પ્રતિ અવન્ધ્યહેતુત્વાત્ । ઉક્તં ચ ।

“ અગ્નિસંધેઃ ફલં જિન્નમનુષ્ઠાને સમેઽપિ હિ ।

પરમોતઃ સ એવેહ વારીવ કૃષિકર્મણિ ” ॥ ૧ ॥ ૨ ?

તથા અશક્યે વહિશ્ચાર ઇતિ ॥ ૨૨ ॥

અશક્યે કુતો વૈગુણ્યાત્સમાચરિતુમપાર્યમાણે તપોવિરોપાદૌ કચિદનુષ્ઠાને વહિશ્ચારો વહિર્જાવલ્લક્ષણસ્તસ્માત્કાર્યઃ । અશક્યં નારબ્ધવ્યમિત્યર્થઃ । અશક્યા-
રમ્જસ્ય ક્લેશૈકફલત્વેન સાધ્યસિષ્દેરનઙ્ગત્વાત્ ॥ ૨૨ ॥

તથા અસ્થાનાજાપણમિતિ ॥ ૨૩ ॥

અસ્થાને જાપિતોપયોગાયોગ્યત્વેનાપ્રસ્તાવે અજાપણં કસ્યચિત્કાર્યસ્યાજ્ઞાનં

કરવાને યત્ન કરવો. કારણકે, ભાવ એ ફલ પ્રત્યે સત્ત્વ કારણરૂપ બને છે, એટલે શુભાશુભ ફલ થવું, એ ભાવને આધીન છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

“સંસારી અથવા દેવસ્થાન ઇત્યાદિ સંબંધી આચરણુ (અનુષ્ઠાન) સરખું હોય છતાં આશય—ભાવને લઈને ફલ બુદ્ધિ થાય છે એટલે જેવો ભાવ તેવું ફલ થાય છે. જેમ ખેતીના કામમાં બધા લોકફલિએ મુખ્ય કારણ છે, તેવીરીતે હૃદયના ભાવથી સરખા આચરણુમાં (અનુષ્ઠાનમાં) પણ ફલમાં ભેદ પડે છે. જેથી ભાવ છે તે પ્રધાન કારણ છે.” ૧ ૨૧

મૂલાર્થ—અશક્ય અનુષ્ઠાનનો આરંભ કરવો નહિ. ૨૨ .

ટીકાર્થ—અશક્ય એટલે કામ વિગુણપણાથી (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવના પ્રતિફલપણાથી) કોઈ બતના તપ વગેરેનું આચરણુ કરી શકાય, તેવું ન લાગે તો તેનો આરંભ ન કરવો અર્થાત્ અશક્યનો આરંભ ન કરવો કારણકે, અશક્યના આરંભનું ફલ કલેશરૂપજ થાય છે, તેથી તે સાધ્યની સિદ્ધિનું અંગપણું નથી એટલે સાધ્યની સિદ્ધિનું કારણ નથી. ૨૨ .

મૂલાર્થ—ન બોલવાની જગ્યાએ બોલવું નહીં. ૨૩

ટીકાર્થ—અસ્થાન એટલે બોલવાના ઉપયોગના અયોગ્યપણાથી અપ્રસ્તાવ, અર્થાત્ ન બોલાય તેવા પ્રસંગમાં બોલવું નહીં. એટલે કામ કાર્ય

एवमेव साधोर्जापासमितच्चशुद्धिः स्यादिति ॥ २३ ॥

तथा स्वद्वितप्रतिपत्तिरिति ॥ २४ ॥

કુતોઽપિ તથાવિધપ્રમાદદોષાત્સ્વદ્વિતસ્ય કિંચિન્મૂઢગુણાદાવાચારવિશેષે
સ્વદ્વનસ્ય વિરાધનાદ્વક્ષણસ્ય જાતસ્ય પ્રતિપત્તિઃ સ્વતઃ પરેણ વા પ્રેરિતસ્ય સ-
તોઽન્યુપગમઃ તથોદિતપ્રાયશ્ચિત્તાદ્વોકારેણ કાર્યઃ સ્વદ્વિતકાલે દોષાદનન્તગુણત્વેન
દારુણપરિણામત્વાત્તદમતિપત્તેઃ । અત એવોક્તમ્ ।

“उष्णमाया अणुमगत्रो निहतन्वा

आलोअण निंदण गरहणाइ न पुणो विधीयंति ।

अणुगारं परं कम्म नेव गूहे न निहवे ।

सुईसयाविपरजावे असंसत्ते जिईदिण ” ॥ १ ॥ २४

વિષે કહેવું નહીં, એવીરીતે થવાથી સાધુને ભાપાસમિતિ પદ્ધતિની શુદ્ધિ થાય છે. ૨૩

મૂલાર્થ—સ્ખલના થઈ હોય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ૨૪

ટીકાર્થ—કોઈપણ તેવા પ્રમાદના દોષથી સ્ખલના થઈ હોય, એટલે
મૂલ ગુણાદિ કોઈ આચારમાં વિરાધનારૂપ ભુલ થઈ હોય તો તેને પોતાની ભેળે
અથવા કોઈની પ્રેરણાથી થયેલા દોષને કચ્છ કરી શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રાયશ્ચિત્ત-
નો અંગીકાર કરવો. કારણકે, સ્ખલના થાય તે કાલે જો દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત—આ
લોચણ ન કરવામાં આવે તો તે દોષોનો અનંત અને દારૂ પરિણામ આવે
છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહેવું છે.

“ઉત્પન્ન થયેલ માયા એટલે પ્રમાદ દોષથી ઉત્પન્ન થયેલ મૂલગુણા-
દિકની વિરાધનારૂપ સ્ખલના તેને આલોચણ નિંદા, ગર્હણાએ કરીને ફરી તે
માયા ન કરવાથી જો માયાને તત્કાલ હણવી એટલે સ્વદ્વિતની તત્કાલ
પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ શુદ્ધિ કરવી.”

“જેની મલિન શુદ્ધિ નથી અને જેનો લાવ મુંદર છે એવો અને વિપ-
યાદિકને નહીં બંધાએલો અને જિતેન્દ્રિય એવો પુરૂષ અનાચાર—પાપકર્મને
કદાચિન્ સેવીને ગુરૂપાસે તત્કાલ આલોચણ કરે. પરંતુ તે પાપને ગોપને નહીં
અને ઓળવે પણ નહીં.” ૧ ૨૪

તથા પારુષ્યપરિત્યાગ ઇતિ ॥ ૨૫ ॥

પારુષ્યસ્ય તીવ્રકોપકપાયોદયવિશેષાત્પરુષ્ણાવદ્વક્ષણસ્ય તથાવિધજ્ઞાપણાદેઃ
સ્વપક્ષપરપક્ષાજ્ઞાપમસંવન્ધયોગ્યતાહેતોઃ પરિત્યાગઃ કાર્યઃ । અપારુષ્યરૂપવિશ્વાસમૂ-
હ્યત્વાત્સર્વસિદ્ધીનામ્ । યદુચ્યતે ।

“સિદ્ધેર્વિશ્વાસિતામૂઢ્યં યદ્યૂથપતયો ગજાઃ ।

સિંહો મૃગાધિપત્યેઽપિ ન મૃગેરનુગમ્યતે ” ॥ ૧ ॥

ઇતિ ॥ ૨૫

તથા સર્વત્રાપિશુનતેતિ ॥ ૨૬ ॥

સર્વત્ર સ્વપક્ષે પરપક્ષે ચ પરોક્ષં દોષાણામનાવિષ્કરણં પરદોષપ્રાહિતાયાં હિ
આત્મંવ દોષવાન્ કૃતઃ સ્યાત્ ।

મૂલાર્થ—કઠોરપણાનો ત્યાગ કરવો. ૨૫

ટીકાર્થ—પારુષ્ય એટલે તીવ્ર ક્રોધ કપાયના ઉદય વિશેષથી થયો જે
કઠોર ભાવ તે છે વક્ષણ જેનું એવું જે તથા પ્રકારના ભાષણાદિક કહેતા પોતા-
ના અને બીજાના પક્ષ લઈ તે સાથે અયોગ્યતાના કારણરૂપ એવા તેવી
બતતા ભાષણ (આકરાશપણું) કરવા વગેરે તેનો ત્યાગ કરવો કારણકે, સર્વ
સિદ્ધિઓનું મૂલ અકઠોરતારૂપ વિશ્વાસ હોય છે. કહ્યું છે કે,

વિશ્વાસીપણું એ સિદ્ધિનું મૂલ છે જેમકે હાથીઓ યૂથપતિ થઈને પ્રેરે
છે કારણકે, તેમની ઉપર મૃગાદિકનો વિશ્વાસ છે કે, એ મારશે નહીં. અને
સિંહને મૃગોનું અધિપતિપણું છે તે મૃગેંદ્રના નામથી ઓળખાય છે, તોપણ
મૃગસાઓ તેની પાછળ ફરતા નથી, કારણકે, તે કૂર હોવાથી તેઓ તેની પર
વિશ્વાસ રાખતા નથી. ૧ ૨૫

મૂલાર્થ—સ્વપક્ષ અને પરપક્ષને વિષે પિશુનતા ન કરવી. ૨૬.

ટીકાર્થ—સર્વત્ર એટલે સ્વપક્ષ અને પરપક્ષને વિષે પિશુનતા ન કર-
વી એટલે પરોક્ષપણે દોષને ગ્રહણ ન કરવા અર્થાત્ આત્મી-યુગલ્લી ન કરવી
કારણકે, પરદોષ ગ્રહણ કરવાથી પોતાનો આત્માજ દોષવાન્ થાય છે. તેને
મટિ કહ્યું છે કે, “લાક પારકા દોષને પોતાને હાથે ગ્રહણ કરે તો તે પોતાને હાથે

પઞ્ચતે ચ ।

“ જ્યોત્તો પરસ્સ દોસે હૃત્યાહૃત્યિં ગુણે ય ગિહ્નંતો ।

અપ્પાણમપ્પણચિયિં કુણ્ણં સદોસં ચ સગુણં ચ ” ॥ ૧ ॥ ૨૬

તથા વિકથાવર્જનમિતિ ॥ ૨૭ ॥

વિકથાનાં સ્ત્રીજાતકદેશરાજગોચરાણાં સ્વજાવત્ત્વાદાકુશલ્લાશયસમુન્મીલન-
નિવગ્નનાનાં વર્જનં । એતત્કથાકરણે હિ કૃષ્ણનીઝાદ્યુપાધિરિવ સ્ફટિકમણિરા-
ત્મા કથમાનઃ સ્વ્યાદિચેષ્ટનામનુરૂપતાં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૨૭ ॥

તથા ઉપયોગપ્રધાનતેતિ ॥ ૨૮ ॥

ઉપયોગઃ પ્રધાનં પુરસ્સરં સર્વકાર્યેષુ યસ્ય ત્ત તથા તસ્ય જાવસ્તત્તા વિધેયા
નિરુપયોગાનુગ્રાનસ્ય દ્રવ્યાનુગ્રાનત્વાત્ અનુપયોગો દ્રવ્યમિતિ વચનાત્ ॥ ૨૮ ॥

તથા નિશ્ચિત્તહિતોક્તિરિતિ ॥ ૨૯ ॥

પોતાના આત્માને દોષવાણો કરે છે. અને પોતાની મેળે પોતાને હાથે પારકા
ગુણ મહાણ કરે તો તેપોતાના આત્માને ગુણવાણો કરે છે ” ૧ ૨૬

મૂલાર્થ—વિકથાનો ત્યાગ કરવો. ૨૭.

ટીકાર્થ—સ્ત્રી કથા, ભોજનકથા, દેશ કથા અને રાજકથા એ વિકથા
કહેવાય છે. જે સ્વભાવથીજ અકુશલ અંતઃકરણને પ્રગટ થવાનું કારણરૂપ
છે, તેમનો ત્યાગ કરવો. એવી કથાઓ કરવાથી જેમ ઉન્નત સ્ફટિકમણિમાં
કાલા, લીલા, વગેરે રંગની ઉપાધિથી કાલાપણું અને લીલાપણું થાય છે, તેમ
આત્મા તેવી કથાઓ કહેતો સતો સ્ત્રી વગેરેની ચેષ્ટાઓની સંશ્ચરણને પામે છે,
એટલે સ્ત્રી આદિ ભાવમાં તન્મયપણું પામે છે. ૨૭

મૂલાર્થ—ઉપયોગની પ્રધાનતા કરવી. ૨૮

ટીકાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે ઉપયોગનીજ પ્રધાનતા કરવી. કારણકે
ઉપયોગ રહિત અનુગ્રાનને દ્રવ્યનું અનુગ્રાનપણું છે અને અનુપયોગ દ્રવ્ય
છે એવું અનુયોગદ્વાર સૂત્રનું વચન છે. ૨૮

મૂલાર્થ—નિશ્ચય કરેલું દિનવચન બ્રાહ્મણ. ૨૯

નિશ્ચિતસ્ય સંશયવિર્ણયનાધ્યવસાયવોધદોષપરિહારેણ નિર્ણાતસ્ય હિતસ્ય
ચ પરિણામસુન્દરસ્યોક્તિર્જાપણમ્ । અતઃ એવ પઠ્યતે ।

“કુદૃષ્ટં કુશ્રુતં ચૈવ કુજ્ઞાતં કુપરીક્ષિતમ્ । કુજ્ઞાવજનકં સન્તો જ્ઞાપન્તે ન
કદાચન ” ॥ ૧ ॥ ૨૯

તથા પ્રતિપન્નાનુપેક્ષેતિ ॥ ૩૦ ॥

પ્રતિપક્ષસ્યાન્યુપગતસ્ય ગુરુવિનયસ્વાધ્યાયાદેઃ સાધુસમાચારવિશેષસ્યાનુ-
પેક્ષાનવધીરણા । અવધીરિતો હિ સમાચારો જન્માતરેઽપિ હુર્લજઃ સ્યાત્ ॥ ૩૦ ॥

તથા અસત્પ્રલાપાશ્રુતિરિતિ ॥ ૩૧ ॥

ટીકાર્થ—નિશ્ચય કરેલા એટલે ‘સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય’
એ પ્રકારના જ્ઞાનને ખાધ કરનારા દોષોનો ત્યાગ કરી નિર્ણય કરેલા અને
પરિણામે સુન્દર એવા હિતવચનને કહેવું.
અર્થજ તેને માટે કહ્યું છે.

“નિર્દિત બેથેલું, નિર્દિત સાબળેલું, નિર્દિત બાથેલું નિર્દિત પરીક્ષા કરેલું
અને નિર્દિત ભાવને ઉત્પન્ન કરનારું વચન સત્યરૂપો કદિપણ બોલતા નથી. ૧ ૨૬

મૂલાર્થ—અંગીકાર કરેલા સદાચારની ઉપેક્ષા કરવી નહીં. ૩૦.

ટીકાર્થ—અંગીકાર કરેલ શુદ્ધનો વિનય તથા સ્વાધ્યાય વગેરે સાધુનો
સદાચાર, તેની ઉપેક્ષા ન કરવી—અનાદર ન કરવો કારણકે, ઉપેક્ષા કરેલો
સદાચાર જન્માંતરને વિષે પણ પામવો હુર્લભ છે. ૩૦

મૂલાર્થ—અસત્યરૂપોના ભાષણો સાંભળવા નહીં. ૩૧

૧૩૪ પ્રકારનું નિશ્ચય કરાવનાર પ્રમાણ ન મળવાથી અનેક પ્રકારના જે તર્ક કરવા—ગિહા-
પોહ કરવા જેમકે ઝાડના ફુલને છેટેથી દેખી ‘આ યાંમતો છે કે પુરુષ છે, એવો વિચાર કરવો
તે સંશયદોષ ૨ કાર્ય વસ્તુનું અન્યથા પ્રકારે—વપરીતપણે સ્થાપન કરવું જેમકે છીપને દેખી
રૂપાની પ્રાંતિ કરવી તે વિપર્યયદોષ અને ૩ ‘આ કાંઈક છે, એવું અનિશ્ચિત જ્ઞાન તે અનધ્યવ-
સાય દોષ કહેવાય છે.

અસતાં ત્વજ્ઞપ્રકૃતીનાં પ્રજ્ઞાપા અનર્થકવચનરૂપા અસત્પ્રજ્ઞાપાઃ તેષામ-
શ્રુતિઃ અનવધારણં શ્રુતિકાર્યધેપાકરણેન અનુગ્રહચિન્તનેન ચ । યથોક્તમ્ ।

“ નિરાકરિષ્ણુર્યદિ નોપવ્રજ્યતે
જિવિષ્યતિ ક્ષાન્તિરનાશ્રયા કથમ્ ।
યદાશ્રયાક્ષાન્તિફલં મયાપ્યતે
સ સત્કૃતિં કર્મ ચ નામ નાર્હતિ ॥ ૧ ॥ ૩૧

તથા અજ્ઞિનિવેશત્યાગ ઇતિ ॥ ૩૨ ॥

અજ્ઞિનિવેશસ્ય મિથ્યાગ્રહરૂપતયાઽપ્રજ્ઞાપનીયતામૂલ્લવીજસ્ય સર્વકાર્યેષુ-

ટીકાર્થ—અસત્પુરુષો એટલે બુદ્ધિયા પુરુષો (ખજ્ઞપ્રકૃતિવાદ્વા) તે-
મના નિરર્થક વચનરૂપ ભાષણો સાંભળવા નહીં એટલે સાંભળવારૂપ કારણતું
કાર્ય જે દ્રેષ તે ન કરતાં ઉલ્લટું તેની ઉપર અનુગ્રહતું ચિંતવન કરતું તેને
મોટું કહ્યું છે—

જે કોઈ પુરુષ અપમાનનો કરનાર પ્રાપ્ત ન થાય તો આશ્રય વિનાની
ક્ષમા કેવી રીતે રાખવી ? ક્ષમા રાખવાની કોઈ પણ બચ્ચો જોઈએ, મોટો એ
પુરુષે માફ અપમાન કર્યું, તે ઠીક થયું કે જેના આશ્રયથી મને ક્ષમા રાખ-
વાતું દેશ મક્કરો, અને તે અપમાન કરનાર પુરુષ સત્કાર અને કર્મને થોડું
નિશ્ચય નહીં થાય એટલે આલોકમાં એનો સત્કાર કોઈ નહીં કરે અને પર-
લોકમાં એતું સત્કર્મ પણ નહીં ગણાય મોટો એની શી ગતિ થશે, એમ
વિચારી એની ઉપર અનુગ્રહ શુદ્ધિ કરવી. ૩૧

મૂલાર્થ—મિથ્યા આગ્રહનો ત્યાગ કરવો. ૩૨

ટીકાર્થ—મિથ્યા આગ્રહ એટલે કોઈ પ્રકારની પોતાની બૂલ કોઈ ગી-
તાર્થ પુરુષથી પણ ન સમજાવી શકવાપણાને લઈને તેતું મૂલ ખીજ એટલે

ત્યાગ ફતિ ॥ ૩૨ ॥

તથા અનુચિતાંગ્રહણમિતિ ॥ ૩૩ ॥

અનુચિતસ્ય સાધુજનાચારવાધાવિધાયિતયાડ્યોગ્યસ્ય અગુદ્ધપિણ્ડશય્યાવ-
સ્થાદેર્ધમોપકરણસ્ય ચાલ્લટ્ષ્ઠનપુંસકાદેશ્વાપત્રાજનીયસ્ય અગ્રહણમનુપાદાનં કાર્ય
મિતિ ।

યથોક્તં ।

વિંદં સિજ્ઞં ચક્ત્યંચ ચતુત્થં પાયમેવ ચ । અકપ્પિયં ન ફચ્છિજ્ઞા પન્નિ-
ગાહિજ્ઞ કપ્પિયં ॥ ૧ ॥

અદ્વારસપુરિસેસું વીસં ફત્થીસુ દસ નપુંસેસુ । પચ્ચાવણા અણરિદ્ધા પ-

આગ્રહ તેનો સર્વ કર્મમાં ત્યાગ કરવો. ૩૨

મૂલાર્થ—અયોગ્યનું ગ્રહણ કરવું નહીં. ૩૩

દીકાર્થ—અયોગ્ય એટલે સાધુજનના આચારને બાંધ કરનાર હોવાથી
અનુચિત એવા અગુદ્ધ આહાર, શય્યા અને વસ્ત્રાદિક વગેરે ધર્મના ઉપકરણ
નો ત્યાગ કરવો. તેમજ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નહીં તેવા બાલ, વૃદ્ધ તથા
નપુંસક વગેરેને દીક્ષા આપવી નહીં. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

“ પિંડ, શય્યા, વસ્ત્ર અને ચોથું પાત્ર એ સર્વ અકલ્પિત હોય તેને
ગ્રહણ ન કરે અને તે તે પોતાને કલ્પે તેવું હોય તો તો તેમાંથી ગ્રહણું ધરે
તેટલું ગ્રહણું કરે. ૧

પુરૂષને વિષે અદ્વાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષાને યોગ્ય નથી, અને સ્ત્રીઓને
વિષે વીશ પ્રકારની સ્ત્રીઓ દીક્ષાને યોગ્ય નથી અને નપુંસકને વિષે દશ પ્રકા

નત્તા વીયરાગેહિં ॥ ૨ ॥

ચે ચામી—

વાલે ૧ વુઢે ૨ નપુંસે ૩ ય કીવે ૪ જઢે ૫ ય વાહિણ ૬ તેણે ૭ રા-
યાવગારી ૮ ય જમ્મત્તે ૯ ય અદંસણે ૧૦ ॥ ૭૯૫ ॥ દાસે ૧૧ હુઢે ૧૨
ય મૂઢે ૧૩ ય અણત્તે ૧૪ જુંગિણ ૧૫ ફય । જન્વદ્દણ ૧૬ ય જયગે ૧૭ સેહ
નિન્ફેન્નિય ૧૮ ॥ ૭૯૬ ॥

રના નપુંસક દીક્ષાને યોગ્ય નથી—એમ વીતરાગ પ્રબુએ કહેલું છે. ૨ ॥

૧ બાલક, ૨ વૃદ્ધ, ૩ નપુંસક, ૪ ક્ષીબ, ૫ જડ, ૬ રોગી, ૭ ચોર,
૮ રાજાનો અપકાર કરનાર, ૯ ઉન્મત્ત, ૧૦ આંધલો, ૧૧ દાસ, ૧૨ કુષી,
૧૩ મૂઢ, ૧૪ કરબદાર, ૧૫ અતિકર્મ અને શરીરથી દૂષિત, ૧૬ કાંઈ પણ
સ્વાર્થથી બંધાયેલો, ૧૭ અસુક દ્રવ્યના ઠરાવથી રાખેલો ચાકર અને ૧૮
ભાતાપિતાદિકની રાજ વગર આવનાર—એ અદાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપ-
વાને યોગ્ય નથી.

૧ બાલ—એટલે બાલક જન્મથી આઠ વર્ષ સુધી બાલક કહેવાય
છે, તેવો બાલક દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. કારણ કે, આઠ વર્ષની અંદર
વર્તનાર પુરૂષ બાલસ્વભાવને લઈને દેશથી અથવા સર્વથી વિરતિ પામવાને
અધિકારી નથી. તે વિષે પ્રવચન સારોદ્ધારમાં આ પ્રમાણે લખેલું છે—

“પપ્પસિ વપ્પમાણં અટ્ટસમાઝ્ઞિત્તિ વીયરાગેહિં । મણિયં જહનનં સન્નુ”
इति ।

અર્થ—દીક્ષા લેનાર પુરૂષોના વયનું પ્રમાણ શ્રી વીતરાગ પ્રબુએ

અન્યપણે નિશ્ચય આઠ વર્ષનું કહેવું છે; પણ આઠ વર્ષની અંદરનો પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી.

નિશ્ચય ચૂલ્લિમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ આદેસેણ વા ગન્નદ્વમસ્સ દિરકચ્ચિ ” ॥

“ અથવા ગર્ભથી આઠમા વર્ષવાળાને માતાપિતાદિકની આજ્ઞાથી દીક્ષા આપવી પણ એથી ઓછા વર્ષવાળાને દીક્ષા ન આપવી.” અહીં કોઈ શંકા કરે કે, ભગવાન વજ્રસ્વામીને એવો નિયમ રહ્યો નથી. તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, ‘ ભગવાન વજ્રસ્વામી છ માસના હતા, ત્યારે તેમણે ભાવથી સર્વ સાવધ વિરતિનો અંગીકાર કર્યો હતો, એમ સાંભળવામાં આવે છે. તે સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

“ છમ્માસિયં છમુજયં જાઝ્ઞ સપન્નિયં વંદે ”

“ છ માસના અને છ જીવ નિકાયની રક્ષા કરતા અને માતાએ અર્પણ કરેલા અથવા માતાએ સહિત એવા વજ્રસ્વામીને હું વંદના કરું છું.”

આ વાત એવીજ રીતે સત્ય કહે છે. ભગવાન વજ્રસ્વામીને એવી રીતે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ એ આશ્ચર્ય છે, અને એવી વાત કોઈ કાલેજ ખતે છે; એથી કરીને આ સ્થાને બ્યભિચારદોષ આવ્યો, એમ બાલ્યું નહીં.

પંચવસ્તુ નામના ગ્રંથમાં તે વિષે કહેવું છે.

“ તદયો પરિદ્વલેષં ન ચરણજાતો વિ પાયમેણસિ
આહચ જાતકહગં મુચં પુણ દોષ નાયવં ” ॥ ૧ ॥

“ તે આઠ વર્ષની અંદર વર્તનાર મનુષ્ય પરાણવતું ક્ષેત્ર થાય છે, એટલે લોક તેને બાળક જાણી તેનો પરાણવ કરે છે. તેમ વળી આઠ વર્ષની અંદરના માણસને ચારિત્રના પરિણામ દોઈ શકે નહીં અને વજ્રસ્વામીને માટે જે સૂત્ર છે, તે કાદ્યચિત્ક ભાવને જણાવે છે. એટલે એવો ખનાવ કોઈ વખતજ બને છે. સદાકાલ બનતો નથી એમ સૂચવે છે.

તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, આઠ વર્ષથી ઓછી વયના બાળકને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી. વળી તેવા બાળકને દીક્ષા આપવાથી સંયમની વિરાધના થાય છે. બાળકને લોહાના ગોળાની ઉપમા આપેલી છે, જેમ લોહાનો ગોળો જ્યાં જ્યાં દરી જાય ત્યાં ત્યાં જાય છે, અને તેમાં તેનું અજ્ઞાનપણું છે, તેથી તેનાવડે પદ્મ જીવનિકાયનો વધ થઈ જાય છે. તેવી રીતે બાળસાધુ જ્યાં ત્યાં દોરાઈ જાય છે, અને તેથી તેનાવડે પદ્મ જીવનિકાયનો વધ થઈ જાય છે. આથી લોકમાં પણ તેની નિંદા થાય છે; માટે બાળકને દીક્ષારૂપ બંદીખાનામાં નાખવો નહીં. સ્વચ્છંદ ગમનરૂપ બાળકના સુખનો નાશ કરનારી દીક્ષા આપવાથી લોકમાં નિંદા પણ થાય છે, વળી માતા અને ધાત્રીઓને કરવા લાયક એવી બાળકોની પરિચર્યા જે મુનિઓ કરવા માટે તો તેમના સ્વાધ્યાયમાં અંતરાય (અતિમંદપણું) થાય. તેથી સર્વથા બાળક દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. ૧

૨ વૃદ્ધ—સીતેર વર્ષથી અધિક વયવાળો માણસ વૃદ્ધ કહેવાય છે. કેટલાએક સાઠ વર્ષ ઉપરની વયવાળાને વૃદ્ધ કહે છે, કારણ કે સીતેર વર્ષ પહેલાં પણ ઇન્દ્રિયોની હાનિ થતી દેખાય છે; તેવા વૃદ્ધ પ્રજ્ઞને સંયમ પાળવો મુશ્કેલ પડે છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

“ જગાસણં સમીહૃદ્ વિણયં ન કરેઃ ગન્ધમુન્નહૃદ્ ।

ચુદ્ધો ન ત્રિક્લિપ્તો જઈ જાઓ ચામુદેવેણ ” ॥ ૧ ॥

“ હાથા આસન ઉપર બેસવાની ઈચ્છા કરે, વિનય કરે નહીં અને ગર્વને ધારણ કરે, તેથી કદિ વાસુદેવનો પુત્ર હોય તો પણ વૃદ્ધને દીક્ષા આપવી નહીં. ” ૧

આ વાત સો વર્ષના આયુષ્યને આશ્રીને કહેલી છે, અથવા જે કાળે જે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ગણાતું હોય તેના દશ ભાગ કરવા; તેમાં આઠમો, નવમો અને દશમો જે ભાગ છે, તેમાં રહેલાને વૃદ્ધ ગણાય છે. તેવા વૃદ્ધને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી.

૩ નપુંસક—સ્ત્રી અને પુરૂષ બંનેનો અભિલાષી અને પુરૂષની આકૃતિ ધારણ કરનાર તે નપુંસક કહેવાય છે. તે બહુ દોષકારી હોવાથી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે.

કેટલાએક પુસ્તકમાં “ વાલ્મે વુરુદે ય યેરે યં. ”

એવો પાઠ પણ છે. તેનો અર્થ એવો થાય છે કે, “ બાલ, વૃદ્ધ અને ખીજ પણ દીક્ષાને અયોગ્ય છે. પરંતુ નિશ્ચય વજેરે સૂત્રોમાં તેવો પાઠ જોવામાં આવતો નથી. તેથી અભોગ્ય એ પાઠની ઉપેક્ષા કરેલી છે. ૩

૪ કલીબ—એટલે સ્ત્રીઓની ભોગને માટે પ્રાર્થનાથી અથવા સ્ત્રીઓના અંગ—ઉપાંગ ઉઘાડા દેખી વા તેવી વિષયની વાર્તાઓ સાંભળી કામાતુર થનારો પુરૂષ, અર્થાત્ દર્શન તથા શ્રવણથી વિકારને સહન કરવાને અસમર્થ એવો પુરૂષાકૃતિ માણસ કલીબ કહેવાય છે. તેવો કલીબ પુરૂષ અતિશય વેદનાએ કરી, પુરૂષવેદના ઉદયથી સ્ત્રીઓનું બહાતકારે આલિંગનાદિ કરે છે. તેવા માણસને દીક્ષા આપવાથી શાસનનો ઉશ્કાર થાય છે, માટે તે દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૪

૫૪૮—પુરૂષ ત્રણ પ્રકારનો છે, ૧ સાધાજાડ, ૨ શરીરજાડ અને ૩ કરણજાડ. તેમાં જે સાધા જાડ છે, તે ૧ જળમૂક, ૨ મન્મનમૂક અને ૩ એસમૂક એમ ત્રણ પ્રકારનો છે. જેમ જળમાં જુડ્યો હોય તે માણસ જુડ્ડ જુડ્ડ એવા જોખણ અક્ષર બોલે, તેવી રીતે બોલનારો માણસ જલમૂક કહેવાય છે. જે માણસની જીભ બોલતાં ખેંચાય એટલે જે રખસના પામતો બોલે તે મન્મનમૂક કહેવાય છે. જે ઘેટાની જેમ અવ્યક્ત સમગ્રતય નહીં તેવું બોલે તે એડમૂક કહેવાય છે. એ ત્રણે પ્રકારના સાધાજાડ સમગ્રવા.

જે સ્થુલ શરીરને લઈને માર્ગમાં બિક્ષાટન કરવા ચાલવાને તથા વંદનાદિક કરવાને અશક્ત થાય તે શરીરજાડ કહેવાય છે, જે ક્રિયાને વિષે જાડ એટલે પાંચ સંમિતિ, ત્રણ શુષ્ણિ, પ્રતિકમલ, પડિલેહણ ઇત્યાદિ સંયમ પાળવાની ક્રિયાઓનો વારંવાર ઉપદેશ કરતાં છતાં પણ જાડપણાને લઈને જે શ્રદ્ધા કરવાને સમર્થ થતો નથી તે કરણજાડ જાણવો. જે સાધાજાડ છે, તે જ્ઞાનને ધારણ કરવાને અશક્ત હોવાથી દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. જે શરીરજાડ છે તે માર્ગમાં વિહાર કરવાને તથા આહાર પ્રમુખ લાવવાને અસમર્થ છે, તેથી તે પણ દીક્ષાને લાયક નથી. વળી અતિજાડના શરીરમાં અનેક જાતની મક્ષિનતા થવાનો સંભવ છે. અને મક્ષિનતાને લઈને સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓની દિંસા થવાનો પ્રસંગ આવ્યા કરે છે, તેથી સંયમની વિરાપના અને લોક નિંદા થાય છે.

વળી સ્થુલ શરીરવાળાને ઉર્ધ્વશ્વાસ ચઢવાને લીધે સાપ, જલ, અગ્નિ ઇત્યાદિ પોતાની સમીપ આવતા હોય તો તેનાથી સ્થુલ શરીરને લીધે પરિવ્રમભણ થાય નહીં એટલે શ્વાસ ચઢવાને લીધે સ્થિત ગતિ યઈ શકે નહીં, મટિ એવા પુરૂષને દીક્ષા આપવી યોગ્ય નથી.

તથા કરણગૃહ પ્રણ સમિતિ તથા ગુપ્તિ આદિક તેને. શીખવ્યું હોય તોપણ તે ગ્રહણ ન કરી શકે માટે તે દીક્ષાને અયોગ્ય છે.

૬ વ્યાધિવાળો એટલે લંગદર, અતિસાર, કાઢ, પથરીનો રોગ, ફેફસે અર્શ, ઉધરસ, તથા જ્વર રોગે કરીને જે અસ્ત થયો હોય તે દીક્ષાને યોગ્ય નથી. કારણ કે, તેની ચિકિત્સા કરતાં પદ્મ જીવ નિકાયની વિરાધના થવાનો સંભવ છે, તેમજ તેને સ્વાધ્યાયાદિકની હાનિ થાય છે. ૬

૭ સ્તેન—એટલે જે ચોર હોય અથવા હુંટારો હોય તે અનર્થનું કારણ હોવાથી દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૭

૮ રાજપકારી—એટલે રાજના લંડારને, અંતઃપુરને, શરીરને અને રાજકુંડુંબનો દ્રોહ કરનાર હોય તે રાજના અપકારને લઈને કારાગૃહ કે દેશનિકાલ જેવી શિક્ષાનો પાત્ર બને છે, તેથી તે દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૮

૯ ઉન્મત્ત એટલે ગાટો અથવા પ્રબળ મોહના ઉદયે કરીને અથવા ભૂતમેતાદિથી પરવશ થયેલો હોય તે દીક્ષાને અયોગ્ય છે. તેવાને દીક્ષા આપવાથી કષ્ટ થવાનો સંભવ છે. અને તેથી સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને સંયમને સાધવામાં મોટી હાનિ થાય છે. ૯

૧૦ અદર્શન—એટલે આંધળો આ સ્થળે ધીણુદ્ધિ નિદ્રાવાળો ગ્રહણ કર્યો અથવા અદર્શન એટલે સમક્ષિત દષ્ટિ વગરનો પણ લેવો. એવા પુરુષને દીક્ષા આપવાથી દષ્ટિના વિકલપણને લઈને પદ્મ જીવ વિરાધના થવાનો સંભવ છે, તેમજ તે અંધપણથી કાઢ વિષમ સ્થાનમાં પડે તો તે આત્મ વિરાધના કરે છે, માટે તે દીક્ષાને યોગ્ય નથી. વળી તેનામાં ધીણુદ્ધિ નિદ્રા હોય તો તે કાઠ વખતે તેના આવેશથી કાઠ શ્રાવક અથવા સાધુને મારણુદ્ધિ કરે તો તેથી ભારે વિંટબના થઈ આવે કારણ કે, ધીણુદ્ધિ નિદ્રાના યોગથી

શરીરમાં વાસુદેવથી અર્ધું બળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તે પોતાના સામર્થ્યથી જરા પણ સહન કરી શકતો નથી. માટે તે સર્વથા દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૧૦

૧૧ દાસ એટલે દાસીથી ઉત્પન્ન થયેલો, અથવા દુકાંઠા આદિ કારણથી નિર્ધન થયેલા કોઈ માણસ પાસેથી વેચાતો લીધેલો અથવા કરજથી ગ્રહણ કરેલો એટલે દહેણામાં લીધેલો તેવા દાસને દીક્ષા આપવી નહીં કારણકે, તેને તેનો સ્વામી દીક્ષા મુકાવી લઈ જાય વગેરે ઠેકા એક ઉપદ્રવો થવા સંભવ છે. ૧૧

૧૨ દુષ્ટ એટલે દૂષિત થયેલ. તે દુષ્ટ બે પ્રકારના છે. ૧ કપાય દુષ્ટ અને ૨ વિપયદુષ્ટ. જે અદ્ય કારણથી ઘણો કપાય કરે તે કપાયદુષ્ટ કહેવાય છે. ગુરૂએ સર્પપત્ની ભાજી ગ્રહણ કરવાથી એક સાધુ રીસાએલ હતો, એ સાધુ કપાયદુષ્ટ કહેવાય છે. જે પરસ્ત્રી વીગેરેમાં અતિ લુબ્ધ થાય છે તે વિપયદુષ્ટ કહેવાય છે, તે કપાયદુષ્ટ અને વિપયદુષ્ટ બંને સંક્લેશવાળા અધ્યવસાયને લઈને દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૧૨

૧૩ મૂઠ એટલે સ્નેહ અથવા અજ્ઞાન વગેરેના પરતંત્રપણાથી વસ્તુના જ્ઞાનથી રાત્ર્ય એવો મૂઠ પુરૂષ કાર્યાકાર્યના વિવેકથી રહિત હોવાથી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૧૩

૧૪ રુણાર્ત્ત એટલે રાગ અથવા સાદુકારનો કરજદાર તેને દીક્ષા આપવાથી વખતે રાગ પ્રમુખ તેને પકડાવી કદર્થના કરે માટે તેવો પુરૂષ દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૧૪

૧૫ લુંગિત—એટલે જાતિ, કર્મ અને શરીરથી દૂષિત એવો હલદી જાતનો પુરૂષ. ચંડાળ, કોળી, મોચી, છીપા વગેરે જાતિલુંગિત કહેવાય છે. મોર, કુકડા પોપટ વગેરેને પોપણ કરી વેચવા રાખનારા તથા વાંસ, અને

દોર ઉપર ચઢી રમત કરી આજીવિકા કરનારા તેમજ શીકાર વગેરે નિંદિત કર્મ કરનારા વાઘરી વગેરે કર્મજીવિત કહેવાય છે, અને જ કાને ખુચા, ખેરા, લુણા, લંગડા, પાંગલા, કુખડા, કાણા અને ઠીંગણા પુરૂષો તે શરીર જીવિત કહેવાય છે. એ જીવિતજીવિત, કર્મજીવિત અને શરીરજીવિત ત્રણે પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. કારણ કે, તેવાઓને દીક્ષા આપવાથી લોકોમાં નિંદા થાય છે. ૧૫

૧૬ અવબદ્ધ—એટલે પૈસો લેવા અથવા વિધા ભણવા નિમિત્તે દીક્ષા લેવા આવનારો અથવા ‘હું અમુક દિવસ સુધી તમારો છું’ એવો કાઠ જાતનો ઠરાવ કરી આત્માને પરાધીન કરનારો તેવો પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. કારણ કે, તેમાં કલહ વગેરે દોષ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે. ૧૬

૧૭ ભૂતક—એટલે રૂપીઆ આપીને અમુક મુદત સુધી તોકરી કરવાના ઠરાવથી રાખેલો પુરૂષ અર્થાત્ ભાડે લીધેલો. જ્યાં સુધી તેની અવધિનો કાલ સમાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી એ પુરૂષ દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. ૧૭

૧૮ નિષ્કેટિકા—એટલે માતા પિતા કે કાઠ વહિલે, રજ આપી ન હોય તેવા પુરૂષને અપહરણ કરી દીક્ષા આપે તે નિષ્કેટિકા નામે દોષ કહેવાય છે.

તેવા વહિલની રજ વગરના પુરૂષને દીક્ષા આપવી નહીં કારણ કે, તેવા પુરૂષને દીક્ષા આપવાથી તે માતા પિતાને કર્મના બંધનું કારણ થાય છે અને દીક્ષા આપનાર અદત્તાદાન પ્રમુખ દોષનું ભાજન બને છે.

આ પ્રમાણે અદાર પ્રકારના પુરૂષો દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે.

ગુલ્લિણી વાલ્લવચ્છા ય પવ્વાવેરં ન કષ્પચિ ॥

સગર્ભા અને નાના છેકરાવાલી—એ એ પ્રકારની સ્ત્રી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. કારણ કે, તેમાં ચૂર્વની જેમ દોષ થવાનો સંભવ છે.

તથા—પંચ ૧ વાઙ ૨ કીર્તિ ૩ કુંજી ૪ ર્દસાદુ યતિય ૫ ।

સજળી ૬ તત્કર્મસેવી ૭ પશ્તિયાપશ્તિય ૮ ॥ ૮ ॥ ૮૦૦ ॥

સોગંધિય ૯ ય આસત્તે ૧૦ ૯૯ દસ નપુંસગા ।

સંકિલ્લદ્વચિ સાહૂણં પન્વાવેઝં અકપ્ષિયા ॥ ૮૦૧ ॥

૧ પંડક, ૨ વાતિક, ૩ ક્લીબ, ૪ કુંજી, ૫ ઇર્દસાદુ, ૬ શકુનિ, ૭ તત્કર્મસેવી, ૮ પાક્ષિકાપાક્ષિક, ૯ સૌગંધિક, ૧૦ આસક્ત—એ દશ પ્રકારના નપુંસક બાળુવા, તેઓ સંકલ્પેશના કારણ હોવાથી દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. ૮૦૧

દશ પ્રકારના નપુંસકનું એકસો નવમું દ્વાર છે, તે કહે છે—

૧ પંડક—તેનો સ્વભાવ સ્ત્રીઓના જેવો હોય અને આકાર પુરુષના જેવો હોય તે પંડક બીજાનો નપુંસક કહેવાય છે. તે પંડકના લક્ષણો આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહેલા છે.

“મહિન્નાસહાવો સરવન્નજેઓ,

મીઠું મહંત મજરા ય વાળી ।

સસદયં મુચમફેણયં ચ

અઝાણિ ઝપ્પંમગ્ગસરકણણિ ॥ ૧ ॥

સ્ત્રીના જેવો સ્વભાવ હોય એટલે મંદગતિએ ચાલે, શંકા સહિત ચલવાડે બેતો બેતો આગળ ચાલે, શરીર ધીતળ અને કોમળ હોય, તે સ્ત્રીની જેમ હાથને ઉછાળતો બોલે છે, વારંવાર કંડે હાથ દબાવે છે, બોલવાનું વસ્ત્ર ન હોય ત્યારે તે સ્ત્રીની જેમ બે હાથવડે હૃદયને ઢાંકે છે, બોલતા બોલતા વિલાસ સહિત શ્રુતીને હંચી કરે છે, સ્ત્રીની જેમ કુશળપંચન કરે છે, વસ્ત્ર ઓઢે છે, આલુપણું બહુ માન કરે છે, સ્નાનાદિ ક્રિયા ગુપ્ત સ્થાનમાં કરે છે. પુરુષોની સભામાં બસ અને શંકાથી બેશે છે, સ્ત્રીઓના સમૂહમાં નિઃશકપણે વર્તે છે અને સ્ત્રીજનને લાયક

એવા કામ કરવામાં પ્રીતિ રાખે છે. આવા સ્ત્રીના સ્વભાવને ધારણ કરનાર એ પંડક નપુંસકનું પ્રથમ લક્ષણ છે. ૨ તેના સ્વરમા ભેદ હોય છે, ૩ શરીર સંબંધી વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ તે સ્ત્રી પુરૂષની અપેક્ષાએ વિલક્ષણ હોય છે, ૪ પુરૂષ ચિન્હ મોહનું હોય છે, ૫ વાણી સ્ત્રીના જેવી કામળ હોય છે, ૬ તેના મૂત્રમાં સ્ત્રીની જેમ ફીણ હોતું નથી અને મૂત્ર કરતી વખતે શબ્દ થાય છે—આ પ્રમાણે છ લક્ષણો પંડક નામના નપુંસકના છે.

૨ બીજો વાતિક નપુંસક છે, તે પોતાના અથવા કોઈ બીજા નિમિત્તથી પુરૂષ ચિન્હ સ્તબ્ધ થતાં સ્ત્રીસેવા કર્યા વિના તે વેદને ધારણ કરવાને સમર્થ થતો નથી. ૨

૩ ત્રીજો કલીબ—નામનો નપુંસક છે. તેના ચાર પ્રકાર છે, ૧ દૃષ્ટિકલીબ, ૨ શબ્દકલીબ, ૩ આલિંગનકલીબ, અને ૪ નિમંત્રણકલીબ. જે સ્ત્રીને નમ્ર જોઈ શોભ પામે તે દૃષ્ટિકલીબ કહેવાય છે. સ્ત્રીના મુખના શબ્દો સાંભળી શોભ પામે તે શબ્દકલીબ કહેવાય છે. જે સ્ત્રીને આલિંગન કરી શોભ પામે તે આલિંગનકલીબ અને જે સ્ત્રીના નિમંત્રણથી કામાતુર થાય તે નિમંત્રણકલીબ કહેવાય છે.

૪ કુંભી—નામે ચોથો નપુંસક છે. જેનું પુરૂષ ચિન્હ મોહના ઉત્કટપણથી કુંભની પેઠે સ્તબ્ધ હોય અથવા વૃષણસ્તબ્ધ હોય તે કુંભી નપુંસક કહેવાય છે. અથવા કોઈ પુસ્તકમાં કુંભી એટલે કુંભના જેવા સ્તનવાહો એવો પણ અર્થ કરેલો છે. અર્થાત્ જે પુરૂષના સ્તન કુંભના જેવા હોય તે કુંભી નપુંસક કહેવાય છે. ૪

૫ પાંચમો ઇર્ધ્યાલુ નામે નપુંસક છે. બીજા પુરૂષ સેવન કરેલી સ્ત્રીને જોઈ ઇર્ધ્યા હત્યત્ત કરનારો પુરૂષ ઇર્ધ્યાલુ નપુંસક કહેવાય છે. એટલે પોતાનામાં સ્ત્રી ભોગવવાની શક્તિ નથી, તેથી બીજો સ્ત્રી ભોગવે તે ઉપર ઇર્ધ્યા કરે છે. તે ઇર્ધ્યાલુ નપુંસક કહેવાય છે. ૫

૬ છઠો શકુનિ નામે નપુંસક છે. તે ચક્રવાની જેમ વેદના આવેશથી વારંવાર સ્ત્રીને સેવવામાં આસક્ત થયા કરે. ૬

૭ સાતમો તત્કર્મસેવી નામે નપુંસક છે. તે મૈથુન સેવીને વેદના ઉત્પણથી ગિહવાવડે ચાટવા વગેરે નિંધ કર્મ કરી પોતાને સુખ માને છે. ૭

૮ આઠમો પાક્ષિકાપાક્ષિક નામે નપુંસક છે. તેને સુક્ષ્મપક્ષમાં અતિ-શય મોહનો ઉદય થાય છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં મોહ અદ્ય થાય છે તેથી પાક્ષિકા પાક્ષિક નપુંસક કહેવાય છે. ૮

૯ નવમો સૌગંધિક નપુંસક છે, તે પોતાના લિંગને મુલ ગંધવાહુ' બણી મુધ્યા કરે છે. ૯

૧૦ દશમો આસકત નામે નપુંસક છે. તે વીર્યપાત થયા પછી પણ સ્ત્રીનું આલિંગન કરી તેણીની કામ તથા શુદ્ધસ્થલ પ્રમુખ અંગમાં પ્રવેશ કરી રહે છે. ૧૦

આ પંડક વગેરે દશ પ્રકારના નપુંસકોની આલપ તે પુરુષથી અ-થવા તેમના મિત્રો વગેરેના કહેવાથી બાહ્યવામાં આવે છે.

અહિં કાઈ શંકા કરેકે, પ્રથમ પુરુષમાં નપુંસકો કદા અને અહિં પણ કદા ત્યારે તેમાં અને આ કદા, તેમાં પરસ્પર શો વિશેષ છે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, “ પ્રથમ જે નપુંસકો કદા, તે પુરુષાકૃતિ નપુંસક હતા અને જે અહિં કહેવામાં આવ્યા, તે નપુંસકાકૃતિ બાહ્ય એટલે જે પુરુષાકૃતિ નપુંસક હતા, તેને પુરુષમાં ગણેલા છે, અને સ્ત્રી આકૃતિ નપુંસક હતા, તેને સ્ત્રીમાં ગણ્યા છે.

અહિં નપુંસક આકૃતિવાલા હતા, તેને નપુંસકમાં ગણ્યા છે. તે-મને નંગરદાહના જેવો હાલક કામ અને અધ્યવસાયને આશ્રીને તેમના ચિત્ત મલિન હાય છે, તેથી તેઓ દીક્ષાને અયોગ્ય ગણેલા છે.

તેને મટિ નિઘીય ચૂર્ણમાં નીચે પ્રમાણે કહેવું છે—

“ ઈયાણિં નપુંસયા દસ તે પુરિસેમુ ચેવ વુચા નપુંસદારે નદ જે પુ-રિસેમુ વુચા તે ચેવ ફદંપિ કિં કઓ જેદો ? જન ફન હિં પુરિસાગર્ફ ફ-હ ગદ્ધણં સેસપાણજ્જોચિ । एवं સ્ત્રીવપિ ચાચ્યમ્ ॥ ”

“ તે પુરૂષને વિષે દશ પ્રકારના નપુંસક કહ્યા છે, તે પુરૂષને વિષે કહેલા ભેદ નપુંસક સ્ત્રીને વિષે જાણી લેવા. અને અહિં પણ તે ભેદ કહ્યા, એમાં શો ભેદ કે પુરૂષાકૃતિતું અહિં નપુંસક ભેદમાં ગ્રહણ કરવું એમ શેષમાં પણ જાણવું એટલે સ્ત્રી આકૃતિમાં સ્ત્રી નપુંસક ભેદનું અને નપુંસક આકૃતિમાં નપુંસક ભેદનું ગ્રહણ કરવું.”

અહિં ઢાઢ શંકા કરે કે, શાસ્ત્રમાં સોલ્લ પ્રકારના નપુંસકો કહ્યાં છે, તો અહિં દશ પ્રકારના કેમ કહ્યા ? તેના ઉત્તરમાં લખે છે કે, દશ પ્રકારના નપુંસક દીક્ષાને અયોગ્ય કહ્યા છે અને છ પ્રકારના નપુંસક દીક્ષાને યોગ્ય કહ્યા છે. તે વિષે શાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે—

“ વિષ્ણુ ચિષ્ણુ ચેવ મંત્રોસાદિત્રોવાહણ ।

इसिसचो देवसचो य पन्वावेज्ज नपुंसण ॥ ૧ ॥ ”

૧ વર્જિતક—અંતઃપુરની રક્ષા માટે રાજાએ ઈદ્રિયનો છેદકરી નાગર કરેલો પુરૂષ.

૨ ચિષ્ણિત એટલે જન્મ યતાંગ આંગલીઓના મર્દનથી જેના વૃષણ ગળાળ્યા હોય તેવો પુરૂષ.

એ બંનેને એમ કરવાથી નપુંસક વેદનો ઉદય થાય છે, અને ઢાઢને મંત્રની શક્તિથી અને ઢાઢને ઔપધની શક્તિથી પુરૂષવેદ હણાઈ ગયો હોય તે ત્રીજા અને ચોથા પ્રકારના નપુંસકો સમજવા.

૩ મંત્રોપહત એટલે મંત્રથી જેનો પુરૂષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

૪ ઔપધ્યુપહત એટલે ઔપધથી જેનો પુરૂષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

૫ પાંચમો ઋષિશપ્ત એટલે ઢાઢ ઋષિના શાપથી જેનો પુરૂષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

૬ છઠો દેવશપ્ત એટલે ઢાઢ દેવનો શાપ થવાથી જેનો પુરૂષવેદ નાશ પામ્યો હોય તે.

એ છ પ્રકારના નપુંસકોને નિશીથ સૂત્રમાં કહેલા વિશેષ લક્ષણોનો સંભવે છે. તેથી તેઓ દીક્ષા લેવાને યોગ્ય છે. તે વિષે વિશેષ સ્વરૂપ નિશીથ સૂત્રના અધ્યયનથી જાણી લેવું. ૩૩

તથા યચિતે અનુજ્ઞાપનેતિ ॥ ૩૪ ॥

યચિતેષુચિતવિવ્રક્ષણે પિન્દાદૌ અનુજ્ઞાપના અનુજ્ઞાનતોષુમન્યમાનસ્ય સ્વયમેવ ગુરોર્ઽવ્યસ્થામિનો વા પ્રયોજનમ્ । યથા અનુજ્ઞાનીત યૂષં મમ ગૃહીતુમેતદિતિ । અન્યથા અદત્તાદાનપ્રસંગાત્ ॥ ૩૪ ॥

તથા નિમિત્તોપયોગ ઇતિ ॥ ૩૫ ॥

નિમિત્તે યચિતાહારાદેર્ગૃહીતમન્નિવ્રક્ષણસ્ય શુદ્ધ્યશુદ્ધિસૂચકે શકુને સાધુજનમસિદ્ધે પ્રવૃત્તે સતિગમ્યતે ઉપજોગઃ આજોગઃ કાર્યઃ । અત્ર ચ નિમિત્તાશુદ્ધૌ ચૈત્યવન્દનાદિકુશલક્રિયાપૂર્વકં નિમિત્તાન્તરમન્વેપણીયં એવં યદિ ત્રીન્ વારાન્ નિમિત્તશુદ્ધિર્ન સ્યાત્તદા તદિને ન તેન કિન્ચિદ્ ગ્રાહ્યમ્ યદિપરમન્યાનીતં જોક્તવ્યમિતિ ॥ ૩૫ ॥

નિમિત્તશુદ્ધાવપિ—

મૂલાર્થ—યોગ્ય વસ્તુને ગ્રહણ કરવાની પ્રેરણા કરવી. ૩૪

ટીકાર્થ—અનુચિતથી વિવ્રક્ષણ એવા યોગ્ય પિન્દાદિ વસ્તુને ગ્રહણ કરવામાં શુદ્ધિ અથવા તે દ્રવ્યના સ્વામીની આજ્ઞા માગવી. એટલે તેમની આજ્ઞા માગવારૂપ પ્રયોજન રાખવું જેમકે, ‘આ વસ્તુ ગ્રહણ કરવાની તમે મને આજ્ઞા આપો’ જે એમ ન કરે તો અદત્તાદાનનો પ્રસંગ આવે. ૩૪

મૂલાર્થ—શકુન પ્રમુખ નિમિત્તનો વિચાર કરવો. ૩૫

ટીકાર્થ—દયિત એવા આહારાદિક વગેરેને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા રાખનારા પુરૂષે શુદ્ધિ તથા અશુદ્ધિને સૂચવનાર અને સાધુજનમાં પ્રસિદ્ધ એવું શકુન પ્રવર્તે ત્યારે વિચાર કરવો એટલે નિમિત્ત—શકુનશુદ્ધિ કરવી. આ સ્થળે નિમિત્તની અશુદ્ધિ થાય તો ચૈત્યવન્દનાદિક કુશળ ક્રિયા કર્યા પછી પાણું બીજું જેવું એમ જેતાં ત્રણવાર જે નિમિત્તની શુદ્ધિ ન થાય તો તે દિવસે સાધુ એ કાંઈપણ ગ્રહણ ન કરવું અને જે બીજાએ આણેલું હોય તો તેનું ભોજન કરવું. ૩૫

નિમિત્ત શુભ હોય તોપણ.

અયોગ્યેઽગ્રહણમિતિ ॥ ૩૬ ॥

અયોગ્યે ઉપકારાકારકત્વેનાનુચિતે પિણ્ણદાનઞ્ગ્રહણમનુપાદાનં કાર્યમિતિ ॥ ૩૬ ॥

તથા અન્યયોગ્યસ્ય ગ્રહ ઇતિ ॥ ૩૭ ॥

અન્યસ્યાત્મવ્યતિસ્તિક્તસ્ય ગુરુગ્જ્ઞાનવાદ્વાદેર્યોગ્યમુપદૃશ્યમ્નકત્વેનોચિતં તસ્ય ગ્રહો વિધેય ઇતિ ॥ ૩૭ ॥

एवं च गृहीतस्य किं कार्यमित्याह ।

गुरोर्निवेदनमिति ॥ ३८ ॥

હસ્તશતાદ્વાદિગૃહીતસ્પેર્યાપતિક્રમણગમનાગમનાઝોચનપૂર્વકં હસ્તશતમધ્યેતુ
एवमेव निवेदनं गुरोः दायकहस्तमात्रव्यापारप्रकाशनेन स्वव्यस्य द्वापनं समर्पणं
च कार्यमिति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ—અયોગ્ય વસ્તુનું ગ્રહણ ન કરવું. ૩૬

ટીકાર્થ—અયોગ્ય એટલે ઉપકારનું અકરવાપણે કરીને અનુચિત
એવા પિંડાદિકનું ગ્રહણ ન કરવું. ૩૬

મૂલાર્થ—ખીબ્બને યોગ્ય એવી વસ્તુ ગ્રહણ કરવી. ૩૭

ટીકાર્થ—ખોતા વિના ખીબ્બ જે ગુરુ, ગ્જ્ઞાન તથા ખાણાદિકને ઉપકાર
કરવામાં યોગ્ય હોય તેનું ગ્રહણ કરવું. ૩૭

એમ ગ્રહણ કરેલ વસ્તુનું શું કરવું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ગ્રહણ કરેલી વસ્તુ ગુરુમહારાજને નિવેદન કરવી. ૩૮

ટીકાર્થ—સો હાથ ઉપરાંત બધા ગ્રહણ કરેલા આહારાદિકનું પ્રથમ જવા
આવવાનું આઝોયણ કરી પછી ગુરુને તે નિવેદન કરવું. જો સો હાથની અં-
દરથી ગ્રહણ કરેલું હોય તો એમનું એમજ ગુરુને નિવેદન કરવું. આપનાર
માણસના કેવળ હાથના વ્યાપારને પ્રકાશ કરી એટલે જેના હાથથી જે વાત
લાવવામાં આવી હોય, તે હકીકત જાહેર કરી ગુરુને અર્પણ કરવી. ૩૮

અત એવ ।

સ્વયમદાનમિતિ ॥ ૩૯ ॥

સ્વયમાત્મનાઽદાનં લબ્ધસ્થાન્યસૈ અવિતરણં ગુર્ધાયત્તીકૃતત્વાત્તસ્ય । તતો
યદિ ગુરુઃ સ્વયમેવ કસ્મૈચિત્ વાઙ્માદિકાય કિંચિદ્વાત્તાત્સુંદરમેવ અય કુતોઽપિ
વ્યગ્રતયા ન સ્વયં દદાતિ કિંતુ તેનૈવ દાપયતિ તદા ॥ ૩૯ ॥

તદાજ્ઞયા પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૪૦ ॥

તસ્ય ગુરોરાજ્ઞયા નિરોધેન પ્રવૃત્તિર્દાને કાર્યો ॥ ૪૦ ॥

તત્ર ચ ।

ઉચિતચ્છન્દનમિતિ ॥ ૪૧ ॥

ઉચિતસ્ય સમાનસંજોગ્યવાઙ્માદેઃ સાધોઃ ન પુનરન્યન્યસ્ય તં પ્રતિ દાનાનધિ-
કારિત્વાત્તસ્ય ઇન્દનં ઇન્દસ્યાજ્ઞિદ્વાપસ્ય અન્નાદિગ્રહણં મત્યુત્પાદનં કાર્યં ॥ ૪૧ ॥

ગુરુને નિવેદન કર્યું, તેથી કરીને.

મૂલાર્થ—ગુરુની આજ્ઞા વિના પોતાની મેલે કોઈને આપવું
નહીં. ૩૯

ટીકાર્થ—પોતે પ્રાપ્ત કરેલી વસ્તુ ખીજને પોતાની મેલે ન આપવી
કારણકે, તે વસ્તુ ગુરુને સ્વાધીન કરેલી છે. એ ગુરુ પોતે જે કોઈ બાલક વગેરે
ને કાંઈ આપે તો સારું. અથવા ગુરુ કોઈપણ કારણથી વ્યગ્રપણાને લઈને પોતે
ન આપી શકે અને તે લાવનાર શિષ્યની પાસે આપાવે ત્યારે (શું કરવું ?) ૩૯

મૂલાર્થ—ગુરુની આજ્ઞાથી પ્રવૃત્તિ કરવી. ૪૦.

ટીકાર્થ—ગુરુની આજ્ઞાથી તે લાવેલી ખિસાદિ, વસ્તુને વેહેવવામાં
પ્રવૃત્તિ કરવી. ૪૦

તે વસ્તુ આપવાની પ્રવૃત્તિને વિષે—,

મૂલાર્થ—યોગ્ય પુરૂષની નિમંત્રણા કરવી. ૪૧

ટીકાર્થ—પોતાની સાથે સરખી રીતે ભોગ લઈ શકે તેવા બાલક
સાધુને અન્નાદિ ગ્રહણ કરવાની અધિકારાપા ઉત્પન્ન કરાવી તેને તે વસ્તુ
આપવી ખીજને ન આપવી, કારણકે, ખીજને આપવાનો તેને અધિકાર નથી. ૪૧

અતएव ब्रह्मचर्यव्रतपरिपालनाय एवचेपयुक्तीरजिघातुं स्त्रीकथापरिहार
इत्यादिविचूपापरिवर्जनमिति पर्यंतं सूत्राष्टकमाह ।

तत्र स्त्रीकथापरिहार इति ॥ ४४ ॥

સ્ત્રીણાં કથા સ્ત્રીકથા સા ચ ચતુર્વિધા જાતિ ? કુલ ૧ રૂપ ૩ નેપથ્ય-
જેદાત્ । તત્ર જાતિર્બ્રાહ્મણાદિકા તત્કથા યથા ।

“ ધિક્ બ્રાહ્મણીર્ધિવાન્નાવે યા જીવંતિ મૃતા ઇવ । ધન્યા શૂદ્રીજનૈર્માન્યા
પતિઙ્ગકેઽપ્યનિદિતા ” ॥ ૧ ॥

કુલં ચૌલુક્યપવહુમાનાદિ તત્કથા ।

“ અહો ચૌલુક્યપુત્રીણાં સાહસં જગતોઽધિકમ્ । વિશંત્યગ્નો મૃતે પત્યૌ
યાઃ પ્રેમરહિતા અપિ ” ॥ ૨ ॥

એ કારણથી બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં બાડી રહેલી શુભિઓને કહેવા માટે
' સ્ત્રી કથા પરિહાર ' એ સૂત્રથી માંડી ' વિભૂષા પરિવર્જન ' ત્યાં સુધીના
આઠ સૂત્રો કહે છે—

મૂલાર્થ—તેઓમાં પ્રથમ સૂત્ર કહે છે કે, સ્ત્રી કથાનો
ત્યાગ કરવો. ૪૪

ટીકાર્થ—સ્ત્રીઓની કથા તે સ્ત્રી કથા. તે સ્ત્રી કથા ૧ જાતિ,
૨ કુલ, ૩ રૂપ અને ૪ વેપના ભેદથી ચાર જાતની છે. તે જાતિ એટલે બ્રાહ્મ-
ણાદિક જાતિ, તેની કથા. જમકે,—

“ બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓને ધિકાર છે કે, જેઓ પતિનો અભાવ (મૃત્યુ)
થયા પછી મરેલના જેવી થઈ જાવે છે. શૂદ્રની સ્ત્રીને ધન્ય છે કે, જે લાખ
પતિઓ છતાં પણ લોકમાન્ય અને અનિદિત કહેવાય છે.” ૧

કુલ એટલે ચૌલુક્ય વગેરે તેનું બહુ માનાદિ કરવું, તે કુલકથા
કહેવાય છે.

“ અહો ! ચૌલુક્ય વંશની પુત્રીઓનું સાહસ જગતથી અધિક છે કે
જેઓ પ્રેમ રહિત છતાં પણ પતિ મૃત્યુ પામતાં અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે.” ૨

તતો દત્તાવશિષ્ટસ્યાન્નાદે :—

ધર્માયોપજોગ ઇતિ ॥ ૪૨ ॥

ધર્માય ધર્માધારશરીરસંધારણદ્વારેણ ધર્માર્થમેવ ચ ન પુનઃ શરીરવર્ણવદ્વા-
ચર્થમપિ ઉપજોગ ઉપજીવનમ્ । તથા ચાર્પમ્ ।

“ વેણય ૧ વેયાવચ્ચે ૨ ફરિયદ્વાય ૩ ય સંયમદ્વાય ૪ તદ્દ પાણવત્તિયાય
૫ ઝટ્ટં પુણ ધમ્મચિંતાય ૬ ॥ ૧ ॥ ૪૨ ॥

તથા વિવિક્તવસતિસેવેતિ ॥ ૪૩ ॥

વિવિક્તાયાઃ સ્ત્રીપશુપંરુકવિવર્જિતાયાઃ

વસતેરાશ્રયસ્ય સેવા પરિજોગો વિધેયઃ । અવિવિક્તાયાં હિ વસતૌ વ્રતિનાં
બ્રહ્મચર્યવ્રતવિજોગમસંગ ઇતિ ॥ ૪૩ ॥

આપી રહ્યા પછી બાકી રહેલા અનનું શું કરવું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ધર્મને અર્થે ઉપભોગ કરવો. ૪૨

ટીકાર્થ—ધર્મને અર્થે એટલે ધર્મના આધારભૂત શરીરને ધારણ કરવારૂપ દ્વારે કરીને ધર્મસાધન કરવાને અર્થેજ અન્નાદિકનો ઉપભોગ કરવો. પરંતુ શરીરની સારી આકૃતિ તથા બલ વગેરેને અર્થે ઉપભોગ ન કરવો. તેને માટે શાસ્ત્રમાં લખેલું છે.

“ ક્ષુધાની વેદના શમાવાને માટે, વૈયાવચ્ચ કરવાને માટે, ધૃત્ય સમિતિ શોધવાને માટે, સંયમ ધારણ કરવાને માટે, પ્રાણ ધારણ કરવાને અર્થે અને છઠું ધમ ચિંતવવાને અર્થે અન્નાદિકનો ઉપભોગ કરવો.” ૪૨

મૂલાર્થ—એકાંતસ્થલમાં નિવાસ કરવો. ૪૩

ટીકાર્થ—સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી સહિત એવા એકાંત સ્થાનનો ઉપભોગ કરવો. સ્ત્રી વગેરેથી સહિત એવા સ્થાનને વિષે વસવાથી વ્રતધારી પુરુષને બ્રહ્મચર્ય નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. ૪૩

અતएव ब्रह्मचर्यव्रतपरिपाद्यनाय एतच्चेपगुप्तीरजिघातुं स्त्रीकथापरिहार
इत्यादिविभूपापरिवर्जनमिति पर्यंतं सूत्राष्टकमाह ।

तत्र स्त्रीकथापरिहार इति ॥ ४४ ॥

સ્ત્રીણાં કથા સ્ત્રીકથા સા ચ ચતુર્વિધા જાતિ ? કુલ ૨ રૂપ ૩ નેપથ્ય-
નેદાત્ । તત્ર જાતિર્બ્રાહ્મણાદિકા તત્કથા યથા ।

“ ધિક્ બ્રાહ્મણીર્ધિવાજાત્રે યા જીવંતિ મૃતા ઇવ । ધન્યા શૂદ્રીજનૈર્મૌન્યા
પતિઙ્ગકેઽપ્યનિદિતા ” ॥ ૧ ॥

કુલં ચૌલુક્યવહુમાનાદિ તત્કથા ।

“ અહો ચૌલુક્યપુત્રીણાં સાહસં જગતોઽધિકમ્ । વિશંત્યગ્નો મૃતે પત્યૌ
યાઃ પ્રેમરહિતા અપિ ” ॥ ૨ ॥

એ કારણથી બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં બાકી રહેલી શુભિઓને કહેવા માટે
'સ્ત્રી કથા પરિહાર' એ સૂત્રથી માંડી 'વિભૂષા પરિવર્જન' ત્યાં સુધીના
આઠ સૂત્રો કહે છે—

મૂલાર્થ—તેઓમાં પ્રથમ સૂત્ર કહે છે કે, સ્ત્રી કથાનો
ત્યાગ કરવો. ૪૪

ટીકાર્થ—સ્ત્રીઓની કથા તે સ્ત્રી કથા. તે સ્ત્રી કથા ૧ બતિ,
૨ કુલ, ૩ રૂપ અને ૪ વેપના સેદથી ચાર બતની છે. તે બતિ એટલે બ્રાહ્મ-
ણાદિકે બતિ, તેની કથા. જેમકે,—

“ બ્રાહ્મણીની સ્ત્રીઓને ધિકાર છે કે, જેઓ પતિનો અભાવ (મૃત્યુ)
થયા પછી મરેલના જેવી થઈ જીવે છે. શૂદ્રની સ્ત્રીને ધન્ય છે કે, જે લાખ
પતિઓ છતાં પણ લોકમાન્ય અને અનિદિત કહેવાય છે.” ૧

કુલ એટલે ચૌલુક્ય વગેરે તેનું બહુ માનાદિ કરવું, તે કુલકથા
કહેવાય છે.

“ અહો ! ચૌલુક્ય વંશની પુત્રીઓનું સાહસ જગતથી અધિક છે કે
જેઓ પ્રેમ રહિત છતાં પણ પતિ મૃત્યુ પામતાં અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે.” ૨

રૂપં શરીરાકારઃ તત્કથા ।

“અહો અંધપુરંધ્રીણાં રૂપં જગતિ વર્ણ્યતે । યત્ર યૂનાં દશો લગ્ના ન મન્વંતે પરિશ્રમય” ॥ ૩ ॥

નેપથ્યં વસ્ત્રાદિવેષગ્રહઃ તત્કથા ।

“ધિગ્નારીસૌદીચ્યા बहुवस्त्राच्छादितांगल्लतिकत्वात् । તથૌવનં ન યૂનાં વક્તુર્મોદાય ભવતિ સદા” ॥ ૪ ॥

તસ્યાઃ સ્ત્રીકથાયાઃ પરિહારઃ ઇતિ ॥ ૪૪ ॥

નિપદ્યાનુપવેશનમિતિ ॥ ૪૫ ॥

નિપદ્યાયાં સ્ત્રીનિવેશસ્થાને પટ્ટપીઠાદૌ મુહૂર્તં યાવત્ સ્ત્રીપૂસ્થિતાસ્વપિ

૩૫ એટલે શરીરનો આકાર, તેની કથા તે ૩૫કથા કહેવાય છે.

“આ બગત્માં અંધદેશ (દક્ષિણ હિંદુસ્તાન) ની સ્ત્રીઓનું ૩૫ આશ્ચર્યપણું વર્ણનીય છે. જેમાં લગ્ન થયેલી યુવાન પુરૂષોની દૃષ્ટિએ પોતાના પરિશ્રમને પણ બાંધતી નથી.” - ૩

નેપથ્ય એટલે વસ્ત્રાદિ વેષ તેની કથા તે નેપથ્યકથા કહેવાય છે. જેમકે,

ઉત્તર દિશાની સ્ત્રીઓને ધિક્કાર છે કે, જેઓ ઘણાં વસ્ત્રોથી પોતાના અંગરૂપ લતાને આચ્છાદિત કરનારી હોવાથી તેમનું યૌવન હંમેશાં યુવાન પુરૂષોના નેત્રને આનંદને માટે થતું નથી, એટલે ઘણું શરીર ઢાંકવાથી તેમની યૌવન અવસ્થા પુરૂષના જોવાના ઉપયોગમાં આવતી નથી. ૪

તેવી સ્ત્રીકથાનો ત્યાગ કરવો. ૪૪

મૂલાર્થ—સ્ત્રીના આસન ઉપર બેસવું નહીં. ૪૫

ટીકાર્થ—પાટલા પ્રમુખ સ્ત્રીને બેસવાની વસ્તુને વિષે સ્ત્રી ઉઠી ગયા પછી બેઘડી સુધી સાધુએ બેસવું નહીં. કારણ કે, તત્કાલ સ્ત્રીના આસન

અનુપવેશનં કાર્યં । સઘ એ સ્ત્રીનિપદ્યોપવેશને સાધોસ્તચ્ચરીરસંયોગસંક્રાંતોષ્મ-
સ્પર્શવશેન મનોવિશ્રેતસિકાદોષસંજન્નાત્ ॥ ૪૫ ॥

ઇન્દ્રિયાપ્રયોગ ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

ઇન્દ્રિયાણાં ચક્ષુરાદીનાં કથંચિદ્વિષયજ્ઞાવાપન્નેષ્વપિ ગુહ્યોસ્વદનકક્ષાસ્ત-
નાદિષુ સ્ત્રીશરીરાવયવેષુ અપ્રયોગોઽવ્યાપારણં કાર્યં પુનસ્તન્નિરીક્ષણાદ્યર્થં નયત્નઃ
કાર્યઃ ॥ ૪૬ ॥

કુઙ્ઘ્યાંતરદાંપત્યવર્જનમિતિ ॥ ૪૭ ॥

કુઙ્ઘ્યં ત્રિતિસ્તદંતરં વ્યવધાનં યસ્ય તત્તથા દાંપત્યં દયિતાપતિભક્ષણ
યુગ્મં કુઙ્ઘ્યાંતરં ચ દાંપત્યં ચેતિ સમાસઃ । તસ્ય વર્જનં વસતૌ સ્વાધ્યાયધ્યાનાદૌ
ચ ન તત્ર સ્થાતવ્યં યત્ર કુઙ્ઘ્યાંતરં દાંપત્યં ભવતીતિ ॥ ૪૭ ॥

ઉપર બેસવાથી સ્ત્રીના શરીરના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલા બાક (ગરમી) ના
સ્પર્શને લીધે સાધુના મનને વિશ્રાંતસિકા (વિબ્ધલપણ) નો દોષ લાગવાનો
સંભવ છે. ૪૫

મૂલાર્થ—સ્ત્રીના શરીરમાં ઈન્દ્રિયોનો પ્રવેશ ન કરવો. ૪૬

ટીકાર્થ—નેત્ર વગેરે ઈન્દ્રિયોને કાંઈ પ્રકારે વિષય બાવને પામેલા એવા
સ્ત્રીના શરીરના ગુહ્ય, સાયળ, મુખ, કાખ અને સ્તન વગેરે અવયવો બેવામાં
વ્યાપાર ન કરવો એટલે તેને નીરખવાને માટે યત્ન ન કરવો. ૪૬

મૂલાર્થ—જેમાં એક ભીંતને આંતરે સ્ત્રીપુરુષનું બેડું હોય
એવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. ૪૭

ટીકાર્થ—એક ભીંતને આંતરે રહેલા એવા સ્ત્રી પુરુષના બેડાનો ત્યાગ
કરવો. જે વસતિમાં ભીંતના આંતરમાં દંપતિ વસતા હોય તેવી વસતિમાં
સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરે કરવાને સાધુએ રહેવું નહીં. ૪૭

પૂર્વક્રીંતાસ્મૃતિરિતિ ॥ ૪૬ ॥

પૂર્વે પ્રવ્રજ્યાપતિપત્તિકાલત્યાક્ ક્રીંતાનાં પ્રૌઢમમોદપ્રદમદાપસંગ-
પ્રમૃતિચિદ્વસિતાનામસ્યૃતિરસ્મરણં અયં ચ જુક્તજોગાન્ પ્રત્યુપદેશ ઇતિ ॥ ૪૬ ॥

પ્રણીતાજોજનમિતિ ॥ ૪૭ ॥

પ્રણીતસ્ય અતિસ્નિગ્ધસ્ય ગદ્યત્પસ્નેહવિનુલ્લક્ષણસ્યાહારસ્યાજોજનમનુષ-
જીવનમિતિ ॥ ૪૭ ॥

અતિમાત્રાભોગ ઇતિ ॥ ૪૮ ॥

અપ્રણીતસ્યાપ્યાહારસ્યાતિમાત્રસ્ય દ્યાર્વિશત્કવચ્ચાદિશાસ્ત્રસિદ્ધપ્રમાણાતિ-
ક્રાંતસ્યાજોગોઽજોજનમ્ ॥ ૪૮ ॥

મૂલાર્થ—શ્રી સાથે જે પ્રથમ કીડા કરી હોય તેનું સ્મરણ
ન કરવું. ૪૮

ટીકાર્થ—દીક્ષા લીધા પહેલા અતિશય પ્રમોદને આપનારા શ્રી સાથે-
ના પ્રસંગ વગેરે વિદ્યાસેનું સ્મરણ ન કરવું. શ્રીનો ભોગ ભોગવ્યા પછી
સાધુ યથેશ્વર પુરૂષો પ્રત્યે આ ઉપદેશ છે. ૪૮

મૂલાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ (ચીકણા) આહારનું ભોજન
ન કરવું. ૪૯

ટીકાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ એટલે ધી વગેરેના ખિંડુ જેમાંથી ટપક છે
એવા રસબસ આહારનો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ તેવા આહારથી પોતાનું ઉપ-
જીવન ન કરવું. ૪૯

મૂલાર્થ—અતિશય આહારનો ભોગ ન કરવો. ૫૦

ટીકાર્થ—અતિ સ્નિગ્ધ ન હોય તોપણ તે આહાર અતિશય ન કરવો.
ખત્રીશ દાહીયા લેવા વગેરે જે શાસ્ત્રમાં આહાર કરવાનું પ્રમાણ છે, તેનાથી
અધિક આહાર ન કરવો. ૫૦

વિનૂપાપરિવર્જનમિતિ ॥ ૫૧ ॥

વિનૂપાયાઃ શરીરોપકરણયોઃ શૃંગારલક્ષણાયાઃ પરિવર્જનમિતિ । एतेषां च स्त्रीकथादीनां नवानामपि जावानां मोहोपेकहेतुत्वान्निषेधः कृत इति ॥ ५१ ॥

તથા તત્ત્વાન્નિવેશ ઇતિ ॥ ૫૨ ॥

तत्त्वे सम्यक् दर्शनज्ञानचारित्रानुसारिणि क्रियाकक्षापे अन्निवેશः श-
क्यकोटिमागते कर्तुर्मत्प्यंतादरपरता अन्यथा तु मनःप्रतिबंध एव कार्यः ॥ ५२ ॥

તથાયુક્તોપધિધારણેતિ ॥ ૫૩ ॥

युक्तस्य शास्त्रप्रसिद्धममाणसमन्वितस्य लोकपरिवादाविषयस्य स्वपरयोरा-
गानुत्पादकस्य उपप्रेर्वस्त्रपात्रादिलक्षणस्य धारणा उपजोगः उपलक्षणत्वात्परिजो-

મૂલાર્થ—શૃંગારનો ત્યાગ કરવો. ૫૧

ટીકાર્થ—વિભૂષા એટલે શરીર તથા ઉપકરણની શોભા, તેને ન કરવી.
એ પ્રથમ કહેલા સ્ત્રીકથા વગેરે નવ ભાવનો ત્યાગ કરવો. તે મોહના અતિ-
શયપણાનું કારણ હોવાથી તેમનો નિષેધ કરેલો છે. ૫૧

મૂલાર્થ—તત્ત્વને વિષે અતિ આદર કરવો. ૫૨

ટીકાર્થ—તત્ત્વ એટલે સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન, અને આરિત્તને અનુસર-
નારી ક્રિયાઓમાં અભિનિવેશ કરવો એટલે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે યદ્યુઃશક્તિ
એવા ક્રિયાકલાપને વિષે અતિ આદર રાખવો. અન્યથા ન કરી શકાય
એવા ક્રિયાના અનુદાનમાં મનનો પ્રતિબંધ કરવો, ‘ એટલે અશક્ય અનુદા-
નને હું ક્યારે કરીશ ’ એમ મનથી નિશ્ચય ભાવ ભાવવો. ૫૨

મૂલાર્થ—ઘટે તેવી ઉપધિ ધારણ કરવી. ૫૩

ટીકાર્થ—ઘટે તેવી એટલે શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ એવા પ્રમાણવાલી અને
લોકાપવાદન લાગે તેવી અને પોતાને તથા પરને જથી રાગ હૃપન્ન ન થાય
એવી વસ્ત્ર પાત્ર વગેરે ઉપધિને ધારણ કરવી. ‡ઉપલક્ષણથી તે ઉપધિનો

* ઉપભોગ કરવા યોગ્ય છતાં અધિક ગ્રહણ કરવાથી સંવમને બાધા થતી હોય તે
તેના ત્યાગ કરવો.

ગથ ગૃહ્યતે । યથોક્તમ્—

“ ધારણયા ભવજોગો પરિહરણા હોઝ પરિજોગો ” ॥૫૨॥

તથા મૂર્ઝાત્યાગ ઇતિ ॥ ૫૪ ॥

મૂર્ઝાયા અજિવ્વંગસ્ય સર્વત્ર વાલ્લેઽર્થેન્યંતરે ચ શરીરવદ્વાદૌ વર્જનમ્ ॥૫૪॥

તથા અપ્રતિવદ્વિહરણમિતિ ॥ ૫૫ ॥

અપ્રતિવદ્દેન દેશપ્રાપ્તકુદ્વાદાવમૂર્ઝિતેન વિહરણં વિહારઃ કાર્યઃ ॥૫૫॥

તથા પરકૃતવિદ્વવાસ ઇતિ ॥ ૫૬ ॥

પરૈરાત્મવ્યતિરિક્તૈઃ કૃતે સ્વાર્થમેવ નિષ્પાદિતે વિદ્વઃ સ્વ વિદ્વો અસંસ્કારીયતયા ઉપાશ્રયે વાસઃ ॥ ૫૬ ॥

ત્યાગ પણ મહણ કરાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ વસ્ત્ર પાનાદિકને ધારણ કરવાથી ઉપભોગ કહેવાય છે અને તેનો ત્યાગ કરવાથી પરિભોગ કહેવાય છે. ” ૫૩

મૂલાર્થ—મૂર્ઝાનો ત્યાગ કરવો. ૫૪

ટીકાર્થ—સર્વ ખાદ્ય તથા આભ્યંતર એવા શરીરખણ વગેરેમાં મૂર્ઝાનો ત્યાગ કરવો. ૫૪

મૂલાર્થ—અપ્રતિબંધપણે વિહાર કરવો. ૫૫

ટીકાર્થ—દેશ, આમ તથા કુલ વગેરેમાં મૂર્ઝા રહિતપણે વિહાર કરવો. ૫૫

મૂલાર્થ—ખીન પુરૂષે પોતાને માટે કરેલા સ્થાનમાં નિવાસ કરવો. ૫૬

ટીકાર્થ—પોતાથી ખીન એટલે ગૃહસ્થોએ પોતાને માટે કરેલા (સાધુ નિમિત્ત કરેલ ન હોય તેવા) બિલ-સ્થાનમાં નિવાસ કરવો. બિલ એટલે સર્પને રહેવાનું દર, તેની જમ સંસ્કાર (સુધારો વધારો) કરવા યોગ્ય ન હોય તેવા ઉપાશ્રયમાં વાસ કરવો. ૫૬

તથા અવગ્રહશુદ્ધિરિતિ ॥ ૫૭ ॥

અવગ્રહાણાં દેવેન્દ્ર-રાજ-ગૃહપતિ-શય્યાતર-સાધર્મિકાન્નાવ્યજ્ઞાગ્ન-
ક્રાણાનાં શુદ્ધિસ્તદનુક્રયા પરિજોગલક્ષણાં કાર્યાં । ૫૭

માસાદિકલ્પ ઇતિ ॥ ૫૮ ॥

મૂલાર્થ—સ્થાનનો અટકાવ મટાડીને નિવાસ કરવો. ૫૭

ટીકાર્થ—અવગ્રહ એટલે પોતાના તાબામાં કરેલી ભૂમિ, તેની શુદ્ધિ કરવી એટલે તે ભૂમિના ધણી પાસેથી તે માગી લેવી. તે અવગ્રહ પાંચ પ્રકારના છે.

૧ દેવેન્દ્રનો અવગ્રહ એટલે દક્ષિણ દિશાના પતિ સૌધર્મેન્દ્રની ભરતક્ષે-
ત્રના મુનિએ આજ્ઞા લેવી. તે પછી તેમાં વાસ કરવો.

૨ રાજનો અવગ્રહ એટલે ભરતક્ષેત્રના સ્વામી છ ખંડ નાયક ભરત-
ચક્રવર્તી તેનો અવગ્રહ લેવો—તેની પાસેથી વસવાને માગી લેવું.

૩ ગૃહપતિનો અવગ્રહ એટલે દેશમંડલના નાયકના અવગ્રહને વિષે
વસનારા સાધુએ તેની આજ્ઞા લેવી.

૪ શય્યાતર—ગૃહસ્થનો અવગ્રહ એટલે ગૃહસ્થામીની આજ્ઞા લઈ તેના
ધરમાં વાસ કરવો.

૫ સાધર્મિકનો અવગ્રહ એટલે સુરિ—આચાર્ય દ્વિપદક્ષણથી દ્વિપા-
ધપાય વગેરે જે નગર કે ગામમાં ચાતુર્માસ્ય રહ્યા હોય તેની આસપાસ પાંચ
કોશ સુધીના ક્ષેત્રનો તેણે અવગ્રહ લીધો છે, તેથી ત્યાં વસવાને તેમની
આજ્ઞા લેવી.

આ પ્રમાણે પાંચ અવગ્રહની શુદ્ધિ કરવી, એટલે ધણીઆતા સ્થાનમાં
તેમના ધણી પાસેથી આજ્ઞા માગી તેનો પરિજોગ કરવો અર્થાત્ ત્યાં રહેવું. ૫૭

મૂલાર્થ—માસાદિ કલ્પ પ્રમાણે વિહાર કરવો. ૫૮

માસઃ પ્રતીતરૂપ એવ આદિશદ્ધાચતુર્માસી મૃદ્ધતે તતો માસકલ્પશ્ચતુર્માસી-
કલ્પશ્ચ કાર્યઃ ॥ ૫૮ ॥

યદા તુ દુર્જિદ્ગત્ક્રિતિપતિચિગ્રહજંઘાવલક્રયાદિજિનિમિત્તૈઃ ક્ષેત્રવિજાગેન
માસાદિકલ્પઃ કર્તુઃ ન પાર્યતે તદા કિં કર્તવ્યમિત્યાહ ।

एकत्रैव तत्क्रियेति ॥ ५९ ॥

एकस्मिन्नेव मासकल्पादियोग्यक्षेत्रे वसत्यन्तरविजागेन वीथ्यन्तरविजागेन
च सर्वथा निरयकाशतायां संस्वारकचूमिपरिवर्त्तेन तत्क्रिया मासादिकल્पक्रियेति ।
अत एव पठ्यते ।

टीકાર્થ—માસ એ શબ્દનો અર્થ પ્રતીતજ છે, આદિ શબ્દથી ચાતું
માસીતું ગ્રહણ કરવું, એટલે માસકલ્પ અને ચાતુર્માસીકલ્પ પ્રમાણે
વિહાર કરવો. ૫૮

જયારે દુકાલ પડ્યો હોય, રાજ્યોને માંહેમાંહી યુદ્ધ ચાલતું
હોય અને જંઘાખલ એટલે પગે ચાલી વિહાર કરવાતું ખલ ક્ષીણ થયું
હોય ઇત્યાદિ કારણોને લઇને ક્ષેત્ર વિભાગે કરી માસાદિકલ્પ કરવાને સમર્થ
ન થવાય ત્યારે શું કરવું ! તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એકજ ક્ષેત્રને વિષે માસ કલ્પાદિકની ક્રિયા કરવી. ૫૯

टीकार्थ—એકજ એટલે માસ કલ્પાદિ કરવા યોગ્ય એવા ક્ષેત્રને વિષે
જે સ્થાનમાં પોતે વસતા હોય તેનાથી બીજા સ્થાનમાં નિવાસ કરવા રૂપ
વિભાગે કરીને અથવા જે શેરીમાં રહેતા હોય તેથી બીજી શેરીમાં રહેવારૂપ
વિભાગે કરીને માસકલ્પાદિક ક્રિયા કરવી. સર્વથા એમ કરવાનો અવકાશ
ન મળે તો એક યોગ્ય સ્થાનને વિષે રહી સંચારા ભૂમિનું પરિવર્તન કરવું એ-
ટલે જે સંચારા ભૂમિમાં પોતે માસકલ્પ કર્યો હોય તે ભૂમિને છોડીને બીજી ભૂમિ
માં બીજા માસકલ્પ કરવો, એ પ્રમાણે માસાદિ કલ્પની ક્રિયા કરવી તેને
માત્ર શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

“ સંયારણાવતં અગ્નિગ્રહં ચેવ ચિત્ત્વં તુ । एतो चरिचिणो इह
विहारपन्थिमाप्नु कर्तन्ति ” ॥ ૫૯ ॥

તત્ર ચ સર્વત્રામમત્વમિતિ ॥ ૬૦ ॥

સર્વત્ર પીઠફલ્લકાર્દો નિત્યવાસોપયોગિનિ અન્યાસ્મિન્નામમત્વમમીકાર
ઇતિ ॥ ૬૦ ॥

તથા નિદાનપરિહાર ઇતિ ॥ ૬૧ ॥

નિતરાં દીયતે ક્ષયતે સમ્યગ્દર્શનપ્રપન્ચવદુલ્લમૂલ્લજાલો જ્ઞાનાદિવિષયવિ-
શુદ્ધવિનયવિધિસમુદ્ધરસ્કન્ધો વિહિતાવદાતદાનાદિજેદશાસ્ત્રોપશાસ્ત્રાલ્લચિતો નિ-

“આ જિન શાસનમાં રહેલા એવા ચારિત્રધારી મુનિ વિહાર તથા પડિ-
મા ઇત્યાદિકને વિષે છેવટે સંધારાનું પરાવર્તન કરે છે અને નાના પ્રકારના
અભિગ્રહો કરે છે.” ૧ ૫૬

મૂલાર્થ—જ્યાં રહેણું ત્યાં સર્વ વસ્તુને વિષે મમત્વભાવ
ન રાખવો. ૬૦

ટીકાર્થ—સર્વત્ર એટલે વૃદ્ધાવસ્થાદિ કારણને લઈને નિત્ય વાસ કરવો
પડયો હોય તો તેને ઉપયોગી પીઠ, પાટીયું વગેરે વસ્તુઓમાં તથા ગામ
નગર વગેરે ખીજી વસ્તુઓમાં મમતા ન રાખવી, ‘ આ મારું છે ’ એવો ભાવ
ન રાખવો. ૬૦

મૂલાર્થ—નિયાણાનો ત્યાગ કરવો. ૬૧.

ટીકાર્થ—નિ એટલે હંમેશા દીયતે એટલે છેદાય ધર્મરૂપી વૃક્ષ જના-
થી તે નિદાન કહેવાય છે. તે ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષ સમ્યગ્ દર્શનના વિસ્તારરૂપી
મૂલીઆના જળવાણું છે, જ્ઞાનાદિ વિષય અને વિશુદ્ધ વિનયવિધિરૂપ તેના
થડીઆ છે. શુદ્ધ દાનાદિકના ભેદ રૂપી તેની શાખા અને ઉપશાખા છે, દેવ
તથા મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થયેલ ઉત્કૃષ્ટ સંપત્તિરૂપ પ્રુખ્યોથી તે બ્યાપ્ત છે,

રતિશયસુરનરજવપ્રજવસંપત્તિપ્રસૂનાકીર્ણોઽનન્યજર્ણીકૃતનિસ્તિત્વવ્યસનવ્યાકુલ-
શિવાલયશર્મિક્ષોદ્વણો ધર્મકલ્પતરુનેન સુરક્ષ્યાશંસનપરિણામપરશુનેતિ નિદાનં
તસ્ય પરિહારઃ અત્યન્તદારુણપરિણામત્વાત્તસ્ય । યથોક્તમ્ ।

“ યઃ પાલ્લયિત્વા ચરણં વિશુષ્ઠં
કરોતિ જોગાદિનિદાનમદ્ગઃ ।
હી વર્દયિત્વા ફલદાનદક્ષં
સ નન્દનં જસ્મયતે ધરાકઃ ” ॥ ૧ ॥ ૬૧

તર્હિં કિં કર્તવ્યમિત્યાહ ।

વિહિતમિતિ પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૬૨ ॥

વિહિતં કર્તવ્યતયા જગવતા નિરૂપિતમેતદિતિ । एवं सर्वत्र धर्मकार्यं प्र-
वृत्तिः ॥ ૬૨ ॥

તથા વિધિના સ્વાધ્યાયયોગ ઇતિ ॥ ૬૩ ॥

અને જેની પાસે સર્વ દુઃખો આવતા નથી એવા મોક્ષસ્થાન સંબંધી સુખપુર-
સ્થાની વ્યાપ્ત છે. તે ધર્મપુરની કલ્પવૃક્ષને દેવકલ્પિની ઇચ્છાના પરિણામ રૂપી
દ્રશીથી નાશ કરે તે નિદાન (નિયાલું) કહેવાય છે. તે નિદાનનો ત્યાગ
કરવો, કારણકે, તેનું પરિણામ અત્યંત દારૂણ દુઃખવાળું છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં
આ પ્રમાણે કહેલું છે.

“જે અજ્ઞપુરના મુક્ત ચારિત્રને પાળી ભોગાદિકનું નિયાલું કરે છે, તે મંદ
પુરના દુઃખદાન કરવામાં દક્ષ એવા નંદન વનને હાથેરી તેને ભસ્મ કરે છે.” ૧-૬૧
ત્યારે શું કરવું ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—શાસ્ત્રમાં કહેલું છે, એમ ધારીને પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૨

ટીકાર્થ—‘ભગવાને કર્તવ્યપણાથી આ નિરૂપણ કરેલું છે’ એમ
ધારી સર્વ ધર્મ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૨

સાર્થ—વિધિવરે સ્વાધ્યાયનો યોગ રાખવો. ૬૩.

વિધિના કાલ્પવિનયાદ્યારાધનરૂપેણ સ્વાધ્યાયસ્ય વાચનાદેયોગો વ્યાપારણ-
મિતિ ॥ ૬૩ ॥

તથાવશ્યકાપરિહાણિરિતિ ॥ ૬૪ ॥

આવશ્યકાનાં સ્વાકલ્પે નિયમાત્મકવ્યવિશેષાણાં પ્રત્યુપેક્ષાદીનાં અપરિ-
હાણિરગ્રંથઃ इदं च प्रधानं साधुद्विगं । तथा च दशवैकालिकनिर्युक्तिः ।

“ સંવેગો નિવ્વેગો વિષયવિવેગો મુસીલસંસર્ગી । આરાહણા તથો ના-
ણદંસણચરિત્તવિણઝો ય ॥ ૧ ॥

સંતીયમદ્વજ્જવ મુત્તાયા દીણયા તિતિસ્કા ય । અવસ્સગપરિણુદ્ધી ય
નિરુક્કુલિંગાઈં પ્યાઈં ” ॥ ૨ ॥ ૬૪

ટીકાર્થ—વિધિ એટલે અમુક કાળે બાણુવું, અમુક પ્રકારના વિનયથી
વાચના લેવી ઇત્યાદિ આરાધના કરવાનો પ્રકાર તેનો યોગ કરવો એટલે તેમાં
પ્રવર્તવું, ૬૩

મૂલાર્થ—અવશ્ય કરવા યોગ્ય કાર્યની હાનિ ન કરવી. ૬૪

ટીકાર્થ—આવશ્યક એટલે પોતાને સમયે નિયમથી કરવા યોગ્ય
એવા પડિલેહણ વગેરે કર્તવ્યો તેમની હાનિ ન કરવી. આ આવશ્યકની
અપરિહાનિ કરવી તે સાધુનું મુખ્ય લિંગ છે, તેને માટે દશવૈકાલિક સૂત્રની
નિયુક્તિમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે.

“ સંવેગ (ચેષ્ટાભિલાષ) કરવો, નિર્વેદ (સંસારથી વૈરાગ્ય) પામવો,
હેય—ઉપાદેય વિષયનો વિભાગ કરવો, સારા શીલવંત સાધુનો સંસર્ગ કરવો,
જ્ઞાનાદિ શુણ્ણીની આરાધના કરવી, બાહ્ય અને આભ્યંતર એ બે પ્રકારનું તપ
કરવું, જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રનો વિનય કરવો, ક્ષમા રાખવી, માનનો ત્યાગ
કરવો, આર્જવ—માયાનો ત્યાગ કરવો, લોભનો ત્યાગ કરવો દીનતા છોડવી,
પરીપક્ષે ઉપસર્ગાદિ સહેવા, અને આવશ્યક—અવશ્ય કરવા યોગ્ય ધર્માનુષ્ઠા-
નની શુદ્ધિ કરવી એ સાધુઓના લિંગ કહેવાય છે.” ૧-૨ ૬૪

તથા યથાશક્તિતપઃસેવનમિતિ ॥ ૬૫ ॥

યથાશક્તિ તપસોઽનશનાદેઃ સેવનમાચરણં । યથોક્તમ્ ।

કાયો ન કેવલમયં પરિતાપનીયો મિષ્ટૈર્સર્વહુવિધૈર્ન ચ લાલનીયઃ । ચિ-
ત્તેન્દ્રિયાણિ ન ચરન્તિ યથોત્પથેન વચ્ચાનિ યેન ચ તદાચરિતં જિનાનામ્
॥ ૧ ॥ ૬૫

તથા પરાનુગ્રહક્રિયેતિ ॥ ૬૬ ॥

પરેષાં સ્વપક્ષગતાનાં ચ જન્તૂનાં મહત્યા કરુણાપરાયણપરિણામિત્યા અનુ-
ગ્રહકરણં જ્ઞાનાયુષ્કારસંપાદનમિતિ ॥ ૬૬ ॥

તથાગુણદોષનિરૂપણમિતિ ॥ ૬૭ ॥

સર્વત્ર વિહારાદૌ કર્તવ્યે ગુણદોષયોર્નિરૂપણં કાર્યમ્ ॥ ૬૭ ॥

તતો વહુગુણે પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૬૮ ॥

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તપનું સેવન કરવું. ૬૫

ટીકાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અનશન વગેરે તપનું આચરણ કર-
વું તેને માટે કહ્યું છે કે,

“ આ શરીર કેવલ તપવડે પરિતાપવાળું થાય એમ પણ ન કરવું, તેમ
વિવિધ જાતનાં મિષ્ટ રસોથી તેનું લાલન પણ ન કરવું, જેથી ચિત્ત અને ઈન્દ્રિયો
ઉન્માર્ગે ન ચાલે અને વશ થઈ રહે એવું શ્રી જિન પરમાત્માનું આચરણું
તપ છે તેથી તે પ્રમાણે જિન પરમાત્માએ તપ કરવાનું કહ્યું છે.” ૧ ૬૫

મૂલાર્થ—બીજાનો અનુગ્રહ થાય તેવી ક્રિયા કરવી. ૬૬

ટીકાર્થ—પોતાના અને પરના પક્ષના પ્રાણીઓને મોટી કષ્ટાના
પરિણામે કરીને અનુગ્રહ કરવો એટલે તેમનો જ્ઞાનાદિ વડે ઉપકાર કરવો. ૬૬

મૂલાર્થ—સર્વ ક્રિયાને વિષે ગુણદોષની ગવેષણા કરવી. ૬૭

ટીકાર્થ—વિહાર વગેરે સર્વ કર્તવ્યમાં ગુણદોષની ગવેષણા કરવી. ૬૭

મૂલાર્થ—જે બહુ ગુણવાલી ક્રિયા હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ૬૮

યદ્વહુગુણં ઉપલક્ષણત્વાત્કેવલ્લગુણમયં વા કાર્યમાજ્ઞાસતે તત્ર પ્રવર્તિત-
વ્યમ્ ॥ ૬૮ ॥

તથા ક્ષાન્તિર્માર્દવમાર્જવમલોજતેતિ ॥ ૬૯ ॥

एते क्षान्त्यादयश्चत्वारोऽपि कषायचतुष्टयमतिपक्वचूताः साधुधर्ममूलक्षूभि-
कास्वरूपाः नित्यं कार्या इति ॥ ६९ ॥

અત એવ ।

क्रोधाद्यनुनय इति ॥ ૭૦ ॥

क्रोधादीनां चतुर्णां कषायाणामनुदयो मूलत एवानुत्थानम् ॥ ૭૦ ॥

તથા વૈફલ્યકરણમિતિ ॥ ૭૧ ॥

टीकार्थ—જે કાર્ય ખહુ ગુણવાળું હોય ઉપલક્ષણથી કેવલ ગુણમય
હોય તેને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી; એટલે જેમાં દોષ ધણા હોય અને ગુણ થોડા
અથવા કેવલ દોષ જણાતા હોય તેવા કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી. ૬૮

મૂલાર્થ—ક્ષાંતિ, માર્દવ, આર્જવ અને નિર્લોભતા રાખવી. ૬૯

टीकार्थ—એ ક્ષાંતિ વગેરે ચાર, કષાયના શત્રુરૂપ છે. ક્રોધનો શત્રુ
ક્ષમા, માનનો શત્રુ માર્દવ, માયાનો શત્રુ આર્જવ (સરસતા) અને લોભનો શત્રુ
નિર્લોભતા તે ચારે સાધુ ધર્મની મૂલ ભૂમિકા—આધારરૂપ છે, માટે તેમને
નિરંતર રાખવા. ૬૯

એ ક્ષમાદિક નિત્ય રાખવા કઠિણ છે, તેથી—

મૂલાર્થ—ક્રોધાદિકનો ઉદય ન થાય તેવો યત્ન કરવો. ૭૦

टीकार्थ—ક્રોધાદિ ચાર કષાયોનો ઉદય ન થાય એટલે મૂલથી જે તે-
મનું ઉદ્ધવાપણું ન થાય તેમ કરવું. ૭૦

મૂલાર્થ—ઉદય પામેલા ક્રોધાદિકને નિષ્ફળ કરવા. ૭૧

વેપદ્યસ્ય વિપદ્વજાવસ્ય કયંચિદુદયમાસાનામપિ ક્રોધાદીનાં કરણં ક્રો-
ધાદીનામુદયે યચિતિતં કાર્યં તસ્યાકરણેન ક્રોધાદ્યુદયો નિષ્ફલઃ કાર્યઃ ક્રોધાદિ-
નામુદયઃ । एवं च कृते पूर्वोक्ताः कान्त्यादय आसेविता भवन्ति ॥ ૭૧ ॥

ક્રોધાદ્યુદયાર્થિના ચ યત્કાર્યં તદાહ ।

વિપાકચિન્તેતિ ॥ ૭૨ ॥

વિપાકસ્ય ક્રોધાદિકપાયફલસ્ય ચિન્તા વિમર્શો વિધેયઃ । યથા ।

“ક્રોધાત્પ્રીતિવિનાશં

માનાદ્વિનયોપગ્રાતમામોતિ ।

શાઠ્યાત્પત્યયહાનિં

સર્વગુણવિનાશનં લોભાત્ ” ॥ ૧ ॥

ઇતિ ॥ ૭૨ ॥

તથા ધર્મોત્તરો યોગ ઇતિ ॥ ૭૩ ॥

ટીકાર્થ—ઘાઈ પ્રકારે ઉદય પામેલાં ક્રોધાદિકને નિષ્ફલ કરવા એટલે
ક્રોધાદિ ઉત્પન્ન થતાં જે કાર્ય હોય તે ન કરવાથી તેને નિષ્ફળ કરવો એવો
ભાવાર્થ છે. એમ કરવાથી પૂર્વે કહેલા ક્રોધાદિ વગેરે સેવન કહેલા કહેવાય છે. ૭૧

ક્રોધાદિકના ઉદયને નહીં ઘટ્ટનારા એવા પુરૂષે જે કરવા યોગ્ય છે તે
કહે છે—

મૂલાર્થ—ક્રોધાદિકના ફલનું ચિંતવન કરવું. ૭૨

ટીકાર્થ—વિપાક એટલે ક્રોધાદિ કપાયેનું ફળ તેની ચિંતા કરવી,
જેમકે,—“ક્રોધથી પ્રીતિનો નાશ થાય છે, માનથી વિનયનો ઘાત થાય છે,
શાઠ્ય-માયાથી વિદ્વાસની હાનિ થાય છે અને લોભથી સર્વ ગુણોનો વિનાશ
થાય છે.” ૧. ૭૨

મૂલાર્થ—જેનું ફળ ધર્મ છે એવો મન વચન કાયાનો યોગ
પાર કરવો. ૭૩

ધર્મોત્તરો ધર્મફલ્લઃ સર્વ એવ યોગો વ્યાપારો વિધેયઃ ન પુનરદ્રાદૃહાસકલિ-
કિલ્લત્વાદિઃ પાપફલ્લ ઇતિ ॥ ૭૩ ॥

તથા આત્માનુપ્રેક્ષેતિ ॥ ૭૪ ॥

આત્મનઃ સ્વસ્ય અનુપ્રેક્ષા પર્યાલોચના જાવપત્યુપેક્ષારૂપા । યથા ।

કિં કય કિંવા સેસં કિં કરણિજ્ઞં તવં ન કરેમિ ।

પુષ્પાવરચક્રાણે જાગરત્રો જાવપમિલ્લેહત્તિ ॥ ૧ ॥ ૭૪

એવમાત્મન્યનુપ્રેક્ષિતે યત્કલ્પં તદાહ ।

ઉચિતપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૭૫ ॥

ઉચિતસ્ય ગુણદંઢકસ્ય પ્રમાદનિગ્રાહિણથાનુષ્ઠાનસ્ય પ્રતિપત્તિરન્યુપગમ
ઇતિ ॥ ૭૫ ॥

ટીકાર્થ—જેનું દ્રવ્ય ધર્મ છે એવો સર્વ વ્યાપાર કરવો. થાણું હસવું
અને ટીકકારી કરવાનો નહારો વ્યાપાર ન કરવો કારણકે, તે વ્યાપારનું દ્રવ્ય
પાપ છે. ૭૩

મૂલાર્થ—આત્માની વિચારણા કરવી. ૭૪

ટીકાર્થ—આત્મા એટલે પોતાની વિચારણા કરવી અર્થાત્ પોતાના
ભાવને માટે વિચાર કરવો. જેમકે—

“ મેં હું કંઈ? મારે હું કરવાનું શાકી છે? મારે કરવા જેવું હું છે?
અને હું તપ કરતો નથી આ પ્રમાણે પ્રાતઃકાળે જગીને ભાવપ્રતિલેખના
કરવી એટલે પાછલી રાત્રે ધર્મની વિચારણા કરવી. ૧ ” ૭૪

એ પ્રમાણે આત્મ વિચાર કર્યા પછી હું કરવું તે કહે છે—

મૂલાર્થ—યોગ્ય અનુષ્ઠાનને અંગીકાર કરવું. ૭૫

ટીકાર્થ—હચિત એટલે ગુણની વૃદ્ધિ કરનાર અને પ્રમાદનો નિવૃદ્ધ
કરનાર એવું અનુષ્ઠાન તેને અંગીકાર કરવું. ૭૫

તથા પ્રતિપદ્માસેવનમિતિ ॥ ૭૬ ॥

યો હિ યદા યેન દોષેણ બાધ્યમાનો જવતિ તેન તદા તત્પ્રતિપદ્મચૂતસ્ય ગુણસ્યાસેવનં કાર્યં દ્વિમપાતપીઠિતેનેવાગ્નેરિતિ ॥ ૭૬ ॥

તથા આજ્ઞાનુસ્મૃતિરિતિ ॥ ૭૭ ॥

આજ્ઞાયા જગવદ્વચનસ્ય પદે પદે હૃદયેઽનુસ્મૃતિઃ કાર્યા જગવદ્વચનાનુસ્મરણસ્ય જગવત્સ્મરણરૂપત્વેન મહાગુણત્વાત્ । યદુક્તમ્ ।

“ અસ્મિન્ હૃદયસ્યે સતિ
હૃદયસ્યસ્તત્વતો મુનીન્ધ્ર ઇતિ ।
હૃદયસ્થિતે ચ તસ્મિન્
નિયમાત્સર્વાર્થસંસિદ્ધિઃ ” ॥ ૧ ॥

ઇતિ ॥ ૭૭ ॥

તથા સમશત્રુમિત્રતેતિ ॥ ૭૮ ॥

મૂલાર્થ—દોષોના શત્રુરૂપ એવા ગુણોનું સેવન કરવું. ૭૬

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ જ્યારે જ દોષે કરી બાધ્યમાન થતો હોય ત્યારે તે પુરૂષે દ્વિમ પડવાથી પીડા પામેલો પુરૂષ જેમ અગ્નિનું સેવન કરે, તેમ તે દોષના શત્રુરૂપ ગુણનું સેવન કરવું. ૭૬

મૂલાર્થ—ભગવાનની આજ્ઞાને સ્મરણમાં રાખવી. ૭૭

ટીકાર્થ—આજ્ઞા એટલે ભગવંતના વચનનું પગલે પગલે હૃદયમાં સ્મરણ કરવું; કારણ કે ભગવાનના વચનનું સ્મરણ કરનારને ભગવાનના સ્મરણરૂપ મોટા ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,—

“ ભગવાનનું વચન હૃદયમાં રહેવાથી ભગવાન હૃદયમાં રહ્યા છે, એમ તત્વથી જાણવું અને જ્યારે ભગવાન હૃદયમાં રહ્યા ત્યારે નિયતે સર્વ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે.” ૭૭

મૂલાર્થ—શત્રુ અને મિત્રને વિષે સમાનપણું રાખવું. ૭૮

શત્રૌ મિત્રે ચ સમાનપરિણામતા ઇકો હિ તત્ર નિર્જેર્ત્સનાદિભિરન્યસ્તુ
સ્તુતિવંદનાદિન્નિઃ સ્વચિત્સંતોષં વટયંતૌ માં નિમિત્તમાત્રમવલંબ્ય મટૃતૌ દ્વાવપિ
ન તુ મત્કાર્યં કિંચનેતિ તતઃ કોઽનયોરુનોઽધિકો વા મમેતિ જાવનયા ॥ ૭૮ ॥

તથા પરીપહ્જય ઇતિ ॥ ૭૯ ॥

પરીપહ્જાણાં કૃત્પિપાસાદીનાં દ્વાવિંશતેરપિ જયોઽન્નિજયઃ તત્ર દર્શનપરી-
પહ્જસ્ય માર્ગાચ્ચવનાર્થે શેષાણાં ચ કર્મનિર્જેરાર્થે કાર્ય ઇતિ । યથોક્તમ્ ।

“ માર્ગાચ્ચવનનિર્જેરાર્થે પરિપોદ્ય્યાઃ પરીપહ્જાઃ ઇતિ ॥ ૭૯ ॥

તથા ઉપસર્ગોત્તિસહનમિતિ ॥ ૮૦ ॥

ઉપસૃજ્યંતે પીઠાપરિગતૈર્વંધંતે યે તે ઉપસર્ગાઃ તે ચ દિવ્યમાનુષૈરશ્વાત્મસં-

ટીકાર્થ—શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન પરિણામ રાખવા. શત્રુનો તિરસ્કાર
વગેરે કરીને અને મિત્રની સ્તુતિ વંદના વગેરે કરી પોતાના ચિત્તને સંતોષ આપે
છે, એ બંને નિમિત્ત માત્રથી માર્ગ અવલંબન કરી પ્રવર્તેલા છે, તેા મારે એ
બંનેનું કામ નથી. એ બંનેમાં મારે એછા કાલ છે ! અને વધારે કાલ છે !
કાલ નથી. આ પ્રમાણે ભાવના કરી શત્રુ અને મિત્રમાં સમાન ભાવ રાખવો. ૭૮

મૂલાર્થ—પરીપહ્જાનો જય કરવો. ૭૯

ટીકાર્થ—શુધ્ધા, તૃપ્તિ વગેરે બાવીશ પરીપહ્જાનો જય કરવો. તેમાં દ-
ર્શન પરીપહ્જાનો જય મોક્ષ માર્ગથી ન પડી જવાય તેને માટે કરવાનો છે અને
બાકીના પરીપહ્જાનો જય કર્મની નિર્જેરા કરવાને માટે કરવાનો છે.

તેને માટે શાસ્ત્રમાં લખેલું છે કે,—

“ મોક્ષમાર્ગથી શ્રદ્ધ ન થવાય અને કર્મની નિર્જેરા થાય તેને માટે
પરીપહ્જા સહન કરવા યોગ્ય છે. ” ૮૦

મૂલાર્થ—ઉપસર્ગોને અતિશય સહન કરવા. ૮૦

ટીકાર્થ—ઉપસૃજ્ એટલે પીડાથી વ્યાપ્ત એવા પુરૂષો જેમને વેદ તે
ઉપસર્ગ કહેવાય છે. તે દિવ્ય (દેવતા સંબંધી) માનુષ (મનુષ્ય સંબંધી)

વેદનીયજ્ઞેદાચતુર્ષ્વે તેષામતિસહનમન્નિજ્ઞવનં અન્યથા વ્યવસાયમપત્તેન સંસાર-
સ્ય તેષામનતિસહને મૂઢમતિત્વપ્રસંગાત્ । યથોક્તમ્ ।

“ સંસારવર્ત્યપિ સમુદ્વિજતે વિપદ્વ્યો યો નામ મૂઢમનસાં પ્રયમઃ સ
નૂનમ્ । ઇંજોનિર્ધાં નિપત્તિનેન શરીરજ્ઞાજા સંમૃજ્યતાં કિમપરં સદ્વિદ્વં
વિદ્વાય ” ॥ ૧ ॥

इति ॥ ८० ॥

तथा सर्वथाज्जयत्याग इति ॥ ८१ ॥

સર્વથા સર્વંઃ પ્રકારરિહ્નોકપરજ્ઞોકમયાદિન્નિર્જયસ્ય જીતેસ્ત્યાગઃ પરિ-
હારઃ નિરતિચારયતિસમાચારવશોપજ્ઞવ્યસમુત્ક્રષ્ટોપટંજતયા મૃત્યોરપિ નોદ્દેજિતત્ત્વં
કિં પુનરન્યજયસ્યાનેજ્ય ઇતિ ॥

अतएवोक्तमन्यत्र ।

તૈરથ (તિર્થેય સંબંધી) અને આત્મ સવેદનીય (આત્મા સંબંધી) એમ
આર પ્રકારના છે, તેમનું સહન કરવું. જો તેમને સહન ન કરે તો સંસાર
વ્યવસાયમય દોષાથી (સંસારનું દુઃખમયપણું છે માટે) તેમને સહન ન
કરવાથી મૂઢમતિપણું પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ આવે, તે વિષે કહ્યું છે કે,—

“ જે સંસારમાં રહેતા હોય તે છતાં વિપત્તિઓથી ઉદ્દેગ પામે, તે
નિશ્ચયે મૂઢ હૃદયવાળા પુરુષોમાં પ્રથમ છે, એમ સમજવું. સમુદ્રમાં પડેલા
માણસને જળ શિવાય બીજા કોનો સંસર્ગ થાય ? જળનો સંસર્ગ થયા વિના
રહે નહીં ” ૧ ૮૦

મૂલાર્થ—સર્વ પ્રકારે ભયનો ત્યાગ કરવો. ૮૧

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રકારે આજ્ઞાક તથા પરજ્ઞાકના ભયવગેરેની ભીતિનો
ત્યાગ કરવો. અતિચાર રહિત યતિધર્મના આચાર પાલવાને લીધે પ્રાપ્ત થ-
યેલ ઉત્કૃષ્ટ પ્રાપ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિને લડને મૃત્યુથી પણ બહીવું ન જોઈએ તો
બીજા ભયના સ્થાનોથી શામાટે બહીવું જોઈએ ?

એથીજ બીજે સ્થાને પણ કહ્યું છે—

“પ્રાયેણાકૃતત્વાન્મૃત્યોરુદ્ધિજ્ઞે જનઃ । કૃતકૃત્યાઃ પ્રતીકૃન્તે મૃત્યું પ્રિયમિ-
તિધિમ્” ॥ ૧ ॥ ૫૧ ॥

તથા તુલ્યારમકાંચનતેતિ ॥ ૫૨ ॥

તુલ્યે સમાને અભિજ્વંગાવિષયતયા અગ્રમકાંચને ઉપદ્રવમુવર્ણે यस્ય સ ત-
યા તન્નાવસ્તયા ॥ ૫૨ ॥

તયા અગ્નિગ્રહગ્રહણમિતિ ॥ ૫૩ ॥

અગ્નિગ્રહાણાં દ્રવ્યક્રેવકાલભાવજિજ્ઞાનાં

“લેવમમલ્લેવમં વા અમુગં દલ્બં ચ અગ્નિગ્રેષ્ઠામિ ।

અમુગેણ વ દલ્બેણ વ અહદલ્વાગ્નિગ્રહો એસ ” ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિશાસ્ત્રશિદ્ધાનાં ગ્રહણમન્યુપગમઃ કાર્યઃ ॥ ૮૩ ॥

તયા વિધિવત્પાલનમિતિ ॥ ૫૪ ॥

“લોક પ્રાયે કરીને કરવા થોઅ એવું કાર્ય ન કરવાને લક્ષને મૃત્યુથી
લેગ પામે છે એટલે પોતાનું જે થોઅ કાર્ય તે કરેલ ન લેવાથી મૃત્યુથી
બહીવે છે, પણ જે લોકો કૃતકૃત્ય છે એટલે કાર્ય કરી ચુક્યા છે, તેઓ પ્રિય
અતિધિની જેમ મૃત્યુની રાહ જુવે છે.” ૮૧

મૂલાર્થ—પાપાણ અને સુવર્ણને સરખા માનનાર થયું. ૮૨

ટીકાર્થ—આસક્તિના અભાવને લઈને પાપાણ અને સુવર્ણને સરખા
રીતે માનનાર થયું. ૮૨

મૂલાર્થ—અભિગ્રહોને ગ્રહણ કરવા. ૮૩

ટીકાર્થ—દ્રવ્ય, જ્વેષ્ઠ, કાચ અને લાવથી જેદ પામેલા એવા અભિ-
ગ્રહોને ગ્રહણ કરવા. જેમકે,—

“લેપવાત્રું અથવા અગ્રેપવાત્રું અમુક દ્રવ્ય આગે મારે ગ્રહણ કરવું
છે. અથવા અમુક દ્રવ્યે કરીને કાંઈ આદારાદિ વસ્તુ અમુક વસ્તુવડે આપે તો
મારે લેવી એ દ્રવ્યાભિગ્રહ કહેવાય છે, એવા અભિગ્રહોને ગ્રહણ કરવા.” ૧-૮૩

મૂલાર્થ—વિધિ સદિત અભિગ્રહોનું પાલન કરવું. ૮૪

વિધિવદ્ વિધિયુક્તં યથાભવતિ પાલનમગ્નિગ્રહાણામિતિ ॥ ૮૪ ॥

તથા—યથાર્હ ધ્યાનયોગ ઇતિ ॥ ૮૫ ॥

યથાર્હ યો યસ્ય યોગ્યસ્તદનતિક્રમેણ ધ્યાનયોગો ધ્યાનયોર્ધર્મ્યશુક્લઢ્ઢ ક્ષણયોર્યોગઃ । અથવા યથાર્હમિતિ યો દેશઃ કાલો વા ધ્યાનસ્ય યોગ્યસ્તદનુક્ર-
ધનેનેતિ ॥ ૮૫ ॥

તથા અંતે સંલેખનેતિ ॥ ૮૬ ॥

અંતે આયુઃપર્યંતે વિજ્ઞાતે સતિ સંલેખના શરીરકપાયયોસ્તપોવિશેષજાવ-
નાન્યાં કૃશીકરણમ્ ॥ ૮૬ ॥

પરમત્ર ।

સંહનનાઅપેક્ષણમિતિ ॥ ૮૭ ॥

ટીકાર્થ—જ પ્રકારે અભિગ્રહોનું વિધિ સહિત પાલન થાય તે પ્રમાણે
વર્તવું. ૮૪

મૂલાર્થ—જેમ ઘટે તેમ ધ્યાન યોગ કરવો. ૮૫

ટીકાર્થ—જ જેને યોગ્ય હોય તેનું ઉદ્ધેધન કર્યા શિવાય જેને જ
ઘટે તેમ ધર્મ અને શુક્લ એ જો ધ્યાનનો યોગ કરવો. અથવા (જેમ ઘટે તેમ)
ધ્યાનને યોગ્ય એવો દેશ તથા કાલ તેનું ઉદ્ધેધન ન કરવું. ૮૫

મૂલાર્થ—અંતકાલે સંલેખના કરવી. ૮૬

ટીકાર્થ—આયુષ્યનો અંત જાણવામાં આવે તે સમયે સંલેખના
કરવી એટલે તપ વિશેષ કરી શરીરને કૃશ કરવું અને ભાવના ભાવીને કષા-
યને કૃશ કરવા. ૮૬

પરંતુ અર્થ—

મૂલાર્થ—પોતાના સંધેણુ પ્રમુખની અપેક્ષા કરવી. ૮૭

સંહનનસ્ય શરીરસામર્થ્યલક્ષણસ્ય આદિશબ્દાત્ ચિત્તદ્રોષઃ સહાયસંપત્તેષ્વ
અપેક્ષણમાશ્રયણં કાર્યં સંહનનાયપેક્ષ્ય સંલેખના વિધેયેતિ જ્ઞાવઃ ॥ ૫૭ ॥

નન્વનયોર્દ્રવ્યસંલેખનાજ્ઞાવસંલેખનયોઃ કાલ્યંતમાદરણયિત્યાહ ।

ભાવસંલેખનાયાં યત્ન ઇતિ ॥ ૫૮ ॥

જ્ઞાવસંલેખનાયાં કષાયેન્દ્રિયવિકારતુચ્છીકરણરૂપાયાં યત્ન આદરઃ કાર્યઃ
દ્રવ્યસંલેખનાયા અપિ જ્ઞાવસંલેખનાર્થમુપદેશાત્ । અયમત્ત જ્ઞાવઃ ફહ મુમુક્ષુણા
જિજ્ઞુષા પ્રત્યહં મરણકાલપરિજ્ઞાનયત્નપરેણ સ્થેયં । મરણકાલપરિજ્ઞાનોપાયાથ
આગમદેવતાવચનસુપ્રતિજ્ઞાતથાવિધાનિષ્ઠસ્વપ્રદર્શનાદયોઽનેકે તે શાસ્ત્રલોકમ-
સિષ્ઠા ઇતિ । તતો વિજ્ઞાતે મરણકાલે પૂર્વમેવ છાદશવર્ષાણિ યાવદ્નુત્સર્ગતઃ સં-
લેખના કાર્યા તત્ર ચ ।

ટીકાર્થ—સંધેણુ એટલે શરીરનું સામર્થ્ય છે લક્ષણુ જેનું તે સંહનન
તથા આદિ શબ્દથી ચિત્તવૃત્તિ અને સહાયસંપત્તિ લેવી તેની અપેક્ષા એટલે
આશ્રય કરીને અર્થાત્ શરીરની શક્તિ પ્રમાણે સંલેખના કરવી એવો
ભાવાર્થ છે. ૮૭

આહિં શંકા કરે છે કે, દ્રવ્ય સંલેખના અને ભાવસંલેખનામાં કય
સંલેખના આદરવા યોગ્ય છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે—

મૂલાર્થ—ભાવ સંલેખનામાં યત્ન કરવો. ૮૮

ટીકાર્થ—કષાય તથા દીપ્તિયોના વિકારોને તુરંત કરવારૂપ ભાવ સં-
લેખનામાં આદર—યત્ન કરવો. દ્રવ્યસંલેખનાનો ઉપદેશ પણ ભાવસંલેખ-
નાને માટે છે. આહિં કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, મોક્ષની ઇચ્છાવાક્ષા
ભિક્ષુ—સાધુએ પ્રતિ દિવસ (નિરંતર) મરણના વખતનું જ્ઞાન મેલવવા
પ્રયત્નવાન થવું. મરણની વખતનું જ્ઞાન મેલવવાના ઉપાયો શાસ્ત્રો; દેવતાના
વચનો, પોતાની મુશુદ્ધિ અને તેવી જાતના અનિષ્ઠ સ્વપ્ના દર્શન વગેરે અ-
નેક છે, તે શાસ્ત્ર અને લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે ઉપાયોવડે મરણનો સમય
જાણ્યા પછી ઉત્સર્ગ માર્ગે પ્રથમથીજ ચાર વર્ષ સુધી સંલેખના કરવી. તેમાં
“ પ્રથમના ચાર વર્ષ સુધી ચતુર્થ, અષ્ટમ, દશમ અને દ્વાદશ પ્રમુખ વિચિત્ર

“ ચત્તારિ વિચિત્તાઈં વિગઈં નિજ્જૂહિયાઈં ચત્તારિ । સંવચ્છરે ય દોષિ-
ઞ્ણ ઇંતરિયં ચ આયામં ॥ ૮૮૨ ॥

નાઙ્ગિગિણો ય ત્વો, ઝમ્માસે પરિમિયં ચ આયામં । અન્નેવિ ય ઝમ્માસે,
હોઙ્ગ વિગિટ્ઠં ત્વો કમ્મં ॥ ૮૮૩ ॥

વાસં કોનીસહિયં આયામં કાઞ્ઞાણપુચ્ચીણ । ગિરિકંદરં તુ ગંતું પાય-
વગમણં અહ્હ કોઙ્ગ ॥ ૮૮૪ ॥ ૮૮

પ્રકારના તપ કરવા, તે પછી બીજા ચાર વર્ષ સુધી વિચિત્ર તપ કરવા પણ
તેમાં પારણે વિગઈં સહિત નિવી કરવી એટલે ઉત્કૃષ્ટ રસનો લાગ કરવો પછી
બે વર્ષ સુધી ચતુર્થ (ઉપવાસ) કરી તેને પારણે આંખિલ કરવો. ૮૮૨

એવી રીતે દશ વર્ષ વીત્યા પછી અગીયારમાં વર્ષમાં પ્રથમના છ માસ
સુધી ચતુર્થ, પદ તપ કરવો (પણ વિશેષ તપ ન કરે) અને પારણે આં-
ખિલ કરવું; પરંતુ કાંઈક ઉણા આહાર ગ્રહણ કરવો. વળી આગલા છ માસમાં
અષ્ટમ, દશમ અને દ્વાદશાદિ વિશેષ તપ કરવો અને પારણે આંખિલ કરવું,
એવી રીતે અગીયારમું વર્ષ પૂરું કરવું. ૮૮૩

બારમાં વર્ષમાં છેવટ સુધી ક્રાંતિ સહિત (ઉણાદરપણે સહિત) નિરં-
તર આંખિલ કરવા. કેટલાક એમ કહે છે કે, બારમે વર્ષે ચતુર્થ કરીને પારણે
આંખિલ કરવા. તે વર્ષમાં તપમાં ધણું ભેદ છે તેથી આનુપૂર્વાચ્ચ—પરંપ-
રાએ જે થતા હોય તે કરવા. જો એવી રીતે બાર વર્ષ સંલેખના કરી પર્વતની
ગુહામાં અથવા જ્યાં પશુઓ નિકાયની રક્ષા થાય ત્યાં જઈને પાદોપગમન
નામના અનશનનો અંગીકાર કરવો. ૮૮૪—૮૮

* બારમા વર્ષમાં આંખિલ કરે તે મોક્ષના કવલ એટલા કરતાં એક કવલ સુધી આવે
અને એક કોડીયામાંથી કણીયા એટલા કરતાં એક કણીયા સુધી આવે તે ઉપર દર્શાવે છે. જેમ
દીવામાં તેલ અને દીવેટનો સમકાલે નાશ થાય તેમ આયુષ અને શરીરનો સમકાલે નાશ થાય છે.
વધી બારમા વર્ષમાં છેલ્લા ચાર માસ રહે ત્યારે એકાંતરે તેજના ક્રોધના ભરી ધણી વાર મુખમાં
રાખી રાખમાં નાખી દે. પછી ઉના પાણી સાથે ક્રોધવા કરે, એમ ન કરવાથી મુખ લુપ્ત પડે,
મલી મળ્ય તેથી નવકાર માવનો ઉચ્ચાર ન થાય.

યદા તુ કુતોઽપિ સંદનનાદિવૈગુણ્યાન્ન શક્યત ફ્યાન્ સંલેખનાકાઙ્ગઃ સા-
ધયિતું, તદા માસવર્ષપરિહાણ્યા જયન્યતોઽપિ પાપમાસાન્ યાવત્સંલેખના કાર્યા,
અસંલ્લિખિતશરીર—કપાયો હિ જિહ્વરનજનમધિષ્ઠિતઃ સહસા ધાતુદ્ગમે સમુપ-
સ્થિતે ન મુગતિફલ્લં તથાવિધં સમાધિમારાધયિતું સાધીયાન્ સ્યાદિતિ ॥૮૭॥

તતો વિશુષ્ઠં બ્રહ્મચર્યમિતિ ॥ ૮૮ ॥

વિશેષેણ અતિનિવિરુદ્ધસચર્યગુણ્નિવિધાનરૂપેણ શુષ્ઠં બ્રહ્મચર્ય પ્રતીતમેવ
વિધેયં । યદ્વત્ સંલેખનાધિકારે વિશુષ્ઠબ્રહ્મચર્યોપદેશનં તદ્દેવોદયસ્ય ક્ષીણશરી-
રતાપામપિ અત્યંતદુર્દસ્ત્વલ્પાપનાર્યમિતિ ॥ ૮૮ ॥

અથ સંલેખનાનંતરં આશુપાતકે વા વિપવિશુચિકાર્દાં દોષે સતિ યદ્ધિ-
ધેયં તદાહ ।

ન્યારે ઢાઢ રીતે સંહનન વગેરેનું વૈગુણ્ય હોય એટલે શરીરનું સ્વસ્થ-
પણું ન હોય, ઇત્યાદિ કારણોને લઈને એટલો ખર્ચો વખત સંલેખના કરવાને
સમર્થ ન થવાય તો પછી વર્ષની તથા માસની હાનિ કરતાં કરતાં બીજાન્ય-
પણે છ માસની સંલેખના કરવી, કારણ કે, જેણે શરીર તથા કપાયની
સંલેખણા (ઓછાપણું) કરેલ નથી, એવો મુનિ અનશન વ્રત લેતા સહસા
ધાતુક્તય પ્રાપ્ત થવાથી સદ્ગતિના ફલને આપનારા તેવી જાતના સમાધિને
સાધવાને સમર્થ થતો નથી, તેથી છ માસની સંલેખણા તો પ્રાપ્ત કરી અવશ્ય
કરવી જોઈએ. ૮૭

મૂલાર્થ—સંલેખના કર્યા પછી શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાલવું. ૮૮

ટીકાર્થ—વિશેષ એટલે અતિ ઘાટા બ્રહ્મચર્યની સુપ્તિ કરવાવડે પ્ર-
સિદ્ધ શુદ્ધ એવું બ્રહ્મચર્ય પાલવું. જે આ સંલેખનાના અધિકારને વિષે શુદ્ધ
બ્રહ્મચર્યનો જે ઉપદેશ કર્યો, તે શરીર ક્ષીણ થતાં પણ તે વેદના ઉદ્ધતનું
અત્યંત દુર્ધરપણું છે, એમ જણાવાને માટે છે. ૮૮

સંલેખના કર્યા પછી શીઘ્ર નાશ કરનારા મૂર્ખા—ઢાલેરા વગેરે ઢાઈ
હોય ઉત્પન્ન થઈ આવે તો શું કરવું ? તે કહે છે—

વિધિના દેહત્યાગ ફતીતિ ॥ ૮૬ ॥

વિધિના આશ્વોચનવ્રતોચારપરક્રામણાનશનગુજ્જનાવનાપંચપરમેષ્ઠિસ્મરણસ્રક્ષ-
ણેન દેહસ્ય ત્યાગઃ પરિત્યજનં પંક્તિમરણારાધનમિત્યર્થઃ ઇતિશબ્દઃ પરિસમાપ્તો
ફત્યુક્તઃ સાપેક્ષયતિધર્મઃ ॥ ૮૬ ॥

અથ દ્વિતીયધર્મપ્રસ્તાવનાયાદ્ ।

નિરપેક્ષયતિધર્મસ્તિત્તિ ॥ ૮૭ ॥

નિરપેક્ષયતીનાં ધર્મઃ પુનરયં વક્ષ્યમાણઃ ॥ ૮૭ ॥

તમેવાદ્ ।

વચનગુરુતેતિ ॥ ૮૮ ॥

વચનમેવાગમ એવ ગુરુઃ સર્વપ્રવૃત્તૌ નિવૃત્તૌ ચોપદેશકત્વેન વસ્ય સ તથા
તજ્ઞાવસ્ત્ત્વા ॥ ૮૮ ॥

મૂલાર્થ—વિધિવડે દેહનો ત્યાગ કરવો. ૮૬

ટીકાર્થ—આશ્વાયના, વ્રત હયરવાં, બીજાને ખમાવવું, અનશન કરવું,
શુભ ભાવના ભાવવી અને પંચપરમેષ્ઠીનું સ્મરણ કરવું, એવા વિધિવડે દેહનો
ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ પંક્તિમરણરૂપ આરાધના કરવી. અહિં ઇતિ શબ્દ
સમાપ્તિના અર્થમાં છે, એટલે સાપેક્ષ યતિ ધર્મ કહેા તે સંપૂર્ણ થાય છે. ૮૬

બીજો યતિ ધર્મ જે નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ છે તેની પ્રસ્તાવનાને અર્થે કહે છે.

મૂલાર્થ—હવે નિરપેક્ષયતિનો ધર્મ કહેવામાં આવશે. ૮૭

ટીકાર્થ—હવે નિરપેક્ષ યતિઓનો ધર્મ આગળ કહેવામાં આવશે. ૮૭

તે નિરપેક્ષયતિ ધર્મ કહે છે—

મૂલાર્થ—આગમનું ગુરૂપણું રાખવું. ૮૮

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રવૃત્તિમાં અને નિવૃત્તિમાં ઉપદેશકપણાથી આગમન
જેને ગુરૂ છે એમ થવું, એટલે જમ ગુરૂને પૂજી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કરે તેમ
શાસ્ત્રના વચન પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કરવી. ૮૮

તથા અદ્યપોપધિત્વમિતિ ॥ ૯૨ ॥

અદ્યઃ સ્યવિરાપેક્ષ્યા ઉપધિર્વસ્ત્રપાત્રાદિરૂપો યસ્ય સ તથા તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં
ઉપધિપ્રમાણં ચ વિશેષશાસ્ત્રાદવસેયમ્ ॥ ૯૨ ॥

તથા નિઃપ્રતિકર્મશરીરતેતિ ॥ ૯૩ ॥

નિઃપ્રતિકર્મ તથાવિષ્ણુજ્ઞાનાદ્યવસ્થાયामપિ પ્રતિકારવિરહિતં શરીરં યસ્ય
સ તથા તજ્ઞાવસ્તત્ત્વમ્ ॥ ૯૩ ॥

અત એવ ॥

અપવાદત્યાગ ઇતિ ॥ ૯૪ ॥

અપવાદસ્ય ઉત્તર્ગાપેક્ષ્યાપકૃષ્ટવાદસ્ય ત્યાગઃ કાર્યઃ નહિ નિરપેક્ષો યતિઃ
સાપેક્ષ્યતિરિવ ઉત્તર્ગાસિષ્ટાવપવાદમપિ સમાજ્ઞંચ અદ્યપદોષં વહુગુણં ચ કાર્ય-

મૂલાર્થ—અદ્ય ઉપધિ રાખવી. ૯૨

ટીકાર્થ—સ્થવિર કદિપકની અપેક્ષાએ વસ્ત્રપાત્રાદિ અદ્ય છે, ઉપધિ
જેને એવા યવું. ઉપધિનું પ્રમાણ બીજા વિશેષ શાસ્ત્રથી અહીં લેવું. ૯૨

મૂલાર્થ—ઉપધિ રહિતપણે શરીર રાખવું. ૯૩

ટીકાર્થ—ઉપધિ રહિત એટલે તેવી જ્ઞાનાદિ અવસ્થામાં પણ કાંઈ
પ્રતિકાર કર્યા વગરના શરીર રહેવું. અર્થાત્ રોગાદિ કારણ પ્રાપ્ત થાય તો-
પણ તેનો ઉપાય ન કરવો. ૯૩

એ કારણથી—

મૂલાર્થ—અપવાદ માર્ગનો ત્યાગ કરવો. ૯૪

અપવાદ એટલે ઉત્તર્ગની અપેક્ષાએ હીન એવો વાદ—કથન તેનો
ત્યાગ કરવો. નિરપેક્ષ યતિ સાપેક્ષ યતિની જેમ ઉત્તર્ગની અસિદ્ધિ સતે અ-
પવાદનું પણ આશંખન કરી અદ્ય દોષવાદા અને બહુ ગુણવાદા કાર્યનો
આરંભ કરતો નથી, પરંતુ કેવલ ગુણમય એવા ઉત્તર્ગમાર્ગનું અવશંખન

મારંતે કિંતૂત્સર્ગપથપ્રાપ્તં કેવલગુણમયમેવેતિ ॥ ૯૪ ॥

તથા ગ્રામૈકરાત્રાદિવિહરણમિતિ ॥ ૯૫ ॥

ગ્રામે પ્રતીતરૂપે ઉપલક્ષણત્વાન્નગરાદૌ ચ એકા ચાસૌ રાત્રિથેત્યેકરાત્રઃ
આદિશબ્દાત્ દિરાત્રસ્ય માસકલ્પસ્ય ચ ગ્રહઃ તેન વિહરણં, કિમુક્તં જવતિ ય-
દા પ્રતિમાકલ્પરૂપો નિરપેક્ષો યતિધર્મઃ પ્રતિપન્નો જવતિ તદા વ્રતુષષ્ઠે કાલે
ગ્રામે જ્ઞાતઃ સન્ સ એકરાત્રં દિરાત્રં વા વસતિ । યથોક્તમ્ ।

“ નાણગરાયવાસી એગં ચ હુગં ચ અન્નાણ ” । જિનકલ્પિક યથાલંક-
લ્પિકશુદ્ધપરિહારિકા જ્ઞાતા અજ્ઞાતાથ માસમિતિ ॥ ૯૫ ॥

તથા નિયતકાલચારિતેતિ ॥ ૯૬ ॥

નિયતે તૃતીયપૌરુષીલક્ષણે કાલે ત્રિકાર્થ સંચરણં । યથોક્તમ્ ।

કરનારે થાય છે. ૯૪

મૂલાર્થ—ગામને વિષે એક રાત્રિ રહેવા વગેરેના પ્રકારથી
વિહાર કરવો. ૯૫

ટીકાર્થ—ગામને વિષે ઉપલક્ષણથી નગર વગેરેમાં એક રાત્રિ રહે.
આદિ શબ્દથી બે રાત્રિ અને માસ કલ્પનું ગ્રહણ કરવું તે પ્રકારે વિહાર કર-
વો. તે ઉપરથી શું કહેવામાં આવ્યું ? તે કહે છે. જ્યારે પ્રતિમાકલ્પરૂપ
નિરપેક્ષ યતિધર્મ પ્રાપ્ત થયો હોય ત્યારે ઋતુષષ્ઠ કાલ એટલે ચામાસા વિનાના
કાલને વિષે ગામમાં જ્ઞાતપણે એક રાત્રિ રહે અને અજ્ઞાતપણે એક રાત્રિ
પણ રહે અથવા બે રાત્રિ પણ રહે તે વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

“ જ્ઞાતપણે એક રાત્રિ રહે અને અજ્ઞાતપણે એક રાત્રિ અથવા બે રાત્રિ
રહે. જિનકલ્પિક અને બહુધા તેના જેવા યથાલંક કલ્પિક તથા શુદ્ધપરિહારિક
એવા નિરપેક્ષ સાધુઓ જ્ઞાતપણે તથા અજ્ઞાતપણે માસકલ્પ પણ રહે. ૯૫.

મૂલાર્થ—નિયત કરેલા સમયમાં ભિક્ષાચરણ કરવું. ૯૬

ટીકાર્થ—નિયત કરેલા કાલ એટલે ત્રીજી પૌરુષી છે લક્ષણ બેનું
એવો કાલ તેને વિષે ભિક્ષાને માટે ગમન કરવું તે વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

છ આ તો પડિમાધર મુનિ ગામમાં આવ્યા છે, એવું ગામના લોકો જાણે તો ત્યાં એક
રાત્રિ રહે, તેમ ન જાણે તો એક અથવા બે રાત્રિ રહે, એમ સમજવું.

“ નિરકાપંચો ય તદ્યાણચિ ” ॥ ૯૬ ॥

તથા પ્રાય ઋધ્વસ્થાનમિતિ ॥ ૯૭ ॥

પ્રાયો વાહુભ્યેન ઋધ્વસ્થાનં કાયોત્સર્ગઃ ॥ ૯૭ ॥

તથા દેશનાયામપ્રવંધ ઇતિ ॥ ૯૮ ॥

દેશનાયાં ધર્મકથારૂપાયાં ધર્મં શ્રોતુમુપસ્થિતેષ્વપિ તથાવિધમાણિષુ અપ-
વંધોઽતૂરિત્તાવઃ । ‘એગવયણં’ ‘કુવયણં’ ચેતિ વચનમામાણ્યાત્ ॥ ૯૮ ॥

તથા સદાપ્રમત્તેતિ ॥ ૯૯ ॥

સદા દિવા રાત્રૌ ચાશ્વમચતા નિષ્ણાદિપ્રમાદપરિહારઃ ॥ ૯૯ ॥

તથા ધ્યાનૈકતાનત્વમિતીતિ ॥ ૧૦૦ ॥

ધ્યાને ધર્મધ્યાનાદાવેક એવ તાનઃ ચિત્તપર્પણરૂપો યસ્ય સ તથા ત-

“ ભિક્ષા કરવાને ત્રીજી પેઠીમાં જવું. ” ૯૬

મૂલાર્થ—પ્રાયે કરીને (બહુધા) કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ રહેવું. ૯૭

ટીકાર્થ—પ્રાયે કરીને કાયોત્સર્ગ કરવો. ૯૭

મૂલાર્થ—દેશના દેવામાં બહુ ભાવ ન કરવો. ૯૮

ટીકાર્થધર્મ—કથા૩૫ દેશનાને વિષે ધર્મ સાંભળવાને તેવી જાતના
પ્રાણીઓ આવ્યા હોય તે છતાં તેમાં અતિશય ભાવ ન રાખવો. કારણકે, “ એક
વચન અથવા બે વચન સંભળાવવા એમ શાસ્ત્રના વચનનું પ્રમાણ છે. ૯૮

મૂલાર્થ—નિરંતર પ્રમાદરહિત રહેવું ૯૯

ટીકાર્થ—સદા દિવસ અને રાત્રિનિદ્રાદિ પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો. ૯૯

મૂલાર્થ—ધ્યાનને વિષે એકાગ્રતા રાખવી. ૧૦૦

ટીકાર્થ—ધર્મધ્યાન વગેરે ધ્યાનમાં ચિત્તને અસરવા ૩૫ એક તાન

છ નિરપેક્ષ મુનિ પ્રાય કાયોત્સર્ગમાં જતો છે. કાષ્ઠ વખતે કાષ્ઠ ધર્મ સાંભળવા અર્થે આવ-
વેલ હોય તો તેને સારજૂત શાસ્ત્રના એક બે વચન સંભળાવે, એ ભાવ છે.

દૂનાવસ્તત્ત્વમ્ । ઇતિશબ્દઃ સમાપ્તી ॥ ૧૦૦ ॥

અથોપસંજિહિર્ષુરાહ ।

સમ્યગ્યતિત્વમારાધ્ય મહાત્માનો યથોદિતમ્ ।

સંપ્રાપ્નુવંતિ કલ્યાણમિહ લોકે પરત્ર ચ ॥ ૧૦૧ ॥

ઇતિ ॥

સમ્યગ્ યતિત્વમુક્તરૂપમારાધ્ય સમાસેવ્ય મહાત્માનો જના યથોદિતં ય-
થાજ્ઞાત્તે નિરૂપિતં કિમિત્યાહ સંપ્રાપ્નુવન્તિ લક્ષંતે કલ્યાણં જનં કેત્યાહ
ઇહ લોકે પરત્ર ચેતિ પ્રતીતરૂપમેવ ॥ ૧૦૧ ॥

પતદેવ વિવસ્પિરાહ ।

ક્ષીરાશ્રવાદિલબ્ધ્યોઘમાસાદ્ય પરમાદ્વયમ્ ।

કુર્વંતિ જલ્પસત્વાનામુપકારમનુત્તમમ્ ॥ ૧૦૨ ॥

રાખવું. અહિ ઇતિ શબ્દ સમાપ્તિના અર્થમાં છે. ૧૦૦

હવે નિરપેક્ષ યતિધર્મની સમાપ્તિ કરવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

મૂલાર્થ—મહાત્મા સાધુ પુરૂષો પૂર્વે કહેલા યતિપણાને દ્રવ્ય
અને ભાવ બે પ્રકારે સારી રીતે આરાધી આ લોક તથા પરલોકમાં
કલ્યાણને (મોક્ષને) પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૦૧

ટીકાર્થ—સારી રીતે પૂર્વે કહેલા યતિપણાને શાસ્ત્ર પ્રમાણે આરાધી
મહાત્મા પુરૂષો કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે. તે ક્યાં પ્રાપ્ત કરે છે ? તે કહે છે.

આ લોક અને પરલોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૦૧

એ કલ્યાણનું વિવરણ કરવાની ઈચ્છાથી કહે છે.

મૂલાર્થ—તે મોટા પુરૂષો ક્ષીરાશ્રવાદિ લબ્ધિના સમુદાયને પ્રા-
પ્ત કરી ઉત્કૃષ્ટ, અવિનાશી અને અતિશય ઉત્તમ એવા ભવ્ય પ્રા-
ણીઓનો ઉપકાર કરે છે. ૧૦૨

इति ॥

ક્ષીરં દુગ્ધં શ્રોતૃજનકર્ણપુરેષુ આશ્રવતિ ક્ષરતિ જાપમાણો યસ્યાં લઘ્વી
સા ક્ષીરાશ્રવા આદિશદ્ધાન્મઘ્વાશ્રવા સર્પિરાશ્રવા અમૃતાશ્રવા ચેત્યાદિકો યો
લઘ્વ્યોષો લઘ્વિસંચાતઃ તેં આસાદ્ય ઉપદ્વન્ધ્ય પરમાકૃયં પરમં સર્વસુંદરં અકૃયં
ચ અનેકથા ઉપગ્રીવ્યમાનમપિ અનુપરમસ્વજાતં કિમિત્યાહ કુર્વતિ વિદધતિ જ-
વ્યસ્ત્વાનાં ઉપકર્તું યોગ્યાનાં ઉપકારં સમ્યક્જ્ઞાનચારિવદ્વાજલક્ષણં અનુપમં નિ-
ર્વાણિકફલ્લત્વેન અન્યોપકારાતિશાયિનમિતિ ॥ ૧૦૨ ॥

मुच्यंते चाशुसंसारादत्यंतमसमंजसात् ।

जन्ममृत्युजराव्याधिरोगशोकाद्युपद्रुतात् ॥ १०३ ॥

इति ।

मुच्यंते परिह्रियंते चःसमुच्ये आशु शीघ्रं संसारात् जवात् कीदृशादि-

ટીકાર્થ—જે લઘ્વિ પામવાથી બોલેલું વચન શ્રોતાજનના કર્ણરૂપ
પટીયાને વિષે દુધની માફક આવે એટલે દુધના જેવું મધુર લાગે તે ક્ષીરાશ્રવા
લઘ્વિ કહેવાય છે. આદિ શબ્દથી મધ, ધી અને અમૃતને શ્રવનારી લઘ્વિઓ
નો જે સમૂહ તેને પ્રાપ્ત કરી પરમ-સર્વ રીતે સુંદર અને અક્ષય એટલે
અનેક રીતે સહાયતા કરતાં છતાં પણ ક્ષય નહીં પામનારા સ્વભાવવાળા અને
અનુપમ એટલે મોક્ષરૂપ ક્ષણે લક્ષને બીજા ઉપકારથી શ્રેષ્ઠ સમ્યક્, જ્ઞાન,
દર્શન આરિતના લાભ મળવારૂપ છે લક્ષણ જેનું એવા ઉપકારને કરે છે.કાનો
ઉપકાર કરે છે : તે કહે છે. લઘ્ય પ્રાણીઓનો એટલે ઉપકાર કરવાને યોગ્ય
એવા પ્રાણીઓનો. ૧૦૨

મૂલાર્થ—જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ અને શોક વગે-
રેથી ઉપદ્રવવાળા અને તેને લીધે અત્યંત નકારા એવા સંસારથી
તત્કાલ મુક્ત થવાય છે. ૧૦૩

ટીકાર્થ—અત્યંત અયુક્ત જેનું સ્વરૂપ છે એવા સંસારથી તત્કાલ મુ-
ક્ત થવાય છે.તે સંસાર છે.જેનું સ્વરૂપ અયુક્ત છે.એથી જ કરીને જન્મ,

ત્યાહ અત્યંતમતીવ સંગતં યુક્તં ઝંજઃ સ્વરૂપં યસ્ય સ તથા તત્પ્રતિષેધાદસમંજસ-
સ્તસ્માત્ અતएव જન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિરોગશોકાદુપદ્રુતાત્ જન્મના પ્રાપ્તિર્જીવેન મૃત્યુ-
ના મરણેન જરયા સ્યવિરજાવદ્વક્ષણયા વ્યાધિના કુષ્ઠાદિરૂપેણ શોકેન ઇષ્ટવિ-
યોગમન્નવમનોદુઃસ્વવિશેષેણ આદિશબ્દાચ્છીતાવાતાદિનિરુપધ્વૈરુપદ્રુતાત્ વિદ્વન્ન-
તામાતીતાદિતિ ॥ ૧૦૩ ॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मविवृतिर्वा यतिधर्मविधिः
नाम पंचमोऽध्यायः ॥ १ ॥

મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, રોગ શોક વગેરેથી ઉપદ્રવ કરનારો છે. જન્મ એટલે
પ્રગટ થવું, મૃત્યુ, મરણ, જરા-સ્થવિરપણું, વ્યાધિ, કાઠ વગેરે શોક, ઇષ્ટના
વિયોગથી થયેલ મનને દુઃખ વિશેષ. આદિ શબ્દથી તાદ, વાયુ વગેરે ઉપદ્રવોથી
વિઠ્ઠલપણાને પ્રાપ્ત થયેલા. ૧૦૩

ઈતિ શ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિએ રચેલ ધર્મવિન્દુ અંથની વૃત્તિમાં યતિધર્મ-
વિધિ નામે પાંચમો અધ્યાય સંપૂર્ણ થયો. ૫

समाप्तः पंचमोऽध्यायः ।

પઠઃ અધ્યાયઃ

વ્યાખ્યાતઃ પંચમોઽધ્યાયઃ અધુના પઠઃ વ્યાખ્યાયેતે તસ્યેદમાદિસૂત્રમ્ ।

આશયાદ્યુચિતં જ્યાયોઽનુષ્ઠાનં સૂર્યો વિદુઃ ।

સાધ્યસિદ્ધ્યંગમિત્યસ્માદ્યતિધર્મો દ્વિધા મતઃ ॥ ૧ ॥

આશયસ્ય ચિત્તવૃત્તિફળસ્ય આદિશબ્દાત્ શ્રુતસંપત્તેઃ શરીરસંહનનસ્ય પરોપકારકરણાકરણશક્તેઃ યુચિતં યોગ્યં જ્યાયોઽતિપ્રશસ્યમનુષ્ઠાનં જિનધર્મસેવા-

અધ્યાય કુ ઠી

અમા અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી હવે છતાં અધ્યાયની વ્યાખ્યા કરે છે. તે અધ્યાયનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—અંતઃકરણ વગેરેને યોગ્ય એવા-આચરણને આચાર્યો અતિ ઐષ્ટ કહે છે; કારણકે તે આચરણ સાધવા યોગ્ય એવા મોક્ષની સિદ્ધિનું અંગ છે. એ કારણને લીધે યતિધર્મ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એવા બે પ્રકારે માન્યો છે. ૧

ટીકાર્થ—આશય એટલે ચિત્તવૃત્તિ છે ક્ષણ જેનું તે, આદિ શબ્દથી શાસ્ત્રસંપત્તિ, શરીરની સંધેણ અને પરોપકાર કરવાની અથવા ન કરવાની શક્તિ, તેને યોગ્ય એવું અનુષ્ઠાન એટલે લૈનધર્મની સેવારૂપ આચરણ અત્યંત પ્રશંસવા યોગ્ય છે, તે સમય-સિદ્ધાંતને અણનાશ આચાર્યો બહે છે. તે

લક્ષણં સૂરયઃ સમયજ્ઞાઃ વિનુર્જનંતિ । કીદશમિત્યાહ । સાધ્યસિધ્ધ્યંગં સાધ્યસ્ય.
સકલ્લેશક્રયલક્ષણસ્ય સિધ્ધ્યંગં નિષ્પત્તિકારણં इत्यस्मात्કારણાદ્યતિધર્મો દ્વિયા
મતઃ સાપેક્ષ્યતિધર્મતયા નિરપેક્ષ્યતિધર્મતયા ચેતિ ॥ ૧ ॥

સાધ્યસિધ્ધ્યંગત્વમેવ જાવયતિ ।

સમગ્રા યત્ર સામગ્રી તદક્ષેપેણ સિદ્ધાતિ ।

દ્વિયસાપિ કાલેન વૈકલ્યે તુ ન જાતુચિત્ ॥ ૨ ॥

સમગ્રા પરિપૂર્ણા યત્ર કાર્યે સામગ્રી સમગ્રસંયોગલક્ષણા જવતિ તત્કાર્યં અ-
ક્ષેપેણ અવિદ્વંધેન સિદ્ધ્યતિ નિષ્પદ્યતે અન્યથા સામગ્રીસમગ્રતાયોગાત્ અત્રૈવ વ્ય-
તિરેકમાહ દ્વિયસાપિ અતિચિરરૂપતયા દૂરતરત્વતિનાપિ કાલેન વૈકલ્યે તુ સા-
મગ્રિકાયા વિકલ્પતાયાં પુનર્ન જાતુચિત્ ન કદાચિદપીતિ ॥ ૨ ॥

एवं सति यत्कर्तव्यं तदाह ।

આચરણ કેવું છે ? સાધ્ય એટલે સર્વ કલેશોના કાય થવા રૂપ મોક્ષની સિ-
દ્ધિનું કારણ રૂપ છે, એ કારણથી સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એમ બે પ્રકારે
યતિધર્મ કહેલો છે. ૧

જે સાધ્યની સિદ્ધિનું કારણરૂપ કહ્યું, તે ઉપર કહે છે.

મૂલાર્થ—જે કાર્યમાં સમગ્ર સામગ્રી હોય તે કાર્ય તતકાક્ષ
સિદ્ધ થાય છે અને જે સમગ્ર સામગ્રીનો અભાવ હોય તો તે કાર્ય
કદિ પણ સિદ્ધ થતું નથી. ૨

ટીકાર્થ—જે કાર્યમાં સમગ્ર પરિપૂર્ણ સામગ્રીનો યોગ હોય તે કાર્ય
અવિલંબથી સિદ્ધ થાય છે. જે સમગ્ર સામગ્રીનો યોગ ન હોય તો તે
કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. તે વિષે વ્યતિરેક કહે છે. અતિ લાંબે કાલે જે
સામગ્રીનો અભાવ હોય તો કદાપિ પણ તે કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. ૨

એમ છતાં એટલે સમગ્ર સામગ્રી હોય તોજ કાર્યની સિદ્ધિ થાય,
નહીં તો ન થાય—એમ છે તેથી જે કર્તવ્ય છે, તે કહે છે.

તસ્માદ્યો યસ્ય યોગ્ય: સ્યાત્તત્તેનાલોચ્ય સર્વથા ।

આરબ્ધવ્યમુપાયેન સમ્યગેષ સતાં નય: ॥ ૩ ॥

તસ્માત્કારણાદ્યો યતિ: યસ્ય સાપેક્ષનિરપેક્ષયતિધર્મયોરન્યતરાનુષ્ઠાનસ્ય યોગ્ય: સમુચિત: સ્યાદ્ જવેત્ તદનુષ્ઠાનં તેન યોગ્યેન આદ્વોચ્ય નિપુણોદ્દાપોદ્દ-યોગેન પરિજ્ઞાત્ય સર્વથા સર્વેરૂપાધિજિતિરારબ્ધવ્યમારંજણીયં ઉપાયેન તદ્ગતેનૈવ સમ્યગ્ યદ્યાવત્ એષ યોગ્યમારંજણક્રણ: સતાં શિષ્ટાનાં નયો નીતિરિતિ ॥ ૩ ॥

ઇત્યુક્તો યતિધર્મ ઇદાનીમસ્ય વિષયવિભાગમનુવર્ણ-
ચિખ્યામ ઇતિ ॥ ૪ ॥

પ્રતીતાર્થમેવેતિ ૪

તત્ર કલ્યાણાશયસ્ય શ્રુતરત્નમહોદધે: ઉપશમાદિલ-

મૂલાર્થ—સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એમ બે પ્રકારનો યતિધર્મ છે. તેમાંથી જેને જે યોગ્ય હોય તે યતિધર્મ સર્વ રીતે વિચારી તેનો આરંભ કરવો. એ સત્પુરૂષોનો સારો ન્યાયમાર્ગ છે. ૩

ટીકાર્થ—તે કારણ માટે જે યતિ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ યતિધર્મમાંથી કાઢી એકને આચરવાને યોગ્ય હોય, તે આચરણ તે યોગ્ય એવા પુરૂષે વિચારીને એટલે નિપુણતાથી તર્ક-વિવર્ક કરીને સર્વથા-સર્વ ઉપાધિ વડે તે ઉપાય વડે સમ્યક્-યથાર્થ રીતે તે આચરણનો આરંભ કરવો એ યોગ્ય-આરંભ કરવો એ શિષ્ટ પુરૂષોની નીતિ છે. ૩

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે યતિધર્મ કહયો, હવે તે યતિધર્મના વિષય વિભાગનું વર્ણન કરીએ છીએ. ૪

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ સમજાય તેવો છે. ૪

મૂલાર્થ—તેમાં જેનો આશય કલ્યાણરૂપ છે, જે શાસ્ત્રરૂપી રત્નોનો સાગર છે, જેને ઉપશમાદિ લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થએલ છે, જે

ધિમતઃ પરહિતોદ્યતસ્ય અત્યંતગંભીરચેતસઃ પ્રધાનપરિણતેર્વિ-
 ધૂતમોહસ્ય પરમસત્ત્વાર્થકર્તુઃ સામાયિકવતઃ વિશુદ્ધ્યમાનાશય-
 સ્ય યથોચિત્તપ્રવૃત્તેઃ સાત્મીજૂતશુજ્ઞયોગસ્ય શ્રેયાન્ સાપેક્ષયતિ-
 ધર્મ એવેતિ ॥ ૫ ॥

તત્રેતિ વિષયવિજ્ઞાનાનુવર્ણનોપદ્ધે કલ્યાણાશયસ્ય જ્ઞાવારોગ્યરૂપમુક્તિ-
 પુરપાપકપરિણામસ્ય શ્રુતરત્નમહોદયેઃ પ્રવચનમાણિક્યપરમનીરનિધેઃ ઉપશમા-
 દિલધિમતઃ ઉક્તલક્ષણોપશમાદિલ્લધિસમન્વિતસ્ય પરહિતોદ્યતસ્ય સર્વજગજ્ઞી-
 વજાતહિતાધાનધનસ્ય અત્યંતગંજીરચેતસઃ હર્ષવિપાદાવતિનિપુર્ણૈરપ્યનુપલ્લબ્યચિ-
 ત્તવિકારસ્ય અતપ્ત્ર પ્રધાનપરિણતેઃ સર્વોત્તમાત્મપરિણામસ્ય વિધૂતમોહસ્ય સમુ-
 ત્તીર્ણમૂઢજાવતંદ્રામુદ્રસ્ય પરમસત્ત્વાર્થકર્તુઃ નિર્વાણાવંધ્યવીજસમ્યક્કાદિસત્ત્વપયો-
 જનવિધાતુઃ સામાયિકવતઃ માધ્યસ્થગુણતુલ્યારોપણવશસમતોપનીતસ્ય જનપરજના-

પરહિતમાં ઉદયમવંત છે, જેનું ચિત્ત અત્યંત ગંભીર છે, જેની
 પરિણતિ ઉત્તમ છે, જેણે મોહનો નાશ કર્યો છે, જે જીવોના મોક્ષરૂપ
 ઉત્કૃષ્ટ પ્રયોજન રાખે છે, જેનામાં સામાયિક રહેલું છે, જેનો
 આશય શુદ્ધ છે, જેની પ્રવૃત્તિ ઘટે તેમ ચાલે છે, અને જેનો
 શુભ યોગ આત્મા સાથે મલેલો છે—એવા પુરૂષને સાપેક્ષ યતિ
 ધર્મ કરવો યોગ્ય છે. ૫

ટીકાર્થ—તે યતિધર્મના વિભાગનું વર્ણન કરવામાં કલ્યાણાશય
 એટલે ભાવ આરોગ્યરૂપ મુક્તિરૂપી નગરમાં લઈ જનારા છે પરિણામ જેના
 એવો શાસ્ત્રરૂપી રત્નનો સાગર એટલે પ્રવચનરૂપ માણેકનો સમુદ્રરૂપ, જેના
 લક્ષણ કહેવામાં આન્યા છે એવા ઉપશમાદિકની લક્ષ્યવાલો, જગત્ના જી-
 વોના સમૂહનું હિત કરવારૂપ ધનવાલો, ગંભીર ચિત્તવાલો એટલે હર્ષ શોક
 વગેરેમાં અતિ નિપુણ એવા પુરૂષોએ જેના ચિત્તવિકારને પ્રાપ્ત કરેલ નથી
 એવો, એથીજ સર્વોત્તમ આત્મપરિણતિવાલો, મૂઢભાવ અને આલસની
 મુદ્રાથી રહિત, જીવોના મોક્ષનું સફળ બીજરૂપ સમ્યક્ત્વાદિ પ્રયોજન કરનાર

દિજાવસ્ય વિશુદ્ધમાનાશયસ્ય ધવલપદ્મક્રમાપતિમંદસ્યેવ પ્રતિકલ્પમવદાતમાન-
સસ્ય યયોચિતપ્રવૃત્તેઃ પ્રસ્તાવપ્રાયોગ્યપ્રારબ્ધપ્રયોજનસ્ય અતएव સાત્મીજૂતગુજયો-
ગસ્ય અયઃપિન્નસ્યેવ વહ્નિના ગુજયોગેન સહ સમાનીભૂતાત્મનો યતિવિશેષસ્ય શ્રે-
યાન્ અતિપ્રશસ્યઃ સાપેક્ષયતિધર્મ एव નેતર इति ॥ ૫ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

વચનપ્રામાણ્યાદિતિ ॥ ૬ ॥

જગવદાકામમાણજાવાત્ ॥ ૬ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

સંપૂર્ણદશપૂર્વવિદો નિરપેક્ષધર્મપ્રતિપત્તિપ્રતિષેધા-
દિતિ ॥ ૭ ॥

સામાયિકવાન્ એટલે માધ્યસ્થગુણરૂપ તુલાના આરોપણને વશ એવા સમતા
ગુણથી સ્વજન તથા પરજન પ્રમુખ ભાવને ધારણ કરનાર, મુદ્ધ આશયએટલે
મુક્ષપક્ષના ચંદ્રમંડલની જેમ પ્રતિષ્ઠાણ ઉન્નવક્ષ દ્વયવાલો, પ્રસ્તાવ-પ્રસંગને
યોગ્ય પ્રયોજનનો આરંભ કરનાર, એથીજ કરીને જેમ અગ્નિવડે લોહપિંડ
એકમેક થાય છે, તેમ મુખયોગવડે તેમાં જેનો આત્મા વ્યાપ્ત એકમેક થાય
છે, તેવા યતિને સાપેક્ષ યતિધર્મ અતિ વખાણવા યોગ્ય છે, તે વિના બીજો
નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ તેને યોગ્ય નથી. ૫

શામાટે નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ અંગીકાર કરવા યોગ્ય નથી ? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—જિન ભગવંતના વચનનું તેમાં પ્રમાણ છે,
તેથી. ૬

ટીકાર્થ—એ ભગવંતના વચનનું પ્રમાણ છે, એ શા આધારે કહે
છે, તેનો ઉત્તર આપે છે. ૬

મૂલાર્થ—સંપૂર્ણ દશ પૂર્વના બાણનારા યતિને નિરપેક્ષ
યતિધર્મના સ્વીકારનો નિષેધ છે. ૭

સુગમમેવ । પ્રતિષેધઃ

“ ગચ્છે ચિય નિમ્માઓ જા પુબ્બા દસજ્જવે અસંપુષ્પા ।

નવમસ્સ તદ્યવત્થૂ હોફ જહન્નો સુઆજિગમો ॥ ૧ ॥

इति वचनादवसीयते ॥ ૭ ॥

एषोऽपि किमर्थमित्याह ।

परार्थसंपादनोपपत्तेरिति ॥ ૮ ॥

પરાર્થસ્ય પરોપકારજ્ઞકણસ્ય સંપાદનં કરણં તદુપપત્તેઃ સ હિ દશપૂર્વ-
ધરસ્તીર્થોપપ્તજ્ઞકણં પરાર્થ સંપાદયિતું યસ્માદુપપચત ઇતિ ॥ ૮ ॥

ટીકાર્થ—એ સૂત્ર સુગમ છે. તે નિષેધને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

“ સાધુના સમુદાયમાં રહીને નિરપેક્ષ યતિ ધર્મ પાલવાનો અભ્યાસ કરવામાં પરિપક્વ થાય અને એ પ્રતિમા કદપાદિક નિરપેક્ષ યતિધર્મને પાલનારને ઉત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાન કાંઈકે ઉણા દશ પૂર્વનું સૂત્રથી તથા અર્થથી હોય છે, અને જઘન્યપણે તો નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ એટલે પ્રત્યાખ્યાન નામના નવમા પૂર્વની આચાર નામની ત્રીજી વસ્તુ સુધી શ્રુત જ્ઞાન હોય છે, તેથી ઓછું હોતું નથી.* આવા વચનથી સંપૂર્ણ દશ પૂર્વધરને નિરપેક્ષ યતિ ધર્મના સ્વીકારનો નિષેધ સિદ્ધ થાય છે. એ નિરપેક્ષ યતિ ધર્મનો નિષેધ શામટિ કરવો જોઈએ ? તેનો ઉત્તર આપે છે. ૭

મૂલાર્થ—તેનાથી પારકા અર્થને સંપાદન કરવાની સિદ્ધિ થાય છે. ૮

ટીકાર્થ—પરાર્થ એટલે પરોપકારને સંપાદન કરવાની સિદ્ધિ થાય છે, જેથી દશ પૂર્વધર કે જે તીર્થને આધાર આપવા રૂંધે પરોપકારને કરવા ઉદ્યમવંત થાય છે. ૮

* સંપૂર્ણ દશ પૂર્વધર તીર્થકરની જેમ અમોઘ વચની હોવાથી ધર્મ દરાના પડે લગ્ય થવાનો ઉપકાર કરી તીર્થની શ્રદ્ધ કરે છે, તેથી પ્રતિમાદિ કલ્પને અંગીકાર કરતા નથી.

યદિ નામૈવં તતોઽપિ કિમિત્યાહ ।

તસ્યૈવ ચ ગુરુત્વાદિતિ ॥ એ ॥

તસ્ય પરાયસંપાદનસ્ય એવચેત્યવધારણે ગુરુત્વાત્સર્વધર્માનુષ્ઠાનેજ્ય ઉત્ત-
મત્વાત્ ॥ એ ॥

એતદપિ કચમિત્યાહ ।

સર્વથા દુઃસ્વમોક્ષાદિતિ ॥ ૧૦ ॥

સર્વથા સર્વેઃ પ્રકારૈઃ સ્વસ્ય પરેણાં ચેત્યર્થઃ દુઃસ્વાનાં શારીરમાનસરૂપાણાં
મોચનાત્ ॥ ૧૦ ॥

તથા સંતાનપ્રવૃત્તેઃ ॥ ૧૧ ॥

જે કદિ પરોપકાર કરવાનું બન્યું છે, તેથી શું ? તેનો ઉત્તર
આપે છે.

મૂલાર્થ—પરોપકાર કરવાનું ગૌરવપણું છે. ૯

ટીકાર્થ—તે પરોપકાર કરવો તે ધર્મના સર્વ આચરણોમાં ઉત્તમ છે
એવંચ એ અવધારણુ (નિશ્ચય) અર્થમાં પ્રવર્તે છે. ૯

તેનું ઉત્તમપણું કેવી રીતે છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પરોપકાર કરવાથી સર્વ પ્રકારે દુઃખમાંથી
મુકાવાપણું છે. ૧૦

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રકારે એટલે પોતાને અને પરને શરીર તથા મન
સંબંધી સર્વ દુઃખમાંથી મુકાવાપણું છે. ૧૦

મૂલાર્થ—તેમ કરવાથી સંતાનનો પ્રવૃત્તિ થાય છે. ૧૧

પરાર્થસંપાદનાત્સંતાનસ્ય શિષ્યપ્રશિષ્યાદિપ્રવાહરૂપસ્ય પ્રવૃત્તેઃ ॥ ૧૧ ॥

તથા યોગત્રયસ્યાપ્યુદગ્રફલ્લભાવાદિતિ ॥ ૧૨ ॥

યોગત્રયસ્યાપિ મનોવાકાયકરણવ્યાપારરૂપસ્ય પરાર્થસંપાદને ક્રિયમાણે ન પુનરેકસ્યૈવેત્યપિજ્ઞાદ્યર્થઃ ઉદગ્રફલ્લભાવાત્ ઉદગ્રસ્ય પ્રકાશંતરેણાનુપલ્લન્યમાનત્વેનાત્યુત્તમસ્ય ફલ્લસ્ય કર્મનિર્જરાલ્લક્ષણસ્ય ભાવાત્ । નહિ યથાદેશનાયાં સર્વાત્મના આપ્રિયમાણં મનોવાકાયત્રયં ફલમાપ્નોતિ તથાન્યત્ર કૃત્યાંતર ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

તથા નિરપેક્ષધર્મોચિતસ્યાપિ તત્પ્રતિપત્તિકાલે પરપરાર્થસિદ્ધૌ તદન્યસંપાદકાન્નાવે પ્રતિપત્તિપ્રતિપેધાન્નેતિ ॥ ૧૩ ॥

ટીકાર્થ—પરોપકાર કરવાથી શિષ્ય, પ્રશિષ્ય વગેરેના પ્રવાહરૂપ સંતાનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. ૧૧

મૂલાર્થ—વલી ત્રણ યોગતું મોટું ફલ છે, એ કારણથી. ૧૨

ટીકાર્થ—મન, વચન અને કાયાના વ્યાપાર કરવારૂપ ત્રણ યોગ (એક નહીં એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.) પરોપકાર કરવામાં યોગવાથી ઉદગ્ર ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે,

બીજા પ્રકારે અતિ ઉત્તમ એવું કર્મની નિર્જરા રૂપ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી. કારણકે, મન, વચન અને કાયાએ ત્રણ યોગ દેશના દેવામાં પ્રવર્તવાથી એવું ઉત્તમ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવા બીજા કાઈ ધર્મકૃત્યથી થતું નથી. ૧૨

મૂલાર્થ—વલી નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવાને યોગ્ય એવા પુરૂષને પણ તે ધર્મ અંગીકાર કરવાને સમયે બીજા જીવોના ઉત્કૃષ્ટ અર્થનો સિદ્ધિ કરવામાં બીજા પુરૂષનો અભાવ હોવાથી નિરપેક્ષ યતિધર્મને અંગીકાર કરવાનો નિષેધ છે, તેથી પરાર્થ સંપાદન કરવો તે અતિ ઉત્તમ છે. ૧૩

નિરપેક્ષધર્મોચિતસ્યાપિ કિંપુનસ્તદનુચિતસ્યેત્યપિશ્ચદ્વાર્યઃ તત્પ્રતિપત્તિકાલે નિરપેક્ષધર્મોચિતસ્યાપિ પરપરાર્થસિદ્ધૌ પરેષાં પરાર્થસ્ય સમ્યગ્દર્શનાદેઃ પ્રધાનપ્રયોજનસ્ય સિદ્ધૌ સાધ્યાયાં વિષયે તદન્યસંપાદકાન્નાત્રે તસ્માન્નિરપેક્ષયતિધર્મોચિતાદન્યસ્ય સાધોઃ પરાર્થસિદ્ધિસંપાદકસ્યાન્નાત્રે પ્રતિપત્તિપ્રતિપેધાદંગીકરણનિવારણાચ્ચકારો હેત્વંતરસમુચ્ચયે તસ્યૈવ ચ ગુરુત્વમિતિ સંટંક ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

इत्थं सापेक्षयतिधर्मयोग्यमुक्त्वा निरपेक्षयतिधर्मयोग्यं वक्तुमाह ।

નવાદિપૂર્વધરસ્ય તુ યથોદિતગુણસ્યાપિ સાધુશિષ્ય-
નિષ્પત્તૌ સાધ્યાંતરાભાવતઃ સતિ કાયાદિસામર્થ્યે
સદ્વીર્યાચારાસેવનેન તથા પ્રમાદજયાય સમ્યગુચિ-

ટીકાર્થ—નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પણ (તો તેને અયોગ્ય હોય તેની વાત શી કરવી એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.) પુરૂષને નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવાને સમયે બીજા જીવોના સમ્યગ્ દર્શનાદિ પ્રધાન પ્રયોજનની સિદ્ધિમાં તે નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા સાધુથી બીજા કાઇ સાધુ પરાર્થ સિદ્ધિને કરનારો ન હોય તો તે નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પુરૂષને પણ તે ધર્મનો સ્વીકાર કરવાનો નિષેધ છે તો અનુચિતને નિષેધ હોય તેમાં શું કહેવું. ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. મૂલ અંથમાં ચ તું અહણ્ કર્યુ છે, તેથી પૂર્વેકિત હેતુનો સમુચ્ચય બહુવો એટલે દેશનાદિકથી પરાર્થ સંપાદન કરવાનું શુરૂપણું છે, એમ પૂર્વનો સંબંધ બેટી દેવો. ૧૩

એવી રીતે સાપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવા પુરૂષને કહી હવે નિરપેક્ષ યતિધર્મને યોગ્ય એવો પુરૂષ કહે છે.

મૂક્તાર્થ—નવાદિ પૂર્વધર એટલે નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ-
થી આરંભીને કાંઈક ઉણાં દશ પર્વે મુખી જ્ઞાનવાજ્ઞાને સારા શિ-
ષ્યની સિદ્ધિ યતાં બીજા સાધવા યોગ્ય કાર્યોના અભાવથી શરી-
રાદિકનું સામર્થ્ય છતાં સત્ એવા વીર્યાચારને સેવવાથી તેમજ

તસમયે આજ્ઞાપ્રામાણ્યતસ્તથૈવ યોગવૃદ્ધેઃપ્રાયોપવેશ-
નવચ્છેયાન્નિરપેક્ષયતિધર્મ ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

નવાદિપૂર્વધરસ્ય તુ યથોદિતગુણસ્યાપિ તત્ર કલ્યાણાશયસ્યેત્યાદિસૂત્ર-
નિરૂપિતગુણસ્ય કિંપુનસ્તદન્યગુણસ્યેત્યપિશબ્દાર્થઃ । સાધુશિષ્યનિષ્પત્તૌ આચા-
ર્યોપાધ્યાયપવર્ગકસ્થિરગણાવચ્છેદકલ્પક્ષણપદપંચકયોગ્યતયા સાધૂનાં શિષ્યાણાં
નિષ્પત્તૌ સત્યાં સાધ્યાંતરાજ્ઞાવતઃ સાધ્યાંતરસ્ય નિરપેક્ષધર્માપેક્ષ્યા આચારપરિપા-
ક્ષનાદિરૂપસ્ય અજ્ઞાવતઃ અજ્ઞવેનેન સતિ ચિદ્યમાને કાર્યાદિસામર્થ્યે વજ્રપ્રભના-
રાચસંહનનશરીરતયા વજ્રકુલ્લસમાનધૃતિતયા ચ મહતિ કાયમનસોઃ સમર્થજ્ઞા-
વે સતિ સદ્વીર્યાચારાસેવનેન સતો વિષયપ્રવૃત્તતયા સુંદરસ્ય વીર્યાચારસ્ય સામ-
ર્થ્યાગોપનવ્રક્ષણસ્ય નિપેવણેન તથા પ્રમાદજયાય તથા તેન નિરપેક્ષયતિધર્મપ્રતિપ-

પ્રમાદનો જય કરવાને સારા યોગ્ય સમયને વિષે આજ્ઞાના પ્રમાણ-
થી તેમ વક્ષી યોગની વૃદ્ધિ થવાના કારણથી અનશનની પેઠે નિર-
પેક્ષ યતિધર્મનું સેવન કરવું અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૧૪

ટીકાર્થ—‘કલ્યાણાશય’ ઇત્યાદિ સૂત્ર વડે બેના ગુણ નિરૂપણ કરેલા
છે એવા પુરૂષને (તેથી વધારે ગુણ હોય તેને નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર
કરવામાં શું કહેવું, એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.) આજ્ઞામાં આજ્ઞા કલ્યા-
ણાશય ઇત્યાદિ સૂત્રમાં કહેલા ગુણ તો બ્રહ્મજ્ઞેન, તેથી એવા ગુણવાલા પુ-
રૂષને પણ નવમાં પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુથી આરંભીને કાંઈક જાણાદશ પૂર્વ
સુધી જ્ઞાનવાલા પુરૂષને તો નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવો શ્રેષ્ઠ છે, એમ
આગણ સંબંધ બાણવો. સારા શિષ્યો એટલે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક,
સ્થવિર ગણાવચ્છેદક લક્ષણવાળા પાંગ પદની યોગ્યતાને ધરાવનારા સારા શિ-
ષ્યોની શિદ્ધિ થતાં નિરપેક્ષ એવા યતિધર્મની અપેક્ષાએ અન્ય કહેતાં આચાર્યનું
પરિપાક્ષનાદિરૂપીજ્ઞ સાધ્ય કાર્યના અભાવે વજ્ર ઋષભ નારાય સંઘયણે યુક્ત
એવા શરીરને અને વજ્રની દીવાલ જેવી ધીરજને લઈને શરીર તથા મનનું
મોટું સામર્થ્ય છતાં તે સર્વ યતિધર્મના વિષયમાં પ્રવર્તવાથી સુંદર એવા સા-

ચિત્રકારેણ યઃ પ્રમાદસ્ય નિદ્રાદેઃ જયોઽન્નિભવસ્તદર્થે સમ્ક્ શાસ્ત્રોક્તનીત્યા તપઃ-
સત્ત્વસૂત્રેકત્વચત્ત્વદ્વક્ષણાન્નિઃ પંચજ્ઞિસ્તુલ્લનાન્નિરાત્માનં તોલ્લયિત્વા ઉચિતસમયે તિ-
થિવારનક્ષત્રયોગઙ્ગનશુદ્ધિલક્ષણે આજ્ઞાપ્રામાણ્યતઃ આજ્ઞૈવાત્રાર્થે પ્રમાણમિતિ
પરિણામાત્ તથૈવ પ્રતિપિત્તિતનિરપેક્ષયતિધર્માનુરૂપતયૈવ યોગવૃદ્ધેઃ સમ્યગ્દર્શન-
જ્ઞાનચારિત્રલક્ષણધર્મવ્યાપારવૃદ્ધેઃ પ્રાયોપવેશનવત્ પ્રાયોપવેશનમનશનં તદ્વત્પર્યત-
કાલકરણીયાનશનક્રિયાતુલ્ય ઇત્યર્થઃ । શ્રેયાન્ અતિપ્રશસ્યઃ નિરપેક્ષયતિધર્મો
જિનકલ્પાદિરૂપઃ કલ્પાદિગ્રંથપ્રસિદ્ધસ્વરૂપો વર્તત ઇતિ ॥ ૧૪ ॥

તથા તત્કલ્પસ્ય ચ પરાર્થલઙ્ઘિવિકલસ્યેતિ ॥ ૧૫ ॥

મધ્યંતે નહીં ગોપવવા રૂપ વીર્યાચારના સેવન વડે કરી તથા પ્રમાદના બચને
માટે એટલે નિરપેક્ષયતિ ધર્મને અંગીકાર કરી નિદ્રાદિક પ્રમાદનો પરા-
ભવ કરવા માટે સમ્યક્ એટલે શાસ્ત્રોક્ત નીતિ પ્રમાણે તપ, સત્ત્વ, સૂત્ર, એકતા અને
બલએ પાંચ પ્રકારની તુલના વડે પોતાના આત્માને તોલીને ઉચિત સમયમાં એટલે
તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ, અને લક્ષની શુદ્ધિને સમયે આ વિષયમાં
આજ્ઞાજ પ્રમાણ છે, એવા પરિણામથી તેમ વલી અંગીકાર કરવાને ઇ-
ચ્છેલા નિરપેક્ષ યતિધર્મની યોગ્યતા વડે કરીને યોગની વૃદ્ધિ થાય છે, એ-
ટલે સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ ધર્મના વ્યાપારની વૃદ્ધિ થા-
ય છે. તેથી અંતકાંલે કરવા યોગ્ય એવા અનશન વ્રતની ક્રિયાને તુલ્ય છે,
એવો અર્થ છે. એથી એ નિરપેક્ષ યતિધર્મ કહેતા જિનકલ્પાદિ રૂપ અને
કલ્પાદિ અર્થને વિષે જનું સ્વરૂપ પ્રસિદ્ધ છે, તે અંગીકાર કરવામાં અ-
તિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૧૪

મૂલાર્થ—પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે બીજે કોઈ તેના જેવો સમર્થ
પુરૂષ હોય પણ તે પુરૂષ પરાર્થ કરવાની લઙ્ઘિથી રહિત હોય
એટલે આચાર્યાદિપદને યોગ્ય એવા રાખ્ય બનાવવાને અરાક્ષત
હોય તેને પણ નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગીકાર કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે. ૧૫

તત્કલ્પસ્ય નિરપેક્ષયતિર્ધમપ્રતિપત્તિસમયે પુરુષવિશેષતુલ્યસ્ય અન્યસ્યાપિ
ચશદ્રઃ સમુચ્ચયે પરં કેવલં પરાર્થદ્વન્ધવિકલ્પસ્ય તથાવિધાંતરાયાદિકર્મપારતંત્ર્ય-
દોષાત્પરાર્થદ્વન્ધ્યા સાધુશિષ્યનિષ્પાદનાદિસામર્થ્યદ્વક્ષણયા વિકલ્પસ્ય શ્રેયાન્
નિરપેક્ષયતિર્ધમ ઇત્યનુવર્તેતે ॥ ૧૫ ॥

અત્રહેતુમાહ ।

ઉચિતાનુષ્ઠાનં હિ પ્રધાનં કર્મક્રયકારણમિતિ ॥૧૬॥

ઉચિતાનુષ્ઠાનં હિર્યસાત્પ્રધાનમુત્કૃષ્ટં કર્મક્રયકારણમિતિ ॥ ૧૬ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

उदग्रविवेकज्ञावाञ्छत्नत्रयाराधनादिति ॥ ૧૭ ॥

ટીકાર્થ—તેના જેવો એટલે નિરપેક્ષ યતિધર્મને અંગીકાર કરવાને
સમર્થ એવા પુરૂષના જેવા બીજા પણ સમર્થ પુરૂષને નિરપેક્ષ યતિધર્મને
અંગીકાર કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે; પરંતુ તે પુરૂષ કેવલ તેવી જાતના અંતરાયાદિ
કર્મના પરતંત્રપણાના દોષથી પરાર્થલક્ષિય વડે એટલે સારા શિષ્યને બનાવવાનું
સામર્થ્ય વગેરે લક્ષિય વડે રહિત એવા પુરૂષને પણ નિરપેક્ષ યતિધર્મ અંગી-
કાર કરવો શ્રેષ્ઠ છે. ૧૫

તે સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ યતિધર્મના વિષયનો વિભાગ કરવાનું કારણ
કહે છે.

મૂલાર્થ—યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષય કરવામાં મુખ્ય કારણ
છે. ૧૬

ટીકાર્થ—જે અનુષ્ઠાન શાસ્ત્રોમાં કહેલું હોય તે કમેતો ક્ષય કર-
વામાં ઉત્કૃષ્ટ કારણ રૂપ છે. ૧૬

તે યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષય કરવાનું મુખ્ય કારણ કહ્યું, તેનું શું કા-
રણ છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—મોટા વિવેકથી ત્રણ રત્નોનું આરાધન થાય છે, તેથી
યોગ્ય અનુષ્ઠાન કર્મક્ષયનું પ્રધાન કારણ છે. ૧૭

જર્ણયાઃ કુત ઇત્યાહ લક્ષવિપર્યયાત્ લદગ્રવિવેકાજ્ઞાવેન રત્નત્રયારાધનાજ્ઞાવા-
દિતિ ॥ ૧૮ ॥

एतदेव ज्ञावयन्नाह ।

निर्वाणफलमत्र तत्त्वतोऽनुष्ठानमिति ॥ १९ ॥

નિર્વાણફલં મુક્તિકાર્યમત્ર જિનવચને તત્ત્વતઃ પરમાર્થવૃત્ત્યા અનુપંગતઃ
સ્વર્ગાદિફલજ્ઞાવેઽપિ અનુપ્રાનં સમ્યગ્દર્શનાચારાધનારૂપં પ્રોચ્યતે ઇતિ ॥ ૧૯ ॥

यदि नामैवं ततोऽपि किमित्याह ।

न चासदज्जिनिवेशवत्तदिति ॥ २० ॥

નચ નૈવ અસંદરાગ્રહયુક્તં તન્નિર્વાણફલમનુપ્રાનં અસદજ્જિનિવેશો હિ

રહિત અકામ નિર્જરા થાય છે, તેવી રીતે અનુચિત અનુષ્ઠાન કરનારનું
અનુષ્ઠાન અકામ નિર્જરાનું અંગ થાય છે; પણ મુક્તિ આપનારી નિર્જરાનું
કારણ (નિમિત્ત) થતું નથી. શામાટેકે, મોટાવિવેકના અભાવથી ત્રણ રત્નોની
આરાધનાનો અભાવ છે. ૧૮

તે અનુષ્ઠાનની ભાવના કરતા કહે છે,

મૂલાર્થ—આ જિન, વચનમાં મોક્ષ જેતું ફલ છે, એવા અનુ-
ષ્ઠાનનેજ ખરું અનુષ્ઠાન કહે છે, તે શિવાય બીજાને ખરું અનુષ્ઠાન
કહેવાતું નથી. ૧૯

ટીકાર્થ—આ જિન વચનને વિષે સમ્યગ્ દર્શનાદિની આરાધના રૂપ
જ અનુષ્ઠાન તે પરમાર્થ વૃત્તિએ મોક્ષના ફલને આપનારું છે. અને અનુપંગ
પણ એટલે અર્વાતર પ્રસંગે તેનાથી સ્વર્ગાદિ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તેપણ પર-
માર્થ વૃત્તિએ તે મોક્ષના ફલને આપનારું છે. ૧૯

જે એમ છે તો પણ તેથી શું ? એટલે તત્ત્વથી મોક્ષરૂપ ફલને આપ-
નાર અનુષ્ઠાન છે, તેથી પણ શું બનવાનું ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તે અનુષ્ઠાન મિથ્યાભિનિવેશવાળું હોતું નથી ૨૦

ટીકાર્થ—નિર્વાણ—મોક્ષરૂપ ફલવાળું તે અનુષ્ઠાન નહારા આગ્રહ-
વાળું ન હોવું જોઈએ. કારણકે, નહારા આગ્રહ આકરું અનુષ્ઠાન કરવામાં

નિષ્કરેડપિ અનુષ્ઠાને મોક્ષફલં પ્રતિદન્નાતીતિ તદ્વ્યવચ્છેદાર્થમુક્તં ન ચાસદ્જિ-
નિવેશવચ્છદિતિ ॥ ૨૦ ॥

નન્વનૌચિત્યેડપ્યનુષ્ઠાનં ચ જ્ઞવિવ્યતિ મિથ્યાજિનિવેશરહિતં ચેત્યાશં-
ક્યાહ ।

અનુચિતપ્રતિપત્તૌ નિયમાદસદ્જિનિવેશોડ્યન્યાનાજો-
ગમાત્રાદિતિ ॥ ૨૧ ॥

અનુચિતસ્યાનુષ્ઠાનસ્ય પ્રતિપત્તાવચ્ચુપગમે નિયમાદવચ્ચંતયા અસદ્જિનિવેશ જ-
ત્તરૂપોડસદ્ભિનિવેશકાર્યત્વાદનુચિતાનુષ્ઠાનસ્ય । અપવાદમાહ અન્યત્ર અનાભો-
ગમાત્રાદિતિ અન્યત્ર વિનાનાજોગ એવાપરિજ્ઞાનમેવ કેવલમજિનિવેશશૂન્યમનાજો-
ગમાત્રં તસ્માદનાજોગમાત્રાદનુચિતપ્રતિપત્તાવપિ નાસદ્જિનિવેશ ઇતિ ॥ ૨૧ ॥

एवं सति किं सिद्धमित्याह ।

આવે તો પણ મોક્ષના પ્રણને અટકાવે છે. તેથી તેવા નહારા આગ્રહનો નિષે-
ધ કરવાને માટે 'એ અનુષ્ઠાન અસત્ આગ્રહવાલું' ન હોય? એમ કહેલું છે ૨૦

અહિં શંકા કરે છે કે, અનુચિતપણામાં પણ અનુષ્ઠાન તો થવાનું
અને તે મિથ્યા અભિનિવેશ રહિત પણ થશે. તે શંકાના સમાધાનમાં કહે છે.

મૂલાર્થ—અબાણપણે કદિ અનુચિતમાં પ્રવૃત્તિ થઈ જાય પણ
આગ્રહથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ આદરે તો ત્યાં નિશ્ચે અસત્ અભિનિ-
વેશ—આગ્રહ છે, એમ બાણલું. ૨૧

ટીકાર્થ—અનુચિત અનુષ્ઠાન અંગીકાર કરવાથી નિયમાએ અસ-
ત્ અભિનિવેશ કહેવાય છે. કારણ કે, અસત્ અભિનિવેશરૂપ કારણથી અ-
નુચિત અનુષ્ઠાનરૂપ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. તે અનુચિત (અનુષ્ઠાન)કાર્યનો
અપવાદ કહે છે—અનાભોગ એટલે અભિનિવેશરહિત અપરિજ્ઞાન માત્રથીજ
કેવલ અનુચિત અનુષ્ઠાન અંગીકાર કરતાં પણ અસત્ અભિનિવેશ ન
કહેવાય. ૨૧

એવી રીતે એટલે અબાણપણે અનુચિતમાં પ્રવૃત્તિ થતાં અસત્ અભિ-
નિવેશ ન કહેવાય તેથી 'શું' સિધ્ધ થયું, તેનો ઉત્તર કહે છે.

સંજવતિ તદ્વતોઽપિ ચારિત્રમિતિ ॥ ૨૨ ॥

સંજવતિ જાયતે તદ્વતોઽપિ અનાજોગમાત્રાદનુચિતપ્રતિપત્તિમતોઽપિ કિં-
પુનસ્તદન્યસ્યેત્યપિશદ્ધાર્થઃ । ચારિત્રં સર્વચરિત્રરૂપમ્ ॥ ૨૨ ॥

અત્રૈવ વિશેષમાહ ।

અનન્નિનિવેશવાંસ્તુ તદ્યુક્તઃ સ્વત્વતત્ત્વે ॥ ૨૩ ॥

અનન્નિનિવેશવાન્ નિરાગ્રહઃ પુનસ્તદ્યુક્તો જીવોઽનાજોગેઽપિ સ્વદ્વ નિશ્ચ-
યેન અતત્ત્વે પ્રવચનવાધિતાર્થે ॥ ૨૩ ॥

એતદપિ કુત ક્ત્યાહ ।

સ્વસ્વજ્ઞાવોત્કર્ષાદિતિ ॥ ૨૪ ॥

મૂલાર્થ—માત્ર અબલપણથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ અંગીકાર
કરનારા પુરૂષને પણ ચારિત્રનો સંભવ છે. ૨૨

ટીકાર્થ—માત્ર અબલપણથી અનુચિત પ્રવૃત્તિને અંગીકાર કરનારા
પુરૂષને પણ સર્વ વિરતિરૂપ ચારિત્રનો સંભવ છે, તો ઉચિત પ્રવૃત્તિને અંગીકાર
કરનારને ચારિત્રનો સંભવ હોય તેમાં શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.

માત્ર અનાલોગથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરનારને ચારિત્ર કહ્યું, તેમાંજ
વિશેષ કહે છે.

મૂલાર્થ—વલી ચારિત્ર યુક્ત પુરૂષ અતત્ત્વને વિષે એટલે પ્ર-
વચનવડે બાધ કરેલા અર્થને વિષે અબલપણ છતાં પણ નિશ્ચયે
આગ્રહરહિત હોય છે. ૨૩

ટીકાર્થ—પ્રવચનથી બાધિત એવા અર્થને વિષે અનાલોગપણ છતાં-
પણ ચારિત્રવાલો પુરૂષ નિશ્ચયથી આગ્રહવાલો ન હોય. ૨૩

અનાલોગપણ છતાં પણ ચારિત્રવાલો પુરૂષ અતત્ત્વને વિષે નિશ્ચયે આ-
ગ્રહવાલો ન હોય, તે શાથી કહે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—પોતાના સમ્યગ્ દર્શનાદિ સ્વભાવના ઉત્કર્ષને
લઈ ચારિત્રવાલો પુરૂષ અતત્ત્વને વિષે આગ્રહવાલો હોતો નથી. ૨૪

સ્વસ્ય અનૌપાધિકત્વેન નિજસ્ય સ્વજાવસ્ય આત્મતત્ત્વસ્ય ઉત્કર્ષાત્ વૃદ્ધેઃ ચારિત્રિણો હિ જીવસ્ય છન્નસ્થતયા કચિદર્થે અનાજોમેઽપિ ગૌતમાદિમહામુનીનામિવ તથાવિધાત્પંતિક્વાધકર્માજાવેન સ્વસ્વજાવઃ સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપો નાપકર્ષે પ્રતિપદ્યતે इति ॥ ૨૪ ॥

અયમપિ કુત્તે इत्याह ।

માર્ગાનુસારિત્વાદિતિ ॥ ૨૫ ॥

માર્ગસ્ય સમ્યગ્દર્શનાદેર્મુક્તિપથસ્યાનુવર્તનાત્ ॥ ૨૫ ॥

તદપિ ।

તથા રુચિસ્વજાવત્વાદિતિ ॥ ૨૬ ॥

ટીકાર્થ—ઉપાધિ રહિતપણાને લઈને આત્મ તત્ત્વનો ઉત્કર્ષ—વૃદ્ધિ હોવાથી આરિત્રવાળા પુરૂષને છદ્મરથપણાને લીધે કાઢ વિષયમાં અજ્ઞાનપણું છતાં પણ ગૌતમાદિ મહા મુનિઓની પેઠે તેવી રીતના અતિબાધક કર્મોનો અભાવ છે, તેથી સમ્યગ્ દર્શનાદિ રૂપ પોતાનો સ્વભાવ અપકર્ષ—હાનિને પામતો નથી એટલે આત્મસ્વભાવહાનિ પામતો નથી પરંતુ વૃદ્ધિ પામે છે. ૨૪

એ સ્વસ્વભાવનો ઉત્કર્ષ શાથી હોય ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—માર્ગાનુસારીપણાથી ૨૫

ટીકાર્થ—માર્ગ એટલે સમ્યગ્ દર્શનાદિક મુક્તિનો માર્ગ તેને અનુસરવાથી સ્વસ્વભાવ ઉત્કર્ષને પામે છે. ૨૫

તે સમ્યગ્ દર્શનાદિરૂપ માર્ગનું અનુસરવાપણું શાથી થાય છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—માર્ગાનુસારીપણાની રૂચિરૂપ સ્વભાવને લઈને માર્ગ અનુસરવાપણું હોય છે. ૨૬

તથા તત્પ્રકારા માર્ગાનુરૂપત્વેન યા રુચિઃ શ્રદ્ધા તદ્રૂપત્વાત્ ॥ ૨૬ ॥

एतदपि ।

શ્રવણાદૌ પ્રતિપત્તેરિતિ ॥ ૨૭ ॥

સ્યમેવ શાસ્ત્રશ્રવણે આદિશ્રદ્ધાદન્યેન વા પ્રેરણાયાં કૃતાયાં પ્રતિપત્તેરના-
જોગેન વિહિતં મયેદમસુંદરમનુષ્ટાનમિત્યંગીકરણાત્ ॥ ૨૭ ॥

इयमपि ।

અસદાચારગર્હણાદિતિ ॥ ૨૮ ॥

અસદાચારસ્ય અનુચિતાનુષ્ટાનસ્ય ગર્હણાત્ તદ્વચિતપ્રાયશ્ચિત્તપ્રતિપત્ત્યા-
નિંદનાત્ ॥ ૨૮ ॥

अथ मस्तुतमेव निगमयन्नाह ।

ટીકાર્થ—એક માર્ગના અનુસરવારૂપણું કરીને તથાપ્રકારની જે
રૂચિ શ્રદ્ધા તે રૂપણું હોય છે. ૨૬

તેવું રૂચિસ્વભાવપણું શાથી થાય છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—શાસ્ત્રનું શ્રવણ વગેરે થતાં પોતાની ભૂલ કબૂલ
કરે છે,—તેથી રૂચિ સ્વભાવપણું સિદ્ધ થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—શાસ્ત્રનું શ્રવણ પોતે કરતાં પોતાની ભૂલ કબૂલ કરે આદિ
શબ્દથી બીજાની પ્રેરણાએ કરી પોતાની ભૂલ અંગીકાર કરે છે એટલે ‘મે’
અનુભવપણે આ નહાઈ કામ કર્યું’ એવી પોતાની ભૂલ સ્વીકારે છે. ૨૭

એ ભૂલ સ્વીકારી તે શા ઉપરથી ?

મૂલાર્થ—કરેલા અસત્-નહારા આચરણની ગર્હણા કરવાથી ૨૮.

ટીકાર્થ—અસદાચાર—અધટિત આચારને નિંદવાથી એટલે તેને
ભયિત એવા પ્રાયશ્ચિતને ગ્રહણ કરી તે અસત્ આચારને નિંદવાથી પોતાની
ભૂલ કબૂલ કરેલી ગણાય છે. ૨૮

હવે આલતી વાત સમાપ્ત કરતાં કહે છે.

ઇત્યુચિતાનુષ્ઠાનમેવ સર્વત્ર શ્રેય ઇતિ ॥ ૨૯ ॥

इत्येवं अनुचितानुष्ठाने नियमादसद्विनिवेशजावात् उचितानुष्ठानमेव सर्वत्र गृहस्थधर्मप्रतिपत्तौ यतिधर्मप्रतिपत्तौ च श्रेयः प्रशस्यं वर्त्तते ॥ २९ ॥

• કુત ઇત્યાહ ।

જાવનાસારત્વાત્તસ્યેતિ ॥ ૩૦ ॥

જાવના નિરૂપાધિકો જીવવાસકઃ પરિણામઃ તત્તો જાવના સારં પ્રધાનં યત્ર તત્તથા તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં તસ્માત્ તસ્યોચિતાનુષ્ઠાનસ્ય ॥ ૩૦ ॥

જાવનામેવ પુસ્કુર્વન્નાહ ।

ઇયમેવ પ્રધાનં નિઃશ્રેયસાંગમિતિ ॥ ૩૧ ॥

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે ઉચિત અનુષ્ઠાનજ સર્વ જગ્યોએ શ્રેયકારી છે. ૨૯

ટીકાર્થ—એવી રીતે અનુચિત અનુષ્ઠાનને વિષે નિયમાએ અસત્ અભિનિવેશપણું છે, તેથી સર્વ જગ્યોએ એ ગૃહસ્થધર્મ તથા યતિધર્મને અંગીકાર કરતાં ઉચિત અનુષ્ઠાનજ શ્રેયકારી છે. ૨૯

તે ઉચિત અનુષ્ઠાન શા માટે શ્રેયકારી છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તે ઉચિત અનુષ્ઠાનને ભાવનાનું પ્રધાનપણું છે, તેથી તે સર્વત્ર શ્રેયકારી છે. ૩૦

ટીકાર્થ—ભાવના એટલે નિરૂપાધિક જીવનો પરિણામ, તે છે પ્રધાન જ્યાં એવું ઉચિત અનુષ્ઠાન છે, તેથી તે સર્વત્ર શ્રેયકારી છે. ૩૦

હવે ભાવનાને આગળ કરી કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવનાજ મોક્ષનું અંગ (કારણ) છે. ૩૧

ઇયમેવ જાવના પ્રધાનં નિઃશ્રેયસાંગં નિર્વાણહેતુઃ ॥ ૩૧ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

एतत्स्थैर्याद्धि कुशलस्थैर्योपपत्तेरिति ॥ ૩૨ ॥

एतस्या जावनायाः स्थैर्यात् स्थिरजावात् हिः स्फुटं कुशलानां सकल-
कल्याणचरणानां स्थैर्यस्य उपपत्तेर्घटनात् ॥ ૩૨ ॥

इयमपि कुत इत्याहा ।

जावनानुगतस्य ज्ञानस्य तत्त्वतो ज्ञानत्वादिति ॥ ૩૩ ॥

इह त्रीणि ज्ञानानि श्रुतज्ञानं चिंताज्ञानं जावनाज्ञानं चेति तद्वक्तव्यं-
चेदम् ।

ટીકાર્થ—એ ભાવના મોક્ષનું પ્રધાન અંગ—મુખ્ય કારણ છે. ૩૧
ભાવના મોક્ષનું પ્રધાન કારણ શા મટ છે. ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—કારણકે એ ભાવનાની સ્થિરતાથી નિમ્ને સર્વ જ્ઞા-
નાદિ કુશળની સ્થિરતા ધટે છે. ૩૨

ટીકાર્થ—એ ભાવનાની સ્થિરતાથી સર્વ કલ્યાણકારી આચરણોની
સ્થિરતા સ્ફુટપણે ધટે છે, એ હેતુથી મોક્ષનું પ્રધાન કારણ ભાવના છે. ૩૨

એ ભાવનાની સ્થિરતાથી સર્વ કલ્યાણની સ્થિરતાની ઘટના કહી તે
શા કારણથી કહી તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—કારણકે, ભાવનાને અનુસરતું જે જ્ઞાન તેને તત્ત્વથી
જ્ઞાનપણું છે. ૩૩

ટીકાર્થ—આ સ્થળે ત્રણ પ્રકારના જ્ઞાન છે. ૧ શ્રુતજ્ઞાન, ૨ ચિંતા
જ્ઞાન અને ૩ ભાવના જ્ઞાન. તેના લક્ષણ આ પ્રમાણે છે.

“ વાક્યાર્થમાત્રવિષયં કોષ્ટકગતવોજસંનિજં જ્ઞાનમ્ । શ્રુતમયમિદ્ધ વિજ્ઞેયં
મિથ્યાજિનિવેશરહિતમદ્વમ્ ॥ ૧ ॥

યત્તુ મહાવાક્યાર્થજમતિસૂક્ષ્મમુયુક્તિચિંતયોપેતમ્ । ભદ્રક ઇવ તદ્વિવિદ્ધિ-
સાપિ ચિંતામયં તત્ત્વ સ્યાત્ ॥ ૨ ॥

પેદંપર્યગતં યદ્વિધ્યાદૌ યત્નવચ્ચર્ચવોચઃ । एतत्तु જાવનામયમશુષ્કસદ્ગત-
દીપ્તિસમમ્ ॥ ૩ ॥

તત્તો જાવનાનુગતસ્ય જાવનાનુવિદ્ધસ્ય જ્ઞાનસ્ય વોધવિશેષસ્ય તત્ત્વતઃ પાર-
માર્થિકદૃષ્ટ્યા જ્ઞાનત્વાદવચોપત્ત્વાત્ ॥ ૩૩ ॥

વાક્યાર્થ માત્ર જોનો વિષય છે એટલે સર્વ સકલ શાસ્ત્રો સાથે વિરોધ
નહીં પામનારૂં અને જે ગીતાર્થના વાક્યના અર્થમાત્રને જણાવનારૂં (વચન)
કોઠારમાં રહેલા ધાન્યના ખીજ જેવું અને મિથ્યા આગ્રહથી (મિથ્યાજિનિવેશે ક-
રીને) રહિત એવું જે જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે. ૧

જે મહાવાક્યાર્થથી ભૂતપત્ર થયેલું એટલે સર્વ ધર્માત્મક વસ્તુને પ્ર-
તિપાદન કરનાર અને કાંતવાદના વિષયવાલું, અતિ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળાને ગમ્ય
એવી સારી યુક્તિઓની આલોચનાથી યુક્ત અને જલમાં તેલના બિંદુની
જેમ વિસ્તાર પામતું એવું જે જ્ઞાન તે ચિંતામય જ્ઞાન કહેવાય છે. ૨

જેમાં સર્વજ્ઞની આજ્ઞાતું મહણ કરવારૂં પ્રધાન કારણ છે અને વિધિ,
દ્રવ્ય, દાતા, અને પાત્ર ઇત્યાદિકને વિષે જે ધણા આદરવાલું છે, એવું જે જ્ઞાન
તે જાવનામય જ્ઞાન કહેવાય છે. અને તે અશુદ્ધ જાતિવંત જે રત્ન તેની કા-
ન્તિ સમાન છે. ૩૩

આ કારણથી જાવનાનુગત એવું જે જ્ઞાન તેનામાં પરમાર્થ વૃત્તિએ
કરી જ્ઞાનપણું છે. ૩૩

જેમ જાતિવંત રત્નની રરમાર્થીજ અન્ય રત્નથી અધિક કાન્તિ હોય છે, તેમ આ
જાવનામય જ્ઞાન પણ અશુદ્ધિ એવા આરા રત્ન સમાન જે બધા રત્ન તેનું કર્મરૂપ મધરો
મહિનપણું તે તેપણ ખીજ જ્ઞાન થકી અધિક પ્રકાશ કરનારૂં થાય છે.

एतदेवव्यतिरेकतःसाधयन्नाह ।

नहि श्रुतमय्या प्रज्ञया ज्ञावनादृष्टज्ञातं ज्ञातं नामेति ॥३४॥

ન નૈવ હિયંસ્માચ્છ્રુતમય્યા પ્રથમજ્ઞાનરૂપયા પ્રજ્ઞયા બુદ્ધ્યા કર્તૃત્વતયા કર-
ણત્વતયા વા જ્ઞાવનાદૃષ્ટજ્ઞાતં જ્ઞાવનયા જ્ઞાવનાજ્ઞાનેન દૃષ્ટં સામાન્યેન જ્ઞાતં ચ
વિશેષેણ જ્ઞાવનાદૃષ્ટજ્ઞાતં વસ્તુ જ્ઞાતમવબુદ્ધં જવતિ-નામેતિ વિદ્વજ્ઞાનપ્રકટમેતત્ ।
અયમાન્તિપ્રાયઃ યાદૃશં જ્ઞાવનાજ્ઞાનેન વસ્તુ દૃશ્યતે જ્ઞાયતે ચ ન તથા શ્રુ-
તજ્ઞાનેનેતિ ॥ ૩૪ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

उपरागमात्रत्वादिति ॥ ३५ ॥

એ વાતને વ્યતિરેકથી એટલે ઉપર કહેલ તેથી ઉલટી રીતે સાધતા કહે છે

મૂલાર્થ—જ્ઞાવના જ્ઞાનવડે જોયું અને જાણ્યું તે નિશ્ચયે જાણે
હું કહેવાય છે, પણ શ્રુતમય બુદ્ધિએ જોયું અને જાણ્યું. તે જાણ્યું
કહેવાય નહીં. ૨૪

ટીકાર્થ—જે પ્રથમ જ્ઞાનરૂપ બુદ્ધિએ જોયું તથા જાણ્યું અથવા
શ્રુતમય પ્રજ્ઞાએ જોયું તથા જાણ્યું, તે પરમાર્થ વૃત્તિએ—ખરીરીતે જાણ્યું
ન કહેવાય. જ્ઞાવના જ્ઞાન વડે જે વસ્તુ સામાન્યપણે જોઈ અને વિશેષપણે
જાણી, તે વસ્તુ જાણી કહેવાય છે, એ વાત વિદ્વાન જનોમાં પ્રસિદ્ધ છે. આહિં
કહેવાનો આશય એવો છે કે, જ્ઞાવના જ્ઞાનવડે જેવી વસ્તુ દેખાય છે—જાણાય
છે, તેવી તજ્ઞાન વડે દેખાતી જણાતી નથી. ૩૪

શ્રુત જ્ઞાનવડે જાણ્યું તે જાણ્યું ન કહેવાય તે શા માટે ? તેના ઉત્ત-
રમાં કહે છે,

મૂલાર્થ—કારણકે, શ્રુતજ્ઞાનને વિષે કેવલ બાહ્યરથી જાણવા-
પણું છે. ૩૫

અપરાગ એવં કેવંચં અપરાગમાત્રં તદ્જાવસ્તત્ત્વં તસ્માત્ । યથા હિ સ્ફટિક-
કમળેર્જપાકુસ્મમાદિર્સંનિવાનત અપરાગ એવ ન પુનસ્તદ્ભાવપરિણતિઃ સંપદ્યંતે એવં
શ્રુતમય્યાં મજ્ઞાયાં આત્મનો વોચમાત્રમેવ વહિરંગં ન ત્વંતઃ પરિણતિરિતિ ॥ ૩૫ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

दृष्टवदपायेभ्योऽ निवृत्तेरिति ॥ ३६ ॥

યથા જાવનાજ્ઞાનેન દૃષ્ટેભ્ય અપદ્મકુળત્વાદ્જ્ઞાતેજ્યશ્ચાનયેભ્યો નિવર્તન્તે
એવં શ્રુતમયમજ્ઞાપદ્વત્તાવપ્યપાયેજ્યોઽનિવૃત્તેરનિવર્તનાત્ ॥ ૩૬ ॥

નનુ જાવનાજ્ઞાનેઽપ્યપાયેજ્યો નિવૃત્તિરસંજ્ઞવિનીત્યાહ ।

ટીકાર્થ—કેવલ ઉપરાગ તે ઉપરાગ માત્ર એટલે કેવલ ઉપરથીજ
રંગાવાપણું છે. જેમ જાસુદના પ્રુખવડે સ્ફટિક મણિનું ઉપરથી રંગાવાપણું
છે, પણ અંતરથી નથી તેવી રીતે શ્રુતમય બુદ્ધિવડે આત્માને ઉપરથી માત્ર
બોધ જણાય છે. પણ અંતરમાં તે બોધની પરિણતિ થતી નથી. તેથી જે
ભાવના જ્ઞાનથી જાણ્યું તેજ અરેખજ્ઞ જાણ્યું કહેવાય છે. ૩૫.

શ્રુતજ્ઞાને કરી કેવળ ઉપરથી જાણે છે, એ શા ઉપરથી કહે છે? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જેવેલા અને જાણેલા અનર્થથી નિવૃત્તિ પામે
નહીં તેથી. ૩૬

ટીકાર્થ—જેમ ભાવના જ્ઞાનથી જેવેલ ઉપદક્ષણથી જાણેલા અનર્થ
થી નિવૃત્તિ પામે છે, એમ શ્રુતમય પ્રજ્ઞાની પ્રવૃત્તિ યથા છતાં પણ અનર્થની
નિવૃત્તિ પામી શકાતી નથી. ૩૬

અહિ શંકા કરે છે કે, ભાવના જ્ઞાન યથા છતાં પણ અનર્થથી નિવૃત્તિ
પામે એ વાત સંભવતી નથી.

તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

एतन्मूले च हिताहितयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती इति ॥३७॥

एतन्मूले च जावनाज्ञानपूर्विके एव चकारस्यैवार्थत्वात् हिताहितयोः प्रती-
तयोः यथासंख्यं प्रवृत्तिनिवृत्ती विधिप्रतिषेधरूपे जवतः मतिमतां नान्यज्ञानमूले
इति ॥ ३७ ॥

इदमेवोपचिन्वन्नाह ।

अतएव जावनादृष्टज्ञाताद्विपर्ययायोग इति ॥ ३८ ॥

अत एव जावनामूलत्वादेव हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्त्योर्जावनादृष्टज्ञाताद्
जावनया दृष्टं ज्ञातं च वस्तु प्राप्य विपर्ययायोगः विपर्यासाप्रवृत्तिद्वक्त्रणो जायते
यर्ता न मतिविपर्यासमंतरेण पुंसो हितेष्वप्रवृत्तिरहितेषु च प्रवृत्तिः स्यात् न चासौ
जावनाज्ञाने समस्तीति ॥ ३८ ॥

મૂલાર્થ—હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી અને અહિતથી નિવૃત્તિ
પામવી તેનું મૂલ ભાવનાજ્ઞાનજ છે. ૩૭

ટીકાર્થ—બુદ્ધિમાન પુરૂષે પ્રસિદ્ધ એવા હિત તથા અહિતને વિષે
પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કરવી, તે ભાવના જ્ઞાન પૂર્વકજ છે. એટલે બુદ્ધિમાન
પુરૂષને હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને અહિતને વિષે નિવૃત્તિ થાય છે, તેનું મૂલ
ભાવનાજ્ઞાનજ છે, પણ બીજું જ્ઞાન નથી, માટે ભાવના જ્ઞાનવાળોજ અન-
ર્થથી નિવૃત્તિ પામે છે. ૩૭

એજ વાતની પુષ્ટિ કરતાં કહે છે

મૂલાર્થ—એ માટે હિત-અહિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ
થવાનું મૂળ ભાવનાજ્ઞાનજ છે. તેથી ભાવના જ્ઞાને કરી જોયું અને
જાણ્યું હોવાથી વિપરીત પણાનો યોગ થતો નથી. ૩૮

ટીકાર્થ—હિતને વિષે પ્રવૃત્તિ અને અહિતથી નિવૃત્તિ થવાનું મૂલ
ભાવના છે, એ કારણથી ભાવના વડે જોયેલી અને જાણેલી વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી
વિપરીતપણાનો યોગ થતો નથી એટલે વિપર્યાસ પ્રવૃત્તિ થતી નથી અને મ-
તિના વિપર્યાસપણા વિના પુરૂષની હિતમાં અપ્રવૃત્તિ અને અહિતમાં પ્રવૃત્તિ
તે થતી નથી. એ પ્રકારનો વિપર્યાસ ભાવના જ્ઞાન થતાં થતો નથી. ૩૮

एतदपि कथं सिद्धमित्याह ।

तदन्तो हि दृष्टાપાયયોગેऽप्यदृष्टાपायेज्यો निवर्त्तमाना द-
श्यन्त एवान्यरक्षादांवितीति ॥ ૩૯ ॥

તદન્તો જાવનાજ્ઞાનવંતઃ પ્રમાતારો હિર્યસ્માદ્દૃષ્ટાપાયયોગેઽપિ મત્યક્ષોપ્સ-
જ્યમાનમરણાદ્યપાયપ્રાપ્તૌ કિં પુનસ્તદપ્રાપ્તાવિત્યપિશબ્દાર્થઃ અદૃષ્ટાપાયેજ્યો નર-
કાદિગતિપ્રાપ્તીયેજ્યો નિવર્તમાનાઃ સુવર્ણમયવજ્રક્ષિકૌંચમીવાકયકાર્ક્ષવર્ષક્ષિ-
રોવેષ્ટનાવિષ્ટસુવર્ણકારારબ્ધમારણમહાસુનિમેતાર્યહવાધાપિમહાસત્ત્વાઃ 'કેચન' દરયતે
અન્યરક્ષાદૌ અન્યસ્ય સ્વચ્ચતિરિક્તસ્ય રક્ષાયાં મરણાદિત્રાણરૂપાયાં આદિશબ્દા-

એ પણ ઢવીરીતે સિદ્ધ થાય : તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવાળા પુરૂષે દેખવામાં આવતા એવા
મરણાદિક કષ્ટોની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ ન દેખવામાં આવતા એવા
નરકાદિક અપાયથી નિવૃત્તિ પામી અન્ય જીવોની રક્ષા વગેરે કરવા-
પ્રવર્તતા દેખાય છે. ૩૯

ટીકાર્થ—ભાવના જ્ઞાનવાળા એટલે પ્રમાણ કરનારા પ્રમાણિક પુરૂષે
જે પ્રત્યક્ષ જણાતા મરણાદિક કષ્ટની પ્રાપ્તિ થયા છતાં (પણ એટલે કષ્ટની પ્રા-
પ્તિ ન થાય તો શું કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે.) નરકાદિક નહારી
ગતિને પ્રમાણનાર હિંસાદિ કર્મથી નિવૃત્તિ પામતા, સોનાના યવને ભક્ષણ
કરનારા કૌંચ જીવનું નામ નહીં કહેનારા, માથે લીધું ચર્મ જેને વીંટાળ્યું
છે એવા અને સોનીયે જીનું મારણ આરંભ્યું છે એવા મહામુનિ મેતાર્યની
જેમ અંધાપિ પણ મોટા સત્વવાક્ષા એવા કેટલાએક જીવો પોતાથી બીજની
રક્ષા વગેરેમાં પ્રવર્તેલા દેખાય છે. આદિ શબ્દથી અન્યના જૈન માર્ગની અદ્વા-
વગેરે આરોપણ કરવા રૂપ ઉપકારને વિષે પોતાના મરણાદિકને પણ ન ગણ-
તા એવા થઇ બીજને મરણથી બચાવવો ઇત્યાદિ કરવામાં પ્રવર્તેલા દેખાય
છે. આદિ શબ્દથી અન્યને જૈન માર્ગની અદ્વાદિક આરોપણ કરવા રૂપ ઉપ-
કારને વિષે પોતાના મરણાદિકને પણ નથી ગણતા એવા ધરને મરણથી રા-

પ્રપકારે ચ માર્ગશ્રદ્ધાનાદ્યારોપણરૂપે ઇતિશબ્દો વાક્યપરિસમાપ્તૌ ॥ ૩૯ ॥

નિગમયન્નાહ ।

ઇતિ મુમુક્ષોઃ સર્વત્ર જાવનાયામેવ યત્નઃ શ્રેયાનિતિ ॥ ૪૦ ॥

ઇત્યેવમુક્તયુક્તેર્મુમુક્ષોર્યતેઃ સર્વત્ર કૃત્યે જાવનાયામેવોક્તલક્ષણાયાં યત્ન
આદરઃ શ્રેયાન્ પ્રશસ્યઃ ॥ ૪૦ ॥

કુત્ત ઇત્યાહ ।

તદ્ભાવે નિર્સર્ગત એવ સર્વથા દોષોપરતિસિદ્ધેરિતિ ॥ ૪૧ ॥

તદ્ભાવે જાવનાજાવે નિર્સર્ગત એવ સ્વજાવાદેવ સર્વેઃ પ્રકારેદોષાણાં રાગા-
દીનાં ઉપરતિસિદ્ધેઃ ॥ ૪૧ ॥

ખવા ઇત્યાદિ કરવામાં પ્રવર્તેલા દેખાય છે. અહિં ઇતિ શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિને વિષે છે. ૩૯.

આલતા પ્રસંગની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે મોક્ષ પામવાની ઇચ્છાવાલા પુરૂષે સર્વ કાર્યને વિષે ભાવનામાંજ યત્ન કરવો અતિશય શ્રેયકારી છે. ૪૦

ટીકાર્થ—એ પ્રકારે કહેલી યુક્તિથી મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારા યતિને સર્વ કાર્યની અંદર પ્રવર્તતાયકા જનું લક્ષણ કહેલ છે એવી ભાવનાને વિષેજ આદર કરવો અત્યંત પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે. ૪૦

ભાવનાને વિષે આદર પ્રશંસા કરવા યોગ્ય શા માટે છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવના ભાવવાથી સ્વભાવથીજ સર્વ પ્રકારે દોષના ઉપરામની સિદ્ધિ (નિવૃત્તિ) પામવાની સિદ્ધિ) એટલે ભાવના જ્ઞાનથી સ્વભાવવડેજ રાગાદિ દોષ ટળે છે. ૪૧

ટીકાર્થ—ભાવના ભાવતાં સ્વભાવથીજ સર્વ પ્રકારે રાગાદિક દોષના ઉપરામની સિદ્ધિ થાય છે, એટલે ભાવના જ્ઞાનથીજ સ્વભાવેજ રાગાદિ દોષ નાશ પામે છે. ૪૧

અથ જાવનાયા એવ હેતુમાહ ।

વચનોપયોગપૂર્વા વિહિતપ્રવૃત્તિયોનિરસ્યા દત્તિ ॥ ૪૨ ॥

વચનોપયોગઃ શાસ્ત્રે દ્વમિત્યં ચોક્તમિત્યાલોચનારૂપઃ પૂર્વો મૂલે યસ્યાઃ
સા તથા કા દત્ત્યાહ । વિહિતે મત્યુપેક્રણાદૌ પ્રવૃત્તિર્વિહિતપ્રવૃત્તિયોનિરસ્યતિ-
સ્થાનં અસ્યા જાવનાયા જાવનાજ્ઞાનસ્યેત્યર્થઃ ॥ ૪૨ ॥

કુત્ત દત્ત્યાહ ।

મહાગુણત્વાદ્વચનોપયોગસ્યેતિ ॥ ૪૩ ॥

અત્યંતોપકારિત્વાદ્વચનોપયોગસ્યોક્તરૂપસ્ય ॥ ૪૩ ॥

एतदेव जावयन्माह ।

હવે જાવનાનું કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—વચનના ઉપયોગ પૂર્વક શાસ્ત્ર વિહિત અનુદાનમાં
જે પ્રવૃત્તિ કરવી તે જાવનાનું કારણ છે. ૪૨

ટીકાર્થ—‘આ ક્રિયા આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહી છે, માટે આ પ્રકાર
રે કરવા યોગ્ય છે’ એવી આલોચનારૂપ ઉપયોગ જનું મૂલ છે એવી જ
શાસ્ત્રોક્ત પડિલેહણા વગેરે પ્રવૃત્તિ, તે જાવનાજ્ઞાનનું કારણ છે, એટલે
જાવના જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થવાનું સ્થાન છે. ૪૨

વચનોપયોગ પૂર્વક શાસ્ત્રોક્ત પ્રવૃત્તિ જાવનાનું કારણ શા માટે છે ?
તે કહે છે.

મૂલાર્થ—કારણકે, જિન વચનનો ઉપયોગ કરવામાં મોટા
ગુણ રહેલો છે. ૪૩

ટીકાર્થ—જેનું સ્વરૂપ કહેલું છે, એવો વચનોપયોગ તેને અતિ ઉપ
કારી છે, તેથી વચનના ઉપયોગપૂર્વક જે વિહિત પ્રવૃત્તિ છે, તે જાવના જ્ઞાન
નું કારણ છે. ૪૩

એ વાતની જાવના જાવતા કહે છે.

તત્ર ચિંત્યચિંતામણિકલ્પસ્ય જગવતોઃ બહુમાનગર્ભ સ્મ-
રણમિતિ ॥ ૪૪ ॥

તત્ર વચનોપયોગોઃ સતિ હિર્યસ્માદચિંત્યેન ચિંતયિતુમશ્વક્યપ્રજોવેણ ચિંતા-
મણિનાઃ મણિવિશેષેણ કલ્પસ્ય તુલ્યસ્ય જગતઃ પારગતસ્ય બહુમાનગર્ભ પ્રીતિસારં
સ્મરણમનુધ્યાનં જાયતે ॥ ૪૪ ॥

કયમિત્યાહ ।

જગતૈવમૂક્તમિત્યારાધનાયોગાદિતિ ॥ ૪૫ ॥

જગત્તા અર્હતા એવં ક્રિયામાણપ્રકારેણ ઇક્તં નિરૂપિતં પ્રત્યુપેક્ષ્યાદિ
સ્તનેન રૂપેણ આરાધનાયોગાદનુકૂલજાવજનનેતિ ॥ ૪૫ ॥

મૂલાર્થ—વચનનો ઉપયોગ કરવાથી નિમ્ને અચિંત્ય અને
ચિંતામણિ સમાન એવા ભગવાનનું બહુ માનવાલું સ્મરણ
થાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—જે કારણથી વચનનો ઉપયોગ થતાં જેનો પ્રભાવ ચિંતવ-
વો અશક્ય છે એવા અને ચિંતામણિના જેવા તેમજ સંસારના પારને પામે-
લા એવા ભગવાનનું બહુમાન ગણિત એટલે પ્રીતિસારવાલું સ્મરણ-અનુ-
ધ્યાન થાય છે, તેથી વચનોપયોગનો મહાન ગુણ છે. ૪૪

તે ભગવંતનું બહુમાનપર્વક સ્મરણ કયે પ્રકારે થાય છે તેનો
ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—ભગવંતે આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે એ પ્રકારના આ-
રાધનાના યોગથી ભગવંતનું સ્મરણ થાય છે. ૪૫

ટીકાર્થ—ભગવાન તીર્થંકર મહારાજએ આ પ્રકારે પાંચેહણાદિક
કરવા વડે નિરૂપણ કરેલું છે, એ રૂપે આરાધનાના યોગથી એટલે અનુકૂલ
ભાવ ઉત્પન્ન કરવાથી ભગવંતનું સ્મરણ થાય છે. ૪૫

एवं सति यत्सिद्धं तदाह ।

एवं च प्रायो जगवत् एव चेतसि समवस्थानमिति ॥ ४६ ॥

एवं चैतस्मिन् बहुमानगर्जे जगवत्स्मरणे सति प्रायो बाहुव्येन जगवत्
एव चेतसि समवस्थानं निवेशनं । प्रायोग्रहणे च क्रियाकात्रे क्रियायामेव चित्ता-
वस्थानं विधेयं अन्यथा तत् क्रियाया अव्यवस्थामसंगममिति सूचनार्थमिति ॥ ४६ ॥

ननु तदुक्तकरणान्किनाम सिद्धतीत्याह ।

तदाज्ञाराधनाच्च तद्भक्तिरेवेति ॥ ४७ ॥

तस्यજગવતઃપ્રાજ્ઞારાધનાત્પુનઃ પુનઃસ્તદ્ભક્તિરેવ જગવદ્ભક્તિરેવેતિ ॥ ૪૭ ॥

एतदपि जावयितुमाह ।

એમ કહેતાં જે સિદ્ધ થયું, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે પ્રાયે કરીને સારી રીતે ચિત્તમાં ભગવંત
નુંજ સ્થાપન થાય છે. ૪૬

ટીકાર્થ—એવી રીતે જેમાં બહુ માન છે, એવું ભગવંતનું સ્મ-
રણ થતાં પ્રાયે કરીને ચિત્તમાં ભગવંતનુંજ સ્થાપન થયું એમ જણવું. અહિં
પ્રાય શબ્દ મહણ કર્યો છે, તેનું કારણ એ છે કે, ક્રિયાકાત્રને વિષે ક્રિયામાંજ
ચિત્તને સ્થિર કરવું, એમ ન કરવામાં આવે તો તે ક્રિયાને દ્રવ્યક્રિયાપણાનો
પ્રસંગ આવે, એમ મૂચના કરવાને અર્થે પ્રાય શબ્દનું મહણ કર્યું છે. ૪૬

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, તે ભગવંતનું કહેલું કરવાથી શું સિદ્ધ થાય-
છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—તે ભગવંતની આજ્ઞાનું આરાધન કરવાથી તેમની
ભક્તિજ થાય છે. ૪૭

ટીકાર્થ—તે ભગવંતની આજ્ઞાનું આગવન કરવાથી તે ભગવંતની
ભક્તિજ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૭

તે ભગવંતની ભક્તિની ભાવના કરવાને કહે છે.

ઉપદેશપાલનૈવ જગવદ્ભક્તિર્નાન્યા કૃતકૃત્યત્વાદિતિ ॥૪૫॥

પ્રકટાર્થમેતદિતિ ॥ ૪૬ ॥

एवं तर्हि कथमस्य पुष्पादिपूजाविधिरित्याशंक्याह ।

उचितद्रव्यस्तवस्यापि तद्रूपत्वादिति ॥ ४७ ॥

उचितस्य द्रव्यस्तवस्य

“ कास्મે मुद्भूषणं

विसिद्धपुष्पाङ्गર્हि विहिण्णात् । सारशुद्ध्योचागरुई जिणपूजा ह्येह
कायव्वा ॥ ૧ ॥

इत्यादिवचनोक्तरूपस्य किंपुनर्जावस्तवस्येत्यपिशब्दार्थः सोपदेशपाक्षना-

મૂલાર્થ—ભગવંતના ઉપદેશનું પાલન કરવું, તેજ ભગવંતની ભક્તિ છે. બીજી નથી કારણકે, તેમાંજ તેમનું કૃતકૃત્યપણું છે. એટલે કરવા યોગ્ય કાર્યથી મુક્ત થયેલા પરમાત્માનો ઉપદેશ પાલવો એજ તેમની ભક્તિ છે. ૪૮

એ સૂત્રનો અર્થ ખુલ્લો છે. ૪૮

અહિં કાંઈ શંકા કરે કે, જ્યારે તીર્થંકર ભગવાન કૃતકૃત્ય છે, તો પછી તેમની ભક્તિ કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. તો પછી તેમની પુષ્પાદિ પૂજનો વિધિ શા માટે કહેા છે ? તેનો જવાબ કહે છે.

મૂલાર્થ—યોગ્ય એવા દ્રવ્ય સ્તવનો પણ ઉપદેશ પાલવા યોગ્ય છે. માટે પુષ્પાદિ પૂજા પણ ભક્તિ કહેવાય છે. ૪૯

ટીકાર્થ—યોગ્ય એવા દ્રવ્યસ્તવના ઉપદેશને પાલવાપણું છે તે વાત શાસ્ત્રમાં કહી છે—

“ અવસરે પવિત્ર રૂપ યઈ સારા પુષ્પાદિકવડે અને એટ એવા સ્તુતિ સ્તોત્રવડે વિધિથી ઓટી એવી જિન પૂજા કરવા યોગ્ય છે.”

ઇત્યાદિ વચને કરી કહેલા દ્રવ્ય સ્તવનો ઉપદેશ પાલવા યોગ્ય છે. તો પછી ભાવસ્તવના ઉપદેશની શી વાત કરવી ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે

રૂપમસ્ય તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં તસ્માત્ ॥ ૪૯ ॥

કુત્ત ઇત્યાહ ।

જ્ઞાવસ્તવાંગતયા વિધાનાદિતિ ॥ ૫૦ ॥

શુદ્ધયતિધર્મકારણતયા વિધાનાદ્ જ્ઞવ્યસ્તવસ્ય યદા હિ વિષયવિપાસા-
દિન્નિઃ કારણૈઃ સાધુધર્મમંદિરશિખરમારોદ્ધુમક્ષ્મો ધર્મ ચ ચિકીર્ષુઃ પ્રાણી તદા
મહતઃ સાવધાંતરાભિવૃત્તેરુપાયમન્યમસ્યાપશ્યન્ જગવાન્ અર્હન્ સદારંભરૂપં
જ્ઞવ્યસ્તવમુપદિદેશ । યથા ।

“ જિનજ્ઞવનં જિનર્થિવં જિનપૂજાં જિનમતં ચ યઃ કુર્યાત્ । તસ્ય નરામર-
શિવસુખફલ્લાનિ કરપદ્મચસ્થાનિ ” ॥ ૧ ॥

ઇતિ ।

એ દ્રવ્ય સ્તવને ઉપદેશ પાલવાપહ્નું છે, માટે તે ભગવંતની ભક્તિ કહેવાય છે. ૪૯

દ્રવ્યસ્તવને પરમાત્માની ભક્તિ શામાટે કહો છો? તે શંકનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—દ્રવ્યસ્તવ એ ભાવસ્તવનું કારણ છે, એમ શાસ્ત્ર-
માં વિધાન કયું છે, તેથી દ્રવ્યસ્તવ પરમાત્માની ભક્તિ છે. ૫૦

ટીકાર્થ—દ્રવ્યસ્તવનું વિધાન શુદ્ધ યતિધર્મના કારણરૂપે છે. જ્યારે
વિષય વૃણા વગેરે કારણોથી સાધુ ધર્મ રૂપ મંદિરના શિખરપર આરોહણ કર-
વાને અસમર્થ એવો અને ધર્મ કરવાની ઇચ્છા રાખતો પ્રાણી ચેતા તેને
મોટા સાવધથી નિવૃત્તિ પામવાનો બીજો ઉપાય નહીં જોતા એવા શ્રી અર્ધવ
પ્રભુએ સર્વ આરંભરૂપ દ્રવ્યસ્તવનો ઉપદેશ કરેલો છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં
કહ્યું છે—

“ જે પુરૂષ જિનમંદિર, જિનબિંબ, જિન પૂજા અને જિન મતને કરે
છે, તે મનુષ્યને દેવતા અને મોક્ષના મુખ હસ્તરૂપી પદ્મવમાં આવે છે. ૧”

‘ એવં ચ દ્રવ્યસ્તવોઽપિ જગવત્પદેશપાલ્લનારૂપ એવેતિ જ્ઞાવઃ ॥ ૫૦ ॥ ’
અથ જગવતિ ચિત્તાવસ્થિતે ફલમાહ ।

હૃદિ સ્થિતે ચ જગવતિ ક્ષિપ્તકર્મવિગમ ઇતિ ॥ ૫૧ ॥

પ્રતીતાર્થમેવ પરં ક્ષિપ્તકર્મ તદુચ્યતે યત્સંસારવાસૈકનિબંધનમિતિ ॥ ૫૧ ॥
પતદપિ કુત ઇત્યાહ ।

જહ્વાનલવદનયોર્વિરોધાદિતિ ॥ ૫૨ ॥

વારિવૈશ્વાનરયોરિવઞ્ચનયોર્જગવચ્ચિત્તાવસ્થાનક્ષિપ્તકર્મણોર્વિરોધાત્ પરસ્પર-
વાધનાત્ ॥ ૫૨ ॥

પુનરપિ પ્રકૃતોપસંહારમાહ ।

એવી રીતે દ્રવ્યસ્તવ પણ ભગવંતના ઊપદેશને પાલવા રૂપ છે
એવો ભાવાર્થ છે. ૫૦

ભગવંત ચિત્તમાં રહેવાથી શું ફલ થાય છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભગવંત હૃદયમાં રહેવાથી કલેશકારક કર્મનો
નાશ થાય છે. ૫૧

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ સુગમ છે, પરંતુ ક્ષિપ્ત કર્મ તેતું નામ
કે જે સંસારમાં નિવાસતું જ કારણ હોય છે એ અશુભાનુબંધી મિથ્યાત્વમોહ
નીય આદિ કર્મ બાણવા. ૫૧.

ભગવંત ચિત્તમાં રહેવાથી ક્ષિપ્ત કર્મનો નાશ થાય છે, એ શાથી કહો
છો ? તેનો ઊત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ભગવંતનું ચિત્તમાં રહેવું અને ક્ષિપ્ત કર્મનું રહે
વું, એ બંનેને જલ અને અગ્નિની પેઠે પરસ્પર વિરોધ છે. પર

ટીકાર્થ—જલ અને અગ્નિની જમ, ચિત્તમાં ભગવંતનું રહેવું અને
ક્ષિપ્ત કર્મનું રહેવું એ બંનેને પરસ્પર વિરોધ છે. પર

હવે પુનઃ આરંભેલા પ્રકરણની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે—

इत्युचितानुष्ठानमेव सर्वत्र प्रधानमिति ॥ ५३ ॥

एतत्प्राग्बत् ॥ ५३ ॥

कथमेतदित्याह ।

प्रायोऽतिचारासंज्ञवादिति ॥ ५४ ॥

यो हि स्वोचितं कर्म कर्तुमारजते न तस्य तत्रાતિચારઃ સંજ્ઞવતિ ।
પ્રાયોગ્રહણેન ચેદમાહ । તથાવિધાનાન્નોગદોષાન્નિકાચિત્ક્રિષ્ટકર્મોદયાદા કદા-
ચિત્કસ્યચિત્તયાવિષસન્માર્ગયાપિનઃ પથિકસ્યેવ કંટકજ્વરદિગ્મોહસમાનોઽતિચારઃ
સ્પાદયીતિ ॥ ૫૪ ॥

एतदपिकथमित्याह ।

મૂલાર્થ—એવી રીતે ઉચિત અનુષ્ઠાનજી સર્વ સ્થાનમાં
પ્રધાન છે. ૫૩

ટીકાર્થ—પૂર્વની જેમ મુગમ છે. ૫૩

તે ઉચિત અનુષ્ઠાન પ્રધાન છે, તે શી રીતે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—પ્રાયે કરીને ઉચિત અનુષ્ઠાનમાં અતિચારનો સં-
ભવ નથી. ૫૪

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ નિશ્ચય પોતાને ઉચિત એવું કર્મ કરવાનો અરિ-
ભ કરે છે, તેને તેમાં અતિચાર લાગવાનો સંભવ નથી. મૂલમાં જે પ્રાયઃ (પ-
છું કરીને) ૫૬ મહણ કરેલ છે, તેનો હેતુ કહે છે. તેથી રીતના
અમળણપણાંના દોષથી અથવા નિકાચિત એવા ક્ષિણ કર્મના ઉદયથી ક્યારે
કાઠ તેવે સન્માર્ગે જનારા પુરૂષને જેમ માર્ગે જતા મુસાફરને કાઠ કોટા
વાગે, તાવ આવે કે દિગ્મોહ થાય, તેના જેવો અતિચાર પણ હોય એમ
જાણવું. ૫૪

એ અતિચાર ન હોય તે કેવી રીતે ?

યથાશક્તિપ્રવૃત્તેરિતિ ॥ ૫૫ ॥

યથાશક્તિ યથાસામર્થ્યં સર્વકાર્યેષુ પ્રવૃત્તેઃ ॥ ૫૫ ॥

इयमपि कथमुच्यते ।

સદ્ભાવપ્રતિવંધાદિતિ ॥ ૫૬ ॥

સદ્ભાવે શક્યતયા સત્યરૂપે કૃત્યેઽર્થે ચિત્તસ્ય પ્રતિવંધાત્પ્રતિવષ્ટત્વાત્
॥ ૫૬ ॥

विपर्यये बाधकमाह ।

इतरयार्त्तध्यानापत्तिरिति ॥ ૫૭ ॥

इतरया अनुचितारंजे आर्त्तध्यानस्य प्रतीतिरूपस्य आपत्तिः प्रसंगः
स्यात् ॥ ૫૭ ॥

મૂલાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે વર્તે છે, તેથી. ૫૫

ટીકાર્થ—પોતાની શક્તિ પ્રમાણે એટલે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે
સર્વ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેથી તેને અતિચાર લાગતો નથી. ૫૫

यथा शक्ति प्रवृत्तिं पशुं ठवी रीते थाय :

મૂલાર્થ—સત્ એવા ભાવમાં પ્રતિબંધપણું છે, એ હેતુ
માટે. ૫૬

ટીકાર્થ—સદ્ભાવ એટલે જનું રૂપ કરવાને શક્ય છે એવો સહ
ભાવ અર્થાત્ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાર્યને વિષે ચિત્ત બાંધેલું છે તેથી. ૫૬

प्रथम कथुं तेथी उलटुं होय तो बाध आवे ते कहे छे.

મૂલાર્થ—શક્તિ ઉપરાંત કરવાથી આર્તધ્યાનની પ્રાપ્તિ
થાય છે. ૫૭

ટીકાર્થ—શક્તિ ઉપરાંત અનુચિત કાર્ય કરવાનો આરંભ કરવાથી
જનું સ્વરૂપ પ્રખ્યાત છે એવા આર્તધ્યાનનો પ્રસંગ આવે. ૫૭

કયમિત્યાહ ।

અકાલોત્સુક્યસ્ય તત્ત્વતસ્તત્વાદિતિ ॥ ૧૮ ॥

અકાલે ચિકીર્ષિતકાર્યાપ્રસ્તાવે યદૌત્સુક્યં તત્કાલોચિતકાર્યાંતરપરિહારેણ તીવ્રચિકીર્ષાગ્નિક્ષણં તસ્ય તત્ત્વતઃ પરમાર્થતઃ તત્વાત્ આર્તધ્યાનત્વાત્ વ્યવહારતસ્તુ ધર્મધ્યાનત્વમપિ ઇતિ તત્ત્વગ્રહણમિતિ ॥ ૧૮ ॥

નનુ અનુત્સુકઃ પ્રવૃત્તિકાલમપિ કયં લપ્સ્યતે ઇત્યાશંક્યાહ ।

નેદં પ્રવૃત્તિકાલસાધનમિતિ ॥ ૧૯ ॥

ન નૈવેદમૌત્સુક્યં પ્રવૃત્તિકાલસાધનં કાર્યસ્ય યઃ પ્રવૃત્તિકાલઃ પ્રસ્તાવલક્ષણઃ તસ્ય સાધનં હેતુઃ અનવસરોપદ્રુતત્વાત્ । નહિ અત્યંતબુદ્ધિશ્ચોડપિ પુરુષા અમ-

કથે પ્રકારે આર્તધ્યાનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે તે કહે છે.

મૂલાર્થ—અકાલે ઉત્સુકપણું કરવું, તે પરમાર્થ રીતે આર્તધ્યાનપણું છે. ૫૮

ટીકાર્થ—અકાલ એટલે કરવા ઇચ્છેલા કાર્યનો પ્રસંગ ન હોય તે તખતે જે ઉત્સુકપણું કરવું એટલે તે સમયે કરવા ચોખ્ખી બીજા કાર્યનો ભાગ કરી બીજું કાર્ય કરવું. તે સમય વિના તીવ્રપણે કરવાની ઇચ્છા રૂપ લક્ષણ વાળા કાર્યને પરમાર્થ પણે આર્તધ્યાનપણું છે અને વ્યવહારથી ધર્મધ્યાનપણું છે, તોપણ તત્વથી આર્તધ્યાનપણું છે, એમ કહેવાને તત્ત્વ શબ્દનું ગ્રહણ કર્યું છે. ૫૮

અહિં શંકા કરે કે, ઉત્સાહરહિત એવો પુરૂષ પ્રવૃત્તિ કાલને કેવી રીતે પામી શકશે? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—એ ઉત્સુકપણું પ્રવૃત્તિકાલનું સાધન નથી. ૫૯

ટીકાર્થ—એ ઉત્સુકપણું પ્રવૃત્તિકાલનું સાધન નથી એટલે પ્રસ્તાવ રૂપ પ્રવૃત્તિકાલનું હેતુ રૂપ નથી, કાળકે, તે અવસર વિનાનું છે. જેમ અતિ ભુખ્યા થયેલા પુરૂષો પણ અવસર વિના ભોજનને મેળવી શકતા નથી. પરંતુ

સ્તાવે જોજનં લજ્જંતે કિંતુ પ્રસ્તાવેષ્વેતિ ॥ ૫૯ ॥

અતઃ કિં વિધેયમિત્યાહ ।

‘ઇતિ સદોચિતમિતિ ॥ ૬૦ ॥

इत्येवं सदा सर्वकालमुचितमारब्धञ्च निरुत्सुकेन सता ॥ ६० ॥

કુત ઇત્યાહ ।

तदा तदसत्त्वादिति ॥ ६१ ॥

તદા પ્રવૃત્તિકાલે તસ્યૈત્સુક્યસ્યાસત્ત્વાદજ્ઞાવાત્ । નહિ સમ્યગુપાયપ્રવૃત્તા
મતિર્મતઃ કાર્યૈત્સુક્યમવલંબંતે સદુપાયસ્ય કાર્યમગ્રસાધ્યોપરમાજ્ઞાવાત્ તત્તો યો યસ્ય
સોધનજ્ઞાવેન વ્યાપ્રિયતે સ તત્કાર્યપ્રવૃત્તિકાલે નિયમાત્સ્વસત્ત્વમાદર્શયતિ યથા

તે અવસરેજ એળવી શકે છે. ૫૯

એથી શું કરવું એમ એ ! તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રમાણે નિરંતર જે ઉચિત હોય તે કરવું. ૬૦

ટીકાર્થ—એવી રીતે સર્વ કાળે ઉત્સુકપણાનો ત્યાગ કરી ઉચિતનો આરંભ
કરવો. ૬૦

તેનું શું કારણ ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલને વિષે તે ઉત્સુકપણાનું અસત્પણું છે,
તેથી સદા ઉચિતનો આરંભ કરવો. ૬૧

ટીકાર્થ—પ્રવૃત્તિકાલને વિષે તે ઉત્સુકપણાનો અભાવ છે. જેથી
સમ્યક્ પ્રકારે ઉપાય કરવામાં પ્રવર્તેલા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષો કાર્યને વિષે ઉત્સુક-
પણાનું આલંબન કરતા નથી, કારણકે સારો ઉપાય કાર્ય સિદ્ધ કર્યા શિવાય
ઉપરામ પામતો નથી, તેથી જે ઉપાયને જે કાર્યના કારણ ભાવે વાપરવામાં
આવે તે ઉપાય તે કાર્યની પ્રવૃત્તિ કાલે નિશ્ચયે પોતાનું છતાંપણું દેખાડે છે.
જેમ ઘડાણ કાર્યનું કારણરૂપ જે રૂત્તિકાનો પિંડાદિ તે નિશ્ચયે ઘટરૂપ કાર્યની

પૃત્વિનાદિર્ઘટસ્ય નાદર્શયતિ ચાત્માનમૌત્સુક્યં કાર્યપ્રવૃત્તિકાલે મતિમતામિતિ
કથં તત્ તત્સાધનજ્ઞાવં લબ્ધુમર્હતીતિ અતएव પઠ્યતેઽન્યત્ર—

“ અત્વરાપૂર્વકં સર્વં ગમનં કૃત્યમેવ વા ।

પ્રણિધાનસમાયુક્તમપાયપરિહારતઃ ॥ ૧ ॥

इति ॥ ૬૧ ॥

પદિ નૌત્સુક્યં પ્રવૃત્તિકાલસાધનં તર્હિ કિં સાધનમિત્યાશંકયાહ ।

પ્રજ્ઞૂતાન્યેવ તુ પ્રવૃત્તિકાલસાધનાનીતિ ॥ ૬૨ ॥

પ્રજ્ઞૂતાન્યેવ તુ વહૂન્યેવ નપુનરેકં કિંચન પ્રવૃત્તિકાલસાધનાનિ સંતીતિ ॥૬૩॥

પ્રવૃત્તિ કાલે કારણ રૂપે પોતાને દેખાડે છે, તેમ શુદ્ધિમાન પુરૂષોને કાર્યની પ્રવૃત્તિના કાલને વિષે ઉત્સુકપણું આત્માને દેખાડતું નથી. તેથી, તે ઉત્સુક-પણું કારણ ભાવને પામવાને યોગ્ય શી રીતે થાય ? એટલે કાર્યમાત્રની સિદ્ધિને વિષે ઉત્સુકપણું કારણ નથી પણ કલટું વિઘ્ન રૂપ છે, માટે સારા ઉપાય રૂપ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવી એજ કાર્ય સિદ્ધિ થવાનું કારણ છે, કારણકે, ખરે ઉપાય તે કાર્યની સિદ્ધિ કર્યા વિના રહેતોજ નથી. એટલે ત્વરા રહિત શક્ય અનુદાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એજ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે. તેને માટે અન્ય અંથમાં પણ કહ્યું છે.

“ ઉતાવળ કર્યા વિના સર્વ ગમન અથવા કાર્ય કરવા પ્રવર્તવું, કારણકે, કદનો પરિહાર કરવાથી ચિત્તના એકાગ્રપણાએ યુક્ત એવું કાર્ય થાય છે. ” ૧

એમ કહેલું છે. ૬૧

જો પ્રવૃત્તિ કાલનું કારણ ઉત્સુકપણું ન હોય તો પછી બીજું કયું હોય ? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલના કારણો તો ઘણાંજ છે. ૬૨

દીકાર્થ—પ્રવૃત્તિ કાલના કારણો ઘણાંજ છે. કાઠ એકજ છે, એમ નથી, ૬૨

કુત્ત ઇત્યાહ ।

નિદાનશ્રવણાદરપિ કેષાંચિત્પ્રવૃત્તિમાત્રદર્શનાદિતિ ॥ ૬૩ ॥

इह निदानशब्दः कारणमात्रपर्यायः यथा किमत्र रोगे निदानमित्यादौ प्रयोगे ततो निदानस्य ज्ञेयादिफलत्वेन दानादेः श्रवणाद् देशनायां यथा “ ज्ञेया दानेन ज्ञेयं देहिनां सुरगतिश्च शीलेन । ज्ञावनया च विमुक्तिस्तपसा सर्वाणि सिध्यन्ति ॥ १ ॥”

આદિશબ્દાચયાવિધ્યુતાદિહિપ્સાસ્વજનોપરોધવજ્ઞાત્કારાદેઃ કારણાત્ કે-
પાંચિત્ ગોવિંદવાચક-સુંદરીનંદાર્યસુહસ્તિદીક્ષિતદ્રુમક-જવદેવ-કરોટકગણિ-
પ્રમૃતીનાં પ્રવૃત્તિમાત્રસ્ય પ્રવૃત્તેરેવ કેવજ્ઞાયાઃ તાત્વિકોપયોગશૂન્યાયાઃ પ્રથમં પ્રવ-

પ્રવૃત્તિ કાલના કારણે! ધણું છે, તેનું શું કારણ છે ?

મૂલાર્થ—નિદાન—શ્રવણ વગેરેથી પણ કેટલાએક પુરૂષોની પ્ર-
વૃત્તિ માત્ર દેખાય છે, તેથી એકજ કારણ નથી. ૬૩

ટીકાર્થ—અહિં નિદાન શબ્દનો પર્યાય કારણ માત્ર થાય છે. જમકે
‘ આ રોગનું નિદાન—કારણ શું છે ?’ એમ પ્રયોગને વિષે નિદાન શબ્દ કા-
રણ વાચી જણાય છે. તેથી ભોગાદિક ક્ષણભંગી દાનાદિ કારણનું દેશનામાં
શ્રવણ થાય છે, તેથી પ્રવૃત્તિકાલનું એક સાધન નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે,

“ દાન આયવાથી પ્રાણીઓને ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે, શીલ પાળવાથી
દેવતાની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, ભાવનાથી મુક્તિ થાય છે અને તપસ્યાથી સર્વ
સિદ્ધ થાય છે ” ૧

આદિ શબ્દથી તે પ્રકારના શાસ્ત્રાદિ પામવાની ઈચ્છાથી, સ્વજનના
આમહથી અને બલાત્કાર વગેરેથી કેટલાક પુરૂષોને કહેતા ગોવિંદ વાચક, સું-
દરી નંદ, અને આર્યસુહસ્તિએ દીક્ષા આપેલ કાઠ ગંક પુરૂષ તથા જવદેવ
અને કરોટકગણી વગેરે કેટલાએક પુરૂષોની અંદર પ્રથમ દીક્ષા લેતી વખતે

જ્યાયાં દર્શનાત્ શાસ્ત્રકારૈરવલોકનાત્ ॥ ૬૩ ॥

નતુ કથં તત્પ્રવૃત્તિમાત્રં સદ્ભાવપ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તિકાલહેતુરિત્યાશંકયાહ ।

તસ્યાપિ તથા પારંપર્યસાધનત્વમિતિ ॥ ૬૪ ॥

તસ્યાપિ પ્રવૃત્તિમાત્રસ્ય કિંપુનરન્યસ્ય જ્ઞવૈરાગ્યાદેરિત્યપિશદ્ધાર્થઃ તથા પારંપર્યેણ તત્પ્રકારપરંપરયા સાધનત્વં સાધનજ્ઞાવઃ । શ્રૂયતે હિ કેચન પૂર્વં તથા-વિધજ્ઞોગાગ્નિજ્ઞાપાદિનાસ્તંબનેન દ્રવ્યપ્રવ્રજ્યાં પ્રતિપદ્ય પશ્ચાદ્વ્રજ્યાસેનૈવ વ્યાવૃત્તા અતિતીવ્રચારિત્રમોહોદ્યાજ્ઞાવપ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તિકાજ્ઞારાધકાઃ સંજાતાઃ યથા અમી એવ ગોવિંદાદયઃ ઇતિ ॥ ૬૪ ॥

તાત્વિક ઉપયોગ વિના કેવલ પ્રવૃત્તિ માત્ર જોવામાં આવેલ તે શાસ્ત્રમાં લખેલ છે. ૬૩

પ્રવૃત્તિ માત્ર સદ્ભાવવાળી પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિ થવાના કાલનું કારણ કેમ થાય ? એ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રવૃત્તિ માત્રનું પણ તથા પ્રકારે પરંપરાએ કારણ પણ છે. ૬૪

ટીકાર્થ—પ્રવૃત્તિ માત્રને તે પ્રકારની પરંપરાએ કરી સાધનભાવ-કારણપણું સંભલાય છે તો પછી ભવ વૈરાગ્ય વગેરેને શુદ્ધ પ્રવ્રજ્યાનું કારણ પણું હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે ?

શાસ્ત્રમાં સંભલાય છે કે, કેટલાકને પ્રથમ તે પ્રકારના ભોગાભિલાષ વગેરેના આલંબન વડે દ્રવ્ય પ્રવ્રજ્યાને અંગીકાર કરી પછી તેના અભ્યાસે કરીનેજ નિવૃત્તિ પામ્યા સતા આતિ તીવ્ર એવા ચારિત્ર મોહના ઉદયના અભાવથી દીક્ષા અંગીકાર કરવાના કાલના આરાધક થયા. જેમ આ ગોવિંદવાચક ઇત્યાદિ થયા તેમ જાણવા. ૬૪

તાહિં પ્રવૃત્તિમાત્રમપિ કર્તવ્યમાપન્નમિત્યાહ ।

યતિધર્માધિકારશ્ચાયમિતિ પ્રતિષેધ ઇતિ ॥ ૬૫ ॥

યતિધર્માધિકારઃ શુદ્ધસાધુધર્મપ્રસ્તાવઃ પુનરયં પ્રકાંત ઇતિ એતસ્માદ્દેતોઃ પ્રતિષેધો નિવારણં પ્રવૃત્તિમાત્રસ્ય નહિ યથા કથંચિત્ પ્રવૃત્તઃ સર્વોઽપિ પ્રાણી જ્ઞાવધર્મપ્રવૃત્તિકાલ્પારાધકો જવતિ કિંતુ 'પુણાદ્ગરવૃત્ત્યા કશ્ચિદેવેતિ સર્વત્રૌચિત્યેન પ્રવર્તિતવ્યમ્ ॥ ૬૫ ॥

અચ્ચુષ્યમાહ ।

ન ચૈતત્પરિણતે ચારિત્રપરિણામે ઇતિ ॥ ૬૬ ॥

ત્યારે તો પ્રવૃત્તિ માત્ર પણ કર્તવ્યપણાને પ્રાપ્ત થયું ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—આ શુદ્ધ યતિધર્મ કહેવાનો પ્રસ્તાવ આરંભેલો છે, માટે પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ છે. ૬૫

ટીકાર્થ—શુદ્ધ સાધુ ધર્મને કહેવાનો આ પ્રસ્તાવ આરંભેલો છે, એ હેતુ માટે પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ કર્યો છે. કારણકે, જે તે પ્રકારે પ્રવર્તેલા સર્વ પ્રાણી ભાવધર્મને કરવાના પ્રવૃત્તિ કાલના આરાધક થાય છે, એમ નથી એ તો પુણાદ્ગર ન્યાયે કરી જે તે પ્રકારે પ્રવર્તનાર કોઈકજ પુરૂષ ભાવધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવાના કાલનો આરાધક થાય છે. પણ સર્વે થતા નથી, એથી સર્વત્ર ઉચિત પણાથી પ્રવર્તવું. ૬૫

પ્રવૃત્તિ માત્રનો નિષેધ છે, એની પૃષ્ઠિને આગલ્યા સુત્રથી કહે છે,

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામ પ્રણમવાથી ઉત્સુકપણું હોય-
જ નહીં. ૬૬

૧ લાકડામાં જીવ ઉત્પન્ન થઈને લાકડાને કોતરે છે, તેનો અશરના જેવો આકાર થઈ જાય છે તે પુણાદ્ગર ન્યાય કહેવાય છે.

નચ નૈવ એતદકાર્ણાલ્પકૈવ્યં પરિણતે ંગાંગીજાવમાગતે ચારિત્રપરિણામે ॥ ૬૬ ॥
કુન ઇત્યાહ ।

તસ્ય પ્રસન્નગંજીરત્વાદિતિ ॥ ૬૭ ॥

તસ્ય ચારિત્રપરિણામસ્ય પ્રસન્નત્વાત્ શારદસમયસરઃસન્નિવ્રવન્ તથા
ગંજીરત્વાત્ મહાસમુદ્ગમચ્ચવન્ ॥ ૬૭ ॥

એતદપિ કથમિત્યાહ ।

હિતાવહત્વાદિતિ ॥ ૬૮ ॥

એકાંતેનૈવ હિતકારિત્વાત્ ॥ ૬૮ ॥

આહ ચદિ પરિણતચારિત્રપરિણામઃ । પ્રસન્નો ગંજીરસ્તથા હિતાવહથ

ટીકાર્થ—ચારિત્રનો પરિણામ અંગાંગીલાવને પામતાં એ અકાલ
ઉત્સુકપણું થતુંજ નથી. ૬૬

તેમ શા માટે ન થાય ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામનું પ્રસન્નપણું અને ગંભીર-
પણું છે, એ હેતુ માટે. ૬૭

ટીકાર્થ—તે ચારિત્રના પરિણામનું શરદરતુના સરોવરના જલની
જેમ પ્રસન્નપણું છે અને મોટા સમુદ્રના મધ્યની જેમ ગંભીરપણું છે, તેથી
અકાલને વિષે ઉત્સુકપણું થતું નથી. ૬૭

ચારિત્રના પરિણામને પ્રસન્નપણું અને ગંભીરપણું સાથી થાય છે ?
તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ચારિત્રના પરિણામને હિતકારીપણું છે, તેથી. ૬૮

ટીકાર્થ—ચારિત્રના પરિણામનું એકાંતેજ હિતકારિપણું છે, એ
હેતુ માટે. ૬૮

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, એ ચારિત્રનો પરિણામ પ્રસન્ન, ગંભીર અને

તત્કથંતૈસ્તૈર્વચનૈસ્તત્પ્રતિપત્તાવપિ સાવૂનામનુશાસનં શાસ્ત્રેષુ નિરૂપ્યતે । યથા ।

“ ગુરુકુલવાસો ગુરુતંતયા ય ઇચિયવિણયસ્સ કરણં ચ ।

વસહીપમજ્જણાઞ્સુજત્તો તહ કાલ્લ વિસ્કાપ ॥ ૧ ॥

અનિગૂહણાવહ્નંમિ સન્વત્થ પવતણં પસન્તીપ ।

નિયલાજ્જચિંતણં સદ્ અણુમ્મહો મિત્તિ ગુરુવયણે ॥ ૨ ॥

સંવરનિચ્છિદ્ધત્તં ઇજ્જીવણરક્કણામ્મ પરિસુદ્ધે ।

વિહિસજ્જાઞ્મો મરણાદવેસ્કણં જડ જણુવણસો ॥ ૩ ॥

इत्याशंभ्याह ।

तत्साधनानुष्ठानविषयस्तूपदेशः प्रतिपात्यसौ कर्मवैचित्र्या-

હિતકારી છે, તો તે આગ્નિના પગિણામની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ શાસ્ત્રના તે વચન વડે સાધુઓને શિક્ષણ કેમ કહ્યું છે ? જેમકે,

“ મુનિ ગુરુકુલને વિષે નિવાસ કરે, ગુરુને આધીન ગઢે, ઉચિત એવો વિનય કરે અને કાલની અપેક્ષાએ કરીને વસતિની પ્રમાર્ગનાદિ કરવાને વિષે યત્ન કરે. ૧

તથા બ્રહ્મનું ગોપન ન કરે, સર્વ ઠેકાણે પ્રશાંતપણે પ્રવર્તે, પોતાને લાભ થાય તેવું નિગત ચિંતવન કરે અને ગુરુની આજ્ઞા થતાં ગુરુએ મારી ઉપર મોટા અનુચ્છ કર્યો, એમ માને. ૨

તથા સંવરને વિષે અતિઆગદિ છિદ્ર-દોષનું નિવારણ કરે, છકાય જીવની રક્ષાને વિષે શુદ્ધપણુ ગળે, વિનયાદિ વિવિધ ર્વાધ્યાય કરે, મરણાદિકની અપેક્ષા ગળે એટલે શાસ્ત્રોક્ત મગ્ધના વિચાર કરે અને યતિજનો પામે ઉપદેશ સાંભળે. ” ૩

ઈસાદિ શાસ્ત્રમા સાધુઓને શિક્ષા વચનો કેમ નિરૂપણુ કર્યા છે ? એ શંકાનું સમાધાન કરવા કહે છે.

મૂલાર્થ—તે આરિત્રના પરિણામને સાધનાર એવા જે અનુ-

દિતિ ॥ ૬૯ ॥

ચારિત્રિણાં પરિણતચારિત્રાણાં તસ્ય ચારિત્રપરિણામસ્ય સાધનાનિ યાન્ય-
નુષ્ઠાનાનિ ગુરુકુલવાસાદીનિ તાનિ વિપયો યસ્ય ॥ તથા । તુપુનર્યે ઉપદેશઃ
પ્રવર્તકવાક્યરૂપો યઃ શાસ્ત્રેષુ મીયતે ॥ પ્રતિપાતી પ્રતિપતનશીલઃ યતોઽસૌ
ચારિત્રપરિણામો વર્તતે કુત ઇત્યાહ કર્મવૈચિત્ર્યાત્ વિચિત્રાણિ હિ કર્માણિ
તતસ્તેજ્યઃ કિં ન સંજાવ્યતે યતઃ પઠ્યતે ।

કમ્માઈં નૂળ ઘણચિક્કણાઈં કઢિણાઈં વજ્જસારાઈં ।

ણાણદ્ધયંતિ પુરિસં પંચાઞ્ચો ડપ્પહં નેતિ ॥ ? ॥

તતઃ પતિતોઽપિ કદાચિત્કસ્યચિત્ ચારિત્રપરિણામઃ તથાવિધાકર્પવશાત્
પુનરપિ ગુરુકુલવાસાદિજ્યઃ સમ્યક્પ્રયુક્તેજ્યઃ પ્રવર્તત ઇતિ તત્સાધનોપદેશો જ્યા-

ધાન તેજેનો વિપય છે એવો ઉપદેશ શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે, તેનું કારણ
એ છે કે, કર્મના વિચિત્રપરિણામથી આ ચારિત્ર પરિણામ પડવાનો
છે, એટલે ઉપદેશની સફલતા છે, તેથી ઉપદેશ કરવો યોગ્ય છે. ૬૯

ટીકાર્થ—ચારિત્ર જેમને પરિણમ્યું છે, એવા પુરૂષોનો જે ચારિત્ર પ-
રિણામ છે, તેના જે ગુરુકુલ વાસ વગેરે સાધનો—અનુધાનો છે, તેના વિપયરૂપ
જે ઉપદેશ—ઉપદેશના વચનરૂપ જે શાસ્ત્રમાં કહેલો છે, તે અતિ ઉત્તમ છે.
કારણકે, તે ચારિત્રનો પરિણામ કર્મની વિચિત્રતાને લઈને પતનશીલ છે, એ-
ટલે પડનારો છે. તે વિચિત્ર કર્મોથી મું નથી સંભવતું ? અર્થાત્ સર્વ વાત
સંભવે છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે—

“ ગાઢ, ચિક્કણા, કઠિન, અને વજ્જના જેવા મજબુત એવા કર્મો જા-
નને વિષે સ્થિર થયેલા પુરૂષને પણ સન્માર્ગથી ઉન્માર્ગ પ્રત્યે લઇ
બધ છે. ” ૧

તેથી કાઠવાર કાઠનો પતિત થયેલ ચારિત્રનો પરિણામ તે પ્રકારના
આકર્ષણના વશથી સારી રીતે પ્રયોજેલા ગુરુકુલ વાસ વગેરેથી પ્રુનઃ તે ચા-
રિત્ર પરિણામ જે પ્રવર્તે છે; તેથી ચારિત્ર પરિણામના સાધન રૂપ જે ગુરુ-

યાનિતિ ॥ ૬૯ ॥

તત્સંરક્ષણાનુષ્ઠાનવિષયશ્ચ ચક્રાદિપ્રવૃત્ત્યવસાનત્રમાધાન-
જ્ઞાતાદિતિ ॥ ૭૦ ॥

તસ્ય ચારિત્રપરિણામસ્ય લઘ્વસ્ય યત્ સરક્ષણં પાલનં તદર્થં યદનુષ્ઠાનં
તદ્વિષયઃ ચઃ સમુચ્ચયે ઉપદેશઃ—

“ વજ્રેજ્ઞા સંસંગિ પાસત્યર્ષદિં પાવમિત્તોહિ ।

કુજ્ઞાન્ન અપ્પમત્તો સુદ્ધચરિત્તોહિં ધીરોહિં ॥ ૧ ॥

ઇત્યાદિરૂપો યઃ સ ચક્રસ્ય કુક્ષાલાદિસંબંધિન આદિશદ્ધાદરઘટ્ટયન્ના-
દેશ્વ યા પ્રવૃત્તિર્નમણરૂપા તસ્યા અવસાને મંદતારૂપે યદ્ ત્રમાધાનં પુનરપિ દંઠુ
યોગેન તીવ્રત્વમાધીયતે । તથા ચરિત્રવતોઽપિ જંતોઃ તથાવિધવીર્યશાસાત્ પરિણા-

કુલવાસાદિકં તેનો ઉપદેશ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૬૯

મૂલાર્થ—ચક્ર વગેરેની ભ્રમણુ રૂપ પ્રવૃત્તિની મદતામાં દંડ
વડે જેમ તેના વેગમાં તીવ્રતા થાય છે, એ દૃષ્ટાંત વડે ચારિત્ર ય-
રિણામના રક્ષણના વિષયમાં ઉપદેશ પ્રવર્તે છે. ૭૦

ટીકાર્થ—પ્રાપ્ત થયેલા ચાગ્રિના પગિણામના પગિણામનુ રક્ષણુ ક-
રવુ, પાલન કરવુ, તેને મટિ જે અનુષ્ઠાન તે જેનો વિષય છે એવો ઉપદેશ,
અહિં ચ સમુચ્ચય અર્થમાં છે. તે ઉપદેશ આ પ્રમાણે—

“ અપ્રમત્ત એવા પુરૂષે પાસત્યાદિકં પુરૂષોના સ સર્ગનો લાગ કરવો
અને સુદ્ધ ચાગ્રિવાલા ધીર પુરૂષોનો સ સર્ગ કરવો ” ૧

ઈત્યાદિ રૂપ જે ઉપદેશ તે કુલાગ વગેરેના જે ચક્રાદિ, આદિ શબ્દથી
રેટ પ્રમુખ યત્રો, તેની ભ્રમણુ રૂપ જે પ્રવૃત્તિ, તેના અવસાનમાં એટલે તેની
મદતામાં જે ફરીવાર દંડના યોગથી તીવ્રપણુ જેમ કરવામાં આવે છે, તેમ
ચારિત્રવાલા પ્રાણીને તેવી જાતના વીર્યના હાસ (હાનિ થવાથી) થી

મમંદતાયાં તત્તીવ્રતપ્રતાધાનાર્થમુપદેશઃ પ્રવર્તતે ઇતિ ॥ ૭૦ ॥

અયોપદેશનિઃફલત્વમજિઘાતુમાહ ।

માધ્યસ્થ્યે તદ્દૈફલ્યમેવેતિ ॥ ૭૧ ॥

માધ્યસ્થ્યે મધ્યસ્થજાતિ અપ્રવૃત્તિપ્રવૃત્ત્યવસાનયોર્મધ્યજાગરૂપે પ્રવૃત્તૌ સત્યા-
મિત્યર્થઃ । 'અસ્યોપદેશસ્ય વૈફલ્યં વિફલજાતિઃ ॥ ૭૧ ॥

કુત ઇત્યાહ ।

સ્વયંભ્રમણસિદ્ધેરિતિ ॥ ૭૨ ॥

સ્વયમાત્મનૈવ બ્રમણસિદ્ધેઃ ચક્રભ્રમનુસ્યપ્રવૃત્તિસિદ્ધેઃ ॥ ૭૨ ॥

एतदेव जावयन्नाह ।

ચારિત્ર પરિણામની મંદતા થતાં તે પરિણામની ક્ષીણતા તીવ્રતા કરવાને અર્થે
તે ઉપદેશ પ્રવર્ત છે. ૭૦

હવે તે ઉપદેશની નિષ્ફલતા કહેવાને કહે છે.

મૂલાર્થ—મધ્યસ્થપણાને વિષે ઉપદેશની નિષ્ફલતાજ હોય
છે. ૭૧

ટીકાર્થ—મધ્યસ્થભાવ એટલે ચારિત્ર પરિણામની અપ્રવૃત્તિ અને
પ્રવૃત્તિનો અંત એ એ અવસ્થાના મધ્ય ભાગ રૂપ મધ્યસ્થપણું પ્રવર્તતાં
એટલે ચારિત્ર પરિણામની તીવ્રતા થતાં એ ઉપદેશનું નિષ્ફલપણું છે. ૭૧

ઉપદેશની નિષ્ફલતા શા માટે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—પોતાની મેળેજ બ્રમણની સિદ્ધિ છે, એ હેતુ માટે. ૭૨

ટીકાર્થ—પોતાની મેળે બ્રમણની સિદ્ધિ છે એટલે ચક્ર બ્રમણની
જમ પોતાની મેળે ચારિત્ર પરિણામની તીવ્રતાની સિદ્ધિ પ્રવર્તેલી છે, એ હેતુ
માટે ઉપદેશ નિષ્ફલ છે. ૭૨

એજ ભાવના ભાવતાં કહે છે. એટલે ઉપદેશની અપેક્ષા રાખ્યા વિના
પ્રવર્તેલા ચારિત્ર પરિણામની ભાવના કહે છે.

જાવયતિર્હિ તથા કુશલાશયત્વાદશક્તોઽસમંજસપ્રવૃત્તા-
વિતરસ્યામિવેતર ઇતિ ॥ ૭૩ ॥

જાવયતિ: પરમાર્થસાધુ: હિર્યસ્માત્ તથા તત્પ્રકારચારિત્રવૃદ્ધિહેતુરિત્યર્થ:
કુશલ: પરિશુદ્ધ આશયશ્ચિત્તમસ્ય તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં તસ્માદશક્તોઽસમર્થોઽસમંજસપ્ર-
વૃત્તાવનાચારસેવારૂપાયાં દૃષ્ટાંતમાહ દત્તરસ્યામિવ જાવત: સમંજસપ્રવૃત્તામિવ દત્તરો
અજ્ઞાવયતિવિવેચકપ્રમાય: ॥ ૭૩ ॥

અત્રૈવ કિંચિદ્દિશેષમાહ ।

ઇતિ નિર્દર્શનમાત્રમિતિ ॥ ૭૪ ॥

મૂલાર્થ—ભાવયતિ નેવી રીતના કુશલ આશયપણાને લઇને
અધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં અશક્ત છે, અને જે ભાવયતિ નથી તે ધ-
ટિત પ્રવૃત્તિને વિષે અશક્ત છે, તેમ તે પણ અશક્ત છે. ૭૩

ટીકાર્થ—જે ભાવયતિ એટલે પરમાર્થથી સાધુ છે, તે ચારિત્રની
વૃદ્ધિ થવાનું કાગળુ રૂપ, અને શુદ્ધ એવા આશયને લઇને અનાચારની સેવાને
વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાને અશક્ત છે, એટલે ભાવયતિથી અનાચાર સેવી શકાતોજ
નથી. તે ઉપર દૃષ્ટાંત આપે છે. જેમ અભાવ યતિ એટલે વિડંબનાને પામ-
તો એવો જે દ્રવ્યયતિ તે ભાવયત્રી સંયમની પ્રવૃત્તિ કરવાને વિષે અશક્ત
છે, તેમ આ ભાવયતિ અધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં અશક્ત અર્થાત્, અર્થાત્
અધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં જેમ અસાધુને ઉપદેશની અપેક્ષા નથી, તેમ ઉત્તમ
સાધુને ધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં ઉપદેશની અપેક્ષા નથી. ૭૩

આ ઠેકાણે કાંઇક વિશેષ કહે છે.

મૂલાર્થ—પ્રથમ જે સરખાપણું કહ્યું, તે કેવલ દૃષ્ટાંત માત્ર
જાણવું. ૭૪

इत्येतदितरस्यामिवेतर इति यदुक्तं तन्निर्देशनमात्रं दृष्टान्त एव केवलः
॥ ७४ ॥

अत एवाह :

न सर्वसाधर्म्ययोगेनेति ॥ ७५ ॥

न नैव सर्वसाधर्म्ययोगेन सर्वैः धर्मैः साधर्म्यं सादृश्यं तद्योगेन ॥ ७५ ॥
एतत्કુત ઇત્યાહ ।

यतेस्तदप्रवृत्तिनिमित्तस्य गरीयસ્त्वादिति ॥ ७६ ॥

यतेઃ સાધોઃ તત્રાસમંજસે ડ્રવૃત્તૌ નિમિત્તસ્ય સમ્યગ્દર્શનાદિપ-
રિણામસ્ય ગરીયસ્ત્વાત્ અસમંજસમટ્તિનિમિત્તાન્મિથ્યાસ્વાદેસ્તયાવિધકર્મોદયજ-

ટીકાર્થ—‘અસાધુ પુરૂષ જેમ ધટિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં અશક્ત છે’
એમ જે પૂર્વે કહ્યું, તે કેવલ દૃષ્ટાંત માત્ર જાણવું. ૭૪

પૂર્વે કહ્યું, તે દૃષ્ટાંત માત્ર છે તે માટે કહે છે.

મૂલાર્થ—જે પૂર્વે કહેલ તે સર્વ પ્રકારના સાદૃશ્ય યોગથી
દૃષ્ટાંત નથી. ૭૫

ટીકાર્થ—સર્વ પ્રકારના સદૃશ યોગવડે કરી પૂર્વે કહેલુ દૃષ્ટાંત નથી.
ત્યારે શું છે ? તે દેશથી સરખાપણામાં દૃષ્ટાંત માત્ર છે, એમ જાણવું. ૭૫

એ દૃષ્ટાંતમાં સર્વ સદૃશપણાનો યોગ નથી એ શાથી કહ્યો છે ? તેનો
ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તે ભાવયતિને અવટિત કાર્યમાં અપ્રવર્તીવવાના
નિમિત્ત રૂપ જે સમ્યક્ત્વાદિ તેનું અતિશય ગુરૂપણું છે, એ તેનું
માટે. ૭૬

ટીકાર્થ—તે બાવ સાધુને અનાયાર સેવનાદિક તે અવટિત
પ્રવૃત્તિમાં ન પ્રવર્તવાનું નિમિત્ત-કારણ રૂપ જે સમ્યક્દર્શનોદિ પરિણામ,
તેનું અનિશય મોટાપણું છે. એટલે તેવા પ્રકારના કર્મના ઉદયથી થયેલા

ન્યાંતે અતએવ જીવાસ્વજ્ઞાવજ્ઞતાત્સકાશાદતિશુસ્ત્વાત્ ॥ ૭૬ ॥

एतदेव ज्ञावयति ।

वस्तुतः स्वाज्ञाविकत्वादिति ॥ ७७ ॥

वस्तुतः परमार्थवृत्त्या स्वाज्ञाविकत्वात् जीवस्वज्ञावमयत्वात् सम्यग्दर्शनादेः
समंजसप्रवृत्तिनिमित्तस्य ॥ ७७ ॥

तथा सद्ज्ञाववृद्धेः फलોत्कर्षसाधनादिति ॥ ७८ ॥

સદ્જ્ઞાવસ્ય શુદ્ધપરિણામરૂપસ્ય યા વૃદ્ધિરુત્કર્ષસ્તસ્યાઃ ફલોત્કર્ષસાધ-
નાત્ ઉત્કૃષ્ટફલરૂપમોક્ષનિષ્પાદનાત્ । વૃદ્ધિં પ્રાપ્નો હિ શુદ્ધો જ્ઞાવઃ સમ્યગ્દર્શ-
નાદિર્મોક્ષં સાધયતિ નતુ મિથ્યાત્વાદિઃ કદાચનાપિ અતઃ પરમફલસાધકત્વેન
મિથ્યાત્વાદિચ્યોઽસૌ ગરીયાનિતિ ॥ ૭૮ ॥

એજ હેતુ માટે જીવના અસ્વભાવભૂત એવા મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્દર્શન વગેરે-
નું શુદ્ધપણું છે, તે કારણથી સર્વ સાધર્મ્યયોગે કરી પૂર્વોક્ત દૃષ્ટાંત નથી. ૭૬

એ સમ્યગ્દર્શનાદિકના શુદ્ધપણાનીજ ભાવના ભાવે છે.

મૂલાર્થ—વસ્તુતાએ સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મસ્વભાવમય-
પણું છે, માટે. ૭૭

ટીકાર્થ—વસ્તુતાએ પરમાર્થ વૃત્તિએ ધટિત પ્રવૃત્તિના નિમિત્ત કાર-
ણ રૂપ એવા સમ્યગ્દર્શનાદિકને આત્મસ્વભાવમયપણું છે, માટે મિથ્યા-
ત્વાદિકથી સમ્યક્ત્વાદિકનું શુદ્ધપણું છે. ૭૭

મૂલાર્થ—વળી શુદ્ધ પરિણામની વૃદ્ધિને મોક્ષરૂપ મહાફલનું
સાધવાપણું છે, માટે સમ્યક્ત્વાદિકને શુદ્ધપણું છે. ૭૮

ટીકાર્થ—શુદ્ધ પરિણામ રૂપ જે સદ્ભાવ તેનો જે ઉત્કર્ષ તેને મોટા
મોક્ષરૂપ ફલનું કારણરૂપ છે એટલે વૃદ્ધિ પામેલો સમ્યગ્દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ
મોક્ષને સાધે છે પણ મિથ્યાત્વાદિ અશુદ્ધ ભાવ કદિ પણ મોક્ષને સાધતો નથી,
એથી પરમ પ્રણરૂપ મોક્ષના કારણ પણાને લઈને મિથ્યાત્વાદિકથી એ શુદ્ધ
પરિણામ રૂપ સમ્યગ્દર્શનાદિ શુદ્ધ ભાવ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૭૮

एतदपि कुत इत्याह ।

उपप्लवविगमेन तथावज्ञासनादिति ॥ ७९ ॥

उपप्लवविगमेन रागद्वेषाद्यांतरोपप्लवापगमेन तथावज्ञासनात् तथा असर्मज-
सस्याप्रवृत्तिपोग्यतयावज्ञासनात् प्रतीतेर्जायतेः कर्तुः इतीतरस्यामिवेतर इति
निदर्शनमात्रमिति स्थितं इति वाक्यपरिसमाप्ता ॥ ७९ ॥

अथोपसंहरन्नाह ।

एवंविधयतेः प्रायो जावशुष्मेर्महात्मनः ।

विनिवृत्ताग्रहस्यોच्चैर्मोक्षतुલ्यो जवोऽपि हीति ॥ ८० ॥

एवंविधस्य स्वावस्थोचितानुष्ठानારંજિણો યતેઃ સાધોઃ પ્રાયો વાહુલ્યેન

મિથ્યાત્વાદિકથી સમ્યગ્ દર્શનાદિક અતિશય મોટું છે, એમ શા કાર-
ણથી કહો છો ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—રાગદ્વેષાદિ ઉપદ્રવ જવાથી તેવો બોધ થાય છે,
એ હેતુ માટે. ૭૯

ટીકાર્થ—રાગદ્વેષાદિ અંતરના ઉપદ્રવનો નાશ થવાથી તેવી જાતનો
આભાસ થાય છે, એટલે અધટિતમાં પ્રવર્તવું જોઈ નથી એવી પ્રતીતિ
ભાવ યતિને થાય છે. પૂર્વે કહ્યું હતું કે, ધટિત પ્રવૃત્તિ કરવાને વિષે અસાધુ
અસમર્થ છે, એવું દષ્ટાંત આપ્યું હતું, તે દષ્ટાંત માત્ર છે, એમ સિદ્ધ થયું.
આહિંસા શબ્દ વાક્યની સમ્પ્રતિપાદના અર્થમાં છે. ૭૯

હવે ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવની શુદ્ધિ થવાથી જેને દુરાગ્રહ નથી એવા મ-
હાત્મા ભાવયતિને બહુધા આ સંસાર પણ મોક્ષના જેવો છે. ૮૦

ટીકાર્થ—પોતાની સ્થિતિને ધટે તેવા અનુષ્ઠાનના આરંભને કરનારા
અને ભાવશુદ્ધિ થવાથી જેનું રૂપ પ્રથમ કહેલું છે એવા મહાત્મા અને શરી-

જાવશુષ્કે: સકાશાન્મહાત્મન ભક્તરૂપસ્ય વિનિવૃત્તાગ્રહસ્ય ઉપરતશરીરાદિગો-
ચરમૂર્ઘાદોષસ્ય ભચૈરત્યર્થ મોક્ષતુલ્યો નિર્વાણકલ્પો જ્ઞવોઽપિ મોક્ષસ્તાવન્મોક્ષ
એત્વપિશબ્દાર્થ: । હિ: સ્ફુટમ્ । યદવાચિ ।

“ નિજિત્તમદમદનાનાં વાક્કાયમનોવિકાસરહિતાનામ્ । વિનિવૃત્તપરાજ્ઞાના-
મિદૈવ મોક્ષ: સુવિહિતાનામ્ ” ॥ ૧ ॥ ઇતિ । ॥ ૮૦ ॥

અગ્રોપપતિમાહ ।

સદર્શનાદિસંપ્રાપ્તે: સંતોષામૃતયોગત: ।

જાવૈશ્વર્યપ્રધાનત્વાત્તદાસન્નત્વતસ્તથા ॥ ૮૧ ॥ ઇતિ ॥

સદર્શનાદીનામધ:કૃતચિતામણિકલ્પદ્રુમકામધેનૂપમાનાનાં સમ્યગ્દર્શન-
જ્ઞાનચારિનાણા સંપ્રાપ્તેર્વાજ્ઞાત્ ય: સંતોષામૃતયોગસ્તસ્માત્ મોક્ષતુલ્યો જ્ઞવોઽપિ

ગદિ સખધી મૂર્છાદોષ જેનો નાશ પામ્યો છે, એવા ભાવસાધુને સંસાર
પ્રાપ્તે કરી અલત મોક્ષ તુલ્ય થાય છે. મોક્ષ એજ મોક્ષ છે, એમ જાણે શ-
બ્દનો અર્થ છે. અહિ હિ શબ્દ સ્ફુટ અર્થમાં છે. આ સ સાગ્ મોક્ષ રૂપ
છે, તે વિષે કહ્યું છે કે,—

• “ જેમણે મદ તથા મદન—કામને છુટ્યા છે, જેઓ મન, વચન અને
કાયાના વિકાગથી ગ્રહિત છે અને જેમણે પાગ્ડી આશા (પુદ્ગલ ભાવની
ધગ્ધા) દૂર કરી છે, એવા સુવિહિત સાધુઓને અહિજ મોક્ષ છે. ” ૧ ૮૦

આ સ સાગ્ પણ મોક્ષ રૂપ છે, તે વિષે યુક્તિ કહે છે.

મૂલાર્થ—સત્ એવા દર્શનાદિકની પ્રાપ્તિથી તથા સંતોષ રૂપ
અમૃતના યોગથી, ભાવથી, અશ્વર્યના પ્રધાનપણાથી અને મોક્ષના
સમીપપણાથી અહિજ મોક્ષ છે. ૮૧

ટીકાર્થ—ચિંતામણિ, કલ્પવૃક્ષ અને કામધેનુની ઉપમાઓને જેમણે
તિરસ્કાર કરેલી (ન્યૂન કરેલી) છે એવા સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન

હીતિ સંબંધ: । ભયપત્યન્તરમાહ જાવૈશ્વર્યપ્રધાનત્વાત્ જાવૈશ્વર્યેણ ક્રમાપાર્દવા-
દિના પ્રધાન ભયમસ્તજ્ઞાવસ્તત્ત્વં તસ્માત્ સક્ષાશાન્ તદાસન્નત્વનો મોક્ષાસન્નજાત્
તથેતિ હેત્વંતરમૂચક ઇતિ ॥ ૮૧ ॥

एतदेव समर्थयन्नाह ।

उक्तं मासादिपर्यायवृद्ध्याष्टादशज्ञिः परम् ।

तेजःप्राप्नोतिचारित्र्यी सर्वदेवेभ्यश्च उत्तमम् इति ॥ ८२ ॥

उक्तं निरूपितं जगत्स्यां किमित्याह । मासादिपर्यायवृद्ध्या मासेन चाज्यां
त्रिजिरित्यादિક્રમેण पर्यायस्य वृद्धौ सत्यां यावद् अष्टादશજ્ઞિર્માસઃ પરં પ્રકટ્ટં
તેજશ્ચિત્સુલ્લજ્ઞાનજ્ઞફળં પ્રાપ્નોત્યધિગચ્છતિ ચારિત્રી વિશિષ્ટચારિત્રપાત્રં પુમાન્ ।

અને સમ્યગ્ ચારિત્રના લાભથી પ્રાપ્ત થયેલ ને સંતોષ રૂપ અમૃતનો યોગ,
તેનાથી સંસાર પણ મોક્ષ તુલ્ય થાય છે. તે વિષે બીજી યુક્તિ કહે છે. બા-
વથી અર્થ્યનું પ્રધાનપણું છે એટલે ક્ષમા, માર્દવ વગેરેથી ઉત્તમપણું છે,
તેથી તેમ મોક્ષનું સમીપણું છે, તેથી પૂર્વે કહેલા બાવયનિને સંસાર મોક્ષ તુલ્ય
થાય છે. તથા શબ્દ બીજા હેતુને સૂચવે છે. ૮૧

પૂર્વોક્ત વાતને સમર્થ કહે છે.

મૂલાર્થ—માસાદિ પર્યાયની વૃદ્ધિએ કરીને યાવત્ બાર મા-
સે કરીને ચારિત્રધારી પુરૂષ સર્વ દેવતાઓથી ઉત્તમ એવા તેજને-
ઉત્કૃષ્ટ મુખને પ્રાપ્ત કરે છે. ૮૨

ટીકાર્થ—ભગવતી સૂત્રમાં નિરૂપણ કર્યું છે, તે શું નિરૂપણ કર્યું છે ?
માસાદિ પર્યાયની વૃદ્ધિ વડે કરીને એટલે એક, બે, ત્રણ માસ ઇત્યાદિક્રમ વડે કરી
પર્યાયની વૃદ્ધિ સતે ઉત્કૃષ્ટ બાર માસે કરીને ચિત્તના મુખના લાભરૂપ લક્ષણ-
વાલા ઉત્કૃષ્ટ તેજને તે વિશિષ્ટ ચારિત્રવાલા (બાવયતિ) પુરૂષ પામે છે. તે તે-
જની ઉત્કૃષ્ટતા સ્પષ્ટ કરે છે. બવનપતિથી આરંભી અનુત્તર વિમાનવાસી

પરત્વમેવ વ્યનક્તિ । સર્વદેવેન્ધ્યો જવનવાસિપ્રમૃતિજ્યોઽનુતરસુરાવસાનેન્ધ્યઃ સકા-
શાન્તુચમં સર્વસુરસુસ્તાતિશાયીતિ જાવઃ ।

જગવતીસૂત્રં ચેદં ”

“ જે ફમે અજ્ઞતાએ સમણા નિગંથા એણં કસસ તેજલ્લેસં વીતીવયંતિ
માસપરિયાએ સમણે નિગંથે વાણમંતરાણં દેવાણં તેજલ્લેસં વીજ્ઞવયઃ । एवं છુમા-
સપરિયાએ સમણે નિગંથે અસુરિંદવજ્જિઆણં જવણવાસીણં દેવાણં તેજલ્લેસં
વીજ્ઞવયઃ । તિમાસપરિયાએ સમણે નિગંથે અસુરિંદાણં દેવાણં તેજલ્લેસં વીતી-
વયઃ । ચંદિમસૂરિમવજ્જિયાણં ગહગણનક્કચ-
તારારૂવાણં જોતિસિયાણં તેજલ્લેસં વીજ્ઞવયઃ । પંચમાસપરિયાએ સમણે નિગંથે
ચંદિમસૂરિયાણં જોડસિયાણં તેજલ્લેસં વીજ્ઞવયઃ । ઝમ્માસપરિયાએ સમણે નિગંથે
સોહમ્મીસાણાણં તેજલ્લેસં વીતીવયઃ । સચમાસપરિયાએ સમણે નિગંથે સણં-

દેવ મુધીના સર્વ દેવતાઓથી ઉત્તમ એવા મુખને પામે છે એટલે સર્વ દેવ-
તાના મુખથી અધિક મુખને પામે છે.

તે વિષે ભગવતી સૂત્રમાં આ પ્રમાણે છે.—“ આ વર્તમાન કાલમાં
વર્તતા એવા આ શ્રમણ નિર્ઘંથ સાધુઓ ચિત્તમુખના લાભરૂપ લક્ષણવાળી
કાની તેજલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે ? એ પ્રશ્ન થતાં તેના ઉત્તરમાં કહે
છે કે, એક માસના આરિત્રના પર્યાયવાલો શ્રમણ નિર્ઘંથ સાધુ વાણવંતર દેવ-
તાઓની તેજલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. બે માસ પર્યાયવાલો સાધુ અસુરેંદ્ર
શિવાયના ભવનપતિ દેવતાની તેજલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. ત્રણ માસના પર્યા-
યવાલો સાધુ અસુરેંદ્ર એવા દેવતાની તેજલેશ્યાને અતિક્રમણ કરે છે. ચાર
માસ પર્યાયવાલો સાધુ ચંદ્ર સૂર્ય શિવાય ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારારૂપ જ્યોતિ-
ષ્ક દેવતાની તેજલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. પાંચ માસના પર્યાયવાલો સાધુ
ચંદ્ર સૂર્ય એવા જ્યોતિષ દેવની તેજલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. છ માસ પ-
ર્યાયવાલો સાધુ સૌધર્મ અને ધર્શન દેવલોકના દેવતાની તેજલેશ્યાને ઉલ્લં-
ઘન કરે છે, સાત માસના પર્યાયવાલો સાધુ સનતકુમાર અને માહેંદ્ર દેવલોક-

કુમારમાર્હિદાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઃ । અદ્યમાસપરિયાપ સમણે નિગંથે વંજ્જલોગ-
લંતગદેવાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઃ । નવમાસપરિયાપ સમણે નિગંથે મહાશુકસહ-
સ્સારાણં દેવાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઃ । દસમાસપરિયાપ સમણે નિગંથે આણય-
પાણયઆરણઅચ્ચુઆણં દેવાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઃ । ઇકારમાસપરિયાપ
સમણે નિગંથે ગેવેજ્જાણં દેવાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઃ । વારમાસપરિયાપ સમણે
નિગંથે આણુચરોવવાડ્યાણં દેવાણં તેજલ્લેસં વીઙ્વયઃ । તેણ પરં સુકે સુકાન્નિ-
જાતી જિવિત્તા સિજ્જઃ યુજ્જઃ મુચ્છઃ પરિનિવ્વાહસ્સવ્વપુરુસ્કાણમંતંકરેદ્ધિ ॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मविष्णुवृत्तौ
यतिधर्मविषयविधिः पष्ठोऽध्यायः समाप्तः ।

ના દેવતાની તેજલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. આઠ માસના પર્યાયવાલો સાધુ
બ્રહ્મલોક અને લાંતક દેવલોકના દેવતાની તેજલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. નવ
માસના પર્યાયવાલો સાધુ મહા શુક અને સહસ્રાર દેવલોકના દેવતાની તેજ-
શ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. દશ માસના પર્યાયવાલો નિર્ઋથ મુનિ આનત, પ્રાણુત, આરણુ
અને અચ્યુત, દેવલોકનાં દેવતાની તેજલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે. અગીયાર
માસના પર્યાયવાલો નિર્ઋથ મુનિ ઐવેયક દેવતાની તેજલેશ્યાને ઉલ્લંઘન કરે
છે બાર માસના પર્યાયવાલો નિર્ઋથ મુનિ અનુત્તર વિમાનના દેવતાની તેજલે-
શ્યાને ઉલ્લંઘન કરે છે, ત્યાર પછી શુક્લ અને શુક્લાભિજ્ઞત્ય યદને સિદ્ધ થાય
છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, પરિ નિર્વાણ થાય છે, યાવત્ સર્વ દુઃખનો અંત
કરે છે. (એટલે સામાન્ય રીતે અણિમાદિ ઐશ્વર્ય પામે છે, બુદ્ધ કહેતાં દેવસિ
થાય છે, મુક્ત કહેતાં ભવોપખાલી કર્મથી મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વાણ કહેતાં
સર્વથા કર્મ રહિત થઈ યાવત્ સર્વ દુઃખનો અંત કરે છે.)

अति मुनियंद्र विरचित धर्म विंदु ग्रंथनी टीकाने विषे
यतिधर्मना विषयना विधि नाभे छठो अ-
ध्याय सम्पूर्ण थयो.

સત્તમઃ અધ્યાયઃ ।

તસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।

ફલપ્રધાન આરંજ ઇતિ સદ્લોકનીતિતઃ ।

સંક્ષેપાહુત્તમસ્યેદં વ્યાસતઃ પુનરુચ્યતે ઇતિ ॥ ૧ ॥

ફલં પ્રધાનં યસ્યેતિ સ તથા આરંજોધર્માદિગોચરા પ્રવૃત્તિઃ ઇતિ અસ્યાઃ
સદ્લોકનીતિતઃ શિષ્ટજનસમાચારાત્ કિમિત્યાહ, સંક્ષેપાત્પરિમિતરૂપયા હુત્તમસ્ય

આધ્યાય સાતમો.

નું આ પ્રથમ સૂત્ર—

મૂલાર્થ—જેનું ફલ પ્રધાન હોય તેનો આરંભ કરવો, એ સત્પુરુષોની નીતિ છે, તેથી અંથના આઘમાં ધર્મનું આ ફલ છે, એમ સંક્ષેપમાં કહેલું છે, તે ધર્મના ફલને હવે વિસ્તારથી કહે છે. ૧

ટીકાર્થ—શિષ્ટ જનનો એવો આચાર છે કે, ફલ જમાં પ્રધાન છે, એવી ધર્માદિક સંબંધી પ્રવૃત્તિ કરવી એવી સત્પુરુષોની નીતિનો આશ્રય કરી અંથકારે 'ધર્મનું આ ફલ છે' એમ સંક્ષેપથી અંથના આરંભમાં 'ધનદો ધનાર્થિનાં

ધર્મસ્પેદંફલં “ ધનદો ધનાર્થિનાં પ્રોક્તઃ ” ઇતિ શ્લોકેન શાસ્ત્રાર્થો વ્યાસતો વિસ્તરેણ પુનરુચ્યતે દ્વિમિદાનીમિતિ ॥ ૧ ॥

નતુ યદિ વ્યાસતઃ પુનરિદાનો વદ્યતે તત્કિમિતિ સંકેપાત્ પૂર્વે ફલમુક્તિમિત્યાશંકયાહ ।

પ્રવૃત્ત્યંગમદઃ શ્રેષ્ઠં સત્વાનાં પ્રાયશ્ચ યત્ ।

આદૌ સર્વત્ર તદ્યુક્તમજિધાતુમિદં પુનઃ ॥૨॥ ઇતિ ।

પ્રવૃત્ત્યંગં પ્રવૃત્તિકારણં અદઃ ફલં શ્રેષ્ઠં જ્યાયઃ સત્વાનાં ફલાર્થિનાં પ્રાણિવિશેષાણાં પ્રાયશઃ પ્રાયેણ ચકારો વક્તવ્યાંતરસમુચયે । યથસ્માદાર્થો પ્રથમં સર્વત્ર સર્વકાર્યેષુ તત્તસ્માદ્યુક્તમુચિતમજિધાતું જણિતું સંકેપાદાવિતિ આદાત્રેવ વિસ્તરેણ ફળભાષણે શાસ્ત્રાર્થસ્ય અતિવ્યવધાનેન શ્રોતુસ્તત્ર નીરસજાવમસંગેનાદર એવ સ્યાદિતિ, દ્વિં પુનરિતિ યત્પુનર્યાસતઃ ફલં તદિદં વદ્યમાણમ્ ॥ ૨ ॥

પ્રોક્તઃ ‘ એ શ્લોક વડે કહેલું છે તેને [ધર્મના ફલને] હવે વિસ્તારથી કહેછે ।
અહિં કાંઈ શંકા કરે કે, હવે તમે ધર્મનું ફલ વિસ્તારથી કહો છો તો પ્રથમ સંક્ષેપથી કેમ કહ્યું ? તેનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે પ્રાણીઓને પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણ પ્રાયે કરી એના ફલનું કહેવું, એ શ્રેષ્ઠ છે, માટે અંથના આરંભને વિષે સંક્ષેપે ફલ કહેવું, તે યુક્ત છે, અને હવે અંથને અંતે ધર્મના ફલને વિસ્તારથી કહેવું તે યુક્ત છે. ૨

ટીકાર્થ—ફલના અર્થો એવા પ્રાણીઓને ધર્માદિ સર્વ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણ પ્રાયે કરી ફલ છે, તે હેતુ માટે આ અંથના આદિમાં સંક્ષેપથી ફલ કહ્યું, તે યુક્ત છે કારણકે, પ્રથમથીજ વિસ્તાર વડે ફલ કહીએ તો શાસ્ત્રના અર્થને કહેવાનો થણો અંતર થવાથી સાંભળનારને નીરસ લાગે થવાનો પ્રસંગ આવે તેથી કરીને શાસ્ત્ર સાંભળવામાં અનાદરના થાય માટે આદ્યમાં સંક્ષેપથી ફલ કહેવું અને અંતે વિસ્તારથી ફલ કહેવું, તે યુક્ત છે. તેથી હવે અંથકાર ધર્મના ફલને વિસ્તારથી કહે છે. ૨

યથા—વિશિષ્ટં દેવસૌખ્યં યત્તિવસૌખ્યં ચ યત્પરમ્ ।

ધર્મકલ્પદ્રુમસ્યેદં ફલમાદુર્મનીષિણઃ ॥ ૩ ॥ ઇતિ ।

વિશિષ્ટં સૌધર્માદિદેવલોકસંવંધિતયાગ્રેપદેવસૌખ્યાતિશાયિ દેવસૌખ્યં સુર
શર્મ યદિદૈવ વક્ત્ર્યમાણં શિવસૌખ્યં મુક્તિશર્મ ચઃ સમુચ્ચયે યદિતિ પ્રાગ્વત્ પરં
મક્રુષ્ટં તત્કિમિત્યાહ ધર્મકલ્પદ્રુમસ્ય જ્ઞાવધર્મકલ્પપાદપસ્ય ઇદં પ્રતીતરૂપતયા પ્રચિ-
માનં ફલં સાધ્યમાદુઃઉક્તવંતઃમનોષિણઃ સુધર્મસ્વામિપ્રમૃતયો મહામુનય ઇતિ
॥ ૩ ॥

ઇત્યુક્તો ધર્મઃ સાંપ્રતમસ્ય ફલમનુવર્ણયિष્યામઃ ॥ ૪ ॥ ઇતિ

સુગમમેવ । ૪

દ્વિવિધં ફલમનંતરપરંપરાજ્ઞેદાદિતિ ॥ ૫ ॥

મૂલાર્થ—દેવસંબંધી મોટું સુખ અને ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષસુખ એ
ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનું ફલ છે, એમ મોટા બુદ્ધિમાન પુરુષો કહે છે. ૩

ટીકાર્થ—વિશિષ્ટ એટલે સૌધર્માદિદેવલોકને સંબંધે કરીબાકી રહે-
લા દેવસંબંધી સુખથી અતિશય મોટું દેવસુખ કે જે આગળ કહેવામાં
આવશે તથા અહિં પણ આગળ કહેવામાં આવશે એવું ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષસુખ
તે ખંને ભાવધર્મરૂપ કલ્પવૃક્ષના વિષયાત ફલ છે, એમ સુધર્મા સ્વામી પ્રમુખ
મહાન મુનિઓ કહે છે. ૩

મૂલાર્થ—એવી રીતે ગૃહસ્થ ધર્મ અને યતિધર્મ કહેવામાં
આવ્યો, હવે તે ધર્મના ફલનું વર્ણન કરીએ છીએ. ૪

એ સત્તનો અર્થ સુગમ છે, તેથી ટીકા આપી નથી. ૪

મૂલાર્થ—અનંતર ફલ અને પરંપરા ફલ એમ બે પ્રકારનું
ધર્મનું ફલ છે. ૫

દ્વિવિધં દ્વિરૂપં ફલં ધર્મસ્ય કથમિત્યાદ ।

અનંતરપરંપરાજેદાત્ । આનંતર્યેણ પરંપરયા ચ ॥ ૬ ॥

તત્રાનંતરફલમુપપ્ન્નવહાસ ઇતિ ॥ ૬ ॥

તત્ર તયોર્મધ્યેઽનંતરફલં દર્શ્યતે તથા ઇપપ્ન્નવહાસ ઇપપ્ન્નવસ્ય રાગદ્વેષાદિદોષોદ્દેક્ષકક્ષણસ્ય હાસઃ પરિહાણિઃ ॥ ૬ ॥

તથા— જાતૈશ્વર્યવૃદ્ધિરિતિ ॥ ૭ ॥

ભાવૈશ્વર્યસ્ય આંદાર્યદાક્ષિણ્યાપાપજુગુપ્સાદિગુણજ્ઞાતકક્ષણસ્ય વૃદ્ધિસ્તર્ક્યઃ ॥ ૭ ॥

તથા—જનપ્રિયત્વમિતિ ॥ ૮ ॥

સર્વલોકચિન્તાહ્લાદકત્વમ્ ॥ ૮ ॥

ટીકાર્થ—ધર્મનું ફલ એ પ્રકારનું છે. તે કયે પ્રકારે : એક અનંતર ફલ અને બીજું પરંપરા ફલ—એ એ બેદથી અણબધ ૫

મૂલાર્થ—તેમાં રાગાદિ ઉપદ્રવનો નાશ થવો એ અનંતર ફલ છે. ૬

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહેલ ધર્મના એ ફલમાં અનંતર ફલ ક્રેખાડે છે, જેમકે, રાગ દ્વેષાદિ દોષનો વિશેષ ઉદય થવા કેપ લક્ષણવાલા ઉપદ્રવનો સર્વ પ્રકારે નાશ થવો—એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૬

મૂલાર્થ—ભાવૈશ્વર્યની વૃદ્ધિ થવી એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૭

ટીકાર્થ—ભાવૈશ્વર્ય એટલે ઉદારતા, અનુકંષતા, પાપકર્મની નિંદા, વગેરે ગુણોનો લાભ તેની વૃદ્ધિ એટલે ઉત્કર્ષ એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૭

મૂલાર્થ—લોકપ્રિય થવું, એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૮

ટીકાર્થ—સર્વ લોકના ચિત્તને આનંદ ઉપજાવવાપણું એ ધર્મનું અનંતર ફલ છે. ૮

પરંપરાફલ્લં તુ સુગતિજન્મોત્તમસ્થાનપરંપરાનિર્વાણાવા-
સિરિતિ ॥ ૯ ॥

યત્સુગતિજન્મ યદ્યોત્તમસ્થાનપરંપરયા કરણજૂતયા નિર્વાણં તયોરવાપ્તિઃ
પુનઃપરંપરાફલ્લમિતિ ॥ ૯ ॥

અથ સ્વયમેવૈતત્સૂત્રં જાવયતિ ।

સુગતિર્વિંશિષ્ટદેવસ્થાનમિતિ ॥ ૧૦ ॥

સુગતિઃ કિમુચ્યતે ઇત્યાહ, વિંશિષ્ટદેવસ્થાનં સૌધર્માદિકત્પલ્લક્ષણમ્
॥ ૧૦ ॥

તત્રોત્તમા રૂપસંપત્, સત્સ્થિતિપ્રજ્ઞાવસુખદ્યુતિદ્વેશ્યાયોગઃ,

મૂલાર્થ—સારી ગતિમાં જન્મ થવો, ઉત્તમ સ્થાનની પરં-
પરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી, એ એનું જે થવું, તે ધર્મનું પરંપરા
ફલ છે. ૯

ટીકાર્થ—સારી ગતિમાં જન્મ થવો, ઉત્તમ સ્થાનની પરંપરાએ કરી
મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી એ બંનેનું થવું તે ધર્મનું પરંપરા ફલ છે. ૯

હવે સૂત્રકાર પોતેજ એ સૂત્રની ભાવના કરે છે. એટલે પરંપરા ફલને
દર્શાવનાર સૂત્રનો વિસ્તાર કરે છે.

મૂલાર્થ—સૌધર્મ દેવલોકાદિ સારા સ્થાન પ્રત્યે જવું, તે સુ-
ગતિ કહેવાય છે.

ટીકાર્થ—સુગતિ એટલે શું? સૌધર્માદિ દેવલોક તે સુગતિ કહે-
વાય છે. ૧૦

મૂલાર્થ—તે દેવલોકમાં ઉત્તમ રૂપની સંપત્તિ, સ્થિતિ, પ્રભાવ
મુખ, કાંતિ અને લેશ્યાનો સારો યોગ થાય છે, નિર્મલ એવા ધર્-

વિશુદ્ધેન્દ્રિયાવધિત્વં, પ્રકૃષ્ટાનિ યોગસાધનાનિ, દિવ્યો વિમાન-
નિવહઃ, મનોહરાણ્યુદ્યાનાનિ, રમ્યા જલાશયાઃ, કાંતા અપ્સ-
રસઃ, અતિનિપુણાઃ કિંકરાઃ, પ્રગદ્ગ્નો નાટ્યવિધિઃ, ચતુરોદારા
યોગાઃ, સદાચિત્તાહ્વાદઃ, અનેકસુખહેતુત્વં, કુશલાનુવંધઃ, મહા-
કલ્યાણપૂજાકરણં, તીર્થકરસેવા, સદ્દર્મશ્રુતૌ રતિઃ, સદાસુખિ-
ત્વમિતિ ॥ ૧૧ ॥

તત્ર દેવસ્થાને ઉત્તમા પ્રકૃષ્ટા રૂપસંપન્ન શરીરસંસ્થાનન્નકૃણા । સત્યઃ
મુંદરા યાઃ સ્થિતિપ્રજાવમુત્તશુતિલેશ્યાસ્તાભિયોગઃ સમાગમઃ તત્ર સ્થિતિઃ પદ્મો-
પમસાગરોપમપ્રમાણાયુષ્કલ્પકૃણા । પ્રજાવો નિગ્રહાનુગ્રહસામર્થ્યો મુત્તવં ચિત્તસમાધિ-
કૃણં । શુતિઃ શરીરચરણાદિપ્રજ્ઞા । લેશ્યાસ્તેજોલેશ્યાદિકા ઇતિ । વિશુદ્ધાનિ

દ્રિયો તથા અવધિજ્ઞાન, ઉત્કૃષ્ટ એવા ભોગના સાધનો, દિવ્ય વિ-
માનોનો સમૂહ, મનોહર ઉદ્યાનો, રમ્ય જલાશયો, મુંદર અપ્સરા
ઓ, અતિનિપુણ સેવકો, અતિ રમણીય નાટક વિધિ, ચતુર ઉદાર
ભોગ, સદા ચિત્તને વિષે આનંદ, અનેક સુખના કારણો, પરિણામે
સુખકાંક્ષી સર્વે કાર્યની સંતતિ, મહા કલ્યાણકૃત્ને વિષે પૂજનું કર-
વું, તીર્થકરની સેવા, શુભ ધર્મને સાંભળવામાં પ્રીતિ, અને નિરંતર
સુખીપણું—એ સર્વની પ્રાપ્તિ થવી એ ધર્મનું પરંપરા ફલ છે. ૧૧

ટીકાર્થ—તે દેવલોકમાં શરીરની સંસ્થાન રૂપ લક્ષણવાલી રૂપ સં-
પત્તિ, મુંદર એવા સ્થિતિ પ્રભાવ, સુખ કાંતિ, અને લેશ્યાનો યોગ તેમાં સ્થિ-
તિ એટલે પદ્યોપમ—સાગરોપમ પ્રમાણે આયુષ્યની સ્થિતિ, પ્રભાવ એટલે
નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરવાનું સામર્થ્ય, સુખ એટલે ચિત્તની સમાધિ, શુતિ
એટલે શરીરના આભરણાદિકની કાંતિ, તેજોલેશ્યાદિ લેશ્યા, તેનો યોગ થવો,
વિશુદ્ધ એટલે પોત પોતાના વિષયનું અવિપરીત જ્ઞાનનું ઉત્પન્ન થવું, તે
વડે નિર્મલ એવી દૃદ્રિયો અને અવધિજ્ઞાનવાયુ દેવમણું, ઉત્કર્ષવાદ્ધા ભોગના
સાધનો, તેને દર્શાવે છે. દિવ્ય એટલે પોતાની પ્રજાથી સમગ્ર તેજસ્વી સમૃદ્ધને

સ્વવિપયાવિપર્યસ્તજ્ઞાનજનનેન નિર્મલાનીંદ્રિયાણિ અવધિશ્ચ યસ્ય સ તથા તજ્ઞાવ-
સ્તત્ત્વં । પ્રકૃષ્ટાણિ પ્રકર્ષંવંતિ જોગસાધનાનિ જોગોપકરણાનિ । તાન્યેવ દર્શયતિ
દિવ્યો નિજપ્રજ્ઞામંરુલવિમંચિતાશેષતેજસ્વિચક્રો વિમાનનિવહઃ વિમાનસંઘાતઃ ।
મનોહરાણિ મનઃપ્રમોદપ્રદાનિ । અગોકચંપકપુંનાગનાગપ્રમૃતિવનસ્પતિસમાકુલાનિ
લઘ્યાનાનિ વનાનિ । રમ્યા સ્તું યોગ્યા જલ્લાશયા વાપીદ્વસરોવરદ્વક્રુણાઃ ।
કાંતાઃ, કાંતિજ્ઞાજઃ અપ્સરસો દેવ્યઃ । અતિનિપુણાઃ પરિશુદ્ધવિનયવિધિવિધા-
યિનઃ કિંકરાઃ પ્રતીતરૂપા એવ । પ્રગટ્તઃ પ્રૌઢો નાટ્યવિધિઃ તીર્થંકરાદિચરિત-
પ્રતિવદ્ધાન્નિયગ્નક્રાણઃ । ચતુરોદારાઃ ચતુરા શ્રુતિસ્ત્યેવેંદ્રિયચિત્તાક્રેપદક્ષા લદા-
રાશ્વોત્તમાઃ જોગાઃ શદ્ધાદયઃ શ્રોત્રાર્દીંદ્રિયવિપયાઃ । સદા સતતં ચિત્તાહ્લાદો મનઃ-
પ્રસાદરૂપઃ । અનેકેષાં સ્વવ્યતિરિક્તાનાં દેવાદીનાં તત્ત્વન્નાનાવિષસમૃચિતાચાર
સમાચરણચાતુર્યગુણેન મુસ્વહેતુત્વં સંતોષનિમિત્તજ્ઞાવઃ । કુશલઃ પરિણામસુંદરોઽ-

વિડંબિત કરનાર એવો વિમાનોનો સમૂહ, મનોહર એટલે મનને હર્ષ આપ-
નારા અશોક, અંપો, પુન્નાગ, અને નાગકેશર, વગેરે વનસ્પતિઓથી ભરપૂર
એવા ઉદ્યાનો, રમવાને યોગ્ય એવા વાવ્ય, ધરા, અને સંગેવરાદિ જલાશયો,
કાંતિવાલી દિવ્ય અપ્સરાઓ, અતિનિપુણ એટલે શુદ્ધ વિનય વિધિને કરનારા
સેવકો, અતિસુંદર નાટ્ય વિધિ એટલે તીર્થંકર વગેરેના અગ્રિયથી યુક્ત એવા
અભિનયવાલા નાટકો, ચતુર એટલે તત્કાલ ઇંદ્રિયો તથા ચિત્તને આકર્ષવામાં
કુશલ એવા શબ્દાદિક વિષયો, સતત મનની પ્રસન્નતા, પોતાથી જુદા એવા
દેવાદિકને તે તે વિવિધ જાતના યોગ્ય એવા આચારને સંપાદન કરવાના આ-
તુર્ય ગુણ વડે બીજને સંતોષ પામવાનું નિમિત્ત કારણ, કુશળ એટલે પરિ-
ણામે સુંદર એવો સર્વ કાર્યનો કુશલાનુબંધ—સુખની પરંપરાનું ઉત્પન્ન
થવાપણું, મોટા કડયાણુકો એટલે તીર્થંકરોના જન્મ તથા મહા વૃત્તના અં-
ગીકાર કરવાના સમયો, તેમને વિષે રનાત, પુષ્પારોપણ, ધૂપવાસ ઇત્યાદિ
આપવાના પ્રકારે કરી પૂજા કરવી; પોતાના પ્રભાવે કરી ત્રણ જગતના જી-
વોના મનને જેમણે વશ કરેલા છે. અને અમૃતના વર્ષાદેવે રસિકદેશનાન
ધિથી જેમણે બવ્ય પ્રાણીઓના મનના તાપને ના

નુવંધઃ સર્વકાર્યાણાં । મહાકલ્યાણકેષુ જિનજન્મપદ્ધાત્રતપત્તિપત્યાદિષુ- પૂજાયાઃ
સ્નાત્રપુષ્પારોપણચૂપવાસપદાનાદિના પ્રકારેણ કરણં નિર્માણં । તીર્થકરણાં
નિમ્નપ્રજાવાર્જિતજગત્ત્રયજંતુમાનસાનાં અમૃતમેવાસારાકારસરસદેશનાવિધિનિહ-
તત્રવ્યજ્રવિક્રમનમનઃસંતાપનાં પુરુષરત્નાવિશેષાણાં સેવા વંદનનમનપર્યુપાસનપૂજના-
દિનારાધના । સતઃ પારમાર્થિકસ્ય ધર્મસ્ય શ્રુતચારિત્રલક્ષણસ્ય શ્રુતાવાર્કર્ણને
રતિઃ સ્વર્ગપ્રજવતુંબુરુપજૃતિગાંવર્વિકારવ્યપંચમસ્વરગીતશ્રવણરતેરપિ સકાશાદધિ-
ક્ષંસંતોષલક્ષણા । સદા સર્વકાલં મુખિત્વં વાણશયનાસનવદ્યાલંકારાદિજનિતશરી-
રમુખયુક્તત્ત્વમ્ ॥ ૧૧ ॥

તથા તદ્યુક્તાવપિ વિશિષ્ટે દેશે વિશિષ્ટ એવ કાલે સ્ફીતે
મહાકુલે નિઃકલ્પકલ્પેન્વયેન ઉદયે સદાચોરેણ આશ્વાયિકા-
પુરુષયુક્તે અનેકમનોરથાપૂરકમત્યંતનિરવધં જન્મેતિ ॥ ૧૨ ॥

તીર્થકરણી વંદના, નમન, ઉપાસના અને પૂજા વગેરેથી આરાધના કરવી, સત્
એટલે પારમાર્થિક એવા શ્રુત ચારિત્ર લક્ષણવાલા ધર્મને સાંભળવામાં પ્રીતિ
એટલે સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલા તુંબુરુવગેરે ગાંધેએ આરંભેલા પંચમસ્વરના
ગીતને સાંભળવાની પ્રીતિથી પણ અધિક સંતોષવાળી એવી પ્રીતિ સદાબ્રુખી
પણુ એટલે આદરના શયન, આસન, વસ્ત્ર અને અલંકાર વગેરેથી ઉત્પન્ન,
થયેલા શરીરના બ્રુખથી યુક્તપણુ એ સર્વે દેવ—બ્રુગતિને વિષે પ્રાપ્ત
થાય છે. ૧૧

મૂલાર્થ—દેવલોકથી અન્યા પછી પણ સારા દેશમાં, સારા
કાલમાં, વંશવટે કલંકરહિત, સદાચારવરે મોટા અને બેની મોટી
કથાઓ છે એવા પુરૂષોથી યુક્ત એવા પ્રસિદ્ધ કુલમાં અનેક મનો-
રથોને પુરનાડું અને અત્યંત પાપથી રહિત એવું જન્મ
થાય છે. ૧૨

સ્વવિપયાધિપર્પસ્તઙ્ઘાનજનનેન નિર્મલાનોંદ્રિયાણિ અવધિથ્ય યસ્ય ॥ તથા તજ્ઞાવ-
સ્તત્ત્વં । પ્રકૃષ્ટાણિ પ્રકર્ષવંતિ જોગસાધનાનિ જોગોપકરણાણિ । તાન્યેવ દર્શયતિ
દિવ્યો નિજપ્રજ્ઞામંદલવિસ્તારોપતેજસ્વિચક્રો વિમાનનિવહઃ વિમાનસંઘાતઃ ।
મનોહરાણિ મનઃપ્રમોદપ્રદાનિ । અશોકચંપકપુંનામનાગપ્રમૃતિવ્રનસ્પતિસમાકુલાનિ
ઉદ્યાનાનિ વનાનિ । રમ્યા સ્તું યોગ્યા જલ્લાશયા ચાપીહ્રદસરોવરદ્વક્ષણાઃ ।
કાંતાઃ કાંતિજ્ઞાજઃ અપ્સરસો દેવ્યઃ । અતિનિપુણાઃ પરિશુદ્ધવિનયવિધિવિધા-
યિનઃ કિંકરાઃ પ્રતીતરૂપા એવ । પ્રગદ્ધઃ પ્રૌઢો નાટ્યવિધિઃ તીર્થંકરાદિચરિત-
પ્રતિવદ્ધાન્નિનયસ્રક્ષણઃ । ચતુરોદારાઃ ચતુરા શટિત્યેવેંદ્રિયચિત્તાક્રેપદક્ષા ઉદા-
રાશ્ચોત્તમાઃ જોગાઃ શદ્ધાદયઃ ઓત્રાદીંદ્રિયવિપયાઃ । સદા સતતં ચિત્તાહ્વાદો મનઃ-
પ્રસાદરૂપઃ । અનેકેષાં સ્વવ્યતિરિક્તાનાં દેવાદીનાં તત્તન્નાનાવિધસમુચિતાચાર
સમાચરણચાતુર્યગુણેન મુખહેતુત્વં સંતોષનિમિત્તજ્ઞાવઃ । કુશલઃ પરિણામસુંદરોઽ-

વિહંબિત કરનાર એવો વિમાનોનો સમૂહ, મનોહર એટલે મનને હર્ષ આપ-
નારા અશોક, ચંપો, પુન્નાગ, અને નાગકેશર, વગેરે વનસ્પતિઓથી ભરપૂર
એવા ઉદ્યાનો, રમવાને યોગ્ય એવા વાવ્ય, ધરા, અને સરોવરાદિ જલ્લાશયો,
કાંતિવાલી દિવ્ય અપ્સરાઓ, અતિનિપુણ એટલે શુદ્ધ વિનય વિધિને કરનારા
સેવકો, અતિસુંદર નાટ્ય વિધિ એટલે તીર્થંકર વગેરેના ચરિત્રથી યુક્ત એવા
અભિનયવાલા નાટકો, ચતુર એટલે તત્કાલ ઇંદ્રિયો તથા ચિત્તને આકર્ષવામાં
કુશલ એવા શબ્દાદિક વિષયો, સતત મનની પ્રસન્નતા, પોતાથી બુદ્ધ એવા
દેવાદિકને તે તે વિવિધ જાતના યોગ્ય એવા આચારને સંપાદન કરવાના ચા-
તુર્ય ગુણ વડે બીજને સંતોષ પામવાનું નિમિત્ત કારણ, કુશળ એટલે પરિ-
ણામે સુંદર એવો સર્વ કાર્યનો કુશલાનુષંધ—સુખની પરંપરાનું ઉત્પન્ન
થવાપણું, મોટા કટ્યાણુદો એટલે તીર્થંકરોના જન્મ, તથા મહા વૃત્તના અં-
ગીકાર કરવાના સમયો, તેમને વિષે સ્નાન, પુષ્પાણેપણ, દૂપવાસ ઇત્યાદિ
આપવાના પ્રકારે કરી પૂજા કરવી; પોતાના પ્રભાવે કરી તણ જગતના જી-
વોના મનને જમણે વશ કરેલા છે. અને અમૃતના વર્ષાદેવે વસિક દેશનાના વિ-
ધિથી જમણે લબ્ય પ્રાણીઓના મનના તાપને નાશ કરેલો છે એવા પુરુષરત્ન

નુવંધઃ સર્વકાર્યાણાં । મહાકલ્યાણકેષુ જિનજન્મમહાવ્રતપ્રતિપત્યાદિષુ પૂજાયાઃ
સ્નાત્રપુષ્પારોપણધૂપવાસપ્રદાનાદિના પ્રકારેણ કરણં નિર્માણં । તીર્થકરાણાં
નિજપ્રજાશ્લવર્જિતજગત્રયજંતુમાનસાનાં અમૃતમેયાસારાકારસરસદેશનાવિધિનિહ-
તજ્જવ્યજ્ઞવિક્રમનમનઃસંતાપાનાં પુરુષરત્નાવિશેષાણાં સેવા વંદનનમનપર્યુપાસનપૂજના-
દિનારાધના । સતઃ પારમાર્થિકસ્ય ધર્મસ્ય શ્રુતચારિત્રવ્રજ્ઞસ્ય શ્રુતાવાર્કર્ણને
રતિઃ સ્વર્ગમજ્જવંતુર્બુદ્ધમૃતિગાંધર્વિકારવ્યંચમસ્વરંગીતશ્રવણરતેરપિ સકાશાદધિ-
કસંતોપસ્રજ્ઞા । સદા સર્વકાલં મુખિત્વં વાલ્મશયનાસનવત્કાલંકારાદિજનિતશરી-
રમુલ્લયુક્તત્ત્વમ્ ॥ ૧૧ ॥

તથા તદ્યુતાવપિ વિશિષ્ટે દેશે વિશિષ્ટ એવ કાલે સ્ફીતે
મહાકુલે નિઃકલંકકેન્દ્રવ્યેન ઉદયે સદાચોરેણ આખ્યાયિકા-
પુરુષયુક્તે અનેકમનોરથાપૂરકમત્યંતનિરવધં જન્મેતિ ॥ ૧૨ ॥

તીર્થકરેની વંદના, નમન, ઉપાસના અને પૂજા વગેરેથી આરાધના કરવી, સત્
એટલે પારમાર્થિક એવા શ્રુત ચારિત્ર લક્ષણવાળા ધર્મને સાંભળવામાં પ્રીતિ
એટલે સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલા તુંબુડ વગેરે ગાંધર્વેએ આરભેલા પંચમ સ્વરના
ગીતને સાંભળવાની પ્રીતિથી પણ અધિક સંતોષવાળી એવી પ્રીતિ સદામુખી
પણુ એટલે ખાદેરના શયન, આસન, વસ્ત્ર અને અલંકાર વગેરેથી ઉત્પન્ન
થયેલા શરીરના સુખથી યુક્તપણુ એ સર્વે દેવ-મુગતિને વિષે પ્રાપ્ત
થાય છે. ૧૧

મૂલાર્થ—દેવલોકથી અન્યા પછી પણ સારા દેશમાં, સારા
કાલમાં, વંશવડે કલંકરહિત, સદાચારવડે ભોટા અને જેની ભોટી
કથાઓ છે એવા પુરુષોથી યુક્ત એવા પ્રસિદ્ધ કુલમાં અનેક મનો-
રથોને પુરનાર અને અત્યંત પાપથી રહિત એવું જન્મ
થાય છે. ૧૨

તચ્ચુતાવપિ દેવલોકાદવતારે કિં પુનસ્તત્રસુખમેવેત્યપિશબ્દાર્થઃ । વિશિષ્ટે
 દેશે મગધાદૌ વિશિષ્ટ એવ કાલે સુખમદુઃખમાદૌ સ્ફીતે પરિવારાદિસ્ફીતિમતિ
 મહાકુલે ઇન્દ્રાકાદૌ, નિઃકલંકે અસદાચારકલંકપંકવિકલે, અન્વયેન પિતૃપિ-
 તામહાદિપુરુષપરંપરયા અત એવ ઇદગ્રે ઇદ્રટે કેનેત્યાહ સદાચારેણ દેવગુરુસ્વ-
 જનાદિસમુચિતમતિપતિલક્ષણેન, આર્યાયિકા કથા તત્પ્રતિવષ્ટા યે પુરુષા-
 સ્તથાવિધાન્યાસાધારણાચરણગુણેન તૈર્યુક્તે મંવષ્ઠે કિમિત્યાહ અનેકમનોરથા-
 પૂરકં સ્વજનપરજનપરિવારાદિમનોઽન્નિદ્વપિતપરણકારિ, અત્યંતનિરવધં શુભલ-
 પ્રશુભપ્રહાવલોકનાદિવિશિષ્ટગુણસમન્વિતેન એકાંતતો નિશ્ચિદ્વદોષવિકલં જન્મ
 પ્રાપ્તુર્જીવ ઇતિ ॥ ૧૨ ॥

તત્ર ચ યદ્ભવતિ તદાહ ।

ટીકાર્થ—દેવલોકથી અન્યા પછી પણ તેમને સુખ થાય છે તો દેવ-
 લોકમાં સુખ હોય, તેમાં શુ કહેવું ? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. મગધ વગેરે
 સારા દેશમાં, સુખમદુઃખાદિક સારા કાલમાં, પરિવાગદિ સહિત એવા ઈશ્વાકુ
 વગેરેના મોટા કુલમાં, જન્મ થાય છે તે મોટા કુલ એટલે જે કુલ અસત્
 આચારના કલંક રૂપ કાદવથી રહિત છે. પિતા અને પિતામહ (આપદાદા)
 ઇત્યાદિ પુરૂષોની પર પરા એ યોગ્ય એવા દેવશુર સ્વજનાદિક પુરૂષોની હચિત
 સેવા રૂપ સદાચારથી યુક્ત છે. વળી કથા સાચે (ખાંધેલા) જોડાએલા ખ્યા-
 તિવાલા પુરૂષોથી યુક્ત છે એટલે અન્ય પુરૂષોથી ન બની શકે એવા તે પ્ર-
 કારના અસાધારણ આચરણ ગુણ વડે જમની કથાઓ પ્રસિદ્ધ છે, એવા પુરૂ-
 ષોથી યુક્ત જે મહાકુલ છે, તેમાં તે પુરૂષોનો જન્મ થાય છે, તે જન્મ કેવું
 છે ? અનેક મનોરથોને પૂરનાર એટલે સ્વજન પરજન આદિના મનોરથોને
 પૂરણ કરનાર અને અતિશય નિર્દોષ એટલે શુભ લગ્ન તથા શુભ મેદાની
 દિગ્ધિ ઇત્યાદિ વિશિષ્ટ ગુણ સહિત હોવાથી એકાંતે સર્વ દોષથી રહિત એવું
 પૂર્વે કહ્યા તે દેવલોકથી આવેલા પુરૂષોનું જન્મ થાય છે. ૧૨

તે ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મને વિષે જે હોય છે, તેને કહે છે.

સુંદરં રૂપં, આલયો લક્ષણાનાં, રહિતમામયેન, યુક્તં પ્રજ્ઞ-
યા, સંગતં કલાકલાપેનેતિ ॥ ૧૩ ॥

સુંદરં શુભસંસ્થાનવત્તયા, રૂપમાકારઃ, આલયો લક્ષણાનાં ચક્રવર્ત્તસ્વસ્તિકમી-
નકલ્પશકપદ્માદીનાં, રહિતં પરિત્યક્તં આપયેન જ્વરાતિસારજગંદરાદિના રોગેણ,
યુક્તં સંગતં પ્રજ્ઞયા બહુવિધાદિવિશેષણગ્રાહિકયા વસ્તુબોધશક્ત્યા, સંગતં
સંબંધં કલાનાં ક્ષિપિશિક્ષાદીનાં શક્તુનિરૂપર્યવસાનાનાં કલાપેન સમુદાયેન
॥ ૧૩ ॥

તથા—ગુણપદ્ધપાતઃ, અસદાચારજીરૂતા, કલ્યાણમિત્રયોગઃ,
સત્કથાશ્રવણં, માર્ગાનુગો બોધઃ, સર્વોચિતપ્રાપ્તિઃ હિતાય, સત્ત્વ-
સંઘાતસ્ય, પરિતોષકરી ગુરૂણાં, સંવર્ચની ગુણાંતરસ્ય, નિદર્શ-

મૂલાર્થ—સુંદર રૂપ, લક્ષણોનું સ્થાન, રોગે રહિત, બુદ્ધિએ
યુક્ત અને કલાઓના સમૂહ વડે યુક્ત એવું જન્મ થાય છે. ૧૩

ટીકાર્થ—સુંદર એટલે શુભ સંસ્થાન સહિત એવું રૂપ, ચક્ર, વર્ત્ત,
સ્વસ્તિક, મત્સ્ય, કલશ અને કમળ વગેરે લક્ષણોનું સ્થાન રૂપઃ તેમ વર્ણી
જ્વર, અતિસાર ભગંદર વગેરે રોગથી રહિત, બહુ અને બહુ વિધ ઇત્યાદિ
વિશેષણોને ગ્રહણ કરનારી વસ્તુબોધની શક્તિ રૂપ બુદ્ધિથી યુક્ત અને ક્ષિપિ,
શિક્ષાથી માંડીને પક્ષિઓના શબ્દોનું જ્ઞાન થાય ત્યાંબુધીની કલાઓના સમુ-
દાય વડે યુક્ત એવું જન્મ થાય છે. ૧૩

મૂલાર્થ—વર્ણી ગુણ ઉપર પદ્ધપાત, નકારા આચરણનો ભય,
પવિત્ર બુદ્ધિ આપનારા મિત્રોનો યોગ, સત્કથાનું શ્રવણ, યુક્તિ
માર્ગને અનુસરતો બોધ, ધર્મ, અર્થ અને કામને સેવવા મત્સ્ય ઉ-
ચિત વસ્તુનો પ્રાપ્તિ કે જે પ્રાણીઓના સમૂહના કલ્યાણને અર્થ

ને જનોનાં, અત્યુદારઆશયઃ, અસાધારણા વિષયાઃ, રહિતાઃ સંક્રે-
શેન, અપરોપતાપિન, અમંગુલાવસાનાઈતિ ॥૧૪॥

ગુણાઃ શિષ્ટચરિતવિશેષા અસજ્જનાનચર્યનાદયઃ । તથા ચ પઠન્તિ ।

“ અસંતો નાન્યર્થ્યાઃ સુહૃદપિ ન યાચ્યસ્તનુધનઃ,
મિયાદૃત્તિન્યાપ્યા મદ્વિનમસુજંગેઽપ્યસુકરમ્ ।
વિપદ્યુચ્ચૈઃ સ્થેયં પદમનુવિધેયં ચ મહતાં,
સતાં કેનોદિષ્ટં વિપમમસિધારાત્રતમિદમ્ ॥ ૧ ॥

તેણે પક્ષોઽન્યુપગમઃ તત્ર પાતોઽવતાર ઇતિ । અતઃ એવ અસદાચારજીરુતા ।
ચૌર્યપારદાર્યાધનાચારાદ્ વ્યાધિવિપમદીપનકાદિજ્ય ઇવદૂરં જીરુતાવઃ । કલ્યા-

થાય છે, જે માતાપિતાદિ ગુરૂજનને સંતોષ કરનારી છે, બીજા ગુ-
ણને વધારનારી છે અને લોકને દૃષ્ટાંત દેવા યોગ્ય છે, અતિ ઉદાર
એવો મનનો પરિણામ થાય છે. અસાધારણ વિષયો પ્રાપ્ત થાય છે,
જે વિષયો કલેશ રહિત, પરને પરિંતાપ નહીં કરનારા અને સુંદર
પરિણામ વાલા છે. ૧૪

ટીકાર્થ—ગુણ એટલે દુર્જનની પ્રાર્થના ન કરવી વિગેરે શિષ્ટ પુરૂ-
ષોના આચરણો; તેને માટે નીતિ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે—

“ અસત્પુરૂષોની પાસે પ્રાર્થના કરવી નહીં, મિત્ર કે સગો હોય પણ
જે તે થોડા ધનવાલો હોય તો તેની પાસે યાચના કરવી નહીં. ન્યાયથી
સુંદર નિર્વાહ કરવો, પ્રાણનો નાશ થાય તો પણ અકાર્ય કરવું નહીં, વિપત્તિ
આવે ત્યારે ઉન્નતપણે રહેવું અને મોટા પુરૂષોના આચરણને અનુસરવું આ
‘પ્રકારતું’ અડગની ધાર જેવું આકર્ષ મોટા પુરૂષોનું ત્રત કાણે ઉપદેશ કરેલું
છે ? ૧ એ તો સત્ પુરૂષોનો સ્વભાવજ છે.

તે ગુણોનો પક્ષપાત એટલે તે ગુણો પોતાનામાં આવે એવી રીતે કરવું,
એથીજ કરીને અસત્ આચરણથી ભય ગમ્યો એટલે ચોરી, બંધસિયાર વગેરે

નિવંધનર્જનયોગઃ સંવંધઃ । સતાં સદાચારાણાં ગૃહિણાં યતીનાં ચ
કથાશ્રવણં ચરિતાકર્ણનં । માર્ગાનુગો મુક્તિપથાનુવર્તીં વોવો વસ્તુપરિચ્છેદઃ । સર્વેષાં
ધર્માર્થકામાનામારાધનં પ્રત્યુચિતાનાં વસ્તુનાં પ્રાપ્તિર્જ્ઞાનઃ સર્વોચિતપ્રાપ્તિઃ । કીદ-
શ્યસાવિતિ વિશેષણચતુષ્ટયેનાહ । હિતાય કલ્યાણાય સત્ત્વસંઘાતસ્ય જંતુજાતસ્ય,
પરિતોષકરી પ્રયોદદાયિની ગુરુણાં માતાપિત્રાદિજ્ઞોકસ્ય, સંવાર્દિની વૃદ્ધિકા-
રિણી ગુણાંતરસ્ય સ્વપરેષાં ગુણવિશેષસ્ય, નિર્દર્શનં દૃષ્ટાંતભૂમિસ્તેષુ તેષ્વાચરણવિશેષેષુ
જનાનાં વિશિષ્ટજ્ઞોકોનાં । તથાઽપ્યુદારોઽતિતીગ્રૌદાર્યવાન્ આશયો મનઃપરિણામઃ
। અસાધારણા અન્યૈરસામાન્યાઃ શાસ્ત્રિજ્ઞાદીનામિવ વિપયાઃ શબ્દાદયઃ ।
રહિતાઃ પરિહીણાઃ સંક્રેશેનાત્યંતાજિવંતેન । અપરોપતાપિનઃ પરોપરોધવિકન્નાઃ,
અમંગુલ્લાવસાનાઃ પથ્યાન્નજોગા ઇવ મુંદરપણિમાઃ ॥ ૧૪ ॥

અનાચારથી રોગ, વિષ અને બલતા અગ્નિ વગેરેની જેમ અતિશય ભય
રાખવો. કલ્યાણ ભિન્ન એટલે ધર્મને વિષે બુદ્ધિ થવાના કારણરૂપ પુરૂષો,
તેમનો સંબંધ રાખવો. સત્ એટલે સદાચારી એવા ગૃહસ્થો અને યતિઓના
ચરિત્રો સાંભળવા. મુનિ માર્ગને અનુસરતો બોધ કરવો એટલે સર્વ વસ્તુનું
યથાર્થ તત્ત્વ સમજવું. સર્વ ધર્મ, અર્થ અને કામના આરાધન કરવા પ્રત્યે
યોગ્ય એવી સર્વ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય. તે પ્રાપ્તિ કેવી છે? તે ચાર વિશેષણોથી
કહે છે. જંતુઓના સમૂહને કલ્યાણ કરનારી, માતાપિતાદિ ગુરૂજનને પ્રભાદ
આપનારી, પોતાને તથા પરને બીજા શુણોની વૃદ્ધિ કરનારી, અને તે તે
મુંદર આચરણને વિષે શિષ્ટ લોકોને દૃષ્ટાંત દેવાની બુધ્ધિકારૂપ એવી સર્વોચિત
પ્રાપ્તિ છે. તેમજ તીવ્ર ઉદારતાવાલો મનનો પરિણામ અન્ય પુરૂષોને સાધા-
રણ નહીં એવા શાસ્ત્રલક્ષદ્રવિકની જેમ શબ્દાદિક વિષયોની પ્રાપ્તિ થાય છે.
તે વિષયો કેવા છે? અત્યંત આસક્તિએ રહિત, પરને પરિતાપ નહીં કરનારા,
અને પથ્ય વસ્તુના ભોગની પેઠે મુંદર પરિણામવાલા અસાધારણ વિષયોની
પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૪

તથા કાલે ધર્મપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૧૫ ॥

કાલે વિષયવૈમુલ્યભાજાવસરભક્ષણે ધર્મપ્રતિપત્તિઃ સર્વસાવધવ્યાપારપરિ-
હારરૂપા ॥ ૧૫ ॥

તત્ર ચ ગુરુસહાયસંપદિતિ ॥ ૧૬ ॥

ગુર્વો સર્વદોષવિકલ્પત્વેન મહતી સહાયાનાં ગુરુગચ્છાદીનાં સંપત્ સંપત્તિઃ
॥ ૧૬ ॥

તતશ્ચ સાધુસંયમાનુષ્ઠાનમિતિ ॥ ૧૭ ॥

સાધુ સર્વાતિચારપરિહારતઃ શુષ્કં સંયમસ્ય પ્રાણાતિપાતાદિપાપસ્થાનવિ-
રમણરૂપસ્ય અનુષ્ઠાનં કરણમ્ ॥ ૧૭ ॥

મૂલાર્થ—અવસર આવે ધર્મનું અંગીકાર કરવાપણું
થાય છે. ૧૫

ટીકાર્થ—અવસર એટલે વિષયથી વિમુખપણાના લાભનો સમય તેને
વિષે સર્વ સાવધ વ્યાપારનો પરિહાર કરવારૂપ ધર્મનું અંગીકાર કરવાપણું
થાય છે. ૧૫

મૂલાર્થ—તે ધર્મની પ્રાપ્તિને અવસરે નિર્દોષ હોવાથી મોટી
ગુરુ આદિની સહાયતારૂપ સંપત્તિ મળે છે. ૧૬

ટીકાર્થ—ગુરુ એટલે સર્વ દોષ રહિતપણાએ મોટી ગુરુ ગચ્છ વગે-
રેની સંપત્તિ મળે છે. ૧૬

મૂલાર્થ—તે પછી સારી રીતે સંયમનું પાલન થાય છે. ૧૭

ટીકાર્થ—સર્વ અતિચારના પરિહારથી શુદ્ધ એવું પ્રાણાતિપાત વગેરે
પાપસ્થાનનું વિરમણરૂપ સંયમનું આચરણ કરવું. ૧૭

તતોઽપિ પરિશુદ્ધારાધનેતિ ॥ ૧૮ ॥

પરિશુદ્ધા નિર્મલ્લીમસા આરાધના આજીવિતાંતસંલેખના લક્ષણ ॥ ૧૮ ॥

તત્ર ચ વિધિવચ્છરીરત્યાગ ઇતિ ॥ ૧૯ ॥

શાસ્ત્રીયવિધિપ્રધાનં યયા જવતિ एवं કલેવરપરિમોક્તઃ ॥ ૧૯ ॥

તતો વિશિષ્ટતરં દેવસ્થાનમિતિ ॥ ૨૦ ॥

વિશિષ્ટતરં પ્રાગ્જન્મદેવસ્થાનાપેક્ષયા મુંદરતરં સ્થાનં વિમાનાવાસલક્ષણ-
મસ્ય સ્યાત્ ॥ ૨૦ ॥

તતઃ સર્વમેવ શુદ્ધતરં તત્રેતિ ॥ ૨૧ ॥

મૂલાર્થ—શુદ્ધ સંયમ પાડ્યા પછી પણ અંતે પરિશુદ્ધ આરા-
ધના થાય છે. ૧૮

ટીકાર્થ—પરિશુદ્ધ એટલે મલિન નહીં, તેવી આરાધના એટલે જીવ-
નના અંત સમયે કરેલી સંલેખના થાય છે. ૧૮

મૂલાર્થ—તે સંલેખનામાં વિધિયુક્ત શરીરનો ત્યાગ થાય
છે. ૧૯

ટીકાર્થ—શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિનું જમ પ્રધાન પણ હોય, એવી રીતે
શરીરનો ત્યાગ કરે છે. ૧૯

મૂલાર્થ—પછી અતિશય શ્રેષ્ઠ એવું દેવતાનું સ્થાન મલે
છે. ૨૦

ટીકાર્થ—પ્રથમ પ્રાપ્ત થયેલા દેવતાના સ્થાનની અપેક્ષાએ અતિ-
મુંદર એવા વિમાનમાં નિવાસ કરવા રૂપ સ્થાન મલે છે. ૨૦

મૂલાર્થ—તે પછી ત્યાં અતિશય શુભ એવી સર્વ વસ્તુ
પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૧

સર્વમેવ રૂપસંપદાદિ શુક્તતરં પ્રાચ્યાપેક્ષ્યાઽતીવ શુક્તં તત્ર સ્થાને ॥૨૧॥

પરં ગતિશરીરાદિહીનમિતિ ॥ ૨૨ ॥

ગતિદેશાંતરસંચારરૂપા શરીરં દેહઃ આદિશબ્દાત્ પરિચારમવીચારાદિપ-
સ્પિદસ્તૈર્હીનં તુષ્ટં સ્યાત્ ઉચ્ચરોતરદેવસ્થાનેષુ પૂર્વપૂર્વદેવસ્થાનેષ્વયો ગત્યાદીનાં
હીનતયા શાસ્ત્રેષુ પ્રતિપાદનાત્ ॥ ૨૨ ॥

તથા રહિતમૌત્સુક્યક્રુઃસ્વેનેતિ ॥ ૨૩ ॥

ત્યક્તં ચિત્તવાક્યાયત્વરારૂપયા વાધયા ॥ ૨૩ ॥

પુનરપિ કીદગિત્યાહ ।

અતિવિશિષ્ટાલ્લહાદાદિમદિતિ ॥ ૨૪ ॥

ટીકાર્થ—તે દેવસ્થાનમાં રૂપ સંપત્તિ ઇત્યાદિ સર્વ વસ્તુ પૂર્વની
અપેક્ષાએ સુદૃઢ બલે છે. ૨૧

મૂલાર્થ—પરંતુ ગતિ તથા શરીરાદિક પૂર્વ પૂર્વની અપેક્ષાએ
હીન હોય છે. ૨૨

ટીકાર્થ—ગતિ એટલે દેશાંતર જવારૂપ અને શરીર એટલે દેહ
આદિશબ્દથી પરિચાર તથા પ્રવીચાર વગેરેનું ગ્રહણ કરવું. તે સર્વનું
હીનપણું એટલે તુચ્છપણું પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે, ઉચ્ચરોતર દેવતાના
સ્થાનમાં પૂર્વપૂર્વ દેવતાના સ્થાનથી ગતિ પ્રમુખનું અલ્પપણું શાસ્ત્રને
વિષે પ્રતિપાદન કરેલું છે. ૨૨

મૂલાર્થ—ઉત્સુકપણાના દુઃખવડે રહિત એવું ઉત્તમ દેવ-
સ્થાનમાં જન્મ થાય છે. ૨૩

ટીકાર્થ—ઉત્સુકપણાથી રહિત એટલે મન, વચન અને કાયાની ત્વ-
રારૂપ ખીડાથી રહિત હોય છે. ૨૩.

વળી તે કેવું છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—વળી તે જન્મ અતિશય આલ્લહાદથી યુક્ત હોય છે. ૨૪

અતિવિશિષ્ટા અત્યુત્કર્ષનાજો યે ‘આહ્વાદાદયઃ’ આહ્વાદકુશલાનુવંધમ-
હાકલ્યાણપૂજાકરણાદયઃ સૃષ્ટતવિશેષાઃ તદ્યુક્તમ્ ॥ ૩૪ ॥

તદ્યુતાવપિ વિશિષ્ટદેશ ઇત્યાદિસમાનં પૂર્વેણેતિ ॥ ૩૫ ॥

મુગમમેવ નવરં પૂર્વેણેતિ પૂર્વગ્રંથેન સ ચ વિશિષ્ટે દેશે વિશિષ્ટેષ્વ કાલે સ્ફીતે
મહાકુલે ઇત્યાદિરૂપ ઇતિ ॥ ૩૬ ॥

વિશેષમાહ ।

વિશિષ્ટતરં તુ સર્વમિતિ ॥ ૩૬ ॥

પ્રાગુક્તાદતિવિશિષ્ટં પુનઃ સર્વં અત્યંતનિરવંધજન્મ સુંદરરૂપાદિ ॥ ૩૬ ॥

કુત એતદિત્યાહ ।

ટીકાર્થ—અતી ઉત્કર્ષને લગનારા એવા જે આલ્હાદ, આનંદ, કુશ-
લાનુબંધ, મહા કલ્યાણકને વિષે પૂજા કરવી વગેરે સુકૃતો તે વડે યુક્ત એવા
દેવસ્થાનને પ્રાપ્ત છે. ૨૪

મૂલાર્થ—તે દેવસ્થાનથી અગ્રિયા પછી ‘સારા દેશમાં જન્મ’
ઇત્યાદિ જે પ્રથમ કહ્યું તેમ જાણવું. ૨૫

ટીકાર્થ—વિશિષ્ટ દેશ તથા વિશિષ્ટ કાલ તથા પ્રસિદ્ધ એવું મહાકુલ
ઇત્યાદિ જે પૂર્વસૂત્રે કહ્યું છે, તેમ જાણવું. ૨૫

પૂર્વે જે કહ્યું તેમાં વિશેષ કહે છે—

મૂલાર્થ—પૂર્વે જે સુંદર રૂપાદિ કહ્યાં તેથી અહિં વિશેષ
રૂપાદિ જાણવા. ૨૬

ટીકાર્થ—પૂર્વે કહ્યા જે સુંદર રૂપાદિ તેથી અતિશય વિશિષ્ટ એવા
નિર્દોષ જન્મ તથા સુંદર રૂપાદિ અહિં જાણવા. ૨૬

તે સ્થાથી જાણવા તે કહે છે,

ક્ષિપ્તકર્મવિગમાદિતિ ॥ ૨૭ ॥

દૌર્ગત્યદૌર્જાગ્ન્યહુઃકુલ્લત્વાદિપર્યાયવેદ્યકર્મચિરહાત્ ॥ ૨૭ ॥

અયમપિ ।

શુભતરોદયાદિતિ ॥ ૨૮ ॥

શુભતરાણામાતિપ્રશસ્તાનાં કર્મણાં પરિપાકાત્ ॥ ૨૮ ॥

અસાવપિ ।

જીવવૌર્યોદ્ધાસાદિતિ ॥ ૨૯ ॥

મૂલાર્થ—અશુભ કર્મનો નાશ થવાથી પૂર્વોક્તનિર્દોષ જન્મ થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—દરિદ્રતા, દુર્ભાગીપણું, કુબુલતા ઇત્યાદિ પર્યાયવેદ્ય વેદવા યોગ્ય એવા અશુભકર્મનો નાશ થવાથી સર્વ પદાર્થ વિશેષ સુંદર પામે છે. ૨૭ .

આ અશુભકર્મનો વિરહ શાથી થાય છે ?

મૂલાર્થ—અતિશય શુભ કર્મનો ઉદય થવાથી અશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. ૨૮

ટીકાર્થ—અતિશય પ્રશસ્ત એવા કર્મેના પરિપાક થવાથી અશુભ કર્મનો નાશ થાય છે. ૨૮

તે પ્રશસ્તકર્મનો ઉદય શાથી થાય છે ?

મૂલાર્થ—જીવના વીર્યના આધિક પણાથી શુભ કર્મનો ઉદય થાય છે. ૨૯

જીવવીર્યસ્ય પરિશુષ્કસામર્થ્યદ્વક્ષણસ્ય હઘ્વાસાહુદ્રેકાત્ ॥ ૨૯ ॥
 ઇયમપિ ।

પરિણતિવૃદ્ધેરિતિ ॥ ૩૦ ॥

પરિણતેસ્તસ્ય તસ્ય શુજાધ્યવસાયસ્ય વૃદ્ધેસ્ત્કર્પાત્ ॥ ૩૦ ॥
 ઇયમપિ ।

તત્તથા સ્વજાવત્વાદિતિ ॥ ૩૧ ॥

તસ્ય જીવસ્ય તથાસ્વજાવત્વાત્ પરિણતિવૃદ્ધિસ્વરૂપત્વાત્ પરિપક્વે હિ જઞ્ઞ-
 સ્વે પ્રતિક્ષણં વર્ષત એવ જીવાનાં શુજત્તરાઃ પરિણતય ઇતિ ॥ ૩૧ ॥

કિંચ પ્રનૂતોદારાણ્યપિ તસ્ય જોગસાધનાનિ, અયત્નોપન-

ટીકાર્થ—પરિશુષ્ક સામર્થ્ય ૩૫ જીવના વીર્યના અધિકપણથી
 અતિશય શુભકર્મનો ઉદય થાય છે. ૨૯

એ જીવના વીર્યનો ઉત્સાસશાથી થાય છે. ?

મૂલાર્થ—જીવની પરિણતિની વૃદ્ધિથી જીવના વીર્યનો ઉ-
 ત્સાસ થાય છે. ૩૧

ટીકાર્થ—પરિણતિ એટલે તે તે શુભ અધ્યવસાયના ઉત્કર્ષથી
 જીવના વીર્યનો ઉત્સાસ થાય છે. ૩૧

જીવની પરિણતિની વૃદ્ધિ શાથી થાય છે. ?

મૂલાર્થ—પરિણતિની વૃદ્ધિ થવાનો જીવનો સ્વભાવ છે, માટે ૩૧

ટીકાર્થ—જીવનો તેવો સ્વભાવ છે; એટલે જીવનું પરિણતિ વૃદ્ધિ
 પામવાનું સ્વરૂપ છે, તેથી પરિણતિની વૃદ્ધિ થાય છે. કારણ સંવ્યવસ્થા
 પરિપાક પામતાં કષ્ટે કષ્ટે જીવની શુભ પરિણતિઓ અતિશય વૃદ્ધિ પામે
 છે. ૩૨

મૂલાર્થ—અતિશય ઉદાર એવા ભોગ ભોગવવાના સાધનો
 બંધ હોવાના અભાવે કરી ઉદાર સુખના સાધનોજ થાય છે, તે પ્રય-

તત્વાત્ પ્રાસંગિકત્વાદજિષ્વંગાભાવાત્કુત્સિતાપ્રવૃત્તેઃ શુક્તાનુવંધિ-
ત્વાદુદારસુખસાધનાન્યેવ વંધહેતુત્વાજ્ઞાવેનેતિ ॥ ૩૨ ॥

પ્રજ્ઞતાનિ . પ્રચુરાણ્યુદારાણ્યુદગ્રાણિ કિંપુનરન્યથારૂપાણીત્યપિશબ્દાર્થઃ ।
તસ્ય પૂર્વોક્તજીવસ્ય જોગસાધનાનિ પુરપરિવારાંતઃપુરાદીનિ ઉદારસુખસાધનાન્યે-
વેત્યુચરેણ યોગઃ કુત્તેત્યાહ અયત્નોપનતત્વાત્ અયત્નેન અત્પુજાદપુણ્યમકર્ષોદયપ-
રિપાકાક્ષિત્ત્વાત્, તથાવિધપુરુષકારાજાવેનોપનતત્વાદૃઘૌકિત્વાત્, તદપિ કુત્તેત્યાહ,
પ્રાસંગિકત્વાત્ કૃપિકરણે પલાલસ્યેવ પ્રસંગોત્પન્નત્વાત્, એતદપિ અજિષ્વંગાજ્ઞાવાત્,

ત્વ વિના પ્રસંગથી પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે, તેમાં અતિ આસક્તિ-
નો અભાવ હોવાથી, કુત્સિત કર્મમાં પ્રવૃત્તિ ન હોવાથી અને શુભ
કર્મનું અનુબંધપણું રહેલ હોવાથી. માટે પૂર્વે કહેલા પુરૂષને પ્રભૂત
ભોગના સાધન ઉદાર સુખના સાધનજ થાય છે. એમ ઉત્તરોત્તર
હેતુ બાંધવા.

ટીકાર્થ—પ્રભૂત એટલે મોટા એવા પૂર્વે કહેલા જીવના નગર,
પરિવાર, અંતઃપુર ઇત્યાદિ જીવના ભોગ સાધનો, તે સર્વ બંધ હેતુના
અભાવે કરી અતિ ઉદાર સુખના સાધનજ થાયછે, અન્યથા પ્રકારના અપ્રભૂત
અને અતુદાર એવા ભોગના સાધન બંધના હેતુ ન થાય, તેમાં શું કહેવું ?
એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. અતિસુખના સાધન ભોગના થાય છે, તે ઉપર
પાંચ હેતુ પતાવેછે. પ્રયત્નવિના તે પ્રાપ્ત થાયછે, એટલે અતિશય મોટા
પુણ્યના પ્રકર્ષના ઉદયના પરિપાકથી ખેંચાતા, તે સધળા ભોગ સાધન
એનીમેળે આવી મળે છે; એટલે તે પ્રકારના પુરૂષપ્રયત્ન વિના તે પ્રાપ્ત
થાયછે, તે શાથી થાયછે ? પ્રાસંગિક પણાથી મળેછે એટલે જમ ૧૦ ॥
કરતાં પરાલ ઉત્પન્ન થાયછે, તેમ એ ભોગ સાધન એનીમેળે પ્રસંગે પ્રાપ્ત
થાયછે, તે શાથી ? કે આસક્તિના અભાવથી એટલે ભરત વગેરેની પેઠે

જરતાદીનામિવ નિવિરુદ્ધજાવાત્ અયમપિ કુત્તિસતામટ્તરોઃ કુત્તિસેતુ નીતિમાર્ગો-
ત્તીર્ણેષુ જોગસાધનેષ્વમટ્તરોરિયમપિ શુજ્ઞાનુબંધિત્વાત્, મોક્ષપ્રાપ્તિનિમિત્તાર્થદેશદ્વ-
સંહનનાદિકુશલકાર્યાનુબંધાવધાયિત્વાત્કિમિત્યાહ, ઉદારમુલ્લસાધનાન્યેવ ઉદાર-
સ્પાન્યાતિશાયિનઃ મુલ્લસ્યેવ શરીરચિચાહ્વાદરૂપસ્ય સાધનાનિ જનકાનિ, નત્વિહ-
લ્લોકપરલ્લોકયોરપિ દુઃસ્વસ્ય । અત્રૈવ તાત્ત્વિકં હેતુમાહ, બંધહેતુત્વાજાવેન,
બંધસ્ય કુગતિપાતહેતોરજ્ઞાનકર્મપ્રકૃતિવ્યક્તિસ્ય હેતુત્વં હેતુજાવઃ, પ્રક્રાંતભો-
ગસાધનાનામેવ તસ્યાજાવેન, ઇદમુક્તં જવતિ, પ્રજૂતોદારાણ્યપિ જોગસાધનાનિ
બંધહેતુત્વાજાવાત્તુદારમુલ્લસાધનાન્યેવ તસ્ય જવંતિ, બંધહેતુત્વાજાવધાયત્નોપન-
તત્ત્વાદિકાક્રુચરોચરહેતુવીજનૂતાદેતુપંચકાદિતિ ॥ ૩૨ ॥

બંધહેતુત્વાજાવમેવ વિશેષતો જાવયન્નાહ ।

અતિગાઢ આસક્તિના અભાવથી, તે શાથી બને છે ? કે અનીતિ માર્ગને
મુક્તિ નીતિ માર્ગે પ્રવૃત્તિ થાય છે માટે, તે પણ શાથી છે ? શુભાનુબંધિપણથી
એટલે ભોક્ષ પ્રાપ્તિના નિમિત્તરૂપ આર્થ દેશ, હઠ સંહનન [શરીરનોબંધા]
ઇત્યાદિ કુશલ કાર્યના અનુબંધપણથી, એ કારણથી કહ્યું છે કે તે ઉદાર
મુખના સાધનજ છે, એટલે અન્ય મુખના કરતાં અતિશય અધિક મુખને
ઉત્પન્ન કરનારા એટલે શરીર તથા ચિત્ત એ બંનેને આલ્સાદરૂપ મુખને
ઉત્પન્ન કરનારા છે, પણ આ લોક તથા પરલોકમાં દુઃખને ઉત્પન્ન કર-
નારા નથી, એવા તે ભોગ મુખના સાધન છે. આ સ્થલે તાત્ત્વિક હેતુ કહે
છે કે, બંધ હેતુનો અભાવ છે માટે એટલે કુગતિમાં 'ગડવાનું' નિમિત્તરૂપ
જે અશુભ કર્મ પ્રકૃતિ લક્ષણ વાળા બંધનું હેતુપણું આ દેખાડેલા ઉદાર
ભોગ સાધનો ને નથી માટે, આ કહેલી વાતનું તાત્પર્ય એ છે કે તે ધણાં
ઉદાર એવા ભોગ સાધનોને બંધ હેતુ પણાના અભાવથી ઉદાર મુખના
સાધનજ તે પુરૂષને થાય છે. જે બંધ હેતુનો અભાવ છે તે પ્રયત્ન શિવાય
પ્રાપ્ત થાય છે, ઇત્યાદિ ઉત્તરોત્તર હેતુ અને તેના હેતુબૂત પાંચ હેતુઓથી બંધ
હેતુનો અભાવ જાણવો. ૩૨

હવે તે બંધ હેતુપણાના અભાવને વિશેષથી ભાવના કરતા કરે, કે,

અશુભપરિણામ એવ હિ પ્રધાનં વંધકારણં તદંગતયા તુ
વાહ્યમિતિ ॥ ૩૩ ॥

અશુભપરિણામ એવ હિર્યસ્માત્પ્રધાનં મુખ્યં વંધકારણં નરકાદિફલપાપ-
કર્મવંધનિમિત્તં નત્વન્યાત્કિંચિત્ તદંગતયાત્વશુભપરિણામકારણતયા પુનર્વાહ્યમંતઃ-
પુરપુરાદિવંધકારણમિતિ ॥ ૩૩ ॥

કુત્ત ઇત્યાહ ।

તદભાવે વાહ્યાદલ્પવંધજાવાદિતિ ॥ ૩૪ ॥

તદજાવે અશુભપરિણામાજાવે વાહ્યાઙ્ગીર્વાહિસોદરલ્પવંધજાવાતુચ્છ-
વન્યોત્પત્તેઃ ૩૪

મૂલાર્થ—અશુભ પરિણામજ બંધનું મુખ્ય કારણ છે અને
અશુભ પરિણામના કારણપણે કરીને બાહ્ય એવા અંતઃપુરાદિક
તે બંધના કારણ છે. ૩૩

ટીકાર્થ—અશુભ પરિણામ મુખ્યપણે કર્મના બંધનું કારણ છે, એ-
ટલે નરકાદિક ફલવાલા પાપકર્મ તેના બંધનું નિમિત્ત થાય છે, પણ બીજું
કાંઈ પાપકર્મ કાંઈ બંધ થવાનું નિમિત્ત થતું નથી અને બાહ્ય એવા અંતઃ-
પુર તથાપુર પ્રમુખ જે કર્મબંધના કારણ કહ્યાં છે, તે અશુભ પરિણામ થવાનાં
નિમિત્ત કારણપણે કહેલા છે, પણ મુખ્ય કર્મબંધનું કારણ તો અશુભ પરિ-
ણામજ છે. ૩૩

અશુભ પરિણામ બંધનું મુખ્ય કારણ છે, તે શી રીતે ? તેનો ઉત્તર
કહે છે.

મૂલાર્થ—અશુભ પરિણામનો અભાવ છતાં બાહ્ય એવા જી-
વહિંસાદિકથી અલ્પ બંધ થાય છે, માટે. ૩૪

ટીકાર્થ—તે અશુભ પરિણામના અભાવ સતે બાહ્ય એવા જે જીવહિં-
સાદિક તેનાથી અલ્પ બંધપણું છે, તે હેતુ માટે જે અશુભ પરિણામ છે તેજ
મુખ્ય કર્મબંધનું કારણ છે. ૩૪

एतदपि कथमित्याह ।

वचनप्रामाण्यादिति ॥ ३५ ॥

वचनस्यागमस्य प्रामाण्यात्प्रमाणभावात् ॥ ३५ ॥

एतदेव जावयन्नाह ।

बाह्योपमर्देऽप्यसंज्ञिषु तथाश्रुतेरिति ॥ ३६ ॥

વાણી શરીરમાત્રજન્યઃ સ ચાસાવુપમર્દશ્ચ વહુતમજીવોપચારરૂપઃ તત્રાપિ કિં પુનસ્તદજાત્રે ક્યપિશ્વદાર્થઃ । અસંજ્ઞિષુ સંપૂર્ણમહામત્સ્યાદિષુ તથાહ્યપતયા વંધસ્ય શ્રુતેઃ ‘ અસન્ની સ્વલુ પદમં ’ ઇત્યાદેર્વચનસ્ય સિદ્ધાંતે સમાકર્ણનાત્ । તથાહિ, અસંજ્ઞિનો મહામત્સ્યાદયો યોજનસહસ્રાદિપ્રમાણશરીરાઃ, સ્વયંજૂરમ-

અશુભ પરિણામનો અભાવ છતાં બાહ્યહિંસાદિકથી અદ્યખંધ થાય છે, એ થી રીતે? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—તીર્થંકરના વચનનું પ્રમાણ છે. માટે, ૩૫

ટીકાર્થ—વચન એટલે આગમનું પ્રમાણ પાછું છે, અશુભ પરિણામને કર્મખંધ થવાનું સુખ્ય કારણપાછું છે. માટે, ૩૫

તેની ભાવના કરતા કહે છે.

મૂલાર્થ—બાહ્યર થયેલી હિંસા છતાં પણ અસંજ્ઞિ જીવોને વિષે પૂર્વે કહ્યું તેમ શાસ્ત્રમાં સંભલાય છે, માટે. ૩૬

ટીકાર્થ—બાહ્ય એટલે માત્ર શરીરથી થયેલ ઉપમર્દ એટલે હિંસા અર્થાત્ શરીરથી થયેલા ધણા જીવોનો ઉપધાત, અતિશય ધણા જીવોનો ઉપધાત ન થતાં તેો અદ્યખંધ હોય તેમાં શું કહેવું? એ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. અસંજ્ઞી એટલે સંમૂર્છિમ એવા મહા મત્સ્યાદિ પ્રાણીઓ, તેમને વિષે તે પ્રકારના અદ્યખંધનું શ્રવણ થાય છે.—સિદ્ધાંતમાં સંભલાય છે, તે આ પ્રમાણે ‘ અસંજ્ઞી જીવ પ્રથમ નરક સુધી જાય છે. ’

છત્યાદિ વચનોનું સિદ્ધાંતમાં શ્રવણ થાય છે. તે વિષે વિસ્તારથી કહે છે” અસંજ્ઞી એવા મહામત્સ્યાદિ કે જગ્યા એક સદૃશ્યયોગન વગેરેના પ્રમાણવા-

અમહાસમુદ્ધમનવરતમાલોઢ્યમાનાઃ, પૂર્વકોઢ્યાદિજીવિનોઢ્નેકસત્વસંઘાતસંહારકારિણોઢપિ રત્નપ્રજ્ઞાપૃથિવ્યામેવ ઉત્કર્ષતઃ પદ્મોપમાસંખ્યેયજ્ઞાગજીવિષુ ચતુર્થપ્રતરવાંતિનારકેષુ જન્મ હ્વજન્તે ન પરતઃ । તંત્રુલ્લમત્સ્યસ્તુ વાહ્યોપમર્દાંજાવેઢપિ નિનિમિત્તમેવાપૂરિતાતિતીવ્રરૌદ્રધ્યાનોતર્નુદૂર્ગમાયુરનુપાલ્પ્ય સપ્તમનરકપૃથિવ્યાં ત્રયશ્ચિશ્તસાગરોપમાયુર્નારક ઉત્પદ્યતે ઢતિ, પરિણામ એવ પ્રધાનં વંધકારણમિતિ સિષ્ઠં જ્ઞવતીતિ ॥ ૩૬ ॥

એવં સતિ યદન્યદપિ સિષ્ઠિમાસ્કંદતિ તદ્દર્શયતિ ।

એવં પરિણામ એવ શુજ્ઞો મોક્ષકારણમપીતિ ॥ ૩૭ ॥

એવં યથા અશુજ્ઞવચને તથા પરિણામ એવ શુજ્ઞઃ સમ્યગ્દર્શનાદિમોક્ષકારણમપિ મુક્તિહેતુરપિ કિં પુનર્વંધસ્યેત્યપિજ્ઞાન્દાર્થઃ ॥ ૩૭ ॥

હા શરીરથી યુક્ત છે, સ્વયંભૂરમણ મહાસમુદ્રને નિરંતર ડોલનારા છે, પૂર્વ કોટી વગેરે પ્રમાણ સુધી જીવનારા છે અને અનેક પ્રાણીઓના સમૂહને સંહાર કરનારા છે, તોપણ પેહેલી રત્નપ્રજ્ઞા પૃથિવીમાંજ ઉત્કર્ષથી પદ્મોપમના અસંખ્યેય ભાગના આયુધ્યવાલા અને પેહેલી નરકના ચોથા પાંચડાને વિષે વર્તતા એવા જે નારકી, તેને વિષે જન્મને પ્રાપ્ત કરે છે, પણ તેથી આગળ જતા નથી. અને તંદુલ મત્સ્ય કે જે બહારથી જીવહિંસાનેા અભાવ છતાં પણ નિમિત્ત વિના અતિતીવ્ર રૌદ્રધ્યાન કરનાર હોવાથી અંતર્મુદૂર્ત આયુધ્ય પાલીને સાતમી નરકભૂમિમાં તેત્રીશ સાગરોપમની આયુધ્યે યુક્ત એવો નારકી ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી પરિણામ એજ બંધનું પ્રધાન કારણ છે, એ વાત સિદ્ધ થાય છે. ૩૬.

એમ છતાં પણ બીજી વાત સિદ્ધ થાય છે, તે દર્શાવે છે—

મૂલાર્થ—મોક્ષનું કારણ પણ શુભ પરિણામજ છે. ૩૭

ટીકાર્થ—એ પ્રકારે જેમ અશુભબંધને વિષે પરિણામજ કારણ છે, તેમ મોક્ષનું કારણ પણ સમ્યગ્ દર્શનાદિ શુભ પરિણામ છે, એટલે મોક્ષનું કારણ પરિણામ છે, તો બંધનું કારણ થાય, તેમાં શું કહેવું ? એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. ૩૭

કુત્ત ઇત્યાહ ।

તદજાત્રે સમગ્રક્રિયાયોગેઽપિ મોઢ્ઢાસિદ્ધેરિતિ ॥ ૩૮ ॥

તસ્ય શુભપરિણામસ્યાજાત્રે સમગ્રક્રિયાયોગેઽપિ પરિપૂર્ણશ્રાપણ્યોચિત્તવાદ્યાનુ
ધાનકલાપસંજવેઽપિ કિંપુનસ્તદભાવે ઇત્યપિશબ્દાર્થઃ । મોઢ્ઢાસિદ્ધેઃ નિર્વાણાનિષ્પ-
ત્તેરિતિ ॥ ૩૮ ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

सर्वजीवानामेवानंतशो ग्रैवेयकोपपातश्रवणादिति ॥ ३९ ॥

सर्वजीवानामेव सर्वेषामपि व्यवहारार्हाणां प्राणिनामनंतशोऽनंतान् वारान्
ग्रैवेयकेषु विमानत्रिकोपेपूपातस्योत्पत्तेः श्रवणाग्राह्यं समाकर्णनात् ॥ ३९ ॥

મોક્ષનું પણ કારણ શુભ પરિણામ છે, એ શાથી બળવું !

મૂલાર્થ—શુભ પરિણામનો અભાવ અને સંપૂર્ણ ક્રિયાનો
યોગ છતાં પણ મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી, માટે. ૩૮

ટીકાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ એટલે પરિપૂર્ણ મુનિપણને
હયિત એવા બાધ અનુદાનના સમૂહનો સંભવ છતાં પણ શુભ પરિણામનો
અભાવ છતાં મોક્ષની સિદ્ધિ થતી નથી, તો સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ ન છતાં
મોક્ષની સિદ્ધિ ક્યાંથી થાય ? એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે ૩૮

સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ મોક્ષનો અભાવ શાથી કહો છો ?

મૂલાર્થ—સર્વ જીવોને પણ અનંતવાર ગ્રેવેયકને વિષે ઉપ-
પાત થયેલો છે, એમ શાસ્ત્રથી શ્રવણ થાય છે, માટે ૩૯

ટીકાર્થ—વ્યવહાર શશિમાં વર્તતા એવા સર્વ જીવોને અનંતવાર
ગ્રેવેયક વિમાનને વિષે હત્પન્ન થવાનું શાસ્ત્રમાં શ્રવણ છે, તે માટે શુભ પરિ-
ણામ વિના સંપૂર્ણ ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ મોક્ષ થતો નથી. ૩૯

યાદિ નામંતં તતઃ કિં સિદ્ધમિત્યાહ ।

સમગ્રક્રિયાજાવે તદપ્રાપ્તેરિતિ ॥ ૪૦ ॥

સમગ્રક્રિયાજાવે પરિપૂર્ણશ્રામણ્યાનુષ્ઠાનાજાવે તદપ્રાપ્તેઃ નવગ્રંથેયકોપપાતાપ્રાપ્તઃ
તથાચાવાચિ

“ આણોદ્દેણાણંતા મુક્કા ગેવેજ્જગેમુયસરીરા । ન ય તત્થાડસંપુસ્યાપ
સાહુ કિરિયાઃ ઉવ્વાજ્જિ” ૧ ॥ ૪૦ ॥

ઉપસંહરન્નાહ ।

સર્વ જીવોની અન તવાર ઉત્પત્તિ જ્ઞેયકને વિષે સંભળાય છે, તે ઉપ-
ચી અહિં શુ મિદ્ધ થયુ ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો અભાવ થતાં તે નવમા ગ્રંથેયકની
પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૪૦

ટીકાર્થ—સમગ્ર ક્રિયાનો અભાવ એટલે પર્વિપૂર્ણ શ્રમણપણાની
ક્રિયાના આચરણનો અભાવ, તે થતાં નવમા ગ્રંથેયકને વિષે ઉત્પત્તિની પ્રાપ્તિ
નથી, માટે શુભ પરિણામ વિના સમગ્ર ક્રિયાનો યોગ છતાં પણ ભોક્ષની
પ્રાપ્તિ થતી નથી.

તેને માટે શાસ્ત્રમા કહેલું છે—“ સામાન્યપણે સર્વ જીવોએ ગ્રંથેયક-
ને વિષે અનંતા ગરીઝ મુદ્ધા છે, એટલે અનનિવાર ત્યાં ઉત્પન્ન થયા છે,
એવું ભગવંતનું વચન છે. અને એ ગ્રંથેયકને વિષે અમ પૂર્ણ એવી સાધુ
ક્રિયાએ કરી ઉત્પન્ન થતું થતું નથી. માટે સપૂર્ણ સાધુ ક્રિયા છતાં પણ
એ અમ્યગ્ દર્શનાદિરૂપ શુભ પરિણામ ન હોય તો જીવને ભોક્ષની પ્રાપ્તિ
થતી નથી, માટે ભોક્ષનું પણ પ્રધાન કારણ તેવી રીતના શુભ પરિણામ
છે.” ૧ ૪૦

હવે આવતા પ્રયંગની સમાપ્તિ ક્રમમાં કહે છે.

ફત્યપ્રમાદસુખવૃદ્ધ્યા તત્કાષ્ટાસિદ્ધૌ નિર્વાણાવાપ્તિરિતીતિ ॥ ૪૧ ॥

ફત્યેવમુક્તનીત્યાપ્રમાદસુખસ્યાપ્રમત્તાદ્વક્ષણસ્ય વૃદ્ધ્યોત્કર્ષણે તસ્ય ચારિત્ર્યધર્મસ્ય કાષ્ટાસિદ્ધૌ પ્રકર્ષનિષ્પત્તૌ શૈલેઝ્યવસ્યાલક્ષણાયાં નિર્વાણસ્ય સકલ્લક્ષેશલેશાવિનિર્મુક્તેજીવસ્વરૂપદ્વાજદ્વક્ષણસ્યાવાપ્તિર્વાજ્ઞિતિઃ પરિમાપ્તાવિતિ ॥ ૪૧ ॥

યત્કિંચન શુભં લોકે સ્થાનં તત્સર્વમેવહિ । અનુવંધુણોપેતં ધર્માદાપ્નોતિ માનવઃ ॥ ૪૨ ॥ ઇતિ ।

યત્કિંચન સર્વમેત્યર્થઃ શુભં સુંદરં લોકે ત્રિજગદ્વક્ષણે સ્થાનં શક્રાદ્યવસ્યાસ્વભાવં તત્સર્વમેવ હિ સ્ફુટં, કીદશમિત્યાહ, અનુવંધુણોપેતં જાત્યસ્વર્ણપદિતઘટાદિવત્, ઉચારોચ્ચાનુવંધસમન્વિતં ધર્માદુક્તનિરુત્તાદાપ્નોતિ લજ્જતે માનવઃ પુમાન્,

મૂલાર્થ—આ પ્રકારે અપ્રમાદ મુખની વૃદ્ધિવડે ચારિત્ર ધર્મની મોટી સિદ્ધિ થતાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૧

ટીકાર્થ—એવી રીતે કહેલ નીતિવડે અપ્રમત્તપણાંરૂપ લક્ષણવાળા મુખની વૃદ્ધિવડે ચારિત્ર ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિ થતાં શૈલેશીકરણની અવસ્થાને વિષે નિર્વાણનો લાભ થાય છે, એટલે સમસ્ત ક્લેશના લવમાત્રથી રહિત એવા જીવ સ્વરૂપનો લાભ થવારૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. અહિં ઇતિ શબ્દ સમાપ્તિ અર્થમાં છે. ૪૧

મૂલાર્થ—જે કાંઈ લોકને વિષે ઇંદ્રાદિકના પ્રગટ શુભસ્થાન કહેવાય છે, તેને ઉત્તરોત્તર શુભ ગુણે સહિત એવા મનુષ્ય ધર્મથી પામે છે. ૪૨

માનવગ્રહણં ચ તસ્યૈવ પરિપૂર્ણધર્મસાધનસહત્વાદિતિ ॥ ૪૨ ॥

તથા— ધર્મશ્રિતામણિઃ શ્રેષ્ઠો ધર્મઃ કલ્યાણમુત્તમમ્ ।

હિતેકાંતતો ધર્મો ધર્મ એવામૃતં પરમ્ ॥ ૪૩ ॥ ઇતિ

एतन्निगदसिद्धमेव परं यत्पुनः पुनर्धर्मशब्दोपादानं तद्धर्मस्यात्यन्तादरणी-
यताख्यापनार्थमिति ॥ ४३ ॥

તથા—ચતુર્દશમહારત્નસદ્જોગાન્નૃષ્વનુત્તમમ્ ।

चक्रवर्त्तिपदं प्रोक्तं धर्महेलाविजृंजितम् ॥ ४४ ॥

चतुर्दशानां महारत्नानां सेनापति-गृहपति-पुरोहित-गज-तुरग-वर्धकि-स्त्री-
चक्र-छत्र-चर्म-मणि-काकिणी-खड्ग-दंरु-लङ्क्यानां सद्जोगात् परानपेक्षि-

પરિપૂર્ણ ધર્મસાધન કરવામાં સમર્થ પાણું છે. એમ જણાવવાને માટે કર્યું છે. ૪૨

મૂલાર્થ—વળી ધર્મ તે શ્રેષ્ઠ એવો ચિંતામણિ છે, ધર્મ ઉત્તમ કલ્યાણરૂપ છે, ધર્મ એકાંતે હિતકારક છે અને ધર્મ એજ પરમ અમૃત છે. ૪૩

ટીકાર્થ—આ શ્લોકનો અર્થ પ્રથમ કલ્યા પ્રમાણેજ છે, પરંતુ જે વારંવાર ધર્મ શબ્દનું શબ્દ કર્યું છે તે ધર્મનું અત્યંત આદરવાપાણું પ્રસિદ્ધ કરવાને માટે છે. ૪૩

મૂલાર્થ—ચૈદ મહા રત્નોના ભોગથી મનુષ્યને વિષે ઉત્તમ ગણાતું એવું ચક્રવર્તીનું પદ ધર્મની લીલાનો માત્ર વિલાસ છે, એમ કહેલું છે ૪૪.

ટીકાર્થ—સેનાપતિ, ગૃહપતિ, પુરોહિત, હાથી, અશ્વ, વર્ધકિ (મીસ્ત્રી) સ્ત્રી, ચક્ર, છત્ર, ચર્મ, મણિ, કાકિણી, ખડ્ગ અને દંડ વગેરે ચૈદ મહારત્નોનો

તથા મુંદરજોગાત્ નૃપુ નરેષુ મધ્યેઽનુત્તમં સર્વં પ્રધાનં કિં તદિત્યાહ ચક્રવર્તિપદં
ચક્રધરપદવી પ્રોક્તં પ્રતિપાદિતં સિદ્ધાંતિ ધર્મદેહ્યાવિઝંભિતમ્ ધર્મઙ્ગીઙ્યાવિઙ્ગસિત-
મિતિ ॥ ૪૩ ॥

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचितायां धर्मविष्णुवृत्तौ धर्मफलविधिः
सप्तमोऽध्यायः व्याख्यातः

સદ્ભોગ એટલે પરની અપેક્ષા રહિત મુંદર ઉપભોગ, તેનાથી મનુષ્યોને વિષે
ચક્રવર્તિનું ૫૬ એટલે ચક્રવર્તિની ૫૬વી સિદ્ધાંતમાં ધર્મની લીક્ષાનો વિશ્વાસ
છે, એમ કહેલું છે. ૪૩

श्री मुनिचंद्रसूरिविरचित धर्मविष्णुनी वृत्तिभां धर्मफलविधि
नामे सातमो अध्याय तथा तेनी व्याख्या समाप्त यद्.

समाप्तः सप्तमोऽध्यायः ।

અષ્ટમઃ અધ્યાયઃ ।

અધુનાષ્ટમ આરજ્યતે । તસ્ય ચેદમાદિસૂત્રમ્ ।

કિં ચેહ્ વહુનોક્તેન તીર્થકૃત્ત્વં જગજ્ઞિતમ્ ।

પરિશુદ્ધાદવાપ્નોતિ ધર્માભ્યાસાન્નરોત્તમઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

કિંચેત્યમ્યુચ્યે, ઇહ ધર્મફલાચિંતાયાં વહુના પ્રચુરેણોક્તેન ધર્મફલેન યત-
સ્તીર્થકૃત્ત્વં તીર્થકરપદલક્ષણં જગજ્ઞિતં જગજ્ઞંતુજાતહિતાધાનકરં પરિશુદ્ધાદમલીમ-

આદ્યાય આઠમો.

હું વે આઠમા અધ્યાયનો આરંભ કરવામાં આવે છે, તેનું આ પ્રથમ
સૂત્ર છે.

મૂલાર્થ—વધારે શું કહેવું ? ઉત્તમ પુરુષ અતિ શુદ્ધ ધર્મ-
ના અભ્યાસથી જગતને હિતકારી એવા તીર્થકરપણાને પામે છે. ૧

ટીકાર્થ—‘ કિં ચ ’ એ અભ્યુચ્ચય અર્થમાં છે. આ ધર્મક્ષત્રી
ચિંતાને વિષે ધર્મનું ધણું ફલ કહેવું, તેથી શું ? જ્યાં નરોત્તમ એટલે સ્વ-
ભાવથીજ બીજા સામાન્ય પુરુષોમાં પ્રધાન એવો પુરુષ નિર્મલ ધર્મના અભ્યા-
સથી જગત શુભના હિતને કરનાર એવા તીર્થકરપણાને પામે છે, તે વાત

સાંદવામોતિ લભતે ધર્માન્યાસાત્ પ્રતીતરૂપાન્નરોત્તમઃ સ્વચ્ચાવત એવ સામાન્યા-
પરપુરુષમયાનઃ । તથાહિ । તીર્થંકરપદયોગ્યજંતૂનાં સામાન્યતોઽપિ લક્ષણમિદં
શાસ્ત્રેષૂદ્ધુષ્યતે । યથા એતે આકાશં પરાર્થવ્યસનિનઃ ઠપસર્જનીકૃતસ્વાર્થાઃ, ઇ-
ચિતક્રિયાવંતઃ, અદીનજાવાઃ, સફહારંજિણઃ, અદૃષ્ટાનુશયાઃ, કૃતજ્ઞતાપતયઃ,
અનુપહૃતચિત્તાઃ, દેવગુરુહુમાનિનઃ, તથા ગંજીરાશયા इति ॥ ૧ ॥

નતુ યદિ તીર્થકૃત્ત્વં ધર્માદવામોતિ તથાપિ કથં તદેવ પ્રકૃષ્ટં ધર્મફલમિતિ
જ્ઞાતું શક્યમિત્યાહ ।

નાતઃ પરં જગત્યસ્મિન્ વિચ્યતે સ્થાનમુત્તમમ્ ।

તીર્થકૃત્ત્વં યથા સમ્યક્ સ્વપરાર્થપ્રસાધકમ્ ॥ ૨ ॥ इति ॥

દશાવિ છે. તીર્થંકર પદને યોગ્ય એવા જીવોનું લક્ષણ સામાન્યથી પણ શા-
સ્ત્રોમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે—“એ યોગ્ય પુરૂષો જીવતા મુખી પારકા અર્થને
સાધવાના વ્યસનવાલા, પોતાના અર્થને ગૌણ કરનારા, ઉચિત ક્રિયા આચ-
રનારા, દીનભાવ વગરના, સફલ આરંભવાલા, પશ્ચાત્તાપ નહીં કરનારા,
કૃતજ્ઞતાના સ્વામી, જેમનું ચિત્ત હણાયું નથી તેવા, દેવગુરૂનું બહુ માન કર-
નારા અને ગંજીર આશયવાલા હોય છે તે પુરૂષો તીર્થંકર પદને યોગ્ય
હોય છે. ૧

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, જે તીર્થંકરપણું ધર્મથી પમાય છે, તો તે
તીર્થંકરપણું ધર્મનું ઉત્કૃષ્ટ પ્રલ છે, એમ શી રીતે બહી શકાય ? તેનો ઉત્તર
આપે છે—

મૂલાર્થ—આ જગતને વિષે સારી રીતે પોતાના અને પ-
રના અર્થને સાધનારૂં જેવું તીર્થંકરપણું છે, તેવું બીજું કોઈ
ઉત્તમ સ્થાન પોતાના તથા પરના અર્થને સાધનારૂં નથી. ૨

- - ન નૈવ ધ્રતઃ તીર્થકૃત્તાત્પરમન્યત્ જગત્યસ્મિન્નુપદ્વજ્યમાને ચરાચરસ્વભાવે વિદ્યેતે સમસ્તિ સ્થાનં પદમુત્તમં પ્રકૃષ્ટં તીર્થકૃત્ત્વમુક્તરૂપં યથા યેન પ્રકારેણ સમ્યગ્ યથાવત્ સ્વપરાર્થપ્રસાધકં સ્વપરપ્રયોજનનિષ્પાદકમ્ ॥ ૨ ॥

પ્રતદેવ જાવયતિ ।

પંચસ્વપિ મહાકલ્યાણેષુ ત્રૈલોક્યશંકરમ્ ।

તથૈવ સ્વાર્થસંસિદ્ધ્યાં પરં નિર્વાણકારણમ્ ॥૩॥ ઇતિ ॥

પંચસ્વપિ નપુનરેકસ્મિન્નેવ કચિન્મહાકલ્યાણેષુ ગર્જાધાનજન્મદિનાદિષુ ત્રૈલોક્યશંકરં જગત્ત્રયસુલ્લખારિ તીર્થકૃત્ત્વમિત્યનુવર્તેતે । ઇત્યં પરાર્થસાધકત્વમુક્ત્તા સ્વાર્થસાધકત્વમાહ । તથૈવ ત્રૈલોક્યસુલ્લખકરણપ્રકારેણ સ્વાર્થસંસિદ્ધ્યા દ્વાયિકસમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રનિષ્પત્ત્યા પરં પ્રધાનં નિર્વાણકારણં મુક્તિહેતુરિતિ ॥ ૩ ॥

ટીકાર્થ—પૂર્વે જેતું સ્વરૂપ કહેલું છે, અને પોતાના અને પરના અર્થને રૂડા પ્રકારે સાધનાઈ જે તીર્થકરપણું આ ચરાચર જગતમાં ઉત્તમ સ્થાનરૂપ છે, તેનાથી બીજું કાંઈ ઉત્તમ સ્થાન નથીજ. ૨

તીર્થકરપણું સ્વપરાર્થનું સાધક છે, તેજ અર્થની ભાવના કરે છે.

મૂલાર્થ—તીર્થકરપણું પાંચ એવા પણ મહા કલ્યાણકને વિષે ત્રણ લોકને સુખ કરનાઈ છે, તેમજ પોતાના અર્થને સાધવાથી મોક્ષનું ઉત્કૃષ્ટ કારણ છે. ૩.

ટીકાર્થ—તે તીર્થકરપણું, ગર્જાધાન, જન્મદિવસ વગેરે પાંચ કલ્યાણકને વિષે ત્રણ લોકમાં સુખ કરે છે, પણ એક કલ્યાણકને વિષે સુખ કરે છે એમ નથી એમ અપિ શબ્દનો અર્થ છે. આ પ્રકારે પરાર્થનું સાધકપણું કહી હવે સ્વાર્થનું સાધકપણું કહે છે. તેવી રીતે ત્રણ લોકના સુખને કરવાને પ્રકારે સ્વાર્થની સિદ્ધિ એટલે દાયિક સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની સિદ્ધિ તે વડે પ્રધાન એવું મોક્ષનું કારણ તીર્થકર પણું છે. ૩

‘ ઇત્યુક્તપ્રાયં ધર્મફલમિદાનીં તચ્છેષમેવ લદગ્રમનુવર્ણયિ-
પ્યામ ઇતિ ॥ ૪ ॥

મુગમમેવ પરં તચ્છેષમિતિ ધર્મફલશેષમ્ ॥ ૪ ॥

एतदेव दर्शयति ।

‘ તત્ત્વ સુખપરંપરયા પ્રકૃષ્ટજાવશુદ્ધેઃ સામાન્યં ચરમજન્મ
તથા તીર્થકૃત્ત્વં ચેતિ ॥ ૫ ॥

તત્ત્વ તત્પુનર્ધર્મફલશેષમુદગ્રં પરંપરયા ઉત્તરોત્તરક્રમેણ પ્રકૃષ્ટજાવશુદ્ધેઃ
સકાશાત્ કિમિત્યાહ । સામાન્યં તીર્થકરાતીર્થકરયોઃ સમાનં ચરમજન્મ અપશ્ચિમદેહ-
લાજ્ઞાજ્ઞાપ્તિ તથેતિ પદ્માંતરોપક્રમે તીર્થકૃત્ત્વં તીર્થકરજાવશુદ્ધિ ક્ષણં ચઃ સમુચયે ॥૫॥

મૂલાર્થ—એવી રીતે ધર્મનું બહુધા ફલ કહ્યું, હવે તેનું અવ-
શેષ જે ઉત્કૃષ્ટ ફલ તેનું વર્ણન કરીએ છીએ. ૪

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો અર્થ મુગમ છે. શેષ એટલે ધર્મનું બાકી રહે-
લું ઉત્કૃષ્ટ ફલ. ૪

ધર્મનું અવશેષ ઉત્કૃષ્ટ ફલ દર્શાવે છે.

મૂલાર્થ—તે ધર્મનું શેષ ફલ મુખની પરંપરાએ કરી ઉત્કૃષ્ટ
ભાવની શુદ્ધિ થવાથી સામાન્યપણે છેલ્લું જન્મ અને તીર્થકરપણું
એ જે ઉત્કૃષ્ટ ફલ છે. ૫

ટીકાર્થ—તે ધર્મ ફલનું મોટું શેષ—ફલ ઉત્કૃષ્ટ ફલ એ છે કે, ઉ-
ત્તરોત્તર મુખની પરંપરાના ક્રમે કરીને ભાવની વિશેષ શુદ્ધિ થવાથી એક તો
સામાન્ય એટલે તીર્થકર તથા અતીર્થકર—એ બંનેને સરખું એવું છેલ્લું જન્મ
તથા તીર્થકરપણું એ જે ધર્મના ઉત્કૃષ્ટ ફલ છે. અહિં ચ શબ્દનો અર્થ સમુ-
ચ્ચમાં છે. ૫

તત્રાક્ષિષ્ટમનુત્તરં વિષયસૌખ્યં, હીનજાવવિગમઃ, ઉદગ્રત-
રા સંપત્, પ્રભૂતોપકારકરણં, આશયવિશુદ્ધિઃ, ધર્મપ્રધાનતા,
અવંધ્યક્રિયાત્વમિતિ ॥ ૬ ॥

તત્ર સામાન્યતથ્વરમજન્મનિ અક્ષિષ્ટં પરિણામસુંદરમનુત્તરં શેષભોગસૌ-
ખ્યેષ્યઃ પ્રધાનં વિષયસૌખ્યં શબ્દાદિસેવાલક્ષણં, હીનજાવવિગમઃ, જાતિ-
કુલવિનિવયોઽવસ્થાદિન્યૂનતારૂપહીનત્વવિરહઃ, ઉદગ્રતરા પ્રાગ્જવેષ્યોઽત્યંતોષ્ઠા
સંપત્ દ્વિપદચતુષ્પદાદિસમૃદ્ધિઃ તસ્યાં ચ પ્રજૂતસ્યાતિજૂયિષ્ટસ્યોપકારસ્ય સ્વપર-
ગતસ્ય કરણં વિધાનં અતएव આશયસ્ય ચિત્તસ્ય વિશુદ્ધિઃ અમાલિન્યરૂપા,
ધર્મપ્રધાનતા ધર્મૈકસારત્વં, અતિનિપુણવિવેકવશોપલ્લબ્ધયથાવસ્થિતસમસ્તવસ્તુ-
તત્ત્વતયા અવંધ્યા અનિષ્ફલા ક્રિયા ધર્માર્થાદ્યારાધનરૂપા યસ્ય તદ્ભાવસ્ત-
ત્ત્વમ્ ॥ ૬ ॥

મૂલાર્થ—તે સામાન્ય ચરમ ભવને વિષે કલેશ રહિત અને
અને પ્રધાન એવું વિષય સુખ મલે છે, હીન ભાવનો નાશ થાય છે,
તથા અતિશય મોટી સંપત્તિ મલે છે, ઘણા ઉપકાર કરાય છે, અંતઃ
કરણની શુદ્ધિ થાય છે, ધર્મને વિષે પ્રધાનતા થાય છે અને સર્વ
ક્રિયાની સફળતા થાય છે. ૬

ટીકાર્થ—તે સામાન્ય ચરમ ભવને વિષે કલેશરહિત એટલે પરિણામે
સુંદર અને શેષ ભોગના સુખોથી પ્રધાન એવું વિષય સુખ થાય છે, એટલે
શબ્દાદિ પાંચ વિષયો ભોગવાય છે. હીન ભાવનો નાશ થાય છે એટલે જાતિ
કુલ, વૈભવ, વય, અવસ્થા ઇત્યાદિકની ન્યૂનતા રૂપ હીનપણાનો નાશ થાય છે.
અતિશય ઉંચી એટલે પૂર્વભવથી અત્યંત ઉચ્ચ એવી દ્વિપદ (દાસ દાસી)
અને ચતુષ્પદ (પશુ) વગેરેની સમૃદ્ધિ અને તેમાં અતિશય પોતાનો અને પર
નો ઉપકાર કરવો, એથીજ આશય—દુઃખની વિશુદ્ધિ એટલે અમાલિનતા
થાય છે. ધર્મતુલ્ય એકસારપણું એટલે અતિનિપુણ એવા વિવેકથી પ્રાપ્ત થયે-
લ યથાર્થ સર્વતત્ત્વવડે ક્રિયાની સફળતા થાય છે, એટલે ધર્મ અર્થ અને કામ
ની સેવારૂપતા પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા પદાર્થો ચરમ જન્મને વિષે પ્રાપ્ત
થાય છે. ૬

તથા—વિશુદ્ધ્યમાનાઽપ્રતિપાતિચરણાવાસિઃ, તત્સાત્મ્ય-
જાવઃ જન્યપ્રમોદહેતુતા, ધ્યાનસુખયોગઃ, અતિશયર્દ્ધિપ્રા-
પ્તિરિતિ ॥ ૭ ॥

વિશુદ્ધ્યમાનસ્ય સંક્લિષ્ટમાનવિલક્ષણતયા અપ્રતિપાતિનઃ, કદાચિદપ્ય-
ગ્રંથજાજઃ, ચરણસ્ય ચારિત્રસ્યાવાસિર્ગ્રાજઃ, તતથ તેન વિશુદ્ધ્યમાનાપ્રતિપાતિના
ચરણેન સાત્મ્યં સમાનાત્મતા તત્સાત્મ્યં તેન સદૈકીજાવ ઇત્યર્થઃ, તેન જાવો જવનં
પરિણતિરિતિ, જન્યપ્રમોદહેતુતા જન્યજનસંતોષકારિત્વં, ધ્યાનસુખયોગઃ
ધ્યાનસુખસ્યારોપસુખાતિશાયિનઃ ચિત્તનિરોધલક્ષણસ્ય યોગઃ અતિશયર્દ્ધિપ્રાપ્તિઃ
અતિશયર્દ્ધેરામર્ષોપધ્યાદિરૂપાયાઃ પ્રાપ્તિઃ ॥ ૭ ॥

તતથ કાલેન—

મૂલાર્થ—શુદ્ધ અને જેનો નાશ થતો નથી એવા ચારિત્રની
પ્રાપ્તિ થાય છે, તે ચારિત્રની સાથે આત્માનો એકીભાવ થાય છે, તે
લબ્ધ જનને પ્રમોદનું કારણ થાય છે. ધ્યાનના સુખનો યોગ થાય
છે, અને અતિશય ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭

ટીકાર્થ—હીનપણાથી વિલક્ષણ હોવાથી વિશુદ્ધ એવા અને ક્યારે
પણ જેનો નાશ થતો નથી, એવા ચારિત્રનો લાભ થાય છે તે પછી વિશુદ્ધ
અને અવિનાશી એવા ચારિત્રની સાથે એકી ભાવરૂપ પરિણતિ થાય છે એટલે
લબ્ધ જનના પ્રમોદનું કારણ થાય છે એટલે લબ્ધ જનને સંતોષ કરવાનું
કારણપણું પ્રાપ્ત થાય છે. ધ્યાન સુખનો યોગ થાય છે એટલે સમગ્ર સુખોને
ઉલ્લંઘન કરે તેવા ચિત્તનો નિરોધ કરવારૂપ લક્ષણ છે જેનું તેવા યોગ થાય
છે અને આમર્ષ ઔષધિ વગેરે લબ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૭

પૂર્વોક્તિ ગુણ પ્રાપ્ત થયા પછી કાલે કરીને—

અપૂર્વકરણં, ક્ષપકશ્રેણિઃ, મોહસાગરોત્તારઃ, કેવલાજિ-
વ્યક્તિઃ, પરમસુખલાજ્ઞ રતિ ॥ ૮ ॥

અપૂર્વાણાં સ્થિતિયાતરસઘાતગુણશ્રેણિગુણસંક્રમાપૂર્વસ્થિતિવંધવ્રક્ષણાનાં
પંચાનામર્થાનાં પ્રાચ્યગુણસ્થાનેષ્વપ્રાપ્તાનાં કરણં યત્ર તદપૂર્વકરણમષ્ટમગુણસ્થાનકાં
તતશ્ચ ક્ષપકસ્ય ઘાતિકર્મપ્રકૃતિસ્યકારિણો યતેઃ શ્રેણિર્મોહનીયાદિપ્રકૃતિક્ષય-
ક્રમરૂપા સંપદ્યતે, ક્ષપકશ્રેણિક્રમશ્ચાયં, इह परिपक्वसम्यग्दर्शनादिगुणो जीवश्वर-
મવર્તી અવિરતદેશવિરતપ્રમત્તાપ્રમત્તસંયતાન્યતરગુણસ્થાનકસ્યઃ પ્રવૃષ્ટતીવ્રશુદ્ધ-
ધ્યાનાધીનમાનસઃ, ક્ષપકશ્રેણિમારુત્કુરૂર્પૂર્વગુણસ્થાનકમવાપ્ય પ્રથમતઃ ચતુરોઽન્-
તાનુવંધિનઃ ક્રોધાદીન્ યુગપત્ ક્ષપયિતુમારજતે તતઃ સાવશેષેષ્વેતેષુ મિથ્યાત્વં
ક્ષપયિતુમુપક્રમેતે । તતસ્તદવશેષે મિથ્યાત્વે ચ ક્ષીણે સમ્યગ્મિથ્યાત્વં સમ્યક્કં
ચ ક્રમેણોઽભિનત્તિ । તદનંતરમેવાવદ્ધાયુષ્કોઽનિવૃત્તિકરણં નામ સકલ્લમોહાપોહૈ-

મૂલાર્થ—અપૂર્વકરણ (આઠમા ગુણસ્થાન) ને પામે છે, પછી
ક્ષપકશ્રેણી કરે છે, પછી મોહરૂપ સમુદ્રને ઉતરે છે, પછી કેવલજ્ઞાની
થઈ પરમ સુખ (મોક્ષ) નો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. ૮

ટીકાર્થ—અપૂર્વ કરણ એટલે પ્રથમના ગુણસ્થાનમાં ન પ્રાપ્ત થયેલા
એવા જે સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણ શ્રેણિ, ગુણ સંક્રમ તથા અપૂર્વ સ્થિતિવંધ
લક્ષણવાલા પાંચ અર્થ જેમાં કરવામાં આવે છે, તે અપૂર્વકરણ નામે આ-
ઠમું ગુણ સ્થાનક કહેવાય છે, તે પછી ક્ષપક એવો સાધુ એટલે ઘાતિકર્મની
પ્રકૃતિને ક્ષય કરનાર એવો બુદ્ધિ તેની શ્રેણી એટલે મોહનીયાદિ કર્મ પ્રકૃતિના
ક્ષયક્રમ રૂપ જે શ્રેણી તે ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્ષપક શ્રેણિનો ક્રમ આ પ્રકારનો
છે. સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણ જેના પરિપક્વ થયા છે, એવો ચરમ શરીરી જીવ
એટલે અવિરત, દેશવિરત, પ્રમત્ત સંયત અને અપ્રમત્ત સંયત એ ચારમાંથી
કોઈ એક ગુણસ્થાનમાં રહેલો જીવ વૃદ્ધિ પામતા એવા અતિશય તીવ્ર અને
શુદ્ધ એવા ધ્યાનને પોતાનું મન આધીન કરી, ક્ષપક શ્રેણિને આરોહણ કર-
વાની ઇચ્છાવાલો થઈ અપૂર્વ ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી પ્રથમથીજ ચાર એવા
અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિકને એકી સાથે નાશ કરવાનો આરંભ કરે છે, તે પછી

કસહં નવમગુણસ્થાનકમપ્યાપોહતિ । તત્ર ચ તૈયવ પ્રતિક્ષણં વિશુદ્ધમાનઃ કિય-
ત્સ્વપિ સંખ્યાતેષુ જાગેષુ ગતેષ્વર્થૌ કપાયાન્ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણપ્રત્યારખ્યાનાવર-
ણસંજ્ઞિતાન્ ક્રોધાદીનેવ ક્ષપયિતુમારજતે । ક્ષીયમાણેષુ ચ તેષ્વેતાઃ પોનશમકૃતી-
રધ્યવસાયવિશેષાન્નિદ્રાનિદ્રા? પ્રચલ્લામચલ્લાશ્ચ સ્થાનાર્દિઃ? નરકગતિઃ? નરકાનુ-
પૂર્વો? તિર્યગ્ગતિઃ? તિર્યગાનુપૂર્વો? એકેન્દ્રિયઃ? દ્વીન્દ્રિયઃ? ત્રીન્દ્રિયઃ? ૧૦ ચતુરિન્દ્રિય-
જાતિનામ? ૧૧ આતપનામ? ૧૨ ઉદ્યોતનામ? ૧૩ સાધારણનામ? ૧૪ સ્થાવરનામ
? ૧૫ સૂક્ષ્મનામ? ૧૬ લક્ષણાઃ ક્ષપયતિ । તત્તોઽષ્ટકપાયાવરણેષ્વપ્યેયે યદિ પુરુષઃ પ્ર-

તે અનંતાનુબંધી ક્રોધાધિક કાંઇક અવશેષ રહે સતે મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરવા
મોડે છે, તે પછી અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિકના અવશેષનો તથા ક્ષય કરવા
મોડે છે મિથ્યાત્વ એ બંનેનો ક્ષય કરે છે. તે પછી સમ્યક્ મિથ્યાત્વ એટલે
મિશ્રપુંજ અને સમ્યક્ત્વ એટલે શુદ્ધપુંજ એ બંને અનુક્રમે ખપાવે
એટલે પ્રથમ મિશ્રપુંજને અને પછી શુદ્ધપુંજને ખપાવે સાર બાદ જોણે આ-
યુધ્ય બાંધ્યું નથી, એવો જીવ સર્વ મોહને નાશ કરવામાં એકકું એવું અનિ-
વૃત્તિ કરે તે નામનું જે નવમું ગુણસ્થાનક છે, તે ઉપર આરોહણ કરે છે અને
તેમાં પૂર્વોક્ત રીતને અનુસારે પ્રતિક્ષણે શુદ્ધ થતો એ ગુણસ્થાનના કોટલાએક
સંખ્યાતા ભાગ જતાં અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ એવા નામ-
વાલા ક્રોધાદિ આઠ કપાયોને નાશ કરવાનો આરંભ કરે છે, અને તે આઠ
કપાય ક્ષય કરવા માંડતાં આ સોળ પ્રકૃતિઓનો કોઈ જાતના અધ્યવસાય
વિશેષે કરીને નાશ કરે છે, તે સોળ પ્રકૃતિઓના નામ આ પ્રકારે છે—
૧ નિદ્રાનિદ્રા, ૨ પ્રચલ્લા પ્રચલ્લા, ૩ સ્થાનાર્દિ, ૪ નરક ગતિ, ૫ નરકાનુપૂર્વો,
૬ તિર્યગ્ગતિ, ૭ તિર્યગાનુપૂર્વો, ૮ એકેન્દ્રિય, ૯ દ્વીન્દ્રિય, ૧૦ ત્રીન્દ્રિય,
૧૧ ચતુરિન્દ્રિય જાતિ નામ, ૧૨ આતપ નામ, ૧૩ ઉદ્યોત નામ, ૧૪ સાધા-
રણ નામ, ૧૫ સ્થાવર નામ અને ૧૬ સૂક્ષ્મ નામ—એ સોળ લક્ષણવાલી
પ્રકૃતિઓને ખપાવે તે પછી આઠ કપાયના અવશેષ એટલે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ
અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણના શેષનો ક્ષય કરે. સાર બાદ જોણે કરનાર જો પુરુષ-
વેદી હોય તો નપુંસકવેદને ખપાવે, તે પછી સ્ત્રીવેદને ખપાવે અને તે પછી

તિપ્તા તતો નપુંસકવેદં તતઃ સ્ત્રીવેદં તતો દ્વાસ્યાદિષ્ઠકં તતઃ પુનઃ પુરુષવેદં કૃપયતિ । યદિ પુનર્નપુંસકં સ્ત્રી વા તદા પુરુષવેદસ્થાને સ્વવેદમિતરવેદદ્વયં ચ યથા જથન્યપ્રથમતયા કૃપયતિ । તતઃ ક્રમેણ ક્રોધાદીન્ સંજ્વલનાન્ ત્રીન્ અતઃ વાદર-
હોજં ચાત્રૈવ કૃપયિત્વા સૂક્ષ્મસંપરાયણગુણસ્થાને ચ સૂક્ષ્મં સર્વથા વિનિવૃત્તસકલ-
મોહવિકારાં ક્ષીણમોહગુણસ્થાનાવસ્થાં સંશ્રયતે । તત્ર ચ સમુદ્ગમતરણશ્રાંત-
પુરુષવત્ સંગ્રામાંગણવિર્નિર્ગતપુરુષવદ્વા મોહનિગ્રહનિશ્ચલનિવદ્વાધ્યવ્રસાયતયા પરિ-
શ્રાંતઃ સંનૃતમૃદૂર્ત્તં વિશ્રમ્ય તદ્ગુણસ્થાનકદ્વિચરમસમયે નિદ્રાપચલે ચરમસમયે ચ
જ્ઞાનાવરણાંતરાય પ્રકૃતિદશકં દર્શનાવરણાવશિષ્ટં પ્રકૃતિચતુષ્કં ચ યુગપદેવ કૃપયતિ

હાસ્થાદિક વગેરે છને અપાવી પુરુષવેદને અપાવે અને જે ક્ષપક શ્રેણિ કરનાર નપુંસક હોય અથવા સ્ત્રી હોય તો પુરુષવેદને ઠેકાણે પોતાના વેદને અપાવે અને પછી બાકીના બે વેદને અપાવે એટલે જે ક્ષપક શ્રેણિ કરનાર નપુંસક હોય તો પ્રથમ સ્ત્રીવેદને અને પછી પુરુષવેદને અપાવે ત્યાર બાદ પોતાના વેદને અપાવે, જે સ્ત્રીવેદ હોય તો પ્રથમ નપુંસક વેદને અને પછી પુરુષ વેદને અને પછી પોતાના વેદને અપાવે, ત્યાર પછી અનુક્રમે સંજ્વલન ક્રોધાદિક ત્રણ કથાયને અપાવે, પછી બાદર લોભને એજ ગુણ સ્થાનમાં અપાવીને સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનમાં સૂક્ષ્મ લોભને અપાવે છે, તેને અપાવ્યા પછી સર્વ પ્રકારે સર્વ મોહ વિકાર જેમાં નિવૃત્ત થયો છે, એવી ક્ષીણ મોહ ગુણસ્થાનકની અવસ્થાનો આશ્રય કરે છે. ત્યાં સમુદ્રને તરીકે યકિલા પુરુષની પેઠે તથા સં-
ભ્રમરૂપ આંગણામાંથી યુદ્ધ કરી નીકલેલા પુરુષની પેઠે મોહનો નિગ્રહ કરવામાં નિશ્ચલ અધ્યવસાય બાંધવાથી પરિશ્રાંત થયેલો તે જીવ તે બારમા ગુણસ્થા-
નમાં વિશાભો લઇને તે ગુણસ્થાનના બીજા ચરમ સમયને વિષે એટલે છેલ્લા સમયથી પ્રથમ રહેલા સમયને વિષે નિદ્રા અને પ્રયત્ન એ બે પ્રકૃતિને અપા-
વે અને ચરમ સમયને વિષે જ્ઞાનાવરણની પાંચ અને અંતરાયની પાંચ એ દશ પ્રકૃતિ તથા દર્શનાવરણની અવશિષ્ટ પ્રકૃતિ ચાર એ રીતે ચૌદ પ્રકૃતિને સાથેજ અપાવે છે. આ ક્ષપક શ્રેણી વિષે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે જણે આયુધ્ય બાંધેલ નથી, તેને ઉદેશીને છે. જણે આયુધ્ય બાંધેલ છે, તે તો સાત

વદ્વાયુઃ પુનઃ સપ્તકરુણાનંતરં વિશ્રમ્ય યયાનિવષ્ઠં ચાચુરનુચૂચ નવાંતરે કૃપક-
ર્ત્રેણ સમર્ચયત્ત્વમ્મિતિ ।

યથાત્રાપૂર્વકરણોપન્યાસાનંતરં કૃપકત્રેણેરુપન્યાસઃ સ સૈદ્ધાંતિકપદ્મા-
પેક્ષયા, યતો દર્શનમોહસપ્તકસ્યાપૂર્વકરણસ્ય એવ ક્વયં કરોતીતિ તન્મતં, ન તુ
યયા કર્મગ્રંથિકાન્નિમાયેણ । વિરતસમ્યગ્દૃષ્ટ્યાચન્યતરગુણસ્થાનકચતુષ્ટયસ્ય મિતિ
તતો મોહસાગરોત્તારઃ મોહો મિથ્યાત્વમોહાદિઃ સ એવ સાગરઃ સ્વયંચૂરમણાદિ-
પારાવારઃ મોહસાગરઃ તસ્માદુત્તારઃ પરપારમાપ્તિઃ । તતઃ કેવજ્ઞાનિવ્યક્તિઃ કેવલ
સ્ય કેવલજ્ઞાનકેવલદર્શનસપ્તકરણસ્ય જીવગુણસ્ય જ્ઞાનાવરણાદિધાતિકર્મોપરતાવ-
નિવ્યક્તિરાવિર્જાવઃ । તતઃ પરમસુખજ્ઞાનઃ પરમસ્ય પ્રકૃષ્ટસ્ય દેવાદિસુખાતિશા-
પિનઃ સુખસ્ય લાજઃ પ્રાપ્તિઃ ॥ ઉક્તં ચ ।

પ્રકૃતિને ખપાવ્યા પછી—એટલે ચાર અનંતાનુબંધીની અને ત્રણ દર્શન
મોહનીયની—એમ સાત પ્રકૃતિ ખપાવીને વિશ્રાંતિ લે છે અને પછી પોતે
જવી રીતે આયુધ્ય ખાંધ્યું છે, તેવી રીતે ભોગવીને અન્ય ભવમાં ક્ષપકત્રેણી-
નો પ્રારંભ કરે છે.

અહિં અપૂર્વ કરણ કયાં પછી ક્ષપકત્રેણિતું કહ્યું છે, તે સૈદ્ધાંતિકની
અપેક્ષાએ કહ્યું છે. જ્યાં અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનમાં રહેતા દર્શન મોહનીના
સપ્તકનો ક્ષય કરે છે, એવો તે સૈદ્ધાંતિકનો જ અભિપ્રાય તેને સ્વીકારીને કહે
લું છે, પરંતુ કર્મત્રયના અભિપ્રાય પ્રમાણે કહેલું નથી. કર્મત્રયના કરનાર-
નો અભિપ્રાય એવો છે કે,—અવિરતક સમ્યગ્ દૃષ્ટિ ઇત્યાદિ ચાર ગુણસ્થાનક
માંથી ગમે તે ગુણસ્થાનમાં રહેલા જીવ ક્ષપકત્રેણિ કરે તે પછી મિથ્યાત્વ
મોહાદિરૂપ સ્વયંભૂરમણ પ્રમુખ સમુદ્ર તેમાંથી ઉતરવું થાય છે, એટલે સામે
પાર જવાય છે. તે પછી કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શન રૂપ જીવનો ગુણ પ્રગટ
થાય છે, એટલે જ્ઞાનાવરણાદિધાતિકર્મનો નાશ થતાં આત્મ ગુણ પ્રગટ થાય
છે. તે પછી દેવતાના સુખથી અધિક એવા સુખનો લાભ થાય છે. તે વિષે
શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.

“યચ્ચ કામસુખં લોકે યચ્ચ દિવ્યં મહાસુખમ્ ।
વીતરાગસુખસ્યેદમનંતાંશે ન વર્તેતે ” ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

અર્થેવ હેતુમાહ ।

સદારોગ્યાત્તેરિતિ ॥ ૧૦ ॥

સદારોગ્યસ્ય જાવારોગ્યરૂપસ્ય આત્મેર્લાજાત્ ॥ ૧૦ ॥

ઇયમપિ કુત્ત ઇત્યાહ ।

જાવસંનિપાતક્રયાદિતિ ॥ ૧૧ ॥

જાવસંનિપાતસ્ય પારમાર્થિકરોગવિશેષસ્ય ક્રયાત્તુચ્છેદાત્ ॥ ૧૧ ॥

સંનિપાતમેવ વ્યાચષ્ટે ।

“આ લોકને વિષે જે કામ સુખ છે અને દેવ લોકને વિષે જે દિવ્ય મહાસુખ છે, તે સઘણું એકત્ર કરીએ તો પણ વીતરાગના સુખનો અનંતનો ભાગ પણ ન થાય. ૧ ૬

પરમ સુખનો લાભ થાય છે, તેનું કારણ દર્શાવે છે.

મૂલાર્થ—નિરંતર આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ છે, માટે પરમસુખનો લાભ થાય છે. ૧૦

ટીકાર્થ—ભાવ નિરાગતા રૂપ આરોગ્યનો લાભ થયો છે માટે. ૧૦
નિરંતર ભાવ આરોગ્યની પ્રાપ્તિ પણ શાથી થઈ છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવ સંનિપાતનો નાશ થયો છે, માટે સદા આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ છે. ૧૧

ટીકાર્થ—ભાવ સંનિપાત એટલે પારમાર્થિક રોગ વિશેષ જે તેનો ક્ષય થાય છે. ૧૧

ભાવ સંનિપાતનું સ્વરૂપ કહે છે.

રાગદ્વેષમોહાદિ દોષાસ્તથા તથાત્મદૂષણાદિતિ ॥૧૨॥

રાગદ્વેષમોહા વદ્યમાણલક્ષણાઃ હિ સ્ફુટં દોષાનાવસંનિપાતરૂપાઃ ।
અત્ર હેતુમાહ । તથા તથા તેન તેન પ્રકારેણ અનિષ્વંગકરણાદિના આત્મનો જીવ-
સ્ય દૂષણાદિકારપ્રાપ્ણાત્ ॥ ૧૨ ॥

તત્ત્વજ્ઞેદપર્યાયૈર્વ્યાખ્યેતિ ન્યાયાઘાતાદીનેષુ તત્ત્વા આહ ।

અવિષયેઽભિષ્વંગકરણાઘાત ઇતિ ॥ ૧૩ ॥

અવિષયે પ્રકૃતિવિશરાક્તયા મતિમતામનિષ્વંગાનર્હે સ્વ્યાદૌ વસ્તુનિ અ-
નિષ્વંગકરણાદિત્તપ્રતિયંયસંપાદનાત્કિમિત્યાહ રાગો દોષઃ ॥ ૧૩ ॥

તત્રૈવાગ્નિજ્વાલાકલ્પમાત્સર્યાપાદનાદ્દ્વેષ ઇતિ ॥૧૪॥

મૂલાર્થ—તે તે પ્રકારે આત્માને દૂષિત કરવાથી રાગ, દ્વેષ
અને મોહ એ ત્રણ ત્રિદોષ રૂપ ભાવ સંનિપાત કહેલા છે. ૧૨

ટીકાર્થ—જેમનું લક્ષણ આગલ કહેવામાં આવશે એવા રાગ દ્વેષ
અને મોહ એ ત્રણ ભાવ સંનિપાત રૂપ પ્રગટ ત્રિદોષ છે, તેનું કારણ દર્શવિ-
છે, તે તે પ્રકારે આસક્તિ કરાવવી વગેરે કરી જીવને વિકાર પમાડે છે, તેથી
રાગ, દ્વેષ અને મોહને ભાવ સંનિપાત કહેવાય છે. ૧૨

સ્વરૂપ, ભેદ અને પર્યાય એ ત્રણે કરીને વ્યાખ્યા કરવી એવો ન્યાય છે, તેથી
તત્ત્વથી રાગાદિકનુંજ સ્વરૂપ કહે છે.

મૂલાર્થ—અયોગ્ય વિષયોને વિષે આસક્તિ કરવી એ રાગ
કહેવાય છે. ૧૩

ટીકાર્થ—સ્વભાવથી નાશવંત પણાને લઈને શુદ્ધિમાન પુરૂષોને આસ-
ક્તિ કરવાને અયોગ્ય એવાં જે સ્ત્રી આદિ પદાર્થ તેમાં મનની જે આસક્તિ
કરવી, તે રાગ રૂપ દોષ કહેવાય છે. ૧૩

મૂલાર્થ—તેજ નાશવંત પદાર્થને વિષે આસક્તિ થતાં અ-
ગ્નિની જવાલા જેવો મત્સર કરવો તે દ્વેષ રૂપ દોષ કહેવાય છે. ૧૪

તત્રૈવ કચિદ્યેઽજિષ્વંગે સતિ અગ્નિજ્વાલાકલ્પસ્ય સમ્યક્તાદિગુણસર્વ-
સ્વદાહકતયા માત્સર્યસ્ય પરસંપત્ત્યસદિષ્ણુજાવસ્યક્ષણસ્યાપાદનાદિધાનાત્ દોષો
દોષઃ ॥ ૨૪ ॥

હેયેતરજાવાધિગમપ્રતિવંધવિધાનાન્મોહ इति ॥ ૧૫ ॥

इह निश्चय नयेन हेयानां मिथ्यात्वादीनामितरेषां चोपादेयानां सम्यग्दर्श-
नादीनां जावानां । व्यवहारतस्तु विषकंटकादीनां स्रक्चंदनादीनां च अधिगम-
स्यावबोधस्य प्रतिबंधविधानात् स्वजनकरणान्मोहो दोषः ॥ १५ ॥

अयैतेषां जावसंनिपातत्वं समर्थयन्नाह ।

सत्स्वेतेषु न यथावस्थितं सुखं स्वधातुवैषम्यादिति ॥ ૧૬ ॥

ટીકાર્થ—તેજ કોઈ અગ્નિ પદાર્થને વિષે આસક્તિ થતાં સમ્ય-
ક્ત્વાદિ ગુણનો સર્વ પ્રકારે દાહકરી નાશ કરે છે માટે અગ્નિની જવાલા જેવો
જ પરની સંપત્તિને ન સહન કરવા રૂપ લક્ષણ વાલા મત્સરને કરવાથી દ્વેષ
નામનો દોષ કહેવાય છે. ૧૪

મૂલાર્થ—ત્યાગ કરવાયોગ્ય અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થના જ્ઞાનનો અટકાવ કરવો તે મોહ નામનો દોષ કહેવાય છે. ૧૫

ટીકાર્થ—આ સ્થલે નિશ્ચયનયવડે કરીને હેય—ત્યાગ કરવા યોગ્ય એવા
મિથ્યાત્વ વગેરેનો અને ઉપાદેય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવા સમ્યક્ દર્શન વિગે-
રેનો ભાવ તેમનું અને વ્યવહારનયવડે વિષ તથા કાંટા પ્રમુખ હેય પદાર્થનો
અને માલા ચંદન પ્રમુખ ઉપાદેય પદાર્થના જ્ઞાનનો પ્રતિબંધ કરવાથી—અટ-
કાવ કરવાથી મોહ નામનો દોષ થાય છે. ૧૫

એ રાગ, દ્વેષ અને મોહ—એ ત્રણ ભાવ સંનિપાત છે, એમ જણાવતાં
કહે છે.

મૂલાર્થ—એ રાગ, દ્વેષ અને મોહ છતાં ચતુર્થ સુખ ન થાય
કારણ કે, આત્માની મૂલ પ્રકૃતિનું વિષમપણું થાય છે. ૧૬

સત્સ્વેતેષુ રાગાદિષુ ન નૈવ યથાવસ્થિતં પારમાર્થિકં સુખં 'જીવસ્ય' અત્ર હેતુઃ સ્વચાતુર્વૈપમ્યાત્ ; દયતિ ધારયંતિ જીવસ્વરૂપમિતિ ધાતવઃ સમ્યગ્દર્શનાદયો ગુણાઃ સ્વસ્થાત્મનો ધાતવઃ તેષાં વૈપમ્યાત્ યથાવસ્થિતવસ્તુસ્વસ્વરૂપપરિહારેણાન્યધારૂપતયા જ્ઞવનં તસ્માત્ । યથાહિ વાતાદિદોષોપવાતાઝ્ઞાતુષુ રસાસૃગાદિષુ વૈપમ્યાપન્નેષુ ન દેહિનો યથાવસ્થિતં કામજોગજં મનઃ સમાધિજં વા શર્મ કિંચન હજન્તે તથા અમી સંતારિણઃ સત્ત્વાઃ રાગાદિદોષવશાત્સમ્યગ્દર્શનાદિષુ મલ્લોમસરૂપતાં પ્રાપ્તેષુ ન રાગદ્વેષમોહોપશમજં શર્મ સમાસાદયંતીતિ ॥ ૧૬ ॥

અમુમેવાર્થે વ્યતિરેક્ત આહ ।

ક્રીણેષુ ન દુઃખં નિમિત્તાજ્ઞાવાદિતિ ॥ ૧૭ ॥

ટીકાર્થ—રાગાદિ છતાં જીવને યથાર્થ એટલે જેવું છે, તેવું સુખ થતું નથી. તેનું કારણ કહે છે, પોતાના ધાતુનું વિપમપણું થવાથી એટલે જીવના સ્વરૂપને ધારણ કરે તે ધાતું કહેવાય સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણો તે ધાતુ, તેમનું વિપમપણું થવાથી જીવનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાતું નથી, પણ અન્ય પ્રકારે જણાય છે તે ઉપર દ્વંદ્વંત આપે છે. જેમ વાંચુ પ્રમુખ દોષના ઉપધાતથી રસ, ફિર વગેરે ધાતુઓનું વિપમપણું થતાં દેહધારી પ્રાણીઓને જેમ કામ ભોગનું અથવા મનની સમાધિનું કાંઈ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, તેમજ આ સંસારી જીવને રાગાદિ દોષના વશથી સમ્યગ્દર્શનાદિ અતિશય મલિનરૂપણાને પ્રાપ્તતાં રાગદ્વેષ અને મોહના ઉપશમથી જે સુખ થતું ભ્રમજન્ય તે સુખ રાગ દ્વેષ અને મોહના ઉદયથી જીવને પ્રાપ્ત થતું નથી. ૧૬

એ અર્થને વ્યતિરેકપણે—ઉલટીરીતે કહે છે—

મૂલાર્થ—રાગાદિ ક્ષીણ થતાં દુઃખ નથી, કારણકે જીવને દુઃખ થવાના રાગાદિ નિમિત્ત કારણનો અભાવ છે. ૧૭

ક્રીણેષુ રાગાદિષુ ન દુઃખં જાવસંનિપાતજં સમુત્પદ્યતે કુત ઇતિ ચેદુચ્યેત
નિમિત્તાજ્ઞાવાન્નિવંધનવિરહાદિતિ ॥ ૧૭ ॥

તર્હિં કિં સ્પાદિત્યાહ ।

આત્યંતિકજાવરોગવિગમાત્ પરમેશ્વરતાતેસ્તત્તથાસ્વજ્ઞા-
વત્વાત્ પરમસુખજાવ ઇતીતિ ॥ ૧૮ ॥

આત્યંતિકઃ પુનર્જાવાભાવેન જાવરોગાણાં રાગાદીનાં ચો વિગમઃ સમુચ્ચે-
દઃ તસ્માત્ યા પરમેશ્વરતાયાઃ શક્તચક્રાધિપાર્થૈર્વ્યાતિશાયિન્યાઃ કેવલજ્ઞાનાદિ-
લક્ષણાયા આપ્તિઃ પ્રાપ્તિઃ તસ્યાઃ પરમસુખજાવ ઇત્યુત્તરેણ યોગઃ કુત ઇત્યાહ ।
તત્તથાસ્વભાવત્વાત્, તસ્ય પરમસુખજ્ઞાનસ્ય તથા સ્વજાવત્વાત્ પરમેશ્વરતારૂપત્વાત્
પરમસુખજાવઃ સંપદ્યતે ઇતિ વાક્યપરિસમાપ્તાવિતિ ॥ ૧૮ ॥

ટીકાર્થ—રાગાદિ ક્ષીણ થતાં ભાવસંનિપાતથી થયેલું જે દુઃખ તે
ઉત્પન્ન નથી થતું શા માટે ? તેનું કારણ કહે છે. હું ખના કારણ જે રાગાદિ
તેનો વિરહ થાય છે, માટે. ૧૭

અર્થાં દુઃખ ન થાય ત્યારે શું થાય ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—ભાવરોગનો અત્યંતનાશ થવાથી પરમેશ્વરપણાની
જે પ્રાપ્તિ તેવડે પરમ સુખનો લાભ થાય છે, કારણકે, પરમસુખના
લાભનો તેવા પ્રકારનો સ્વભાવ છે. ૧૮

ટીકાર્થ—રાગાદિક જે ભાવરોગ તેમનો વિગમ એટલે વિચ્છેદ, તે
થવાથી ઈદ્ર, ચક્રવર્તી વગેરેના અર્થને અતિક્રમણ કરતી અને કેલ્લજ્ઞાના-
દિ લક્ષણવાલી પરમેશ્વરતાની જે પ્રાપ્તિ તેનું નામ પરમસુખ લાભ કહેલ છે.
એ ઉત્તરની સાથે સંબંધ છે, તે પરમ સુખ લાભ કહેવાનું કારણ શું છે ? કે
પરમ સુખ લાભને પરમેશ્વરતારૂપણું છે, માટે જે પરમ સુખ ઉત્પન્ન
થાય છે, અહિં ઇતિ શબ્દ વાક્યની સમાપ્તિને દેખાડે છે. ૧૮

દ્વયં તીર્થકરાતીર્થકરયોઃ સામાન્યમનુત્તરં ધર્મફલમનિધાય સાંપ્રતં તીર્થ-
કત્ત્વમ્નદ્ધાણં તદનિધાતુમાહ ।

દેવેન્દ્રહર્ષજનનમિતિ ॥ ૧૯ ॥

દેવેન્દ્રાણાં ચમરશાક્રાદીનાં હર્ષસ્ય સંતોષસ્ય જનનં સંપાદનમિતિ ॥૧૯॥

તથા પૂજાનુગ્રહાંગતેતિ ॥ ૨૦ ॥

પૂજયા જન્મકાલાદારજ્યાનિર્વાણપ્રાપ્તેસ્તત્તન્નિમિત્તેન નિઃપાદિતયા અમ-
રગિરિશિખરમજ્જનાદિરૂપયા યોઽનુગ્રહો નિર્વાણવીજઙ્ગાજન્મૂતો જગત્ત્રયસ્યાપ્યુ-
પકારઃ તત્સ્યાંગતા કારણજાવઃ । જગવતો હિ પ્રતીત્ય તત્તન્નિર્વંધનાયા જક્તિમ-
રનિર્જરામરમજ્જુપ્રભૃતિપ્રભૂતસત્ત્વસંપાદિતાયાઃ પૂજાયાઃ સકાશાત્ જૂયસાં જગ્યાનાં

એવી રીતે તીર્થકર અને અતીર્થકર એ બંનેનું સામાન્યપણે પ્રધાન
એવા ધર્મનું પ્રલ કહીને હવે તીર્થકર પણા રૂપ લક્ષણવાલું મોટું ધર્મપ્રલ
કહેવાને અંથકાર કહે છે.

મૂલાર્થ—દેવેન્દ્રાને હર્ષ ઉત્પન્ન કરનાર તીર્થકરપણું છે. ૧૯

ટીકાર્થ—દેવેન્દ્રા એટલે ચમરેન્દ્ર, શક્ટેન્દ્ર વગેરે દેવો તેમને હર્ષ—સંતોષ
ઉત્પન્નકરનાર એવું તીર્થકરપણું છે. ૧૯

મૂલાર્થ—પૂજા વડે જગતના અનુગ્રહનું કારણરૂપ તીર્થકર-
પણું છે. ૨૦

ટીકાર્થ—પૂજા એટલે પ્રભુના જન્મકાલથી માંડીને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ
સુધી તે નિમિત્તવડે મેરૂ પર્વતના શિખર ઉપર સ્નાન વગેરે કરવા રૂપ પૂજા,
તે વડે અનુગ્રહ એટલે મોક્ષ બીજના લાભ રૂપ તથા જગતનો ઉપકાર તેની
અંગતા એટલે કારણ રૂપ છે. ભગવંતને ઉદેશી ભગવંત જનું કારણ છે,
એવી અને ભક્તિના સમૂહ વડે ભરપૂર એવા ઈદ્રાદિકના સમૂહરૂપ પ્રાણીઓએ

મોક્ષાનુગુણો મહાનુપકારઃ સંપદ્યતે इति ॥ ૨૦ ॥

તથા પ્રાતિહાર્યોપયોગ इति ॥ ૨૧ ॥

પ્રતિહારકર્મ પ્રાતિહાર્ય તત્વાશોકવૃક્ષાદિ યદવાચિ ।

“ અશોકવૃક્ષઃ સુરપુષ્પવૃષ્ટિઃ દિવ્યો ધ્વનિશ્ચામરમાસનં ચ । જામમંદલં
કુંડુચિરાતપત્રં સત્પ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥ ૧ ॥

તસ્યોપયોગ ઉપજીવનમિતિ ॥ ૨૧ ॥

તતઃ પરંપરાર્થકરણમિતિ ॥ ૨૨ ॥

પરં પ્રકૃષ્ટં પરાર્થસ્ય પરપ્રયોજનસ્ય સર્વસત્ત્વસ્વજ્ઞાપાપરિણામિન્યા પીયૂષપા
નસમધિકાનંદદાયિન્યા સર્વતોઽપિ યોજનમાનજૂમિજાગયાયિન્યા ઘાણ્યા અન્યૈશ્ચ

સંપાદન કરેલ પૂજ્યથી ઘણાં લભ્ય પ્રાણીઓને મોક્ષને અનુસરતો સમ્ય-
કરવાદિ લાભ રૂપ મહાનુ ઉપકાર થાય છે. ૨૦

મૂલાર્થ—વળી અષ્ટ મહા પ્રાતિહાર્યનો ઉપયોગ થાય છે. ૨૧

ટીકાર્થ—પ્રતિહારનું કર્મ તે પ્રાતિહાર્ય, તે અશોક વૃક્ષ વગેરે છે,
આઠ પ્રકારના પ્રાતિહાર્ય છે, તેને માટે કહ્યું છે કે,

“ ૧ અશોક વૃક્ષ, ૨ દેવે કરેલી પ્રુષ્પ વૃષ્ટિ, ૩ દિવ્ય ધ્વનિ, ૪ ચા-
મર, ૫ સિંહાસન, ૬ જામમંડલ, ૭ કુંડુચિ અને ૮ છત્ર, એ આઠ જિને-
શ્વરોના પ્રાતિહાર્ય છે. ” ૧

તે પ્રાતિહાર્યનો ઉપયોગ કરનારૂં તીર્થંકરપણું છે. ૨૧

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્કૃષ્ટ અર્થને કરનારૂં તીર્થંકરપણું છે. ૨૨

ટીકાર્થ—પર એટલે ઉત્કૃષ્ટ અર્થ—પ્રયોજન તેનું કરણ એટલે, સર્વ
પ્રાણીઓને પોતપોતાની ભાષા રૂપે પરિણામ પામતી, અમૃતના પાનથી પણ
અધિક આનંદ આપનારી અને સર્વથી પણ એક યોજન સુધીના ભૂમિ ભાગ
સુધી જનારી—વ્યાપનારી વાણી અને બીજા તે તે વિચિત્ર ઉપાયો (નાના

તૈસ્તૈશ્ચત્રૈરુપાયૈઃ કરણં નિષ્પાદનમિતિ ॥ ૩૨ ॥

एतदेव 'अविच्छेदेन' इत्यादिना 'इतिपरंपरार्थकरणं' एतदंतेन सूत्र-
कदंबकेन स्फुटीकृवशाह ।

अविच्छेदेन ज्ञूयसां मोहांधकारापनयं हृद्यैर्वचनज्ञानुजि-
रिति ॥ ३३ ॥

अविच्छेदेन यावज्जीवमपि ज्ञूयसामनेकत्रक्तकोटिप्रमाणानां जव्यजंतूनां
मोहांधकारस्याज्ञानांधतमसस्यापनयनमपसारः हृद्यैर्हृदयंगमैर्वचनज्ञानुजिर्वाक्पकि
रणैः ॥ ३३ ॥

મોહાંધકારે ચાપનીતે યત્સ્પાત્માણિનાં તદાહ ।

સૂક્ષ્મજાવપ્રતિપત્તિરિતિ ॥ ૩૪ ॥

પ્રકારના ઉપાયો) વડે પારકા મોક્ષ રૂપ 'અર્થ' સંપાદન કરનાર તીર્થંકર
'પણું' છે. ૨૨

એને ઉત્કૃષ્ટ પર પ્રયોજીને 'અવિચ્છેદેન' એ સૂત્રથી આરંભી
'ઈતિ પરંપરાર્થકરણં' એ સૂત્ર પર્યંત સૂત્રોના સમૂહ વડે સ્ફૂટ કરતી કહે છે.

મૂલાર્થ—મનોહર વચન રૂપ કિરણો વડે ધણાં પ્રાણીઓના
મોહ રૂપ અંધકારનો નાશ કરવો, એવું તીર્થંકરપણું છે. ૨૩

ટીકાર્થ—અવિચ્છેદ એટલે યાવજીવિત લાખો, કરોડો ભવ્ય પ્રા-
ણીઓના અજ્ઞાન રૂપ અંધકારનો પોતાના વચન રૂપ કિરણો વડે નાશ કરવો,
એવું તીર્થંકર પણું છે. ૨૩

પ્રાણીઓનું મોહાંધકાર દૂર થયા પછી જ થાય છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—સૂક્ષ્મ ભાવ એટલે જીવાદિ પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય
છે. ૨૪

સૂક્ષ્માણામનિપુણબુદ્ધિજિરગમ્યાનાં જાવાનાં જીવાદીનાં પ્રતિપત્તિસ્વ-
બોધઃ ॥ ૨૪ ॥

તતઃ શ્રદ્ધામૃતાસ્વાદનમિતિ ॥ ૨૫ ॥

સૂક્ષ્મજ્ઞાવેષ્વેવ યા શ્રદ્ધા રુચિઃ સૈવામૃતં ત્રિદશજોજનં તસ્યાસ્વાદનં
હૃદયજિવ્હયા સમુપજીવનમિતિ ॥ ૨૫ ॥

તતઃ સદનુષ્ઠાનયોગ ઇતિ ॥ ૨૬ ॥

સદનુષ્ઠાનસ્ય સાધુગૃહસ્થધર્માજ્યાસરૂપસ્ય યોગઃ સંબંધઃ ॥ ૨૬ ॥

તતઃ પરમાપાયહાનિરિતિ ॥ ૨૭ ॥

પરમા પ્રકૃષ્ટા અપાયહાનિઃ નરકાદિકુગતિપ્રવેશસજ્જ્યાનર્થસાર્થોચ્ચેદઃ
॥ ૨૭ ॥

ટીકાર્થ—સૂક્ષ્મ એટલે સામાન્ય બુદ્ધિ વાલાઓને અગમ્ય એવા જી-
વાદિ ભાવનો બોધ થાય છે. ૨૪

મૂલાર્થ—તે પછી શ્રદ્ધા રૂપ અમૃતનું આસ્વાદન થાય છે. ૨૫

ટીકાર્થ—સૂક્ષ્મ ભાવને વિષે રૂચિ થવા રૂપ દેવતાનું ભોજન જે અ-
મૃત તેનું આસ્વાદન એટલે મન રૂપ જિવ્હા વડે ગ્રહણ કરવું થાય છે. ૨૫

મૂલાર્થ—તે પછી સારા અનુષ્ઠાનનો યોગ થાય છે. ૨૬

ટીકાર્થ—સદનુષ્ઠાન એટલે સાધુ ધર્મ અથવા ગૃહસ્થ ધર્મના અભ્યાસ
રૂપ સારી ક્રિયા તેનો સંબંધ થાય છે. ૨૬

મૂલાર્થ—તે પછી ઉત્કૃષ્ટી અનર્થની હાનિ થાય છે. ૨૭

ટીકાર્થ—પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટી, અનર્થની હાનિ એટલે નારકાદિ
કુગતિમાં પ્રવેશ થવાથી પ્રાપ્ત થયેલા મોટા અનર્થના સમૂહનો અતિશય ના-
શ થાય છે. ૨૭

તતોઽપિ ઉપક્રિયમાણજન્યપ્રાણિનાં યત્સ્યાત્તદાહ ।

સાનુબંધસુખભાવ ઉત્તરોત્તરઃ પ્રકામપ્રજૂતસત્ત્વોપકારાય અ-
વંધ્યકારણં નિર્વૃત્તેરિતિ ॥ ૨૬ ॥

સાનુબંધસુખભાવ ઉત્તરોત્તર ઉત્તરેષુ પ્રધાનેષૂત્તરઃ પ્રધાનઃ પ્રકામઃ પ્રૌઢઃ
પ્રજૂતઃ અતિવહુઃ યઃ સત્ત્વોપકારઃ તસ્મૈ સંપદ્યતે ॥ અવંધ્યકારણં અવંધ્યો હેતુઃ
નિર્વૃત્તેર્નિર્વાણસ્ય ॥ ૨૬ ॥

નિગમ્યન્નાહ ।

इति परंपरार्यकरणमिति ॥ २७ ॥

इत्थेवं यथा प्रायुक्तं परंपरार्यकरणं तस्य जगवत् इति ॥ २७ ॥

તે પછી ઉપકાર કરવા માંડેલા સન્ય પ્રાણીઓને તીર્થંકર પ્રજાના વ-
ચનથી જે લાભ થાય છે, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—અતિશયે શ્રેષ્ઠ એવો અવિચ્છિન્ન સુખ ભાવ પ્રા-
ણીઓના મોટા ઉપકારને અર્થે થાય છે અને તે મોક્ષનું અવંધ્ય-
સંકલ કારણ છે, એટલે અધિકથી અધિક સુખની પરંપરાએ કરી
યાવત્ મોક્ષ સુખનો સાચો હેતુ છે. ૨૮

ટીકાર્થ—ઉત્તરોત્તર એટલે પ્રધાનને વિષે પણ પ્રધાન એવો નિરંતર
સુખભાવ જે અતિશય ઘણું પ્રાણીઓનો ઉપકાર કરે છે અને તે સાનુબંધ
સુખ ભાવથી થયેલ ઉપકાર મોક્ષનું સલ કારણ છે. ૨૮

તે ઉત્કૃષ્ટા પરાર્થ કરવાના સ્વરૂપની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટા પારકા અર્થનું કરવું તે તીર્થ-
કરપણાનું ૨૯ છે. ૨૯

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહેવા પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનનું પર જીવોના ઉ-
ત્કૃષ્ટા પ્રયોજનનું કરવા પણું છે. ૨૯

સાંપ્રતં પુનરપ્યુજયોઃ સાધારણં ધર્મફલ્લમાહ ।

જવોપગ્રાહિકર્મવિગમ ઇતિ ॥ ૩૦ ॥

પરિપાક્ષિતપૂર્વકોટયાદિપ્રમાણસયોગકેવલિપર્યાયવેરંતે જવોપગ્રાહિકર્મણાં
વેદનીયાયુનામગોત્રરૂપાણાં વિગમો નાશો જાયતે ॥ ૩૦ ॥

તતઃ નિર્વાણગમનમિતિ ॥ ૩૧ ॥

નિર્વાતિ દેહિનો યસ્માન્નિતિ નિર્વાણં સિદ્ધિક્ષેત્રં જીવસ્યૈવ સ્વરૂપાવસ્યાનં
વા તત્ર ગમનમવતારઃ ॥ ૩૧ ॥

તત્ર ચ પુનર્જન્માદ્યજાવ ઇતિ ॥ ૩૨ ॥

હવે ફરીવાર સામાન્ય ચરમ જન્મ અને તીર્થંકરપણું એ બંનેનું
સાધારણ ધર્મ પ્રલ કહે છે.

મૂલાર્થ—જવોપગ્રાહી એવા વેદનીયાદિ ચાર અધાતિ કર્મ-
નો નાશ થાય છે. ૩૦

ટીકાર્થ—પૂર્વ કાટી આદિ પ્રમાણ વાલું સયોગિ કેવલી પર્યાયપણું
જમણે પરિપાક્ષન કરેલું છે એવા તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બંને
શ્રૌતમા ગુણકાણાને અંતે જવોપગ્રાહી કર્મ એટલે વેદનીય, આયુ, નામ અને
ગોત્ર રૂપ ચાર કર્મ તેનો નાશ થાય છે. ૩૦

મૂલાર્થ—તે પછી તીર્થંકર અને અતીર્થંકર એ બંનેનું નિ-
ર્વાણ-મોક્ષ ગમન થાય છે. ૩૧

ટીકાર્થ—દેહધારી પ્રાણી જેથી નિર્વાણ પામે તે નિર્વાણ-મોક્ષ કહે-
વાય છે, એટલે સિદ્ધક્ષેત્ર અથવા જીવનું પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવું તેને વિશે
ગમન કરવું, તે નિર્વાણ ગમન કહેવાય છે. ૩૧

મૂલાર્થ—તે મોક્ષ પ્રાપ્ત્યે સતે ફરીવાર જન્મ વગેરેનો અભા-
વ થાય છે. ૩૨

પુનર્દિતીયત્રીયાદિવારં યજ્ઞન્માદીનાં જન્મજરામરણપ્રમૃતીનામનર્થાનામ-
જાવઃ આત્યંતિકોચ્છેદઃ ॥ ૩૨ ॥

અત્ર હેતુઃ ।

વીજાજાવતોઽયમિતિ ॥ ૩૩ ॥

વીજસ્યાનંતરમેવ વદ્યમાણસ્યાજાવાત્ અયં પુનર્જન્માદ્યમાવ ઇતિ ॥૩૩॥

વીજમેવ વ્યાચષ્ટે ।

કર્મવિપાકસ્તદિતિ ॥ ૩૪ ॥

કર્મણાં જ્ઞાનાવરણાદીનાં વિપાક હ્રદયઃ તત્પુનર્જન્માદિવીજમિતિ ॥૩૪॥

ન ચ વક્તવ્યમેષોઽપિ નિર્વાણગતો જીવઃ સર્કર્મો મવિવ્યતિ ઇત્યાહ ।

ટીકાર્થ—તે ભોક્ષમાં બીજીવાર, ત્રીજી વાર ઇત્યાદિ થનારા જન્મ,
જરા અને મરણ વગેરે અનર્થેના અભાવ થાય છે, અત્યંત ઉચ્છેદ થાય-
છે. ૩૨

ભોક્ષ પામ્યા પછી ફરીવાર જન્મ મરણાદિન થવામાં કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—એ જન્માદિકનો અભાવ બીજના અભાવથી થા-
ય છે. ૩૩

ટીકાર્થ—બીજ જે આગળ કહેવામાં આવશે, તેના અભાવથી આ
પુનર્જન્મ વગેરેનો અભાવ થાય છે, એટલે બીજ વિના જેમ અંકુર ન થાય
તેમ કર્મ બીજ વિના જન્માદિ થતા નથી. ૩૩

તે જન્મ મરણાદિકના કારણ રૂપ બીજને કહે છે.

મૂલાર્થ—જન્માદિકતું બીજ કારણ કર્મનો વિપાક છે. ૩૪

ટીકાર્થ—જ્ઞાનાવરણાદિક કર્મનો જે હ્રદય તે જન્માદિકતું બીજ
કારણ છે. ૩૪

ભોક્ષમાં ગયેલો જીવ પણ કર્મ સહિત થશે એમ કહેવું નહીં,
કહે છે.

અકર્માં ચાસાવિતિ ॥ ૩૫ ॥

અકર્માં ચ કર્મવિકલ્પશ્રાસૌ નિર્વાણશરણો જીવઃ ॥ ૩૫ ॥

ભવતુ નામ અકર્માં તથાપિ પુનર્જન્માદયસ્ય જ્ઞવિખ્યતીત્યાહ ।

તદ્વત્ત એવ તદ્ગ્રહઃ ઇતિ ॥ ૩૬ ॥

તદ્વત્ત એવ કર્મવત્ત એવ તદ્ગ્રહઃ પુનર્જન્માદિજ્ઞાવઃ ॥ ૩૬ ॥

નતુ ક્રિયમાણત્વેન કર્મણ આદિપ્રત્યક્ષસંયોગેન કથં સર્વકાલં કર્મવત્ત એવ તદ્ગ્રહ ઇત્યાશંક્યાહ ।

તદનાદિત્વેન તથાજ્ઞાવસિદ્ધેરિતિ ॥ ૩૭ ॥

મૂલાર્થ—નિર્વાણ ગતજીવ કર્મ રહિત થયા તે ફરીથી કર્મ સહિત થવાના નથી ૩૫

ટીકાર્થ—મોક્ષમાં ગયેલ જીવ કર્મ રહિત થાય છે. ૩૫

ભલે નિર્વાણ ગત જીવ કર્મ રહિત હો તથાપિ તેને ફરીથી જન્મ મરણાદિક થશે, તે શંકાનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—કર્મવાલાને જ ફરીથી જન્મ વગેરે થાય છે. ૩૬

ટીકાર્થ—કર્મ સહિત એવા જીવનેજ ફરીથી જન્મ મરણાદિક થાય છે, કર્મ ગહિતને જન્માદિ થતા નથી. ૩૬

અંહી કાઈ શંકા કરે કે, જેને જીવં કરે તે કર્મ કહેવાય છે, એવી વ્યુત્પત્તિથી કર્મને આદિપણાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો, તો તે વડે સર્વ કાલકર્મ ગણાનેજ તે જન્માદિકનું ગ્રહણ કેવી રીતે થાય ? એટલે પ્રથમ એકલો જીવ હો તેણે કર્મ કર્યા ત્યારે તે સકર્મ થયો. આ શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ—તે કર્મના અનાદિ ભાવે કરી કર્મવાલાનેજ જન્માદિકનું ગ્રહણ થાય એવા ભાવની સિદ્ધિ થાય છે માટે. ૩૭

તસ્ય કર્મણઃ કૃતકત્વેનાપ્યનાદિત્વેન દ્વિતીયાધ્યાયપ્રપંચિતયુગ્મયા તથા-
જાવસ્ય તદ્વત એવ તદ્વગ્રહરૂપસ્ય સિદ્ધેર્નિષ્પત્તેરિતિ ॥ ૩૮ ॥

નતુ,

જ્ઞાનિનો ધર્મતીર્થસ્ય કર્તારઃ પરમં પદમ્ ! ગત્વાગચ્છંતિ જૂયોઽપિ ધર્મ-
તીર્થનિકારતઃ ॥ ૧ ॥

इति वचनप्रामाण्यात्कथं नाकर्माणोऽपि जन्मादिग्रह इत्याशङ्क्याह ।

सर्वविप्रमुक्तस्य तु तथा स्वभावत्वा—

त्रिष्ठितार्थत्वाच्च तद्ग्रहणे निमित्तमिति ॥ ३९ ॥

સર્વેણ કર્મણા વિપ્રમુક્તસ્ય પુનસ્તથાસ્વજાવત્વાત્તત્પ્રકારરૂપત્વાત્કિમિત્યાહ

ટીકાર્થ--તે કર્મનું કરવાપણું છે, તોપણ બીજા અધ્યાયમાં કહેલ
સવિસ્તર યુક્તિવડે કર્મનું અનાદિપણું સિદ્ધ કરેલ છે, તેથી તથાભાવ
એટલે કર્મવાલાનેજ પુનર્જન્માદિકનું ગ્રહણ થાય, એ ભાવની સિદ્ધિ થાય
છે, એ કારણથી કર્મરહિત એવા સિદ્ધ મહારાજને દ્વિતીય જન્માદિક
થતાં નથી. ૩૮

કોઈ શંકા કરે કે, “ધર્મ તીર્થના કરનારા જ્ઞાની પુરૂષો મોક્ષમાં
જઈને તીર્થનો ઉચ્છેદ દેખી દ્વિતીય પાછા સંસારમાં આવે છે.” ૧ આવા
વચનના પ્રમાણથી કર્મરહિત ને જન્માદિનું ગ્રહણ કેમ ન થાય ? આ
શંકાનો ઉત્તર આપે છે.

મૂલાર્થ--સર્વથા કર્મથી મુક્ત થયેલાને તેવા પ્રકારના સ્વ-
ભાવને લઈને પોતાના પ્રયોજનને સંપૂર્ણ કરનારા એવા મોક્ષના
જીવને પુનર્જન્માદિ ગ્રહણ કરવામાં કોઈ નિમિત્ત રહ્યું નથી. ૩૯

ટીકાર્થ--સર્વ કર્મથી મુક્તએલ છે, તેનું તેવા પ્રકારનું સ્વરૂપ છે, તેથી
તેમજ તેણે સર્વ પ્રયોજન પૂર્ણ કરેલ છે, તેથી એ જીવને જન્માદિ ગ્રહણ

નિષ્ઠિતાર્થત્વાત્ નિષ્પન્નનિઃશેષપ્રયોજનત્વાચ્છેતોઃ નૈવ તદ્ગ્રહણે જન્માદિગ્રહણે નિમિત્તં હેતુઃ સમસ્તીતિ- । અયમજિપ્રાયઃ યો હિ સર્વૈઃ કર્મજિઃ સર્વથાપિ વિપ્રમુક્તો ભવતિ ન તસ્ય જન્માદિગ્રહણે કિંચિન્નિમિત્તં સમસ્તિ નિષ્ઠિતાર્થત્વેન જન્માદિગ્રાહકસ્વજ્ઞાવાજ્ઞાવાત્ । યશ્ચ તીર્થનિકારણક્રણો હેતુઃ કૈશ્ચિત્પરિકલ્પ્યતે સોઽપ્યનુપપન્નઃ કપાયવિકારજન્યત્વાત્તસ્યેતિ ॥ ૩૯ ॥

एवं च सति यत्सिद्धं तदाह ।

नाजन्मनो जरेति ॥ ४० ॥

न नैव अजन्मनः उत्पादविकलस्य जरा वयोहानिद्वक्त्रणा संपद्यते ॥ ३९ ॥

કરવામાં કોઈ પણ કારણ નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જે જીવ સર્વ કર્મોથી સર્વથા મુકાયો છે, તેને જન્માદિ ગ્રહણ કરવામાં કોઈ પણ નિમિત્ત નથી. કારણ કે, તેને સર્વ પ્રયોજનની સમાપ્તિ થઈ છે, તેથી જન્માદિકને ગ્રહણ કરાવનાર જે સ્વભાવ તેનો અભાવ છે અને કોઈએ કલ્પેલા તીર્થના ઉચ્છેદ કરવારૂપ લક્ષણવાલો હેતુ પણ પડતો નથી. કારણ કે, તે હેતુને કપાયરૂપ વિકારથી ઉત્પન્ન થવાપણું છે. ભાવાર્થ એવો છે કે, જેને કપાય રહી ગયા હોય તેને એવો વિચાર થાય કે, “આરું તીર્થ ઉચ્છેદ થયું છે, તેથી હું અવતાર લઇને પ્રરીથી તેનું સ્થાપન કરું.” પણ જેને સર્વથા કર્મનો ક્ષય થયેલ છે, તેને એવો વિચાર આવેજ નહીં. ૩૯

એમ થતાં જે સિદ્ધ થયું, તે કહે છે.

મૂલાર્થ—જન્મરહિત થયેલા જીવને જરાવસ્થા હોતી નથી. ૪૦

ટીકાર્થ—જન્મ-ઉત્પત્તિ રહિત એવા પુરૂષને વયનો નાશ થવારૂપ જરાવસ્થા ઉત્પન્ન થતી નથી. ૪૦

एवं च न मरणजयशक्तिरिति ॥ ४१ ॥

નેતિ પ્રતિપેદે મરણજયસ્ય પ્રતીતરૂપસ્ય સંવંધિની શક્તિર્વીજરૂપેતિ ॥૩૮॥

तथा न चान्यउपद्रव इति ॥ ४२ ॥

ન ચ નૈવ અન્યઃ તુળાબુજુક્તાદિઃ ઉપદ્રવો વ્યસનં ॥ ૪૨ ॥

तर्हि किं तत्र स्यादित्याशंक्याह ।

विशुद्धस्वरूपज्ञान इति ॥ ४३ ॥

વિશુદ્ધં નિર્મલીપતં યત્સ્વરૂપં તસ્ય જ્ઞાનઃ પ્રાપ્તિઃ ॥ ૪૩ ॥

तथा आत्यंतिकी व्यावाधानिवृत्तिरिति ॥ ४४ ॥

અત્યંતં ભવા આત્યંતિકી વ્યાવાધાનિવૃત્તિઃ શરીરમાનસવ્યાવિરહઃ ॥૪૪॥

મૂલાર્થ—જન્મ અને જરાનો અભાવ થતાં મરણનું ભય રહેતું નથી. ૪૧

ટીકાર્થ—જે મરણના ભયની બીજરૂપ શક્તિ તે રહેતી નથી. ૪૧

મૂલાર્થ—વળી સિદ્ધના જીવને બીજને પણ કોઈ ઉપદ્રવ રહેતો નથી. ૪૨

ટીકાર્થ—વળી ભોક્ષમાં તૃષ્ણા, ક્રોધ વગેરે અન્ય ઉપદ્રવ રહેતા નથી. ૪૨

ત્યારે ભોક્ષમાં શું હોય છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

મૂલાર્થ—અતિ શુદ્ધ એવા સ્વ સ્વરૂપનો લાભ થાય છે. ૪૩

ટીકાર્થ—કર્મ મલથી રહિત એવા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૪૩

મૂલાર્થ—દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ થાય છે. ૪૪

ટીકાર્થ—શરીર અને મન સંબંધી પીડાનો અત્યંત ઉચ્છેદ થાય છે. ૪૪

તામેવ વિશિનષ્ટિ ।

સા નિરુપમં સુખમિતિ ॥ ૪૫ ॥

સા આત્મંતિકી વ્યાવાચનિવૃત્તિઃ નિરુપમમુપમાતીતં સુખં ॥ ૪૫ ॥

અત્રાદેતુઃ ।

સર્વત્રાપ્રવૃત્તેરિતિ ॥ ૪૬ ॥

સર્વત્ર હેયે ઉપાદેયે ચ વસ્તુનિ અમરવૃત્તેરવ્યાપારણાત્ ॥ ૪૬ ॥

ફળમપિ કથમિત્યાહ ।

સમાસકાર્યત્વાદિતિ ॥ ૪૭ ॥

તે અત્યંત દુઃખની નિવૃત્તિને વિશેષપણે દેખાડે છે.

મૂલાર્થ—દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ એજ નિરૂપમ સુખછે. ૪૫

ટીકાર્થ—શરીર તથા મન સંબંધી દુઃખની સર્વથા નિવૃત્તિ તે ઉપમા રહિત સુખ છે. ૪૫

સિદ્ધના જીવને એવું નિરૂપમ સુખ છે, તેનું કારણ કહે છે.

મૂલાર્થ—સિદ્ધના જીવને સર્વ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ નથી, તેથી એ નિરૂપમ સુખ છે. ૪૬

ટીકાર્થ—ત્યાગ કરવા યોગ્ય તથા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એવા કાંઈ પણ પદાર્થ ઉપર સિદ્ધના જીવોની પ્રવૃત્તિ રહી નથી તેથી તેમને અનુપમ સુખ છે. ૪૬

સિદ્ધના જીવને કાંઈ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ નથી, એ સાચી કહો છો !

મૂલાર્થ—કરવા યોગ્ય કાર્યની સંભાષિ થઈ છે, માટે. ૪૭

સમાપ્તાનિ નિષ્ઠિતાનિ કાર્યાણિ यस્ય સ તથા તદ્વાવસ્તત્ત્વં તસ્માદ્ ॥૪૪॥

અત્રૈવાચ્યુચ્ચયમાહ ।

ન ચૈતસ્ય ક્વચિદૌત્સુક્યમિતિ ॥ ૪૫ ॥

ન નૈવ ચઃ સમુચ્ચયે ઇતસ્ય નિર્વૃતસ્ય જંતોઃ ક્વચિદર્થે ઔત્સુક્યં કાંક્ષા-
રૂપમ્ ॥ ૪૫ ॥

નતુ ક્રિમેતન્નિષ્ક્રિયત ઇત્યાહ ।

દુઃખં ચૈતસ્સ્વાસ્થ્યવિનાશનેતિ ॥ ૪૬ ॥

દુઃખં પુનરેતદૌત્સુક્યં કથમિત્યાહ સ્વાસ્થ્યવિનાશનેન સ્વાસ્થ્યસ્ય સર્વ-

ટીકાર્થ—જેના કેવલ જ્ઞાનાદિ કાર્ય સંપૂર્ણ થયા છે, એવા સિદ્ધને
કોઈ ઠેકાણે પ્રવૃત્તિ કરવાની ગ્રહી નથી, માટે તેમને સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ છે. ૪૭

એ વાતની સર્વ રીતે પ્રુદ્ધિ કરતા કહે છે

મૂલાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને કોઈ કાર્ય કરવામાં ઉત્સુકપણુ
રહેતુ નથી. ૪૮

ટીકાર્થ—નિર્વૃત્ત એટલે મોક્ષ પામેલા જ, તેને કોઈ પદાર્થને વિષે
વાછાડપ ઉત્સુકપણુ રહેતુ નથી. જ નો અર્થ સમુચ્ચયમા છે, એટલે સિ-
દ્ધની સર્વત્ર અપ્રવૃત્તિ છે, એવો અર્થ થાય છે ૪૮

અહિ કોઈ શકા કરે કે, સિદ્ધના જીવને ઉત્સુકપણુનો નિયેવ કેમ
કરે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—સ્વસ્થપણુના સુખનો નાશ કરવાથી એ ઉત્સુકપ-
ણુ દુઃખરૂપ છે. ૪૯

ટીકાર્થ—એ ઉત્સુકપણુ તે દુઃખરૂપ છે, તેનો ઉત્તર આપે છે. સર્વ
સુખતુ મૂલ રૂપ જ' અવ્યયપણુ, તેનો નાશ કરીને ઉત્સુકપણુ' દુઃખ-

મુલમૂલસ્યાપનયનેન ॥ ૪૯ ॥

યદિ નામૌત્સુક્યાત્સ્વાસ્થ્યવિનાશસ્તથાપિ કથમસ્ય દુઃખરૂપતેત્યાશંક્યાહ ।

દુઃખ શક્ત્યુદ્વેકતોઽસ્વાસ્થ્યસિદ્ધેરિતિ ॥ ૫૦ ॥

દુઃખશક્તેર્દુઃખવીજરૂપાયા ઉદ્વેકત ઉદ્ભવાત્ સકાશાદસ્વાસ્થ્યસ્ય આત્મ-
ન્યેવાસ્વસ્થતારૂપસ્ય સિદ્ધેઃ સંજવાત્ ॥ ૫૦ ॥

અસ્વાસ્થ્યસિદ્ધિરપિ કથં ગમ્યા ઇત્યાહ ।

અહિતપ્રવૃત્ત્યેતિ ॥ ૫૧ ॥

અહિતપ્રવૃત્ત્યા અહિતેષુ દુઃખશક્ત્યુદ્વેકવશસંજાતાસ્વાસ્થ્યનિર્વાકેષુ વસ્તુષુ

૩૫ છે. ૪૯

જો કે ઊત્સુકપણથી સ્વસ્થપણનો વિનાશ થાય છે, તો પણ એ ઊત્સુકપણને દુઃખરૂપતા કેમ છે? એવી શંકા કરી તેનો જવાબ આપે છે—

મૂલાર્થ—દુઃખનું બીજરૂપ ઊત્સુકપણની ઉત્પત્તિ થવાથી અસ્વસ્થપણની સિદ્ધિ થાય છે તેથી. ૫૦

ટીકાર્થ—દુઃખશક્તિ એટલે દુઃખના બીજરૂપ જે શક્તિ તેના ઉત્પન્ન થવાથી આત્માને વિષે અસ્વસ્થપણની ઉત્પત્તિ થાય છે, માટે ઊત્સુકપણું દુઃખરૂપ છે. ૫૦

અસ્વસ્થપણની સિદ્ધિ કઈ રીતે જાણવામાં આવે છે? તે શંકાનો જવાબ આપે છે.

મૂલાર્થ—અહિતકારી વસ્તુને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાથી અસ્વસ્થતા જણાય છે. ૫૧

ટીકાર્થ—અહિતકારી વસ્તુને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવાથી અસ્વસ્થપણું જણાય છે, એટલે દુઃખની શક્તિના અધિકપણને લઈને ઉત્પન્ન થયેલ

મનઃપ્રીતિપ્રદપ્રમદાદિષુ પ્રવૃત્ત્યા ચેદ્દનેન ॥ ૧૧ ॥

અથ સ્વાસ્થ્યસ્વરૂપમાહ ।

સ્વાસ્થ્યં તુ નિરુત્સુકતયા પ્રવૃત્તિરિતિ ॥ ૧૨ ॥

સ્વાસ્થ્યમસ્વાસ્થ્યવિવ્રક્ષણં પુનર્નિરુત્સુકતયા ઔત્સુક્યપરિહારેણ પ્રવૃત્તિઃ
સર્વકૃત્યેષુ ॥ ૧૨ ॥

एवं च सति यत्सिद्धं तदाह ।

પરમસ્વાસ્થ્યહેતુત્વાત્પરમાર્થતઃ સ્વાસ્થ્યમેવેતિ ॥ ૧૩ ॥

પરમસ્વાસ્થ્યહેતુત્વાત્ ચિત્તવિપ્લવપરિહારેણ પ્રકૃષ્ટસ્વાવસ્થાનનિમિત્તાત્ પા-
માર્થતઃ તત્ત્વવૃત્ત્યા સ્વાસ્થ્યમેવ નિરુત્સુકતયા પ્રવૃત્તિરિતિ સંબધ્યતો સા ચ જગત્તિ

અસ્વસ્થપણાને ઉત્પન્ન કરનાર એવી મનને પ્રીતિ ઉપજાવનાર સ્ત્રી વિગેરે
વસ્તુને વિષે પ્રવર્તવાથી અસ્વસ્થપણું જાણાય છે. ૫૧

હવે સ્વસ્થતાનું સ્વરૂપ કહે છે—

મૂલાર્થ—ઉત્સુકપણાએ (ઉછાંછળાપણાએ) રહિત પ્રવૃત્તિ
કરવાથી સ્વસ્થપણું પ્રગટ થાય છે. ૫૨

ટીકાર્થ—સર્વ કાર્યને વિષે ચપલતા મુઢીને પ્રવૃત્તિ કરવાથી સ્વસ્થતા
પ્રાપ્ત થઈ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. ૫૨

એમ સ્વસ્થપણું સિદ્ધ થતાં શી સિદ્ધિ થકા? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—ઉત્કૃષ્ટ સ્વસ્થપણાનું કારણપણું છે, તેથી પર-
માર્થપણે નિરુત્સુકપણે પ્રવૃત્તિ છે, એજ સ્વસ્થપણું જાણવું. ૫૩

ટીકાર્થ—પરમ સ્વસ્થપણાના કારણને લાઘવે એટલે ચિન્તાના જાપ-
દ્રવના પરિહારવડે ઉત્કૃષ્ટ એવા પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવાના નિમિત્તને લાઘવે
પરમાર્થથી એટલે તત્ત્વ વૃત્તિથી નિરુત્સુકપણે પ્રવૃત્તિ છે, તેજ સ્વસ્થપણું

કેવલિનિ સમસ્તિ ઇતિ સિદ્ધં યદ્યુત ન તસ્ય કચિદૌત્સુક્યમિતિ । નનુજવેઽપર્વો
 ચૈકાંતતો નિસ્પૃહસ્ય કયં વિહિતેતરયોરર્થયોરસ્ય પ્રવૃત્તિનિવૃત્તી સ્યાતામિતિ ।
 ભવ્યતે દ્રવ્યત એવ પૂર્વસંસ્કારવશાત્ કુલાલચક્રભ્રમવત્ સ્યાતામ્ ॥ ૫૩ ॥

एतद् जावयन्नाह ।

भावसारे हि प्रवृत्त्यवृत्ती सर्वत्र प्रधानो व्यवहार
 इति ॥ ५४ ॥

જાવસારે માનસવિકલ્પપુરઃસરે દ્વિશબ્દઃ પૂર્વોક્તજાવનાર્થઃ । પ્રવૃત્ત્યપ્રવૃત્તી
 સર્વત્ર વિહિતેતરયોરર્થયોરવિષયે । કિમિત્યાહ । પ્રધાનો જાવરૂપઃ વ્યવહારો

જાણુવું. તે નિઃસ્પૃહ પ્રવૃત્તિ કેવલી ભગવાનને વિષે રહેલી છે, તેથી તે કેવલી
 ભગવાનને કાંઈ કેકાણે ઉત્સુકપણું નથી, એ વાત સિદ્ધ થઈ. અહિં કાંઈ
 શંકા કરે કે, સંસાર તથા મોક્ષને વિષે એકાંત નિસ્પૃહ એવા કેવલી ભગવા-
 નને યોગ્ય અર્થમાં પ્રવૃત્તિ અને અયોગ્ય અર્થમાં નિવૃત્તિ કયે પ્રકારે થાય છે?
 તે શંકાનો ઉત્તર આપે છે. પૂર્વ સંસ્કારને લઈને કુંભારના ચક્રના ભ્રમવાની
 પેઠે દ્રવ્યથીજ એ ખંને કરવા યોગ્યમાં પ્રવૃત્તિ અને ન કરવા યોગ્યમાં નિવૃત્તિ
 થાય છે. ૫૩

કેવલીને દ્રવ્યથી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ છે, એ વાતની ભાવના કરતા કહે છે.

મૂલાર્થ—જેમાં ભાવજ સારરૂપ છે એવી પ્રવૃત્તિ તથા અપ્ર-
 વૃત્તિ એ સર્વ સ્થાને પ્રધાન વ્યવહાર છે. ૫૪

ટીકાર્થ—સર્વ કરવા યોગ્ય અર્થને વિષે પ્રવૃત્તિ કરવી અને
 ન કરવા યોગ્ય અર્થને વિષે અપ્રવૃત્તિ (નિવૃત્તિ) કરવી, તે જે
 મનના વિકલ્પ પૂર્વક હોય તો તે પ્રધાન વ્યવહાર કહેવાય છે. એટલે
 લોકાચાર રૂપ ભાવ વ્યવહાર કહેવાય છે. કહેવાની મતલબ એવી છે કે,
 કાંઈ સારા અથવા નહારા કામને વિષે મનની એકાગ્રતા પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી,

લોકોચારરૂપઃ ફદ્યુક્તં જવતિ ચૈવ મનઃપ્રણિધાનપૂર્વિકા કચિદર્થે પ્રવૃત્તિર્નિ-
વૃત્તિર્વા તામેવ તાત્ત્વિકીં તત્ત્વવેદિનો વદંતિ ન પુનરન્યાં, યતોઽનાજોગાદિભિઃ પ-
રિપૂર્ણશ્રામણ્યક્રિયાવંતોઽપિ અજવ્યાદયો ન તાત્ત્વિકશ્રામણ્યક્રિયાવત્તયા સમયે
વ્યવહૃતાઃ । તથા સંપૂર્ણજમત્સ્યાદયઃ સપ્તમનરકપૃથિવીપ્રાયોગ્યાયુર્વધનિમિ-
ત્તમહારંભાદિપાપસ્થાનવર્તિનોઽપિ તથાવિધભાવવિકૃત્ત્વાન્ન તદાયુર્વધં પ્રતિ પ્ર-
ત્યલીજ્ઞવંતિ, एवं સયોગકેવલિનોઽપિ સર્વન્ન નિઃસ્પૃહમનસઃ પૂર્વસંસ્કારાદિ-
હિતેતરયોરર્થયોઃ પ્રવૃત્તિનિવૃત્તી કુર્વંતોઽપિ ન જાવતસ્તદ્વંતો વ્યવહ્રિયંતે
ઈતિ ॥ ૫૪ ॥

અર્જુન્યુચ્યમાહ ।

પ્રતીતિસિદ્ધશ્ચાયં સયોગસચેતસામિતિ ॥ ૫૫ ॥

અર્થવા નિવૃત્તિ કરવી તેને તત્ત્વવેત્તાઓ તાત્ત્વિક એટલે ભાવરૂપ પ્રવૃત્તિ અ-
થવા નિવૃત્તિ કહે છે પણ મનના પ્રણિધાન વિનાની જે પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ
છે તેને ભાવરૂપ કહેતા નથી, તેથી મુનિપણની દ્રવ્યક્રિયા જેમને પૂર્ણ થયેલી
છે એવા અભવ્યાદિકને અનાલોગ વગેરેથી તેમની ક્રિયા થાય છે. માટે સિદ્ધાં-
તમાં સત્ય મુનિભાવની ક્રિયાના કરનાર કહ્યા નથી. વહ્ની સાતમી નરકની
પૃથ્વીને પામવા યોગ્ય એવા આયુધ્યના બાંધના કારણરૂપ જે મહારંભાદિ
પાપસ્થાનને સેવનારા સંઘર્ષિમ મત્સ્ય વગેરે પણ તેવા મનની કૂરતારૂપ
ભાવથી રહિત છે, તેથી સાતમી નરકના આયુધ્યને બાંધવા સમર્થ થતા નથી.
તેમ સંસાર અને ભોક્ષ બંનેમાં નિઃસ્પૃહ મનવાલા સયોગ કેવલી પણ વિહિત
અને અવિહિત એવા અર્થને વિષે પૂર્વ સંસ્કારના વશથી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ
કરે છે, તો પણ તેમને ભાવથી પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિના કરનારા કહ્યા નથી. ૫૪

એજ વાતની પુષ્ટિ કરતાં કહે છે.—

મૂનાર્થ—શુદ્ધ ધ્યાન લક્ષણ યોગવડે સાવધાન મનવાલા
મહામુનિઓને પોતાના અનુભવવડે પૂર્વે કહેલા અર્થસિદ્ધજ છે. ૫૫

પ્રતીતિસિદ્ધઃ સ્વાનુજવસંવેદિતઃ ચઃ સમુચ્ચયે દ્વયં પૂર્વોક્તાર્થઃ સઘોગેન શુદ્ધધ્યાનલક્ષણેન યે સચેતસઃ સચિચાઃ તેષાં સંપન્નધ્યાનરૂપામન્નમાનસાઃ મહામુનયઃ સ્વયમેવામુમર્થં પ્રતિપદ્યંતે ન પુનરત્ર પરોપદેશમાકાંક્ષંતે ઇતિ ॥ ૫૫ ॥

અથ પ્રસ્તુતમેવાહ ।

સુસ્વાસ્થ્યં ચ પરમાનંદ ઇતિ ॥ ૫૬ ॥

નિરુત્સુકમટ્વચિસાધ્યસ્વાસ્થ્યાદ્યદધિકં સ્વાસ્થ્યં તત્સુસ્વાસ્થ્યમુચ્યતે તદેવ પરમાનંદો મોક્ષસુખલક્ષણઃ ॥ ૫૬ ॥

કુત ઇત્યાહા ।

તદન્યનિરપેક્ષત્વાદિતિ ॥ ૫૭ ॥

ટીકાર્થ—શુદ્ધ ધ્યાન લક્ષણવાલા સારા યોગે કરી સાવધાન એવા પુરૂષોને પૂર્વે કહેલા અર્થ પોતાના અનુભવમાં સિદ્ધ છે તે વાત જણાવે છે. (અહિં 'ચ' શબ્દ સમુચ્ચય અર્થમાં છે) ધ્યાન રૂપ નિર્મલ મન જમને પ્રાપ્ત થયેલું છે, એવા મહામુનિઓ પોતાની મેલેજ પૂર્વે કરેલા અર્થને અંગીકાર કરે છે, તેમાં ખીજના ઉપદેશની અપેક્ષા રાખતા નથી. ૫૫

હવે ચાલતા પ્રસંગને કહે છે—

મૂલાર્થ—અતિશય સ્વસ્થપણું એજ પરમાનંદ (મોક્ષ) કહેવાય છે. ૫૬

ટીકાર્થ—નિરુત્સુકપણાએ (ઉછાંછલાપણાએ) રહિત એવી પ્રવૃત્તિ વડે સાધ્ય યોગ્ય એવા સ્વસ્થપણાથી અધિક એવું સ્વસ્થપણું, તે સુસ્વાસ્થ્ય કહેવાય છે. તેજ મોક્ષના સુખરૂપ લક્ષણવાલો પરમાનંદ (ઉત્કૃષ્ટ આનંદ) કહેવાય છે. ૫૬

તે પરમાનંદ શાથી કહેવાય છે ? તે કહે છે.

મૂલાર્થ—તે આત્માથી ખીજ વસ્તુની અપેક્ષા રહી નથી તેથી મોક્ષ સુખરૂપ પરમાનંદ કહેવાય છે. ૫૭

તસ્માદાત્મનઃ સકાશાદન્ય સ્તદન્યઃ સ્વચ્ચતિરિક્તઃ તન્નિરપેક્ષત્વમ્ ॥૫૭॥

નન્વન્યાપેક્ષા કિં દુઃસ્વરૂપા યદેવમુચ્યતે ઇત્યાહ ।

અપેક્ષાયા દુઃસ્વરૂપપત્વાદિતિ ॥ ૫૮ ॥

પ્રતીતાર્થમેવ ॥ ૫૮ ॥

પત્તદેવ જાત્યતિ ।

અર્થાંતરપ્રાપ્ત્યા હિ તન્નિવૃત્તિર્દુઃસ્વત્વેનાનિવૃત્તિરેવેતિ ॥૫૯॥

અર્થાંતરસ્યેન્દ્રિયાર્થરૂપસ્ય પ્રાપ્ત્યા હ્યાજ્ઞેન હિર્યસ્માન્નિવૃત્તિઃ । કિમિ-
ત્યાહ, દુઃસ્વત્વેનાર્થાંતરપ્રાપ્તેરનિવૃત્તિરેવ દુઃસ્વસ્યેતિ ॥ ૫૯ ॥

ટીકાર્થ—તે આત્માથી ખીજી પુદ્ગલિક વસ્તુની અપેક્ષા સર્વથા
રહિત થવાથી, તેથી ભોક્ષ સુખરૂપ પરમાનંદ કહેવાય છે. ૫૭

આહિં કોઈ શંકા કરે કે, આત્માથી અન્ય એવી વસ્તુની અપેક્ષા શા
માટે દુઃખરૂપ છે ? જ્યાં એમ કહે છે. તેના ઉત્તરમાં કહે છે—

મૂલાર્થ—પારખી અપેક્ષા દુઃખરૂપ છે. માટે. ૫૮

ટીકાર્થ—સુગમ છે. ૫૮

એ વાતની ભાવના કરે છે એટલે ૫૨ પદાર્થની અપેક્ષા દુઃખરૂપ છે,
એમ ભાવે છે—

મૂલાર્થ—દુઃખરૂપ એવી અન્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિએ જે ઇચ્છા
ની નિવૃત્તિ છે તે દુઃખપણાની અનિવૃત્તિ છે. ૫૯

ટીકાર્થ—ઈન્દ્રિયોના વિષય સુખના લાભે કરી જે દુઃખની નિવૃત્તિ
કરી, તે શું કહેવાય છે ? દુઃખરૂપ એવી અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ-વિષયસુખની
પ્રાપ્તિ તે દુઃખરૂપ છે, માટે વસ્તુગતે તે તે દુઃખની અનિવૃત્તિજ અણવી. ૫૯

અથૈનાં નિર્વૃત્તૌ નિરાકુર્વન્નાહ ।

ન ચાસ્યાર્થાતરાવાસિરિતિ ॥ ૬૦ ॥

ન ચ ન પુનરસ્ય સિદ્ધસ્યાર્થાતરાવાસિઃ સ્વવ્યતિરિક્તજાવાંતરસંબંધઃ ॥ ૬૦ ॥

एतदेव भावयति ।

સ્વસ્વજ્ઞાવનિયતો હ્યસૌ વિનિવૃત્તેચ્છાપ્રપંચ इति ॥૬૧॥

સ્વસ્વજ્ઞાવનિયતઃ સ્વકીયસ્વરૂપમાત્રપ્રતિષ્ઠિતઃ હિર્યસ્માદસૌ જગવાન્ સિદ્ધો વિનિવૃત્તેચ્છાપ્રપંચઃ અત્યંતનિવૃત્તસર્વાર્થગોચરસ્પૃહાપ્રબંધઃ ॥ ૬૧ ॥

आकाशेनापि सह तस्य संबन्धं निराकुर्वन्नाह ।

અતોઽકામત્વાત્તત્સ્વજ્ઞાવત્વાન્ન લોકાંતક્રેત્રાતિઃ ॥૬૨॥

મોક્ષ થતાં અર્થાતરની પ્રાપ્તિનો નિષેધ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—એ મોક્ષના જીવને અર્થાતરની પ્રાપ્તિ નથી. ૬૦

ટીકાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને પોતાથી જુદા એવા પુદ્ગલ ભાવ વિગેરે પદાર્થનો સંબંધ નથી. ૬૦

સિદ્ધના જીવને અન્ય પદાર્થનો સંબંધ નથી, તે ખતાવે છે—

મૂલાર્થ—સર્વ પદાર્થ સંબંધી અલિલાષા જેની નિવૃત્ત થઈ છે, એવા સિદ્ધ જગવાન્ નિરંતર પોતાના સ્વભાવમાં જ રહેલા છે. ૬૧

ટીકાર્થ—અત્યંત નિવૃત્ત થયેલ છે, સર્વ પદાર્થ સંબંધી અલિલાષા જેમની એવા સિદ્ધ જગવાન્ પોતાના સ્વરૂપ માત્રને વિષે જ રહ્યા છે. ૬૧

સિદ્ધક્ષેત્રગત આકાશની સાથે પણ સિદ્ધના જીવનો સંબંધ નિષેધ કરતા કહે છે—

મૂલાર્થ—ઈચ્છા નથી માટે અકામ છે અને અકામ છે તેથી અર્થાતરની અપેક્ષાએ રહિત છે, એ કારણથી સિદ્ધક્ષેત્રમાં રહેવા-રૂપ પ્રાપ્તિ છે, તે અર્થાતર સાથે સંબંધ નથી. ૬૨

અતો વિનિવૃત્તેન્નામપંચત્વાત્ યદકામત્વં નિરત્તિજ્ઞાપત્વં તસ્માત્ ય-
ત્તત્ સ્વજ્ઞાપત્વં અર્થાતરનિરપેક્ત્વં તસ્માન્ લોકાંતક્રેવાપ્તિઃ સિદ્ધિક્રેવાવસ્થાન-
રૂપા આત્તિરર્થાતરેણ સહ સંબંધઃ ॥ ૬૨ ॥

एतदपि जावयति ।

ઓત્સુક્યવૃદ્ધિર્હિ લક્ષણમસ્યા હાનિશ્ચ સમયાંતરે દ-
તિ ॥ ૬૩ ॥

ઓત્સુક્યસ્ય વૃદ્ધિઃ પ્રકર્પઃ હિયસ્માત્ લક્ષણં સ્વરૂપમસ્યાઃ અર્થાંતરમાત્મેઃ
હાનિશ્ચોત્સુક્યસ્યૈવ ભ્રંશઃ સમયાંતરે પ્રાપ્તિસમયાદગ્રેતનસમયવ્રત્તક્રણે ॥ ૬૩ ॥

ટીકાર્થ—એ સિદ્ધના જીવને અન્ય પદાર્થની પ્રાપ્તિ કરવાની ઈચ્છા-
નો પ્રપંચ ગયો છે, તેથી તેને નિરભિલાષપણું પ્રાપ્ત થયેલ છે, અને તે કાર-
ણથી આત્માથી અન્ય પદાર્થમાં નિરપેક્ષપણું પ્રાપ્ત થયું, અને તે પ્રાપ્ત
થવાથી સિદ્ધના જીવને રહેવાના સ્થાનરૂપ લોકાંત ક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો
પણ સિદ્ધ મહારાજ અન્ય પદાર્થમાં નિરપેક્ષ થયા છે, માટે આકાશરૂપ
અન્ય પદાર્થની સાથે સિદ્ધના જીવનો સંબંધ ન જાણવો. ૬૨

સિદ્ધક્ષેત્રનો સંબંધ છતાં પણ સંબંધની ના કહી, તેની ભાવના કર-
તા કહે છે.

મૂલાર્થ—સિદ્ધિક્ષેત્રરૂપ અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ કરવારૂપ ઉત્સુકપ-
ણાની વૃદ્ધિની બીજા સમયમાં હાનિ થાય છે. ૬૩

ટીકાર્થ—ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિએ અર્થાંતર પ્રાપ્તિનું સ્વરૂપ છે અને
તે ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિ સિદ્ધના જીવને પેહેલા સમયમાં હોય છે, અને તેનો
નાશ સિદ્ધના જીવને બીજા સમયમાં થાય છે, એટલે સિદ્ધક્ષેત્ર સાથે સંબંધ
થવા રૂપ જે અર્થાંતરની પ્રાપ્તિ કરવામાં ઉત્સુકપણાની વૃદ્ધિ તેનો બીજા સ-
મયમાં નાશ થાય છે. ૬૩

નહુ કિમિદમૌત્સુક્યલક્ષણં સિદ્ધે નાસ્ત્યત આહ ।

ન ચૈતત્તસ્ય ભગવત આકાલં તથાવસ્થિતેરિતિ ॥ ૬૪ ॥

નચ નૈવ એતદર્થાતરપ્રાપ્તિલક્ષણમનંતરોક્તં તસ્ય સિદ્ધસ્ય જગવત આકાલં સર્વમપ્યાગામિનં કાલં યાવત્તથાવસ્થિતેઃ પ્રથમસમયાદારજ્ય તથા તેનૈવ પ્રથમસમય-સંપન્નેનૈકેન નિષ્ઠિતાર્થત્વલક્ષણેન સ્વરૂપેણાવસ્થાનાત્ ॥ ૬૪ ॥

એતદપિ કુત ઇત્યાહ ।

કર્મક્ષયાવિશેષાદિતિ ॥ ૬૫ ॥

કર્મક્રયસ્ય કાત્સ્ન્યેન સિષ્ટત્વપ્રથમલક્ષણ એવ સંજાતસ્ય સર્વલક્ષણેષુ અવિ-

કાલ શંકા કરે કે, એ અર્થાતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું શું સિદ્ધને વિષે નથી? તેનો ઉત્તર આપે છે—

મૂલાર્થ—સિદ્ધ ભગવંતને અર્થાતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું નથી, કારણકે, યાવત્કાલ સુધી તેમનું તેમજ રહેવાપણું છે માટે. ૬૪

ટીકાર્થ—પાછલ કહેલ અર્થાતર પ્રાપ્તિ થવા રૂપ ઉત્સુકપણું તે સિદ્ધ ભગવંતને નથીજ, કારણકે આગામી (આવતા) એવા સર્વકાલમાં તે ભગવંતને તેજરૂપે રહેવાપણું છે માટે એટલે પ્રથમ સમયથી આરંભીને તે પ્રકારે પ્રથમ સમયમાં સમાપ્ત કરેલ પોતાના સર્વ કર્મક્ષય કરવારૂપ અર્થ-ને સિદ્ધ કરી એક સમયની ઉર્ધ્વગતિ કરીને લોકને અંતે પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવાપણું છે, એજ પ્રકારે સદાકાલ રહેવાપણું છે, એથી સિદ્ધના જીવને અર્થાતર પ્રાપ્તિરૂપ ઉત્સુકપણું નથી. ૬૪

સદાકાલ (એકરૂપે) સ્વરૂપમાં રહેવાપણું છે, એ શાથી કહો છો? તે કહે છે—

મૂલાર્થ—કર્મ ક્ષય થવામાં અવિશેષપણું છે માટે. ૬૫

ટીકાર્થ—સિદ્ધપણું પામવાના પ્રથમ ક્ષણને વિષે સર્વ પ્રકારે કર્મ

શેષાત્ અજેદાત્ ॥ ૬૫ ॥

एवं सति यत्सिद्धं तदाह ।

इति निरुપમસુખસિદ્ધિરિતિ ॥ ૬૬ ॥

इत्येवमौत्सुक्यालंતિકनिवृत्तेनिरुपमसुखसिद्धिः सिद्धानां श्रद्धेया ॥ ૬૬ ॥

अथोपसंहरन्नाह ।

સદ્ધ્યાનવન્દિના જીવો દગ્ધ્વા કર્મધનં જુવિ ।

સદ્બ્રહ્માદિપદૈર્ગતિં સ યાતિ પરમં પદમ્ ॥ ૬૭ ॥

સદ્ધ્યાનવન્દિના શુદ્ધધ્યાનક્ષણજ્વલ્લજ્વલ્લનેન કરણજૂતેન જીવો જન્ય-
જંતુવિશેષઃ દગ્ધ્વા પ્રલયમાનોય કર્મધનં જવોપગ્રાહિ કર્મક્ષણં જુવિમનુષ્યકૌવ-

ક્ષય થયા છે, તેનું સર્વ ક્ષણોને વિષે એક રૂપપણું છે, પણ તેમાં બેદ નથી,
તેથી સિદ્ધ ભગવંતનું સદાકાલ તેજરૂપે ગ્રહેવાપણું છે. ૬૫

એમ થતાં જે વાત સિદ્ધ થઈ તે કહે છે.

મૂલાર્થ—એ પ્રકારે સિદ્ધ ભગવંતને નિરૂપમ મુખની સિદ્ધિ
થઈ. ૬૬

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહ્યાં પ્રમાણે ઉત્સુકપણાની અત્યંત નિવૃત્તિ થવા-
થી સિદ્ધના જીવોને નિરૂપમ મુખની સિદ્ધિ થઈ, એમ શ્રદ્ધા કરવી. ૬૬

હવે આ અંથની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે.

મૂલાર્થ—આ મનુષ્ય ક્ષેત્રરૂપ પૃથ્વીને વિષે જીવ શુક્લ ધ્યા-
નરૂપ અગ્નિવડે કર્મરૂપી ઈંધણાને બાળી સુંદર એવા સદ્બ્રહ્મ વિગેરે
પદથી શાસ્ત્રમાં ગાયેલા એવા પરમપદ (મોક્ષ) ને પામે છે. ૬૭

ટીકાર્થ—મનુષ્ય ક્ષેત્રરૂપ પૃથ્વીને વિષે શુદ્ધધ્યાન લક્ષણવાલા બલ-
તા અગ્નિવડે લબ્ય ગ્રાણી લવેગવાહી કર્મરૂપ કાષ્ઠનો નાશ કરી સુંદર

લક્ષણાયાં કિમિત્યાહ સદ્બ્રહ્માદિપદૈઃ સદ્ગ્નિઃ સુંદરૈઃ બ્રહ્માદિપદૈઃ બ્રહ્મલોકાંતા-
દિન્નિર્ધ્વનિન્નિર્ગતં શદ્ધિતં સ આરાધિતશુદ્ધસાશુધર્મો જીવો યાતિ પ્રતિપદ્યતે પરમં
પદમિતિ ॥ ૬૭ ॥

ન ચ વક્તવ્યં અકર્મણઃ કથં ગતિરિત્યાહ ।

પૂર્વાવેધવશાદેવ તત્સ્વજ્ઞાવત્વતસ્તથા ।

અનંતવીર્યયુક્તત્વાત્સમયેનાનુગુણ્યતઃ ॥ ૬૮ ॥ ઇતિ

પૂર્વાવેધવશાત પૂર્વ સંસારાવસ્થાયાં ય આવેધ આવેશો ગમનસ્ય તસ્ય વશઃ
તસ્માત્ પવેત્યવધારણે તત્સ્વજ્ઞાવત્વતઃ સ ભર્વગમનલક્ષણો વંધનમુક્તત્વેનૈરંભવી-
જસ્યેવ સ્વજ્ઞાવો યસ્ય સ તથા તદ્વાવસ્તત્વં તસ્માત્ તથેતિ હેત્વંતરસમુચ્ચયે અનંત-
વીર્યયુક્તત્વાદપારસામર્થ્યસંપન્નત્વાત્સમયેનૈકનાનુગુણ્યતઃ શૈલેશ્યવસ્થાવદ્વગ્ધક્રોત્રમપેક્ષ્ય

એવા બ્રહ્મ, લોકાંત ઇત્યાદિ પદવડે કરીને કહેલા પરમપદને શુદ્ધ સાધુ ધર્મને
આરાધન કરનારો જીવ પામે છે. ૬૭

કર્મ રહિત થયેલા સિદ્ધના જીવની ઉર્ધ્વગતિ કેમ હોય ? એવી
શંકા કરવી નહીં, તે કહે છે—

મૂલાર્થ—પૂર્વની સંસારી અવસ્થાના ગમનના સંસ્કારને
વશથી કર્મ રહિત થયા પછી પણ ઉર્ધ્વગમન કરે છે, એમ સંબં-
ધ કરવો, વળી તેવી રીતના સ્વભાવપણાથી તેમજ અનંતવીર્ય
યુક્તપણાથી એક સમયે કરી સમશ્રેણિ આશ્રીને ઉર્ધ્વગમન કરી
પરમપદને પામે છે. ૬૮

ટીકાર્થ—પૂર્વ એટલે સંસારી અવસ્થાને વિષે જે ગમન કરવાનો
આવેશ હોતો, તેના વશથી એક સમયની ઉર્ધ્વગતિ કરી મોક્ષ પામે છે,
તથા બંધનથી મુકાયેલા એરંડના બીજની પેઠે જાંચા જવાના સ્વભાવને લધ-
ને તેમજ અનંતવીર્યથી યુક્તપણાને લધને એટલે અપાર સામર્થ્યથી યુક્ત
પણાને લધને શૈલીશી અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થયેલા આકાશરૂપ ક્ષેત્રને આશ્રીને
સમશ્રેણીપણે એક સમયમાં પરમપદને જીવ પામે છે. એ ક્રિયાપદ પૂર્વના

નાચિકર્તુમુદારતાં નિજધિયો વાચાં ન વા ચાતુરી
મન્યેનાપિ ચ કારણેન ન કૃતા વૃત્તિર્મયાસૌ પરમ્ ।
તત્ત્વાન્યાસરસાદુપાત્તસુકૃતોઽન્યત્રાપિ જન્મન્યહં
સર્વાદીનવહાનિતોઽપ્તમના મૂયાસમુચૈરિતિ ॥ ૧ ॥

આ ટીકાએ મારી પોતાની બુદ્ધિની બિદારતા પ્રગટ કરવાને કરી નથી,
તેમ વાણીની ચાતુરી દેખાડવા ને કે બીજા કોઈ કારણને લઈને કરી નથી,
પરંતુ તત્ત્વના અભ્યાસના રસથી પ્રાપ્તને ઉપાર્જન કરી બીજા જન્મમાં પણ
સર્વ દુઃખની હાનિ થવાથી માફ મન અતિશયનિર્મલ થાય, એવી ઇચ્છાથી એ
આ ટીકા કરેલી છે. ૧

इति श्रीमुनिचंद्रसूरिविरचिता धर्मचिन्तु-
प्रकरणवृत्तिः समाप्ता ।

પ્રત્યક્કરં નિરૂપ્યાસ્યા ગ્રંથમાનં વિનિશ્ચિતમ્ ।

અનુબુદ્ધાં સહસ્રાણિ ત્રીણિ પૂર્ણાનિ બુદ્ધ્યતામ્ ॥ ૧ ॥

એવી રીતે શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિએ રચેલ ધર્મચિન્દુ પ્રકરણની
ટીકા સમાપ્ત થઈ.

આ મેથના ટીકાના અક્ષરે અક્ષરની ગણતરીથી નિશ્ચય કર્યો છે કે, તેનું
પ્રમાણ અનુબુદ્ધિપૂર્ણતા તથા હજાર શ્લોકનું છે, એમ બાણવું. ૧

